

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DÖNEMİNDE
BANKACILIĞIN GELİŞİMİ
VE REGÜLASYON

EROL ORTABAĞ

2502120138

TEZ DANIŞMANI
YRD.DOÇ. DR. ŞEVKET KAMİL AKAR

İSTANBUL 2017

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
—1982— ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : EROL ORTABAĞ Numarası : 2502120138

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT Danışman : YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KAMİL AKAR

Tez Savunma Tarihi : 24.10.2017

Tez Savunma Saati : 09:30

Tez Başlığı : OSMANLI DÖNEMİNDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ VE REGÜLASYON.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. TEVFİK GÜRAN		Kabul
2- DOÇ. DR. KAYA BAYRAKTAR		Kabul
3- DOÇ. DR. ÖMER KARAOĞLU		Kabul
4- YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KAMİL AKAR		Kabul
5- YRD. DOÇ. DR. KENAN DEMİR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HAMDİ GENÇ		
2- YRD. DOÇ. DR. YAKUP AKKUŞ		

ÖZ

OSMANLI DÖNEMİNDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ VE REGÜLASYON

EROL ORTABAĞ

Bu tezin amacı Tanzimat dönemi başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti'nde modern bankacılık kurumlarının nasıl ortaya çıktıkları ve geliştikleri, bankacılık sektörünün devlet tarafından ne şekilde düzenlemeye tabi tutulduğu ve Osmanlı bankacılık sektörünün rakamsal boyutlarının büyüklüğünü ortaya koymaktır.

Bu kapsamda ilk olarak banka kurmaya yönelik girişimlerin, izin almasına karşın faaliyete geçemeyen ve faaliyet geçen tüm bankaların bir envanteri çıkarılarak bankacılık sektörünün tarihi gelişimi kronolojik bazda ortaya konulmuştur. İkinci olarak bankacılık sektörüne girişler, lisanslama, sermaye yeterliliği, faaliyet esasları, denetim, birleşme ve tasfiye süreçlerinin nasıl düzenlendiği araştırılmıştır. Üçüncü olarak, Osmanlı bankacılık sektörünün kantitatif analizine girilerek sektörel büyüklük, bankaların kaynak ve kullanım yapıları, kârlılık durumları ve şube ağları analize tabi tutulmuştur.

Araştırma büyük oranda birincil kaynaklar olan arşiv belgeleri ve basın malzemesine dayanılarak hazırlanmış, tarihi gelişim süreçleri birincil kaynaklardan izlenmiş, düzenlemelere esas teşkil eden nizamnameler toplanmıştır. Bankacılık sektörünün kantitatif analizine yönelik mali tablolar ise dönemin gazetelerinden ve ikincil kaynaklarından derlenmiş ve konsolide bir veri seti oluşturulmuştur. Sonrasında bilanço analiz teknikleri kullanılarak bankacılık sektörünün ortalama değerleri ve bankalar bazında hesaplamalar yapılarak karşılaştırmalı

değerlendirmeler yapılmıştır.

İzlenen yöntem, kullanılan kaynaklar ve elde edilen veriler sayesinde Osmanlı bankacılık sektörüne ilişkin literatürde dağınık bir şekilde bulunan ve bütünsellik arz etmeyen bilgiler düzenli hale getirilmiş, bankacılık sektörünün regülasyonu gibi bugüne kadar hiçbir çalışma bulunmayan bir konu açıklanmaya çalışılmış, Osmanlı bankacılık sektörünün kantitatif analizi ile de ilk kez sektörün tamamını kapsayacak bir değerlendirme yapılmış ve Osmanlı dönemi bankacılık sektörünün somut bir hale gelmesine gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı bankacılık sistemi, bankacılık, regülasyon, hukuk

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT AND REGULATION OF BANKING IN THE OTTOMAN ERA

EROL ORTABAĞ

This dissertation aims to set forth the appearance and development of modern banking institutions, their regulation by the state and the size of the banking sector in the period between the Tanzimat Era and World War I. In this framework, firstly I examine the chronological development of the banking sector by taking stock of all attempts to establish a bank, banks for which licenses were issued but could not become operational and banks that became operational. Secondly, I study the principles of licensing, operation and capital adequacy, and the regulations on supervision, mergers and resolution. Thirdly, I analyze the Ottoman banking sector quantitatively by examining the size of the sector, asset and liability structures of the banks, their profitability and branch networks. This research employs primary sources of information such as archive documents and press materials. I follow the historical developments from primary sources and collected the statutory documents that cover the regulations. Financial tables of the sector were compiled from newspapers of the period and other secondary sources and a data set has been created for the quantitative analysis. Then I do a comparative analysis of the banking sector using balance sheet analysis techniques on a bank basis and on the sector as a whole. By using this method, I compiled the information in this area that did not exist in a holistic and assembled state before this study. Furthermore, I analyzed the regulatory structure of the sector, which has not been done in any other study before. In the quantitative analysis, the assessments in this study are based on all banks in the sector, which allows me to make concrete inferences on the sector.

Keywords: Ottoman banking system, banking, regulation, law

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Osmanlı bankacılık tarihî gelişiminin analizi amaçlanmıştır. Bankacılık sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki gelişimini incelemeyi hedefleyen çalışma, bu alana yönelik yasal düzenlemelerin tamamını bir arada ve birbiriyle bağlantılı olacak şekilde değerlendirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken temel kaynaklar olarak döneme ait arşiv kayıtları, matbu eserler ve süreli yayınlar kullanılmıştır. Dönemin kayıtlarının esas alınması, Osmanlı bankacılık sektörünün gelişim ve analizine yönelik boşluğun giderilmesine imkân sağlamıştır.

Bu çalışma yapılırken konunun seçilmesinden tamamlanmasına kadar hemen her süreçte birçok kişinin yardımı olmuştur. Sürecin tamamında yardım ve destekleriyle beni yönlendiren değerli hocam ve tez danışmanım Şevket Kamil AKAR ve Hüseyin AL'a katkıları ve varlıkları için teşekkürlerim yetersiz kalacaktır. Ayrıca gerek ders döneminde gerekse tezin yazılması esnasında katkıda bulunan Türk İktisat Tarihi kürsüsünde görevli tüm hocalarıma ve asistan arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın tamamlanabilmesi için geçen uzun sürede ihmal ettiğim, başta ailem olmak üzere, tüm dostlarım ve yakınlarımdan tahammülleri için şükranlarımı sunmaktayım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLOLAR LİSTESİ	vii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

1.1. İlk Gelişmeler.....	9
1.2. Milli Banka Kurma Girişimleri (1854-1862).....	23
1.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Kurulması (1862-1863).....	37
1.4. Bankacılık Sektöründe Hızlı Büyüme (1863-1875).....	44
1.5. İki Kararname Arasında Bankalar (1875-1881).....	68
1.6. Muharrem Kararnamesi'nden 1895 Krizi'ne Kadar Bankalar (1882-1895).....	81
1.7. 1895 Krizi ve sonrasında Bankalar (1895-1908).....	99
1.8. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bankalar (1908-1914).....	111

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLI BANKACILIĞININ REGÜLASYONU

2.1. Bankacılık Sektörünün Regülasyonu.....	118
2.2. Bankacılık Regülasyonu Tarihi Gelişimi.....	128
2.3. Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Regülasyonu.....	139
2.3.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Regülasyon.....	142
2.3.2. Tanzimat'ın İlanı Sonrasında Bankacılığın Regülasyonu.....	153
2.3.2.1. Finans ve Hukuk Sisteminde Modernleşme.....	153
2.3.2.2. Bankaların Kuruluş ve Faaliyet İzinleri (Lisanslama).....	156
2.3.2.2.1. Bir Şirket Olarak Banka.....	156
2.3.2.2.2. Kuruluş İzin Süreci.....	163
2.3.2.2.3. İzinsiz Bankacılık Faaliyeti.....	183

2.3.2.3. Sermaye Yeterliliğine İlişkin Düzenleme.....	193
2.3.2.4. Varlıklar (Aktifler) Üzerine Sınırlamalar.....	201
2.3.2.5. Faiz İle İlgili Sınırlamalar.....	210
2.3.2.6. Kamuoyunun Bilgilendirilmesine Yönelik Düzenlemeler.....	216
2.3.2.7. Bankacılık Sektörünün Gözetimi.....	221
2.3.2.8. Olağanüstü Tedbirler.....	225
2.3.2.9. Bankaların Birleşme ve Tasfiyesi.....	234
2.3.2.10. Galata-Dersaadet Tahvilât Borsası ve Bankalar.....	241

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ANALİZİ

3.1. Banka Mali Tabloları.....	247
3.1.1. Finansal Verilere İlişkin Sorunlar.....	247
3.1.2. Genel Olarak Banka Finansal Tabloları.....	249
3.1.3. Osmanlı Bankalarının Finansal Tabloları.....	255
3.2. Osmanlı Bankacılık Sisteminin Kantitatif Analizi.....	269
3.2.1. Veri Seti.....	269
3.2.2. Sektörel Büyüklük.....	273
3.2.3. Kaynak Yapısı.....	282
3.2.4. Plasman Yapısı.....	295
3.2.4.1. Likit Değerler.....	297
3.2.4.2. Krediler.....	303
3.2.4.3. Menkul Kıymetler.....	308
3.2.5. Kârlılık.....	323
3.2.6. Şube Ağı.....	330

SONUÇ.....	340
KAYNAKÇA.....	349
EKLER.....	383
ÖZGEÇMİŞ.....	421

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Babıâli'ye Sunulan Milli Banka Projeleri.....	29
Tablo 2.1: Türkistan (Türkiye Milli) Bankası Nizamnamesi.....	174
Tablo 2.2: İki Banka Anasözleşmesine Göre Faaliyet Alanları.....	208
Tablo 3.1: Tipik Bir Banka Bilançosu Özeti.....	252
Tablo 3.2: Tipik Bir Banka Kâr-zarar Tablosu Özeti.....	254
Tablo 3.3: 31 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Bankası'nın Varlık ve Yükümlülükleri (Sterlin).....	258
Tablo 3.4: 31 Temmuz 1864 Tarihli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Muvaneze Pusulası (Guruş).....	259
Tablo 3.5: Kambiyo ve Esham Şirketinin 1893 Yılı Bilançosu	261
Tablo 3.6: Konya İktisad-i Milli Bankası 1914 Yılı Bilançosu.....	263
Tablo 3.7: Selanik Bankası 1913 Yılı Bilançosu.....	264
Tablo 3.8: Osmanlı Bankası Kâr-Zarar Hesabı (1857).....	266
Tablo 3.9: Kambiyo ve Esham Şirketi Kâr-Zarar Tablosu (1893).....	267
Tablo 3.10: 1914 Yılı Konya İktisad-ı Milli Bankası Kâr ve Zarar Tablosu	268
Tablo 3.11: Veri Seti.....	272
Tablo 3.12: Londra'da Şubesi Bulunan Yabancı Bankalar.....	280
Tablo 3.13: Bankacılık Sektörü Büyüklüğünün Milli Gelir, Bütçe ve Nüfusa Oranı (Osmanlı Lirası).....	281
Tablo 3.14: Babıâli ve Bankalar.....	308
Tablo 3.15: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin İştirakleri (1914).....	317
Tablo 3.16: Yabancı Banka ve Şubeleri.....	339

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Sektörel Büyüklüğün Gelişimi (Osmanlı Lirası).....	275
Grafik 3.2: Banka Bazında Bilançoların Gelişimi (%).....	277
Grafik 3.3: Ortalama Özkaynak-Aktif Toplamı Oranı.....	286
Grafik 3.4: Ortalama Özkaynak-Aktif Toplamı Oranı	286
Grafik 3.5: Özkaynaklar/Toplam Aktif (%).....	287
Grafik 3.6: BOŞ Kaynak Yapısı (%).....	292
Grafik 3.7: Ziraat Bankası Kaynak Yapısı (%).....	294
Grafik 3.8: Sektör Aktif Yapısı (%).....	297
Grafik 3.9: BOŞ - ZB Likit Değerlerin Gelişimi (%).....	298
Grafik 3.10: BOŞ - Banknot, Yabancı Kaynaklar, Likidite Değerler (%).....	302
Grafik 3.11: Bankaların Kredi Payları (%).....	305
Grafik 3.12: BOŞ - Hükümete Avanslar (%).....	307
Grafik 3.13: BOŞ - Menkul Değerler (%).....	311
Grafik 3.14: BOŞ - Menkul Kıymet Kredileri (%).....	323
Grafik 3.15: Aktif Kârlılığı (%).....	324
Grafik 3.16: Özkaynak Kârlılığı (%).....	327
Grafik 3.17: BOŞ – ZB Şube Sayılarının Gelişimi (Adet).....	335

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	: Bab-1 Asafî Âmedi Kalemî
A.d.	: Aynı dergi
A.DVN.MHM	: Sadâret Divan-ı Hümâyûn Mühimme Evrakı
A.DVN.MKL	: Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mukavelenâme
A.DVNS.MTAN.d	: Bab-1 Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri
A.DVNS.NMH.d	: Nâme-i Hümâyûn Defterleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.g.	: Adı geçen gazete
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM	: Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî
ABD	: Anabilim Dalı
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BD	: Bilim Dalı
BEO	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BML	: Banker's Magazine London
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOŞ	: Bank-ı Osmanî-i Şâhâne
BÜ	: Boğaziçi Üniversitesi
C.	: Cilt
C.İKTS	: Cevdet İktisat
CH	: Cerîde-i Havâdis
CM	: The Constantinople Messenger
CM(LH)	: The Constantinople Messenger-The Levant Herald
Der.	: Derleyen

DH.EUM.7.Şb.	: Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube
DH.MKT	: Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi
DRB.d	: Darbhâne-i Âmire Defterleri
Ed.	: Editör/Editörler
HAT	: Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi
Haz.	: Hazırlayan
HE	: Hülâsatü'l Efkâr
HR.HMŞ.İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
HR.İD	: Hariciye Nezareti İdare
HR.MA	: Hariciye Nezareti Matbuat
HR.TO	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
HV	: Hakayîkûl Vekayî
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.DUİT	: İrade Dosya Usulü
İ.HR	: İrade Hariciye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.ML	: İrade Maliye
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MSM	: İrade Mesail-i Mühimme
İ.ŞD	: İrade Şûrâ-yı Devlet
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JC	: Journal de Constantinople
LH	: The Levant Herald
LHEE	: The Levant Herald and Eastern Express

MÜ	: Marmara Üniversitesi
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
No./Nr.	: Numara
RCH	: Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis
S.	: Sayı
S./ss.	: Sayfa/sayfalar
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞD	: Şûrâ-yı Devlet Belgeleri
T.	: Tertip
T.y.	: Tarih yok
TA	: Tercüman-ı Ahvâl
TAE	: Türkiye Araştırmaları Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TE	: Tasvîr-i Efkâr
TH	: Tercüman-ı Hakikat
TT	: Takvîm-i Ticaret
TV	: Takvîm-i Vekâyî
Vb.	: Ve benzeri
Vol.	: Volume
Y.A HUS	: Yıldız Sadâret Hususî Maruzâtı
Y.A.RES	: Yıldız Sadâret Resmi Maruzâtı
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzât
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perakende Askerî Maruzât
Y.PRK.BŞK	: Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbet
Y.PRK.HR	: Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzâtı
Y.PRK.TNF	: Yıldız Perakende Ticaret ve Nâfia Nezâreti Maruzâtı
YTKZ	: Yüz Yıllık Teşkilatlı Kredi
ZB	: Zabtiye Nezâreti Belgeleri

GİRİŞ

Günümüz finans literatüründe ülkelerin finansal sistemlerini tanımlamak için piyasa ya da banka temelli sistemler şeklinde ikili tasnif yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Piyasa temelli sistemlerde finansman ihtiyacı içinde olanlar ihtiyaçlarını büyük oranda tahvil ve/veya hisse senedi gibi menkul kıymetler ihracı yoluyla sermaye piyasalarından temin ederken sadece kısa vadeli finansman ihtiyaçları için bankalara başvurmaktadır. Buna karşılık banka temelli sistemde finansman ihtiyacı büyük oranda finansal araçlar yani bankalardan sağlanmakta olup menkul kıymet ihracı yoluyla finansman kanalı daha düşük düzeylerde kalmaktadır. Piyasa temelli sistemin en belirgin örneklerini Anglo-Sakson sisteminin hâkim olduğu A.B.D. ve İngiltere; banka temelli sistemi ise Almanya ve Japonya temsil etmektedir. Ana akım literatürde piyasa temelli sistemin banka temelli sisteme göre daha üstün olduğuna dair savlar ileri sürülse de her iki sistemin avantaj ve dezavantajları bulunmakta, ülke ekonomilerinin tarihi gelişim süreçleri ve mevcut yapıları finansal sistemlerini belirlemektedir.¹

Ülkemizde finansal sistemin büyük bir bölümü bankalara, daha özelinde ticaret (mevduat) bankalarına dayanmaktadır. Banka temelli finansal sistemin tipik bir örneği gibi görünen ülkemiz finansal sisteminin bu özellikte olmasının nedenlerini finansal tarihimizde aramak gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin finansal sistemlerinin oluşumunda yaşanan finansal krizler ile siyasi otoritenin bu krizlere yönelik müdahaleleri belirleyici olmuştur. Ülkemiz finansal sisteminin oluşumunda da benzer bir gelişim çizgisinin olması muhtemeldir. Bunun ortaya çıkarılabilmesi için ise finansal sistemin hâkimi konumunda olan bankacılığın tarihi gelişiminin ortaya konulması zorunluluk arz etmektedir. Bu nedenle modern bankacılık kurumlarının ilk ortaya çıktıkları tarihten bu yana Türk bankacılık sisteminin geçirdiği değişim ve dönüşümlerin ortaya konulması halinde bugün neden banka

¹ Franklin Allen and Douglas Gale, **Comparing Financial Systems**, Cambridge (MA), The MIT Press, 2001, ss. 30-42.

temelli bir finansal sisteme sahip olduğumuz sorusunun cevabı bulunabilecektir. Bu çalışmanın amacı bu sorunun cevabını bulmaktan ziyade bu sorunun cevabının bulunmasına bir altyapı hazırlayabilmektir. Zira çalışma 1830'lu yıllardan Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Cumhuriyet dönemi bankacılık tarihiyle birlikte bir bütün olarak başlangıcından günümüze hem bankacılık hem de menkul kıymetler borsası tarihinin birlikte ele alınmasıyla neden banka temelli sisteme sahip olduğumuz ortaya konulabilecektir.²

Banka temelli sistemlerin esas aktörleri olan ticaret bankalarının, diğer bir ifade ile toplumun büyük-küçük tasarruflarını toplayarak bu kaynakları ihtiyacı içerisinde bulunan kesimlere aktaran bankaların tarihi geçmişçi çok eski dönemlere gitmez. Finansal hizmetlerin sunulması anlamında bankacılığın tarihi Önyasya ve Mısır uygarlıklarına kadar izlenebilse de anonim şirket tipinde ticaret bankalarının ortaya çıkışı 19. yüzyıla has bir olgudur. Sınırlı sorumluluk ilkesinin yerleşmesi ile bu banka tipi yaygınlaşmaya başlamış toplumun tavanından tabanına kadar çok çeşitli kesimlere tasarruflarını değerlendirmede bir alternatif sunarak halefi oldukları aile bankalarını tahttan indirmişlerdir. Sermayeleri büyük oranda aile kaynakları ile sınırlı olan aile bankalarının gelişen ekonomilerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz hale gelmeleriyle sermayelerini bunlara göre daha büyük tutarda oluşturabilen anonim şirket tipindeki bankalar hızla büyüme sürecine girmişlerdir. Diğer taraftan bu bankaların hızla büyümeleri ve toplumun geniş kesimlerinden kaynak toplamaları bankacılıkta regülasyonun gelişmesine neden olmuştur.³ Benzer bir şirket kültürü ve bankacılık tipinin Osmanlı Devleti'nde başlaması da aynı dönemlere denk gelmektedir. Bunun nedeni gelişmiş ülkelerdeki bankacılık tipinin, bu ülke sermayelerinin dünya yüzeyine yayıldığı 19. yüzyılda yerkürenin diğer kısımlarına

² Ülkemizde menkul kıymetler borsasının tarihiyle ilgili son dönemde hazırlanan çalışmalar için Bkz. Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Galata Borsası, 1830-1873**, İstanbul, BİST Yayını, 2014; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928**, İstanbul, BİST Yayını, 2014, ss. 195, 225; Celali Yılmaz, **İstanbul Esham ve Tahvilât Borsası, 1929-1985**, İstanbul, BİST Yayını, 2015. Cumhuriyet dönemi bankacılık tarihi için bireysel bankalar bazında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bankacılık sisteminin tarihi için Bkz. Arslan Yüzgün, **Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981)**, İstanbul, Der Yayınları, 1982.

³ Richard S. Grossman, **Unsettled Account- The Evolution of Banking in the Industrialized World since 1800**, Princeton (NJ), Princeton University Press, 2010, ss.45-48.

da yayılmaya başlamasıdır. İlk kez Tanzimat arifesinde başlayan modern tarz bankacılık kurumları kurma girişimleri dönemin gelişmiş ekonomileri olan İngiltere ve Fransa'dan sermayedarların Osmanlı ülkesine ilgi duymalarıyla başlamıştır. Kurulmaya çalışılan bankalar da doğal olarak bu ülkelerdeki şirket tipleri ile paralellik arz etmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki bankacılık tipinin Osmanlı ülkesine erken tarihlerde girmesine karşın bir tasarruf değerlendirme yolu olarak vadeli mevduatın kullanımı yavaş yavaş gerçekleşmiştir. İnceleme dönemi boyunca Osmanlı finans sektörü bir tarafta modern bankacılık kurumlarının olduğu diğer tarafta ise geleneksel finansal araçların hala faaliyet göstermeye devam ettiği bir sistem özelliğindedir. Örneğin, sarraflar gibi geleneksel sistemin en önemli finansal araçları bankaların gelişimi ile yavaş yavaş önemlerini yitirirken, para vakıfları gibi toplumun küçük çaplı kredi ihtiyacını karşılayan finansal araçların bir bankaya dönüşmesi Birinci Dünya Savaşı arifesine denk gelmiş ancak bu dönüşüm hayata geçirilememiştir.⁴

Osmanlı bankacılık sistemine dair bol sayıda kaynak var gibi görünse de sözkonusu literatür yetersiz ve bazı sorunlar içermektedir. İlk olarak, literatürde bankacılık sisteminin doğuşu ve gelişimini tarihi bazda süreklilik arz edecek şekilde ele alarak bütüncül bir şekilde inceleyen bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Modern kredi kurumlarının ortaya çıkışı, gelişimi ve faaliyet gösteren bankalara ilişkin oldukça geniş bir literatür bulunmakla beraber bütün bu kaynakların bir araya getirilmesi dahi Osmanlı bankacılık sisteminin bütünselliğini kurmaya yetmemektedir. Tanzimat arifesinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık üç çeyrek yüzyıllık dönemde hangi banka kurma girişimlerin olduğu, hangilerinin kuruluş izni aldığı fakat faaliyete geçemediği, hangilerinin ne kadar süre faaliyet gösterdiğine dair bilgileri içeren toplu bir bankalar envanteri bulunmamaktadır. Mevcut envanterler de eksiktir. Osmanlı bankalarına ilişkin bilgiler eski ve yeni, yerli ve yabancı dilde çok sayıda çalışmaya dağılmış durumdadır. İkincil konumda bulunan çok sayıda kaynağın ortak özelliği eski tarihli çalışmalardaki bilgilerin bir tekrarı olmasıdır. Bu durum çoğu çalışmanın özgünlüğünü ortadan kaldırmaktadır.

⁴ Ayrıntılar için Bkz. Birinci Bölüm.

Bunlar arasında kıymet arzeden çalışmalar en erken tarihli olanlar ile birincil kaynaklara dayanılarak bilimsel kriterler ele alınarak yapılan çalışmalardır. Dolayısıyla Osmanlı bankacılık tarihine ilişkin kitap, makale ve tez şeklindeki çok sayıda çalışma, içeriklerinin kıymeti yönünden dikkate alındığında sayısal olarak azalmaktadır.⁵

A. du Velay, C. Morawitz, A. Billiotti, Hasan Ferid Bey, Zühtü Bey, Serkiz Nihad, İ. Arapyan gibi oldukça eski tarihli kaynaklar yazıldıkları tarihler itibariyle konuya aşinalıkları bulunan kişiler tarafından kaleme alınmış olsalar da yetersizdir. Bankacılığa ilişkin şahsi gözlemler ve değerlendirmeler yaşadıkları dönem itibariyle bu eserleri birincil kaynak düzeyine yaklaştırmakta, ancak bankacılık sektörüne ilişkin verdikleri bilgiler faaliyet gösteren bankalar hakkında verilen kısa bilgi notlarından öteye geçmemektedir. Bu kaynakların özelliği sonraki tarihlerde yapılan çoğu çalışmaya kaynaklık etmeleridir. Bu durum yakın döneme kadar yapılan çalışmalardan görülebilir. Çok sayıda çalışmanın birbirini tekrar etmesinin diğer bir nedeni de birincil kaynakları oluşturan başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiltere, Fransa, Almanya vb. ülkelerdeki arşivlerde bulunan belgeler ile Osmanlı Devleti'nde yayın yapan yerli ve yabancı dildeki gazete ve dergiler ile yurtdışında yayın yapan basın kaynaklarının kullanılmamasıdır. Son dönemlerde bu birbirini tekrar eden yapı yavaş yavaş kırılmaya, birincil kaynakları yoğun olarak kullanan çalışmalar çoğalmaya başlamıştır. Bu tür çalışmalar arttıkça Osmanlı bankacılığı hakkında geçmiş dönemlerden bugüne kemikleşmeye yüz tutmuş klişeler de yok olacaktır.⁶

Literatürde gözlemlenen bir başka önemli bir sorun ise bankacılık sektörünün

⁵Hüseyin Al, "Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması", **TALİD-Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S. 1, 2003, ss. 171-188.

⁶ Son dönemde yapılmış önemli çalışmalar için bkz. Haris Exertzoglou, "Greek Banking in Constantinople 1850-1881", **Unpublished Ph.D Thesis**, London University, 1986; Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999; Christopher Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881**, New York, I. B. Tauris, 2000; Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863- 1875)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD İktisat Tarihi BD, 2002; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar ve Kaya Bayraktar, **Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 1: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014.

regülasyonu yani düzenlenmesine ilişkin neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Oysa bankalar ve bankacılığı konu edinen çalışmaların çoğunda bu kurumların çok eski zamanlardan beri sürekli olarak siyasi otoritenin gözetim ve denetiminde oldukları zikredilmektedir. Bu vurguya karşın gerek geleneksel finansal araçlar olan sarraflar, sandıklar ve vakıflar, gerekse modern bankacılık kurumlarının ortaya çıkmasıyla teşekkül eden Osmanlı bankacılık sisteminin regülasyonuna dair kaynak sayısı oldukça sınırlıdır. Son dönemde sarraflar, para vakıfları ve anonim şirketler üzerine yapılmış bazı çalışmalarda regülasyon konusuna değinilmiştir. Sözkonusu çalışmalar literatürde yapılan vurgunun tarihi uygulamalarına iyi bir kanıt niteliğindedir. Bankacılık alanının regülasyonu hakkındaki boşluk halen devam etmektedir. Oysa bankacılık alanının regülasyonu aynı zamanda şirketler hukuku, özellikle anonim şirket hukuku ve uygulamalarıyla ilgili olup ülkemizdeki ilk örnekleri oluşturması açısından oldukça önemlidir.⁷

Literatürdeki yetersizlik ve sorunlar hakkında bahsedilmesi gereken son bir husus ise Osmanlı bankacılık sistemini somut hale büründürecek, bankaların mali tablolarının konsolide edilmesiyle yapılacak kantitatif analize dayalı bir çalışmanın hala elimizde bulunmamasıdır. Osmanlı bankacılığına ilişkin çok sayıda kaynak arasından kantitatif analiz açısından önem arz eden kaynaklar bireysel olarak Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermiş olan bankalar hakkında hazırlanan kitaplar ve makalelerdir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Ziraat Bankası, Deutsche-Orient Bank, Anglo-Palestine Bank ve Alman Filistin Bankası'na ilişkin yapılmış çalışmalar bu bankalarına finansal verilerini de içermesi açısından önemlidir. Selanik Bankası ve

⁷ Bkz. Araks Şahiner, "The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, BÜ, Institute of Social Sciences, Department of History, İstanbul, 1995; Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası ve Tarih Vakfı ortak yayını, Bilingual Edition, 2001; Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", **Gülten Kazgan'a Armağan/Türkiye Ekonomisi**, Ed. H. Akgül-F. Aral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004; Halil Köse, "140 Numaralı Darphane Defterine Göre Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010; Bülent Kulüp, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Amire ile İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 Nolu Darphane Defterleri)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010; Haz. Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 30, İstanbul, 2014; İsmail Kurt, **Para Vakıfları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1996; Tahsin Özcan, **Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003.

Rum sermayedarların girişimi ile kurulan şirket-i Umumiye-i Aliyye-i Osmaniye (bundan sonra kısaca şirket-i Umumi) , İstanbul Bankası ve Kambiyo ve Esham şirket-i Osmaniyesi'ne (bundan sonra kısaca Kambiyo ve Esham şirketi) ilişkin çalışmalar da bu bankaların verileri kısmi şekilde yer almaktadır. Buna karşın 1909 yılında kurulan Türkiye Milli Bankası hakkında kayda değer sayıda çalışma olmasına karşın daha çok uluslararası finans-politik içeriğe sahip bu çalışmaların hiçbirinde bankanın finansal verileri bulunmamaktadır. Osmanlı bankalarına ait finansal verilerin eksikliği genelde bu bankalara ait faaliyet raporlarının ortada olmamasından ya da az bir kısmının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir neden ise bu bankaların genel kurullarına ilişkin haberlerin yer aldığı basın kaynaklarının kullanılmamasıdır. İstanbul'da İngilizce ve Fransızca yayın yapan gazetelerden, bankalarının tamamının olmasa bile Galata bankalarının faaliyetlerinin finansal sonuçlarını izlemek mümkündür. Buna karşın bu kaynakları kullanmak suretiyle Osmanlı bankacılık sektörünün finansal verileri konsolide edilerek analiz yapılmamıştır. Bu analiz Osmanlı bankacılığı hakkındaki kemikleşen önyargıların doğruluğunu test etmeye yaraması açısından önemlidir. Ayrıca üzerinde bu kadar kalem oynatılan sektörün rakamsal boyutunun ortaya konması bundan sonra yapılacak çalışmaları da yüzeysellikten kurtaracaktır. Bankaların finansal verilerinin ortaya konulmasının yaratacağı pozitif dışsallık ise ülkemizde modern muhasebe kültürünün gelişim tarihine ışık tutacak olmasıdır. Zira finansal tablo gösterim şekillerine öncülük yapan, bunların yerleşik hale gelmesini sağlayan kurumların başında bankalar gelmektedir.

Osmanlı bankacılık literatürüne ilişkin yukarıda sıralanan yetersizlik ve sorunlar bu çalışmanın çözmeye çalıştığı temel sorunu oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bankacılık sektörünün nasıl doğduğu ve geliştiğı, bankacılık sektörünün ne şekilde, nasıl ve kim tarafından düzenlendiğı ve sektörün rakamsal büyüklüklerinin ne olduğu çalışmada üç ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk banka kurma girişimlerinin başladığı 1830'lu yıllardan Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar geçen sürede bankacılığın doğuş, gelişim ve dönüşümü

ele alınmıştır. Bu bölümde mevcut bilgi ve belgeler ışığında tüm kurma girişimleri, kuruluş izni alan ancak faaliyete geçemeyen ve faaliyet gösteren bankalar tespit edilmeye çalışılmıştır. İnceleme dönemi önemli dönüm ve kırılma noktaları esas alınarak alt bölümler halinde işlenmiştir. Konunun kronolojik bir şekilde ele alındığı bu bölümde sadece banka kuruluş tarihlerinin tespiti ile yetinilen bir bankacılık tarihi hikaye edilmemiş, aynı zamanda bankacılık sektörünü yakından ilgilendiren siyasi ve iktisadi olaylar, bankacılık camiasında yaşanan gelişmeler ve bazı durumlarda bankacılık dışı finansal kurumlarla ilgili bilgilere de yer verilerek konuya bir bütünsellik kazandırılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm Osmanlı bankacılık sektörünün regülasyonuna ayrılmıştır. Gerek genel bankacılık gerekse Osmanlı bankacılık sektörünün regülasyonunun tarihi gelişimine ilişkin literatürün yetersizliği nedeniyle bölümün ilk kısımlarında bu konular açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda bankacılık sektörünün regülasyonunun ne olduğu, nasıl bir tarihi gelişim seyri izlediği mevcut kaynaklar yardımıyla şekillendirilmiştir. Regülasyonun tarihi gelişimi konusunda halihazırda en yetkin kaynak konumunda bulunan Richard L. Grossman'ın *Unsettled Account* başlıklı eserinin “Regulation” başlıklı altıncı bölümündeki sistematik Osmanlı bankacılık sektörünün regülasyonunu incelenirken de temel alınmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde bankacılık sektörünün regülasyonu açıklanırken öncelikle Tanzimat öncesinde finans sektörünün nasıl düzenlendiğine ilişkin genel bir giriş yapılmıştır. Müteakiben Tanzimat'ın ilanı ile finans ve hukuk sistemindeki modernleşmeye ilişkin açıklamalardan sonra bankacılık sektörünün regülasyonu sekiz alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar sırasıyla lisanslama (izin), sermaye yeterliliği, varlıklar (aktifler) üzerine sınırlamalar, faizle ilgili sınırlamalar, kamuoyunun bilgilendirilmesi, sektörün gözetimi, olağanüstü tedbirler ve bankaların birleşme ve tasfiyeleridir. Dönem itibarıyla regülasyonun en önemli kısmını oluşturan lisanslama (chartering) yani kuruluş ve faaliyet izni konusu daha fazla ele alınmış, ayrıca izinsiz faaliyet konusu Babıâli'nin en sık karşılaştığı sorun olması nedeniyle bu bölüm diğer kısımlara göre geniş tutulmuştur. Sektörde faaliyet gösteren bankalardan bazılarının

⁸ Richard S. Grossman, *a.g.e.*, ss. 128-167.

hisse senetlerinin Galata-Dersaadet Tahvilât Borsası'nda işlem görmesinden dolayı bu bankalar ayrıca borsa düzenlemelerine tabi olduklarından bölümün son kısmı bu konuya ayrılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Osmanlı bankacılık sektörünün kantitatif analizine girilmiştir. Bu ifadeden kasıt ilk defa sektörün bütününe ilişkin finansal verilerin konsolide edilmeye çalışılmasıdır. Bölümün girişinde genel olarak günümüzdeki banka mali tablolarının, daha özelinde ise Osmanlı bankalarının mali tablo sistematığına ilişkin açıklamalar yapılmış, veri toplamaya ve bunların standart bir şekilde sunumuna ilişkin sorunlar izah edilmiştir. Sonrasında ise mümkün olduğu ölçüde toplanan finansal verilerin konsolide edilmesiyle oluşan rakamsal büyüklükler üzerinden sektörün kantitatif analizi yapılmıştır. Bu kapsamda sektörün büyüklüğü, kaynak ve plasman yapısı ile kârlılığı analiz edilmiştir. Bazı bankalara ait verilerde bazı yılların eksikliği sektörün tam bir analizine engel olmakla birlikte bu bankaların sektörel paylarının düşüklüğü bu sorunu hafifletmiştir. Verilerle ilgili diğer bir sorun ise Osmanlı ülkesinde şube açarak faaliyet gösteren yabancı banka şubelerinin faaliyet hacmine ilişkin veri bulunmamasıdır. Dolayısıyla bu bölümde yapılan tüm analizlerin Osmanlı bankacılık sektörünün asgari boyutunu gösterdiği unutulmamalıdır. Diğer bir ifade ile sektörün gerçekte analiz edilen rakamsal büyüklükten daha büyük hacme sahip olduğu bilinmelidir.

Bu çalışmanın mümkün olduğu ölçüde birincil kaynaklara dayanılarak hazırlanmasına çalışılmıştır. Yukarıda açıklandığı üzere Osmanlı bankacılığı ile ilgili çok sayıda ikincil kaynak bulunmasına karşın literatüre katkı açısından bunların sayısı gerçekte kısıtlıdır. Bu nedenle ikincil kaynakların kullanımında literatüre katkı kıstası dikkate alınmıştır. Kullanılan birincil kaynaklar ise büyük oranda Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve İstanbul'da yayım yapan yerli ve yabancı dildeki gazetelerdir. Gerekli durumlarda İngiliz arşiv kaynakları ve yabancı gazete ve dergilere de başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

1.1. İlk Gelişmeler

Modern anlamda finansal araçların, diğer bir ifadeyle Avrupai tarzda finansal kuruluşların Osmanlı coğrafyasında belirmeleri 1839 tarihli Tanzimat Fermanı arifesine denk gelmektedir. Kırım Savaşı'nın bittiği 1856 yılına kadar geçen yaklaşık 20 yıllık zaman diliminde “banka” kelimesi Osmanlı diline iyice yerleşmiş, ancak Avrupa ülkelerindeki örneklerine uygun, anonim şirket tarzında bir ticaret/mevduat bankası resmi olarak faaliyete geçememiştir. Bankacılık açısından bu dönemin en büyük özelliği, izleyen kısımlarda da izah edileceği üzere, banka adı taşıyan çok sayıda girişimin yapılmış olmasıdır. Bu girişimlerin bir kısmı Osmanlı para sistemindeki sorunlara çözüm getirmeye yönelik ve doğrudan devletle ilişkili iken diğer bir kısmı ise ticaret bankacılığı özelliğine sahip görünmektedir. Devlet bankası kurulmasına yönelik Babiâli'ye yapılan az sayıda öneri ya da girişim ise devlet bankası ve ticaret bankası özelliklerine sahip karma bir nitelik arz etmektedir.

Türk finans tarihine yönelik literatürde yeralan bilgilere göre Osmanlı Devleti'nde banka kurulmasına yönelik ilk girişim 1836 yılında gerçekleştirilmiş görünmektedir. Söz konusu tarihte İngiliz hükümeti adına İstanbul'da bulunan David Urquhart, Babiâli'ye 1828-29 Osmanlı-Rus savaşının tazminatının kalan kısmının ödenmesine yönelik İngiliz sermayedarlar adına istikraz teklifinde bulunurken aynı zamanda İstanbul'da bir banka kurulmasını önermiştir. Hakkında ayrıntılı bilgiye henüz tesadüf edilmeyen bu girişimin Babiâli tarafından reddedildiği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde yapılan istikraz teklifi de geri çevrilmiştir.⁹ Urquhart'ın teklifinden iki yıl sonra, 1838 yılında Babıâli'nin gündemine getirilen diğer bir öneri ise bir tüccar bankası kurulmasına ilişkindir. İstanbul'da dış ticaret ile iştigal eden tüccar, çoğunluk kısmı devlet tarafından konulmak üzere 50 milyon kuruş sermayelik bir banka kurulmasını önermişlerdi. Kurulma gerekçesi ise Osmanlı paralarının Avrupa'nın sağlam paraları karşısında süregiden değer kayıplarından dolayı ithalat işlemlerinin sürdürülemez noktaya gelmesi, kurulacak bu banka aracılığı ile kambiyo istikrarının sağlanması ve dış ticaret işlemlerinde kur kaynaklı sorunların ortadan kaldırılmak istenmesiydi. Ancak dış ticaret dünyasında güven ortamının ortadan kalkmış olması, Avrupa'dan mal ithal eden tüccarı mal bedellerini peşin istemeye sevkettiğinden tüccar bankası önerisi fiiliyata geçmeden gündemden düştü.¹⁰ Aynı yıl başka bir banka kurma önerisi ise İngiliz sermayedarlardan geldi. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasının bir uzantısı olarak Babıâli'nin finansal sıkıntılarının Londra'dan sağlanacak bir istikraz ile giderilmesi çerçevesinde banka kurulması önerisi de yapıldı. İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsonby bu konuda Bursa konsolosu Sandison'u görevlendirmiş, Sandison'un Londra'da sermaye çevrelerinde yaptığı girişimler sonucunda Reed, Irving & Company tarafından Babıâli'ye kredi teklifi ile birlikte banka kurma önerisi yapılmıştı. Teklifin yapıldığı tarihte Hariciye Nazırı olan ve bu teklife olumlu bakan Mustafa Reşid Paşa kısa bir süre sonra görevden ayrılınca bu teklif hayata geçemedi.¹¹

1838 yılında gündemden düşen Reed, Irving & Company'nin banka kurma teklifi Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmesiyle

⁹ Christopher Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881**, New York, I. B. Tauris, 2000, s. 578.

¹⁰ BOA, HAT, 1627/11, lef 1-5, 7 Mayıs 1838.

¹¹ Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar ve Kaya Bayraktar, **Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C.1: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014, s. 59.

yeniden canlandı. Bilindiği üzere ilan edilen ferman Osmanlı vergi sisteminde yüzyıllardır kullanılan iltizam sistemine son veriyor, vergi tahsil sisteminde yeni bir sisteme geçilmesini öngörüyordu. Zikredilen sistem değişikliğine 1256/1840-41 mali yıl başına yaklaşık 3 ay kala gidilmesi gerek devletin süregiden işleyişinin gerektirdiği işler için gerekse Tanzimat reformlarının hayata geçirilebilmesi için gereken kısa süreli finansman ihtiyacının nereden karşılanacağı sorununun gündeme getirdi. Babıâli'nin iç ve dış finansman kaynaklarından gerekli tutarın sağlanabilmesine yönelik arayışları kapsamında yukarıda adı geçen şirketin istikraz ve banka kurma teklifi İngiliz elçisi Ponsonby'nin gayretleri ile yeniden canlandı. Aynı zamanda kurulması önerilen bankaya ilişkin şartlar da daha somut bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Irving tarafından hazırlanan memoranduma göre asgari 3 milyon sterlin sermayeye sahip milli bir banka kurulması önerilmekteydi. Bazı yönleriyle İngiltere Bankası (Bank of England)'na benzeyen bu bankanın temel görevi Osmanlı para sisteminin sağlam bir temele oturtmak ve istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamak olacaktı. Banka devlet gelirlerinin toplandığı ve harcandığı bir merkez olacak, devlet dairelerinin ihtiyaçlarına yönelik kredi açacak, devlet borçlanma senetlerinin ihracına aracılık edecek ve hamillere anapara ve faiz ödemelerinin yapılmasını sağlayacaktı. Banka aynı zamanda konvertibl niteliğe sahip banknot ihraç yetkisini haiz olacak, devlet tarafından yapılması planlanan madeni para reformunun uygulamaya konulmasında etkin rol oynayacaktı. Yönetiminin hükümetten bağımsız olması düşünülen bu bankaya konulacak sermayenin İngiltere'den tedarik edilecek olması ve bankaya sermaye temininin özendirilmesi için Reed, Irving & Company temsilcilerinin İngiliz hükümetinden garanti talep etmesi, hükümetin ise buna sıcak bakmaması projenin tıkanmasına yolaçtı. İngilizlerin gerek istikraz gerekse banka kurma projeleri ile Babıâli üzerindeki politik etkilerini arttıracaklarını düşünen Fransız sermayedarlar da benzer bir istikraz ve banka kurma projesi ileri sürerek İngilizlerin önünü kesmek istemişler,

bu çerçevede Comptoir Commercial Grannevor et fils et Cie tarafından yapılan öneriler Babiâli nezdinde kabul görmemişti.¹² 1840 yılında yine İngiliz girişimciler tarafından “General Bank of Constantinople” unvanıyla başka bir banka kurma girişiminden bahsedilmekle birlikte bu girişimin ayrıntıları konusunda bilgi bulunmamaktadır.¹³

Tanzimat reformlarının finansmanı konusunda Babiâli’nin seçtiği yöntem devlet açısından milli banka konusunun 1851 yılı başlarına kadar gündemden düşmesine yolaçtı. Bu konuda önce Mustafa Reşid Paşa’nın görüşleri doğrultusunda konvertibiliteye sahip evrak-ı nakdiye ihracına karar verildi. Hatta bunun için gerekli rezervin oluşturulması için Sultan Abdülmecid’ten ödünç para alınması kararlaştırıldı. Mustafa Reşid Paşa’nın önerisinde sözkonusu uygulamanın yürütülmesi için bir banka modeli önerilmemişti. Devlet, ihraç edeceği evrak-ı nakdiyelerin %2-2,5 bir iskonto ile değiştirilmesini idame ettirmek üzere şehrin belirli yerlerinde memurlar görevlendirecek, bunlar ibraz edilen kâğıtlar karşılığında hamillerine madeni para cinsinden ödeme yapacaktı. Sözkonusu evrak-ı nakdiyeler alışverişlerde nominal değerlerinden işlem görecekti. Sistemin başarılı olması halinde rezerv miktarının 3-4 katı tutarında evrak-ı nakdiye ihracı mümkün olabilecekti. Mustafa Reşid Paşa’nın önerilerinin uygulamaya konulmasına, hatta Sultan’ın gerekli rezerv parayı ödünç vermeye olumlu yaklaşmasına karşın faizsiz konvertibl evrak-ı nakdiye ihracı uygulamaya konulamadı. Bunun yerine eski esham sisteminin biraz daha modernize edilmiş bir şekli olan faizli esham kavaimi/kaime ihracında karar kılındı. Bu rota değişikliği muhtemelen milli banka kurulmasının da önünü kesti. Zira bu değişikliğin arkasında bir taraftan İngiltere ve Fransa’nın konvertibl para ihracı yerine Osmanlı Devleti’ne istikraz sağlanmasına sıcak bakmaları, diğer taraftan ise geleneksel finans sisteminin işlemlerini sağlayan sarrafların konvertibl evrak-ı nakdiye ihracına sıcak bakmamaları

¹² Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 59-61.

¹³ Zafer Toprak, **Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 135.

ve bu sistemin başarılı olması durumunda etkinliklerini kaybedeceği endişesi etkili olmuştu.¹⁴

1840 yılı ortalarında kısa süreli finansman ihtiyacını karşılamak üzere ihracına başlanan faizli kaime ihracı devletin mali sıkıntıya düştüğü anlarda sarıldığı daimi bir finansman yöntemi oldu. Emisyonunun hızlı bir şekilde genişlemesi para piyasasındaki dengeleri bozduğundan; kaime, Babiâli açısından başlı başına çözülmesi gereken bir soruna dönüştü. Kaime hem milli banka kurulmasının hem de hükümet tarafından 1843 yılında yürürlüğe konulan para reformunun başarıya ulaşmasının önündeki en büyük engel haline geldi.¹⁵ Milli banka konusunun tekrar gündeme alındığı 1851 yılına kadar geçen sürede Babiâli'nin dikkati kambiyo istikrarının sağlanması, kaimenin tedavülden alınması ve madeni para reformunun hayata geçirilmesine odaklandı. Madeni para reformuna ilişkin çalışmaların hız kazandığı 1843 yılında başlayan kambiyo istikrarı uygulaması 1849 yılına kadar tüccardan Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alléon ile gerek müşterek gerek münferit olarak imzalanan dönemsel anlaşmalarla gerçekleştirildi. İmzalanan her sözleşmede Babiâli'nin başka bir kimseye banka kurma izni vermeyeceğine ilişkin hükmün yer alması bu yıllar arasında resmi olarak herhangi bir banka oluşumuna izin vermedi.¹⁶

Babiâli milli banka konusunu kaime ihracıyla birlikte rafa kaldırırken tüccar kesiminin, özellikle Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunan yabancı tüccar kesiminin, banka kurulmasına yönelik ihtiyaçları giderek artmaktaydı. Böyle bir konjonktürde 1842 yılı içerisinde, Osmanlı Devleti'nin en önemli dış ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'de devletin

¹⁴ BOA, İ.MSM, 1/3, 30 Aralık 1839; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Tanzimat ve Mali Reformlar: İltizamın Kaldırılması ve Finansman Arayışları (1839-1840)", Prof. Dr. İlker Parasız'a Armağan- Bir Duayen ile İktisat ve Finansı Çok Boyutlu Düşünmek, Der. Ali Arı, Ankara, Efil Yayınevi, 2014, ss. 147-156.

¹⁵ Ali Akyıldız, Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2003, ss. 41-54, 81-83.

¹⁶ Hüseyin Al, "Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. SBE İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 1997, ss. 61-87.

izni olmaksızın muhtelif devlet tebaasından tüccarın bir araya gelerek İzmir Bankası (Symrna Bank) unvanıyla bir oluşuma gittikleri görüldü. Bankanın hangi tür faaliyetle iştigal edeceğine dair hazırlanan beyannamede faiz karşılığı para toplanacağı ve rehin karşılığı faizle ikrazat yapılacağından bahsediliyordu. Ayrıca beyannamede banka meclis azaları, bankanın müddeti ve sermayesinin miktarı ile ilgili bilgiler de veriliyordu. İsveç konsolosluğu himayesinde kurulan bu banka iki devlet arasında krize neden oldu. Babıâli İsveç Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçerek kendilerinden izin alınmaksızın kurulan bu oluşumun himayesinden vazgeçilmesi ve kapatılmasını talep etti. Söz konusu talebe olumlu yaklaşan bakanlık konu hakkında İzmir konsolosluğuna gereken uyarının yapılacağını Babıâli'ye bildirdi. Böylece, Babıâli'den izin alınmaksızın kurulan İzmir Bankası'nın faaliyeti muhtemelen takip eden yılın ilk yarısında sona erdi. Babıâli'nin bankanın kapatılmasını istemesinin diğer önemli nedeni bankanın faiz karşılığı mevduat toplama ve ikrazat yapması nedeniyle piyasada akçe fiyatlarının ve kıtlığının artması, ikrazat karşılığı verilecek rehinler nedeniyle kredi alanların mağdur olabileceğine yönelik kaygılardı. İngilizler ise bankanın kapatılmasını başka bir nedene, bu bankanın faaliyetinden çıkarları zarar görecektir olan Galata Bankerlerinin Babıâli'ye yaptıkları baskıya bağlıyorlardı.¹⁷ İzinsiz kurulmuş olsa da, bankanın kuruluş beyannamesinde yer verilen faaliyet esaslarından hareketle İzmir Bankası Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren ilk ticaret bankası olarak değerlendirilmelidir.

İzmir Bankası'nın kapatılmasından kısa bir süre sonra Halep'teki tüccardan bazı kişiler 1843 yılı içerisinde veya 1844 yılı başlarında bir banka kurma talebiyle Babıâli'nin kapısını çaldılar. Ancak bu banka girişimi de Babıâli tarafından benzer gerekçelerle kabul edilmeyerek şehrin mülki idare amirleri bu tür girişimin engellenmesi konusunda uyarıldı.¹⁸ Babıâli

¹⁷ BOA, **İ.HR.**, 19/923, 29 Ocak 1843; 20/943, 20 Şubat 1843.

¹⁸ BOA, **C.İ.KTS.**, 14/691, 3 Şubat 1840(?). Söz konusu belgede İzmir'de geçen sene kurulan banka tabirinden hareketle belgenin tarihinde bir yanlışlık olduğu düşünülmektedir.

taşırada önemli ticaret merkezlerinde banka kurulmasına yönelik talepleri reddetmekle birlikte artan ticaret hacmi bankacılık kurumlarına duyulan ihtiyacın giderek arttığını gösteriyordu. Örneğin, İngiliz tüccarın 1843 yılında kendi konsolosluklarına ilettikleri dilekçelerinde Osmanlı Devleti'nde neden bir bankaya ihtiyaç duyulduğunu şu şekilde açıklamaktaydılar: ¹⁹

“...banka aynı zamanda, şu anda ülkenin iç kesimlerinde yolların büyük miktarda para nakledilmesine yetecek kadar güvenli olmadığı için ancak küçük miktarların aktarılabilirdiği yetersiz para akışı ortamında, ajanları ve tahvilleriyle, fon aktarılmasını sağlayacaktır. Ticaretin bu alanı İngiliz tüccarlar için çok tehlikelidir ve ancak ülkeyi ve güvenlik yollarını iyi bilen yerliler eliyle yürütülmektedir.”

İngiliz konsolosluk raporlarında banka kurulmasının gerekliliğine tekrar tekrar vurgular yapılmasına karşın kambiyo istikrarı sözleşmelerinin devam ettiği 1843-1849 döneminde Babıâli resmi veya gayriresmi herhangi bir banka kuruluşuna izin vermedi. 1849 yılında ise kambiyo istikrarı uygulamasını yürüten Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alléon ile devletin sermayesine ortak olduğu Dersaadet Bankası (Banque de Constantinople) kuruldu. Türk finans tarihi literatüründe Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk banka olduğu yakın zamana kadar ittifakla kabul edilen bu bankanın kuruluş tarihi hakkında farklı tarihler zikredildiği gibi üstlendiği fonksiyonlar konusunda da bir karışıklık bulunmaktadır. Kuruluş tarihi olarak 1843, 1845, 1846, 1847 veya 1849 gibi muhtelif yıllar verilirken, esas fonksiyonunun da kambiyo istikrarının sağlanması olduğu ifade edilmektedir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarla bu banka hakkında

¹⁹ Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi- 19. Yüzyıl**, Çev. Kudret Emiroğlu, Birinci Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1983, s. 66. Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerinin potansiyeli konusunda bizzat bu ülkede muhtelif görevlerde bulunmuş James Lewis Farley'in eseri önemli değerlendirmeler içermektedir. Bkz. James Lewis Farley, **Banking in Turkey**, London, 1863.

birbirini tutmayan kuruluş tarihleri ile esas fonksiyonu hakkındaki belirsizlikler büyük ölçüde giderilmiş bulunmaktadır.²⁰

1849 yılı ortalarına doğru faaliyete geçtiği tahmin edilen Dersaadet Bankası'nın kuruluş gayesi piyasada sürekli dalgalanma gösteren ve istikrarsız bir seyir izleyen kaimenin değerine istikrar kazandırmaktı. Bu durumu teyit eden en önemli gösterge Osmanlı arşiv belgelerinde bankanın sıklıkla “evrak-ı nakdiye bankası” olarak zikredilmesidir. Bankanın sermayesi 250.000 kuruş olup bunun %40'ı Babıâli, kalan %60'lık kısmı ise Jacques Alléon ve Emmanuel Baltazzi tarafından karşılanmıştı. Banka kendisine ibraz edilecek kaimeleri %3 komisyonla iskonto ederek değiştirecek, bu komisyonun %2.5'i devlete kalanı ise adı geçen iki tüccara ait olacaktı. Bankanın tali fonksiyonu ise daha önce adı geçen tüccar tarafından sürdürülen kambiyo istikrarı uygulamasının banka çatısı altında yürütülmesiydi. Bu açıklamalardan da görüleceği üzere banka bir ticaret ya da devlet bankası özelliklerini sahip olmayan, sadece kaime değerine istikrar kazandırmak ve kambiyo istikrarının devam ettirmekle görevliydi. Sadece devlet ve tüccar ortaklığı ile kurulan, merkezi bir binası olmayan ve eskiden beri adı geçen tüccarın ofisinde görülmeye devam eden, ortak bir bilançoya sahip olmayan, Alléon ve Baltazzi'nin kendi tuttukları hesapların konsolide edilmesinden ibaret olan bir oluşumdur. Banka olarak adlandırılmakla birlikte kaime değişim hizmeti veren ve kambiyo kuru istikrarı sağlayan bir nevi fiyat istikrar fonu olarak hizmet görüyordu. Kambiyo istikrarı uygulaması nedeniyle oluşan maliyet eskiden olduğu gibi devlet tarafından üstleniliyordu. Zaten bankanın 1852 yılı sonuna doğru kapanmasından sonra da Babıâli'yi en çok uğraştıran konu giderek devlete maliyeti artan kambiyo istikrarı uygulamasına yönelik banka hesaplarının muhtelif komisyonlarca tetkikiydi. Bankanın batmasında etkili olan faktörler ise kaime spekülasyonları ve hükümete verilen avansların geri dönüşünün sağlanamamasıydı. Hükümetin finansal yönden ciddi sıkıntı

²⁰ Hüseyin Al, **Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)**, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2011, ss. 30-31.

içerisinde bulunması bankanın hesaplarının tasfiyesi için bir dış borçlanma girişimine neden oldu. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Kambiyo istikrarı uygulaması nedeniyle bankanın Avrupa piyasalarına biriken borçlarının tasfiyesi ise İstanbul'daki tüccar ve bankerlerden oluşan bir konsorsiyumun sağladığı finansmanla gerçekleştirilebildi.²¹

Dersaadet Bankası'nın faaliyetine devam ettiği 1850 yılında milli banka meselesi Babıâli tarafından tekrar masaya yatırıldı. Zira 1844 yılı başında Tashih-i Ayar Kararı'nın uygulamaya konulmasından bu yana geçen sürede devlet meskûkât-ı mağşûşeleri bir türlü tedavülden alacak finansmanı yaratamamış ve madeni para reformunun en önemli ayaklarından biri aksamaya devam etmişti. Bu sorunun doğal uzantısı ise para reformunun tam anlamıyla hayata geçirilmesi durumunda sonlandırılacak olan kambiyo istikrarı uygulamasının mecburen devam etmesi ve artan dış ticaret hacmine paralel olarak uygulamanın devlete maliyetinin giderek artmasıydı. Bu sorunlara ek olarak artan kaime hacmi kaimenin madeni paralar karşısında sürekli değer düşüşüne ve para piyasasında istikrarın daha da bozulmasına katkı yaptı. Para piyasasındaki sözkonusu istikrarsızlık ise dış ticaretle uğraşan tüccar kesiminin yakınmalarını artırmış, bunun sonucunda da İstanbul'daki yabancı devlet elçilerinin finansal reformlar konusunda Babıâli üzerindeki baskıları artmıştı. Yapılan öneri para piyasasında istikrarı sağlayacak, diğer bir ifadeyle meskûkât-ı mağşûşeleri ve faizli kaimeleri tedavülden alacak milli bir bankanın kurulmasıydı. Daha önce Avrupa'da görev yapmış olan Mehmet Sadık Paşa gibi isimler İstanbul'da milli bir bankanın faaliyete geçmesi durumunda bu sorunların üstesinden gelinebileceğini düşünüyorlardı. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sırasında bu tür bir fikre olumlu

²¹ BOA, **İ.HR**, 94/4591-3, 2 Ocak 1853; Al, **a.g.e.**, ss. 32-37, 63. Dersaadet Bankası hakkında bilgi veren bazı eserler için ayrıca bkz. A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Çev. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, Maliye Bakanlığı Yayını, 1978, ss. 72-74; Hasan Ferid, **Nakid ve İtibar-ı Malî, Üçüncü Cild: Bankacılık**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1918, ss. 34-35; Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, 2. Baskı, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası Yayını, 1991, s. 6.

yaklaşan Mustafa Reşid Paşa'nın tekrar iktidarda bulunması milli banka konusunun tekrar masaya yatırılması için uygun bir ortam yarattı.²²

Böylece, 1851 yılı başından itibaren milli banka konusu Babiâli tarafından kurulan komisyonlarda tartışılmaya başlandı. Yapılan toplantılar sonucunda milli bir bankanın kurulmasının gerekli ve muhtelif açılardan ülke ekonomisine katkıda bulunacağı hususlarında uzlaşmaya varılarak Osmanlı Bankası unvanıyla bir bankanın kurulmasına karar verildi. Hem devlet bankası hem de ticaret bankası niteliklerini haiz olacak bu bankanın Dersaadet Bankası'nın yerini alması planlanıyordu. Anonim şirket şeklinde kurulacak olan Osmanlı Bankası'nın beher hissesi 50 Mecidiye altını olmak üzere 20 bin hisseden mürekkep 100 milyon kuruşluk bir sermayeye sahip olması öngörülmüştü. Sermayenin %25'i devlet, %25'i eytam sandığı, %15'i Jacques Alléon ve Emmanuel Baltazzi, %15'i yerli tebaa ve kalan %20'si ise yabancı tüccar ve şahıslar tarafından karşılanacaktı. Babiâli, devlete düşen sermaye payını daha önce Dersaadet Bankası'na konulan sermayenin bu bankaya aktarılması suretiyle karşılamayı düşünüyordu. Bankanın faaliyet esasları ve yönetimine ilişkin kuralları içeren 35 maddeden oluşan bir nizamname hazırlanmıştı. Banka Dersaadet Bankası çatısı altında halen sürdürülmekte olan kambiyo istikrarı uygulamasını aynen devam ettirecek, bu hususta hükümet ile banka arasında ayrı bir sözleşme imzalanacaktı. Banka hem devlet bankası olarak hareket edecek hem de ticaret bankalarının yaptığı bankacılık işlemlerini yapabilecekti. Ayrıca kendi banknotunu çıkarma yetkisine sahip olacaktı. Banka 10 yıllık imtiyaz süresine sahip olup bu süre içerisinde Babiâli başka bir banka kuruluşuna izin vermeyecekti.²³

²² Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 66-67. Ahmed Güner Sayar, "Osmanlı İktisat Düşüncesinde Para ile İlgili Temel Sorunlar ve Bir Merkez Bankası Kurulması Fikri", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi: Vakur Versan'a Armağan**, S. 1-3, 1985, s. 212.

²³ BOA, **A.AMD**, 19/85, 22 Aralık 1853; **İ.DH**, 235/14211, 17 Haziran 1851. Bu banka projesinin ayrıntıları için bkz. Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 67-76; Nursal Manav, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ TAE Türk Tarihi ABD Yakın Çağ BD, İstanbul, 2009, ss. 35-36.

Babîâli'nin ilk defa ciddi bir şekilde kurmayı planladığı Osmanlı Bankası Dersaadet Bankası'nın iflasa doğru sürüklenmesiyle birlikte bir banka projesi olmanın ötesine geçemedi. Zira Babîâli adı geçen bankanın Avrupa piyasalarına biriken borçlarının tasfiyesiyle uğraşmak, Dersaadet Bankası'ndaki sermaye payını bu bankaya aktarmayı planlarken bu bankanın sebep olduğu yüklü miktardaki zararın finansmanının nereden ve nasıl karşılanacağı hususlarına odaklanmak zorunda kaldı.²⁴

Babîâli'nin Dersaadet Bankası'nın tasfiyesi ile uğraşmak zorunda kalmasıyla bir kenara bırakılan Osmanlı Bankası projesinden sonra 1853 yılında yeni bir banka projesi gündeme geldi. Bank-ı Osmani unvanıyla kurulması düşünülen bu banka Osmanlı Bankası'na göre faaliyet alanı çok daha dar bir alana hasredilmiş, bankanın temel misyonu para reformunun gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerle sınırlandırılmıştı. Banka, para reformunun başarıya ulaşmasının önündeki en önemli sorun olan meskûkât-ı mağşûseyi (beşlik ve altılıkları) 2 yıllık sürede tedavülden çekecek, faizli kaimelerin 15 yıllık bir süre zarfında nominal değerleri üzerinden değişimini sağlayacak ve bu süre zarfında kambiyo istikrarını sağlayacaktı. İmtiyaz müddeti sonunda ise banka faizli kaimeleri tamamen tedavülden alarak bedelsiz olarak devlete verecekti. Bankayı kurma görevi Sultan Abdülmecid tarafından Meskûkât-ı Şâhâne müdürü Düzoğlu Hoca Mihran'a verilmişti. Hoca Mihran ise bankaya Darphane-i Amire'de muhtelif pozisyonlarda bulunan Düzoğlu Hoca Bogos, Hoca Diran, Yağlıkçioğlu Hoca Bedros ve Bilezikçioğlu Hoca Mıgırdıç'ın yanı sıra tüccar ve/veya bankerlerden Jean Pysichari, Allahverdioğlu Hoca Abraham, Hoca Maksud, Tıngıroğlu Hoca Ohannes, David Glavany, Charles Hanson ve George Zarifi'yi ortak ve yöneticiler olarak almıştı. Bankanın imtiyaz ferman 25 Mart 1853 tarihinde Sultan tarafından onaylanmış, bankanın yönetim ve faaliyet esaslarını belirleyen 39 maddelik nizamnamesi Ceride-i Havadis gazetesinin 13 Mayıs 1853 tarihli nüshasında kamuoyuyla paylaşılmıştı. Bu nizamname haricinde

²⁴ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Dersaadet Bankası'nın tasfiyesi ve 1852 borçlanması", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 4 (244), Güz 2006, ss.188-195.

meskûkât-ı mağşûşenin piyasadan ne şekilde çekileceği ve devletin bankaya karşı finansal yükümlülüklerini belirleyen 26 maddelik Babîâli ile banka kurucuları arasında imzalanan bir sözleşme bulunmaktaydı. Bankanın imtiyaz süresi 15 yıldır, ancak bu süre Babîâli tarafından bankanın faaliyetlerinden memnun kalınması halinde 10 yıl daha uzatabilecekti. Ortakların bankaya koymayı taahhüt ettikleri sermaye tutarı ise 100 milyon kuruş olup bu tutarın tedarik edilmesiyle birlikte banka faaliyetine başlayabilecekti. Babîâli ise bankaya devlet adına üstlendiği faaliyetler nedeniyle her sene 4 taksit halinde 30 milyon kuruşluk ödeme yapacaktı. Bu tutarın haricinde bankanın sermayesine konulmak ve imtiyaz süresi sonuna kadar talep edilmemek üzere Babîâli tarafından kuruluş tarihinden itibaren her sene 10 milyon kuruş olmak üzere toplam 30 milyon kuruşluk bir ödeme daha yapılacaktı.²⁵

Bank-ı Osmani projesi gerek imtiyazın verilmiş şekli gerekse meskûkât-ı mağşûşe ile faizli kaimelerin tedavülünden alınması karşılığında hükümet tarafından taahhüt edilen tutarlar açısından ciddi eleştirilere uğradı. Eleştirilerin önemli bir kısmı banka nizamnamesinde yer alan hükümler ile Babîâli ile banka arasında imzalanan sözleşmeyi incelemiş olan komisyon üyelerinden gelmişti. Ayrıca imtiyazın bahşedildiği grup karşısında güçlerini kaybedeceğini düşünen diğer bankerlerden de eleştiriler geldi. Hatta İzak Camondo ve Theodore Baltazzi, Osmanlı Bankası unvanıyla Bank-ı Osmani'nin üstleneceği işleri daha az maliyetle hükümete sunacaklarını öne sürdükleri karşı bir banka projesini Babîâli'ye sundu. Ancak bu proje hükümet nezdinde kabul görmedi. Yapılan bütün eleştirilere ve karşı banka projesine rağmen Babîâli Bank-ı Osmani projesinden geri dönmedi. Kurucular da bankayı bir an önce faaliyete başlatabilmek amacıyla banka sermayesi için gerekli tutarı temin edebilmek için Avrupa

²⁵ BOA, A.DVN.MKL, 73-5, 1853; A.AMD, 43/5, 16 Nisan 1853; İ.DH, 270/16903 19 Nisan 1853; TV, 1 Mayıs 1853; CH, 13 Mayıs 1853. Bankaya imtiyazın verilisinin yarattığı tartışmaların ayrıntıları için bkz. Al, Akar ve Bayraktar, a.g.e., ss. 80-83; Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2003, ss. 10-15.

piyasalarında finansman arayışlarına başladılar. Ancak banka imtiyazının alındığı 1853 yılının ilerleyen günlerinde Kırım Savaşı'nın patlak vermesi Bank-ı Osmani'nin faaliyete geçmesine engel oldu. Banka kurucuları daha banka sermayesi için gerekli tutarı temin edemediği Babiâli'nin yaklaşan savaşın getirdiği finansman sıkıntısı ile yüzyüze geldiler, devletin kendilerinden kredi olarak talep ettiği tutarları temin etmeye çalıştılar. Ancak savaş bulutlarının Avrupa piyasalarını tamamen sardığı bu dönemde kurucuların para temin etme ümitleri tamamen kayboldu. Finansman arayışları çerçevesinde ilişkiye geçtikleri Trouvé Chauvel adlı kişi ise hem kurucuların hem de Babiâli'nin başına dert oldu. Banka imtiyaz fermanının geri alınma sürecinde adı geçen şahıs yaydığı olumsuz haberlerle Kırım Savaşı'nın finansmanı için Londra ve Paris'ten Babiâli'nin temin etmek istediği istikrazı baltalamaya çalıştı. Nihayetinde imtiyaz fermanı 12 Ağustos 1854 tarihinde kuruculardan geri alındı.²⁶

Kırım Savaşı öncesinde, Babiâli'nin milli banka kurma niyetinin tekrar ortaya çıkması üzerine hükümete banka kurma konusunda bazı öneriler yapıldı. Örneğin, Babiâli'ye belge tarihi 30 Mart 1853 olan oldukça kapsamlı bir Saltanat-ı Seniyye Bankası projesi sunulmuştu. Ojen de Fran (Eugene de Fran) adlı kişi tarafından sunulan bu proje büyük oranda Avrupa'daki milli banka örneklerinden esinlenerek hazırlanmıştı. Banka, İngiltere Bankası gibi biri devlet bankası diğer ticaret bankacılığı olmak üzere iki ana departman şeklinde tasarlanmıştı. İlave olarak banka, “credit mobilier” tarzında nafia bankacılığı faaliyetlerine de girişecekti. Merkezi İstanbul'da olacak bankanın imtiyaz süresi 60 yıldır. Anonim şirket tarzında kurulacak bankanın, beher hissesi 500 kuruş ve 150 bin hisseden mürekkep olmak üzere 750 milyon kuruş sermayesi olacaktı. Bu tutarın, 100 milyon kuruşluk kısmına isabet eden hisse senedi satıldığında banka ticaret bankacılığı işlemleri yapmaya başlayabilecekti. Devlet bankası muamelatına başlayabilmesi içinse 300 milyon kuruşluk hisse senedinin satılması

²⁶ BOA, **İ.HR.**, 96/4716, 27 Mart 1853; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 86-92.

gerekmekteydi. Banka devlet bankası fonksiyonu çerçevesinde tedrici olarak meskûkât-ı mağşûşe ile kaimeleri tedavülünden alacaktı. Kaimelerin tedavülünden alınma süreci çerçevesinde banka %6 faizli yeni kaimeler piyasaya sürerek bunları imtiyaz süresi sonunda tamamen devlete iade edecekti. Babıâli ise yeni kaime ihraç etmemeyi taahhüt edecek sadece para reform çerçevesinde standart madeni para darp edebilecekti. Banka ayrıca kendi banknotunu çıkarma imtiyazını haiz olacak, Babıâli başka bir banka kurulmasına izin vermeyecekti. İhraç edilecek banknotun en düşük değerli kupürü 25 kuruş olacak, bu değer altındaki tutarlar için madeni para basılacaktı.²⁷

1853 yılında Kırım Savaşı'nın başlaması milli banka kurma girişimlerini kesintiye uğrattı. Kamu maliyesine oldukça büyük maliyete neden olacak savaşın finansmanı için devlet hem yurtdışından istikraz arayışlarına hem de ordu kaimesi ve muhtelif isimlere sahip iç borçlanma araçları ihracına yönelmek zorunda kaldı.²⁸

Bu dönemde doğrudan bankacılık sektörünü ilgilendirmemekle beraber bir kredi kurumu olması nedeniyle zikredilmesi gereken diğer gelişme ise 1851 yılında eytam sandıklarının faaliyete geçmesiydi. Osmanlı Devleti'nde dul ve yetimlerin korunması devletin özel ilgi gösterdiği bir alandı. Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden dönemde Babıâli bu konuda yeni bir organizasyona giderek 1851 yılında Emvâl-i Eytâm Nezareti'ni kurmuş, dul ve yetimlerin tereke işleri ve malların idaresi bu nezaretin yönetimine bırakılmıştı. Bu nezaretin en önemli organlarından biri olarak

²⁷ BOA, A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1853.

²⁸ Kırım Savaşı nedeniyle yapılan dış borçlanma girişimleri ve ihraç edilen iç borçlanma senetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. Şevket Kamil Akar ve Hüseyin Al, **Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003, ss. 7-25; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Galata Borsası, 1830-1873**, İstanbul, BİST Yayını, 2013, ss. 100-118; Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanma", **Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 2007, ss. 11-18.

zikredilen yılda her il ve kazada dul ve yetimlere ait paraların işletilmesi amacıyla eytam sandıkları kurulmaya başlandı.²⁹

1.2. Milli Banka Kurma Girişimleri (1854-1862)

1853 yılında Kırım Savaşı'nın patlak vermesi Babiâli'nin milli banka kurma projesini askıya almasına neden oldu. Buna karşın savaşın devam ettiği yıllarda Avrupalı sermayedarlar tarafından Babiâli'ye banka kurma konusunda teklifler yapılmaya devam etti. Örneğin, 1854 yılında İstanbul'a giden Jules Pastöre adlı Fransız bir tacir eski Dersaadet Bankası müdürleri Jacques Alléon ve Emmanuel Baltazzi'ye Avrupalı bazı sermayedarlar ile ortaklaşa bir banka kurulmasını teklif etmişti. Pastöre bu teklifi yaparken Paris'ten Fould, Péreire ve Laffitte, Viyana'dan Baron Sina gibi meşhur sermayedarların isimlerini zikretmişti. Benzer şekilde, 1855 yılı başlarında muhtemelen Jules Mirés adlı sermayedarla bağlantılı olarak yapılan diğer bir teklifte Osmanlı Devleti'nde *credit mobilier* tarzı kurulacak bir millet bankasının faydalarından bahsediliyordu. Banka ticaret bankaları tarafından gerçekleştirilen işlemlerin yanısıra hem devlet bankası hem de nafia (tesis) bankası şeklinde faaliyet gösterecekti. Savaşın sona ermesine yakın tarihlerde yaşanan diğer bir gelişme ise 1855 istikrazına aracılık eden Rothschildler'in Paris kolunun İstanbul'a bir temsilci göndermesiydi. Babiâli'ye hitaben yazılan yazıda James Mayer de Rothschild'in oğlu Salomon James de Rothschild'in yakın bir gelecekte banka projesi için İstanbul'a geleceği belirtiliyor, ancak banka projesine ilişkin ayrıntılardan bahsedilmiyordu. Kırım Savaşı sırasında yapılan bu girişimler Fransız sermaye çevrelerinin Babiâli'nin milli banka kurma konusuyla yakından ilgilendiklerini göstermekteydi.³⁰

²⁹ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, ss. 48-49.

³⁰ BOA, **HR.TO**, 418/234, 18 Nisan 1854; 421/6, 6 Şubat 1855; **A.AMD**, 68/21, 1855.

Savaş devam ederken, Fransız sermayedarlar kadar olmasa da İngiliz sermayedarların da Osmanlı Devleti'nde banka kurma konusunda girişimleri bulunuyordu. Babıâli'nin Londra şebkenderi Edward Zohrab, bir grup İngiliz sermayedarını temsilen Babıâli'den bir banka kurma imtiyazı almaya çalışıyordu. Zohrab milli banka imtiyazından ziyade bir ticaret bankası imtiyazı elde etmeye çabalıyordu. Babıâli'nin istemesi durumunda milli banka imtiyazını da kabul etmeye hazırды. Nihayetinde, Zohrab Babıâli nezdinde yaptığı ısrarlı girişimler sonucunda bir banka kurma imtiyazını elde etti. Şark ve İngiliz Bankası unvanıyla başlattığı girişim, ilerleyen safhalarda Dersaadet, İngiliz ve Şark Bankası unvanına dönüştü. İmtiyaz almayı başardığı anda bankanın unvanı ise Şark Bankası (Oriental Bank)'ydı. Osmanlı Devleti'nde kurulmak üzere resmi olarak izin alan ilk ticaret bankası olan bu bankanın sahip olacağı özellikler imtiyaz fermanında şu şekilde ifade edilmekteydi:³¹

“.....yapılacak banka hiçbir kimsenin namına mahsus olmayan kumpanyalar ve sair sarraf ve ticaret mağazaları misüllü yalnız bankaya ve ticarete dair muamelatı icra iderek ziyade hiçbir gune muamelesi olmamak ve Devleti Aliyyemin kaffe-i kavaninat ve nizamatına ittiba ile mugayir-i harekette bulunmamak ve böyle sair bankaların muamelatına muhalefet idememek ve tedavüle kağıd çıkarmak Hazine-i Şâhânemin veyahud devlet bankasının imtiyazından olmağla hiçbir vakitte öyle kağıd çıkarmamak ve rehin olarak emlak ve arazi almamak ve bu bankadan tebeayı Devleti Aliyyem dahi istedikleri halde hisse alub fakat bankanın zararı vukuu halinde gerek tebeadan ve gerek ecnebiden olan hissedarlar evvelce virdükleri akçe miktarı bu zarardan hissedar olub ondan ziyade bir şey virmemek ve üstlenilmemek ve bu bankanın tarafı Devleti Aliyyemden dahi herhalde ve her gune tazmin iddiasına hak ve selahiyeti olmamak şartlarıyla mezkur bankanın küşadına ruhsatı havi meri şerifim işdarı tensib olunmuş...”

³¹ BOA, **HR.TO**, 420/67, 4 Ekim 1855; 421/22, 21 Ekim 1855; 422/25, 7 Şubat 1856; 423/29, 2 Mart 1856; **İ.MMS**, 6/249-3 ve 4, 7 Şubat 1856, 27 Mart 1856; **A.DVN.NMH**, 8/19, 28 Temmuz 1856(?); **A.DVNS.NMH.d**, Nr. 12, s. 138, 18 Temmuz 1856.

İmtiyaz fermanının yukarıya alınan hükümlerine göre, Şark Bankası anonim şirket tarzında kurulacak bir ticaret bankası özelliği taşıyordu. Devlet bankası fonksiyonu üstlenemeyeceği açık bir şekilde vurgulanan bankanın rehin olarak emlak ve arazi kabul etmesi de açık bir şekilde yasaklanmıştı. Osmanlı Devleti kanunlarına tabi olacak bankanın sermayesine isterlerse Osmanlı vatandaşları da iştirak edebilecekti. Bankanın zarar etmesi halinde anonim şirket tipinin esasını oluşturan sınırlı sorumluluk ilkesi, yani hissedarların sorumluluklarının koydukları sermayeyle sınırlı olması ilkesi, geçerli olacak, devletten herhangi bir tazmin talebinde bulunulamayacaktı. Edward Zohrab'ın imtiyazını almayı başardığı Şark Bankası faaliyete geçemedi. Bunun nedeni banka işinin başlıca takipçileri olan Londra'da Stephen Sleight ve Peter Pasquali ile İstanbul'da işleri takip eden Zohrab'ın imtiyazı aldıktan sonra birdenbire kendilerini bu projenin dışında bulmalarıydı. Banka projesi yeni sermayedarların katılımıyla Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) unvanıyla kuruluş izni aldı, Şark Bankası ise tarihe karıştı. Projeye dahil olan yeni sermayedarlar ise George Grenfell (Glyn, Mills & Co.) ve James J. Cummins (Union Bank of Australia) önderliğindeki İngiliz girişimcilerdi. Hankey önderliğinde başka bir grubun katılımıyla genişleyen katılımcılar Austin Henry Layard'ı yönetim kurulu başkanlığına getirerek imtiyaz alma konusunda bu kişinin Babıâli nezdindeki ilişkilerinden yararlanmayı hedeflemekteydiler. Nihayetinde Babıâli nezdinde yapılan girişimler meyvesini vererek Osmanlı Bankası 1856 yılı Haziran ayında İstanbul'da Osmanlı Devleti'nde resmi olarak faaliyete başlayan ilk ticaret bankası sıfatını kazandı. Limited şirket tipinde 2 milyon sterlin nominal sermaye ile kurulan bu bankanın ödenmiş sermayesi 500 bin sterlindi. Osmanlı Bankası, esasında İstanbul'da kurulan bir banka değildi. İngiltere'de kraliyet fermanı çerçevesinde alınan izinle kurulan, Türkiye'de faaliyet göstermesine Babıâli tarafından izin verilen bir bankaydı. Londra'da bulunan yönetim kurulu tarafından idare edilecek ve kapitülasyon hukuku

çerçevesinde, merkezi İstanbul'da olmak üzere ülkenin diğer şehirlerinde açacağı şubeler aracılığıyla faaliyet gösterecekti.³²

Banka kurma konusunda Kırım Savaşı'nın bitmesine yakın tarihlerde girişimlerin başlamasına karşın esas hareketlenme savaşın bitmesiyle birlikte başladı. Savaşın resmi olarak bitmesine sayılı günler kala, 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda madeni para reformunun gerçekleştirilmesi ve devletin maliyesine itibar verecek bir bankanın, yani milli bankanın kurulmasına vurgu yapılması banka kurmak için Babiâli'ye çok sayıda başvuru yapılmasıyla sonuçlandı. Savaş öncesinde devletin yerli sermayedarlarla ortaklaşa kurmaya çalıştığı banka projelerinin yerini ise büyük oranda İngiliz ve Fransız sermayesinin temsil edildiği çok sayıda proje aldı. Bu değişimin nedeni Kırım Savaşı nedeniyle Osmanlı kamu maliyesindeki dengenin büyük ölçüde bozulmasıydı. Savaş nedeniyle alınan iki dış borçlanmanın yanı sıra devlet ordu kaimesi, esham-ı mümtaze, tahvilat-ı mümtaze, hazine tahvili ve esham-ı cedide gibi muhtelif adlar altında, değişik vade ve faiz oranlarına sahip iç borçlanma tahvilleri ihraç etmek zorunda kaldı. Bunlara ek olarak savaş nedeniyle dalgalı borç tutarı da olağan dışı bir şekilde arttı. Doğal olarak savaş sona erdiğinde Osmanlı Devleti kurulacak milli bankaya herhangi bir tutarla iştirak etmekten uzak bir konumda bulunuyordu. Bunun da ötesinde Babiâli kurulacak milli bankayı sadece bir banka kuruluşuna imtiyaz verme olarak görmeyip banka imtiyazıyla hem madeni para reformunun eksik kalan alanlarını tamamlama, hem faizli ve faizsiz kaimeleri tedavülde alma hem de dalgalı borçların tasfiyesini içeren komple bir finansal reform paketini gerçekleştirmeye niyetlendi. Babiâli'yi bu yöne sevkeden temel neden sayıları irili ufaklı sermayedarların banka projelerinin sayısının (14 civarında) çokluğuuydu. Milli banka imtiyazı, başvuru yapan sermayedarlar arasından Babiâli'nin isteklerini en iyi şekilde karşılamayı taahhüt eden gruba verilecekti. Ancak bankaya

³² A. S. J. Baster, **The International Banks**, New York, Arno Press, 1977, ss. 81-83; Edhem Eldem, **a.g.e.**, ss. 29-59; Clay, **a.g.e.**, ss. 34-35. Osmanlı Bankası hakkında bilgi veren bazı eserler için ayrıca Bkz. du Velay, **a.g.e.**, s.77; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 36-37.

konulacak sermayenin yanısıra Babıâli'nin gerçekleştirmek istediği finansal reformlar için gerekli tutarın oldukça yüksek rakamları gerektirmesi imtiyaz almak için yarışan sermayedarların sayısının giderek azalmasıyla neticelendi.³³

Milli banka kurmak için başvuru sayısının artması üzerine, sözkonusu projelerin değerlendirilmesi amacıyla hükümet tarafından bir komisyon kuruldu. Diğer taraftan milli banka için bazı esasları belirlemek ve bu esaslarla başvuru sahiplerinin karşısına çıkabilmek için Babıâli Londra ve Paris elçilerinden incelenmek üzere İngiltere Bankası ve Fransa Bankası'yla ilgili düzenlemeleri talep etti. Adı geçen bankalarla ilgili temin edilen bilgiler kurulan komisyon tarafından tetkik edilerek milli banka konusunda Babıâli'nin başvuru sahiplerinden beklediği esaslar 1856 yılı Ağustos ayı içerisinde kamuoyuna duyuruldu. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Bankası unvanıyla kurulması düşünülen bu banka için 40 maddelik bir nizamname layihası hazırlanmıştı. Bu taslak düzenlemeye göre anonim şirket olarak kurulacak bu banka milli (merkez), ticaret ve yatırım bankacılığı faaliyetlerini üstlenecek karma fonksiyonlu bir banka olacaktı. Merkezi İstanbul'da olacak bu bankanın 3 milyon sterlin sermayesi olacak ve ülke içerisinde muhtelif şehirlerde şubeler açacaktı. Banka, Osmanlı Devleti kanunları ve banka için hazırlanan nizamnamesinde belirlenen esaslar çerçevesinde faaliyet gösterecekti. Bağımsız bir şekilde yönetilecek bu bankaya faaliyetlerine nezaret etmek üzere Babıâli tarafından bir nazır atanacaktı. Banka merkez ve yatırım bankacılığı faaliyeti dışında senet iskontosu, faiz mukabili mevduat kabulü ve teminat mukabili kredi açma şeklinde sıralanabilecek tipik ticaret bankacılığı yapacaktı. Banka için belirlenen imtiyaz süresi ise 25 yıldı. Bu süre tarafların uzlaşmasıyla uzatılabilecekti. Buna mukabil olağanüstü durumların gerçekleşmesi halinde hissedarların zarar etmesi ihtimaline karşı imtiyaz süresinden önce bankanın feshine de karar verilebilecekti.³⁴

³³ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 99-107; Clay, **a.g.e.**, ss. 29-30.

³⁴ BOA, **İ.MMS**, 7/305, 18 Ağustos 1856.

Babîâli'nin bankanın merkez bankacılığı ve ticaret bankacılığı faaliyetleri için 3 milyon sterlin olarak belirlediği sermaye rakamı yanında kaimeler ile meskûkât-ı mağşûşenin tedavülünden alınması ve dalgalı borçların tasfiyesi için kuruculardan 6 milyon sterlin, altyapı yatırımları için de 10 milyon sterlinlik bir krediyi şart koşması banka imtiyazını almak için rekabet eden sermayedarlar nezdinde hoşnutsuzluk yarattı. Bunun sonucunda imtiyazı almaya çalışan sermayedarlardan bu şartları yerine getiremeyecek olanlar yarıştan çekildiler. Geriye Babîâli ile pazarlık masasına oturabilecek büyük sermayedarlar kaldı. Son olarak Crédit Mobilier bankasının kurucuları olan Péreire Kardeşlerin de yarıştan çekilmesiyle 1856 yılı Ekim ayına gelindiğinde milli banka imtiyazı için Babîâli ile görüşme masasına oturan sadece dört grup kaldı. Bunlar, Rothschild grubu (Paris), Ottoman Bank grubu (Londra), Paxton-Wilkin grubu (Londra) ve Galata Bankerleri'ydi. Önerileri konusunda ayrıntılı bilgi bulunmayan Galata Bankerleri dışarıda bırakılırsa İngiliz ve Fransız sermayedarları tarafından Babîâli'ye sunulan milli banka projelerinin ortak özelliği İngiltere Bankası ve Fransa Bankası örneklerine uygun merkez bankacılığı ve ticaret bankacılığı faaliyetlerini gerçekleştirecek karma nitelikli banka özelliğini taşımasıydı. Önerilen bankalara ilişkin ortaklık, sermaye ve temin edilecek kredi miktarı ile Babîâli nezdinde gruplar adına görüşmelere katılan temsilcilere ilişkin bilgiler izleyen tabloda verilmiştir.³⁵

³⁵ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 107-114; Clay, **a.g.e.**, ss. 30-38; Baster, **a.g.e.**, s. 83.

Tablo 1.1-Babıâli'ye Sunulan Milli Banka Projeleri

Grup	Ortaklar	Sermaye	Temsilciler
Péreire Kardeşler Crédit Mobilier	Simon & Béhic of the Messageries impériales, Fould & Fould, Oppenheim, Hottinguer, André, d'Eichthal, Laffitte, Mallet Frères, Biesta (of the Comptoir d'escompte de Paris), Grieninger, Seilliére, Count de Mourny, Baring Brothers (Londra), Baron Sina (Viyana), Eskéles (Viyana), Jacques Alléon (İstanbul)	Başlangıç sermayesi 55 milyon frank olacak sonrasında 100 milyon franka yükseltilecek	Jacques Alléon
Rothschild-Paris	Baron James de Rothschild ve diğer finansal merkezlerdeki Rothschildler	3 milyon sterlin sermaye 8 milyon sterlin kredi (revize tutar 5 milyon sterlin kredi)	Horaz Landau
Ottoman Bank	Ottoman Bank'ın mevcut ortakları J. Thomson, T. Bonar & Co., Donon, Aubry, Gautier & Co.	İlk teklif 20 milyon sterlin kredi temini, sonrasında kredi yerine 5 milyon sterlin sermaye	Austin H. Layard Jos Brandeis Charles Ede
Paxton-Wilkin	Sir Joseph Paxton, E. S. Langley, J. C. Ewart, Henry Coke, Mark Hunter, Samuel Laing, Matthew Uzielli, W. Scholefield, E.W. Fernie, W. Jackson, J. A. Chowne, Thomas Brassey, Abraham Darby, A.W. Rixon	5 milyon sterlin sermaye (revize tutar 8-10 milyon sterlin)	Atkinson Wilkin
Galata Bankerleri	Theodore Baltazzi önderliğinde 12 Galata Bankerinden oluşan grup	Sermaye ve kredi konusunda teklif edilen bir tutar yok.	Theodore Baltazzi

Kaynak: BOA, **HR.TO**, 375/22, 8 Şubat 1856; 375/33, 27 Nisan 1856; 375/36, 18 Ekim 1856; 423/24, 3 Nisan 1856, 3 Mayıs 1856; 423/15, 21 Nisan 1856; Clay, **a.g.e.**, s.28.

Milli banka imtiyazı almak için grupların tekliflerini sunmaları ve Babıâli'nin milli banka için belirlediği esaslar ve karşılanmasını istediği hususların kamuoyuna duyurulmasıyla birlikte gruplar arasında imtiyazı alabilmek için sıkı bir yarış başladı. Gruplar imtiyaz için birbirlerinin ayağını kaydırmaya çalışırken, Babıâli Galata Bankerlerini de içine alacak çokuluslu bir oluşuma banka imtiyazını vermeyi arzuluyordu. Ancak milli banka imtiyazının önünde iki büyük engel bulunuyordu. Bunlardan ilki Babıâli'nin

milli banka imtiyazını resmen bir açık arttırmaya dönüştürerek finansal reformların gerçekleştirilmesini sağlayacak oldukça yüksek bir sermaye ve kredi tutarını şart koşmasıydı. İkinci engel ise konjonktür itibarıyla Avrupa finans piyasalarından Babıâli'nin istediği tutarı temin etmenin oldukça zor görünmesiydi. Bunun sonucunda gruplar Babıâli'den milli banka esaslarının tekrar gözden geçirilmesini talep ederek, eleştiri ve önerilerini milli banka komisyonuna iletiler. Milli banka komisyonu, Péreire Kardeşlerin çekilmesi üzerine kalan dört grupta 1856 yılı Ekim ayından yıl sonuna kadar görüşmelere devam etti. Babıâli milli banka için belirlediği esasları revize ederek tekrar kamuoyuna duyurdu. Buna göre milli bankaya konulması istenen sermaye tutarı 7 milyon sterlin olarak belirlenirken, finansal reformlar için temin edilmesi gereken 5 milyon sterlinlik kredinin banka tarafından hükümete avans olarak verilmesi isteniyordu. Kısaca milli banka imtiyazını almak isteyen gruba banka sermayesi ile birlikte toplam 12 milyon sterlinlik bir tutarı temin etme zorunluluğu getiriliyordu. Diğer bir zorunluluk ise banka sermayesine katılımların çok uluslu olmasının şart koşulmasıydı.³⁶

Babıâli'nin milli banka için belirlediği yeni esaslar Paxton-Wilkin grubu dışında kalanları çok fazla memnun etmedi. Hatta milli banka imtiyazı almaya oldukça yakın olduklarını düşünen Ottoman Bank grubu tarafından Babıâli şiddetli bir şekilde protesto edildi. Çünkü Babıâli tarafından banka sermayesi ve kredi olarak temin edilmesi istenilen tutarın kriz ortamında bulunan Avrupa finans piyasalarından tedarik edilmesi neredeyse imkânsızdı. Yeni esaslar sadece Paxton-Wilkin grubu tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Zira yeni esaslar bu grubun daha önce Babıâli'ye sunduğu projedeki öneriyle büyük oranda örtüşüyordu. Bunun sonucunda önce Rothschildler, sonrasında ise Ottoman Bank grubu yarıştan çekilmek durumunda kaldı. Babıâli'nin istediği tutarı sağlamaktan oldukça uzak bulunan Galata Bankerleri ise bu gruplarla sadece görünürde rekabet

³⁶ BOA, *İ.MMS*, 8/340-1, 31 Aralık 1856; *The Times*, 10 Ocak 1857, 12 Ocak 1857, 19 Ocak 1857; Al, Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, ss. 114-129.

ediyordu. Bu grubun gerçek niyeti Babıâli'nin desteğini alarak milli banka imtiyazı alacak gruba iştirak etmekte.³⁷

Babıâli'nin istediği şartların sadece Paxton-Wilkin grubu tarafından kabul edilmesi milli banka sürecinin bittiği anlamına gelmiyordu. 1857 yılı başında imtiyaz süreci bu grup lehine sonuçlanmış gibi görünmekle birlikte İmparatorluk Türkiye Milli Bankası unvanıyla kurulacak bankanın imtiyaz fermanının verilmesi bu yılın Mart ayında gerçekleşebildi. Zira hem Galata Bankerleri hem de Ottoman Bank cephesinden imtiyazın bu gruba verilmemesi yönünde nazırlar nezdinde yoğun kulis faaliyetleri yürütülüyordu. Nihayetinde Paxton-Wilkin grubu tarafından hazırlanan bankaya ilişkin 36 maddeden oluşan nizamname taslağı Babıâli'ye sunuldu. Söz konusu taslak Babıâli tarafından oluşturulan komisyonda tartışılarak, tadil edilmesi gerekli maddeler adı geçen gruba iletildi. Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda 28 maddelik bir nizamname taslağı üzerinde mutabakat sağlandı. Bu taslağa göre bankanın sermayesi 10 milyon sterlin olacak, hükümetten izin alınması kaydıyla bu tutar 12 milyon sterline yükseltilebilecekti. Söz konusu tutarın 7 milyon sterlinlik kısmı ise finansal reformlara tahsis edilecekti.³⁸

Milli banka konusunda taraflar arasında anlaşmaya varılmasına karşın Paxton-Wilkin grubu Avrupa finans piyasalarında hâkim olan kriz nedeniyle taahhüt ettiği banka sermayesini tedarik edemedi. Bunun üzerine milli banka konusu sürüncemede kaldı. Hatta Babıâli yarıştan çekilen Rothschildler, Ottoman Bank ve Galata Bankerlerini tekrar görüşmeye çağırdı, ancak bir ilerleme kaydedilemedi. Yeni banka projeleri ileri sürüldü, Rum bankerler tarafından yapılan bir banka kurma girişimi sonuçsuz kaldı. Paxton-Wilkin grubunun da mevcut kriz nedeniyle sessizliğini koruması İmparatorluk

³⁷ CH, 16 Haziran 1857; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 130-133; Clay, **a.g.e.**, ss. 38-40; Baster, **a.g.e.**, ss. 84-85.

³⁸ BOA, C.İKTS, 38/1882-1 ve 2, 4 Mart 1857.

Türkiye Milli Bankası'nın daha kurulmadan sona ermesi gibi bir durum yarattı.³⁹

Krizin devam etmesi nedeniyle milli banka konusunda herhangi bir ilerleme kaydedemeyen Babıâli zorunlu olarak piyasaların iyileşmesini beklemek zorunda kaldı. Paxton-Wilkin grubunun yeni ortak arayışları içerisine girmesi milli banka konusunun tekrar canlanmasını sağladı. Ancak adı geçen grubun somut önerilerle tekrar Babıâli'nin huzuruna çıkması 1858 yılı Şubat ayını buldu. Yeni sermayedarların katılımı ile güçlenen grup Babıâli'ye yeni bir banka layihası sundu. Yapılan görüşmeler sonucunda aynı yılın Mart ayı sonuna doğru taraflar arasında ortak bir metin üzerinde uzlaşa sağlandı. Unvanı Türkiye Milli Bankası'na dönüşen yeni bankanın sermayesi, krizinde etkisiyle 1 milyon sterlin olarak belirlenmişti. Krizin geçmesiyle sermaye miktarının 2-3 milyon sterline yükseltilmesi planlanıyordu. Finansal reformlar çerçevesinde tedavülden alınması gerekli kaime ve diğer adlar altındaki iç borçlanma senetlerinin ise yeni bir isim altında ihraç edilecek iç borçlanma senedi ihracıyla konsolide edilmesi düşünülmüyordu. Hükümet ise her yıl belirli bir miktar meskûkât-ı mağşûşeyi tedavülden çekme taahhütü altına giriyordu. Uzlaşya varılan yeni metin milli banka imtiyazı aracılığıyla Babıâli tarafından gerçekleştirilmek istenen hedeflerin de giderek küçüldüğüne işaret etmekteydi. Diğer bir ifade ile Babıâli açık arttırmaya koyduğu milli bankacılık imtiyazı ile oldukça yüksek hedefler belirlemiş, Avrupa finans piyasalarının içerisinde bulunduğu kriz bu hedefleri büyük ölçüde aşındırmıştı.⁴⁰

Türkiye Milli Bankası'nın kuruluşuna ilişkin irade 1858 yılı Mayıs ayının ikinci yarısında Sultan Abdülmecid tarafından onaylandı. Yeni bankanın çalışma esaslarını belirleyen nizamname ise biraz gecikmeli olarak hazırlanabildi, nizamname ise Babıâli'ye ancak 1859 yılı Şubat ayında

³⁹ Clay, **a.g.e.**, ss. 40-42; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 130-133.

⁴⁰ BOA, **HR.TO**, 275/41, 1 Şubat 1858; 375/47, 25 Mart 1858; 375/51, 4 Mart 1858; **İ.MMS**, 7/305, 18 Mart 1858; 12/500, 18 Mart 1858.

sunulabildi. Kurucular teminat akçesi olarak 20 bin sterlini Londra'daki Osmanlı elçiliğine teslim etti ve bankanın 6 ay içinde kurulması kararlaştırıldı. Banka kuruluşunun devamlı gecikmesi bu imtiyazdan umudunu kaybetmeyen Ottoman Bank grubunun sürekli olarak Babiâli nezdinde bu imtiyaza iştirak etme konusunda kulis yapmasına neden oldu. Babiâli'nin de buna sıcak bakmasına ve Paxton-Wilkin grubuna bu yönde telkinde bulunmasına karşın somut bir gelişme kaydedilemedi. Taslak nizamname üzerine Babiâli ile görüşmeler sürerken, Paxton-Wilkin grubuna sonradan katılan Banque Générale de Suisse'in ödemelerini durdurması banka kuruluş sürecini tekrar kesintiye uğrattı. 1859 yılı Ekim ayına kadar devam eden bu durum zikredilen tarihten sonra tekrar canlandı. Ancak bu defa da bankanın kurulması için bir önşart şeklinde taraflar arasında üzerine anlaşmaya varılan koşulun hükümet tarafından yerine getirilmemesi banka kurucuları tarafından sorun yapıldı. Zira bu şarta göre bankanın faaliyete başlamasından önce hükümetin kaimeleri tedavülden alması gerekiyordu. Bu koşulun yerine getirilmemesi üzerine sürüncemede kalan bankanın kuruluş süreci kurucuların ağır hareket etmesine yol açsa da 1860 yılı başlarında banka sermayesini temsil eden hisse senetleri Londra'da halka arz edildi. Babiâli de bu gelişmelere paralel olarak sermayenin %10'una denk gelen hisselerin ülke içerisinde pazarlanması için girişimlerde bulundu. Bankanın çıkaracağı kâğıt para numunesi üzerinde çalışmalar yapıldığı gibi banka binası için geçici olarak Mıgırdıç Hanı'nın tahsis edilmesi kararlaştırıldı. Banka yönetiminde görev alacak kişilerin isimleri belirlenerek gazeteler yoluyla kamuoyuna duyuruldu.⁴¹

Türkiye Milli Bankası'nın kuruluşuna ilişkin yapılan hazırlıklara rağmen Babiâli'nin kaimeleri tamamen tedavülden alamaması bankanın faaliyete geçmesini engelledi. 1858 yılında yapılan dış istikrazdan sağlanan hasılatın kaimelerin tamamen tedavülden çekilmesine yetmemesi üzerine

⁴¹ BOA, **A.DVNS.NMH.d**, Nr. 12, s. 190, 19 Mayıs 1858; **A.DVN.MHM**, 138/73, 15 Şubat 1859; **CH**, 21 Şubat 1859; 19 Ocak 1860; 6 Mart 1860; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 141-152; Clay, **a.g.e.**, ss.43-46; Baster, **a.g.e.**, ss. 85-90.

Babîâli yeni bir dış istikraz girişiminde daha bulundu. İngiltere ve Fransa'da muteber araçlar nezdinde yapılan girişimlerden borçlanma karşılığında talep edilen ağır şartlar nedeniyle bir netice elde edemeyen Babîâli 1860 yılı başlarında Jules Mirés'in aracılığı ile giriştiği borçlanmadan da eli boş döndü. Bunun üzerine Galata Bankerleri'nin biraraya gelerek kurdukları Şirket-i Maliye ile tedavüldeki mevcut kaimelerin 13 Temmuz 1861 tarihine kadar kaldırılması konusunda bir anlaşma imzaladı. Ancak bu girişim de kaimelerin tedavülden alınmasına yeterli olmadı. Hatta bu şirket ile imzalanan anlaşma Türkiye Milli Bankası kurucuları tarafından hoş karşılanmadı. Diğer taraftan sürecin uzaması, hisse senetleri halka arzedilen bankanın hisse senetlerini alan yatırımcılar tarafından sızlanmalara neden oldu. Ortaklar arasında da sorunlar yaşanmaya başladı. Banka kurucuları tarafından sözkonusu sorunların giderilebilmesi için son bir girişim daha yapıldı. Buna göre 1861 yılı sonuna kadar bankanın 1 milyon liralık sermayesi kuruculardan toplanacak ve banka 1862 yılı başında faaliyete geçirilecekti. Ayrıca kaimelerin tedavülden çekilmesi için gerekenlerin yapılması konusunda Babîâli uyarılacaktı. Ancak Babîâli kaimeleri tedavülden çekemedi. Banka temsilcilerinin Babîâli ile yaptıkları görüşmelerden de bir sonuç elde edilemedi. Görüşmeye katılan banka temsilcisi hükümeti kaimeleri tedavülden alma şartını yerine getirmemekle itham ederken, Babîâli yetkilileri de buna cevaben geçen 3 yıllık süreye rağmen banka kurucularının sermayeyi toplayamadıklarını ileri sürdü. Taraflar yeni bir uzlaşi üzerinde mutabık kalarak sermayenin 12 Şubat 1862 tarihine kadar tamamlanması halinde bankanın faaliyete geçmesi kararlaştırıldı. Eğer bu şart yerine getirilmez ise uzlaşi hükümleri ve banka imtiyazı geçersiz olacaktı.⁴²

Yeni anlaşmanın taraflar arasında imza edilmesinden sonra yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye Milli Bankası'nın kararlaştırılan tarihte faaliyete geçmesini engelledi. Babîâli sözleşme şartlarını yerine getiremediği gibi 1861

⁴² BOA, **İ.MMS**, 19/839-3, 30 Temmuz 1860; 19/855, 23 Ağustos 1860, **İ.HR.** 188/10471, 24 Ağustos 1861; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması", **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 45, 2007, ss.77-122; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 152-156; Clay, **a.g.e.**, ss. 47-59.

yılı içerisinde ciddi bir ticari ve finansal kriz yaşadı. Banka kurucuları ise faaliyete geçme şartı olan sermayeyi tedarik edemedikleri için sessiz kaldılar. Bu sessizlik Babıâli'nin sermayenin temin edilmediğini gerekçe göstererek kuruculardan fermanı geri istediğinde de devam etti. Kurucuların Babıâli adına yatırdıkları 20.000 sterlinlik kefalet parasının kendilerine ödenmesi karşılığında 1864 yılı Ağustos ayında ferman kuruculardan geri alınabildi. 1857 yılında İmparatorluk Türkiye Milli Bankası ile başlayan, sonrasında Türkiye Milli Bankası'na dönüşen Babıâli'nin milli banka kurma projesi geçen 5 yıllık sürede fiiliyata geçemedi. 1862 yılı başına gelindiğinde ülkede hala tek bir banka, 1856 yılında faaliyete geçen Ottoman Bank bulunuyordu.⁴³

Milli banka kurma girişimlerinin damga vurduğu bu dönemde milli banka projeleri dışında zikredilmesi gerekli biri sadece proje olarak kalan, diğeri ise kısa süreli de olsa faaliyette bulunan iki girişim daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1860 yılı Şubat ayında Beyrut'ta, James Lewis Farley tarafından kurulmak istenen bankaydı. Adı geçen kişi daha önce Osmanlı Bankası'nın Beyrut şubesinde görevli iken, buradan ayrılarak Beyrut'taki bazı girişimcilerle birlikte Suriye Bankası unvanıyla bir banka kurma hazırlıklarına girişti. Hazırladığı projeye göre bankanın sermayesi 500 bin sterlin olacaktı. Farley'in düşüncesine göre Suriye'de birden fazla bankaya yetecek potansiyel bulunuyordu. Zira küçük çaplı sermayeleri olan sarraf-banker tarzındaki girişimlerin bile yıllık kazanç oranı %30 civarındaydı. Dolayısıyla kurulacak yerel bir banka, Avrupa sermayesi ile kurulmuş olan Osmanlı Bankası'nın şubesinden daha fazla işlem hacmi ve kar üretebilecek pozisyondaydı. Farley'in girişimi sadece bir proje olarak kaldı.⁴⁴

⁴³ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, 2008, ss.51-86; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Söylentinin Gücü:İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 7, 2008, ss.23-59; Al, Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, ss. 157; Haris Exertzoglou, *a.g.t.*, ss. 165-168.

⁴⁴ *LH*, 8 Şubat 1860.

Diğer girişim ise yukarıda zikredilen Şirket-i Maliye/Union Financière adlı finansal oluşumdu. Bu oluşum için ilk girişim 1859 yılı içerisinde çok sayıda Galata banker-tüccarının biraraya gelmesiyle başlatılmıştı. Sarraf Cemiyeti unvanıyla başlatılan bu girişim nihayet 8 Kasım 1859 tarihinde kuruluş iznini içeren bir irade almayı başarmıştı. Şirket-i Maliye unvanı altında, anonim şirket şeklinde kurulan şirketin sermayesi beheri 5.000 sterlin ve toplam 64 hisseden mürekkep olmak üzere 320 bin sterlindi. Şirketin önde gelen kurucuları Tubini ve Corpi, Emmanuel Baltazzi, J. Camondo & Co. ve George Zarifi'ydi. Şirketin 1860 yılı Mayıs ayı başında faaliyete geçmesi planlamıştı. Kaimelerin tedavülden alınması dışarıda bırakılırsa, şirketin esas amacı Babiâli ile imzalanan sözleşme uyarınca 10 yıllık süre için kambiyo kurunu 1 sterlin = 110 kuruş paritesi üzerinden sabitlemektir. Şirket üç ay vadeli Avrupa üzerine çekeceği poliçelerle kambiyo istikrarını sağlayacak, karşılığında Babiâli imtiyaz süresi boyunca üç aylık periyotlarda şirkete 8 milyon kuruş ödemede bulunacaktı. Şirketin tali görevi ise beşlik ve altılık şeklinde tedavül gören meskûkât-ı mağşuşenin tedricen tedavülden alınması konusunda hükümete yardımcı olmaktır. Şirketin yönetim kadrosu ise G. Tubini, A. Camondo, A. Baltazzi ve George Zarifi tarafından üstlenildi. Şirket-i Maliye'nin faaliyetine başlaması hemen kambiyo piyasasında etkisini gösterdi. Ancak milli banka imtiyazını alan Türkiye Milli Bankası hükümetin bu şirketle giriştiği işleri protesto etti. Diğer taraftan Babiâli'nin mali sıkıntılar nedeniyle şirkete karşı taahhütlerini yerine getirememesi şirketin geleceğini belirsiz hale getirdi. Milli banka imtiyazının Osmanlı Bankası'na verilmesiyle şirketin önü kapandı. Babiâli ile şirket yöneticileri arasındaki ihtilafların çözümü ise ancak 1865 yılında gerçekleşebildi. Taraflar arasında 1859 yılında imzalanan sözleşme feshedilerek adı geçen şirket tarihe karıştı.⁴⁵ Bu dönemde bankacılık dünyasını ilgilendiren diğer bir gelişme ise önde

⁴⁵ CH, 19 Ocak 1860, 18 Mart 1860, 18 Nisan 1860, 30 Nisan 1860, 7 Mayıs 1860, "L'Union Financière", LH, 9 Mayıs 1860; LH, 16 Mayıs 1860; LH, 23 Mayıs 1860; AL, a.g.e., ss. 49-56; Akyıldız, a.g.e., ss. 104-108; Hulkiender, a.g.e., ss.43-46; Manav, a.g.t., s. 144-148.

gelen Galata bankerlerinden Theodore Baltazzi'nin 1860 yılı Haziran ayı başlarında vefat etmesiydi.⁴⁶

1.3. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Kurulması (1862-1863)

İstanbul'da 1861 yılında yaşanan ticari ve finansal krizlerin olumsuz etkilerinin Fransa ve İngiltere'yi etkilemesi bu iki ülke hükümetinin Babiâli'ye teknik destek kapsamında İstanbul'a uzmanlar göndermesine neden oldu. Bir yıl önce ağır koşullar istenerek Babiâli'den esirgenen yardım, krizin etkilerinin Marsilya ve Londra piyasalarına ulaşmasıyla geldi. İstanbul'a gelen yabancı uzmanlar Osmanlı kamu maliyesi üzerine ayrıntılı bir rapor düzenleyerek milli banka kurulması dâhil bazı önerilerde bulundular. Mali açıdan zor durumda bulunan Babiâli'nin ise gereken finansal desteği elde edebilmesi için bu önerilere uymaktan başka bir çıkış yolu bulunmamaktaydı. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada C. Deveaux & Co., bir dış istikraz için Osmanlı Devleti'ne aracılık yapmak için girişimlerine başlamış, 1862 yılı Şubat ayının ilk yarısında Babiâli ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu tarihten kısa bir süre sonra süpriz bir ortak olarak Osmanlı Bankası kredi sürecine dâhil oldu. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin dolaylı desteğinin de etkisiyle 8 milyon sterlin tutarındaki istikraz tahvillerinin halka arzı başarıyla tamamlandı. İhraçtan sağlanan 5.1 milyon sterlin tutarındaki hasılatın tamamı kaimelerin tedavülünden alınmasına hasredildi, arta kalan kısım ise biriken iç borçların kapatılmasında kullanıldı. Böylece milli banka kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri olan ve Galata Borsası'nda birçok spekülasyon işlemi konu edilen kaimeler 1862 yılı Eylül ayının ortasına doğru tamamen tedavülünden alındı.⁴⁷

⁴⁶ LH, 20 Haziran 1860; Manav, *a.g.t.*, s. XIV.

⁴⁷ Al, Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, ss. 161-165; Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996, s. 74; Al ve Akar, **Galata Borsası**, s.179; Hüseyin Al, **Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2007, s.138. Ayrıca yabancı uzmanların hazırladığı raporlar için bkz. **Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)**, Der. Nezih Varcan, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Yayını, 2000.

1862 dış istikrazının konumuz açısından önemi kredi teklifi üzerinde çalışmalar sürerken Babıâli'nin C. Deveaux & Co. firmasından milli banka kurulması konusunda bir teklif vermesini istemesiydi. Fuad Paşa tarafından Devlet-i Aliyye Millet Bankası unvanıyla bir banka kurulmasına yönelik adı geçen firmaya iletilen bu öneriye C. Deveaux & Co. firması olumlu yanıt verdi. İki tarafın sermayesine ortak olacağı bu bankaya ilişkin şartlar ise banka sermayesinin 1 milyon sterlin olması ve kurulacak bankaya ilişkin ayrıntıları içerecek nizamname taslağının 1862 yılı Haziran ayından önce hazırlanmasıydı. Söz konusu nizamname taslağı Babıâli'nin 1862 dış istikrazı için atayacağı komiser ile firma yetkilileri tarafından ortaklaşa kaleme alınacaktı.⁴⁸ Fuad Paşa'nın banka kurulmasına yönelik faaliyetin hemen başlatılması yönündeki arzusuna karşın kaimelerin tedavülden alındığı Eylül ayına kadar geçen sürede bu konuda resmi bir gelişme yaşanmadı. Faaliyete geçebilmek için kaimelerin tedavülden çekilmesini bekleyen ancak giderek güç kaybeden Türkiye Milli Bankası'nın içinde bulunduğu bu durum daha önce yarıştan geri çekilen Osmanlı Bankası'nın tekrar Babıâli nezdindeki girişimlerini yeniden başlatmasına neden oldu. Üstelik adı geçen banka 1862 dış istikrazına aracılık eden iki kurumdan biriydi. Bu avantajlı konumunu kaybetmek istemeyen Osmanlı Bankası'nın karşısında yine güçlü rakipler bulunuyordu. Bunlar sırasıyla (1) Charles Laffitte, (2) Revelaky, Rodoconachi, Oppenheims, Frühling and Goschen ve Erlanger'in oluşturduğu Türkiye Milli Bankası ile bağlantılı grup, (3) Credit Mobilier.⁴⁹

Babıâli, Kırım Savaşı sonrasında girişilen ve hayal kırıklığı ile sonuçlanan milli banka kurma sürecindeki hataların bu defa tekrarlanmaması konusunda dikkatli bir politika izledi. Kaimelerin tedavülden alınmasıyla Eylül ayında tekrar başlayan milli banka sürecinde 1862 dış istikrazına aracılık eden C. Deveaux & Co. ve Osmanlı Bankası diğer adaylara göre daha avantajlı bir konumda bulunuyorlardı. Zira, Babıâli bunlara bankayı ortak kurma teklifinde bulunmuştu. Osmanlı Bankası Babıâli'nin bu teklifine sıcak

⁴⁸ BOA, **HR.TO.**, 377/1, 13 Şubat 1862.

⁴⁹ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 165-167.

bakmamasına karşın daha sonra yumuşama eğilimi gösterdi. Politik açıdan kurulacak milli bankada İngiliz ve Fransız sermayesinin eşit dağılıma sahip olmasını isteyen Fuad Paşa, benzer bir teklifi Laffitte'e yapmış, bankayı Osmanlı Bankası ile birlikte kurmasını teklif etmişti. Ancak Laffitte bu teklifi geri çevirmişti. Ayrıca ülkesindeki işleri sıkıntıya giren Laffitte'n Paris'e geri dönmesi süreçten çekilmesi sonucunu doğurmuştu. Sorunlarını çözdükten sonra tekrar sürece dâhil olmak istemesine ve Osmanlı Bankası ile ortaklığa sıcak baktığını Babıâli'ye bildirmesine karşın Laffitte milli banka sürecinin dışında kaldı. Osmanlı Bankası bunun üzerine Fuad Paşa'nın arzusuna uygun bir İngiliz-Fransız sermaye kompozisyonu sağlayabilmek için Fransa'nın önde gelen finans grupları Crédit Mobilier, Fould, Hottinguer ve Mallet ile temaslara başladı. 1862 yılı Aralık ayında tarafların üzerinde anlaşmaya vardığı banka kuruluş şartları Babıâli'ye sunuldu. Bu arada Türkiye Milli Bankası grubu ise milli banka kurma imtiyazının hâlâ kendilerinde olduğunu belirterek diğer gruplarla görüşülmesine itiraz ediyordu. 1863 yılı başında İstanbul'da kabine krizinin patlak vermesi ve banka kurulmasını destekleyen Fuad ve Ali paşaların kabineden çekilmeleri banka sürecini kısa bir süreliğine kesintiye uğrattı. Kabine krizinin aşılması üzerine süreç tekrar başladı.⁵⁰

Milli banka konusunda Babıâli adına prensipleri belirleme ve görüşmeleri sürdürme amacıyla Meclis-i Vâlâ başkanı Fuad Paşa, sadrazam Yusuf Kamil Paşa, Hariciye nazırı Âli Paşa ile Maliye nazırı Mustafa Fazıl Paşa'dan müteşekkil bir komisyon kuruldu. Bu komisyon tarafından hazırlanan uzun layihada milli banka için belirlenen esasların yanı sıra Kırım Savaşı sonrasında milli banka kurulamamasının gerekçeleri, bu tür bir bankanın devlet tarafından neden kurulamadığı ve kurulacak bankadan neler beklendiği hususları kaleme alınmıştı. Geçmiş dönemlerde devlet tarafından bu tür bir banka kurulmasına niyetlenilmesine rağmen mevcut malî koşulların buna engel olduğu ifade edilen layihada aslında bu tür bir bankanın devlet tarafından kurulması gerektiği vurgulanmaktaydı. Babıâli bunu

⁵⁰ CH, 15 Aralık 1862; 19 Ocak 1863; TA, 16 Ocak 1863; 2 Şubat 1863; 7 Şubat 1863; Clay, a.g.e., ss. 65-71; Al, Akar ve Bayraktar, a.g.e., ss. 167-168; Eldem, a.g.e., ss. 82-83.

gerçekleştiremeyince yabancı sermayeli bir banka kuruluşuna mecbur kalmış, bu noktada da tek bir devlet tebaası sermayedarların bankaya hâkim olmasından kaynaklanacak sorunları bertaraf etmek için İngiliz-Fransız sermayesinin ortaklaşa kuracağı bir bankayı tercih etmişti. Böylece uluslararası politik denge bu bankanın kuruluşuna yansıtılarak finansal reformlara destek olan her iki devlet arasında doğabilecek politik bir sorun engellenmek istenmişti.⁵¹

Banka kurucularını temsilen Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier tarafından kurulacak bankaya ilişkin hazırlanan layiha ise büyük oranda daha önce Babiâli'nin imtiyaz verdiği Türkiye Milli Bankası için belirlenen esaslara dayanmaktaydı. Önceden olduğu gibi kurulacak olan yeni bankanın hem milli/merkez hem de tipik bir ticaret bankası olarak faaliyet göstermesi planlanmıştı. Banka banknot ihraç imtiyazına sahip olacak hem devlet hem piyasaya hizmet verecekti. Taraflar arasında layihalar üzerinde yapılan tartışmalar Ocak ayı sonuna doğru tamamlanarak 22 maddeden oluşan imtiyaz sözleşmesi 4 Şubat 1863 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylandı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Imperial Ottoman Bank/Banque Imperiale Ottomane) unvanıyla 30 yıl süreyle faaliyet gösterecek bankanın sermayesi beher hisse 20 sterlinden (500 frank/22 Osmanlı lirası) toplam 135 bin adet hisseye tekabül eden 2.7 milyon sterlindi (67.5 milyon frank/2.97 milyon Osmanlı lirası). Başlangıçta 80 bin hissenin İngilizlere, 50 bin hissenin Fransızlara, kalan 5 bin hissenin ise Osmanlı vatandaşlarına ayrılması, ilerleyen tarihlerde yapılacak sermaye arttırmaları ile İngiliz ve Fransız sermayesinin paylarının birbirine eşitlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu hisse dağılımından hissedarların ne kadar pay alacakları belli olmamakla birlikte bankanın kuruluş aşamasındaki hissedarları The Ottoman Bank, Société Générale de Crédit Mobilier, Émile Péreire, Isaac Péreire, Maison de Banque Hottinguer, Fould et Cie, Maison de Banque Mallet Frères et Cie, Pillet-Will et Cie, Florentin-Achille baron Seilliére, Maison de Banque Stern

⁵¹ CH, 6 Şubat 1863; BOA, Y.EE., 137/44, t.y.; İ.MMS., 133/5686, 29 Ocak 1863.

et Cie, Raphaël de Ferrari, duc de Galliera, Casimir Salvador, Hippolyte-Guillaume Biesta, Mösyö Grieninger, Mussard, Audéoud et Cie.'den oluşmaktaydı. Bankanın faaliyete geçme tarihi ise imtiyaz fermanı tarihini takip eden altı aylık süre olarak belirlenmişti.⁵²

Banka kuruluş sürecinde kendisine yer verilmeyen C. Deveaux & Co. Babıâli'ye kendilerine verilen sözlerin tutulmadığı yönünde itirazda bulundu. Diğer bir itiraz ise daha önce kendilerine milli banka kurma imtiyazı verilen Türkiye Milli Bankası kurucularından gelmişti. Her iki taraf da konuyu İngiltere'de mahkemeye taşıdı ve bu konu etik tartışmalara yol açtı. Nihayetinde Türkiye Milli Bankası kurucuları daha önce Osmanlı Devleti adına yatırmış oldukları 20 bin sterlinlik kefalet akçesini geri alma karşılığında davalarını geri çekerken, C. Deveaux & Co. de girişimlerinden herhangi bir sonuç alamadı. Osmanlı Bankası'nın mevcut hissedarlarının itirazları ise yeni kurulan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye hissedar olma hakkı tanınarak yatıştırıldı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne 1863 yılı Haziran ayında İstanbul'da faaliyetine başladı, Osmanlı Bankası ise tasfiye sürecine girdi. Yeni banka ile birlikte Osmanlı bankacılık sisteminde yeni bir dönem başladı. Banka Osmanlı Devleti'nin dağıldığı tarihe kadar bankacılık sisteminin en önemli aktörlerin biri oldu, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da faaliyetine devam etti. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne milli banka imtiyazı almasına karşın İstanbul'da kurulan bir anonim şirket statüsünde olmayan, Londra ve Paris komitelerinin gözetimi altında yönetilen sui generis yapıda bir bankaydı. Osmanlı Bankası'nın tasfiyeye girmesi, yerine Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyete geçmesi sistemdeki banka

⁵² BOA, Y.EE., 137/44, t.y.; HR.TO., 377/13, 31 Aralık 1862(?); 377/40, 31 Aralık 1863(?); İ.MMS., 133/5686, 29 Ocak 1863; A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 299, 30 Ocak 1863; A.DVN.MKL, 4/8, 30 Ocak 1863; CH, 15 Aralık 1862, 29 Ocak 1863, 6 Şubat 1863, 20 Nisan 1863; TV, 29 Haziran 1863; TA, 26 Kasım 1862; 4 Aralık 1862; 2 Ocak 1863; 16 Ocak 1863; 2 Şubat 1863; 7 Şubat 1863; 5 Haziran 1863; 1 Temmuz 1863; 10 Temmuz 1863; 15 Temmuz 1863; 20 Temmuz 1863; Bayraktar, a.g.t., ss. 135-146; Clay, a.g.e., s. 72; Baster, a.g.e., ss. 92-94; Eldem, a.g.e., s. 83, 451-456; Işıksal, a.g.m., ss. 77-78; Al, Akar ve Bayraktar, a.g.e., ss. 168-176; du Velay, a.g.e., ss. 113-117; Hasan Ferid, a.g.e., ss. 335-346; Kazgan, a.g.e., ss. 28-32.

sayısında bir değişikliğe neden olmadı. 1863 yılında Osmanlı bankacılık sektörü hâlâ tek bankadan oluşmaktaydı.⁵³

Kaimenin tedavülden alınması ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kurulmasıyla Babıâli finansal reformların iki önemli ayağını tamamlamış oldu. Bu alanda hedeflere ulaşabilmek için iki alanda daha düzenlemelere gidilmesi gerekiyordu. Bunlardan ilki Tanzimat'ın ilanı sonrasında Tashih-i Ayar Kararı çerçevesinde 1844 yılı başında uygulamaya konulan madeni para reformunun eksik kalan ayağı meskûkât-ı mağşûşelerin tedavülden alınmasıydı. İkincisi ise Kırım Savaşı nedeniyle muhtelif isim, vade ve faiz oranları ile ihraç edilen ve kartopu gibi hızla büyüyen iç borçlanma sisteminin standart hale getirilmesi ve diğer dalgalı borçların bir düzene sokulmasıydı. Diğer bir gündem konusu ise 1862 dış istikrazı ve banka kurma görüşmeleri sırasında gündeme gelen İstanbul-Edirne arasında bir demiryolu hattının kurulmasıydı. Fuad Paşa önderliğinde kamu maliyesi sisteminin sağlam bir temele oturtulması ve maliyenin şeffaf hale getirilmesi çalışmalarına paralel olarak finansal reformların zikredilen iki alanında da reformlara girişilmesi Babıâli'nin acil gündem konularının başında geliyordu. Ancak sorun bu reformlar ve İstanbul-Edirne demiryolu hattı için gerekli finansmanın nereden sağlanacağıydı. Devlet bir taraftan finansal reformlara hız kazandırırken diğer taraftan Kırım Savaşı sonrası dönemde ülke içerisinde başgösteren ayaklanmaların yarattığı finansman sorunlarıyla başetmeye çalışıyordu. Devletin içinde bulunduğu mali darlık/buhran milli banka görüşmelerinin devam ettiği 1862 yılı sonu ve 1863 yılı başında Babıâli'nin banka kurma yarışı içerisindeki gruplara finansman konusunda başvurmasından da açık bir şekilde görünüyordu. Örneğin, banka kurmaya talip sermayedarlardan Oppenheim Alberti & Co.'ya Babıâli'nin kısa vadeli finansman için başvurması Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetiminde daha ilk

⁵³ BOA, **HR.TO**, 377/18, 21 Şubat 1863; 377/19, 12 Mart 1863; **İ.HR**, 333/21451, 24 Ağustos 1864; **CH**, 20 Nisan 1863; **BML**, Nisan 1863, ss.263-270; Ocak 1864, s.61; Kadri Bey, "Bank-ı Osmani", **Mecmûa-i Fünûn**, S. 12, Haziran 1863, s. 496; Clay, **a.g.e.**, s. 84; Baster, **a.g.e.**, s. 91; Eldem, **a.g.e.**, ss. 85-88; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 176-178.

günden rahatsızlık yaratmıştı. Bu talep kısa süreliğine ertelense de sözkonusu acil finansman talebinin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından karşılanmaması üzerine tekrar Oppenheim'dan sağlanmıştı. Babiâli'nin daha bankanın ilk kuruluş anında kendisine tahsis edilen kredi limitini doldurması, hatta daha fazlasını talep etmesi banka ile Babiâli arasında potansiyel bir gerginlik konusu oluşturdu. Banka kurucuları daha ilk günden banka üzerinde oluşan bu baskıyı başka şekillerde gidermeye çalıştılar. Örneğin, meskûkât-ı mağşûşe grubu içerisinde yeralan beşliklerin çekilmesi için Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Credit Mobilier ve Credito Mobiliano Espanol ortaklaşa 1863-64 istikraz tahvilleri ihracının aracılığını üstlendiler. Borçlanmanın bir kısmına ise daha sonra Credit Mobiliare Italiano ile Société Generale de commerce et d'Industrie neerlandise de katıldı. Ancak, banka ile oluşan gerginlik ilerleyen günlerde Babiâli'yi finansman açısından diğer finansal gruplarla temasa zorlayan, başka bankaların da faaliyete geçmesine zemin hazırlayan bir faktör oldu. Zira, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne milli banka imtiyazını alırken sadece banknot ihraç imtiyazını almış, ancak imtiyaznamede diğer finansal kuruluşların kurulmasını engelleyen bir şart öngörülmemişti.⁵⁴

Babiâli mevcut mali darlık içerisinde finansal reformlara öncelik vererek İstanbul-Edirne demiryolu hattının inşasını daha sonraki bir döneme erteledi. Beşliklerin tedavülden çekilmesi amacıyla alınan 1863-64 istikrazından sağlanan tutarın çok az bir kısmının bu işe hasredilmesi, istikrazın büyük kısmının hükümetin acil finansman ihtiyaçlarına sarfedilmesi ve bu işe aracılık eden Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye bu konuda bilgi verilmemesi banka ile Babiâli arasında bir güven sorunu doğurdu. Bu güvensizlik ortamına, bankanın imtiyazı gereği yetkili olmasına rağmen Babiâli'nin iç borçların konsolidasyonu için Londra merkezli General Credit and Finance Company ile anlaşması iyice tuz biber ekti. Gerek Osmanlı Devleti'nin artan finansman ihtiyaçları gerekse artan dış ticaret hacmi

⁵⁴ Clay, **a.g.e.**, s. 87-93, 100; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 2: Osmanlı Para Reformu**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014, s. 89.

nedeniyle piyasanın finansman ihtiyacı yeni finansal kuruluşların yavaş yavaş Osmanlı ülkesinde boy göstermeye hatta bizzat İstanbul'da kurulmaya başlamasına yolaçtı.⁵⁵

1.4. Bankacılık Sektöründe Hızlı Büyüme (1863-1875)

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin pozisyonuna yönelik ilk tehdit Henry Oppenheim'dan geldi. Frankfurt'lu yahudi bir aile olan Oppenheimlar gerek kendileri gerekse başka kişilerle ortaklıklar kurma yoluyla Londra ve Paris gibi Avrupa başkentlerinin yanısıra Levant bölgesinde İskenderiye ve İstanbul'da da faaliyette bulunuyorlardı. İstanbul'da Oppenheim Alberti & Co. unvanıyla faaliyet gösteren şirket 1862 yılında milli banka imtiyazı alma yarışına girmiş, hatta Babıâli'nin kısa vadeli acil bir finansman ihtiyacını karşılamıştı. Milli banka imtiyazını Osmanlı Bankası'na kaptıran şirketin bu bankadan hisse alma girişimi ise başarısız olmuştu. Kurulacak bir banka yoluyla İstanbul'da faaliyetlerini genişletmeyi planlayan Henry Oppenheim milli banka yarışında başarısızlığa uğradıktan sonra kendi adına bir banka kurmak için Babıâli nezdinde girişimlere başladı. Bu konudaki ilk projesi Fuad Paşa'nın da dikkatini çeken tarım sektörünü de finanse edecek bir mortgage bankası kurma planıydı. 1863 yılı Kasım ayında "Crédit foncier et agricole" unvanıyla sunulan proje Babıâli tarafından kabul gördü. Hükümet tarafından Oppenheim'a verilen onay iki yıllığına bu tür bir banka kurma izni veriyor, bu süreden sonraki iki yıl içinse öncelik hakkı tanıyordu. Ancak, bankanın faaliyet gösterebilmesi için Osmanlı Arazi Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapılması gerekiyordu. Bu değişiklikler gerçekleşmediğinden banka hayata geçemedi. Buna karşın İstanbul'da 1865 yılı Temmuz ayında patlak veren büyük yangın şehrin yeniden imarını sağlayacak bir emlak bankası kurulmasını gündeme getirdi. Bu konuda, daha önceki mortgage

⁵⁵ Clay, **a.g.e.**, ss. 93-100; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 89-91. İç borçların konsolidasyonuna ilişkin sürecin ayrıntıları için bkz. Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 98-125; Clay, **a.g.e.**, ss. 108-131.

bankası teklifinden dolayı Fuad Paşa'nın teklif sunmak için ilk aklına gelen kişi Oppenheim'dı. Önceki banka teklifinde olduğu gibi yasal düzenlemelerin bu tür bir banka için elverişli olmaması büyük bir engeldi. Bunun yanısıra Âli Paşa'nın şehrin en önemli kısmının yabancı sermayeli bir kuruluşun eline bırakılmasına yönelik çekinceleri de bu işin hayata geçirilmesine engel oldu. Emlâk bankası fikri böylece sadece bir girişimden öteye geçemedi.⁵⁶

1863 yılı Osmanlı ülkesinde tarım kesiminin finansmanına yönelik ilk organizasyonel çalışmanın başladığı bir yıldır. 1861 yılında Niş valiliğine atanan Ahmed Mithad Paşa, bu görevi sırasında murabahacıların yüksek faizleri altında ezilen tarım sektöründeki üreticilerin mutedil oranlarla finansman ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir çalışma başlatmıştı. İki yıllık bir pilot uygulama sonrasında görülen yarar üzerine bu uygulamanın Memleket Sandıkları unvanıyla yaygınlaştırılmasına karar verildi. Ahmed Mithad Paşa, sandıkların çalışma usullerine ilişkin bir tarifname hazırlayarak resmiyet kazanması için Babıâli'ye başvurdu. Ancak sözkonusu düzenlemenin Babıâli'nin onayından geçerek yasal düzenleme haline gelmesi beklenilmeden sandıklar çalışmaya başladı. İlk faaliyete geçen sandık ise Niş vilayetindeki Şarköy/Şehirköy sandığıydı. Bu girişim 1888 yılında Ziraat Bankası şekline dönüşecek oluşumun ilk nüvesiydi. 1864 yılında Niş, Vidin ve Rusçuk'un Tuna vilayetine dönüştürülmesiyle sandık uygulaması bu eyalette yaygınlaşmaya başladı. 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi yayınlanıncaya kadar sandıklar zikredilen tarifname çerçevesinde faaliyet gösterdiler.⁵⁷

Emlâk bankası fikrinin hayata geçememesi Oppenheim'ı bu defa bir ticaret bankası kurmaya itti. 1864 yılı Şubat ayında hayata geçirilen Şirket-i

⁵⁶ BOA, **HR.İD**, 236-45, 17 Ekim 1863; **HR.İD**, 236-46, 3 Mayıs 1864; Clay, **a.g.e.**, ss. 102-103.

⁵⁷ Haz. Osman Selim Kocahasanoglu, **Midhat Paşa'nın Hatıraları-Hayatım İbret Olsun**, C. 1, İstanbul, Temel Yayınları, 1997, ss. 49-50; Seçil Akgün, "Mithat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996, ss. 189-192; **Yüz Yıllık Teşkilâth Zirai Kredi**, Ankara, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, 1964, ss. 97-100.

Umumî-i Osmani Bankası (Société générale de l'Empire Ottoman) bu girişimin bir ürünüydü. Girişimin öncülüğünü Oppenheim Alberti & Co. yaptığı bu bankanın nominal sermayesi 2 milyon sterlin (2.2 milyon Osmanlı lirası) olup, bu sermaye tutarı beheri 20 İngiliz sterlininden (22 Osmanlı lirası) 100 bin hisseye bölünmüştü. Sermayedarların iştirak ettikleri hisselerin %40'ını ilk faaliyet yılının sonuna kadar ödemeleri gerekiyordu. Banka sermayesini temsil eden hisse senetlerinin 1/3'ü (33 bin hisse) İstanbul ve Londra'da halka arzedildi. Halka arz edilen kısımdan 6.500 adet hisse senedi İstanbul piyasasına tahsis edilmiş, bu miktara 285 bin adet talep gelmişti. Sermayenin kalan 2/3'lük kısmı ise yabancı ve yerli sermayedarlardan oluşan bir grup tarafından karşılandı. Oppenheim Alberti & Co., Frühling and Goschen, Stern, Bischoffheim Goldsmidt (Londra) ile Sulzbach (Frankfurt)'tan oluşan yabancı sermayedarlar toplam hissenin %15'ini kendilerine ayırırken, %35'lik kısmı temsil eden hisseler ise 7 Galata bankeri tarafından eşit bir şekilde paylaşılmıştı. Bunlar sırasıyla Aristide Baltazzi, I. Camondo, Z. Stefanovich, A. A. Ralli, Zographos, Mısırlıoğlu ile Zafiropulo ve Zarifi'ydi. Başlangıçta kendisine rakip çıktığı gerekçesiyle oluşuma soğuk bakan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, sermayedarların büyük oranda Galata piyasasının önde gelen bankerlerinden oluşması nedeniyle banka sermayesine %10 oranında iştirak etti. Kuruluş iznini Babiâli'den 13 Haziran 1864 tarihinde alan banka, nizamnamesinin hazırlanması ve faaliyete başlamak için gerekli sermayenin tedarik edilmesiyle faaliyete geçti. Banka kısa sürede Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde piyasada yer edindi, Babiâli'nin sık sık finansman için kapısını çaldığı bir kuruluş oldu. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile ilişkileri zaman zaman gerginleşen banka, dış borç ödemelerinin askıya alındığı 1875 yılına kadar sektörün önemli bankalarından biri oldu. 1875 krizinden sonra finansal yönden gittikçe zayıflayan banka 1893 yılında tasfiyeye gitti. Kuruluşundan tasfiye olduğu tarihe kadar Osmanlı bankacılık sisteminin önemli bankalarından biri olan bu

bankanın diğıer bir özelliği ise bizzat İstanbul’da kurulan ve hisse senetleri Galata Borsası’nda ilk işlem gören şirket olmasıydı.⁵⁸

şirket-i Umum i-i Osmani Bankası’nın faaliyete geçtiği 1864 yılında faaliyete geçen diğıer bir finansal kuruluş şirket-i Maliye-i Osmani (Ottoman Financial Association) unvanını taşıyordu. Adı geçen kuruluşun nominal sermayesi 1 milyon sterlin olup  denmiş sermayesi düşüktü. Osmanlı ülkesinde halka yapılacak hisse senedi arzıyla sermayenin 2 milyon sterline çıkarılması planlanıyordu. Londra’da kurulan şirketin sermayedarlarını ise Levant (Doğu Akdeniz) piyasası ile ticaret yapan İngiliz tüccarlar oluşturuyordu. Girişime öncülük edenler, İzmir’de meyan kökü ihracatıyla meşgul William McAndrew (William McAndrew and Forbes) ile James Lewis Farley’ydi. James Lewis Farley, Osmanlı ülkesini iyi tanıyan, daha önce Suriye’de bir banka kurma girişiminde bulunan ve milli banka imtiyazı alan Türkiye Milli Bankası (National Bank of Turkey)’nın İzmir’de şube kurması için gayret eden, sonrasında ise Soci t  financi re d’Egypte’in İskenderiye şubesinde yöneticilik yapmış bir kişiydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde bankacılık ve ülkenin kaynakları konusunda çeşitli eserler kalemlmişti. şirket-i Maliye-i Osmani, 1864 yılı yazında İstanbul ve İzmir’de şube açarak faaliyetine başladı. Beyrut ve diğıer önemli finansal merkezlerde şube açılışları planlanmasına karşın, Osmanlı ülkesinde hisse ihracı yoluyla sağlanması planlanan fonun elde edilememesi ve Amerikan İç Savaşı’nın (1861-65) sona ermesi sonrasında pamuk fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan nedenlerle İzmir şubesinin başarısızlığa uğraması şirketin devamı konusunda soru işaretleri yarattı. James Lewis Farley buradan ayrılarak benzer bir faaliyete yeni girişen Osmanlı şirketi (Ottoman Company)’ne katıldı. Limited

⁵⁸ BOA, **İ.DH**, 525/36286, 14 Haziran 1864; **İ.HR**, 252/14981-8, 2 Kasım 1871; **HR.İD**, 263-55, 25 Mayıs 1864; **HR.İD**, 263-57, 6 Temmuz 1864; **HR.İD**, 263-58, 14 Temmuz 1864; Clay, **a.g.e.**, ss. 101-107; **CH**, 11 Temmuz 1864; **JC**, 8 Temmuz 1864; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 133-135; Exertzoglou, **a.g.t.**, ss. 151-153; Hulkiender, **a.g.e.**, ss. 59-69; Manav, **a.g.t.**, ss. 161-179, 203-205; Haydar Kazgan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1997, s. 90; du Velay, **a.g.e.**, ss. 120-121; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 41-42; Kazgan, **Galata Bankerleri**, s. 124; Nora şeni ve Sophie Le Tarnec, **Camondolar-Bir Hanedanın   k ş **,  ev. Yaman Aksu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 40-42.

şirket şeklinde kurulan bu şirketin beheri 20 sterlin, toplam 25 bin hisseden mürekkep olmak üzere 500 bin sterlin nominal sermayesi vardı. Kuruluş aşamasında ihraç edilecek 12.500 hissenin 2.500 adeti Osmanlı ülkesinden talip olacıklara tahsis edilmişti. Katılımcılar ilk altı ay içerisinde hisse bedelinin %15'ini ödeyeceklerdi. Şirketin yöneticileri R. N. Hornby, W. G. Barnes, J. L. Farley, G. B. Howden, T. Page, T. Palmer, A. Soares, R. J. Van Lennep idi. Genel müdürlüğüne James L. Farley'in üstlendiği bu şirketin İzmir şubesinin yöneticileri ise Pierre ve Joseph Topuz idi. Sıkıntı içerisinde bulunan Şirket-i Maliye-i Osmani ise daha önce milli banka imtiyazı yarışına giren ancak başaramayan Charles Laffitte & Co. Limited tarafından devralındı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yle rekabete girerek onun pozisyonunu zayıflatmayı planlayan Laffitte bunu başaramadı, 1866 yılında piyasadan çekilmek zorunda kaldı. James Lewis Farley'in dâhil olduğu Osmanlı Şirketi de benzer bir akıbete uğradı. Farley'in yönetici olarak yer aldığı bu şirket faaliyet olarak Levant ticaretinde yer kapma, aynı zamanda ziraat sektörü ile altyapı yatırımlarıyla ilgili olarak Babiâli'ye kredi sağlamayı hedefliyordu. 1865 yılı Ekim ayında, Farley'in müdür olarak görev alacağı Türkiye Bankası (Bank of Turkey) adlı girişimi gerçekleştiren Osmanlı Şirketi 1866 yılında iflas etti. Kurucu şirketin iflası banka için yapılacak halka arzı başarısız kılınca her iki girişimde 1867 yılında tasfiyeye gitmek zorunda kaldı.⁵⁹

1864 yılında, yukarıda zikredilen girişimlerin bir benzeri Londra merkezli başka bir tüccar grubu tarafından yapıldı. Galata piyasasının önde gelen bankerlerinden Ralli ve Zarifi'nin Londra şubeleriyle birlikte hareket eden bu sermayedarlar 1864 yılı başlarında kurmuş oldukları Mercantile Credit Association unvanlı kuruluşu aynı yılın sonunda Imperial Financial

⁵⁹ BOA, **A.MKT.MHM**, 312-15, 19 Ağustos 1864; **A.MKT.MHM**, 358-31, 13 Haziran 1866; **HR.SFR.3**, 85-36, 13 Şubat 1864; **TV**, 11 Eylül 1865; **CH**, 24 Ekim 1865, 12 Kasım 1865; **LH**, 17 Mayıs 1865, "The Ottoman Company (Limited)" 17 Mayıs 1865, 29 Kasım 1865, 6 Aralık 1865, 13 Aralık 1865, 20 Aralık 1865, 27 Aralık 1865, 3 Ocak 1866, 21 Şubat 1866, 7 Mart 1866, 14 Mart 1866, 11 Nisan 1866, 2 Mayıs 1866, "Bank of Turkey (Limited)" 9 Mayıs 1866, 30 Mayıs 1866, 18 Temmuz 1866, 19 Aralık 1866, 26 Haziran 1867, 17 Şubat 1869, 4 Mayıs 1870; Clay, **a.g.e.**, ss. 101-102; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 42-43; Kazgan, **Türk Bankacılık Tarihi**, ss. 95-97.

Company ile birleştirdiler. Mercantile Credit Association iskonto ve kambiyo piyasasında aktif bir pozisyon sergilemesine, 1866 yılında Varna-Ruşuk Demiryolu Şirketi'nin hisse senedi ihracına aracılık etmesine rağmen faaliyet hacmini büyütemedi. 1866 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında tasfiyeye gitti.⁶⁰ Gerek Şirket-i Maliye-i Osmani, gerek Osmanlı Şirketi gerekse Mercantile Credit Association Londra merkezli, ancak Osmanlı ülkesini faaliyet alanı olarak seçen şirketlerdi. Hiçbiri Levant ticaretinin finansmanında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin pozisyonuna yönelik bir tehdit oluşturmadılar. Bu girişimler haricinde Levant bölgesindeki ticari faaliyetlerin finansmanından pay kapabilmek için Liverpool'da The Eastern Exchange Bank kurulmuştu. Bu bankanın 1865 yılı Şubat ayı başında yapılan ilk genel kurulunda faaliyetleri genişletme kapsamında mevcut İskenderiye şubesine ek olarak Osmanlı ülkesinde İzmir, Selanik ve İstanbul'da da birer şube açılmasının yararlı olacağı düşüncesi önplana çıktı.⁶¹ Oppenheim ve Cremieux'nun emlâk bankası projesi ise hâlâ Babîâli'de nazırlar düzeyinde tartışma konusu olmaya devam ediyordu. Oppenheim'in Şirket-i Umumi'nin kuruluşuna katılmış olmasına karşın projesinin hâlâ gündemde kalması oldukça ilginçti. Bazı nazırların şiddetli bir şekilde muhalefet göstermesi, projede bazı tadilatları zorunlu kılarken bu tür bir bankanın kuruluşunun henüz erken olduğu kanısının da oluşmasına neden oldu.⁶²

1865 yılında Osmanlı iç borçlarının konsolide edilmesi devletin iç borç sisteminin bir kayıt altına girmesini sağladı. Ancak Babîâli'nin mali sıkıntılarının devam etmesi, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazname ile belirlenen limitler dışında devletin finansmana pek fazla yanaşmaması Babîâli'yi Galata bankerleri, Şirket-i Umumi ve yabancı bankalardan finansman sağlamaya itti. 1866 yılı Mayıs ayı içerisinde hükümet tarafından bir Ziraat Bankası kurulacağına dair bir söylenti piyasaya yayıldı. Bu söylentiye göre bu tür bir banka kurma fikri Tanzimat'ın ilk yıllarına,

⁶⁰ LH, 23 Mayıs 1866, 6 Haziran 1866 ; Clay, **a.g.e.**, ss.101-102; Al ve Akar, **a.g.e.**, s. 191.

⁶¹ LH, 15 Şubat 1865.

⁶² LH, 20 Eylül 1865.

Mustafa Reşid Paşa'ya kadar gidiyordu. Osmanlı vatandaşlarının katılımı ve hisse senedi ihracı yoluyla toplanacak sermaye ile kurulacak bu bankanın başarılı olma şansı ise düşük görülüyordu. Zira Şirket-i Hayriye ve Şirket-i Umumi'nin kuruluşlarında Osmanlı vatandaşlarının şirket kuruluşlarına katılımının düşük kalması tamamen yerli sermaye ile kurulması düşünülen bu bankanın da benzer bir sonuçla karşı karşıya kalacağı yorumlarına neden oldu. Temelsiz bir söylenti olduğu düşünülen bu konu Temmuz ayı başlarında tekrar gündemdeki yerini aldı. Söylentinin tekrar canlanmasının nedeni yaşanan kabine değişikliği idi. Bu defa bankanın kuruluşuna yabancı sermayenin de katılacağı söylenmeye başladı.⁶³ Ziraat Bankası kurulacağına dair söylentiler belki de aynı dönemde, 1863 yılında faaliyete geçen ancak resmi bir düzenlemeye sahip bulunmayan Memleket Sandıkları'na ilişkin hazırlanan nizamname çalışmalarıyla yakından bağlantılıydı. Zira bu sandıkların faaliyet esaslarını düzenleyen nizamname Babıâli'nin onayından geçerek 19 Temmuz 1867 tarihinde yayımlandı.⁶⁴

Ziraat Bankası kurulmasına ilişkin söylentinin hemen ardından Galata piyasasına yeni bir söylenti yayıldı. Londra'da Overend, Guerney & Co. unvanlı bankanın batması nedeniyle oluşan finansal panikle ilgili gelen telgraf mesajı Galata'da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne veznelerine hucûma neden olmuş, banka 400 bin sterlin civarında bir mevduat çekilişine maruz kalmıştı. Bankanın tüm talepleri karşılaması üzerine hücum durmuştu. Ancak yapılan araştırmada ne bankaya böyle bir hücum, ne de bu miktarda bir mevduat çekilişi olmuştu.⁶⁵ 1866 yılında gerek iç borç gerekse dış borç tahvillerinin kupon ödemelerinin zamanında yapılamaması nedeniyle yaşanan kriz devlet katında ciddi sıkıntılara neden oldu. Babıâli dış piyasalara güven verebilmek amacıyla dış borç servisinin düzenli yapılabilmesi için Bank-ı Osmanî-i

⁶³ LH, 9 Mayıs 1866, 4 Temmuz 1866.

⁶⁴ “Memleket Sandıklarının Suret-i Tertibi ve Sermayesinin İdaresi ve Menafi ve Temettüatının Mahalli Sarfı Hakkında Nizamnamedir”, **Düstûr**, T. 1, C. 2, ss. 387-398; **Yüz Yıllık Teşkilâtı Zirai Kredi**, s. 101.

⁶⁵ LH, 23 Mayıs 1866.

Şâhâne ile yaptığı bir anlaşmayı yürürlüğe soktu.⁶⁶ 1866 yılının son günlerinde ise önde gelen Galata bankerlerinden Kont Camondo'nun en büyük oğlu Raphael Camondo geçirdiği beyin kanaması sonucu vefat etti.⁶⁷

Babıali'nin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile 1866 yılında yürürlüğe soktuğu yeni düzenlemeye karşın bankanın devletin acilen ihtiyaç duyduğu kaynağı sağlamaması yeni banka kuruluşlarının önünü açtı. Kurulan yeni bankalardan bazıları daha çok kambiyo işlemleri, simsarlık/komisyonculuk ve borsa spekülasyonlarıyla uğraşan kurumlardı. Bu çerçevede zikredilebilecek ilk banka 1868 yılı Mayıs ayı başlarında Galata'da faaliyete başlayan Agence Orientale/Şark Acentesi unvanlı bankaydı. Limited şirket tipinde Fransız kanunlarına tabi olarak kurulan bu banka beheri 500 sterlinden 120 hisse ve 60 bin sterlin nominal sermayeye sahipti. Bankacılık hizmetleri yapacak bankanın devlet iç borçlanma senetleri ve emlâk üzerine işlem yapması anasözleşmesinde yasaklanmıştı. Bankanın kuruluşuna öncülük edenler ise bankanın ilk genel kurulunda yönetimine seçilen, Londra ve Manchester iş dünyasının bilinen isimlerinden Alexander Eliasco, Galata bankerlerinden S. Mavrogardato, A. Alléon, N. Zarifi, D. Dimitracopulo ile L. Dupuis'ydı.⁶⁸ Şark Acentesi'nin hemen arkasından yeni bir yerel banka daha faaliyete geçti. Komandit şirket tipinde kurulan bu bankanın kurucuları Camondo, S. Ralli, Stefanovich, Ullman, Syngros, Coronio ve Scouludi'ydı. Zikredilen son üç isim sırasıyla bankanın müdürü ve iki müdür yardımcılığı görevinde bulunacaktı. Ödenmiş sermayesi 100.000 lira olan bu banka ilerleyen kısımda da görüleceği üzere İstanbul Bankası'nın ilk nüvesiydi.⁶⁹

Galata bankerlerinin banka kurma faaliyetlerinin yoğunlaştığı 1868 yılı milli bankacılık açısından da yeni bir girişime sahne oldu. Daha önce Tuna valiliği sırasında çiftçilere yönelik bir memleket sandığını faaliyete

⁶⁶ CH, 10 Eylül 1866; Clay, **a.g.e.**, ss.132-145; Al, **a.g.e.**, ss. 128-130, 155-156; Exertzoglou, **a.g.t.**, ss. 168-169.

⁶⁷ LH, 19 Aralık 1866.

⁶⁸ LH, 4 Mart 1868, 11 Mart 1868, 6 Mayıs 1868; RCH, 4 Mayıs 1868; TE, 7 Mayıs 1868.

⁶⁹ LH, 24 Haziran 1868; CH, 10 Kasım 1868; Exertzoglou, **a.g.t.**, s. 154.

geçiren Ahmed Midhat Paşa, benzer bir sandık uygulamasını daha faaliyete geçirmişti. Emniyet Sandığı adını taşıyan bu uygulama Avrupa ülkelerindeki emanet sandığı uygulamasına benziyordu. Sandığın amacı esnaf ve küçük sanatkarların kredi ihtiyaçlarını karşılamak, halkın tasarruf alışkanlıklarını teşvik ederek bunların ufak tutarlardan oluşan tasarruflarını değerlendirmektir. 1867 yılında Şura-yı Devlet Reisliğine atanan Ahmet Mithat Paşa, bir mazbata hazırlayarak bu uygulamanın İstanbul'da faaliyete geçirilmesini önerdi. Önerinin kabul görmesi üzerine Dersaadet Emniyet Sandığı, 1868 yılında Tarakçılar'da Mercan Yokuşu'nda bulunan Yenihan'da faaliyetine başladı. Sandığın faaliyet esaslarını düzenleyen nizamname ise 1868 yılı Eylül ayı başında yayımlandı. Bir tasarruf bankası mahiyetinde olan sandık halktan 20 kuruşa kadar topladığı mevduat karşılığında yıllık % 9'a varan oranda faiz ödeyecek, kredi almak isteyenlere ise rehin mukabilinde %12 oranıyla para kullandıracaktı. Sandıkta toplanan tasarruflar devlet güvencesinde olacağı gibi sandığın kontrolü de Şura-yı Devlet tarafından yapılacaktı. Sandığın yönetiminde ise muteber müslüman tüccardan Osman Remzi Efendi ile Balmumcuzade Eşref Efendi yer alacaktı. Yönetimde bu iki üyeye Paspali ile Puzik Tıngırzade eşlik edecekti. Zaman zaman sıkıntılı dönemler geçiren Dersaadet Emniyet Sandığı 10 Temmuz 1907 tarihli bir düzenleme ile yönetimi Ziraat Bankası'na devredildi.⁷⁰

1868 yılında sektöre rekabet ve dinamizm getirecek daha büyük sermayeli bankaların kurulmasına yönelik girişimler de yapıldı. Özellikle bu yılın sonuna doğru kuruluş hazırlıkları başlayan İtibar-ı Umumî-i Osmani Bankası'nın (Crédit Général Ottoman) Babıâli'nin finansman ihtiyaçlarını karşılayacak olması Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile hükümetin arasını açtı. Zira, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yeni kurulacak bankaya tanınacak haklarla kendisine tanınan imtiyazın delineceğini iddia ediyordu. Babıâli ise Bank-ı Osmanî-i

⁷⁰ LH, 15 Temmuz 1868; Kocahasanoğlu, a.g.e., ss. 84-85; **Yüz Yıllık Teşkilâtî Zirai Kredi**, ss. 111-112; Hasan Ferid, a.g.e., s. 639; "Dersaadet Emniyet Sandığı Nizâmnamesi", **Düstûr**, T. 1, C. 2, ss. 374-382; "Emniyet Sandığı İdaresinin Zirâat Bankası'na İlhâkı ile Sandığı Mezkûr Nizâmnamesinin Merhûnata Müteditir 20. Maddesinin Takyidi ve Müteditir Hakkında İrâde-ı Seniyye", **Düstûr**, T. 1, C. 8, ss. 710-712.

Şâhâne ile yaşadığı finansman sıkıntılarını aşabilmek için bu itirazlara çok fazla aldırış etmedi. Bu çerçevede, Paris merkezli Société générale ve Galata bankerlerinden Giacintio Tubini'nin önderliğinde Babıâli nezdinde başlatılan girişimler hemen meyvesini verdi. İtibar-ı Umumî-ı Osmanî (bundan sonra kısaca İtibar-ı Umumi) unvanıyla kuruluş izni alan bu bankanın nominal sermayesi beher hissesi 22 lira (20 sterlin/500 frank) ve toplam 100 bin hisseden oluşmak üzere 2.2 milyon Osmanlı lirasıydı (2 milyon sterlin). Kuruluş aşamasında nominal sermayenin %25'inin, faaliyete başlama aşamasında ise %50'sinin ödenmesi şart koşulmuştu. Bankanın kurucuları zikredilen Paris bankasının yanı sıra Fransız sermayedarlar ile G. Tubini ve A. Köçeoğlu olmak üzere Galata bankerleriydi. İstanbul'da halka arzedilen 20 bin hissenin satışı başarılı bir şekilde sonuçlandı. Bu banka Şirket-i Umumi'den sonra İstanbul'da kurulan anonim şirket şeklindeki ikinci banka oldu ve hisse senetleri Galata Borsası'nda işlem gördü. 1869 yılı Mayıs ayında organizasyonun tamamlanmasının ardından banka faaliyetine başladı. Bankanın yönetiminde bulunacak 6 adet yerel yönetici sırasıyla John Lorando, Giacinto Tubini, Ignatius Corpi, Mihran Düz Bey, Agop Köçeoğlu ve Andon Mısırlı'ydı. Fransız sermayesini temsilen Société générale tarafından belirlenen 6 üye ise Edward Blount, William Denière, Victor Fére, Frederick Ganneron, Maximilian Koenigswarter ve Paulin Talabot'ydu. Bankanın genel müdürü ise Bernard Tubini'ydi. Kamu finansmanında 1875 yılına kadar Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye çok ciddi rakip olan bu banka, Babıâli'nin bu yılda mali krize girmesiyle birlikte ciddi bir darbe aldı. Bu tarihten sonra faaliyetleri zayıflayan banka 1899 yılında tasfiyeye gitti.⁷¹

İtibar-ı Umumi'nin kuruluş girişimleri aynı zamanda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin devlete açacağı kredi limitinin arttırılmasına olanak tanıyacak imtiyaz sözleşmesinin bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören

⁷¹ BOA, **A.MKT.MHM**, 429-56, 7 Şubat 1869; **LH**, 25 Kasım 1868, 16 Aralık 1868, 5 Mayıs 1869, 4 Ağustos 1869, 11 Ağustos 1869; **RCH**, 31 Temmuz 1869, 9 Ağustos 1869, 11 Kasım 1869; **Terakki**, 13 Temmuz 1869, 23 Temmuz 1869; Clay, **a.g.e.**, ss.132-145; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 135-137; du Velay, **a.g.e.**, ss. 121-122; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 43-46; Kazgan, **Türk Bankacılık Tarihi**, ss. 113-114.

görüşmelerle çakıştı. Bu süreç İtibar-ı Umumi ile Bank-ı Osmanî-i Şâhâne arasında devlet bankası niteliğinin aşındırılmasına yönelik bir çatışmaya dönüştü. Nihayetinde İtibar-ı Umumi'nin geri çekilmesiyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne kısa süreliğine de olsa rahat bir nefes aldı. Ancak, Babiâli'nin ülke içi siyasi olayların yarattığı masrafların etken olduğu iç ve dış borçlanmanın artış göstermesi ve kupon ödemelerinin zamanında yapılabilmesi yeni dış ve iç borçlanmaları zorunlu hale getirdi. Osmanlı dış borçlanmasından pay alabilmek için gerek içerideki gerekse dışarıdaki bankalar arasında kıyasıya bir rekabet ortamı oluştu.⁷²

1869 yılının ilk yarısında Girit Adası'nda bir banka kurulması için girişimde bulunuldu. Terakki gazetesinde yer alan habere göre Union Bank unvanıyla Serasker Paşa'nın girişimleriyle kurulması istenen bu bankayla adadaki ziraat kesiminin murabahacıların elinden kurtarılacak tarım kesimi başta olmak üzere halk için mutedil faizle finansman sağlanması amaçlanıyordu. Hatta Serasker Paşa'nın İstanbul'a gitmesi bu bankanın kuruluşuna yönelik beklentileri arttırmıştı.⁷³

1869 yılının ikinci yarısında küçük çaplı iki banka kurma girişimi vardı. Bunlardan ilki yoksul kesimlere hizmet vermek üzere Galata'da kurulması düşünülen “mont de piété/bank of pity” yani rehin mukabili ikraz yapacak Darütterhin unvanıyla faaliyet gösterecek bir rehin sandığıydı. Sermayesinin 100 bin-200 bin lira olması planlanan bu sandık daha önce de gündeme gelmekle birlikte bu tarihe kadar hayata geçememişti. Sandık rehin karşılığında aylık %1 ½ (yıllık %18) oranından kredi açacaktı. Levant Herald gazetesinde bununla ilgili yer alan haberde başkentteki tefecilerin faiz oranlarına göre sandığın uygulayacağı faiz oranının çalışan kesimler için oldukça mutedil olduğu yorumu yapılmıştı. Nizamnamesi hazırlanan sandığın

⁷² Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 184-185. 1870 yılından Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini askıya aldığı ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazının genişletildiği 1875 yılına kadar Babiâli'nin yaşadığı finansman sorunu, iç ve dış borçlanmalarının ayrıntısı için Bkz. Clay, **a.g.e.**, ss. 145-278.

⁷³ BOA, **A.MKT.MHM**, 441-31, 7 Nisan 1869; **Terakki**, 2 Mart 1869.

faaliyete geçebilmesi için Babîâlî'nin onayı bekleniyordu. İzin alınması durumunda sandığın merkezi Pera'da olacaktı.⁷⁴ İkinci girişim ise küçük sermayeli, daha büyük sermayeli Galata bankacılık kurumlarının himayesi altında faaliyet göstermesi beklenen bankacılık hizmetleriyle iştigal edecek olan Sfezzo and Co. unvanlı kurumdu.⁷⁵ Bu çerçevede zikredilebilecek diğer bir girişim de Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin desteği ve yerel bankerlerin biraraya gelmesiyle kurulan 25 bin Osmanlı lirası sermaye ile Camaro Clado'ydu. Şark Acentesi ve Camaro Clado başlangıçta 3 yıl süreliğine faaliyet gösterecek olan kurumlar olmasına rağmen 1870 yılında Galata piyasasına yaşanan krizle birlikte faaliyetlerine son vermek zorunda kaldılar. 1871 yılı Şubat ayı sonunda Stefano Mavrogordato Şark Acentesi'ndeki görevinden ayrılarak Şirket-i Umumi'ye geçerken, kuruculardan Eliasco da 7 Temmuz 1871 tarihinde vefat etti. Son olarak zikredilmesi gereken bankalardan biri de bölgesel faaliyeti gerekçesiyle İstanbul piyasasında 1869 faaliyet göstermeye başlayan Avusturya-Mısır Bankası (Austro-Ägyptische Bank)'ydi.⁷⁶ Şura-yı Devlet reisliğinden ayrılarak 1869 yılında Bağdat Valisi olan Ahmed Mithat Paşa, daha önce Rusçuk ve İstanbul'da hayata geçirilmesine öncülük ettiği emniyet sandıklarının bir örneğini burada da hemen hayata geçirdi⁷⁷. Zikredilen yılın Eylül ayının ikinci yarısında Avrupa'nın en ünlü finans baronlarından Rothschild'in Rumeli Demiryolları konusunda müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a geleceği haberi basında yer aldı.⁷⁸

Osmanlı bankacılık sektörüne yeni girişler 1870 yılında da devam etti. Önceden de zikredildiği gibi bu bankalar İtibar-ı Umumi gibi büyük olmayan, kambiyo işlemleri, simsarlık/komisyonculuk ve borsa spekülasyonlarıyla uğraşan küçük sermayeli kurumlardı. Bu çerçevede kurulan bankalardan biri

⁷⁴ BOA,HR.İD, 236-62, 14 Kasım 1870, 3 Nisan 1873, 14 Kasım 1873, 19 Aralık 1873; LH, 1 Eylül 1869; CH, 31 Ağustos 1869

⁷⁵ LH, 29 Aralık 1869.

⁷⁶ Terakki, 12 Ekim 1869; LH, 1 Mart 1871, 2 Ağustos 1871; Clay, a.g.e., ss.187-189; Exertzoglou, a.g.t., ss. 154-156.

⁷⁷ Kocahasanoglu, a.g.e., ss. 113; Yüz Yıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi, ss. 80, 112, 28-29 (Tarihi Vesikalar kısmında).

⁷⁸ RCH, 14 Eylül 1869.

olan İstanbul Sandığı / Kontuarı (Comptoir de Constantinople) Paris'ten Merton, Bükreş'ten Hiler ve Odesa'dan Elfusi adlı kişilerin önderliğinde kurulan bir bankaydı. Nominal sermayesi 100 bin lira olan ve sermayeyi temsil eden hisselerin yarısı zikredilen kurucular tarafından satın alınan bankanın yerel direktörleri Sgouta, Miltiadis Baltazzi ve O. Edwards adlı kişilerdi. Bu banka daha sonra, 1873 yılı sonunda İstanbul Bankası ile birleşti.⁷⁹ Aynı yıl Mayıs ayı içerisinde 30 bin lira sermaye ile Enstache Eugénide ve Pierre D. Schlilizzi'nin ortaklığında, komandit şirket tarzında komisyon karşılığı ticari senet alım-satımı, devlet tahvilleri üzerine işlemler ve her türlü banka ve simsarlık operasyonları yapmak üzere Eugénide ve Ortakları unvanıyla küçük bir banka kuruldu.⁸⁰ 1870 yılında zikredilmesi gerekli diğer bir gelişme ise 1851 yılından bu yana faaliyet gösteren eytam sandıklarının faaliyetlerinin Babıâli tarafından yasal bir düzenlemeye bağlanmasıydı.⁸¹

1870 yılında Osmanlı devlet borçlanmalarında diğer finansal kuruluşlarla rekabet edemeyen ve kâr üretme sorunu yaşayan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'de, yeni faaliyet alanları yaratma kapsamında bir banka kurma düşüncesi gündeme geldi. 1864 yılında Oppenheim tarafından önerilen, daha sonra 1865 yılında Babıâli tarafından gündeme getirilen ancak her ikisi de gerçekleşmeyen bir mortgage bankası kurma fikri banka yetkilileri tarafından masaya yatırıldı. Aradan geçen 5 yıllık süreye rağmen Osmanlı arazi hukukunun hâlâ bu tür bankaların kuruluşu için uygun hale getirilmemiş olması nedeniyle söz konusu banka fikir aşamasından ileri geçemedi.⁸² 1871 yılı Ağustos ayı içerisinde George Zarifi, Caraphanos ve Dr. Edwards'ın Paris'te ortaklaşa, anonim şirket tarzında bir banka kuracakları söylentisi piyasaya yayıldı. Fransa'da faaliyet gösterecek bu bankanın sermayesi 25 milyon frank olacak ve Crédit European unvanını taşıyacaktı.⁸³ Aynı yıl içerisinde piyasaya yayılan diğer bir söylenti ise Galata'da bir Rus

⁷⁹ LH, 30 Mart 1870; Terakki, 3 Nisan 1870.

⁸⁰ LH, 18 Mayıs 1870.

⁸¹ Özbek, a.g.e., ss. 48-51.

⁸² Clay, a.g.e., s. 161.

⁸³ LH, 16 Ağustos 1871.

Bankası'nın (Banque russo-ottomane) kurulacağına ilişkindi. Doğrulanamayan haberlere göre Bank of St. Petersburg ile yerel sermayedarlardan bir grup arasında bu konuda fikir alışverişi olmuş, hatta yerel sermayedarlardan birisi Almanya'ya giderek General Ignatieff ile bu konu hakkında görüşmüştü. Bir başka rivayete göre ise 2 yerel banker St. Petersburg'a giderek gerekli sermayeyi temin etmişlerdi. Tamamen temelsiz olmadığı anlaşılan bu söylentiler yılboyunca devam etti. Kasım ayı başlarında bu bankanın kurulduğu, fakat bankanın özellikleri hakkında herhangi bir bilgi edinilemediği piyasada konuşulmaya başlandı. Phare du Bosphore'a gönderilen bir mektupta ise bankanın kuruluşuna yerel banker/tüccardan Camara ve Şürekası, Rus tebaası tüccardan ise Çihalçof, Raffalowich, Ferves, Rodoconachi, Postacıoğlu ile bazı Rum tüccarın iştirak ettikleri bilgisi yeralıyordu. Bankanın hazırlanan nizamnamesinde Rusya kanunlarına aykırı bazı hususların düzeltilmesiyle bankanın kuruluşuna bir engel kalmamakla birlikte iki ülke arasındaki ticaret hacminin Avrupa'nın diğer ülkelerinden daha düşük bulunması en önemli sorun olarak görülüyordu.⁸⁴ Şirket-i Umumi'den ayrılan Vlasto'nun İstanbul Bankası'na geçeceği ise bankacılık sektörünün kulağını kabarttığı diğer bir söylentiydi. Ancak Vlasto'nun ayrılış nedeni kuruluş girişimleri 1871 yılının ikinci yarısında başlayan, Anglo-Austrian Bank ile Credit Anstalt'ın ortaklaşa merkezi İstanbul'da olacak 1 milyon sterlin sermayeli yeni bir bankayla ilgiliydi.⁸⁵ Leonidas Baltazzi'nin ise Avusturyalı sermayedarların desteklediği başka bir banka kurma projesi içerisinde olduğu söyleniyordu.⁸⁶ Bir başka banka kurma girişimini ise Casimir Flori yürütüyordu. Piyasaya yayılan haberlere göre Frankfurt'tan Oppenheimlerle temasa geçen Flori bu grupla beraber 25 milyon frank nominal sermayeli bir banka kuracak, bankanın yönetiminde Galata'nın muteber banker ve tüccarları yer alacaktı. Oppenheim grubunun olması piyasada bu bankanın credit mobilier tarzı bir banka olacağını düşündürmüştü. Flori-Oppenheim Bankası şeklindeki girişime daha sonra

⁸⁴ **LH**, 30 Ağustos 1871, 11 Ekim 1871, 1 Kasım 1871; **RCH**, 29 Ekim 1871; **HV**, 2 Kasım 1871

⁸⁵ **LH**, 4 Ekim 1871, 11 Ekim 1871.

⁸⁶ **LH**, 18 Ekim 1871.

Galata bankerlerinden Zarifi ve Christaki de katıldı. Basında bankanın niteliğinin ise açık bir şekilde bu ülkenin en fazla ihtiyaç duyduğu “banque industrielle-sanayi bankası” niteliğinde olacağı ve bu nedenle kuruluşunun yakın bir ilgiyle izlendiği yorumları yapılıyordu.⁸⁷

Yukarıda da değinildiği gibi 1871 yılının ikinci yarısında banka kurma veya şube açma girişimleri hızlanmış, Galata piyasasında ilk kez Avusturya bankaları boy göstermeye başlamıştı. Bunun nedeni Fransa’nın Prusya ile 1870-71 yıllarında yaptığı savaşı kaybetmesi ve yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmasıydı. Babıâli’nin önemli ölçüde finansman sağladığı Paris piyasasının bir süre devre dışı kalmasıyla Fransız sermayesinden boşalan bu alan Almanya ve Avusturya sermayesi tarafından doldurulmuştu. Bu çerçevede kurulmaya çalışılan Avusturya ve Macaristan ve Memalik-i Osmaniye Bankası’na (bundan sonra kısaca Avusturya-Osmanlı Bankası) ilişkin ilk detaylar 1871 yılı Kasım ayında netleşmeye başladı. Viyana merkezli bu bankanın nominal sermayesi beher hisse 20 sterlin ve toplam 125 bin hisseden oluşmak üzere 2,5 milyon sterlin olacaktı. Başlangıç aşamasında sözkonusu sermayenin %40’ının yani 1 milyon sterlinlik kısmının ödenmesi ortaklarca taahhüt edilmişti. Bankanın iki büyük kurucu ortağı Wiener Bankverein ve Creditanstalt’dı (Crédit Mobilier Autrichien). Galata’da yerleşik firmalardan Frank ve Adler de oluşumun Galata ayağını oluşturuyordu. Bunlar dışında Darmstädter Bank, Baron Anselm Rothschild, Moritz Goldschmidt, Albert Landau ve Siegfried Adler gibi küçük sermaye payları bulunan ortaklar da bulunmaktaydı. Banka Galata’da şube açarak faaliyette bulundu. 1873 yılında Viyana’da patlak veren finansal kriz sonrası bu banka Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından devralındı. Avusturya sermayesine ait ikinci banka ise Avusturya Türk Bankası’ydı (Société de Crédit Austro-Turque). Bu banka da zikredilen ilk banka gibi Viyana’da kurulmuş, Galata’da şube açmıştı. Bankanın sermayesi 2 milyon sterlindi ve bu sermaye beher hisse 20 sterlinden 100 bin hisseye

⁸⁷ LH, 15 Kasım 1871, 13 Aralık 1871, 10 Nisan 1872, 28 Ağustos 1872.

bölünmüştü. Benzer şekilde kuruluş aşamasında nominal sermayenin %40'ının ortaklar tarafından karşılanması taahhüt olunmuştu. Hisse senetlerinin bir kısmı Galata piyasasında halka arz edilmiş ve Galata Borsası'nda işlem görmüştü. Bankanın ortakları Viyana'dan Union Bank, Avusturya- Osmanlı Bankası, Victor d'Ofenheim, Fr. Schat, Max Springer, Hermann Todesco ve Oğulları'ydı. Galata'dan ise Şirket-i Umumî-i Osmani, C. Carapanos, J. Camondo ve ortakları, S. A. Ralli, Z. Stephanovich, Otto Ullmann, Antoine Vlasto, Christaki Zographos ve Georges Zarifi'ydı. Bankanın faaliyeti kısa sürmüş, 1873 Viyana finansal kriziyle sona ermişti.⁸⁸

Kurulduğu söylenen, fakat hakkında fazla bilgi edinilemeyen Rus Bankası'na ilişkin söylentiler 1872 yılında da devam etti. Bu defa sözkonusu bankanın henüz kurulmadığı, hala proje aşamasında olduğuna dair söylentiler vardı. Nisan ayının sonlarına doğru bu girişimle ilgili alınan yeni bir habere göre Rus Bankası Avusturya sermayesi görüntüsüyle Galata piyasasına girecekti.⁸⁹ Bu konuyla ilgili piyasaya sızan diğer bilgilere göre İstanbul'daki Rus elçisi Ignatief, Mahmud Nedim Paşa ile olan yakın ilişkilerini kullanarak bu bankanın kurulması için çabalıyordu. Rus elçiliği ile yakın ilişki içerisinde bulunan Galata bankerlerinden Camara ve Zafiropulo da bu girişimin içerisinde yer alıyorlardı. Ancak İgnatief'in gerçek niyetinin bir banka kurulmasından ziyade politik gerekçelerle bu işe girdiği yorumları da yapılıyordu. Ayrıca, Osmanlı ülkesinde tütün rejisi imtiyazının verilmesinin gündemde olduğu bir sırada İgnatief için rejî imtiyazını almak politik açıdan daha önemli bir seçenektir. İngilizlerin dış politikası açısından da bir tehdit olarak algılanan Rusların rejî imtiyazını alma talepleri gerçekleşmediği gibi

⁸⁸ **LH**, 8 Kasım 1871, 15 Kasım 1871, 6 Aralık 1871, 13 Aralık 1871, 13 Aralık 1871, 31 Ocak 1872, 14 Şubat 1872, 6 Mart 1872, 13 Mart 1872, 20 Mart 1872, 10 Nisan 1872, 24 Nisan 1872, 1 Temmuz 1874, "Turkish Finance-The Bank Fusion" 3 Ağustos 1874, "The Bank Fusion" 26 Ağustos 1874; **RCH**, 12 Kasım 1871, 17 Kasım 1871, 12 Ocak 1872, 5 Mart 1872, 16 Mart 1872, 20 Mart 1872, 17 Şubat 1872, 27 Mart 1874, 12 Haziran 1874, 9 Ağustos 1874, 13 Ağustos 1874; **Basiret**, 25 Eylül 1872; **HV**, 11 Mart 1872, 12 Mart 1872, 15 Mart 1872, 16 Mart 1872, 19 Mart 1872, 29 Mart 1872, 19 Kasım 1873; **İbret**, 5 Mart 1872; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 137-139; Clay, **a.g.e.**, ss. 172, 188-191; du Velay, **a.g.e.**, ss. 122-123; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 46-49; Hulkiender, **a.g.e.**, ss. 74-75.

⁸⁹ **LH**, 14 Şubat 1872, 10 Nisan 1872, 24 Nisan 1872; **İbret**, 5 Mart 1872.

banka da aktif bir konuma gelemeydi. Ruznamçe-i Ceride-i Havadis'de yer alan bir habere göre ise bankanın kurulamama gerekçesi Rusya'da Maliye Bakanlığı'nın bu bankanın kuruluşuna izin vermemesiydi.⁹⁰

İtalya kaynaklı bir telgraf haberi ise İtalya-Şark (Italo-Oriental Bank) unvanıyla bir banka oluşumu hakkında bilgi vermekle birlikte bu banka hakkında fazla bir bilgi içermiyordu. Alınan habere göre bu banka, Italo-Levantine Bank ile birleşme yoluyla ortaya çıkacak yeni bir bankaydı. Bankanın nominal sermayesi 2 milyon sterlin olup esas kurucular Bank of Rome ve Italian National Bank'tı. Bankanın yerel ortakları da banka hakkında henüz fazla bilgiye sahip olmamakla birlikte faaliyet amacı Galata'da kurulan diğer bankalardan pek farklılık arzetmeyeceğini ifade ediyorlardı. Banka yetkililerinin yakın zaman içerisinde İstanbul'a gelerek yerel organizasyon işlerine başlamaları bekleniyordu.⁹¹ Gündemde bankacılık alanındaki diğer konular ise Anglo-Foreign Bank'ın Galata'da şube açma girişimi ile haklarında fazla bilgi bulunmayan madencilik bankası (mining bank) ile iller/il bankası (provincial bank) kurulmasına dair projelerdi.⁹² Aynı dönemde kuruluş izni almak için başvuru yapılan diğer bir banka girişimi ise Gaitano K(C)offinu imzasıyla Babıâli'ye sunulan Peşinat ve İtibar-ı Umumiye-i Osmaniye Bankası'ydı (Banque de Crédit et D'Avances de L'Empire Ottoman). Ecnebilere, tüccara ve memurlara yardım amacıyla büyük şehir ve kazalarda faaliyet göstermesi düşünülen bu bankanın layihasında bazı hususlar Babıâli tarafından itirazla karşılaştı. En büyük endişe ahalinin muamelatına hâlel getirmesiydi. Diğer taraftan banka için öngörülen 1 milyon sterlinlik sermaye de bu çapta bir faaliyet için yetersiz bulunmuştu. Babıâli'nin itirazları karşısında kurucular sermayenin %25'i ödenmek üzere 10 milyon sterline yükseltilmesi ve ahalinin muamelatına herhangi bir zararlarının dokunmayacağı konusunda taahhütte bulundular.

⁹⁰ RCH, 8 Şubat 1872; HV, 8 Şubat 1872; Clay, a.g.e., ss. 172-173, 193; Hasan Ferid, a.g.e., s. 52.

⁹¹ LH, 28 Şubat 1872, 6 Mart 1872, 20 Mart 1872, 10 Nisan 1872; Hasan Ferid, a.g.e., s. 52.

⁹² LH, 10 Nisan 1872, 28 Ağustos 1872; HV, 11 Nisan 1872.

Ayrıca kurucular ilk iki sene içerisinde nüfusu 25.000’den az olmamak üzere şube açmak için gerekli yerlerin belirlenmesini Babıâli’ye bırakıyorlardı. Nüfusu bundan düşük kaza ve şehirlerde şube açma kararı bankaya bırakılacaktı.⁹³ Mayıs ayı içerisinde önde gelen Ermeni bankerlerin yeni bir banka kurma girişimi ortaya çıktı. Ottoman Commercial Bank unvanı altında 500 bin lira nominal sermaye ile kurulması planlanan bu bankayla ülke içindeki ticari faaliyetlerin finansmanına bir düzen getirilmesi, murabahacılar/tefeciler tarafından sömürülen üretici kesimlerin daha mutedil oranlarla finanse edilmesi hedefleniyordu. Kurucular tarafından hazırlanan banka nizamnamesinin kısa bir süre içerisinde Ticaret Nezareti’ne sunulması bekleniyordu. Bu bankaya ilişkin haberin basına yansıdığı günlerde finans dünyasının önde gelen isimlerinden Stephen Mavrogordato vefat etti.⁹⁴

Bankacılık açısından oldukça hareketli geçen bu yılda kurulan önemli bir banka ise İstanbul Bankası’ydı. 1849 yılında kurulan aynı unvanlı bankayla karıştırılan ancak o bankayla herhangi bir ilgisi olmayan bu bankanın kuruluşu için Babıâli nezdindeki girişimler 1871 yılının ikinci yarısında başlamıştı. Antoine Vlasto, Andre Syngros, Georges Coronio ve Etienne Scouloudi adlı Galata bankerlerinin girişimi sonucunda 1872 yılında kuruluş izni alan bankanın diğer ortakları yine Galata piyasasının tanınmış isimleri olan Fernandez Diaz, Paul Stefanovich, Théodore Mavrogordato ve A. Psichari’ydi. Anonim şirket olarak kurulan bankanın nominal sermayesi beheri 11 lira ve 100 bin hissedenden oluşmak üzere 1,1 milyon Osmanlı lirasıydı. Kurucuların %70 hisseye sahip oldukları bu bankanın geri kalan hisseleri Londra ve Galata’da halka arzedilmişti, 5 bin hissesi ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından satın alınmıştı. Bu banka 1894 yılında Kambiyo ve Esham Şirketi (Société ottomane de change et de valuers) bünyesine katılarak ortadan kalktı. 1872 yılının sonlarına doğru faaliyete geçen benzer nitelikte bir banka ise Kambiyo ve Esham Şirketi’ydi. Galata piyasasında faaliyet gösteren P. M. Clado, Eugenide ve Ortakları Şirketi ile İstanbul’daki

⁹³ BOA, ŞD, 2867-35, 13 Mayıs 1872.

⁹⁴ LH, 15 Mayıs 1872, 28 Ağustos 1872; Hasan Ferid, a.g.e., s. 52.

İngiliz tacir ve bankacı Alfred Baker'ın biraraya gelmesiyle oluşan bankanın nominal sermayesi 660 bin liraydı. Söz konusu sermaye beher hisse 11 liradan 60 bin hisseye bölünmüştü. Kuruluş aşamasında sermayenin yarısının ödenmesi şart koşulmuş, hisselerin 55 bin adeti kurucular tarafından satın alınmış, kalan 5 bin adet hisse senedi halka arz edilmişti. Bu banka tasfiyeye gittiği 1899 yılına kadar faaliyetlerine devam etti. Gerek İstanbul Bankası gerekse Kambiyo ve Esham Şirketi'nin hisse senetleri Galata Borsası'nda işlem görüyordu.⁹⁵

Babıâli'nin mali sıkıntılar içerisinde kıvrandığı 1873 yılında çok sayıda banka kurma girişimi yaşandı. Önceki yıllarda kurulan bankaların aksine bu bankalar daha küçük ölçekli veya yabancı ülkelerde kurulmuş bankaların Galata'da açılan şubeleriydi. Bunların çoğu girişim düzeyinde kalan projeler oldu. Genelde devlet finansmanından pay alma temel motivasyon amacı olmakla birlikte bölgesel nitelikli ticaretin finansmanı da bu girişimlerde etkili olmuştu. Bu girişimler arasında en göze çarpan örneklerden biri Şark Amerika Bankası'ydı (Americo-Oriental Bank). Bu banka İngiliz, Fransız ve Amerikan sermayesinin ortaklaşa kurduğu 4 milyon sterlin sermayeli bir bankaydı. Merkezi Londra'da bulunan banka İstanbul'da da faaliyet göstermek istiyordu. Bankanın amacı Asya ve Levant bölgesi ile Avrupa ve Amerika arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesiydi. Fransız sermayedarlar Louis Merton ve Baron Haussman ile Galata bankerlerinin ortaklaşa kurmaya çalıştıkları Şirket-i Maliye ve Nafia-i Devlet-i Aliyye (bundan sonra kısaca Finans ve Nafia Bankası) (Banque de finances et de

⁹⁵ BOA, **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 92-100, 23 Mart 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; **İ.ŞD**, 24-1088, 5 Ekim 1872; **LH**, 26 Temmuz 1871, 2 Ağustos 1871, 8 Kasım 1871, 6 Aralık 1871, 14 Şubat 1872, 10 Nisan 1872, 17 Nisan 1872, 14 Nisan 1872, 10 Nisan 1872, 1 Mayıs 1872, 22 Mayıs 1872, 11 Aralık 1872; **RCH**, 23 Temmuz 1871, 28 Temmuz 1871, 10 Ekim 1871; 22 Kasım 1871, 3 Mayıs 1872, 22 Mayıs 1872, 25 Mayıs 1872, 1 Haziran 1872, 18 Kasım 1872, 25 Kasım 1872, 30 Kasım 1872; **Basiret**, 17 Nisan 1872; **HV**, 22 Mayıs 1872, 24 Mayıs 1872, 3 Haziran 1872; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 139-141; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928**, İstanbul, BİST Yayını, 2014, s. 259; Clay, **a.g.e.**, ss. 191-193; du Velay, **a.g.e.**, ss. 123-124; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 50-51; Exertzoglou, **a.g.t.**, s. 160-162; Kazgan, **Türk Bankacılık Tarihi**, ss. 124, 135.

travaux publics) kuruluş izni alan diğer bir bankaydı. Bankanın nominal sermayesi beheri 20 sterlin, toplam 200 bin hisseden mürekkep 4 milyon sterlini. Kurucular ilk ihraç serisindeki 50 bin hisseyi kendileri taahhüt etmişlerdi. Banka faaliyet alanı ile ilgili birkaç proje almadan halka hisse arzına gitmeyecekti. O. Edwards ve D. L. Sgouta önderliğinde kurulan komandit şirket şeklinde kurulan Simsarlık Bankası (Banque de courtage), nominal sermayesi beheri 5 liradan 200 bin lira olup bu tutarın tamamı ödenmişti. Adı geçen banka 1875 yılı başlarında tasfiyeye gitti. Avusturya sermayesiyle Viyana’da kurulan Hint-Mısır Bankası (Indo-Ägyptische Bank) da İstanbul’da ve diğer bazı şehirlerde faaliyette bulunmak isteyen bir bankaydı. Yine Türk-Mısır Bankası (Banque Turco-Egyptienne) Galata’da faaliyet gösteren başka bir bankaydı. Banka, Mısır borçlanma tahvilleri alım-satımı, Kahire ve İskenderiye üzerine havale ve akreditif işlemleri ile Mısır’da ödenmek üzere kambiyo senetleri üzerine işlemler yapıyordu.⁹⁶

İstanbul’da 1872 yılının Kasım ayında yeni bir banka kurulacağına dair haberler basında yer bulmuştu. Bu habere göre Alman-Osmanlı Bankası unvanı altında 2.225.000 lira sermaye ile kurulacak olan bu bankanın ortakları kuruluş aşamasında sermayenin %40’ını ödemeyi taahhüt ediyorlardı. Almanya’nın muteber bankerleri ile İstanbul’dan Yaver Efendi, Aristide Baltazzi, İsaverden, Tif ve Karapen’in katılımıyla kurulacak bankanın asıl merkezi İstanbul ve Berlin olacak, ayrıca Bükreş’te bir şube açılacaktı. Kısa bir süre içerisinde Babıâli’den izin alması beklenen banka 1873 yılı başında faaliyete geçerek Almanya ile Osmanlı ülkesi arasında sanayi ve ticari ilişkilerin finansmanında etkin olacaktı.⁹⁷ Basına yansıyan diğer bir banka kuruluş haberi ise Tunuslu Mahmud Paşa’nın girişimine öncülük ettiği emlak bankasıydı. Ancak bu haberlerde henüz girişimin olgunlaşma aşamasında olduğu, sermaye ve diğer özelliklerinden

⁹⁶ BOA, **İ.Ş.D**, 25-1100, 24 Eylül 1872; **LH**, “Americo-Oriental Bank” 6 Ağustos 1873, “New Institutions” 10 Eylül 1873, 24 Eylül 1873, 3 Şubat 1875, 7 Nisan 1875; **RCH**, 22 Eylül 1872, 19 Şubat 1873, 6 Nisan 1873, 7 Temmuz 1873, 25 Temmuz 1873; **HE**, 6 Temmuz 1873; Clay, **a.g.e.**, ss. 189, 208-209; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 52.

⁹⁷ **RCH**, 18 Kasım 1872; **İbret**, 9 Aralık 1872; Exertzoglou, **a.g.t.**, s. 159.

bahsedilmediği yalnızca İstanbul'da ve vilayetlerde şubelerinin olacağı bilgisi yeralıyordu.⁹⁸

Yerli ve yabancı sermayedarların ortak girişimlerinin yanı sıra Galata piyasasının önde gelen isimlerinin kurdukları küçük çaplı banka girişimleri de bu dönemde yoğunlaştı. Bu bankalardan bazılarının hisse senetleri halka arz edildi ve Galata Borsası'nda da işlem gördü. Avusturya Türk Bankası'nın kurucuları arasında yer alan Christaki Zographos, George Zarifi, Aristide Baltazzi ve C. Caraponos bu bankadan ayrılarak birlikte kurmayı tasarladıkları İtibar-ı Sınai Şirket-i Şarkiyesi (Turkish Crédit Industriel/Crédit industriel d'Orient) unvanlı bankanın nominal sermayesi dört seri halinde ihraç edilmek üzere 2 milyon sterlindi. İlk ihraç edilecek seri olan 500 bin sterlinlik kısım için halka arz öngörülmemişti. Ancak yerel banker ve girişimciler için belirli sınırlar içerisinde katılıma imkân tanınacaktı. Sermayenin %40'ının başlangıç aşamasında ortaklar tarafından ödenmesi taahhüt edilen bankanın bankanın anasözleşmesi hazırlanarak imtiyaz başvurusu için Ocak ayı içerisinde Babıâli'nin onayına sunuldu. Banka genel olarak diğer bankalar gibi bankacılık faaliyetleri ile uğraşacak ancak büyük ölçüde faaliyetlerini ülke içi kaynakları harekete geçirecek endüstriyel girişimlerin finanse edilmesine yoğunlaştıracaktı. Bu bankanın ardından Nisan ayında başka bir banka kuruluş izni elde etti. Tubini & Co. ve Manuel Fachri'nin ortaklığında kuracakları bu bankanın unvanı Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası (Banque agricole et industrielle ottoman)'ydı. Haziran ayında ise Osmanlı Nafia Şirketi'nin (Société Ottomane de Travaux Publics) kuruluşuna Babıâli izin verdi. Tamamen endüstriyel girişimlerin finansmanı amacıyla kurulan bu bankanın nominal sermayesi beher hisse 10 lira, toplam 100 bin hisseden oluşmak üzere 1 milyon liraydı. Şirketin kurucuları, aynı zamanda yönetim kurulunu oluşturan Serkis Balyan Bey(daimi başkan), Camara, Sişmanoğlu, C. Flori, S. Ralli, Stefanovich ve Alfred Wilkinson'dı.

⁹⁸ BOA, **HR.İD**, 236-47, 7 Temmuz 1870; **HR.İD**, 236-48, 19 Kasım 1870; **HR.İD**, 236-49, 3 Nisan 1871; **HV**, 8 Şubat 1872.

Kurucular şirketin ihraç edilen ilk seriden 25 bin hissesini satın alırken, kalan hisselerin bir kısmının halka arzedilmesi planlanıyordu.⁹⁹

1873 yılında kurulan diğer bir banka ise Leonidas Baltazzi ve Miltiades Baltazzi ortaklığında kurulan İtibar ve Komisyon Bankası'ydı (Société de credit et de commission). Bankanın beheri 500 frank, toplam 20 bin hisseden oluşmak üzere nominal sermayesi 10 milyon franktı. Bu tutarın yarısı ortaklar tarafından ödenmişti. Adı geçen banka 1875 yılı başlarında Marsilya'da iflas eden Mavragordato firmasıyla olan sıkı finansal ilişkileri nedeniyle durumu bozularak kısa süre içerisinde tasfiyeye gitti.¹⁰⁰ Kurulacağına dair haberler basına yansıyan bir banka ise Sakız Adası'nda kurulacak olan Sakız Bankası'ydı. Bankanın nominal sermayesi 24 bin lira olup sermaye katılımı için kayıt defteri açılmıştı. Söz konusu sermaye beheri 8 liradan 3 bin hisseye bölünmüştü.¹⁰¹ Kurulan diğer bir banka Th. A. Cossoudi ve N. P. Verissi ortaklığında komandit şirket şeklinde kurulan beher hisse 5 liradan toplam 40 bin hisse ve 200 bin Osmanlı lirası nominal sermayeli Verisi ve Cossoudi Bankası'ydı (Banque Verissi et Cossoudis). Bu banka da 1875 yılının ilk yarısında tasfiyeye giden bankalardan biri oldu.¹⁰² Ralli'nin kurduğu Ralli Nomico ve Ortakları (Ralli Nomico et cie) tamamı ödenmiş 100 bin lira sermayeye sahipti. Borsa brokerlığı faaliyetlerinde bulunan bu kurum bir yıl gibi kısa sürede tasfiyeye gitti. Bu türden bankalara Pignatelli Bankası ile Parisi ve Calouthi Bankası da eklenebilir. Bu bankaların özelliği düşük sermayeli aile kurumları olmasıydı. Bazıları anonim şirket bazıları da komandit şirket olarak kurulmuşlardı. Faaliyete geçen bu küçük bankalar

⁹⁹ BOA, **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 207-217, 14 Mart 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 236-244, 11 Haziran 1873; **İ.MMS**, 45-1929, 11 Aralık 1872; **A.MKT.MHM**, 455-85, 3 Haziran 1873; **A.MKT.MHM**, 457-58, 29 Haziran 1873; **LH**, "A Turkish Credit Industriel" ve "The Crédit Industriel" 22 Ocak 1873, "A New Financial Institution" 9 Nisan 1873, "The Société Ottomane de Travaux Publics" 4 Haziran 1873, 24 Eylül 1873, 24 Aralık 1873, 31 Aralık 1873; **RCH**, 4 Temmuz 1872, 18 Kasım 1872, 20 Ocak 1873, 6 Nisan 1873, 8 Nisan 1873, 15 Nisan 1873; **TT**, 26 Mayıs 1873; **HV**, 11 Temmuz 1872; Clay, **a.g.e.**, ss. 189, 208-209; Hulkiender, **a.g.e.**, s. 71; Manav, **a.g.t.**, ss. 91-92; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁰⁰ **RCH**, 6 Mart 1873; **TT**, 26 Mayıs 1873; **LH**, 3 Şubat 1875, 10 Mart 1875, 7 Nisan 1875.

¹⁰¹ **RCH**, 7 Mart 1873.

¹⁰² **LH**, 14 Nisan 1875, 21 Nisan 1875.

yanında İslam dünyasından da banka kurma girişimleri yaşandı. Proje düzeyinde kalan bu girişimlerden ilki İstanbul Arap Sandığı'dı (Comptoir arabe de Constantinople). İkincisi ise Mustafa Fazıl Paşa ve Tunuslu Mahmud Paşa'nın önderliğinde kurulacak olan Dersaadet Millet Bankası'ydı. Nizamnamesi Şura-yı Devlet tarafından incelenerek kabul edilen ve onay için Babıâli'ye gönderilen bankanın nominal sermayesi 6 milyon lira olacaktı. Levant Times gazetesinin haberine göre bu tutarın yarısından fazlasına İstanbul'daki muteber müslüman ahali ve sermayedar kayıt olmuştu. Bankanın yönetim kurulu başkanlığını da Mustafa Fazıl Paşa üstlenecekti. Ancak imtiyaz fermanının onaylanmasıyla birlikte Mahmud Paşa bu makama tayin edildi. Bankanın sermayesinin ise beheri 20 sterlin, toplam 200 bin hisse olmak üzere 4 milyon sterlin olarak belirlendi. Banka sermayesine Avrupalı sermayedarların da katılması bekleniyordu.¹⁰³ Bu yıl içerisinde İstanbul'da bir devlet bankası kurulması konusunda Fransız sermayedarları temsilen Mösyö Kartere (Carteret) tarafından Babıâli'ye bir layiha sunuldu. Kurulması planlanan bu bankanın başlangıç sermayesinin 60 milyon frank olması düşünülüyordu. Banknot çıkarma imtiyazına sahip olacak, mümkün olduğu kadar altın meskûkatın tedavülde kullanılmasını önlemeye çalışacak, herkes ellerindeki bu cinsten meskûkât bankaya vermekle yükümlü tutulacaktı. Bunun karşılığında banka %15 fazlasıyla kendi banknotlarını verecekti. Banka devlete yıllık %2 halka ise %5 faiz oranı ile kredi kullandıracaktı. Her ne kadar kurucular Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından kendilerine yardımcı olunacağını ifade etmiş olsalar da, Babıâli bu teklifi adı geçen bankanın halihazırda geçerli olan imtiyazına aykırı maddeler içermesi nedeniyle değerlendirmeye almadı.¹⁰⁴ 1873 yılında banka kuruluşlarının yanı sıra sektörle ilgili bazı gelişmeler de yaşandı. Bu gelişmelerden biri önde gelen Galata bankerlerinden Kont Abraham Camondo'nun Nisan ayı

¹⁰³ BOA, **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 185-197, 24 Mart 1873; **İ.MMS**, 46-1936, 16 Aralık 1872; **A.MKT.MHM**, 453-68, 4 Mayıs 1873; **RCH**, 16 Mart 1873, 16 Nisan 1873, 21 Nisan 1873; **Basiret**, 2 Nisan 1873, 17 Nisan 1873; ; Clay, **a.g.e.**, ss. 189, 208-209; Exertoglou, **a.g.t.**, s. 159; Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 141-143.

¹⁰⁴ BOA, **HR.İD**, 236-63, 28 Kasım 1873.

içerisinde vefat etmesiydi. Takip eden ay içerisinde ise meşhur banker Bogos Mısırlıoğlu vefat etti.¹⁰⁵

1874 yılı Şubat ayında, Simsarlık Bankası yakın iş ilişkisinde bulunduğu Louis Merton'un ani vefatı nedeniyle kısa bir süreliğine ödemelerini durdurmak zorunda kaldı. Adı geçen kişiyle ilgili gerekli ödemeler yapıldıktan sonra banka tekrar kapılarını açtı.¹⁰⁶ Nisan ayı içerisinde ise Galata piyasasının oldukça eski ve itibarlı banker-tüccarından Charles Simpson Hanson'un vefatı üzüntüyle karşılandı.¹⁰⁷ 1874 yılında gerek dış borç ödemeleri gerekse Avrupa'dan sipariş edilen mal bedelleri için gerekli tutarların temini konusunda oldukça sıkıntılı bir sürece giren Babiâli yeni bir milli banka kurma projesini gündemine aldı. Bu çerçevede Sadık Paşa hem finansman tedariki hem de banka konusunda nabız yoklamak için Avrupa seyahatine çıktı. Osmanlı Devleti hakkında piyasaların oldukça kötümser bir psikolojiye sahip olduğu bir ortamda Sadık Paşa'nın girişimleri de bu psikolojiye paralel olarak olumsuz bir seyir izledi. Kurulması düşünülen bankanın, banknot ihraç imtiyazına sahip olmayan ancak devletin kamu maliyesinin bir düzene sokulmasında etkili olacak bir şekilde oluşturulması tasarlanıyordu. Bankanın aynı zamanda bir nafia bankası yani alt yapı yatırımlarına ağırlık verecek credit mobilier tarzı bir banka olarak faaliyet göstermesi de isteniyordu. Nominal sermayesinin 12 milyon Osmanlı lirası, bu tutarın kuruluş aşamasında %25'inin ödenmesi planlanıyordu. Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin izin vermesi ya da bu bankanın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazını satın alması durumunda banknot ihraç yetkisine kavuşturulması düşünülmüyordu. Sadık Paşa, Paris temaları sırasında belirlenen esaslar dâhilinde bu türden bir bankanın kurulması konusunda başta Rothschildler olmak üzere finans çevreleri ile muhtelif temaslarda bulundu. Devletin mali açıdan oldukça sıkışık olduğu bir dönemde Babiâli'nin bu konuyu gündemine alması tamamen kamu maliyesinin bu

¹⁰⁵ LH, "Funeral of Count Camondo" 16 Nisan 1873, 23 Nisan 1873, 14 Mayıs 1873.

¹⁰⁶ LH, "Resumption of Payment by the Banque de Courtage" 11 Şubat 1874.

¹⁰⁷ LH, "The Late Mr. Hanson" 22 Nisan 1874.

banka vasıtasıyla bir düzene sokularak Avrupa para piyasalarında güven tesis etme amacına yönelikti. Diğer amaç ise devletin finansman sıkıntılarını giderme konusunda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye daha aktif olması konusunda dolaylı bir mesaj içermesiydi. Banka projesine olumlu yaklaşan finans çevrelerinin kuruluş karşılığında Babiâli'ye ağır şartlar dayatmaları, diğer taraftan Almanya, Avusturya ve Rusya gibi yabancı devletler ile içeriden muhalefet edilmesi projenin rafa kaldırılmasına neden oldu. Banka konusunda 1874 yılında Avrupa'da yürütülen görüşmeler Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Osmanlı kamu maliyesinde etkin olacağı bir pozisyona ilerlemesini sağlayan imtiyazının genişletilmesiyle sonuçlandı.¹⁰⁸

Ramazan Kararnamesi öncesinde bankacılık piyasasında yaşanan son gelişme Fransa'nın önde gelen bankalarından Crédit Lyonnais'nun İstanbul'da şube açarak faaliyete geçmesiydi. Oldukça kötü bir konjonktürde İstanbul'a gelen bu banka ilerleyen dönemde Osmanlı bankacılık sisteminin en aktif bankalarından biri olacaktı.¹⁰⁹

1.5. İki Kararname Arasında Bankalar (1875-1881)

1875 yılı Osmanlı finans tarihi açısından oldukça kritik bir yıldır. İlk defa Kırım Savaşı'nın finansmanı amacıyla alınan, ilerleyen tarihlerde finansal reformların ve dış borç kupon ödemelerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla sürdürülen dış borçlanma süreci bu yılda kesintiye uğradı. Dış borç ödemelerine ilişkin ilk ciddi sıkıntı 1866 yılında patlak vermiş, Babiâli bu

¹⁰⁸ **LH**, "The Projected "National Bank" 22 Nisan 1874, "Monetary and Commercial" 20 Mayıs 1874, "Sadyk Pasha's Mission-The National Bank of Turkey" 27 Mayıs 1874, "Monetary and Commercial" 27 Mayıs 1874, "Monetary and Commercial", 3 Haziran 1874, "Sadyk Pasha's Financial Combination" 17 Haziran 1874, "Sadyk Pasa's Mission" 8 Temmuz 1874, "The Turkish Financial Reforms" 7 Ekim 1874. Sadık Paşa'nın Avrupa seyahati ve bu süreçte yaşanan gelişmelerin ayrıntıları için bkz. Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, s. 184-200; Clay, **a.g.e.**, ss. 233-278; Eldem, **a.g.e.**, ss. 127; Bayraktar, **a.g.t.**, ss. 174-194; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 355-366.

¹⁰⁹ Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 54; **LH**, 28 Nisan 1875; **RCH**, 5 Mayıs 1875; **Basiret**, 3 Mayıs 1875; Catherine Dardignac and Roger Nougaret, "How French Banking Archives Document Mediterranean History (c. 1850-1960)", **Banking and Finance in the Mediterranean: A Historical Perspective**, John A. Consiglio, Juan Carlos Martinez and Gabriella Tortella (eds.), Ashgate Publishing, 2012, s. 285.

kriz sürecini Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile imzaladığı bir anlaşmayla atlatmıştı. Ancak siyasi problemlerden kaynaklanan masrafların ağırlığı kamu maliyesindeki dengelerin düzelmesini engellemiş, 1870’li yılların başından itibaren Babıâli’nin dış borç ödemelerini askıya alma ihtimali gerek Galata gerekse Avrupa piyasalarında sürekli bir söylenti malzemesi olmaya devam etmişti. 1875 yılına kadar geçen her süre bu söylentiye biraz daha gerçek hale getirdi. Son olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere yeni bir milli banka kurmak ve finansman bulmak amacıyla Avrupa’ya gönderilen Sadık Paşa’nın buradan elinin boş dönmesi Babıâli için hareket alanını iyice ortadan kaldırdı. Nihayetinde, 6 Ekim 1875 tarihinde Babıâli yabancı ülke misyonları ve basına gönderdiği bir yazıyla, yani Ramazan Kararnamesi olarak adlandırılan duyuruyla bu tarihten itibaren dış borçlara ilişkin faiz ödemelerinin yarısını nakit, kalan yarısını ise çıkarılacak yeni iç borçlanma tahvili (konsolide) cinsinden ödeyeceğini bildirdi. Babıâli, yaptığı bu deklarasyonun piyasada tam olarak anlaşılmadığını görünce takip eden gün bir açıklama notu daha yayımladı. Bunun üzerine Avrupa borsaları ile Galata Borsası’nda Osmanlı tahvillerinin fiyatları hızla düşüşe geçti. Son olarak, 10 Ekim 1875 tarihinde yayımlanan tebliğ ile Babıâli borç ödemelerini askıya aldığı 5 yıllık süre boyunca nasıl bir ödeme sistemi uygulayacağını kamuoyuna duyurdu.¹¹⁰

Ramazan Kararnamesi doğal olarak Osmanlı tahvillerine yatırım yapan Avrupalı ve yerli yatırımcılar açısından şok etkisi yaptı. Tahvil fiyatlarının hızla düşmeye başlaması büyük zararların oluşmasına neden oldu. Kararnameden olumsuz etkilenen diğer bir kesim ise portföylerinde Osmanlı tahvilleri tutan yerli ve yabancı bankalardı. Bunun yanı sıra borsada oynayan müşterilerine menkul kıymet kredisi açan bankalar, kredi riski dolayısıyla ayrıca zarara uğradılar. Zira açılan kredi karşılığında teminat olarak alınan tahvil ve hisse senetlerinin değerlerinin düşmesi iflas eden müşterilerden teminatların nakde dönüştürülmesi yoluyla yapılacak tahsilat rakamlarının

¹¹⁰ **RCH**, 8 Ekim 1875, 11 Ekim 1875; **LH**, 12 Ekim 1875. Ramazan Kararnamesi’ne giden sürece ilişkin gelişmelerin ayrıntıları için Bkz. Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 183-187; Clay, **a.g.e.**, ss. 279-300; Hülkiender, **a.g.e.**, ss. 81-85; Manav, **a.g.t.**, ss. 175-181; Exertzoğlu, **a.g.t.**, ss. 172-177.

düşmesine neden oldu. Genel olarak tüm Galata bankalarının olumsuz etkilendiği bu süreçte mali durumu en fazla sıkıntıya giren İtibar-ı Umumi oldu. Banka muhtemel bir iflas sürecinden ancak Paris merkezli bir bankanın yardımıyla kurtulabildi. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne banknot ihraç imtiyazından dolayı ayrı bir güçlkle yüzyüze kaldı. Kararname sonrası piyasanın krize girmesiyle birlikte ellerinde banknot bulunan şirket ve şahıslar bunları madeni paraya dönüştürmek için bankaya hücum ettiler. Banka yönetiminin ihtiyatlı davranarak likiditesini güçlü tutması finansal krizin daha da büyümesini engelledi. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi bu süreçte sıkıntıya sokan diğer bir husus ise kriz öncesinde imtiyazları genişletilerek devlet bankası kimliği vurgulanmasına karşın Babıâli'nin Ramazan Kararnamesi'ni bankayı bilgilendirmeden kamuoyuna duyurmuş olmasıydı. Bu nedenle banka yönetimi 11 Ekim 1875 tarihinde Babıâli'yi protesto eden bir yazıyı Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya sundu. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin protestosundan cesaret alan diğer Galata bankaları da hükümete itirazlarını içeren bir dilekçe hazırlamaya giriştiler. Babıâli'de 12 Ekim 1875 günü nazırlar düzeyinde yapılan toplantıya Bank-ı Osmanî-i Şâhâne genel müdürü ile bazı Galata bankerleri katıldı.¹¹¹

Ramazan Kararnamesi'nin yarattığı şoku yavaş yavaş üzerinden atmaya başlayan bankalar bu defa Ekim ayı sonunda yeni bir krizle yüz yüze geldiler. İngiltere Bankası ile Fransa Bankası'nın Osmanlı ülkesi orijinli poliçeler için iskonto oranını yükseltmeleri, hatta kabul etmemeye başlamaları iş dünyasını, peşinden Galata bankalarını olumsuz etkilemeye başladı. Bunun sonucunda piyasada faiz oranları %15 seviyesinin üzerine tırmanmaya başladı. Bankaları bu süreçte zorlayan diğer bir nokta ise kredi karşılığında teminat olarak tutulan şirket tahvil ve hisse senetlerinin fiyatlarının Ramazan Kararnamesi sonrasında yerlerde sürünmesiydi. Bankaların kararname sonrasında piyasayı ayakta tutma çabaları çerçevesinde

¹¹¹ RCH, 12 Ekim 1875, 17 Ekim 1875, 23 Ekim 1875; LH, 20 Ekim 1875; The Times, 11 Ekim 1875, 20 Ekim 1875; Al ve Akar, a.g.e., s. 188; Clay, a.g.e., ss. 300-308; Exertzoglou, a.g.t., ss. 181-182; Eldem, a.g.e., ss. 125-130; du Velay, a.g.e., s. 230; Hasan Ferid, a.g.e., s. 366.

teminat olarak tuttıkları Osmanlı tahvilleri ile şirket hisse senedi ve tahvillerini nakde dönüştürmeme eğilimleri giderek zayıflama başladı. Bu eğilimden vazgeçen bankaların başında Crédit Lyonnais geliyordu. Portföyünde önemli miktarda Osmanlı tahvili bulunan İtibar-ı Umumi kurtarılmasına karşın mali yönden sıkıntıları hâlâ hafiflememişti. Bu durumun en belirgin göstergesi bankanın Kasım ayında hissedarlara ödemesi gereken faiz kuponlarını süresinde ödeyemeyeceğini duyurmasıydı.¹¹²

Piyasada faiz oranlarının yükselmesi nedeniyle para kıtlığının yaşanması, bunun yanı sıra kambiyo işlem maliyetlerin yükselmesi Babıâli açısından yeni bir krizin işaretiydi. Zira mal bedellerinin ödenmesi için yurtdışına yapılacak transferler giderek normalinden daha maliyetli hale gelmeye başladı. Osmanlı tahvillerini elinde bulunduran bireyler ve bankaların tüm dikkati Babıâli'nin dış borç ödemeleri için ihraç edeceği Ramazan tahvillerine yöneldi. Babıâli Kasım ayında bu konuda bir nizamname yayınlayarak ihraç edilecek tahvillerin ödemeleri için teminatların hazır hale getirildiğini ve nakit olarak Ocak ayında ödenmesi planlanan tutarın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye aktarılmaya başladığını duyurdu. Babıâli'nin diğer bir girişimi ise vadesi gelmiş 5 milyon Osmanlı lirası tutarındaki borcun yeniden yapılandırılması konusunda Galata banka ve bankerleriyle anlaşmaya varmasıydı. Ayrıca 1876 yılı Şubat ayında Avrupalı tahvil sahipleri ile görüşmeleri gerçekleştirmek ve kupon ödemelerine nezaret etmek üzere Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin başkanlığında tüccardan Hacı Ahmed Efendi, Charles Hanson şirketinden Henry Hanson, Crédit Lyonnais müdürü Emile Mercet ve İtibar-ı Umumi'den Köçeoğlu Agop Efendi'den müteşekkil bir komisyon kuruldu. Ancak, Babıâli'nin piyasalara ve banka ve bankerlere güven verici bu girişimlerinin arkası gelmedi. Hersek İsyanı'nın bir türlü bastırılmaması, hatta giderek büyümesi olumlu beklentileri tamamen tersine çevirdi. Ocak ayında planlanan kupon ödemeleri ile 1876 yılı Şubat ayına ertelenen banka ve banker borçlarının ödemeleri

¹¹² RCH, 30 Ekim 1875; Al ve Akar, a.g.e., ss. 193-194.

gerçekleştirilemedi. Avrupalı tahvil sahiplerinin Osmanlı dış borçlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik Babiâli nezdinde yaptıkları girişimler Mayıs ayında imza aşamasına kadar yaklaşmasına rağmen gerçekleşmedi. Bankaların Babiâli'den yapmayı umdukları tahsilatın bir türlü gerçekleşmemesi Nisan ayı başında piyasada iki bankanın tasfiyeye gideceği söylentisine yolaçtı. Mayıs ayı başında Selanik olaylarının patlak vermesi, Mahmud Nedim Paşa'nın 11 Mayıs 1876 tarihinde sadrazamlıktan azledilmesi, bu ayın sonunda Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine yeğeni V. Murad'ın geçirilmesi, Haziran ayının sonunda da Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi Babiâli'nin gündeminin tamamen değişmesine neden oldu. Babiâli, 10 Temmuz 1876 tarihinde siyasi ortam ve kamu maliyesinin içinde bulunduğu mevcut durumun hassasiyetini gerekçe göstererek dış borç ödemelerini tamamen askıya aldığını kamuoyuna bildirdi. V. Murad'ın üç ay gibi kısa bir sürede akıl sağlığını yitirdiği gerekçesiyle tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid'in geçirilmesi, 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ve arkasından Osmanlı Rus-Savaşı'nın patlak vermesi hem Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılmasını hem de Galata banka ve bankerlerinin alacaklarının tasfiyesini tamamen kesintiye uğrattı.¹¹³

1875 yılında borç ödemelerinin kısmen askıya alınması bankacılık sektöründe derin bir sarsıntı yarattı. Moratoryum ilanı öncesinde para piyasasında yaşanan sıkıntılar zaten bazı küçük bankaların tasfiyesine neden olmuştu. Kredi ve Komisyon Bankası, Simsarlık Bankası, Verisi ve Kusudi, Ralli ve Nomico, İstanbul Sandığı/Kontuarı ve Parisi ve Calouthi gibi bankalar 1875 yılının ilk yarısında tasfiyeye gitmişlerdi. Şirket-i Umumî-ı Osmani Bankası'nın sermaye azaltma yönündeki talebi ise Babiâli tarafından tasvip görmedi. Bu bankaların tasfiyeye gittiği sırada, Nisan ayının sonunda, daha önce 1861-62 yıllarında Foster ile birlikte Osmanlı maliyesi üzerine raporlar hazırlayan, Marque de Ploeuc'dan sonra Bank-ı Osmanî-i Şâhâne

¹¹³ Al ve Akar, *a.g.e.*, ss. 194-209; Clay, *a.g.e.*, ss. 308-337.

müdürlüğüne atanarak 1868 yılına kadar bu görevi yürütmüş olan Lord Hobart Madras valiliği görevini yürüttüğü sırada vefat etti.¹¹⁴

Osmanlı-Rus Savaşı'na adım adım gidilen bu süreçte Babıâli'nin borç ödemelerini askıya almasından dolayı Avrupa para piyasalarından savaşın finansmanını sağlaması imkânsız görünüyordu. Babıâli'nin acil finansman ihtiyaçlarını karşılayabileceği üç seçenek vardı. İlki tekrar kaime ihracına yönelmek, ikincisi başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere Galata banka ve bankerlerine başvurmak, sonuncusu ise zorunlu kredi uygulaması ya da tahvil ihracına girişmekti. Kaime ihracına yönelik ilk düşünce, 1876 yılının ilk yarısında Hersek İsyanı'nın giderek büyüdüğü dönemde dillendirilir olmuştu. Ancak bu yolla finansman sağlanmasının önünde Babıâli'nin, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye imtiyaz tanıdığı 1863 yılında bir daha kaime ihracına gitmeyeceğine dair kabul ettiği şart bulunuyordu. Diğer bir ifade ile Osmanlı ülkesinde kâğıt para ihraç yetkisi bu bankaya devredilmişti. Babıâli'nin bu seçeneği uygulamaya sokmada diğer bir sıkıntısı ise borç ödemelerinin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye danışılmadan askıya alınmış olması nedeniyle banka ile olan ilişkilerinin gergin bir vaziyette bulunmasıydı. Devlet bankası niteliği 1875 yılındaki imtiyaz genişlemesiyle daha da berkitilen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise Babıâli'ye daha fazla finansman sağlamaktan kaçınma eğilimi içerisine girmişti. Diğer taraftan banka ciddi finansman ihtiyacı içerisinde bulunan Babıâli'nin finansman arayışlarına ket vurucu pozisyonunu sürdürmenin tehlikeli olacağını düşünüyordu. Bunun sonucunda alacağı komisyon ve tazminat karşılığında ve kendi kontrolünde olmak kaydıyla kaime ihracına izin verdi. Böylece 1876 yılı Ağustos ayından başlamak üzere Osmanlı Rus Savaşı'nın finansmanı amacıyla üç tertipte toplam 16 milyon liralık kaime ihracına gidildi. Her tertip ihracında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den izin alınma şartının bulunması, bankanın Babıâli'den yeni şartlar istemesine yolaçtı. Bu çerçevede 7 milyon liralık ikinci tertip kaimenin 2.4

¹¹⁴ **LH**, 3 Şubat 1875, 10 Mart 1875, 7 Nisan 1875, 14 Nisan 1875, "The Late Lord Hobart" 5 Mayıs 1875, 30 Haziran 1875; **RCH**, 3 Haziran 1875; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 52; Exertzoglou, **a.g.t.**, ss. 175-177.

milyon liralık kısmı uzun süredir devletten alacaklarını tahsil etmek için bekleyen banka ve bankerlere verildi.¹¹⁵

1875 krizinin yarattığı sarsıntıdan Galata banka ve bankerleri olumsuz bir şekilde etkilenmekle beraber, kriz sonrasında ayakta kalmayı başaran bankalar Babıâli'nin acil finansman ihtiyaçlarını güçleri yettiği ölçüde ve sağlam teminatlar karşılığında karşılamaya devam ettiler. Babıâli'nin ödemelerini durdurmuş olması bankacılar açısından tekrar finansman ilişkisi kurulmasını oldukça riskli bir hale, aynı zamanda oldukça kârlı bir iş haline getiriyordu. Zirâ kısa vadeli avanslar için faiz oranları asgari %15'ten başlamak üzere %24'e kadar yükseliyordu. Devlet bankası olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne bile %18 oranından kısa vadeli avans sağlamıştı. Gerçekte Galata banka ve bankerlerinin Babıâli'yi savaş sırasında tekrar finanse etmeye girişmelerinin ardında Osmanlı Devleti'nin parçalanması durumunda mevcut alacaklarını tahsil edememe risklerinin bilincinde olmalarıydı. Başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere, İtibar-ı Umumi, Şirket-i Umumi, Kambiyo ve Esham Şirketi ve İstanbul Bankası gibi sektörün önemli bir kısmını oluşturan bankalar özkaynaklarının tamamı ya da önemli bir kısmını daha önce Osmanlı Devleti'ne kredi olarak vermişlerdi. Savaş döneminde de bankalar kredi ilişkisini daha yüksek faiz oranları ile devam ettirme yoluna gittiler. Önde gelen Galata bankerlerinden George Zarifi ise kaime karşılığı finansal operasyonlarla Babıâli'ye finansman sağladı.¹¹⁶ Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği 1877 yılında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne Babıâli'nin 5 milyon sterlinlik tahvil ihracına aracılık etti. Adı geçen bankanın oluşturduğu bir konsorsiyom aracılığıyla Müdafaa-i Hukuk İstikrazı (Defence Loan) adını taşıyan krediye ilişkin katılım listeleri Avrupa şehirlerinin yanı sıra Hindistan'ın bazı büyük şehirlerinde açılmasına karşın istikraz başarısızlıkla sonuçlandı. Tahvillerin satılmayan kısmını mecburi olarak satın alan Bank-ı

¹¹⁵ Clay, **a.g.e.**, ss. 338-364; Akyıldız, **Para Pul Oldu...**, ss. 164-173, 185-197; Eldem, **a.g.e.**, ss. 130-135; Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 166-168.

¹¹⁶ Clay, **a.g.e.**, ss. 338, 366-369; Akyıldız, **a.g.e.**, ss. 194-197; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, s. 208; du Velay, **a.g.e.**, ss. 230-231; Hulkiender, **a.g.e.**, ss. 86-101; Manav, **a.g.t.**, ss. 182-190; Exertzoglou, **a.g.t.**, ss. 184-188.

Osmanî-i Şâhâne, savaşı sona ermesinden sonra para piyasalarında Osmanlı tahvillerinin fiyatlarında görülen iyileşmelere paralel olarak portföyündeki tahvilleri ilk ihraç fiyatının üzerinden fiyatlarla satarak kâr elde etti.¹¹⁷ İlk defa 1869 yılında kurulması gündeme gelen Darü'tterhin 1877 yılı Ekim ayında kuruluş izni aldı. Anonim şirket olarak 200 bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulmasına izin verilen ve menkul eşya rehni karşılığında ikrazat faaliyeti ile uğraşacak bu kurumun merkezi Pera'da olacaktı. Kurucusu ise İngiliz tebaasından Pizani'ydi.¹¹⁸

Osmanlı-Rus Savaşı 1878 yılı başlarında sona erdi ve 3 Mart 1878 tarihinde Babiâli açısından oldukça ağır şartlar içeren Ayastefanos Anlaşması imzalandı. Anlaşmanın oldukça yüklü bir savaş tazminatı içermesi Osmanlı tahvil hamilleri ve Galata banka ve bankerleri cephesinde rahatsızlığa neden oldu. Avrupalı güçlerin anlaşmayı kabul etmemeye yanaşmaları, bu şartların toplanacak bir konferansta tartışılmasını önermeleri üzerine 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin şehrinde görüşmeler başladı. Berlin Kongresi aynı zamanda tahvil hamillerinin kendi devletleri nezdinde borç ödemelerinin yeniden başlatılması yönündeki girişimlerini hızlandırdı. Kongre sonrasında Osmanlı dış borçlarının bir kısmı bağımsızlıklarını yeni kazanan Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a dağıtıldı. Rusya, Osmanlı tahvil hamilleri lehine daha önce karşılık gösterilen teminatlarda bu grupların öncelik hakkının bulunduğunu kabul etti. Tahvil hamillerinin temsilcilerinden oluşan uluslararası bir komisyonun Osmanlı maliyesi üzerinde gözetim uygulamasına gideceği ilkesi de kongre protokollerinde yer aldı. Berlin Kongresi'nde alınan kararlar Babiâli ile Avrupa para piyasaları arasında borç ödemelerinin askıya alındığı 1875 yılı Ekim ayından bu yana kesilen iletişimin tekrar başlaması için artık bir engelin kalmadığını gösteriyordu. Ancak Avrupa'daki muhtelif ülkelere dağılmış bulunan farklı istikraz tahvillerinin temsilcilerinin kendi aralarında bir uzlaşmaya varmaları ve Babiâli ile borçların yeniden yapılandırılmasına ilişkin 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'ni imzalamaları üç

¹¹⁷ Clay, **a.g.e.**, ss. 375-380; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 366-368.

¹¹⁸ BOA, **A.DVN.MKL**, 34-5, lef 29, 6 Eylül 1878.

buçuk yıl gibi uzun bir sürede gerçekleşti. Bu anlaşma imzalanıncaya kadar Avrupa para piyasalarından finansman sağlayamayan Babıâli bu sürede acil finansman ihtiyaçlarını Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, Galata bankaları ve bankerlerinden sağladığı kısa vadeli avanslarla karşıladı. Banka ve bankerler savaş sonrasında kaimenin tedavülden alınması sürecinde Babıâli'yle yakın ilişki içerisinde bulunarak hükümete gerekli desteği sağladılar. Ayrıca uzun süredir tahsil etmeyi bekledikleri avansların geri ödenmesine yönelik yaptıkları girişimler çerçevesinde 22 Kasım 1879 tarihinde Babıâli ile bir anlaşmaya vararak Rusum-u Sitte'nin kuruluşuna öncülük ettiler. Tahvil hamillerinin yoğun protestolarına karşın başarılı bir faaliyet gösteren Rusum-u Sitte nihayetinde tahvil sahiplerinin Babıâli ile masaya oturmalarını hızlandırdı. Muharrem Kararnamesi'nin imzalanması, hemen ardından Duyun-u Umumiye İdaresi'nin (Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi -Osmanlı Genel Borçlarına Tahsis Edilmiş Gelirler İdaresi) faaliyete geçmesi ile yaklaşık altı yıllık bir istikrarsızlık dönemi sona ermiş oldu. Galata banka ve bankerlerinin devletten alacakları, Muharrem Kararnamesi'nden ayrı olarak taraflar arasında 28 Aralık 1881 tarihinde imzalanan ayrı bir sözleşme ile yeniden yapılandırıldı. Buna göre söz konusu alacakları temsilen %5 faizli mümtaz tahviller adı verilen istikraz tahvilleri ihraç edilerek rusum-u sitte gelirlerinden her yıl ayrılacak 590 bin liranın bu tahvillerin itfasına ayrılması kararlaştırıldı. Bu anlaşmayla Galata banka ve bankerleri Rusum-u Sitte gelirlerinin yönetimini Duyun-u Umumiye İdaresi'ne devretti.¹¹⁹

Berlin Kongresi'nin savaşın siyasi ve malî sonuçlarını yeniden çizmesi geleceğe ilişkin belirsizlik bulutlarının yavaş yavaş dağılmasını sağladı. Bu, bankacılık alanı dâhil, uzun süredir beklemede kalan projeler için yeni bir dönemin başlangıcıydı.¹²⁰ 1878 yılında bankacılık alanında kayda değer girişim Karakaş Karabet tarafından yapılan banka kurma girişimiydi.

¹¹⁹ Clay, **a.g.e.**, ss. 385-392, 404-405, 417-420, 449-452, 458-462, 465-478; Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 214-225; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 368-369.

¹²⁰ CM, 21 Ağustos 1878.

Karabet Bey, 1875 yılında borç ödemelerinin askıya alınmasından sonra bozulan devletin mali itibarının güçlendirilmesi ve ticaret, sanayi ve ziraat sektörlerinin gelişimine katkı sağlayacak altyapı yatırımlarını finanse etmek amacıyla bir nafia bankası kurma girişiminde bulundu. Bu çerçevede 20 Ağustos 1878 tarihinde Babıâli'ye bir dilekçe ekinde sunulan proje Ticaret ve Nafia nezaretleri tarafından değerlendirildikten sonra Şura-yı Devlet'e havale edildi. Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından kabul edilerek padişah tarafından onaylanan iradeyi seniyye ile Karabet Bey'e bu tür bir banka kurma imtiyazı verildi. Alınan imtiyaznameye göre Memalik-i Osmaniye Umur-u Nafia Bank-ı Umumisi unvanıyla kurulacak bankanın nominal sermayesi 1 milyon lira, imtiyaz süresi 50 yıl olacaktı. Bankanın idare meclisi İstanbul, Paris veya Londra'da bulunabilecek ve ferman tarihinden en geç 1 yıl içinde teşkil edilecekti. İmtiyaz süresi 50 yıl olarak belirlenen banka nominal sermayesinin iki katı tutarıyla sınırlı olmak üzere tahvil çıkarabilecekti. Banka kuruluş iznini elde eden Karabet Bey, Anadolu'da bazı şehirler arasında yapılması planlanan karayolu ve demiryolu projelerini de içeren bir paketle Paris, Londra, Viyana ve Berlin'de sermayedarlarla görüşmek üzere seyahate çıktı. Genelde Avrupalı sermayedarlar tarafından ilgiyle karşılanan ulaşım projeleri ve banka konusu, zikredilen çevrelerde Avrupa'nın içinde bulunduğu politik istikrarsızlık ve siyasi buhran bahane gösterilerek reddedildi. Diğer sebebler ise Osmanlı Devleti'nin mali itibarından kaynaklanan güvensizlikti. Son bir neden ise bankaya ilişkin şartların ayrıntılı bir şekilde fermanda yer almamış olmasıydı. Avrupalı bankacı ve sermayedarların zikredilen nedenlerden dolayı geri çekilmesi üzerine Karabet Bey fermanda zikredilen faaliyete geçiş süresinin temdidini talep etti. Yine banka tarafından yapılacak işler konusunda ortaya çıkan bazı muğlak noktaların giderilmesi için gerekli olan hususlarla ilgili ayrıntılı bir layiha kaleme alarak Babıâli'ye sundu. Layihanın sunulduğu tarihinin 1880 yılının son günlerine kadar bu bankanın faaliyete geçemediği anlaşıyor.¹²¹

¹²¹ BOA, Y.PRK.BŞK, 2-32, 10 Şubat 1879; Karabet Karakaş, **Memalik-i Osmaniye'de Umur-u Nafia İcrası İçün Bir Banka Teşkilî Tasavvuru Hakkında Bazı Mütalaatı**

Nafia bankası kurulmasına ilişkin haberler 1881 yılı içerisinde tekrar basına yansıdı. Hatta 1855 ve 1862 istikrazlarına aracılık eden Palmer şirketiyle banka kurulması konusunda bir anlaşma imzalanmıştı. Vakit gazetesinde yer alan haberde bu banka girişiminin Karabet Bey'in girişiminin bir devamı ya da yerel girişimcilerin başlattığı başka bir proje olup olmadığı konusunda bilgi yer almamaktadır.¹²² Ancak 1879 yılının son günlerinde Saffet Paşa tarafından hazırlanan bir tezkire ile İstanbul'da bir emlak bankası (kredi fonsiye) kurulması önerildi. Paşa'nın bu tür bir öneri yapmaya sevk eden neden başkentin Galata-Beyoğlu bölgesi ile İstanbul bölgesi arasında görünen medeniyet farkıydı. Galata-Beyoğlu bölgesinde yaşanan büyük yangınlar sonrasında modern binalar yapılarak boş arsa dahi kalmadığı, sokakların aydınlatıldığı ve bu yakanın Avrupalı bir görünüme sahip olduğu belirtiliyordu. Buna karşın İstanbul bölgesi benzer şekilde büyük yangınlara sahne olmasına karşın yangın yerleri hâlâ boş bir şekilde duruyor, iş vesilesi ile İstanbul'a gelen kişilerin kalacağı otel tarzında yerler bulunmuyor ve geceleri insanlar sokaklarda el fenerleriyle dolaşıyordu. Emlak bankasının kurulması için gerekli düzenlemelerin yapılarak bu tarz bir bankanın faaliyete geçmesiyle şehrin iki kesimi arasındaki zıtlıklar giderilebilecekti.¹²³ Bu devrede bankacılık sektörünü ilgilendiren diğer bir gelişme ise, 1878 yılı Kasım ayında önde gelen Galata tüccar ve bankerlerinden Bernard Corpi'nin vefat etmesiydi.¹²⁴

1880 yılında bankacılık sektörü açısından yaşanan ilginç gelişme daha önce Edirne'de bir Ziraat Bankası kurma imtiyazı alan Charles Hanson ve Edward F. Ede hakkında çıkan söylentilerdi. Adı geçen kişilerin Babiâli'ye sundukları layihaya göre imtiyaz fermanının alınmasından itibaren 4 ay içinde başka teşkil edilecek, aksi takdirde ferman geçersiz sayılacaktı. Kurucuların bankanın kuruluşu için taahhüt ettikleri sermaye ise 1 milyon liraydı. Aynı zamanda Sivas Demiryolu imtiyaz sahipleri olan adı geçen

Havi Layihadır, Asitane, Bogos Kirişçiyan Matbaası, 1297.

¹²² **Vakit**, 3 Aralık 1881.

¹²³ **BOA, Y.EE**, 43-78, 19 Aralık 1879.

¹²⁴ **CM**, 13 Kasım 1878.

kişiler The Constantinople Messenger gazetesi editörüne bir yazı göndererek zikredilen imtiyazlar için mali güçlerinin yetersiz olduğuna dair gazetede çıkan makalede yeralan bazı hususların düzeltilmesini talep ettiler. Gazetede yayımlanan cevabi yazıda imtiyaz sahipleri bankanın hâlâ faaliyete geçememiş olmasını Babiâli'nin yaklaşımına bağlıyor, teknik ufak birtakım güçlüklerin halledilmesiyle faaliyete geçmesinin önündeki engellerin kalkacağını ifade ediyorlardı.¹²⁵ Ancak basında çıkan söylentilerin asılsız olmadığı kısa bir süre sonra anlaşıldı. İmtiyaz sahiplerinden Galata piyasasının önde gelen firması olan Charles S. Hanson ödemelerini durdurmak zorunda kaldı. Edirne'de kurulması planlanan Ziraat Bankası projesi de hayata geçmeden kaldı. Bu firmanın iflasının ardından 1881 yılı Ocak ayında başka iflaslar da yaşandı. Galata firmalarını da etkileyecek Souzoglu & Chryssoveloni firması ödemelerini durdurdu. Bu firmanın iflası Galata'daki poliçe iskontosu işiyle uğraşan Andre Nomico şirketinin iflasına neden oldu. Babiâli tarafından ödenmeyen havaleler nedeniyle oldukça sıkıntılı günler geçiren Galata bankaları ticaret dünyasında yaşanan iflaslardan da olumsuz etkilendiler.¹²⁶ Hanson'un ziraat bankası kurma projesiyle bağlantılı diğer bir öneri ise Saffet Paşa'dan geldi. Paşa, Osmanlı-Rus savaşı sonrasında çok sayıda muhacirin İstanbul'a geldiği, bunların 200 bini aşan kısmının Anadolu'ya sevk edildiği, halihazırda başkentte 60 bin muhacir bulunduğunu belirterek bunların yerleşimlerin sağlanması ve bir an önce tarımsal üretime başlayabilmeleri için uygun faizle kredi verecek bir banka kurulmasını önerdi. Aksi takdirde muhacirler ortada kalacak ve nüfus kayıpları yaşanabilecekti. Bu önerinin Hanson'un projesiyle bağlantısı ise bu kişi tarafından kurulacak ziraat bankasının bazı şartlarının ağır olmasıydı.¹²⁷

Aynı yılın Şubat ayı başlarında küçük tasarrufları cezbetmek için bir tasarruf sandığı (penny bank) projesi ortaya atıldı. Bu proje İzmit Demiryolu

¹²⁵ BOA, ŞD, 2436-5, 30 Ekim 1880; CM(LH), "The Agricultural Bank of Adrianople and the Sivas Railway" 16 Kasım 1880.

¹²⁶ CM(LH), 22 Aralık 1880, 29 Aralık 1881, 5 Ocak 1881, 12 Ocak 1881, 19 Ocak 1881, 26 Ocak 1881.

¹²⁷ BOA, Y.EE, 43-70, 23 Ocak 1880.

İdaresi sekreteri A. Dillon tarafından önerilmişti. Öneriye göre bir kuruluş ve üzeri tasarruflar kabul edilecek ve asgari üç ay süreyle sandıkta tutulacak bu tutarlara %3 faiz ödenecekti. Sandığın başkanlığını ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne müdürü Foster, sekreteryasını ise L. Sgouta üstlenecekti. Yönetim komitesi ise yabancı misyon görevlileri ile Osmanlı tebaasından oluşan sandığın kısa sürede faaliyetine başlaması planlandı.¹²⁸ Mayıs ayı ortalarında ise İstanbul Bankası'nın Atina şubesinin açılışı yapıldı. Şube açılışı, bankanın faaliyet hacminin bir kısmını Yunanistan üzerine kaydırma projesinin bir sonucuydu. Temmuz ayında da bankanın Paris şubesinin gözetimi altında denizyolu taşımacılığında faaliyet gösterecek olan Hellenic Steam Navigation Company kuruldu. İstanbul Bankası'nın sözkonusu faaliyetleri Paris Borsası'nda bankanın hisse senetlerinin değerinin katlanmasına ve piyasada çok zor bulunur hale gelmesine neden oldu. Hatta bu başarısından ötürü bankanın artık bir Osmanlı bankası sayılamayacağı yorumları yapılmaya başlandı.¹²⁹ 1881 yılında Sakız Adası'nda bir emlak bankası kurulması teklifi gündeme gelmiş olmakla birlikte bu tür bir banka kurulması yerine bir Emniyet Sandığı ya da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından bir şube açılması konusu tartışmaya açıldı. Hükümet cephesinde ada halkının ihtiyaç duyduğu bankacılık işlemlerinin Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti merkezindeki adı geçen banka şubesine havale edilmesi yönünde görüş oluştu.¹³⁰ Zikredilen yılda banka kurmak için yapılan girişimlerden biri Antuvan Yovakim Efendi'nin projesiydi. Beyrut'ta bir Osmanlı anonim şirketi sarrafiyesi kurmak isteyen adı geçen kişi Suriye valiliğinden almış olduğu referansla İstanbul'a gelerek imtiyaz almaya çalıştı. Suriye vilayetinin önde gelen ailelerinden birine mensub olan bu kişinin kurmak istediği Emniyet-i Hamidiye ve Şirket-i Osmanî-i Suriye-i Vataniye unvanlı şirketin layihası Nafia komisyonu tarafından tetkik edildikten sonra Ticaret Nezaretine gönderilmişti. Ancak bu bankanın hayata geçirildiğine dair bilgi

¹²⁸ CM, 2 Şubat 1881.

¹²⁹ CM, 18 Mayıs 1881; LH, 27 Temmuz 1881, "Bank of Constantinople" 28 Aralık 1881.

¹³⁰ BOA, Y.A.HUS, 167-110, 15 Haziran 1881.

bulunmamaktadır.¹³¹ İkinci banka kurma girişimi ise Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Osmanlı ordusunda miralay olarak görev yapmış Kont dö Mafre adlı kişiye aitti. Adı geçen kişi hükümetten kendisine bir banka imtiyazı verilmesini talep ediyordu. Kont'a göre Osmanlı Devleti verimli topraklara, zengin madenlere ve ormanlara sahip olduğu halde bunları gerektiği gibi değerlendiremiyordu. Anonim şirket şeklinde Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Bankası unvanıyla kurulacak bu banka kendi parasıyla maden çıkararak satacak, oluşacak kâr ise devlet ile yarı yarıya bölüşülecekti. Devlet bankaya hissedar edilebileceği gibi bankanın faaliyet ve hesapları hükümet tarafından tayin edilecek komiser vasıtasıyla denetlenebilecekti. Ancak devlet sermayeye iştirak ederse madenlerin işletilmesi bu bankaya bırakılacak, halen işletilmekte olan madenler ise işletme imtiyazlarının sona ermesiyle bankaya devredilecekti.¹³²

Osmanlı bankacılık sisteminin ilk ciddi sarsıntısını geçirdiği bu zaman dilimi işlemlerinin büyük kısmını Osmanlı borçlanma tahvilleri üzerine gerçekleştiren küçük bankalar için tam bir tasfiye dönemi oldu. Ramazan Kararnamesi'nin ilanı ile başlayan, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile devam eden ve 1878 yılı ortalarında toplanan Berlin Kongresi'nden Muharrem Kararnamesi'nin imzalandığı 1881 yılı sonuna kadar süren ve Babiâli'nin finansal yönden sürekli kriz içerisinde olduğu bu dönemde sektöre yeni giriş yapan bir banka olmadı.

1.6. Muharrem Kararnamesi'nden 1895 Krizi'ne Bankalar (1882-1895)

Muharrem Kararnamesi'nin imzalanması gerek Avrupa para piyasalarında gerekse İstanbul'da olumlu hava estirmesine karşın Galata bankaları açısından bu hava kısa bir sürede geçti. Bunun nedeni 1882 yılı Ocak ayının ortasında Lyon merkezli Banque de Lyons et Loire unvanlı

¹³¹ BOA, Y.PRK.TNF, 1-24, 3 Ekim 1881(?).

¹³² BOA, Y.PRK.ASK, 7-47, 23 Haziran 1881.

bankanın iflas etmesiydi. Bu iflasın ardından yaşanan ticari kriz ise Paris Borsası'nda krize neden oldu. İtibar-ı Umumi ve Kambiyo ve Esham Şirketi gibi Fransız sermayesinin iştirak ettiği Galata bankaları bu krizden olumsuz etkilendi. Bu bankaların Dersaadet Tahvilât Borsası'nda işlem gören hisse senetlerinin fiyatları ciddi şekilde düştü. Ancak bu krizin etkisi bir süre sonra ortadan kalktı.¹³³

Muharrem Kararnamesi ile başlayan yeni dönem Osmanlı bankacılık sisteminin geleceğini şekillendirme açısından da bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Borç ödemelerinin askıya alındığı 1875 yılı öncesinde, değişik tarihlerde dillendirilen uluslararası finansal komisyon biraz gecikmeli de olsa 1882 yılında faaliyete geçmişti. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin varlığı Babıalı'nın hem Avrupa para piyasalarıyla bozulan ilişkilerini onarma hem de Galata banka ve bankerleriyle daha önceki dönemde kurduğu ve kamu maliyesi açısından oldukça tahripkâr sonuçlar üreten kısa vadeli finansman zincirini kesme potansiyeli taşıyordu. Diğer bir ifade ile Osmanlı kamu maliyesi üzerinde artık Babıâli tek karar verici pozisyonda bulunmuyordu. Başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere bu döneme kadar bankacılık faaliyetlerinin önemli bir kısmını devleti finanse etme üzerine kurmuş olan Galata banka ve bankerleri faaliyetlerinde mecburi bir yön değişikliğiyle yüzyüze geldiler. Bu alan, yeni dönemde hızı giderek artacak olan ve Osmanlı ülkesini yabancı sermaye girişimleri için de cazip hale getiren altyapı, ticaret ve sanayi alanlarında gerçekleştirilecek yatırımlardı. Kararname sonrasında bu yöndeki girişimlerden ilki Şirket-i Şâhâne-i Osmani (Société Impériale Ottomane) unvanlı kuruluşu. 1882 yılı Mayıs ayı içerisinde kurulacağı duyurulan bu şirket kamusal ve özel altyapı tesisleri kurma, sanayi ve ticari girişimlerde bulunma ve genel bankacılık hizmetleri sunma gibi oldukça geniş bir faaliyet alanına sahip bulunuyordu. Nominal sermayesi 40 milyon frank olan, kuruluş anında bu tutarın 10 milyonluk kısmının ödenmesi şart koşulan şirketin sermayedarları arasında yerel ve

¹³³ LH, 25 Ocak 1882, 1 Mart 1882; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, s. 226.

yabancı bankalar, kredi kuruluşları ve önde gelen sermayedarlar bulunuyordu.¹³⁴ Bankacılıkla ilgili diğer bir gelişme ise Rumeli demiryollarının tamamlanmasını sağlayacak birinci sınıf bir “cemiyeti sarrafiye”nin hükümete teklif edilmesidir. A. de Landsée tarafından yapılan teklife göre sözkonusu banka Rumeli Demiryolları ile Bulgaristan ve Sırbistan bağlantılarının emaneten ve bir şirket ile müştereken tesis ve inşası için gerekli finansmanı sağlayacaktı. 1882 yılı Ocak ayında hükümete teklif sunulmasına karşın bir sonuca ulaşmamıştı. Takip eden yıl Osmanlı Devleti ile demiryolunu işletecek şirket arasında yapılacak bir anlaşma taslağı ile birlikte teklif tekrar gündeme getirilmişti.¹³⁵ Sektöre yeni girişlerin pek hareketli olmadığı 1883 yılında Babıâli’nin küçük çaplı finansman ihtiyaçları için Galata bankerlerine başvurduğuna ilişkin haberler basına yansıyor.¹³⁶

1883 yılı başında bankacılık sektörünü ilgilendiren bir karar alındı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin öncülüğünde büyük bankaların ve bankerlerin de iştirak ettiği bu karara göre Cumartesi gününün yarım gün tatil olması benimsendi. Bu çerçevede zikredilen günde saat 13:00 itibariyle bankaların tatile girecek olması bu sektörle yakından ilişkili olan Galata’daki tüccarın da benzer şekilde yarım günlük tatil uygulamasını benimseyeceği düşünülüyordu.¹³⁷ 1884 yılında bankacılık sektörünün önde gelen bankalarından biri olan İstanbul Bankası’nın tasfiyeye gideceğine ilişkin söylentiler piyasaya yayıldı. Söylentinin nedeni, bankanın kurucularından biri olan George Coronio’nun genel kurul için İstanbul’a gelmesiydi. Banka, Babıâli’nin 1875 yılında borç ödemelerini askıya almasının ardından içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulabilmek için Yunanistan’da finansman faaliyetlerine ağırlık vermişti. Alınan haberlere göre banka İstanbul’da bulunan merkezini Paris’e taşıyacak ve Franco-Hellenic Bank unvanıyla faaliyetine devam edecekti. Banka ayrıca Atina’da bir şube açacaktı.

¹³⁴ LHEE, “The Shirkei Shahanei Osmanie” 31 Mayıs 1882, “Galata Banks” 31 Mayıs 1882, “The Economic Condition of Turkey” 21 Mart 1883, “The Ottoman State and the Ottoman State Bank” 26 Kasım 1884, “The Ottoman Bank” 26 Kasım 1884.

¹³⁵ BOA, Y.PRK.TNF, 1-38, 23 Ekim 1883.

¹³⁶ LHEE, 21 Haziran 1882, 2 Ağustos 1882.

¹³⁷ LHEE, “The Saturday Half-Holiday” 17 Ocak 1883.

Bankanın piyasadan çekilmesinin gerekçesi ise bu tür kurumların faaliyetlerine devam edebilmesinin yolunun endüstriyel girişimleri finanse etmesinden geçtiği, ancak Osmanlı ülkesinde bu tür faaliyet için bankaya yer olmamasıydı. Yunanistan’da yeni endüstriyel girişimleri finanse etmeye başladığı hususu bankanın 1883 yılı faaliyetlerinin ele alındığı 26 Nisan 1884 tarihinde yapılan genel kurulunda da açıkça zikredilmişti. Banka merkezinin taşınma meselesi ise bir önceki genel kurulda George Coronio tarafından gündeme getirilmiş, ancak yönetim kurulu başkanı George Zarifi tarafından karşı çıkıldığından uygulamaya konulamamıştı. Aşağıda da zikredileceği üzere George Zarifi’nin vefatı sonrasında bankanın tekrar taşınmasının gündeme gelmesi bekleniyordu. Söylentiler de bu gelişmelerden kaynaklanıyordu.¹³⁸ Aynı yılın Mart ayının son günlerinde (28 Mart 1884) Galata finans dünyasının en etkin isimlerinden biri olan George Zarifi vefat etti. Bu vefat aynı zamanda Galata bankerlerinin altın çağının kapandığı bir dönüm noktasıydı. Zarifi’nin ardından Eylül ayı içerisinde, yine Galata piyasasının önde gelen şirketlerinden olan Ralli Brothers’ın hayatta kalan son üyesi Eustrates Ralli Londra’da vefat etti. Ekim ayında ise borsa spekülasyonlarına girişen Castelli, şirketinde yaşanan bir yolsuzluktan dolayı taahhütlerini yerine getiremeyince intihar etti. Castelli’nin spekülasyonlara girişirken finansman sağlamak için kullandığı sistem Galata banka ve bankerleriyle de ilişkili olduğundan, bu intihar piyasada tedirginliğe neden oldu. Benzer şekilde Kasım ayının son günlerinde unvan belirtilmeksizin Galata bankalarından birinin iflas ettiği, ancak bunun hangi banka ve ne kadar açığının olduğunun anlaşılamadığına dair yayılan söylenti piyasada telaşa neden oldu.¹³⁹

1888 yılı ortalarında Ziraat Bankası ve Selanik Bankası’nın kurulmasına kadar geçen yaklaşık üç buçuk yıllık dönem bankacılık

¹³⁸ **LHEE**, “The Bank of Constantinople” 20 Şubat 1884, “The Bank of Constantinople” 30 Nisan 1884.

¹³⁹ **LHEE**, “The Late Mr. George Zarifi” 9 Nisan 1884, “The Late Mr. E. Ralli”, 17 Eylül 1884, “The Late M. A. Castelli” 22 Ekim 1884, “Bankers and Brokers” 22 Ekim 1884, “The Castelli Frauds” 29 Ekim 1884; **TH**, 27 Kasım 1884; Hulkiender, **a.g.e.**, s. 3.

sektörüne yeni bir girişin ya da sektör dışına çıkışın yaşanmadığı bir dönemdi. 1885 yılı başlarında Şark-i Rumeli vilayetinde sermayesine devletin de iştirak etmesi istenilen bir vilayet bankası kurulması için girişimde bulunuldu. Ancak bu bankanın çıkaracağı tahvilatın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazını aşındıracağı gerekçesiyle izin süreci sürüncemede kaldı.¹⁴⁰ Zikredilen dönem, genelde uluslararası siyasi konjonktürün gölgesinde dünya borsalarının inişli çıkışlı bir seyir gösterdiği yıllardı. Osmanlı bankacılık sektörünü yakından ilgilendiren konuların başında 1885 yılı boyunca ticaret dünyasında yaşanan çok sayıda iflas vakası geliyordu. Yılın ikinci yarısında bu iflas dalgasına bazı banker ve borsacıların iflası da eşlik etti. 1887 yılı Temmuz ayında bölgesel bazda faaliyet gösteren menafi sandıklarının reforma tabi tulmasına ilişkin Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan bir planın Nazırlar Konseyi'ne sunulduğu haberi basına yansdı. Ağustos ayı içerisinde ise bir grup sermayedar adına hareket eden İzak Fernandez Selanik şehrinde bir banka kurulması için Babîâli'ye başvuruda bulundu. Aynı yılın Kasım ayının ikinci yarısında ise sanayi alanında yatırım imkânlarını araştırmak üzere Länder Bank of Vienna temsilcisi Hecht İstanbul'a geldi. Adı geçen banka bir süredir, Crédit Lyonnais gibi Osmanlı ülkesinde bir veya birkaç şube açmak için planlar yapıyordu. 1887 yılının son günlerinde ise para piyasasında ciddi bir panik yaşandı. Paniğin nedenlerinden biri Anadolu'da mahsulatın kötü olması, bunun doğal sonucu olarak alımlar için kullanılacak gümüş mecdiyelerin elde kalmasıydı. İkinci neden ise devletin silah fabrikaları ile yüklü alım sözleşmeleri imzalamasıydı. Sözleşmelere göre yapılacak ödemelerin altın cinsinden olması hükümetin piyasadan gümüş mecdiye karşılığında altın toplamasına neden olacaktı. Son olarak Duyun-u Umumiye ve Reji idarelerinin tahsilatlarını mecdiye cinsinden yapmaları, buna karşılık Avrupa'ya ödemelerin ise altın cinsinden yapılacak olması piyasaya mecdiye arzını arttıracaktı. Bütün bu faktörler birleşince para piyasasında gümüş mecdiye üzerine ciddi bir spekülasyona girişildi ve gümüş mecdiyenin değeri düştü. Spekülatörler hükümeti

¹⁴⁰ BOA, MV, 1-57, 25 Şubat 1885.

mecidiyenin değerini düşürmeye zorlamak için gelecek Mart ayından itibaren gümrüklerde bu paranın kabul edilmeyeceği söylentisini yaydılar. Babiâli krize müdahale etmek için bir basın duyurusu yaparak, spekülâtorlerin yaydıkları söylentilerin gerçekte bir ilgisinin olmadığını ve para piyasasının tekrar eski durumuna kavuşturulması için bir komisyon kurulduğunu kamuoyuna duyurdu. Babiâli bu dönemde kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak için Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve bazı Galata bankalarıyla kredi görüşmeleri gerçekleştirdi. Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile hazine işlemlerinin bir düzene kavuşturulması konusunda yeni bir sistem kurulması için çalışmalara başladı. Zikredilen dönem ayrıca Osmanlı ülkesinde altyapı, ticaret ve sanayi alanlarında faaliyette bulunmak isteyen yabancı sermayedarların Babiâli'den imtiyaz almak için yoğun başvuru yaptıkları bir dönemdi.¹⁴¹

Uluslararası siyasi konjontürün yatışması 1888 yılında para piyasalarının önceki yıllara göre nispeten daha istikrarlı bir hava kazanmasını sağladı. Avrupa piyasalarına paralel bir seyir izleyen Galata'da gerek borsa gerekse para piyasası sükûnet buldu. Bankacılık sektörü açısından önemli gelişmelerin yaşanacağı bu yılın ilk önemli gelişmesi önde gelen iki Galata bankasının birleşeceğine ilişkin haberlerdi. Rum sermayedarlarına ait bu bankaların birleşmesine ilişkin öne sürülen bu fikir Atina'da ortaya çıkmış, Rum gazeteleri yoluyla Galata piyasasına yayılmıştı. Ancak her iki bankanın da iyi durumda olması bu tür bir söylentinin rasyonel bir tarafının olmadığı yorumlarına neden oldu. Söylentinin gerçek olup olmadığını anlamak için banka genel kurullarının beklenmesi en iyi seçenektir.¹⁴² Mayıs ayında ise 1875 yılında borç ödemelerinin askıya alınmasından bu yana ilk kez bir banka kuruluş izni aldı. Izak Fernandez'in yaklaşık bir yıl önce yaptığı başvuru nihayet sonuçlandı. Padişahın 7 Mayıs 1888 tarihli iradesiyle anonim

¹⁴¹ LHEE, "The Land-Banks" 27 Temmuz 1887, "Industrial Enterprise" 23 Kasım 1887, "Panic in the Money Market" 28 Aralık 1887; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 229-237; Metin Berke, **Selanik Bankası'ndan Interbank'a 110 Yıllık Mazi**, İstanbul, Interbank Yayını, 2000, s. 23; **Yüz Yıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi**, ss. 106-107.

¹⁴² LHEE, 21 Mart 1888.

şirket tarzında kuruluşuna izin verilen ve Selanik Bankası unvanını taşıyan bu bankanın nominal sermayesi 2 milyon franktı. Sözkonusu sermaye beher hissesi 500 franktan 4.000 hisseye bölünmüştü. Bankanın kurucuları ise Selanik şehrinin önde gelen bankerlerinden Allatini Kardeşler ve İzak Fernandes ile Comptoir d'Escompte (Paris), Österreichischer Laenderbank (Viyana) ve Hungars Hendes (Peşte) unvanlı bankalardı. Bu ortaklardan Comptoir d'Escompte, bankanın kurulmasından hemen sonra yaşadığı finansal krizi atlatamayarak bankacılık sahnesinden çekildi. Bu bankanın yerine kurulan Comptoir National d'Escompte de Paris ise bankanın 1893 yılında yapılan sermaye arttırımına katılmayarak pasif bir ortak konumuna düştü. Bu bankaya ait hisselerin bir kısmı ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Baron Frédéric de Charnaud tarafından satın alındı. Zikredilmesi gereken diğer bir küçük ortak ise Selanik'in önde gelen tüccarlarından İzak Fernandez'in ortağı Joseph Mizrahi'ydi. Banka her türlü bankacılık işlemleri ile uğraşacak tipik bir ticaret bankası niteliğindeydi.¹⁴³ Banka kurulmasına yönelik diğer bir gelişme ise daha önceki tarihlerde de gündeme gelen Girit Adası'nda bir banka kurulmasına yönelikti. Babıâli'ye sunulan öneride kurulması planlanan banka Girit Bankası unvanıyla, 30 yıllık imtiyaz, beher hissesi 10 Osmanlı lirası olmak üzere 200 bin Osmanlı Lirası sermaye kurulacaktı. Banka menkul ve gayrimenkul rehni karşılığında akçe ikraz edecek, banknot, piyango ve ikramiyeli emlak senedatı çıkarabilecekti. Babıâli, banknot ihraç imtiyazına ilişkin şartın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazıyla çeliştiği gerekçesiyle izin vermedi. Bu maddenin layihadan çıkarılarak yeniden talepte bulunulması halinde kuruluş izninin değerlendirmeye alınacağı ilgililere bildirildi.¹⁴⁴ Bu yılda dikkat çeken diğer bir gelişme ise Disconto-Gesellschaft ve Deutsche Bank gibi büyük Alman

¹⁴³ BOA, **A.DVN.MKL**, 30-2, 8 Mayıs 1888; **İ.MMS**, 98-4143, 14 Mart 1888; **MV**, 30-15, 15 Mart 1888; Kazgan, Türk Bankacılık Tarihi, s. 175; Berke, **a.g.e.**, ss. 23-29; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 58-59. Hasan Ferid Bey Selanik Bankası'nın Dersaadet'te teşekkül ettiğini yazmasına rağmen banka Selanik şehrinde kurulmuş, kuruluş tarihinden daha sonraki bir tarihte, 1908 yılında yapılan nizamname değişikliği sonrasında merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Aynı şekilde Kazgan da bankanın İstanbul'da kurulduğunu yazmaktadır. Bkz. Berke, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁴⁴ BOA, **MV**, 35-7, 16 Temmuz 1888.

bankalarının İzmit-Ankara demiryolu hattının finansmanını üstlenmek üzere Babıâli nezdinde girişimde bulunmalarıydı. Zikredilen hattın yapımına ilişkin sözleşme Babıâli adına Nafia nazırı Zihni Paşa, Deutsche Bank adına ise Kaulla arasında 27 Eylül 1888 tarihinde imzalandı.¹⁴⁵

1888 yılında kurulan ikinci banka ise Ziraat Bankası'ydı. Daha önce de belirtildiği üzere bankanın kuruluşu aslında ilk kez Ahmed Mithat Paşa'nın Tuna eyaletinde valilik yaptığı dönemde 1863 yılında kuruluşuna öncülük yaptığı memleket sandıklarına dayanmaktaydı. Tarım sektöründe çiftçilerin karşılaştıkları finansman problemlerini gidermek ve çiftçileri murabahacıların yüksek faizlerinden kurtarmak için kurulan bu sandıklar 1867 yılında Babıâli tarafından çıkarılan bir düzenlemeyle ülke çapında yaygınlaştırılmasına karar verilmişti. Yine Babıâli tarafından yapılan bir düzenlemeyle sandıkların ismi 1882 yılında ziraat sandıkları, takip eden yıl ise menafi sandıkları şeklinde değiştirilmişti. 1888 yılında yapılan düzenlemeyle de bu sandıklar Ziraat Bankası unvanı altında yeni bir organizasyona tabi tutuldu. Babıâli tarafından hazırlanarak yürürlüğe sokulan 15 Ağustos 1888 tarihli Ziraat Bankası Nizamnamesi'ne göre lağvedilen menafi sandıklarının aktifleri, bankanın faaliyete geçmesiyle birlikte açacağı kredilerden sağlayacağı faiz gelirleri ve aşarın 1/10'u şeklinde alınması öngörülen iane hisseleri bankanın sermayesini oluşturacaktı. Bankanın sermayesi 10 milyon liraya ulaştığında aşardan iane hissesi tahsiline son verilecekti. Banka tarım sektörüne yönelik olarak çiftçiye taşınmaz rehni ve muteber kefalet karşılığında kredi açacak ve mevduat kabul edecekti. Her yıl faaliyet dönemi sonunda elde edeceği kârdan giderler indirildikten sonra kalan bakiyenin 1/3'ü banka sermayesine eklenecek, kalan kısım ise ziraatin geliştirilmesi yolunda harcanacaktı. Bankanın merkezi İstanbul'da olacaktı.¹⁴⁶

¹⁴⁵ LHEE, 8 Ağustos 1888, "The Angora-Ismidt Railway" 3 Ekim 1888, "The Asiatic Railway" 21 Mart 1888.

¹⁴⁶ Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye'de Zirai Kredi: Cild 1- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, 1939, ss. 1-23; Akgün, **a.g.m.**, ss. 189-191; Tefik Güran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Kredi Politikasının Gelişimi 1840-1910", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996, ss. 119-120; du Velay, **a.g.e.**, ss. 124-128; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 56-57, 586-

Ziraat Bankası ile Selanik Bankası'nın kurulduğu 1888 yılından sonra sektöre yeni bir bankanın girişi 1891 yılında gerçekleşti. Arada geçen sürede doğal olarak sektörle ilgili bazı gelişmeler yaşandı. 1889 yılında büyük Alman bankalarından biri olan Deutsche Bank'ın Osmanlı ülkesine olan ilgisi daha da artmaya başladı. Bu banka Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile birlikte Babıâli'ye ortaklaşa bir kredi açtılar. İzmit-Ankara demiryolu hattının yapımının finansmanına girişen Deutsche Bank'ın Üsküdar-İzmit hattını da satın alarak bir demiryolu şirketi kuracağı, padişahın onayının alınmasıyla birlikte bu şirketin hisse senetlerinin halka arzedileceği haberleri piyasaya yayıldı. Ayrıca banka daha sonra Anadolu Demiryolları unvanını alacak bu hatta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile birlikte çalışmak için iki banka arasında temaslar başladı. Deutsche Bank'ı temsilen hareket eden Kaulla Yunan ve Osmanlı demiryollarının birleştirilmesi konusunda da Nafia Nezareti'ne bir proje sundu. Mart ayının ortasında bankanın yönetim kurulu başkanı von Siemens'in İstanbul'a gelmesi yerel bir bankanın hisselerinin bu banka tarafından alınacağı söylentisine yolaçtı. Ancak bu söylentinin gerçek bir değeri yoktu. Deutsche Bank'ın Osmanlı ülkesine yönelik girişimleri aynı zamanda Babıâli'nin güçlü bir bankadan finansman imkânının artması anlamına geliyordu.¹⁴⁷ Bu tarihlerde İstanbul'a gelen diğer bir bankacı ise Credit Anstalt (Viyana) direktörü Ziffer'di. Ziffer bütün rejisiyle ilgili konularda temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a gelmişti.¹⁴⁸ Mart ayında Paris'te Comptoir d'Escompt'un iflası ve üst düzey yöneticisinin intiharı Avrupa borsaları ile birlikte Galata Borsası'nda büyük çalkantıya neden oldu. Bu bankanın aynı zamanda yeni kurulan Selanik Bankası'nın hissedarlardan biri olması borsa dışında doğrudan bir Osmanlı ülkesinde faaliyete başlayan

589; **Yüz Yıllık Teşkilâtı Zirai Kredi**, ss. 113-121.

¹⁴⁷ LHEE, 6 Ocak 1889, 27 Ocak 1889, "Macedonian Railways" 3 Şubat 1889, "The Turko-Greek Junctions" 10 Şubat 1889, "The Asiatic Railways" 3 Şubat 1889, "The Asiatic Railways" 17 Şubat 1889, "The Ottoman Anatolian Railways" 24 Şubat 1889, "The Deutsche Bank and the Asiatic Railway" 3 Mart 1889, "The Greco-Turkish Railway" 10 Mart 1889, 17 Mart 1889, "Financial Institutions in Turkey" 26 Mayıs 1889, 26 Mayıs 1889, 9 Haziran 1889; Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 61-91.

¹⁴⁸ LHEE, 27 Ocak 1889, 3 Şubat 1889, 24 Şubat 1889.

bir bankayı da etkilemesi açısından önemliydi.¹⁴⁹ Ziraat Bankası'nın ülke çapındaki şubeleşme çalışmalarının devam ettiği ve Bitlis, Şam ve Konya şubelerinin açıldığı 1889 yılının önemli bir diğer gelişmesi ise Şirket-i Umûmî-i Osmani Bankası'nın tasfiye edileceğine dair haberlerdi. Bu söylentilerin piyasada daha sıklıkla duyulur hale gelmesi Osmanlı ülkesinin bankalar için yarattığı yeni imkânlarla adaptasyonda Galata bankalarının bazı sıkıntılarının olduğunu bir işaretiydi.¹⁵⁰

1890 yılında doğrudan Osmanlı ülkesinde kurulması için girişilen projeler olmamakla birlikte Babıâli'yi yakından ilgilendiren iki banka kurma girişimi yapıldı. Bir nevi yatırım fonu şeklinde faaliyet gösterecek bu bankalar Osmanlı tahvillerinde yapacağı alım-satımlar yoluyla fiyat istikrarı sağlamayı hedefliyordu. Bu tür bir proje aslında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne müdürü Sir Edgard Vincent'e aitti. Bu yöndeki ilk girişim Oriental Railways' Bank unvanı altında, merkezi İsviçre'nin Zürih şehrinde bulunacak bankaydı. Bu bankanın sermayesinin 63 milyon frank olması planlanıyordu. Bunun 13 milyon franklık kısmı yıllık %5 temettü sağlayacak imtiyazlı hisse senedi, kalan kısmı ise beher hisse 1.000 frank olmak üzere adi hisse senedi şeklinde olacaktı. Bankanın yönetiminde sermayedar gruplarının çıkarlarını temsilen İsviçrelileri Carl Abegg Arter, Carl Wilhelm von Graffenried, Th. Spühler, Carl Staechlin Bucknor; İngilizleri Vincent Caillard; Fransızları Homberg, Auguste Léon, G. Aubaret; Almanları Eugen Pietmann, G. Siemens, Alfred Kaulla, Carl Schröder, H. Gerlich ve Avusturyalıları M. Goldschmidt, Maritz Baur ve de Princig Herwalt temsil edecekti. İkinci girişim ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile Vienna Länder Bank nezaretinde büyük bir uluslararası banka kurulması fikriydi. Bu bankanın, normal bir bankadan ziyade yatırım fonu şeklinde faaliyet gösteren Geneva States Bank'ı devralması düşünülüyordu. Bankanın nominal sermayesinin 3.200.000 sterlin, merkezinin ise Paris'te olması planlanıyordu. Sermayesine ise nezaret edecek iki bankanın yanısıra

¹⁴⁹ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 239-241.

¹⁵⁰ **LHEE**, "Agricultural Banks" 12 Mayıs 1889, 7 Temmuz 1889, 18 Kasım 1889, 13 Ocak 1890; **Sabah**, 16 Şubat 1890.

German Handelgesellschaft ve diğer Alman ve Fransız bankalarının da katılması bekleniyordu. Banka portföyünde tutacağı menkul kıymetler için teminatsız tahvil ihraç edecekti. Zikredilen iki girişimden ilki fiiliyata geçerken diğeri fikir aşamasından öteye geçemedi.¹⁵¹

1891 yılı bankacılık sektörü açısından bir emlak bankası kurma girişiminin dillendirildiği ve sektöre yeni bir bankanın giriş yaptığı bir yıldır. Önceki kısımlarda da ifade edildiği üzere Osmanlı ülkesinde bir emlak bankası (credit foncier) kurulmasına yönelik girişimler 1860'lı yıllardan itibaren zaman zaman gündeme gelmesine karşın henüz kurulamamıştı. Arazi hukukunun bu tip bankaların faaliyet göstermesi için uygun hale getirilememesi geçen süre içerisinde şikayet edilen bir konu olmayı sürdürdü. 1889 yılında hâlâ ülkenin zirai gelişiminin hızlandırılabilmesi için Ziraat Bankası'nın kaynaklarının yetersiz kaldığı, bu nedenle bir emlak bankasının kurulmasının önündeki engellerin kaldırılması ve kadastro ölçümlerinin yapılmasının gerekliliğine işaret ediliyordu. Ziraat Bankası bu hukuki eksikliği 1890 yılı Eylül ayında gayrimenkul rehnine imkân sağlayan “bey' bi'l-vefâ” yani vefa akdi sözleşmesiyle gidermeye başlamıştı. 1891 yılı başlarında emlak bankası kurulması tekrar gündeme geldi. Bu defa Nafia Nezareti İstanbul'da gayrimenkul rehni karşılığında kredi verecek bir banka kurulmasına projesi üzerinde çalışmaya başladı. Nezaret nezdinde banka konusunu tartışmak üzere Ziraat Bankası müdürü Mikael Efendi'nin başkanlığında Ticaret müdürü İsmail Bey, Ziraat müdürü Nuri Bey ve Nafia Nezareti teknik bölüm müdürü Gallant'dan oluşan bir komisyon kuruldu. Bu tür bir bankanın yararlı olacağı konusunda hemfikir olan komisyon üyelerine göre bankanın sermayesi en az 300 bin lira olmalıydı.¹⁵²

¹⁵¹ LHEE, “Money and Stock Markets” 6 Ekim 1890, “Money and Stock Markets” 13 Ekim 1890, “Money and Stock Markets” 20 Ekim 1890.

¹⁵² LHEE, “The Development of Agriculture in Turkey” 18 Kasım 1889, “The Salonica Agricultural Bank” 19 Ocak 1891, 2 Şubat 1891, “Land Mortgage Bank” 23 Şubat 1891. “Bey' bi'l-vefâ”-vefa akdi sözleşmesi”, İslam hukuku içerisinde satıcının malın bedelini geri vermesi durumunda alıcının satılan malı geri vermesine dayalı bir satış sözleşmesi tipidir.

Osmanlı bankacılık sektörüne yeni giriş yapan banka ise Selanik Bankası gibi İstanbul dışında kurulan Midilli Bankası'ydı. 8 Mart 1891 tarihli irade ile Panos Michail Courtgi, Kulaksızzade Halim Bey ve Michail Antoine Coumpa'ya Midilli Adası'nda anonim şirket şeklinde bir banka açma izni tanınmıştı. Midilli Adası'nın önde gelen adları zikredilen tüccarının yanısıra bankanın sermayesine yine Midilli'den Mesçiyaka Paşa ile İstanbul'dan Leonidas Zarifi, Dimitraki Yenidünya, Zervodaki, Karamanos, Kupas ve Vasilyo iştirak etmişlerdi. Kuruluş aşamasında bankanın sermayesi beher hissesi 11 lira olmak üzere toplam 24 bin hissedenden 264 bin liraydı. Kuruluş esnasında hisselerin %50'si ödenecekti. Her türlü bankacılık işlemi gerçekleştirecek olan bankanın büyük ölçüde Midilli Adası ve çevresindeki tarım, ticaret ve sanayinin finansmanında etkin olması bekleniyordu. Banka kurucularının ilk toplantısı 14 Mayıs 1891 tarihinde Midilli'de yapılacaktı.¹⁵³ Mayıs ayının ortasında yaşanan önemli bir gelişme ise Şirket-i Umûmî-i Osmani Bankası'nı temsilen Edgar Vincent, Kambiyo ve Esham Şirketi'ni temsilen Eustace Eugenidis ve İstanbul Bankası'nı temsilen George Coronio'nun Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'de biraraya gelerek üç bankanın birleşmesi konusunda bir toplantı yapmalarıydı. Basına yansıdığı kadarıyla bu üç kurumun birleşmesinin önünde sadece ufak pürüzler bulunmaktaydı. Birleşme sonrası oluşacak yeni bankanın beher hissesi 20 sterlin, toplam 150 bin hissedenden oluşmak üzere nominal sermayesinin 3 milyon sterlin olması planlanıyordu. Her bir hisse değerinin %50'si birleşme anında ödenecekti. Birleşen bankalardan her biri işlerini tasfiye edecek ve mevcut hissedarlara mevcut hisselerinin itibari değerlerini ödeyecek ya da yeni bankanın hisseleri ile değişim önerilecekti. Ancak birleşme görüşmeleri anlaşmazlıkla

¹⁵³ BOA, **A.DVN.MKL**, 32-34, 8 Mart 1891; **DH.MKT**, 1820-87, 21 Mart 1891; **DH.MKT**, 1838-14, 27 Nisan 1891; **MV**, 62-48, 15 Şubat 1891; **LHEE**, "Bank at Mytilene" 27 Nisan 1891, "The Bank of Mitylene" 5 Mayıs 1891, "Money and Stock Markets" 18 Mayıs 1891, "Money and Stock Markets" 25 Mayıs 1891, "La Banque de Mételin" 25 Mayıs 1891, 8 Haziran 1891; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 57-58. Hasan Ferid Bey Midilli Bankası'nın Dersaadet'te teşekkül ettiğini yazmasına rağmen banka Midilli şehrinde kurulmuştur. Banka merkezinin İstanbul'a taşınması 1910 yılı başında nizamnamesinin 3. maddesinde yapılan değişiklik sonrasında gerçekleşmiştir. BOA, **A.DVN.MKL**, 49-15, 24 Şubat 1910.

sonuçlandı.¹⁵⁴ Baring Brothers'ın 1890 yılında iflasla yüzyüze gelmesinin uluslararası piyasalarda yarattığı çalkantının olumsuz etkilerinin hâlâ sürdüğü 1891 yılı Mart ayında Paris'te Soci  t   des d  p  ts et comptes courants, Londra'da Hambro, Mavragardato, İtalya'da Bank of Leghorn ve Odesa'da Raffalowich'in iflasları yaşandı. Haziran ayında ise Arjantin'de Bank of Buenos Aires ödemelerini altı aylık bir süre için durdurduğunu açıkladı. Dünya   l  eğinde yaşanan bu iflasların Osmanlı ülkesine de yansıması oldu. Galata'da Rusya ticaretinde faaliyet gösteren G. Nomidis başta olmak üzere İstanbul, Selanik ve Filibe şehirlerinde iflaslar birbirine izledi.¹⁵⁵

Midilli Bankası'nın 1891 yılında kurulmasından 1895 yılında yaşanan büyük borsa krizine kadar geçen sürede yeni banka kuruluşları gerçekleşmedi. 1892 yılının son çeyreğinde Emniyet Sandığı'nın faaliyetlerinin genişletilmesi konusu   ura-yı Devlet ve Nazırlar Konseyi'nin gündemini işgal etti. Nazırlar Konseyi tarafından tekrar incelenmesi için   ura-yı Devlet'e gönderilen proje nihai şekline sokuldu. Buna göre sandık, vakıf m  l  klerinin rehni karşılığında yıllık %8 oranı üzerinden kredi açabilecekti. Söz konusu oranın %2'si Evkaf Nezareti'ne verilecekti. Sandık için bono ihracı düşüncesinden vazge  ilirken, sermaye arttırımı için gereken tutarın Eytam Sandığı'nın nemalandırılmayan kaynaklarından karşılanması gündeme geldi. Vakıf mallarının rehni karşılığında kredi a  ılmasını içeren düzenleme de  i  ikliğı onay için padişaha gönderildi.¹⁵⁶ Bir   nceki yıl     bankanın birleşme projesinin başarısızlığına uğraması bu bankalardan   irket-i Umumî-i Osmani Bankası'nın sektörden çıkma planını hızlandırdı. İmtiyaz süresinin bitmesine kısa bir süre kala tasfiyeye gidileceğı ve şirketin ana faaliyet konusunda bu doğrultuda değişiklik yapılacağı konusunda banka yetkililerince Babiâli'ye bilgilendirme yapıldı. 1893 yılında ise bankanın tasfiye sürecine ilişkin yasal süreç hızlandı. Yapılan genel kurulda bankanın

¹⁵⁴ **LHEE**, "Money and Stock Markets" 11 Mayıs 1891, "Money and Stock Markets" 18 Mayıs 1891.

¹⁵⁵ **Sabah**, 8 Mart 1891, 4 Mayıs 1891, 12 Mayıs 1891, 4 Haziran 1891, 7 Haziran 1891, 8 Haziran 1891; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 246-249.

¹⁵⁶ **LHEE**, "The Savings Bank" 12 Eylül 1892, "The Savings Bank" 26 Eylül 1892, "The Savings Bank" 24 Ekim 1892, "The Savings Bank" 7 Kasım 1892.

hesaplarının tasfiyesine karar verilerek bu işlemleri yürütecek komisyon üyeleri belirlendi. Bankanın tasfiyesine ilişkin basına ilanlar verilerek tasfiye masasından hissedarlara geri ödemeler yapılmaya başlandı.¹⁵⁷

1893 yılı Ziraat Bankası açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Bankanın sermayesi arttırılırken organizasyonunda da yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalar başlatıldı. Diğer bir gelişme ise banka için yapılmakta olan yeni binanın padişahın doğum gününde açılışının planlanmasıydı. Bankanın halihazırda bağlı bulunduğu Ziraat Nezareti'nden Nafia Nezareti altına kaydırılacağına ilişkin Şubat ayında kamuyona yansıyan haberlerin asılsız olduğu iddia edilse de daha sonra Nafia Nezareti'nden taşra yetkililerine gönderilen bir sirküler ile bankanın bu nezarete bağlı olduğu duyuruldu.¹⁵⁸ Şubat ayı başında Galata'da faaliyette bulunan ve faaliyetlerinin büyük çoğunluğu İzmir'le olan Anghelidis & Charalambidis unvanlı ufak çaplı bankacılık kurumu iflas etti. Zikredilen kurumun oldukça ufak olması piyasada herhangi bir olumsuzluğa neden olmadı.¹⁵⁹ Nisan ayı içerisinde ise Vincent Caillard tarafından Duyun-u Umumiye çalışanlarına yönelik bir tasarruf sandığı (savings bank) ve hastalık fonu/sandığı kurulmasına yönelik hazırladığı plan somut bir şekle büründü. Zikredilen sandık ve fonun kuruluşu Caillard tarafından altı ay önce gündeme getirilen bir konuydu. Faaliyet esaslarına ilişkin ilkelerin nihai şekline göre, mevcut garanti fonlarının yönetiminde Duyun-u Umumiye'nin aracılığı bulunan demiryolu şirketleri tasarruf sandığının sermayesine bir defaya mahsus 2 bin lira bağış yapacaklar, ayrıca her bir kilometre başına 2 liradan yıllık bazda ödemede bulunacaklardı. Ayrıca çalışanların maaşlarından yapılacak %1 oranındaki kesinti de sandığa aktarılacaktı. Sandık, üye çalışanların hastalık veya sakatlık durumunda yardımda bulunacağı gibi ölüm durumunda da

¹⁵⁷ LHEE, "Money and Stock Markets" 3 Ekim 1892, "Money and Stock Markets" 16 Ocak 1893, "Money and Stock Markets" 20 Mart 1893, "Money and Stock Markets" 27 Mart 1893, "Société Générale de L'Empire Ottoman en Liquidation-Avis" 27 Mart 1893, "Money and Stock Markets" 22 Mayıs 1893; **Sabah**, 18 Mart 1893.

¹⁵⁸ LHEE, "The Agricultural Bank" 2 Ocak 1893, 30 Ocak 1893, "The Agricultural Bank" 20 Şubat 1893, "The Agricultural Bank" 27 Şubat 1893, "Money and Stock Markets" 6 Mart 1893, 27 Mart 1893.

¹⁵⁹ LHEE, "Money and Stock Markets" 6 Şubat 1893.

ailelerine destek olacaktı.¹⁶⁰ Haziran ayı başlarında unvanı verilmeyen küçük Galata bankalarından birinin Yunan esham ve tahvilatlarından dolayı uğradığı kayıplar nedeniyle faaliyetini tatil etmek zorunda kaldığı basında yer aldı.¹⁶¹

Bu yılın diğer önemli bir gelişmesi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Hazine ile yaptığı sözleşmenin yenilenmesi ve bazı değişikliklere gidilmesi idi. 1886 yılında yapılan anlaşmaya göre hazinenin kendisine yaptığı 4 milyon liralık D serisi tahvil karşılığında banka hazineye 750 bin lira kredi limiti tahsis ediyordu. Sözleşmenin yeni şekline göre teminatın artırılması durumunda tahsis edilen kredi limitinin de yükseltilmesi kararlaştırıldı. Haziran ayında bir bankerlik firmasının ödemelerini durdurmasının ardından bankanın bu tarz bankerlik kurumlarına ait kambiyo poliçelerini kabul etmeme ve bunlarla yaptığı işlemleri sınırlandırma kararı aldığına dair söylentiler yayıldı. Bu söylentiler banka tarafından tekzip edildi.¹⁶² 1891 yılında Vincent Caillard tarafından önce Oriental Trust Company, daha sonra ise Oriental Public Works Company unvanlarıyla kurulması gündeme gelen ve ilgi alanı Osmanlı Devleti tahvilleri ile şirketlere ait menkul kıymetlere yatırım yapmak başta olmak üzere yatırım fonu şeklinde faaliyet göstermesi düşünülen, Société Générale d'Orient unvanını taşıyan şirket Haziran ayı başında Brüksel'de kuruldu. Şirketin nominal sermayesi 5 milyon frank, kurucuları ise Sir Edgar Vincent, Vincent Caillard, Länder Bank'tan (Avusturya) Bardac, René Baudouy ve Nagelmackers'di. Temmuz ayı ortalarında Edgar Vincent şirket hakkında bilgi alınmak üzere Sultan Abdülhamit tarafından saraya davet edildi.¹⁶³

İstanbul Bankası'nın kurucularından olan George Coronio banka yönetim kurulundan ayrıldı. Bu bilgi Temmuz ayın içerisinde kamuoyuna bir sirkülerle duyuruldu. Aynı günlerde bu bankanın Kambiyo ve Esham

¹⁶⁰ LHEE, "Money and Stock Markets" 24 Nisan 1893.

¹⁶¹ Sabah, 7 Haziran 1893.

¹⁶² LHEE, 17 Nisan 1893, "Money and Stock Markets" 29 Mayıs 1893, "Money and Stock Markets" 12 Haziran 1893.

¹⁶³ LHEE, "Money and Stock Markets" 5 Haziran 1893, "Money and Stock Markets" 17 Temmuz 1893.

Şirketi'yle birleşeceğine dair söylentiler tekrar canlandı. Ancak bu söylentinin gerçeklik payı taşıyıp taşımadığı teyit edilemedi.¹⁶⁴ Eylül ayında ise eytam sandıklarının faaliyetleriyle ilgili yeni bazı düzenlemelere gidildi. Buna göre eytam sandıkları Ziraat Bankası'nın yararlandığı şekilde ev veya arazi rehni karşılığında kullandıracağı kredilerde vergisel yükümlülükten muaf tutuldu. Sandıklar bu işler için sadece 1 kuruşluk kayıt harcı ödeyecekti.¹⁶⁵ Şura-yı Devlet ise Ziraat Bankası ve taşradaki şubelerinin mücevherat ve benzeri kıymetli madene dayalı ziynet eşyalarının rehni karşılığında kredi verilmesini, bu tür işlemlerin birtakım yolsuzluklara sebebiyet vereceği gerekçesiyle yasaklamaya karar verdi.¹⁶⁶ Emniyet Sandığı'nın faaliyetleriyle ilgili yapılan düzenleme ise bu kurumun nizamnamesinin 24. maddesiyle ilgiliydi. Sandık yönetimi genel olarak mücevherat ve benzeri kıymetler rehni karşılığında kredi işlemlerinin sandığın faaliyetinin çoğunluğunu oluşturduğunu ancak bu işlemlerin yeterince verim üretmediğini, mevcut düzenlemenin sandığın iş alanını kısıtladığını belirterek değişiklik talep etmişlerdi. Nafia Nezareti'nin mülk rehni karşılığında da kredi açmaya izin veren değişiklik önerisi Şura-yı Devlet tarafından kabul edilerek Nazırlar Konseyi'ne sunuldu. Ancak sandığın bunu yapabilmesi için sermayesinin arttırılması gerekiyordu. Sermaye ihtiyacının Ziraat Bankası ve Emekli Sandığı'ndan karşılanması düşünülse de bu gerçekleşmedi. Nizamname değişikliğinin padişahın iradesine sunulması ise ancak 1894 yılı Ekim ayında gerçekleşebildi.¹⁶⁷ Kasım ayının ilk haftasında Galata piyasasının önde gelen bankerlik kuruluşlarından C. Ralli & Co. alacaklılarıyla 18 aylık bir moratoryum anlaşması yaptı. Şirket tasfiye işlemlerini kendisi yapacaktı.¹⁶⁸

¹⁶⁴ LHEE, "Money and Stock Markets" 17 Temmuz 1893, "Money and Stock Markets" 24 Temmuz 1893, "Money and Stock Markets" 31 Temmuz 1893.

¹⁶⁵ LHEE, 28 Ağustos 1893.

¹⁶⁶ LHEE, 11 Eylül 1893.

¹⁶⁷ LHEE, "The Savings Bank" 9 Ekim 1893, "The Savings Bank" 12 Şubat 1894, "The Savings Bank" 29 Ekim 1894.

¹⁶⁸ LHEE, 6 Kasım 1893.

1894 yılında bankacılık sektöründe iki önemli gelişme yaşandı. Bunlardan ilki daha önce piyasaya söylentisi yayılan Kambiyo ve Esham Şirketi ile İstanbul Bankası'nın birleşme konusunun daha somut bir şekle bürünmesiydi. Mali durumu Kambiyo ve Esham Şirketi'ne göre daha zayıf durumda bulunan İstanbul Bankası için bu tür bir karara varmak daha zordu. Bunun için üst yönetim, bankanın finansal durumunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için bir komite oluşturarak, ortaya çıkacak sonuçlara göre birleşme ya da tasfiyeye gitme seçeneklerinden birini hissedarlarına sunma kararı aldı. Yapılan inceleme sonucunda birleşme seçeneği ağır basarak, konu banka genel kurulunda karar bağlandı. Kambiyo ve Esham Şirketi genel kurulunun da birleşmeyi onaylaması üzerine uzun süredir piyasanın gündemini meşgul eden konu ortadan kalktı. Buna göre İstanbul Bankası, Kambiyo ve Esham Şirketi bünyesinde birleşecek, bankanın nizamnamesinde bu doğrultuda değişikliğe gidilecekti. 1895 yılı başında bankaların birleşmesi hususu Şura-yı Devlet tarafından kabul edilerek onay için Sadaret'e gönderildi. Bankanın genel kurulunun yapıldığı Nisan ayı sonuna kadar geçen sürede birleşmeye onay çıktı. Böylece uzun yıllardır sektörde faaliyet gösteren İstanbul Bankası'nın faaliyeti sona erdi.¹⁶⁹ Şirket-i Umûmî-i Osmani Bankası'nın tasfiyesi ise 1894 yılında da devam etti.¹⁷⁰ Bu yıl içerisinde faaliyetlerini durduran diğer bir bankacılık kurumu ise I. Camondo'nun bankasıydı.¹⁷¹

İkinci önemli gelişme ise Temmuz ayında küçük çaplı bir bankacılık krizinin yaşanmasıydı. Temmuz ayı başlarında Mahmutpaşa'da yapılan bir alışveriş esnasında 5 liralık sahte bir Bank-ı Osmanî-i Şâhâne banknotunun ortaya çıkması paniğe neden oldu. Elllerinde banknot bulunanlar bankanın

¹⁶⁹ LHEE, "Money and Stock Markets" 27 Mart 1894, "Money and Stock Markets" 2 Nisan 1894, "Money and Stock Markets" 7 Mayıs 1894, "Money and Stock Markets" 25 Haziran 1894, "Money and Stock Markets" 6 Ağustos 1894, "Money and Stock Markets" 15 Ekim 1894, "Money and Stock Markets" 17 Aralık 1894, 17 Aralık 1894, "Money and Stock Markets" 7 Ocak 1895, "Money and Stock Markets" 29 Nisan 1895.

¹⁷⁰ LHEE, "Money and Stock Markets" 11 Haziran 1894.

¹⁷¹ Şeni ve Le Tarnec, *a.g.e.*, s. 190. Bu eserde Camondo müessesesinin kuruluş tarihi 1832 olarak yer almaktadır (bkz. s. 34). Muhtemelen bu müessese diğer birçokları gibi tüccar-banker tipinde bir kurum olarak faaliyet gösteriyordu.

şubelerine hucüm etti. Ortamı fırsat bilen spekülâtorlerin konuyu ajite ederek banknotların karşılığının bankada olmadığı söylentisini yaymaları krizin daha ciddi bir hal almasına yolaçtı. Gerek ellerindeki 5 liralık banknotların sahte olup olmadığını öğrenmek isteyenler gerekse banknotlarının karşılığını madeni para olarak almak isteyenlerin yarattığı kalabalık bankanın gerekli ödemeleri yapmasıyla birkaç gün içinde dağıldı. Halkı yatıştırmak için basın yoluyla sahte 5 liralık banknotun nasıl ayırt edileceğine ilişkin resmi duyuru yayımlandı.¹⁷² Sahte banknotun yarattığı panik tam yatışmışken bu defa tüm İstanbul’u, aynı zamanda finans dünyasını da telaşa sürükleyen bir başka olay meydana geldi. 12 Temmuz 1894 Perşembe günü İstanbul’un şiddetli bir sarsıntı geçirmesi, Dersaadet Tahvilât Borsası’nın işlemlerinde aksamaya neden olduğu gibi bankacılık sektöründe de işlemleri birkaç günlüğüne kesintiye uğrattı.¹⁷³ Sektördeki diğer kayda değer gelişmeler ise Lânder Bank ile Deutsche Bank’ın İstanbul’da birer şube açmayı gündemlerine almalarıydı. Deutsche Bank’ın şube açma konusu yönetimin gündemine henüz girerken, Lânder Bank bu konuyu önceki yıllardan beri düşünüyordu.¹⁷⁴ Yılın son günlerinde ise Galata’da bankacılık işlemleri ile uğraşmak üzere Victor Misrachi & Co. unvanlı bir şirket faaliyete geçti.¹⁷⁵

Vincent Caillard’ın 1893 yılında kurma girişiminde bulunduğu tasarruf sandığının bir benzeri 1895 yılı başında Kambiyo ve Esham Şirketi tarafından hayata geçirildi. Banka, çalışanlarına yönelik olarak faaliyet gösterecek bu sandığa üyelerine oransal bazda dağıtılmak üzere 2 bin lira koyacaktı. Üyelerin maaşlarından %10 oranında aylık bazda kesintiler bu fona aktarılacağı gibi banka da bu miktarda bir tutarı sandığa düzenli olarak yatıracaktı. Bankanın 1895 yılı başındaki diğer bir faaliyeti ise İstanbul Bankası’nın bünyeye dâhil olması nedeniyle bu bankanın şubelerinin bulunduğu Atina, Paris ve Londra’daki işlerini yürütebilmek için bu

¹⁷² LHEE, “Money and Stock Markets” 9 Temmuz 1894, “The Forged Notes” 9 Temmuz 1894; TH, 9 Temmuz 1894.

¹⁷³ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, s. 257.

¹⁷⁴ LHEE, 15 Ekim 1894, 19 Kasım 1894.

¹⁷⁵ LHEE, 24 Aralık 1894.

şehirlerde şube açma hazırlıklarına başlamasıydı.¹⁷⁶ Rum bankerlerden Callerghi ise Girit'te bankacılık işlemleriyle iştigal edecek bir şirket kurma girişiminde bulundu. Aynı yıl içerisinde Girit Adası valisi adada bir banka şubesinin kurulmasının ticarete hayata çok büyük katkısı olacağını dile getirdi. Babıâli'ye iletilen bu istek karşılık görerek adada Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin bir şube açması konusunda çalışmalar başlatıldı.¹⁷⁷ 1895 yılı Aralık ayı başında Nafia Nezareti Emniyet Sandığı'nın faaliyetini sağlamlaştırma ve genişletilmesi için gereken önlemleri araştırmak üzere bir komisyon oluşturdu. Abro Efendi başkanlığında oluşturulan bu komisyon Aralık ayının ikinci yarısında raporunu tamamlayarak Sadaret'e sundu. Raporun sunulduğu günlerde, bazı mudilerin parasını geri çekmede sıkıntı yaşadıklarına dair haberlerin yayılması sandık mudileri arasında telaşa neden oldu.¹⁷⁸

1.7. 1895 Krizi ve Sonrasında Bankalar (1895-1908)

Osmanlı bankacılık sektörü 1895 yılında, 1875 yılında yaşadığı büyük krizin daha küçük boyutlu bir benzerini yaşadı. Bu krizin diğerinden farkı tamamen piyasanın kendi dinamiklerinden kaynaklanan bir kriz olmasıydı. 1895 yılı Kasım ayında borsada dört aylık bir moratoryum kararı alınmasına neden olan krizin ilk tohumları 1893 yılında ekilmeye başlanmıştı. 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'nin imzalanarak Osmanlı dış borçlarının yeniden yapılandırılması ve bunu yönetecek olan Duyun-u Umumiye İdaresi'nin 1882 yılında faaliyete geçmesi Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasaları ile kesilen ilişkisini yeniden başlatmıştı. Avrupa sermayesinin tüm dünya ölçeğine hızla yayıldığı bu dönemde Osmanlı ülkesi daha güçlü bir şekilde yabancı sermaye yatırımlarının odağı haline geldi. Bunun sonucunda altyapı, ticaret ve sanayi alanlarında yabancı sermayenin iştirak ettiği hızlı bir şirketleşme dönemi başladı. Kurulan şirketlerin Paris ve Londra gibi dönemin

¹⁷⁶ LHEE, 7 Ocak 1895, "Money and Stock Markets" 28 Ocak 1895, "Money and Stock Markets" 6 Mayıs 1895.

¹⁷⁷ LHEE, 6 Mayıs 1895, "A Bank for Crete" 2 Eylül 1895.

¹⁷⁸ LHEE, "The Savings Bank" 2 Aralık 1895, "The Savings Bank" 23 Aralık 1895.

en önde gelen borsalarında işlem görmesi Dersaadet Tahvilât Borsası'nın bu borsalarla entegrasyonunu, 1875 öncesi döneme göre daha da güçlendirdi. Borsalarda rutin spekülâtif hareketlerinin dışında, madencilik sektörü alanında, özellikle Güney Afrika bölgesinde yeni keşfedilen altın yataklarını işletmek için kurulan şirketlerin hisse senetleri Paris ve Londra borsalarındaki spekülâtif dalganın baş aktörleri konumuna geldi. Galata piyasası da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne müdürü Sir Edgar Vincent'in öncülüğünde altın şirketleri hisse senetlerine ilgi duymaya başladı. 1894 yılı bu şirketlerle ilgili haberlerin piyasada yarattığı fiyat hareketleriyle bir balon oluşturdu. Dersaadet Tahvilât Borsası, sözkonusu spekülâtif dalgaya eşlik eden başka bir faktörün daha etkisi altındaydı. Duyun-u Umumiye İdaresi, Reji Şirketi ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin birlikte hareket ederek kurdukları üç şirketin menkul kıymetleri halka arzedilmişti. Dersaadet Tahvilât Borsası'nın resmi kotasyonuna dâhil olmayan bu şirketlere ait menkul kıymetlerin takas işlemlerinin borsa içerisinde oluşturulan ayrı bir komite ile yürütülmesi, bunların kotasyon içi kâğıtlar gibi muamele görmesini sağlıyordu. Ayrıca bu durum sözkonusu şirket kâğıtlarının piyasada revaç bulmasına neden oluyordu. Gerek altın madeni şirketleri gerekse üç şirketle ilgili haberler 1895 yılında Dersaadet Tahvilât Borsası'ndaki spekülâtif dalganın Avrupa borsalarıyla paralel olarak yükselmesine neden oldu.¹⁷⁹

1895 yılı Mart ayının ilk günlerinde zirveye ulaşan dalga finansal krizin ilk sinyallerini verdi. Menkul kıymet fiyatlarında aşırı dalgalanma borsa yönetimini takasın resmi fiyatlardan yapılacağına dair bir karar almaya itti. Bu tarihten itibaren borsalar genel bir tedirginlik havasına girdi. Dersaadet Tahvilât Borsası'nda tedirginlik yaratan ikinci gelişme Haziran ayı başlarında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin borsa resmi kotasyonunda olmayan menkul kıymetler karşılığında açtığı kredileri geri çağırması ve bunlar karşılığında işlem yapmama kararı almasıydı. Banka bu kararını yumuşatarak tedirginliğin bir nebze ortadan kalkmasını sağladı. Ayrıca, bankanın

¹⁷⁹ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 251-260.

Comptoir National d'Escompte ile birlikte Transvaal altın madeni şirketi hisse senetleri için sandık kuracaklarına dair piyasaya yayılan söylentiler olumlu bir havanın esmesine neden oldu. Ancak Avrupa piyasalarında katılım listedileri yeni açılan Rus ve Çin istikrazı tahvillerine yatırım yapmak isteyen kişi ve kurumların portföylerini boşaltmaya başlamaları Temmuz ayı sonuna doğru Avrupa borsaları ile Dersaadet Tahvilât Borsası'nda depresyona neden oldu. Borsada takas işlemleri güçlükle yapılabildi. Ağustos ayı başından itibaren Londra Borsası'ndaki altın madeni şirketlerinin hisse senetlerindeki satış eğilimi, Ekim ayında Paris Borsası'nın da bu eğilime katılmasıyla birlikte sert bir fiyat düşüş dalgası yarattı. Dersaadet Tahvilât Borsası'ndaki takas işlemleri Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin devreye girmesiyle ancak giderilebildi. Londra ve Paris borsalarında düşüş eğiliminin devam etmesi, buna ek olarak Dersaadet Tahvilât Borsası'nın borsa kotasyonuna dâhil olmayan şirket kâğıtlarının takasa artık kabul etmeyeceğine dair söylentinin yayılması Galata'da ciddi bir panik ortamına zemin hazırladı. Londra Borsası'nda büyük bir aracının iflas ettiğine dair söylenti ile Paris Borsası'nda altın madeni şirketleri menkul kıymetlerinin takasında sorun çıkması paniği iyice kör kle di. Birbirini tetikleyen bu süreç sonunda Dersaadet Tahvilât Borsası'daki takas sorunu Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin dahi ç zemeyeceğı bir boyuta ulaştı. Borsa resmi kotasyonuna dâhil olmayan şirket menkul kıymetlerinin takasında yaşanan sorunlar çok sayıda borsa aracısını ve oyuncusunu iflasın eşiğine getirdi. Babıâli borsada yaşanan bu olumsuz gelişmelerin önünü alabilmek için 1 Kasım 1895 tarihinden başlamak üzere 4 aylık bir “*tecil-i dûyun*” yani moratoryum kararı almak zorunda kaldı. Bu kararın yanı sıra Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye olası bir hücumun önünü kesmek için bir ay süreyle banka banknotlarının konvertibilitesi askıya alındı.¹⁸⁰

Yaşanan kriz büyük bir borsa krizi olmanın çok ötesinde olumsuz etkilere sahipti. Kriz, başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere tüm Galata

¹⁸⁰ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 261-265.

banka ve bankerlerini etkiledi. Bankaların etkilenmesinin en önemli nedeni borsayla uğraşan müşterilerine açtıkları kredilerdi. Kredilerin teminatında yine borsada işlem gören hisse senedi ve tahvillerin bulunması, fiyatların dip yapması nedeniyle bu teminatları oldukça değersiz hale getirmişti. Borsanın ciddi ölçüde kan kaybettiği bu ortamda lokomotif kâğıt konumunda olan devlete ait D tahvilinin fiyatının da büyük düşüş göstermesi, bu kâğıdın teminat olarak gösterildiği tüm bankacılık işlemlerini olumsuz etkiledi. Açıklanan olumsuzluklar herhangi bir borsa krizinin bankacılık sektörü üzerinde yaratacağı olağan olumsuz etkilerdi. Ancak krizi bankalar açısından derinleştiren husus 1875 krizi öncesinde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne dâhil daha çok Babiâli'nin kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamaya yoğunlaşan bankaların Muharrem Kararnamesi sonrasında bir kısım faaliyetlerini Dersaadet Tahvilât Borsası'ndaki spekülâtif işlemlere kaydırmış olmalarıydı. Krizin ana sorumlusu olarak görülen altın madeni şirketleri ile borsa resmi kotasyonunda olmayan üç şirketin hisse senetlerine bizzat Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve diğer Galata bankalarının yatırım yapmaları ve yatırım yapanlara da kredi açmalarıydı. 1895 Borsa Krizi'nin bankaları yıpratmasının temel nedenleri bunlardı. Borsa spekülasyonunun merkezinde bulunan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne müdürü Sir Edgar Vincent bankanın da önemli zarara maruz kalması nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Moratoryum süresinin 2 Mart 1896 tarihinde bitmesi takas işlemlerini gerçekleştiremeyen borsa aracıları arasında herhangi bir protestoya neden olmaz iken ticaret dünyasında bedelleri ödenmeyen poliçeler için yoğun protesto yaşandı. Avrupa borsalarında toparlanma yaşanırken 1895 krizi sonrasında Dersaadet Tahvilât Borsası enerjisini büyük oranda kaybederek, bir daha eski canlılığına kavuşamadı. Babiâli ise her krizden sonra olduğu gibi borsa krizinin nedenleri ve alınması gereken önlemler konusuna yoğunlaştı.¹⁸¹

1896 yılında krizin yarattığı olumsuz havayla mücadele eden Bank-ı Osmanî-i Şâhâne için zor günler devam etti. Banka 26 Ağustos 1896 günü

¹⁸¹ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 265-267.

Taşnak örgütü üyesi Ermenilerin baskınına uğradı. Yemek nedeniyle boş olduğu öğle saatinde, müşteri kılığında bankaya giren örgüt üyeleri ellerindeki çok sayıda silah ve mühimmatla içerideki çalışanları rehin aldı. Bankanın hem devlet bankası olma hem de uluslararası bir hüviyetinin bulunması nedeniyle Avrupa’da ses getireceği düşünülerek girişilen bu eylem, baskını yapanların taleplerinin kabul edilmesiyle sona erdi. Ancak toplum katında infiale neden olan bu baskın, İstanbul’da sonu ölümlerle biten şiddet olaylarına neden oldu.¹⁸² Bu önemli gelişmeler dışında 1896 yılında sektörü ilgilendiren bazı gelişmeler de yaşandı. Bunlardan ilki Selanik bankası kurucularından İzak (Isaac) Fernandez’in bir emlak bankası kurmak için Ticaret Nezareti’ne başvuru yapmasıydı. Adı geçen nezarete Şubat ayı başında yapılan başvuruya göre kurulması planlanan bankanın nominal sermayesi 1.500.000 lira olacaktı. Proje incelenmek üzere Ticaret Nezareti tarafından Nafia Nezareti’ne gönderildi. Mayıs ayı başında proje üzerinde incelemesini tamamlayan Nafia Nezareti ise proje ile ilgili belgeleri Babıâli’ye sevketti.¹⁸³ Nisan ayı içerisinde ise İzmirli banker-tacir N. Comninos iflas etti.¹⁸⁴ Diğer gelişme ise Emniyet Sandığı’nın faaliyet ve organizasyonuna ilişkin reform çalışmalarının yılboyunca devam etmesiydi. Duyun-u Umumiye İdaresi’nden Ducos bu konuda hazırladığı bir raporu Mayıs ayı içerisinde Nafia Nezareti’ne sundu. Sözkonusu raporda kurumun geliştirilmesi için alınacak önlemlerle ilgili açıklamalar ve taşrada önemli merkezlerde şubeler açılması öneriliyordu. Yine Emniyet Sandığı başmüfettişlerinden Cemal Bey tarafından sunulan bir rapor Haziran-Temmuz aylarında Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa’nın başkanlığında kurumun yönetim kurulunun da katıldığı toplantılarda tartışıldı. Konu üzerinde çalışmalar yılsonuna kadar devam etti.¹⁸⁵ Sandıklar cephesinde yaşanan yeni bir gelişme ise 8 Ağustos 1896 tarihinde yayımlanan

¹⁸² Eldem, **a.g.e.**, ss. 231-236; Christopher J. Walker, “From Sasun to the Ottoman Bank: Turkish Armenians in the Mid-1890’s” , **The Armenian Review**, Vol. 31, Nr. 3-123, March 1979, ss. 253-256.

¹⁸³ **LHEE**, 3 Şubat 1896, 4 Mayıs 1896.

¹⁸⁴ **LHEE**, 13 Nisan 1896.

¹⁸⁵ **LHEE**, 18 Mayıs 1896, “The Savings Bank” 22 Haziran 1896, “The Savings Bank” 6 Temmuz 1896, 9 Kasım 1896.

nizamname ile Babıâli Teshilât Sandığı unvanıyla yeni bir sandığın hayata geçirilmesiydi. Babıâli'deki bütün memur, katip ve hademelere hizmet vermek üzere amacıyla kurulan bu sandık bir komisyon tarafından idare edilecekti. Sandığın sermayesi ise Sultan II. Abdülhamid tarafından ihsan buyrulan 2 bin lira ile nizamnamede sandığa tahsis edilen muhtelif gelir kalemlerinden oluşuyordu. Sandık kapsam dahilindeki üyelerine ikraz yoluyla finansman sağlayacaktı.¹⁸⁶

İstanbul Bankası'nı bünyesine alan Kambiyo ve Esham Şirketi, bu birleşmeye rağmen 1897 yılında sektörden çıkış yapıp yapmama konusunu gündeme aldı. Bunun nedeni bankanın imtiyaz süresinin sona ermesine az bir süre kalmasıydı. Bankanın 23 Ekim 1897 tarihinde yapılacak olağanüstü genel kurul toplantısında imtiyaz süresinin uzatılması ya da tasfiyeye gitme seçeneğinin hissedarlara sunulması kararlaştırıldı. Zikredilen tarihte yapılan genel kurulda ise şirket imtiyaz süresinin uzatılması yönünde Babıâli'ye gerekli başvurunun yapılmasına karar verildi. Yapılacak anasözleşme değişikliğinde yeni bankanın unvanının Banque Générale d'Orient olması kararlaştırıldı. Ancak bankanın tasfiyesine yönelik tartışmalar 1898 yılında yapılan genel kurullarda da devam etti. Nisan ayı başında yapılan genel kurulda banka yöneticileri işlerin iyi gitmemesinden dolayı daha çok tasfiyeye meyilliydi. Ancak yapılan oylamada tasfiyeye gitme önerisi reddedildi.¹⁸⁷ Benzer bir karar verme durumu İtibar-ı Umumi için de geçerliydi. Bu bankanın imtiyaz süresinin 1899 yılı başında dolacak olması imtiyaz süresinin uzatılması ya da tasfiyeye gidilmesini gündeme getirdi. Kambiyo ve Esham Şirketi'nden farklı olarak bankanın giderek küçülen iş hacminden dolayı tasfiye daha makul bir seçenek olarak görünüyordu. Bankanın 15 Haziran 1898 tarihinde yapılan olağan genel kurul toplantısında bu konu gündeme getirilerek şirketin süresinin uzatılması ya da tasfiyeye gidilmesi seçeneklerinden birine karar verilmesinin gerekli olduğu

¹⁸⁶ “Babıâli Teshilât Sandığı Nizâmnâmesi”, **Düstûr**, T. 1, C. 7, 100-103; “Babıâli Teshilât Sandığı Nizâmnâmesi”, **Düstûr**, T. 1, C. 8, 646-647.

¹⁸⁷ **LHEE**, 23 Ağustos 1897, “Financial” 25 Ekim 1897, “Financial” 24 Ocak 1898, 7 Şubat 1898, “Financial” 4 Nisan 1898.

vurgulandı. Bankanın 26 Kasım 1898 tarihinde yapılan genel kurulunda konu tartışmaya açıldı ve hissedarların büyük çoğunluğu tasfiyeye gidilmesi yönünde oy kullandı. Bu karar bankacılık sektörünün önemli bir aktörünün daha sistemden çıkışı anlamına geliyordu.¹⁸⁸

1897 yılının ikinci yarısında Selanikli tacir Abastado Ticaret ile Nafia nezaretlerine bir emlâk bankası kurulması konusunda uzun bir rapor sundu. Bu raporu göndermesinin gerekçesi ise her iki nezaretin birkaç ay önce vilayetlerdeki ticaret odalarına ülkede ticaret ve sanayinin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmasını isteyen bir genelge göndermesiydi. Abastado da bu çerçevede kalem aldığı raporunda zikredilen gelişmelerin sağlanmasının en iyi yolunun bu tür bir banka kurulmasından geçtiğini ifade ediyordu.¹⁸⁹ Emlâk bankası kurulması konusunda öneriler, hatta kurmak için başvurular yapılmasına karşın Babıâli cephesinde bu konuda müspet bir değişiklik yaşanmadı. Son olarak İstanbul'da emlâk bankası kurma konusunda başvuruda bulunmasına karşın uzun süredir bir cevap alamayan Izak Fernandez 1898 yılı Haziran ayında başvurusunu yeniledi.¹⁹⁰

1899 yılının Şubat ayının ilk yarısında İstanbul Bankası'nın kurucularından A. Syngros Atina'da vefat etti. 1829 yılında İstanbul'da doğmuş olan Syngros, 25 yaşında iken G. Coronios ile birlikte önce kendi adlarına bir bankacılık kurumu oluşturmuş, daha sonra bu oluşum İstanbul Bankası'na dönüşmüştü. 1871 yılında Atina'ya yerleşen Synogros Yunan bankacılık sektörünün önemli aktörlerinden biri olmuştu. Vefatı üzerine Atina'da bankalar ve Atina Borsası kapandı, kral ve kraliçe başta olmak üzere tüm devlet erkanı taziye mesajı yayınladı.¹⁹¹ İtibar-ı Umumi'nin Mart ayında yapılan genel kurulunda bankanın tasfiye sürecinin nasıl yürütüleceği

¹⁸⁸ LHEE, "Financial" 20 Haziran 1898, "Financial" 28 Kasım 1898; **İkdam**, 7 Haziran 1898, 5 Ocak 1899.

¹⁸⁹ LHEE, 8 Kasım 1897.

¹⁹⁰ LHEE, 20 Haziran 1898.

¹⁹¹ LHEE, "The Late Mr. A. Syngros" 6 Mart 1899; **İkdam**, 3 Mart 1899.

belirlendi.¹⁹² Kambiyo ve Esham Şirketi'nin aynı ay içerisinde yapılan genel kurulunda da önceki genel kurulda alınan devam kararı uyarınca banka imtiyaz süresinin uzatılması ve anasözleşme değişikliğine onay alınması için gereken başvuruların yapıldığı, ancak nezaretlerden birinin karşı çıkması nedeniyle gerekli iznin elde edilemediği bilgisi hissedarlarla paylaşıldı. Bankanın önünde tasfiyeye gitmekten başka bir seçenek kalmamıştı. Büyük hissedarların derin teessür içine düştükleri bu durum karşısında bankanın tasfiyeye götürülmesi kararlaştırılarak tasfiye memurları belirlendi ve süreç başlatıldı. Bu kararla birlikte 1870'li yıllardan bu yana sektörün önemli bankalarından biri olan Kambiyo ve Esham Şirketi, devam etme arzusuna rağmen sektörden mecburen çıkmak zorunda kaldı.¹⁹³

Yirminci yüzyılın başından Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulduğu 24 Temmuz 1908 tarihine kadar bankacılık sektörü, Alman bankalarının girişi dışarıda bırakıldığında çok fazla hareketin yaşanmadığı bir dönem geçirdi. Osmanlı ülkesine ilk giriş yapan Alman bankası 1899 yılında Berlin'de, Führung des Berliner Bankhaus von der Heydt tarafından kurulan Deutsche Palästinaabank'tı. Bu banka Filistin'deki protestan cemaati tarafından kurulmuş olan Deutschen Palästina und Orientgesellschaft Limited unvanlı şirketi 1899 yılı Ocak ayında tüm aktif ve pasifiyle devraldı. İlk şubesini Kudüs'te açan bankanın sermayesi 5 milyon Marktı. Bankanın temel faaliyeti Almanya'nın Filistin ve Doğu Akdeniz ile olan ticari faaliyetlerini geliştirmekti. İlk faaliyet yıllarını başarılı bir şekilde geçiren banka bölgede faaliyet gösteren İngiliz ve Fransız bankalarının rekabetine dayanamayarak, şubelerini 1913 yılında Deutschen Orientbank'a devretti.¹⁹⁴ 1900 yılında İtibar-ı Umumi'nin tasfiyesi devam etti.¹⁹⁵ Bu yılın diğer bir gelişmesi ise

¹⁹² LHEE, "Financial" 13 Mart 1899.

¹⁹³ LHEE, "Financial" 27 Mart 1899, 22 Mayıs 1899, 4 Aralık 1899.

¹⁹⁴ Walter Hoffman-Halle(Saale), "Deutsche Banken in der Türkei", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 6. Band., 1915, ss. 410-413; J. Riesser, *The German Great Banks and Their Concentration in connection with The Economic Development of Germany*, Washington, D.C., National Monetary Commission, 1911, s. 454; Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1913)*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982, s. 52; Hasan Ferid, *a.g.e.*, ss. 54-55.

¹⁹⁵ LHEE, 5 Şubat 1900.

İngiltere’de Anglo-Oriental Banking Corporation unvanı altında 1 milyon sterlin sermayeli bir bankanın kurulmasıydı. Bu bankanın Osmanlı bankacılık sektörünü ilgilendiren yanı, sermayesini Osmanlı ülkesindeki bankerler, finansçılar, girişimciler vb. kesimlere yatıracak olmasıydı. Aynı şekilde bir önceki yıl Londra’da kurulan Commission and Exchange Company unvanlı şirket de ilk genel kurul toplantısını Mayıs ayı içerisinde Galata’da gerçekleştirdi.¹⁹⁶ İzmirli tüccardan Solari ise British Oriental Bank unvanıyla bir banka kurmuştu. İzmir’de şube açarak faaliyet gösteren bu bankanın sermayesi 27 bin liraydı.¹⁹⁷ 1901 yılı Eylül ayında önemli Galata bankerlerinden olan Stefanovich Schilizzi ailesinden Paul Stefanovich İstanbul’da vefat etti.¹⁹⁸ Aynı ay içerisinde tasfiye halinde bulunan Kambiyo ve Esham Şirketi’nin genel kurul toplantısı yapılarak tasfiye memurları tasfiye işlemlerinde geline nokta hakkında hissedarlara bilgi verdiler.¹⁹⁹ 1901 yılı Kasım yaşanan önemli bir gelişme ise yeni bir banka kurulmasına yönelik yapılan bir başvuruydu. Borsa aracısı (Tc) Chimara ile Halid Bey, Ticaret ve Endüstri Bankası unvanıyla 250 bin lira sermayeli bir banka kurulması için Nafia Nezareti’ne başvuru yaptılar. Ön incelemeyi tamamlayan nezaret bankanın taslak nizamnamesi ve özelliklerini içeren belgeleri Babıâli’ye aktardı.²⁰⁰ 1902 yılı Nisan ayında İkdâm Gazetesi’nde İstanbul Emniyet Sandığı’nın faaliyetini sürdürmekte zorlandığına dair bir haber yayınlandı. Gazetenin haberinde sandığın sermayesinin bir kısmının gayrimenkule yatırılmış olması ve son dönemde zimmete geçirme vakalarının ortaya çıkarılmasından sonra sandıktan mevduat çekilişinin yaşanması nedeniyle mali bünyesinin zora girdiği ifade ediliyordu. Sultan II. Abdülhamid’in sandığın finansal durumunun güçlendirilmesi için sermayesinin attırılmasını emretmesine rağmen arttırım için herhangi bir

¹⁹⁶ LHEE, 21 Mayıs 1900.

¹⁹⁷ Hasan Ferid, a.g.e., s. 55.

¹⁹⁸ LHEE, “Funeral of M. Paul Stefanovich” 9 Eylül 1901, “M. Paul Stefanovich” 9 Eylül 1901, “The Stefanovich Estate” 9 Aralık 1901.

¹⁹⁹ LHEE, “Société Ottomane de Change et de Valeurs” 16 Eylül 1901, 30 Eylül 1901; İkdâm, 14 Eylül 1901.

²⁰⁰ LHEE, 25 Kasım 1901, 2 Aralık 1901. İlk haberde başvurunun Ticaret Nezareti’ne, ikinci haberde ise Nafia Nezareti’ne yapıldığı ve evrakların buradan Babıâli’ye gönderildiği belirtilmiştir.

kaynak bulunamamıştı. Son çare olarak sandığın tahvil ihracı yoluyla kaynak sağlamasına, bu işi yürütmek için kurulan komisyonun aynı zamanda gayrimenkul üzerine verilen kredileri gözden geçirmesine karar verildi.²⁰¹ Aynı yılın Kasım ayı ortalarında Deutsche Bank'ın İstanbul'da bir temsilcilik/şube açacağına dair bir gazetede haber yayınlanmasına karşın daha sonra bu haberin asılsız olduğu anlaşıldı. Ancak her iki ülkenin gelişen ekonomik ilişkileri Osmanlı ve Alman sermayesinden mürekkep bir sanayi ve ticaret bankasının kurulmasına yönelik fikirleri güçlendiriyordu.²⁰² Aynı ay içerisinde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne yönetiminde değişiklik yapıldı ve müdürlüğe Gaston Auboyneau getirildi.²⁰³ Babıâli, Ticaret ve Endüstri Bankası kurulmasına ilişkin başvuruyla ilgili olarak kuruculardan bazı değişiklikler yapılmasını talep ederek ilgili belgeleri Nafia Nezareti'ne geri gönderdi. Kurucular, Babıâli'nin değişiklik taleplerini yerine getirmesi üzerine belgeler tekrar Sadaret'e gönderildi.²⁰⁴

1903 yılı, ticaret dünyasında yaşanan tüccar iflaslarından dolayı piyasaların moralinin çok da iyi olmadığı bir yıldır. Dersaadet Tahvilât Borsası'nda da küçük çaplı bir krizin yaşandığı bu yılın kayda değer gelişmesi Osmanlı borçlarının birleştirilmesi projesini elde etmek için Alman bankalarının aktif bir şekilde çalışmalarıydı.²⁰⁵ 1903 yılı aynı zamanda Filistin'de Deutsche Palästina Bank'tan sonra faaliyete geçen ikinci bir bankanın faaliyete geçtiği bir yıl oldu. Theodor Herzl tarafından ilk kez 1897 yılında gündeme gelen ve Osmanlı Devleti'ne açılacak kredi karşılığında Yahudiler için Filistin'de yerleşme izni sağlamak amacıyla kurulması düşünülen bu bankanın ilk aşaması 1899 yılında gerçekleşti. Zikredilen yılda Londra'da 250 bin sterlin sermaye ile kurulan The Jewish Colonial Trust (Jüdische Colonialbank), 1902 yılında Filistin'de bankacılık faaliyetlerinde bulunmak amacıyla merkezi yine Londra olan The Anglo-Palestine Company

²⁰¹ LHEE, 21 Nisan 1902.

²⁰² BOA, Y.PRK.HR, 28-93, 10 Haziran 1900; LHEE, 10 Kasım 1902.

²⁰³ LHEE, "The Imperial Ottoman Bank" 17 Kasım 1902.

²⁰⁴ LHEE, 1 Aralık 1902.

²⁰⁵ LHEE, 25 Haziran 1903 29 Haziran 1903.

adıylı limited Şirket niteliğinde bir iştirak kurdu. Bu Şirketin sermayesi tamamı kurucu Şirkete ait olmak üzere 39 bin sterlindi. Fakat iştirak kendi kurucusunun hisselerini satın aldığı için gerçekte sermayesi 16 bin sterlindi. Banka, bir İngiliz Şirketi olması nedeniyle kapitülasyon hukukundan yararlanarak Őehirdeki İngiliz konsolosluğunun himayesinde ilk Şubesini 1903 yılında Hayfa Şehrinde açarak faaliyetine başladı. Bankanın temel faaliyeti bölgeye gelecek Yahudi yerleşimcilerin gayrimenkul edinmeleri başta olmak üzere, altyapı, sanayi, ticari ve ziraai faaliyetlerini finanse etmektir. Banka faaliyetlerini geniŐleterek ilerleyen yıllarda Filistin'in diğer Şehirlerinde de Şubeler açtı.²⁰⁶ Zikredilen yılda Babıâli'nin gündemine gelen diğer bir banka kurma talebi ise Sisam Adası'ndan geldi. Özerk yönetime sahip bu adanın meclisi adada bir banka kurulması konusunda Babıâli nezdinde girişimlerde bulundu. Adaya münhasır banknot çıkarma hakkını da içerecek Şekilde kurulması önerilen banka konusu takip eden yıllarda da devam eden bir yazışma trafiğine neden oldu. Bunun sebebi banknot ihraç yetkisinin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazına engel olup olmayacağıydı. Babıali'nin adada Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından bir Şube aılması teklifi bu bankanın Şube açmak için gerekli ticaret hacminin olmaması nedeniyle kabul görmedi. Diğer taraftan ada idaresi de bu Şubenin aılması halinde bankanın yönetiminin ada tarafından yapılması gerektiğinde ısrar etti. Ada yönetiminin Midilli Bankası ve Atina merkezli Yunan bankalarıyla bu tür bir banka kurma girişimi ise beklenen sonucu vermedi.²⁰⁷ Alman sermayesinin Yunan sermayesiyle 1904 yılında ortaklaşa Atina'da 10 milyon frank sermaye ile kurduğu Orientbank A.G. Selanik, İzmir ve İstanbul'da birer Şube açtı. Bu bankanın İstanbul Şubesi ileride de açıklanacağı üzere 1906 yılında Deutschen Orientbank'a

²⁰⁶ BOA, **DH.MKT**, 783-20, 24 Ekim 1903, 8 Şubat 1907, 13 Şubat 1907; **HR.İD**, 2019-78, 30 Kasım 1903; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 55; Nachum T. Gross, "The Anglo-Palestine Company: the formative years, 1903-1914", **Ottoman Palestine 1800-1914 Studies in Economic and Social History içinde**, Ed. Gad G. Gilbar, Leiden, E.J. Brill, 1990, ss. 219-224. Kuruluş unvanında banka ibaresi yer almayan bu bankanın unvanı 1930 yılında The Anglo-Palestine Bank Şeklini almış olup, 1950 yılında da bugün İsrail'de faaliyetine devam etmekte olan Bank Leumi'ye dönüşmüştür. Bkz. **a.g.m.**, s. 219, dipnotu.

²⁰⁷ BOA, **DH.MKT**, 778-35, 2 Eylül 1903, 22 Kasım 1903, 28 Mart 1904; **DH.MKT**, 1177-76, 24 Mart 1907, 7 Nisan 1907, 12 Nisan 1908, 13 Mayıs 1907, 20 Mayıs 1907, 6 Haziran 1907; **Y.EE**, 2-43, 11 Haziran 1907.

devredildi.²⁰⁸ 1905 yılı Mart ayı bitiminde Atina Bankası'nın Voyvoda Caddesi'ndeki şubesi geniş bir katılımın olduğu törenle açıldı.²⁰⁹

Deutsche Palästina-Bank'ın ardından Osmanlı bankacılık sektörüne giriş yapan ikinci Alman bankası Deutsche Orientbank A.G. oldu. 1906 yılında, Nationalbank für Deutschland, Dresdner Bank ve A. Schaafhausen'scher Bankverein gibi büyük Alman bankalarının iştirakiyle merkezi Berlin'de olmak üzere anonim şirket şeklinde kurulan bu bankanın sermayesi 16 milyon marktı. Aslında bu banka daha önce Atina'da kurulmuş olan Orientbank A.G.'nin Berlin, Hamburg ve İstanbul şubelerinin bu bankadan devralınmasıyla oluşturulmuş bir bankaydı. Osmanlı ülkesine yönelik faaliyet göstermek üzere kurulan banka Osmanlı Devleti'nin finansmanının yanısıra ülkede altyapı, ticaret ve sanayinin finanse edilmesini hedeflemekteydi. Hızlı bir şekilde faaliyetlerini ve şube ağını genişleten banka, 1914 yılında Deutsche Palästina-Bank'ın şubelerini de devraldı. Banka aynı zamanda kurucularının büyük Alman bankaları olması dolayısı Deutsche Bank'ın Osmanlı ülkesinde kendisine tehlikeli rakip olarak gördüğü bir bankaydı.²¹⁰ Alman sermayesinin zikredilen yılda yaptığı bir girişim ise Emniyet Sandığı'nı devletten devralmaktı. Frankfurt merkezli Deutsche Effecten- und Wechsel-Bank unvanlı banka tarafından sandığın imtiyazının kendilerine devri konusunda belirli şartlar ihtiva eden bir teklif sunuldu.²¹¹ Aynı yıl İstanbul'da şube açan diğer bir yabancı banka ise merkezi Viyana'da bulunan Wiener Bankverein'di. Bankanın temel faaliyeti ticari kesimi finanse etmekte.²¹² 1907 yılı Şubat ayında ise Banca Commerciale Italiana'nın önderliğindeki mali grubun kurduğu Società Commerciale di Oriente unvanlı

²⁰⁸ Riesser, **a.g.e.**, s. 454.

²⁰⁹ LHEE, "The Banque D'Athènes" 3 Nisan 1905; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 56.

²¹⁰ Hoffman-Halle, **a.g.m.**, ss. 413-417; Riesser, **a.g.e.**, s. 446; **A Century of Deutsche Bank in Turkey**, prepared by Historical Association of Deutsche Bank, 2009, ss. 8-9; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 54, 56; Önsöy, **a.g.e.**, s. 54.

²¹¹ BOA, **DH.MKT**, 1175-89, 30 Mart 1906.

²¹² Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 55; "Türkisches Bankwesen", **Österreichische Monatsschrift für den Orient**, S. 10, Oktober 1910, s. 110; Riesser, **a.g.e.**, s. 1016. Bankanın İstanbul'da şube açtığı tarih bazı kaynaklarda 1905 olarak verilmektedir.

hem banka işlemleri hemde madencilik alanında faaliyet gösteren bir şirket kuruldu. Bu şirketin sermayesi 3 milyon franktı.²¹³

1.8. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bankalar (1908-1914)

1908 yılı Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında önemli değişimlerin yaşandığı bir yıldır. Ülke içerisinde Sultan II. Abdühamit'e yönelik muhalefet Temmuz ayında iyice gün yüzüne çıktı. Kolağası Resneli Niyazi Bey'in kendi bölgesinde başlattığı ayaklanma Makedonya'nın diğer şehirlerine hızla yayıldı. Ayaklanmanın boyutunun büyümesi üzerine Sultan ilk iktidara geldiğinde askıya aldığı Kanun-i Esasi'yi tekrar uygulamak zorunda kaldı. Kanun-i Esasi'nin yeniden kabul edildiği 24 Temmuz 1908 tarihiyle birlikte İkinci Meşrutiyet dönemi başlamış oldu. Siyasi alanda gerçekleşen bu değişime rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar geçen bu dönem Osmanlı Devleti açısından yine büyük siyasi olayların yaşandığı bir devre oldu. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 31 Mart Ayaklanması, Trablusgarp ve Balkan savaşları zikredilen kısa dönemdeki büyük iç ve dış siyasi gelişmeler olarak tarihe geçti. Siyasi açıdan oldukça yoğun olan bu dönemin iktisadi hayat üzerine olumsuz yansımaları oldu. Özellikle para ve sermaye piyasaları yaşanan gelişmelere paralel olarak dalgalı bir seyir izledi.²¹⁴

İkinci Meşrutiyet döneminin bankacılık üzerindeki etkisi ise yerli ve yabancı sermayeli banka kurma ve şube açılışlarının yoğunlaşmasıydı. Bu dönem aynı zamanda İttihat ve Terakki hükümetinin önderliğinde başlayacak olan “milli iktisat” akımının bankacılık sektörüne yansımalarının ilk örneklerinin ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olması açısından önemliydi.

²¹³ R. J. B. Bosworth, “İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 63, 73; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 55; “Türkisches Bankwesen”, **a.g.g.**, s. 111; Riesser, **a.g.e.**, ss. 456-457. Riesser bu şirketin kuruluşunu 1908, sermayesini ise 3.000.000 lira olarak veriyor.

²¹⁴ Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 284-300.

Bankacılık alanında bu yılda yaşanan gelişmelerin ilki 1871 yılında Petersburg’da kurulan ve Rusya’nın büyük şehirlerinde şubeleri bulunan Russian Bank for Foreign Trade’in şube açma girişimiydi. Bu bankanın amacı Rusya’nın gelişmiş Avrupa ülkelerine göre oldukça geri kalmış dış ticaretinin gelişimine katkı sağlamaktı. Banka, Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve finansmanına destek olmak amacıyla 1908 yılında İstanbul’da bir şube açtı.²¹⁵ Diğer bir gelişme ise Eytam sandıklarının unvanı Eytam İdanat Sandığı’na dönüştürülmesiydi.²¹⁶ 1909 yılında ise uzun yıllardır İstanbul’da temsilcilik veya şube açacağı konuşulan, 1880’li yılların başından itibaren Osmanlı ülkesinde gerek devlet gerekse altyapı finansmanına yönelik faaliyetleri bulunan Deutsche Bank’ın şube açma girişimi somut hale geldi. Almanya’nın en büyük bankalarından biri olan ve bu ülkenin dış ticaretinin gelişimine katkıda bulunmaya amaçlayan adı geçen banka Osmanlı Devleti’nin bazı borçlanmalarına aracılık etmenin dışında esas olarak Bağdat Demiryolu gibi devasa bir projeyi üstlenerek Osmanlı ülkesinde rakiplerinin önüne geçmişti. Konya ve Adana ovalarının sulanması projelerine de iştirak eden bankanın İstanbul’da bir şube açması ancak 1909 yılında gerçekleşebildi.²¹⁷ Aynı yıl içerisinde İstanbul’da anonim şirket şeklinde kurulan banka ise Türkiye Milli Bankası (National Bank of Turkey)’di. Sir Ernest Cassel’in önderliğinde İngiliz sermayedarların girişimi ile İstanbul’da kurulan bankanın nominal sermayesi 1 milyon sterlindi. Her türlü bankacılık faaliyeti ile uğraşacak bankanın temel amacı Osmanlı ülkesinde İngiliz ticaretini ve yatırımlarını finanse etmektir.²¹⁸ 1909 yılında banka kurma konusunda yaşanan bir diğer gelişme ise Edirne’de anonim şirket şeklinde bir milli sanayi banka kurulmasına yönelikti.²¹⁹

²¹⁵ Alan Bodger, “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, s. 98; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 55; “Türkisches Bankwesen”, **a.g.g.**, s. 110. Bodger şube açılış tarihini 1907 olarak vermektedir.

²¹⁶ Özbek, **a.g.e.**, s. 51.

²¹⁷ “Türkisches Bankwesen”, **a.g.g.**, s. 110; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 54; Önsoy, **a.g.e.**, ss. 54-56; Özyüksel, **a.g.e.**, ss. 101-175, 209-212.

²¹⁸ BOA, **A.DVN.MKL**, 48-17, 2 Eylül 1909; **BEO**, 3533-264927, 10 Nisan 1909; **Levant Trade Review**, Vol. 1, No. 1, 1911, s. 23; “Türkisches Bankwesen”, **a.g.g.**, s. 110; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss.61-64.

²¹⁹ BOA, **DH.MKT**, 2791-35, 6 Nisan 1909.

1910 yılında bankacılık sektörüne girişler devam etti. Kuruluş izni alan bankalardan ilki İtibar-ı Malî Osmanlı Anonim Şirketi, diğer unvanıyla Umur-ı Nafia ve İtibar-ı Maliyye-i Osmani'ydi. İstanbul'da anonim şirket şeklinde, 110 bin lira sermaye ile kurulan bankanın kurucuları Osmanlı tebaasından kişiler görünmekle birlikte banka Fransız sermayesinin kontrolü altındaydı. Unvanından da anlaşılacağı üzere banka büyük oranda bayındırlık alanlarındaki projelerin finansmanını hedeflemekteydi. Bunun yanı sıra malî, ticari ve sınai faaliyetlerin finansmanı, madencilik ve menkul mallara ilişkin işlemler, inşaat araçları, nakliyat, demiryolu, deniz ulaşımı, liman ve dok işletmeciliğinin finansmanı da faaliyetleri arasındaydı.²²⁰ Bu bankanın ardından Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası kuruluş izni aldı. Adı geçen bankanın ilk unvanı Türkiye Bankası iken, Türkiye Milli Bankası ile karıştırılma ihtimali nedeniyle unvanı değiştirilmişti. Merkezi İstanbul'da olan ve anonim şirket şeklinde kurulan bu bankanın kurucuları arasında Osmanlı tebaasından kişiler bulunmakla birlikte bu banka da Fransız sermayesinin kontrolü altındaydı. Bankanın nominal sermayesi ise 550 bin lira olup faaliyet alanı her türlü malî, ticari, zirai ve madencilik faaliyetlerinin finansmanı şeklinde belirlenmişti.²²¹ İstanbul merkezli bu bankalar dışında Kudüs'te kurulan diğer bir banka ise Filistin Ticaret Bankası (Banque Commerciale de Palestine) unvanlı bankaydı. Yerel sermayedarlar tarafından oldukça düşük bir tutar olan 50 bin lira sermaye ile anonim şirket şeklinde kurulan bu banka her türlü bankacılık işlemlerini yapma ve ticaret, ziraat, sanayi ve bayındırlık alanlardaki faaliyetleri finanse etmeyi amaçlamaktaydı. Bunların haricinde bankanın gayrimenkul üzerine kredi verme, yani emlak bankası niteliği de bulunuyordu.²²²

²²⁰ **İkdam**, 15 Aralık 1909; A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, Ed. Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975, s. 413; Haz. Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2012, s. 122.

²²¹ BOA, **BEO**, 3670-275213, 30 Kasım 1909; Ökçün, **a.g.m.**, s. 413; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 64-65; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 195.

²²² BOA, **A.DVN.MKL**, 48-13, 18 Haziran 1909; **BEO**, 3582-268647, 24 Haziran 1909; **İ.DUİT**, 83-39, 13 Mart 1911; Gad G. Gilbar, "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1868-1914", **Palestine in the Late Ottoman Period: Political Social and Economic Transformation**, Ed. David Kushner, Leiden, E. J. Brill, 1986, s. 206; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 195. Yılmaz'ın yayına hazırladığı çalışmada bankanın 25 bin lira

Banka kuruluş girişimleri 1911 yılında da aynı hızla devam etti. Zikredilen yılda arka arkaya Osmanlı Ticaret Bankası, İstanbul Bankası, Konya İktisad-ı Milli Bankası, Terhin-i Emlak ve İfraz-ı Arazi Bankası, İtibar-ı Ahali Şirketi (Credit Populaire) kuruluş izni alırken, Banco di Roma İstanbul'da şube açtı. Osmanlı Ticaret Bankası merkezi İstanbul'da olmak üzere 100 bin lira nominal sermaye ile İstanbul'daki tüccar tarafından anonim şirket tipinde kuruluş izni alan bir bankaydı. Bankanın daha önceki unvanı Dersaadet Şirket-i Ticariye-i Osmaniyyesi ya da Osmanlı Ticaret Şirketi iken bankaya dönüştürülmüştü. Faaliyet alanı ise her türlü bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra menkul kıymet ihracına aracılık etmekte. İstanbul Bankası da bir önceki banka gibi merkezi İstanbul'da olan, 22 bin lira tutarında nominal sermaye ile anonim şirket tipinde bir banka olup her türlü bankerlik, ticaret ve inşaat işleriyle iştigal etmek üzere kurulmuştu. Aynı yıl kuruluş izni alan Konya İktisad-ı Milli Bankası ise İstanbul dışında kurulan ve milli bankacılık akımının ilk örneğiydi. Yerel tüccar tarafından 1909 yılında Şirket-i İktisadiyye-i Milliye unvanıyla komandit şirket tipinde kurulmuş olan şirket 1911 yılında anonim şirket tipine dönüştürülerek ana faaliyet alanı da bankacılığa dönüştürülmüştü. Bankanın kuruluş anındaki nominal sermayesi ise 100 bin liraydı. Terhin-i Emlak ve İfraz-ı Arazi Bankası ise 1860'lı yıllardan beri kurulması düşünülen, ancak bir türlü kurulamayan emlak bankası tipinde kurulan ilk bankaydı. Merkezi İstanbul'da olan anonim şirket tipindeki bu bankanın sermayesi 200.000 Osmanlı lirası, imtiyaz süresi ise 99 yıldır. İtibar-ı Ahali Şirketi ise taksitle eşya satmak, her nevi ticaret, maliye, sarrafiye ve ziraat şirketlerine vekalet etmek üzere 4.400 Osmanlı Lirası sermayeyle 20 yıllığına kuruluş izni almıştı.²²³ Büyük İtalyan bankalarından biri olan Banco di Roma ise diğer

sermaye ile kurulduğu belirtilmektedir.

²²³ BOA, **A.DVN.MKL**, 52-8, 12 Temmuz 1911; **A.DVN.MKL**, 53-14, 21 Eylül 1911; **ŞD**, 1232-31, 2 Haziran 1911; Ökçün, **a.g.m.**, ss. 414-415, 420; Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 65-66; Yılmaz, **a.g.e.**, ss. 97, 268, 281. Osmanlı Ticaret Bankası'nın Levant Trade Review'da yer alan ilanında bankanın 1910 yılında alınan ferman ile kurulduğu bilgisi yer alıyor. Bkz. **a.g.g.**, Vol. 4, No. 1, 1914, s. 99.

Avrupa bankaları gibi İstanbul'da şube açarak uluslararası ticari işlemlerdeki rekabetten pay kapmayı hedefliyordu.²²⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce bankacılık sektörüne girişler hız kesmedi. 1912 yılında kuruluş izni alan veya sube açılışı yapan bir banka olmamasına karşın 1913 yılında yeni bir giriş yaşandı. Bu yılın ortasında kurulan Şirket-i Ticariyye, Sinaïyye ve Maliye, diğer unvanıyla Umur-u Ticariyye ve Sinaïyye ve Maliyye Osmanlı Anonim Şirketi merkezi İstanbul'da olan ve anonim şirket şeklinde kuruluş izni alan bir bankaydı. Aslında bu bankanın kurulmasına yönelik çalışmalar 1905 yılında başlamış, ancak kuruluş sermayesi için öngörülen tutarın devlet tarafından yeterli görülmemesi ve %10'unu teşkil eden tutarın teminat olarak yatırılmaması nedeniyle izin süreci uzamıştı. Bankanın nominal sermayesi 100 bin liradan ibaret olup bu sermayenin çoğunluğu yabancı sermayeye, kalan kısmı yerel tüccarlara aitti. Banka genel bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra bayındırlık ve madencilik alanlarında imtiyazlar almayı, taşımacılık alanında faaliyet göstermeyi ve sanayi şirketleri kurmayı hedefliyordu. Savaşın başladığı 1914 yılında ise kuruluş izinleri daha da arttı. Kuruluş izni alan bankaların bir kısmı milli iktisat akımı çerçevesinde taşrada faaliyet göstermek isteyen bankalardı. Zikredilen yılın Ocak ayında kuruluş izni alan bankalardan biri Emlâk ve İkrâzat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi'ydi. Merkezi İstanbul ve nominal sermayesi 100 bin lira olan bu bankanın kurucuları tamamen yerli girişimcilerden oluşuyordu. Bankanın faaliyet sahası bankacılık işlemleri ve gayrimenkul finansmanıydı. Diğer banka ise merkezi, şirket tipi, sermayesi ve kurucuların niteliği açısından aynı özelliklere sahip olan Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyyesi'ydi. 1914 yılının Ocak ayında kuruluş izni alan taşra bankalarının ilki Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi'ydi. Bankanın kuruluş izni aldığı 1914 yılındaki unvanı Adembeyzade İbrahim, Sipahizade Hamid ve Şürekâsı İslâm Ticaret Bankası olup komandit şirket tipinde ve sermayesi 14.720 liraydı. 1919 yılında anonim şirkete

²²⁴ Levant Trade Review, Vol.1, No. 1, s.63.

dönüşen bankanın kurucuları tamamen yerel tüccar ve girişimcilerden oluşuyordu. Faaliyet alanı bölgedeki ziraat ve ticaret kesimini finanse etmekte. Benzer bir oluşum Aydın ilinde gerçekleşti. Bu banka, merkezi Aydın'da, tamamı yerel sermayedarlar ve Ziraat Bankası'nın iştirakiyle kuruluş izni alan Milli Aydın Bankası'ydı. Anonim şirket tipinde 50 bin lira nominal sermaye ile kurulan bu bankanın temel faaliyeti bölgedeki ziraai faaliyetlerin finansmanıydı.²²⁵ Sayılan bu bankalara ek olarak 1913 yılında merkezi Peşte'de bulunan Macar Bankası ve Ticaret Şirketi İstanbul ve İzmir'de birer şube açarak faaliyete başladı.²²⁶

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının hemen öncesinde kurulmasına karar verilen bir diğer banka ise Evkaf Bankası'ydı. Klasik dönemden bu yana Osmanlı toplumunun kredi ihtiyacının karşılanmasında önemli yeri bulunan para vakıflarının yönetimi 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasından sonra bu nezarete bağlanmıştı. Bu tarihten itibaren geçen sürede de bir değişiklik yaşanmamıştı. İttihat Terakki hükümetinde Evkaf Nazırı olarak görev yapan Hayri Efendi, para vakıflarının varlıklarının hızla değer kaybetmesinin önüne geçilebilmesi amacıyla bu vakıfların yerine modern anlamda bir banka kurulmasını önermişti. Sözkonusu teklif hükümet tarafından da uygun bulundu ve bu hususta hazırlanan bir kanun tasarısı Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek padişahın onayına sunuldu. Sultan Mehmet Reşad'ın 19 Temmuz 1914 tarihinde onaylaması üzerine her türlü bankacılık işlemleriyle uğraşmak üzere anonim şirket şeklinde, 500 bin lira nominal sermayeli Evkaf Bankası'nın kuruluş izni alınmış oldu. Zikredilen tarihte bankanın kuruluşu için çıkarılmış olan Evkaf Bankası Hakkında Kanûn-ı Muvakkat, bu kanunda yapılan bazı tadillerle 1 Ağustos 1914 tarihinde kesinleşti. Ancak kanun görüşmeleri sırasında faiz sistemiyle çalışacak bu bankaya yönelik şiddetli eleştiriler gelmişti. Bankanın kuruluş kanunu çıkmasına karşın Osmanlı

²²⁵ BOA, A.DVN.MKL, 66-14, 21 Şubat 1914; 66-15, 9 Ağustos 1919; BEO, 2564-192280, 28 Nisan 1905; Ökçün, a.g.m., ss. 413, 415-416, 421-422, 436-437; Hasan Ferid, a.g.e., s. 68; Yılmaz, a.g.e., ss. 243, 351.

²²⁶ Hasan Ferid, a.g.e., s. 55.

Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle bu banka faaliyete geçemedi. Bu gelişmelerin yaşandığı yıl içerisinde İzmir'de de bir Evkaf Bankası kurma girişimi görüldü.²²⁷

Yukarıda sayılan nispeten büyük bankalar yanında bu dönemde aile şirketi şeklinde kurulan küçük sermayeli bankalar da bulunmaktaydı. Fransız tebaasından Glavany, Yunanistan tebasından Caneto'nun kurduğu bankalar bu kapsamda sayılabilir. Ancak bu tür bankalar yüksek faizlerle işlem yapıp daha çok borsa faaliyetleri çerçevesinde spekülasyon yaparak hileli yollarla halkın zararına işlem yaptıktan sonra ortadan kaybolan bankalardı. Yine kendi çaplarında bankacılık faaliyetleri ile uğraşan çok sayıda banker de bulunmaktaydı.²²⁸ Savaşa doğru gidilen sözkonusu yılda sandıklar cephesinde yaşanan bir gelişme ise polisler ile polis idare memurları tasarruf sandığının kurulmasıydı.²²⁹

Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1830'lu yıllarda başlayan modern bankacılık faaliyeti Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar muhtelif evrelerden geçmiştir. Neredeyse yüzyıla yaklaşan bu devrede çok sayıda banka kurma girişiminde bulunulmuş, bunlardan bazıları kuruluş izni aldıktan sonra faaliyete geçemezken bazıları kısa süreli bazıları ise daha uzun süreli faaliyet gösterebilmişlerdir. Çalışmanın inceleme dönemini teşkil eden sözkonusu dönemdeki gerek girişim ve kuruluş izni aşamasında kalan gerekse faaliyet gösteren bankaların bir envanteri **Ek: 1**'de yer almaktadır.

²²⁷ “Evkaf Bankası Hakkında Kanûn-ı Muvakkat”, **Düstûr**, T. 2, C. 6, ss. 330-331; “Evkaf Bankası Hakkında Kanûn”, **Düstûr**, T. 2, C. 6, ss. 1046-1048; Hasan Ferid, **a.g.e.**, s. 67-68; Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, ss. 60-61. Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, ss. 87-88.

²²⁸ Hasan Ferid, **a.g.e.**, ss. 56, 67.

²²⁹ BOA, **A.DVN.MKL**, 57-45, 28 Şubat 1914.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI BANKACILIĞININ REGÜLASYONU

2.1. Bankacılık Sektörünün Regülasyonu

Günümüz iktisat literatürünün en güncel konularından birini regülasyon kavramı oluşturmaktadır. Bu kavram ilk bakışta devletin iktisadi hayata müdahalesini akla getirirse de, dikkatlice ele alındığında daha kompleks bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Gündelik kullanımda “*ayarlama*”²³⁰ olarak tanımlanan bu kelime iktisat literatüründe “*piyasaların bir üst otorite yoluyla düzenlenmesi, denetlenmesi, yönetilmesi ve yönlendirilmesi faaliyetleri*”²³¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre regülasyondan bahsedilebilmesi için öncelikle bir piyasanın, sonrasında ise bu piyasayı düzenleyecek, denetleyecek ve yönlendirecek bir otoritenin varlığı gereklidir. Literatürde, bazı yazarlar regülasyonu tanımlarken otorite olarak devlete vurgu yapmalarına karşın bu otoritenin mutlak surette devlet olması gerekmebilir. Regülasyonla yakından ilişkili diğer bir kavram ise deregülasyondur. Piyasaların liberalize edilmesi anlamına gelen bu kavram piyasanın tamamen kurallardan arındırılmasından ziyade mevcut regülasyonların azaltılması/gevşetilmesi ve kendi dinamikleri çerçevesinde işlemeye bırakılmasıdır.²³²

²³⁰ TDK Güncel Sözlük

²³¹ Fuat Oğuz, **Devlet ve Piyasa Regülasyon Ekonomisine Giriş**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 19.

²³² Haşim Akça, **Regülasyon Ekonomisi**, Adana, Nobel Kitabevi, 2007, s.18; Oğuz, **a.g.e.**, s. 19-21. Konuyla ilgili diğer kavram zikredilebilecek terimler olarak “re-regülasyon”, “ko-regülasyon” ve “self-regülasyon-kendi kendine regülasyon”dan bahsedilebilir. Bunlardan “re-regülasyon”, daha önce deregüle edilmiş bir alanı tekrar regülasyona tabi tutma; “ko-regülasyon”, regülasyon idareleri ile regülasyona tabi aktörlerin işbirliğine dayalı olarak gerçekleştirilen regülasyon ve self-regülasyon ise belirli bir sektör veya meslek grubuna, kamu yararı sağlamak için, devletin “gözetimi”nde, sektörel veya mesleki standartları tespit etme ve bu standartlara uygun hareket edilmesini sağlama sorumluluğunun verilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Cenk Şahin, **Amerikan Federal İdare Hukukunda**

Benimsenen ya da üzerine iktisadi sistemin inşa edildiği ideolojiye göre devletin iktisadi alana müdahalesinin, diğer bir deyişle regülasyonun mahiyet ve boyutunda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Günümüz açısından bakıldığında serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği ülkelerde dahi devletin iktisadi hayatı kendi işleyişine bırakmadığı, muhtelif müdahalelerle yönlendirdiği görülmektedir. Buradan iktisadi hayatın devlet tarafından neden düzenlemeye tabi tutulduğunun cevabı ortaya çıkmaktadır. Devletin sosyal fonksiyonuna yapılan vurgunun artması ve refah toplumunun hedeflenmesi regülasyonun en temel gerekçelerinden birine işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile regülasyonun özünde “*kamu yararı*” baskın bir faktör konumundadır. Buna göre devletler sosyal refahı arttırabilmek için kamu yararının baskın olduğu, stratejik mal ve hizmetlerin üretimini piyasaya bırakmayarak müdahalede bulunmaktadır. Bunun arkasında yatan temel felsefe ise regülasyonun olmadığı durumlarda piyasa aksaklıklarından dolayı oluşacak doğal tekellerin yaratacağı rantların bunlara aktarılmasının önüne geçilerek topluma kanalize edilmesini sağlamaktır. Buna yıkıcı rekabet, dışsallıklar ve asimetrik bilgi ve benzeri piyasa aksaklıklarından kaynaklanabilecek sosyal kayıpların engellenmesi de eklenebilir.²³³

Herhangi bir iktisadi faaliyet kolunda gerçekleştirilen düzenlemeler ile sonrasında yine devlet tarafından takip edilen süreçler topluluğu olarak regülasyon devlet tarafından izlenen iktisadi ve sosyal politikalar çerçevesinde şekillenmekte ve anlam kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iktisadi ve sosyal regülasyonlar şeklinde bir tasnife gidilebilmekle birlikte bu iki alanın sınırlarının muğlaklığı aralarında kesin bir sınır çizgisinin çekilmesini zorlaştırmaktadır. Bu gibi durumlar regülasyonu tanımlarken araştırmacıları daha temkinli davranmaya itebilmektedir.²³⁴ Diğer bir tasnif şeklinde ise piyasanın dışarıdan mı yoksa

“Regülasyon” ve Türk İdare Hukukuna Yansımaları, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 5.

²³³ Oğuz, a.g.e., s. 25-27; Akça, a.g.e., s. 31; Stephen G. Breyer, **Regulation and Its Reform**, Harvard University Press, 1982, ss. 15-35.

²³⁴ Şahin, a.g.e., s. 2; Richard A. Posner, “Theories of Economic Regulation”, **The Bell**

kendiliğinden mi düzenlendiği kriteri esas alınmaktadır. Eğer piyasa, dışarıdan ve onun üzerinde bulunan bir otorite tarafından düzenleniyorsa bu durumda piyasa dışı regülasyon olgusundan sözedilmektedir. Bunun karşısı olarak eğer piyasa içerisinde kendiliğinden ya da piyasa aktörlerinin herhangi dışsal bir zorlama olmaksızın bir uzlaşya varmaları durumunda ise piyasa içi regülasyondan bahsedilmektedir.²³⁵

Regülatör, diğeri bir ifadeyle düzenleyici, düzenlemek istediğı alanı muhtelif araçlar yardımıyla düzenleyebilmektedir. Bunlar fiyat düzenlemeleri, miktar düzenlemeleri, giriş-çıkış kısıtlamaları ve diğeri düzenlemeler başlığı altında toplanmak üzere genel olarak dört başlık altında incelenebilir.²³⁶ Regülatör, fiyat düzenlemeleri vasıtasıyla üretilecek mal ve hizmetlerin fiyatlarını sınırlama ya da belirli bir fiyat belirleme yoluna giderek piyasaya müdahale edebilmektedir. Ekmek fiyatlarının bir düzenleyici tarafından belirlenerek tüm ekmek üreticilerinin bu fiyattan ekmek satmalarının zorunlu kılınması bu araca örnek verilebilir. Fiyat düzenlemelerine benzer diğeri bir regülasyon aracı ise miktar düzenlemeleridir. Regülatör, üretilecek mal ve hizmetin miktarını kısıtlayabilir veya belirli bir sayıda üretilmesini isteyebilir. Bu durumda üreticiler bu karara göre üretim politikalarını düzenlemek zorunda kalabilir. Giriş ve çıkışların kısıtlanması halinde regülatör sektör bazında, bu sektöre yatırım yapmak isteyen girişimcilerin önüne belirli kurallar koyarak sektöre girişleri kısıtlayabildiğı gibi sektörde faaliyet gösteren firmaların sektörden çıkış taleplerini de belirli şartların gerçekleştirilmesine bağlayabilir. Diğeri bir ifade ile sektöre giriş ve çıkışlar girişimcilerin serbest iradesiyle gerçekleştirebileceğı bir durum olmaktan çıkabilir. Bu aracın en tipik örneğı bazı alanlarda iş yapmanın lisanslamaya bağlanmasıdır. Son olarak, üretilecek mal ve hizmetin kalitesi, içeriğı, boyutu, şekli vb. sayılabilecek muhtelif hususlar regülatör tarafından düzenlenebilir, belirli standartlara

bağlanabilir. Gündelik yaşamda sıkça rastlanabilecek bu düzenlemelere ekmeğin içeriğine konulacak tuz miktarına yönelik kısıtlama ya da ürünlerin ambalajlarında içerik ve kalori bilgilerinin yer almasının zorunlu tutulması örnek gösterilebilir.

Konumuzun öznesi olan bankacılık sektörünün, daha da özelinde ticaret/mevduat bankaları ile devlet arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu, bu alanın devlet tarafından fazlasıyla regülasyona tabi tutulduğu bilinmektedir. Regülasyon anlamında devlet ile bankacılık sektörünün ilişkisi günümüze mahsus bir olgu olmayıp, bu ilişkinin bankacılık işlemlerinin başladığı ilk tarihlerden itibaren ortaya çıktığı bilinmektedir. Öyle ki, tarihi süreçte devletlerin yaptığı müdahaleler ülkelerin finansal sistemlerinin niteliğini şekillendirmede etkili olmuştur. Finans literatüründe piyasa bazlı-banka bazlı finansal sistemler şeklinde yapılan ikili ayırım devletlerin finansal alana yaptığı müdahaleler sonucunda oluşmuştur.²³⁷ Teorik olarak devlet müdahalesinin daha az olduğu, piyasanın kendiliğinden işleyişine daha fazla imkân tanındığı ve fon ihtiyacı içinde bulunanların bu ihtiyaçlarını bankalardan ziyade sermaye piyasalarından sağladığı piyasa bazlı finansal sistemlerde dahi bankacılık alanı devlet müdahalesinden kendini kurtaramamaktadır. 2008 yılında başlayan finansal krizde piyasa bazlı finansal sistemlerin hâkim olduğu A.B.D. ve İngiltere’de bankacılık sektörünün yoğun devlet müdahalesine maruz kalması bu duruma iyi bir örnektir.²³⁸

Bankacılık sektörünün regülasyona tabi tutulması tarihi bir realite olduğuna göre devletlerin bu piyasaya neden müdahale ettiğinin ortaya konulması bir gereklilik arzetmektedir. Devletleri bankacılık sektörünü düzenlemeye iten saikler literatürde salt iktisadi ve politik iktisattan (ekonomi-politik) kaynaklanan faktörler olmak üzere iki başlık altında

²³⁷ Franklin Allen and Douglas Gale, **a.g.e.**, ss. 30-42.

²³⁸ Pelin Ataman Erdönmez, “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, S. 68, 2009, s. 89.

incelenmektedir. Regülasyonun kaynağını salt iktisadi faktörlere bağlayan görüşlerin temelinde asimetrik bilgi ve tekeller gibi sektörün etkin bir şekilde işlemesinin önündeki aksaklıklara yapılan vurgu yatmaktadır. Buna göre regülasyon zikredilen unsurlar nedeniyle aksayan sektöre otoritenin bir müdahalesidir. Bu müdahale ile bankacılık sisteminin etkin ve istikrarlı bir şekilde çalışması amaçlanmaktadır. Bankacılık sektörünün ve bu sektörün sunduğu finansal ürünlerin güvenilir kılınması sayesinde sektöre gerek toplumun gerekse dış dünyanın güven duyması sağlanabilmektedir. Güvenin sağlanması halinde ise ülkenin kıt kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımı gerçekleştirilebilmekte, ödemeler sistemi sağlıklı bir şekilde işletilebilmekte ve iktisadi büyümeye katkı sağlanabilmektedir. Ayrıca etkin ve rekabetçi bir şekilde işleyecek bankacılık sistemi ülke kaynaklarının belli ellerde toplanmasının önüne geçebileceği gibi bankaları piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ürün çeşitliliği sunma ve dağıtım kanallara oluşturmaya da sevkedecektir. Son olarak, bankaların para yaratım süreçlerinde oynadıkları hayati rol, devletlerin parasal kontrolü sağlama ve bunu makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik düzenleme gayeleri bankaları regülasyonun önemli bir öznesi haline getirmektedir.²³⁹

Politik iktisat kaynaklı faktörlere vurgu yapanlar ise regülasyonu farklı çıkar gruplarının karşılıklı mücadelesinin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre toplumu oluşturan farklı çıkar gruplarının politik güçleri ve müşevvikleri bulunmaktadır. Bu gruplardan sayısal olarak çok, güçlü finansal kaynaklara sahip ve birbirine sıkı bir şekilde bağlı olanlar kendi çıkarlarına hizmet edecek düzenlemeleri hayata geçirtme konusunda diğer gruplara göre avantajlı konumda bulunabilirler. Güç dengesinin bazı gruplar lehine bozulmasını önleme konusunda regülasyon yararlı sonuçlar üretebilir. Bu yaklaşım temelde politikacılar ile düzenleme yapan kesimleri, iktisadi olmayan hedefleri gerçekleştirmeye yönelik

²³⁹ Richard S. Grossman, **a.g.e.** s. 129; Frederic S. Mishkin, **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, Pearson-Addison Wesley, 7th Edition, 2004, ss. 37, 39; Charles P. Kindleberger, **Cinnet, Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi**, Çev. Halil Tunali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2008, s. 8.

müşevviklere sahip çıkar grupları şeklinde düşünmektedir. Bu çerçevede bankacılık piyasasının istikrarlı bir şekilde işlemesi yukarıda zikredilen salt iktisadi faydaları yanında politik iktisat yönünden de faydalar yaratabilir. Bunun en belirgin örneği bankacılık krizlerinin ülke ekonomileri için yarattığı kayıplardır. Bankacılık sisteminin istikrarlı şekilde işlemesi, bu tür kayıpların en aza indirilmesi konusunda regülasyonun gerekçesini oluşturmaktadır. Diğer taraftan seçmen kitlesi tarafından servet saklamanın bir yolu olarak bankalara para yatırmanın tercih edilmesi politikacıları bankacılık sektöründe istikrar sağlayıcı düzenlemelerin hayata geçirilmesine neden olabilir. Zira muhtemel bir kriz ve sonrasında yaşanacak istikrarsızlık ortamı seçmen kitlesinin bankalarda tuttukları tasarruflarında kayıplara neden olabilecek, ciddi politik sonuçlar doğurabilecektir. Yaşanan bir finansal krizde banka ortakları/hissedarları, bankadan kredi alanlar ve genel olarak ekonomi olumsuz yönde etkilenmektedir. Fakat hissedarlara ve kredi alanlara göre bankada tasarruflarını değerlendirenlerin çok sayıda küçük tasarruf sahibinden oluşması politik açıdan bu grubu dikkate alınması gereken bir çıkar grubu haline getirmektedir. Hükümetler bu faktörlerden dolayı bankacılık sisteminde kriz anlarında devreye soktukları kurtarma paketleri, başvurulacak son likidite mercii operasyonları ve diğer daha uç iktisadi önlemlerle istikrarı sağlamayı hedeflemektedirler. Ayrıca aldıkları bazı önlemlerle bankalar arasındaki rekabeti yumuşatarak bankacılık sisteminde istikrarı güçlendirmeye çalışabilirler. Yine finansal hizmetlerden yararlanan tüketicilerin bankalar tarafından istismar edilmesini önleme, kredi kaynaklarına eşit ulaşımın sağlanarak ayrımcılığın önlenmesi, bankalara gerek mevduat yatırma gerekse banka hisselerine yatırım yapacak kişilerin asimetrik bilgi kaynaklı yanlış seçimlerde bulunmalarının önüne geçilebilmesi amacıyla kamuoyuna doğru ve güvenilir bilgi akışının sağlanması regülasyona iten faktörler olarak sayılabilir.²⁴⁰

Regülasyonun iktisadi mantığını gerekçelendirmede zikredilebilecek

²⁴⁰ Grossman, a.g.e., ss. 130-131; Mishkin, a.g.e., ss. 189-198.

üçüncü bir faktör ise bankaların parasal sistem içerisinde üstlendikleri hayati roldür. Yukarıda da bahsedildiği gibi yüzyılı aşkın bir süredir uygulamada bulunan kısmi rezerv uygulamasına dayalı bankacılık sistemi parasal büyüme oranının kontrol edilmesi ve fiyat istikrarının sürdürülmesini sağlamada bankaları vazgeçilmez kılmaktadır. Bankaların bu açıdan regülasyona tabi tutulmaları, hedeflenen iktisadi faydaların ötesinde yararlar doğurmasına da neden olmaktadır. Bankaların devlet iç borçlanma kağıtlarına yatırım yapması sağlanarak kamu maliyesi açısından faydalar sağlanabileceği gibi belirli bölgelerin veya sektörlerin gelişiminin sağlanmasında da bankalar etkin bir aktör olarak kullanılabilir. Bazı durumlarda devletler politik olarak güçlü sınıfların bankalarına yönelik kayıracı bazı uygulamalara gidebileceği gibi bazı kesimlerin veya yabancıların bankacılık sistemine girişlerini de engelleyebilir. Sayılan bu örnekler düzenlemelerin politik iktisat açısından bazen iktisadi olmayan hedefleri gerçekleştirmeye yönelik kamusal, ideolojik veya özel saiklerle gerçekleştirilebileceğini göstermesi açısından önemlidir.²⁴¹

Devletler, gerek iktisadi gerekse politik iktisat kaynaklı faktörlerin harekete geçirmesiyle bankacılık sektörünü regüle ederken muhtelif araçlar kullanmaktadır. Bu araçların başında bankacılık sistemine girişlerin kısıtlanması ve çıkışların belirli koşullara bağlanması gelmektedir. Regülatör sisteme girişlerde seçici davranarak belirli koşulları yerine getiren yatırımcıların bankacılık faaliyetlerine izin vermekte, iradi olarak sistemden çıkış yapılmak istenmesi durumunda ise belirli koşulların gerçekleşmesini şart koşabilmektedir. İkinci olarak, regülatör banka aktifleri ve faaliyetleri üzerinde kısıtlamalara gidebilmektedir. Bu kısıtlamalarla bankaların sağlıklı ve istikrarlı çalışmasının sağlanmasından kamu maliyesine finansman sağlama, belirli sektör ve bölgelerin gelişiminin teşvik edilmesine kadar varan muhtelif hedeflerin gerçekleşmesi sağlanabilmektedir. Günümüzde banka bilançosuna yönelik kısıtlamaların en belirgin ve önemli örneği Basel

²⁴¹ Grossman, **a.g.e.**, s. 132.

standartları çerçevesinde uygulamaya konulan sermaye yeterliliğine ilişkin düzenlemelerdir. Üçüncü olarak, gerek bankalara mevduat yatırarak gerekse banka hisselerine yatırıma yaparak tasarruflarını değerlendirmek isteyen yatırımcılar, bankalarla iş ilişkisinde bulunan paydaşlar ve genel olarak kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla banka mali tablolarının ve raporlarının düzenli olarak ilan edilmesi, bankayı ilgilendiren önemli gelişmelerin kamuoyuna açıklanması vb. düzenlemeler önemli bir araçtır. Bunlara ek olarak bankacılık sektöründe rekabetin sınırlandırılması, faiz oranlarına kısıtlama getirilmesi, mevduat garantisi gibi uygulamalar da sıralanabilir.²⁴² Söz konusu regülasyon araçları bankacılık sektörünün normal koşullarda faaliyetine devam etmesi sırasında uygulanan araçlar olmasının yanı sıra krizlerinin başgösterdiği olağanüstü durumlarda daha sert/uç uygulamalara da dönüşebilmektedir. Örneğin, iflasa doğru gidebilecek bankaların güçlendirilmesi için sermaye ve likidite yeterliliği rasyolarının belirlenmesi, bilanço ile ilgili olarak banka tarafından tutulabilecek varlıklara ilişkin kısıtlamalar ya da varlıkların bileşimine ve yükümlülöklere ilişkin sınırlamalar getirilebilir. Bunların yanı sıra devletler bu durumlarda bankacılık sektöründe kurtarma, merkez bankası vasıtasıyla başvurulacak son likidite mercii operasyonları ve diğer şiddetli önlemlerle sisteme doğrudan müdahale yoluna gidebilmektedir.²⁴³

Bankacılık sektörünün regülasyonunda üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus ise düzenlemelerin ne zaman hayata geçirildiğinin belirlenmesidir. Düzenlemelerin ne zaman yapıldığının tespiti yüzeysel olarak bakıldığında basit bir konu gibi görünse de bazı durumlarda bunun tespitini yapmak oldukça güçtür. Otoriteyi düzenleme yapma konusunda harekete geçiren belirgin en önemli olgu finansal krizlerin varlığıdır. Düzenleme otoriteleri genel olarak finansal krizlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bankacılık sektöründe istikrarın tekrar sağlanabilmesi amacıyla bazı

²⁴² Mishkin, **a.g.e.**, ss. 260-269.

²⁴³ Grossman, **a.g.e.**, s. 130.

tedbirleri uygulamaya koymaktadırlar. Bu uygulamaların kapsayıcılığı ve hayata geçirilme hızı yaşanan krizin şiddeti ile doğru orantılıdır. Krizlerin yarattığı tahribatın büyüklüğü reformların hayata geçirilme hızını artırmakta, yapılan regülasyonların daha kapsamlı olmasına neden olabilmektedir. Bazı regülasyonların hayata geçirilme tarihleri önceki bir düzenlemenin herhangi bir değişikliğe uğramadan veya bazı değişiklikler yapılarak yürürlük süresinin uzatılması nedeniyle kolayca tespit edilebilir. Bunun tersine bazı düzenlemelerin hayata geçirilme tarihi açık bir şekilde bilinmesine karşın bu düzenlemenin yapılmasına yönelik ilk hareketin ne zaman başladığının tespiti güç olabilmektedir. Sözkonusu süreç yaşanan politik ve iktisadi gelişmelere paralel olarak zamanla, yavaş yavaş gelişme göstererek belli bir olgunluğa ulaştığında somutlaşmış olabilir. Bu gelişmeler kargaşa, politik istikrarsızlık, bankacılık sisteminde yaşanan ufak çaplı kriz veya sallantı ya da ekonomideki olumsuz dalgalanmalar gibi ülke içinde yaşanan gelişmelerden kaynaklanabileceği gibi savaş, ülkeler arası siyasi gerginlikler veya global çaplı finansal ve iktisadi krizlerden de kaynaklanabilir. Ülke içerisinde yaşanan gelişmeler kısa ve uzun vadeli etkiler yaratarak düzenleyici otorite ile bankacıları bu gelişmelere karşı pozisyon almaya itebilir. Yeni hayata geçirilen bir düzenleme sonucunda bankacılar bu düzenlemelerin açıklarını teşhis ederek bunları dolanma yoluna giderken, düzenleyici otorite de sözkonusu açıkları kapatmaya yönelik yeni düzenlemeleri hayata geçirebilirler. Bu karşılıklı etkileşim sonucu oluşan regülasyon sürecini Edward Kane “düzenleyici diyalektik” olarak tanımlanmaktadır. Düzenleyici diyalektik sürecine en belirgin örnek olarak 1694 yılında Bank of England’ın kurulmasıyla başlayan ve 19. yüzyılın ortasına kadar geçen sürede yaşanan iktisadi ve politik iktisat güçlerinin karşılıklı savaşımının bir alanı olan İngiliz bankacılık sistemi gösterilebilir.²⁴⁴

²⁴⁴ Edward J. Kane, “Good Intentions and Unintended Evil: The Case against Selective Credit Allocation”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 9, No.1, Part 1, ss. 55-56; Grossman, **a.g.e.**, ss. 133-134.

Literatürde bankacılık sektörünün regülasyonu ile ilgili tartışılan diğer bir husus ise sektörün regülasyonunun piyasa disiplini çerçevesinde mi yoksa düzenleyici bir otorite tarafından mı gerçekleştirilmesinin uygun olacağına ilişkindir. Sektörün piyasa disiplini çerçevesinde regüle edilebileceğine taraftar olanlar bankalara fon sağlayanların bu konuda etkili olabileceklerini düşünmektedir. Bu çerçevede hücum riski bankaların aşırı risk almalarını etkileyebileceği gibi banka bilançosunun pasif kısmının vade kompozisyonunun kısa süreli fonlardan oluşması yine bankacıları disipline edici yönde etkide bulunacaktır. Ancak bankaların faaliyetleri hakkında fazla bilgiye sahip olmayan mudilerin bir bankanın iflasa gitmesi halinde piyasa disiplininin bunu nasıl engelleyebileceği hususu tartışmalıdır. Düzenleyici otorite disiplinine taraftar olanlar ise devletin bizzat bankacılık sektörü üzerindeki düzenleme ve gözetimine vurgu yapmaktadır. Devlet lisanslama, sermaye yeterliliği ve diğer düzenlemelerle sektöre müdahale ederken sözkonusu düzenlemelere sektör temsilcilerinin uyumunu belirli aralıklarla gerçekleştireceği denetimlerle kontrol etmektedir. Ancak burada da bankaları düzenleme ve gözetlemekle görevli olanların genelde sektörü takip etmede geride kalmaları, düzenleme ve gözetime rağmen banka iflaslarının ülke ekonomileri için yarattığı kayıpların varlığı bu yaklaşımın da sorunun çözümünde yetersiz kaldığını göstermektedir. Her iki yaklaşımın bünyesel eksiklikleri literatürde iki yaklaşımın uygun bir karışımının bankacılık sektörünün regülasyonunda daha etkin olabileceğine dair önerilerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu çerçevede sermaye yeterliliği düzenlemesi içerisine piyasa disiplininin monte edilmesi regülasyonun daha etkin bir düzeyde gerçekleştirilmesini sağlayabilecektir. Bankaların kurumsal yatırımcılar tarafından izlenmesinin sağlanması ve sermaye benzeri krediler yoluyla piyasa disiplinin sermaye yeterliliği içerisine meczedilmesi istenilen karışıma ulaşılabileceğini gösterse de konu hala tartışılmaya devam etmektedir.²⁴⁵

²⁴⁵ David O. Beim ve Charles W. Calomoris, **Emerging Financial Markets**, New York, McGraw-Hill Irwin, 2001, ss. 204-206.

2.2. Bankacılık Regölasyonunun Tarihi Gelişimi

Yukarıda yer alan açıklamalar doğal olarak bankacılık sektörünün regölasyonunda günümüzde ulaşılan noktayı göstermekte ve literatürde tartışılmaya devam eden hususları içermektedir. Bugün bankacılık sektörünün devlet tarafından sıkı bir şekilde düzenlemeye tabi tutulduğuna dair klişe halini almış ifade aslında sadece günümüze ait bir olgu değildir. Bilakis bankacılığın ilk gelişim çağlarından bugüne bu sektörün bir realitesidir. Bankacılık sektörü ile kamu otoritesi arasındaki bu yakın ilişki aynı zamanda, bankacılık sektörünün şekillenmesinde kamu müdahalesinin ne derece etkili olduğunu gösteren bir süreçtir. Yirmibirinci yüzyılın başında hemen hemen bütün ülkelerde bankacılık sektörü, artık sadece bu sektöre has bankacılık kanunlarıyla düzenlenmektedir. Oysa, 19. yüzyılda bankacılık kanununa sahip çok az ülke bulunmaktadır. Öyleyse, regölasyonda bugün geline nokta, bankacılık faaliyetlerinin ilk ortaya çıktığı Önasya ve Mısır uygarlıklarından günümüze kadar yüzyılları kapsayan bir zaman diliminde yaşanan değişim ve dönüşümlerin bir sonucudur. Söz konusu zaman diliminde bankacılık faaliyetlerine ilişkin regölasyonlar üç evrede incelenebilir.²⁴⁶

Finansal gelişmeye paralel olarak regölasyonun ilk evresini para kullanımı ve kredi ilişkilerinin orta çıktığı ilk gelişme çağlarından 13. yüzyıla kadar olan evre oluşturmaktadır. Bu devrenin genel özelliği kıymetli madenlerden sikke şeklinde darp edilen madeni paraların yegane finansal aracı oluşturduğu bir devre olmasıdır. Ayrıca bu dönemde ticari faaliyetler, zirai üretim ve tüketimin finansmanına yönelik finansal hizmetler yaygınlaşırken, para değişimi ile ikrazat işlemleri ile uğraşan finansal araçlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Regölasyon açısından bakıldığında ise en önemli düzenleme alanının standart para darbına ve tedavülüne yönelik olduğu görülmektedir. Siyasi otoritenin para ile olan ilişkisi literatürde hâlâ

²⁴⁶ Grossman, **a.g.e.**, s. 128; Allen and Gale, **a.g.e.**, ss. 26-29.

tartışılan bir konudur. Ana akım iktisat, para kullanımının ticaret dünyasının bir keşfi olduğunu, sonradan siyasi otorite tarafından sahiplenildiğini iddia etmesine karşın bu görüşün karşısında duran yazarlar paranın bizzat siyasi otorite, yani devlet tarafından yaratıldığına ileri sürmektedirler. Teorik olarak para için siyasi otoritenin varlığının zorunlu bir şart olmadığı ileri sürülebilirse de tarihi sürece bakıldığında siyasi otorite-para birlikteliğinin bir realite olduğu görülür. Parayı devletin varetmesini düşünenler para darbının hükümrana ait bir hak olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum hükümranın paraya yaptığı müdahalelerle ortaya çıkmaktadır. Hükümrân kendisini temsil eden bir nesne olarak parayı gerek fiziki gerekse ayar bakımından standart bir şekilde darp ettirmekte ve egemenlik sahası içerisinde yasal mübadale aracı haline getirmektedir. Diğer taraftan, bu saha içerisinde para darp hakkını başka bir kesimle paylaşmayarak tekelleştirmekte, para darbindan kaynaklanan senyoraj gelirlerini kamu maliyesinin finansmanında bir araç olarak kullanmaktadır.²⁴⁷

Günümüz anlamında ulus-devlet temeline dayalı milli ekonomilerin olmadığı bu çağlarda siyasi otoritenin para alanını düzenlemeye yönelik müdahalelerinin de başarılı olma ihtimali zayıftı. Bunun nedeni muhtelif siyasi otoriteler tarafından darp edilen ve standartı korunan madeni paraların sınır tanımaz bir şekilde kabule mazhar olması, tashih ve tağşiş işlemlerine maruz kalan madeni paraların ise kendi ülkelerinde dahi tedavül görmez hale gelebilmesiydi. Siyasi otoritenin gücünü sınırlayan diğer bir faktör ise bu devirlerde sikke arzının istikrarsızlığı ve para kıtlığıydı. Bu koşullar altında siyasi otoritenin para alanına yaptığı müdahaleler yetersiz kalırken ülkelerin para sistemleri muhtelif siyasi otoritelere ait sağlam veya tağşişe uğramış madeni paraların tedavül gördüğü kozmopolit bir yapı arz ediyordu. Gerçekten de ülke sınırları içerisinde sadece o ülke egemenine ait paraların tedavül gördüğü örnek sayısı yok denecek kadar azdı. Böyle bir politikanın

²⁴⁷ Allen and Gale, *a.g.e.*, s. 26; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 2: Osmanlı Para Reformu**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014, ss. 244-252.

altyapısını oluşturacak fikirler henüz olgunlaşmamıştı. Siyasi otoritenin para alanına müdahalesinin amacı; paranın standardının korunması ve sağlıklı bir şekilde tedavülünün sağlanması, para kıtlığı gibi durumların oluşmaması için ülkeye kıymetli maden girişlerini ve çıkışını önleyici ticaret politikalarının uygulanmasıydı. Bu çerçevede paranın standardını bozmaya yönelik gerek kalpazanlar ve gerekse halk tarafından yapılan uygulamalar yasaklanmakta, bu tür uygulamalara gidenler şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Bazı durumlarda halkın elindeki kıymetli madenlerin toplanması, kullanımın yasaklanması yoluna dahi gidilebilmekteydi. Otorite ayrıca bu süreçte, paranın piyasaya sağlıklı bir şekilde sürülmesi, standart olmayanların ayıklanması ve bu tür paraları sürenlerin yakalanmasında sarraflardan yararlanmaktaydı. Bu işlevlerinden dolayı bu meslek grubu sıkı bir düzenlemeye tabi tutulmakta, meslek ilkeleri dışında faaliyet gösterenler cezalandırılmaktaydı. Bazı durumlarda ise siyasi otoritenin bizzat kendisi paranın sağlığını bozucu yönde müdahalelerde bulunabilmekteydi. Hızlı bir şekilde finansman sağlamaya yönelik taşış ve tashi uygulamaları buna örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan para alanına siyasi otoritenin müdahalesini kısıtlayan ve regülasyon olarak nitelendirilebilecek düzenlemeler de bulunmaktadır. Gerek kilise hukuku gerekse İslam fıkında siyasi otoritenin parayı taşış etmesi caiz görülmeyip kınanan bir konu olmuştur.²⁴⁸

Söz konusu evrede siyasi otoritenin müdahalesi dışında finansal alanı düzenleyen en önemli regülasyonlardan birisi Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'teki faiz yasağıdır. Bu yasak bankacılık faaliyetinin en temel alanı olan karz yani kredi işlemlerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Öyle ki, günümüzde dahi bu etki devam etmektedir. Mevcut bilgiler ışığında yazılı tarihin ilk başladığı Önyasya uygarlıklarında dahi faizli işlemlere dair düzenlemelerin bulunması, Eski Yunan'da faizin adaletsizlik olarak nitelenmesi, Hristiyanlıkta kilise hukuku ve İslamiyet'de şeri hukukun

²⁴⁸ Al ve Akar, a.g.e., s. 240.

kesinlikle yasaklamasına rağmen sözkonusu yasağın muhtelif yollarla aşılmaya çalışılması da bir gerçektir. Faiz yasağının Avrupa’da gevşemesi Yeniçağ başlarını bulurken, İslam dünyasında bugüne kadar benzer bir değişim yaşanmamıştır. Diğer taraftan zirai üretim, ticaret ve tüketimin finansmanı çerçevesinde yapılan borç (kredi) sözleşmelerinin yazılı olarak düzenlenmesi, bu sözleşmeler nedeniyle taraflar arasında ortaya çıkan hukuki anlaşmazlıkların hangi makamlar önünde görüleceği vb. hususlar yine yazılı tarihin ilk günlerinden itibaren ortaya çıkan diğer bir regülasyon alanı olagelmıştır. Örneğin, Hammurabi kanunlarında borçlanma, rehin verme ve faizli işlemleri de içine alan ve iktisadi hayata yön veren kapsamlı düzenlemeler bulunmaktadır.²⁴⁹

Finansal gelişmenin ikinci evresinin belirgin özelliği kamusal nitelikte bankaların ortaya çıkması, kağıt para kullanımının yaygınlaşması ve faiz yasağının gevşemesidir. Onüçüncü yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bu devre modern finansal araçların ve araçların ilk örneklerinin ortaya çıktığı, finansal inovasyonların gerçekleştiği diğer bir ifade ile finansal devrimin yaşandığı bir evredir. Bu devre aynı zamanda regülasyonun ana dinamiği ve tetikleyicisi olan finansal krizlerin sıklıkla yaşanmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde para sistemleri madeni paralara dayanmaya devam ettiğinden bu alandaki sorunlar ve uygulamalar önceki devirle farklılık arzetmemektedir. Önemli değişiklikler ve yenilikler ise bankacılık ve sermaye piyasası alanlarında görülmektedir. Bu gelişmeleri tetikleyen unsur Avrupa’nın Akdeniz’e komşu güney bölgelerinde ticari hayatın canlanmasıdır. Mevduat kabul eden bankerlerin-

²⁴⁹ Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, **Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. Baskı, 2002, ss. 81, 190-194, 257, 268-270; Feridun Ergin, **Kredi Sistemi**, İstanbul, İÜ İktisat Fakültesi Yayını, 1975, s. 1; Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekamülü**, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1957, s. 26; Anwar Iqbal Qureshi, **Faiz Nazariyesi ve İslam**, Çev. Salih Tuğ, 2. Baskı, İstanbul, İrfan Yayınları, 1972, ss. 36-38; Mahmut Tefvik Eren, **Faiz Hukuku**, İstanbul, Net Matbaacılık, 1987, s. 23; Muhammed Ebu Bekir Es-Sadr, **İslam Ekonomisi Doktrini**, Çev. Mehmet Keskin ve Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yayınları, 1980, s. 604; Muhammed Necatullah Sıddiki, **İslam Ekonomisi Düşüncesi**, Çev. Yaşar Kaplan, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984, ss. 184-185; N. Haydar Nakvi, **Ekonomi ve Ahlak**, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985, s. 145.

sarrafların ticaret dünyasının ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdikleri banka parası önemli bir finansal yenilik olmuştur. Bu finansal araç sayesinde ticaret dünyası fiziki para transferinin, madeni paralardaki taşıma, taşıma ve kalpazanlıktan kaynaklanabilecek sorunların üstesinden gelebilmiştir. Tacirler birbirlerine olan ödemelerini banker-sarraflardaki hesapları üzerine transfer emri vererek yapma imkânına kavuşmuşlardır. Paraların fiziki dolaşımı yerine banker-sarrafların kasalarına teslim edilmesi bunlar nezdinde rezervlerin birikmesine ve aynı zamanda bu rezervlerin atıl tutulmayarak zikredilen finansal araçların birer kredi kaynağına dönüşmesini sağlamıştır. Diğer bir gelişme ise şehir devletlerinin iç borçlanmaya gitmeleri ve bunun süreklilik arzeder bir hale gelmesidir. Her ne kadar verilen borçları temsil eden tahvil ve benzeri menkul kıymet senetleri henüz kullanıma girmese de borç kayıtlarının tutulduğu resmi defterler üzerinden şehir yönetimlerine verilen borçların transfer edilebilmesine imkân tanınması iç borçlanma sisteminde esnek ve kullanılabilir bir yapı oluşturmuştur.²⁵⁰

Finansal yeniliklerin benimsenmesi ve kullanımının yaygınlaşması daha önce yaşanmayan yeni finansal sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bankerler-sarrafların kredi mercii haline gelmeleri zaman zaman buralarda paralarını değerlendirmek isteyenlerin hücumlarına neden olmuş bankacılık krizi şeklinde tanımlanan olayların ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan şehir yönetimleri ya da hükümlerinin borçlarının gerek anapara gerekse faizlerini ödemede zorluklarla karşılaşmaları hatta borçlarını inkara gitmeleri borç krizleri olarak tanımlanabilecek olguyu

²⁵⁰ Allen and Gale, **a.g.e.**, ss. 26-27; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar ve Kaya Bayraktar, **Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 1: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014, s. 25. Finansal gelişmenin evrelerine ilişkin Allen ve Gale’n yaptığı tarihsel dönemlemede birinci evre 13. yüzyıla kadar olup tarafımızdan yapılan dönemlendirme ile uyumludur. Adı geçen yazarlar ikinci evreyi 13.-15. yüzyıllar ve üçüncü evreyi de 16.-17. yüzyıllar şeklinde belirlemişlerdir. Regülasyon merkezli bir dönemleme açısında zikredilen yazarlarla bu noktada farklı bir dönemlemeye gidilmiştir. Diğer bir ifade ile adı geçen yazarların ikinci ve üçüncü evrelerine 18. yüzyıl eklenerek 13. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen altı yüzyılı aşan süre ikinci evre olarak belirlenmiştir.

ortaya çıkarmıştır. Bu tür yeni krizlerin yaşanmaya başlaması yeni müdahale şekillerini de beraberinde getirmiştir. Banker ve sarraflara yönelik hucümlar sonrasında yaşanan iflasların ödemeler sisteminde kesinti yaratması ticaret dünyasını sıkıntıya soktuğundan 14. yüzyılda hesaplararası transfer işlemleri yapacak ve bankerlerin üstünde bir pozisyonda bulunacak kamusal nitelikli bankaların kurulmasını gündeme getirmiştir. Venedik, Cenova, Valensiya ve Barselona’da ilk örnekleri görülen ve şehir yönetimlerinin girişimleri ile kurulan bankaların temel amacı bankerlerin-sarrafların yarattığı istikrarsızlıkları önlemek ve şehir yönetimlerinin dalgalı borçlarının yönetmekti. Zikredilen şehirlerde ortaya çıkan kamusal nitelikli bankalar kısa süre sonra muhtemelen aynı sorunlarla yüzyüze gelen Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerine doğru yayılmaya başladı. Bu bankaların en başarılı ve diğerlerine örnek teşkil edecek olanlarından biri 1609 yılı başında kurulan Amsterdam Bankası’ydı. Bu bankadan 10 yıl sonra 1619 yılında kurulan Hamburg Bankası Otuz Yıl Savaşlarının Almanya’da yarattığı parasal istikrarsızlık ortamını gidermek için kurulmuştu. Her iki bankanın da temel hedefi taşışşşlerin yarattığı parasal istikrarsızlığı gidermek, oluşturacakları standart para birimleri yardımıyla ödemeler sisteminde istikrarı sağlamaktı. Bu bankaların başarılarından hareketle 1656 yılında kurulan Stockholm Bankası’nın da amacı İsveçte kullanılan bakır para sisteminden kaynaklanan hantallığı gidermekti.²⁵¹

Bankacılık alanında regölasyonun gelişmesini sağlayan en önemli finansal inovasyon günümüzde kullandığımız banknotların atasını oluşturan kâğıt paradır. Kâğıt para kullanımına Avrupa’dan önce Çinliler, hatta Türklerde rastlanılsa da bir banka aracılığıyla bunun yaygınlaşması Avrupa’ya has bir olgudur. Avrupa’da kâğıt para sistemini ilk kullanan banka 1407 yılında Cenova’da kurulan Banco di San Giorgio’ydi. Bu banka, yatırılan altın, gümüş ve banka hisselerini temsil eden tutarlar karşılığında mudilerine alacaklarını temsil eden kâğıtlar veriyor, bu kâğıtların arkası

²⁵¹ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 25-30.

cirolanarak ödemelerde kullanılabiliyordu. Banknotun en ilkel şekli olarak değerlendirilebilecek bu uygulama 1656 yılında İsveç'te kurulan Stockholm Banco, namı diğer Stockholm Bankası tarafından daha da geliştirildi. Adı geçen bankanın uygulamaya soktuğu sistemde mudilerin bankaya teslim ettikleri bakır karşılığında diğer banka örneğinde olduğu gibi yine alacaklarını temsil eden kâğıtlar veriliyordu. Ancak bu kâğıtların Cenova uygulamasından farkı bunların tüm alacağı temsil eden tek bir kâğıt yerine düz rakamlar halinde tanzim edilen birden fazla kupür şeklinde verilmesiydi. Bu uygulama İsveç'in o dönemde kullandığı oldukça hantal bir yapıya sahip bakır para sisteminden kaynaklanan sorunları kısa sürede çözdü. Ancak bu tarihten itibaren kâğıt para kullanmaya başlayan her ülkenin yaşamaktan geri kalmadığı aşırı ihraç problem nedeniyle ortaya çıkan enflasyonist dalga bankanın hükümet tarafından kapatılmasına neden oldu. İsveç uygulamasının başarısızlığına karşın Stockholm Banco'nun geliştirdiği kâğıt para hızlı bir şekilde Avrupa'da uygulama alanı buldu. Madeni para standartının hale geçerliliğini sürdürdüğü bu devrede bankalar tarafından ihraç edilen kâğıt paralar ibrazında karşılığı altın ve/veya gümüş madeni paralarla ödenmek zorunda olan tam konvertibiliteye sahip bir paraydı.²⁵²

Kâğıt para kullanımının giderek yaygınlaşması merkez bankacılığına giden yolun açılmasını sağladı. Literatürde ilk merkez bankaları olarak zikredilen Stockholm Banco veya Bank of England gibi bankalar kuruldukları tarihte kamusal nitelikli bankalar olmakla birlikte merkez bankası konumunu haiz bankalar değildi. Kamusal nitelikli bu bankalar kâğıt para kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede ülkelerinin merkez bankası konumuna doğru ilerlediler. Bu gelişmenin de en önemli sebebi büyük oranda kâğıt para kaynaklı bankacılık krizleri, konvertibilitenin askıya alınması ve sonrasında krizlerin önüne geçebilmek için yapılan

²⁵² Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 23-25; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 27, 30.

girişimlerdi. Merkez bankacılığı literatürünün de büyük gelişme kaydettiği 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısı Avrupa’da kâğıt para tecrübesinin yarattığı sıkıntıların bankacılık sektörünü şekillendirdiği bir dönemdi. Milli para reformlarına doğru gidişin hız kazandığı ancak para arzının merkezi bir şekilde ülke ekonomilerinin ihtiyaçlarına göre yönetiminin henüz başlamadığı 19. yüzyılın başlarında bankacılık alanında tartışılan temel konular bankaların aşırı banknot ihraçlarının nasıl önleneceği, bankaların kasalarında tutulması gereken rezerv miktarının ne olacağı, konvertibilitenin nasıl sürdürüleceği ve kıymetli maden giriş çıkışlarının nasıl yönetileceğiydi. Bu tartışmalar bankacılık alanındaki regülasyonları doğrudan doğruya etkileyecek tartışmalardı. Nihayetinde bu tartışma süreçleri İngiltere’de 1844 yılında çıkarılan Peel Yasası ile sonuçlandı. Bu yasa aynı zamanda banknot ihraçlarının serbest bir şekilde her bankaya tanınmasını savunan serbest bankacılık taraftarlarına karşı banknot ihraçlarının tek bir bankaya hasredilmesini ileri süren merkez bankacılığı taraftarlarının zaferini temsil ediyordu. Banknot ihraçlarının siyasi otoriteler tarafından yapılan düzenlemeler ile tek bir bankaya tanınan bir imtiyaza dönüştürülmesi çoğu Avrupa ülkesindeki kamusal nitelikli bankaların normal bankacılık faaliyetlerinden çekilerek merkez bankası konumuna doğru geçmesine yolaçtı. Yine madeni para darp teknolojisinde buhar teknolojisinin kullanımıyla birlikte siyasi otoriteler ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu madeni para arzını sağlamada daha etkin bir pozisyona geçtiler. Para alanında yaşanan bu gelişmeler ulus devlet sürecinin ekonomi alanına uygulanmasına imkân tanıyarak siyasi otoritelerin kendi ülkelerinde kendi paralarının geçerli olduğu milli para alanları yaratmasına ve para arzını makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde bir politika aracı olarak kullanılmasına olanak sağladı.²⁵³

Kamusal nitelikli bankaların ilk ortaya çıktıkları tarihlerden merkez

²⁵³ Al, Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, s. 16; Al ve Akar, *Osmanlı Para Reformu*, s. 15; Eric Helleiner, *The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective*, Ithaca, Cornell University Press, 2003, ss. 6-11, 21-31.

bankalarına dönüşmeye başladığı 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre bankacılık regülasyonu açısından tüm bankaların aynı kurallara göre faaliyet gösterdikleri bir dönem değildi. Kamusal bankaların faaliyet izinleri siyasi otoriteler tarafından verilen imtiyaz fermanları sayesinde gerçekleşiyor, bankanın yapabilecekleri faaliyetler ve işlemler belirleniyordu. Bankacılık sektörünün regülasyonunda genel düzenlemelere doğru gidiş anonim şirket tipinde ticaret bankalarının ortaya çıkıp hızlı bir şekilde büyümeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Bu gelişme aynı zamanda bankacılık regülasyonunda yeni bir dönemin, yani üçüncü dönemin başlangıcı oldu. Tarihi sürece bakıldığında kamusal nitelikli bankaların kurulmasından çok önceki devirlerde bile ikrazat yani kredi işlemi yapan sarraflar bulunuyordu. Kamusal nitelikli bankaların faaliyette olduğu dönemlerde bunlar faaliyetlerine devam etmişler, bu bankalar ile birlikte muhtelif kesimlerden topladıkları fonları kredi olarak kullandırmışlardı. 13. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ticaretin yeniden canlanması, daha sonra bu gelişmelerin Orta ve Kuzeybatı Avrupa’ya doğru yayılması finansal hizmetlere olan talebi arttırdı. Bu süreçte sarrafların da faaliyet hacimleri giderek genişledi ve yavaş yavaş aile tipi veya küçük çaplı ortaklıklar halinde bankerlik müesseselerine dönüşmeye başladı. Bu kesimin bir avantajı da kamusal nitelikli bankalar gibi herhangi bir imtiyaz fermanı çerçevesinde faaliyet göstermemeleri yani siyasi otoritenin regülasyonuna tabi olmamalarıydı. Özellikle banknot imtiyazının henüz tekelleşmediği 19. yüzyılın ortalarına kadar muhtelif isimler altında faaliyet gösteren bu bankalar banknot ihraç ettikleri gibi herhangi bir düzenleme altında da bulunmuyorlardı. Bunlar sadece mevduat kabulü ve kredi açma gibi temel bankacılık faaliyetinin yanı sıra ticari faaliyetlerin içerisinde de yer alabiliyorlardı. Kamusal nitelikli bankalardan ayırabilmek için özel bankalar olarak adlandırılan bu kesim 19. yüzyılda yavaş yavaş yerini anonim şirket tarzında, diğer bir ifade ile sınırlı sorumluluk ilkesinin esas alındığı ticaret bankalarına bıraktı.²⁵⁴

²⁵⁴ Grossman, **a.g.e.**, ss. 45-48.

Kamusal nitelikli bankalar ile özel bankacılık kurumların benzer işlev gördüğü bir dönemde anonim şirket şeklinde ticaret bankalarının ortaya çıkışı çeşitli iktisadi ve politik faktörlerden kaynaklanıyordu. Bunların başında 18. yüzyıldan itibaren iktisadi gelişmenin hızlanmasının yarattığı finansal hizmetlere artan talep geliyordu. Finansman ihtiyacının önemli bir kısmı iç kaynaklardan ve/veya hisse senedi ve tahvil ihracı yoluyla sermaye piyasasından karşılanırsa da bu ihtiyacın tamamının karşılanması mümkün değildi. Finansman ihtiyacının bankalar tarafından karşılanmasında da bu sektörün mevcut yapısından kaynaklanan sorunlar bulunuyordu. Piyasada Rotshchildler gibi önemli tutarda fon kaynağına hükmeden kayda değer sayıda büyük aileler bulunsa da bu ailelerin gücü nihayetinde bireysel sermaye birikimlerine ve piyasa ilişkilerine dayanıyordu. Sınırlı sorumluluk ilkesine dayalı bir şirket formunda olmayan bu özel bankaların büyüme kabiliyetleri doğal olarak sınırlıydı. Zira, iflas durumunda sermayedar tüm yatırımını kaybetme riskiyle yüzüze kalıyordu. Diğer bir etken ise politik iktisat kaynaklı faktörlerden ileri geliyordu. Anonim şirket tarzında kurulan şirketlerin ilk örnekleri 17. yüzyılda ortaya çıksa da bunun bankacılık alanında yaygınlaşması belli bir gecikmeyle gerçekleşti. Onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Güney Denizi Balonu (1720) İngiltere’de anonim şirket tipinin yaygınlaşmasını yasal açıdan engelledi. Bu tip şirket kuruluşlarını engelleyen Balon Yasası’nın 1826 yılında ilga edilmesine kadar geçen sürede anonim şirket tipinde yegane banka Bank of England’dı. İngiliz hükümetinin en önemli finansörü konumunda olan bu banka, alana yeni banka girişlerini engelleyen bir aktördü. İngiltere’den bağımsızlığını kazanan koloniler ile koloni olarak devam eden ülkeler ise Balon Yasası’nı uygulamadıklarından anonim şirket tipinde ticaret bankaları bu ülkelerde İngiltere’den daha önce yaygınlaşmaya başladı. Güney Denizi Balonu’yla aynı yılda Fransa’da yaşanan Mississippi Balonu ise krizin merkezinde John Law’ın kurduğu Banque Royale’n olması nedeniyle hem kağıt paraya hem de banka kelimesine karşı bu ülkede uzun süreli bir nefret yaratmıştı. Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Fransa ve Hollanda’da anonim şirket tipinde ticaret bankalarına rastlansa da bunlar

yaygınlaşamadı.²⁵⁵

Anonim şirket tipi ticaret bankalarının yaygınlaşmaya başlaması bankacılık regülasyonunda yenilikler doğurdu. Bu tarz bankaların getirdiği en önemli yenilik topladıkları mevduat kaynağının önemli bir büyüklük haline gelmesi ve bu tutarların toplumun oldukça geniş kesimlerini kapsamasıydı. Bankalar tarafından banknot ihraç etme yoluyla kaynak toplama giderek daha az tercih edilen bir yol olurken mevduatların hem tasarruf hem de ödeme aracı olarak kullanılabilmesi ticaret bankalarının daha önce çıkmasını sağladı. Diğer taraftan banknot ihraçlarının da merkezileştirilmesine yönelik hareket ticaret bankalarının ömünü açan bir gelişme oldu. Siyasi otorite ise bu gelişmelere paralel olarak regülasyon yöntemlerinde önemli değişikliklere gitti. Önceki dönemlerde imtiyaz fermanı, yani bireysel lisans verme yoluyla subjektif bir şekilde bankaların faaliyetine izin verme şekli giderek daha objektif kriterlerin yer aldığı yasal düzenlemelere doğru kayd. Ayrıca banknot ihraç eden bankalar için belirlenen sınırsız sorumluluk ilkesi, banknotların konvertibiliteye çevrilmesinde azami bir süre ya da bir bankanın ihraç edebileceği banknot miktarını belirleme gibi düzenlemeler banknot ihraçlarının merkezileşmesiye başlamasıyla birlikte sadece bu tekeli elinde bulunduran bankalarla sınırlı hale dönüştü. Siyasi otoriteler önemleri giderek artan ticaret bankacılığını düzenlemek için temelde iki yöntem benimsediler. Bazı ülkeler spesifik bankacılık kanunları çıkararak bir banka işletmesinin kurulabilmesi ve faaliyetleriyle ilgili koşulları düzenlemeye tabi tutarken bazıları da şirketler kanunları çerçevesinde bu faaliyet kolunu düzenlemeye çalıştılar. Genel şirketler kanunu çerçevesinde yapılan düzenlemede, bankalar şirketlerin özel bir türü olarak değerlendirilerek bu kanunların içerisine banka olarak faaliyet gösterecek şirketler için ek düzenlemeler koydular. Şirketler kanunuyla düzenlemeye giden ülkelerde spesifik bankacılık kanunlarının yürürlüğe girmesi Birinci Dünya Savaşı'nı ya da

²⁵⁵ Grossman, **a.g.e.**, ss. 48-52; Allen and Gale, **a.g.e.**, ss. 30-31, 34-35.

1929 Büyük Dünya Buhranı'nı takip eden yıllarda gerçekleşti. İster şirketler kanunu isterse spesifik bankacılık kanunları ile düzenlensin bankacılık sektörünün düzenlenmesinde görülen genel değişim artık siyasi otoritenin subjektif değerlendirmesinin giderek azalması, bunun yerine tüm bankalara gerek kuruluş aşamasında gerekse faaliyetleri sırasında uygulanan kuralların daha objektif hale gelmesiydi. Bazı ülkeler ise serbest bankacılık çerçevesinde belirli bir tutarda devlet tahvilinin depo edilmesi şartıyla banka kurulabilmesi yöntemini benimsedi.²⁵⁶

2.3. Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Regülasyonu

Önceki kısımda yapılan dönemlendirme ülkelerin finansal gelişim sürecine göre değişmektedir. Çoğu Avrupa ülkesi kamusal bankacılık faaliyeti ve kâğıt para deneyimini diğer ülkelere göre daha erken tarihlerde yaşamış, buna paralel olarak bankacılık regülasyonunun birinci ve ikinci devrelerini daha erken hayata geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti gibi modern bankacılık kurumları ve kâğıt para deneyimi ile 19. yüzyılın ortalarında tanışan devletler ise regülasyon deneyiminin birinci evresinde kalmışlardır. Bu gecikmeye karşın modern bankacılık kurumlarının faaliyete geçmesi ve kâğıt para deneyimleriyle birlikte ikinci ve üçüncü evreleri aynı anda hayata geçirme durumunda kalmışlardır. Bunun temel nedeni 19. yüzyılda Avrupa hegemonyasının tüm dünya yüzeyine hızla yayılması, bu yayılmanın hem kurumlar hem de hukuk düzenlemeleri bazında diğer ülkeleri etkilemesidir.

Birinci bölümde ele alındığı üzere Osmanlı Devleti'nde Avrupalı tarzda bankacılık kurumlarının oluşturulmasına yönelik ilk girişimler Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesinde başlamış, muhtelif banka kurma girişimlerine rağmen ilk bankanın kurulması Kırım Savaşı'nın sona erdiği 1856 yılında gerçekleşebilmiştir. Anonim şirket tipinde ticaret bankalarının

²⁵⁶ Youssef Cassis, **Capitals of Capital A History of International Financial Centres 1780-2005**, Çev. Jacqueline Collier Jespersen, Geneva, Pictet, 2005, ss. 56-69; Grossman, a.g.e., ss. 134-135, 141-145.

kurulmaya başlaması ise 1863 yılından sonraki dönemde hızlanmıştır. Yine, kâğıt para deneyimi 1840 yılında Tanzimat reformlarının finansmanı amacıyla devletin bizzat kendisinin ihraç ettiği konvertibl bir kâğıt para niteliğini haiz olmayan kaime ile başlamış, bu ilk kâğıt para tecrübesi 1862 yılı sonlarına kadar sürmüştür. Modern anlamda iç borçlanma senetlerinin ihraçları Kırım Savaşı'nın finansmanı çerçevesinde 1854 yılında başlarken, bu tarih aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaşın finansmanı amacıyla dış borçlanmaya yöneldiği bir tarihtir.²⁵⁷ Kısaca, Osmanlı Devleti'nin modern bankacılık kurumları, kâğıt para ve borçlanma araçları ile tanıştığı Tanzimat dönemi aynı zamanda regülasyonun ikinci devresinin başladığı bir tarih olarak değerlendirilmelidir. Regülasyonun birinci ve ikinci evreleri aşağıda daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Regülasyonun evrelerine geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayata ne ölçüde müdahale ettiğini, bunun hangi temele dayandığına kısaca göz atmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayata müdahale derecesi araştırmacılar arasında halen tartışılan bir konudur. Genel olarak literatürde, Osmanlı Devleti'nin kontrollü bir devlet olduğu, ticaretin devlet için önem arz ettiği, bu nedenle yöneticilerin bu kesimin taleplerine duyarsız kalmadığı, hatta büyük tüccarların sermaye birikimi konusunda teşvik edildiği, buna karşın spekülatif hareketlerin hoşgörülmediği ifade edilmektedir.²⁵⁸ Şevket Pamuk, İslam devletlerindeki şeri uygulamalarla Osmanlı uygulaması karşılaştırıldığında, müdahaleciliğin Osmanlılarda daha fazla olduğunu, detaylı ve sert müdahaleciliğin zaman içerisinde yerini daha seçici bir müdahaleciliğe bıraktığını belirtmektedir.²⁵⁹

²⁵⁷ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 53-103; Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 141-149; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Galata Borsası, 1830-1873**, İstanbul, BİST Yayını, 2014, ss. 100-118; Akyıldız, **a.g.e.**, ss. 41-54, 81-83.

²⁵⁸ Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları**, Ankara, V Yayınları, 1989, s. 39; Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul, Der Yayınları, 1986, ss. 137-142; Halil İncik, "Capital Formation in the Ottoman Empire", **Journal of Economic History**, XXIX, 1969, s. 99; Suraiya Faroqhi, "Siyaset ve "Ekonomi" Arasındaki Yönetici Seçkinler", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2-1600-1914**, Ed. Halil İncik-Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 670.

²⁵⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı

Halil İnalçık ise Osmanlı Devleti'nin aşırı müdahaleci olarak nitelenmesinin her zaman doğru olmadığı görüşündendir. Müdahalecilik, ordu ve halk ile ilgili önemli konularda ön plana çıkarken tüccar ise bu uygulamaların dışında kalabilmekteydi.²⁶⁰ İktisadi hayata devlet müdahalesinin ayrıntılı örneklerini sıralamaya gerek kalmaksızın Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayata müdahalesini belirleyen üç ana sacayağı bulunmaktadır. Mehmet Genç tarafından “provizyonizm”, “fiskalizm” ve “gelenekselcilik” şeklinde sıralanan Osmanlı iktisadi hayatına yön veren ilkeler aynı zamanda müdahalenin hem nedenini hem de sınırlarını çizmektedir.²⁶¹

Regülasyon konusunda üzerinde durulması gereken diğer husus iktisadi hayata yapılan müdahalenin hangi hukuk temeline dayandığıdır. Bu konu Osmanlı Devleti gibi hukuksal düzenlemelerin temelini ikili bir yapıya dayandığı devletler açısından önemlidir. Hükümrânın hukukunu temsil eden örfi hukuk ile İslam hukuku uygulamalarının birarada uygulanması Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin niteliği konusunda tartışmalara neden olmaktadır. Her ne kadar örfi hukukun devletin siyasi uygulamalarında, şeri hukukun ise bunun dışında kalan alanda hâkim olduğu ileri sürülse de bu iki alanın sınırları konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Hatta, İlber Ortaylı Osmanlı hukuk sisteminin yürütücüleri olan kadıların yürürlükte olan mevzuattan ziyade örfi hukuk kurallarını dikkate aldıklarını ileri sürmektedir.²⁶² Bunun da ötesinde iktisadi hayatı düzenleyen bazı hususlarda örfi hukukun İslam hukuku uygulamalarını geçersiz kılacak şekilde öne geçtiği de görülmektedir. Bazı durumlarda ise Osmanlı alimleri şeri hukuk tarafından kesin bir şekilde yasaklanan

Yurt Yayını, Dördüncü Baskı, 2007, s. 15.

²⁶⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış”, **Makaleler I**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s.162.

²⁶¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000, ss. 43-52.

²⁶² İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine”, **Batılılaşma Yolunda**, İstanbul, Merkez Kitapçılık, 3. Baskı, 2007, s. 136; İlber Ortaylı, “Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi”, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Değişim Sorunu – Seçme Eserler II**, İstanbul, T. İş Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, İkinci Baskı, 2008, s. 30.

konularda daha esnek bir yaklaşım geliştirebilmişlerdir. Narh, para tağşişi, kıymetli maden hareketlerine ilişkin yasaklar, faiz uygulamaları bu kapsamda sayılabilecek belli başlı örneklerdir. Sıralanan örneklerden finansal sisteme ilişkin olan uygulamalar bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.²⁶³

2.3.1. Tanzimat Dönemi Öncesinde Regülasyon

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı Devleti'nin finansal sistemi ve devletin bu alana müdahalesi önceki satırlarda da ifade edildiği gibi bankacılık regülasyonunun ilk evresini oluşturmaktadır. Uzun yüzyılları kapsayan bu dönemde devletin finansal sisteme müdahalesi kıymetli maden hareketleri ve paraya yönelik müdahaleler ile devlet ile toplumun finansman ihtiyacını karşılayan finansal araçlara yönelik düzenlemeler şeklinde tezahür etmiştir.

Milli para reformlarının hız kazandığı ve sadece ilgili ülke paralarının geçerli olduğu para alanlarının oluşmaya başladığı 19. yüzyıl öncesinde ülkelerin para sistemleri oldukça heterojen bir görüntü çizmekte, para sistemleri altın ve gümüşten yerli ve yabancı, sağlam ve tağşiş edilmiş madeni paralar piyasada birlikte tedavül görmektedir. Onsekizinci yüzyılla birlikte kâğıt para kullanımı artış göstermekle birlikte para sistemlerinin genel karakteristiği madeni para sistemlerine dayanmaları, tedavül gören kâğıt paraların da madeni paraya tam konvetibl nitelikte olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin kâğıt para tecrübesi modern bankacılık kurumlarına yönelik girişimlerle aynı tarihlere denk geldiğinden Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı para sistemi, kâğıt para uygulaması hariç bırakılırsa, milli para reformları öncesindeki Avrupa devletleriyle benzerdir. Osmanlı para sistemi de yerli-yabancı, eski-yeni, sağlam-mağuş çok sayıda altın ve gümüşten

²⁶³ Abdülaziz Bayındır, “Osmanlılar’da Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz”, **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1993, s. 316; İsmail Kurt, **Para Vakıfları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1996, ss. 20-21; Sayar, **a.g.e.**, ss. 63-75.

paranın tedavül gördüğü heterojen bir yapıdadır. Hükmedilen coğrafi alanın genişliğinin de katkısının olduğu bu yapının en önemli nedeni para arzındaki istikrarsızlık ve kronik para kıtlıklarıdır. Devletin gerek kendisi için gerek iktisadi hayatın gerekleri için ülke içerisinde istikrarlı bir para sistemi oluşturması da buna paralel olarak güçleşmiştir. Bunun sonucunda da sikke yasakları olarak adlandırılan uygulamalarla siyasi otorite kıymetli maden hareketlerine, para darp ve tedavülüne doğrudan müdahalede bulunmuştur. Bu uygulama ile devlet önceki padişahlar dönemine ait paralar ile yabancı paralarının tedavülünü yasaklamakta, bunları ellerinde bulunduranları belirlenen resmi tarife fiyatı üzerinden darphaneye satmaya zorlamaktaydı. Devlet ayrıca kıymetli maden hareketlerine yönelik sıkı bir kontrol uygulamaktaydı. Altın ve gümüş paraların yanısıra kıymetli madenlerden imal edilen süs ve ziynet eşyaları, maden cevheri, define yoluyla bulunan bu türden eşya ve paraların mübayaa sistemi çerçevesinde darphaneye aktarılması hedeflenmekteydi. Bu uygulamaların somutlaşmış şekli devlet tarafından belirli aralıklarla yayınlanan yasaknameler ve darphane mübayaa sistemini düzenleyen mübayaa nizamnamesiydi.²⁶⁴ Diğer taraftan devlet ülkeden kıymetli maden giriş ve çıkış kanalı olan ticaret dünyasına da müdahale ederek tüccarı aldıkları mal karşılığında

²⁶⁴ Al ve Akar, **a.g.e.**, ss. 70, 74; Carlo M. Cipolla, **Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet**, Çev. Ali İ. Karacan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 19; Fernand Braudel, **Civilization & Capitalism 15th-18th Century. Vol. 1: The Structures of Everyday Life, the Limits of Possible**, Çev. S. Reynolds, New York, Harper & Row, Publishers, 1981, ss. 457-464; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. 1, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, 1990, ss. 442, 482, 502, 571, 573; Akgündüz, **a.g.e.**, C. 4, s. 304; Akgündüz, **a.g.e.**, C. 6, s. 470; Akgündüz, **a.g.e.**, C. 9, s. 502; Robert Anhegger ve Halil İnalcık, **Kanunname-i sultani ber muceb-i örf-i Osmani, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine ait Yasakname ve Kanunnameler**, Ankara, Tarih Kurumu Yayını, 1956, ss. 4-24, 67, 82-85; Özer Ergenç, “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1978, ss. 87-91; Bekir S. Baykal, “Osmanlı İmparatorluğunda XVII ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler”, **Belgeler**, C. XIII, S. 17, 1988, ss. 88-115; Bülent Kulüp, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Amire ile İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 Nolu Darphane Defterleri)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İktisat ABD, İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010, ss.23-27; Ömerül Faruk Bölükbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Amire”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 52.

nakdi ödeme yerine mal satarak ödemede bulunmaları konusunda uyardığı da görülmektedir.²⁶⁵

Devlet para sisteminin istikrarını sağlamak için muhtelif müdahalelerde bulunsa da bunu sağlayamadığı gibi paraya doğrudan müdahalede bulunmaktan da kaçınmamıştır. Özellikle iç ve dış borçlanma seçeneklerinin fazla olmadığı, vergilerde artış yoluyla finansman sağlamanın kısa vadede imkân dışı bulunması siyasi otorite için tağşişi sıklıkla kullandığı bir yöntem haline getirmiştir. Bu yöntem Avrupa devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sıklıkla kullanılan bir finansman yöntemi olarak Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Devletin kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılaması yanında tağşiş para talebinde yaşanan büyümeyi karşılayabilme, sosyal grupların enflasyon kârına yönelik beklentilerini karşılama, ödemeler dengesindeki açıkların giderilmesi, darphanelerin iyi yönetilmemesinden kaynaklanan sorunları giderme, toplum tarafından paraya yönelik kırpma, aşındırma gibi nedenlerde para stokundaki aşınmaları giderme, altın ve gümüş arasındaki parite değişimlerini düzeltme gibi amaçlara da hizmet eden bir yöntem olmuştur. Bu özelliklerine rağmen tağşişin finansman yaratma kapasitesinin de bir sınırı bulunmakta, tağşişin toplum tarafından öğrenilmesiyle etkisi son bulmaktadır. Regülasyon açısından tağşişi özellikli kılan husus ise İslam hukuku tarafından haram olarak değerlendirilip uygulanmasına izin verilmeyen bir hususun devletin bizzat kendisi tarafından uygulanmasıdır. Bu durum devletin finansman açısından sıkıştığı dönemlerde hükümrânın örfi hukukunun şeri hukuku dışlayabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Hristiyan hukukunun da İslam hukuku gibi para tağşişini kabul etmemesi, buna karşın siyasi otoritelerin bundan geri kalmaması Avrupa devletleri açısından da benzer bir hukuk dışlaması olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶⁶

²⁶⁵ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 39.

²⁶⁶ Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 6, 14, 24-27; C. M. Cipolla, "Currency Depreciation in Medieval Europe", **The Economic History Review**, New Series, Vol.15, No.3, 1963, s. 414.

Siyasi otorite para darbı üzerinde hükümrancılık hakkının kendinde olduğunu topluma ilan ederken bir taraftan da bu hakkı aşındırmaya yönelik hareketlere engel olmaya çalışmaktadır. Her ne kadar kendi darp ettiği parayı tağşiş etmesi nedeniyle eleştirilere maruz kalsa da siyasi otorite darp ettiği paraların kendisi dışında ayarı ve/veya ağırlığı ile oynanmasını, başka siyasi hükümrana ait tağşiş edilmiş ve kalp paraların ülkesinde tedavülünü yasaklamakta, bu paraları imal eden ve/veya tedavüle sürenlere karşı şiddetli cezalar uygulamaktadır. Yine halk tarafından kenarlarının kırılması, kesilmesi, traşlanması ve terletilmesi yoluyla paranın sahilliğini bozan eylemlere de izin verilmemektedir. Genelde sonu ölümle biten cezalar uygulanmasına rağmen kalpazanlık para kullanımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan ve önü alınamayan bir suç olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de kalpazanlığın önlenmesi için devlet sıkı önlemler almıştır. Onsekizinci yüzyıl öncesinde kalpazanlık suçu işleyenlerin boğazlarından sıkma yoluyla öldürülmeleri genel uygulama iken, bu dönemden Tanzimat'a kadar geçen sürede sürgün, kalebendlik veya tersanenin ihtiyaçlarına paralel olarak müebbet kürek cezalarına mahkum etme yoluna gidilmiştir.²⁶⁷

Devlet müdahalesinin yöneldiği diğer bir alan ise finansal hizmetler sektörüdür. Tanzimat öncesinde finansal hizmetler sektörüne bakıldığında devletin ve yukarıdan aşağıya toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaç duyduğu finansal hizmetleri karşılayan çok sayıda meslek grubunun ve kurumlarının olduğu görülür. Sarraflar, murabahacılar, ribahorlar, poliçeciler, para vakıfları ve sandıklar bu kapsamda sayılabilecek finansal araçlardır. Bunlardan bazıları hukuk sisteminin yasal olarak tanıdığı araçlar iken bazıları da bu sınırların dışında işlem yapan, siyasi otorite tarafından yasal alana çekilmek istenen araçlardır.²⁶⁸ Muhtelif tipte finansal aracı

²⁶⁷ Hüseyin Al, "Küçük Kârlar Peşinde: Kalpazanlar ve Devlet", **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, S. 70, 2011 (Mart-Nisan), ss. 8-10; Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 252-253.

²⁶⁸ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Finans", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. 6-İktisat, Ulaşım ve Haberleşme**, Ed. Ali Akyıldız ve Coşkun Çakır, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2015, s. 260.

bulunmasına karşın modern bankacılık kurumları öncesinde toplumdan fon toplayıp kredi kullandırma anlamındaki bankacılık faaliyeti yapan en önemli finansal araçlar kuşkusuz sarraflardır. Sarraflar toplumun hem kaynaklarını değerlendirme hem de kredi ihtiyacını karşılamasının yanında devletin para sistemiyle ilgili bazı hizmetlerini gören ve iltizam sistemi nedeniyle kamu finansmanında önemli rol oynayan bir meslek grubudur. Bu konumları nedeniyle sarraflar diğer meslek gruplarına uygulanan gözetim ve denetimin ötesinde devletin sürekli gözetim ve denetimine maruz kalmıştır. Sarraflar ayrıca gerek darphanenin mübayaa sisteminin işletilmesi gerekse piyasaya sağlam paraların sürülmesi, değişim hizmetlerinin üstlenilmesi, tedavül den alınmak istenen paraların toplanılması ve kalp paraların ayıklanmasında birer aracı olduklarından Darphane-i Amire'nin gözetiminde olmuşlardır.²⁶⁹

Devletin sarraflara yönelik düzenleme faaliyeti iki yönlüdür. Bunlardan ilki doğrudan devletin müdahalesiyle ortaya çıkan düzenlemelerdir. Öncelikle Darphane-i Amire'nin mübayaa sistemi içerisinde sarrafların üstlendikleri rol ve fonksiyonlar devlet tarafından yapılan yasal düzenlemeler ile hayata geçirilmektedir. Sikke yasaknameleri ve mübayaa nizamı sarrafların bu görevlerinin yetki ve sınırlarını düzenleyen yasal belgelerdir. Yine devletin iktisadi hayat içerisinde para tedavülünün istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi konusunda sarraflara yüklediği görev sarraf nizamnameleri çerçevesinde yürütülmektedir. Bu çerçevede sarraflar halkın para tebdil işini düzenli bir şekilde yerine getirmek zorundadır. Bu hizmet gerekli görülmesi halinde taşra için de geçerlidir. Sarraflar para değişim hizmetlerini yürütürken aynı zamanda Darphane-i Amire'nin mübayaa sistemine de işlerlik

²⁶⁹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 62; Ali Akyıldız, "Sarraf", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.163; Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ SBE, İlahiyat ABD, İslam Hukuku BD, İstanbul, 2007, s. 178; Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993, s. 71.

kazandırmaktadır. Çünkü, sarraf nizamnamesi gereğince faaliyetleri sırasında elde ettikleri kıymetli madenleri doğrudan zikredilen idareye vermeleri zorunlu kılınmakta, kıymetli madenlerle meşgul kuyumcu, simkeş vb. meslek kollarına bunları vermeleri ise yasaklanmaktaydı. Ayrıca piyasada sadece sağlam paraların tedavülünü sağlama amacıyla kalp paraları piyasaya sürmemeleri ve sadece sağlam paralarla iş yapmaları istenmekteydi. Kamu finansmanına yönelik hizmetleri kapsamında sarraflar vergi tahsilat sistemi içerisinde cizyedar ve mültezimlere verecekleri hizmetler sırasında usul ve nizamlar çerçevesinde doğruluk ve dürüstlikle çalışacaklardı. Konunun kamu maliyesi açısından taşıdığı hassasiyet sarrafların açık bir şekilde devlete sadakat içerisinde hizmet vermelerini ve doğruluktan sapmayacaklarına dair nizamnamede yer almasını sağlamıştır. Ayrıca bu hizmetlerin verilmesi sırasında devlet sarraflar arasında haksız rekabete yolaçabilecek uygulamaları önlemek için sarrafların müşterileri ile ilişkilerinin başlamasını ve sona ermesini, müşterilerin hizmet aldıkları sarraflarını değiştirmede ve sarrafların birbiriyle olan ilişkilerinde uyacakları kurallar da nizamname ile düzenlenen konulardandır.²⁷⁰

Sarraflara yönelik düzenlemenin ikinci yönü ise diğer meslek gruplarının da tabi olduğu düzenlemelerdir. Bu yönüyle bakıldığında sarraflık iktisadi hayat içerisinde belli bir olgunluk ve büyüklüğe erişmiş meslek gruplarından biridir. Bu seviyedeki diğer meslek grupları gibi lonca düzeni içerisinde yerleşik kendi iç hukukuna sahiptir. Siyasi otoritenin onayıyla yürürlüğe giren nizamnameler yapılacak faaliyetin meşru sınırlarını, üretilecek mal ve hizmetin kalitesini düzenlemekte, bunun sürekli bir şekilde gözetilmesini sağlamaktadır. Sarrafların bir kethüdası, tecrübeli sarraflardan seçilmiş ihtiyar ustaları ve nizam ustaları, kethüdaya yardımcı olmak üzere yiğitbaşı bulunmaktadır. Mesleğin iç hukukunu yürüten bu kişilerin seçiminin onaylanması ise kadının onay ile resmîlik

²⁷⁰ Halil Köse, “140 Numaralı Darphane Defterine Göre Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010, ss. 27-29; Kulüp, **a.g.t.**, ss. 23-27; Bölükbaşı, **a.g.t.**, s. 52.

kazanmaktadır.²⁷¹ Yine bir mesleği müstakil bir şekilde icra edebilme hakkına devlet müdahalede bulunmaktadır. Devletin bu müdahalesi bir mesleğe girişin kısıtlanmasında kendini göstermektedir. Diğer bir ifade ile bir meslek koluna giriş kamu otoritesinin iznine bağlanmış ve faaliyet gösterecek dükkan sayısı sınırlanmıştır. Gedik hakkı olarak tanımlanan bu sınırlama ile yasal olarak bir mesleği yapabilecek dükkan sayısı sınırlanmakta, bunun dışında kimsenin bu meslek kolunun ürettiği mal veya hizmetleri yapabilmesi yasaklanmakta, bu tür bir tecavüz durumunda kolluk güçleri devreye girmektedir. Herhangi bir sebeple bir gediğin münhal hale gelmesi durumunda da gedik hakkını kimlerin tasarruf edebileceği ve bu sürecin kuralları belirlenmiştir. Ayrıca gedik hakkının elde edilmesi veya intikali sırasında ödenecek gedik muaccesesi ve bedel-i iştirâ gibi tutarlar ve ödeneceği yerler de nizamnameler ile açıklanmıştır. Sarraflar da diğer esnaf grupları gibi gedik hukukuna ilişkin kurallar içerisinde faaliyet göstermektedir.²⁷²

Sarrafları diğer meslek kollarına göre daha fazla devletin müdahale ve gözetimine sokan husus ise faaliyetlerinin doğasından kaynaklanmaktadır. Toplumun fon kaynaklarını kredi olarak tekrar devlete ve toplumun değişik kesimlerine kredi olarak kullandırmaları ve kamu maliyesi içerisinde üstlendikleri roller daha sıkı kontrol ve gözetim altında olmalarına neden olmaktadır. Sarrafların gerek fonlarını topladıkları gerek kredi kullandırdıkları müşterileri ile gerekse iltizam sistemi çerçevesinde yürüttükleri hizmetler nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıklar sadece sarraf

²⁷¹ Ahmet Kal'a, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 1998, ss. 47-50; Genç, **a.g.e.**, ss. 296-297; Köse, **a.g.t.**, s. 17.

²⁷² Kal'a, **a.g.e.**, s. 51; Köse, **a.g.t.**, ss. 16-18; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 30, İstanbul, 2014, s. 34; Araks Şahiner, "The sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, BÜ, Institute of Social Sciences, Department of History, İstanbul, 1995, **s.71**; Yavuz Cezar, "The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", **Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West**, Vol. I, Ed. Colin Imber and Keiko Kiyotaki, New York, I. B. Tauris, 2005, s. 63. Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", **Gülten Kazgan'a Armağan/Türkiye Ekonomisi**, Ed. H. Akgül-F. Aral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.181.

loncası organizasyonu içerisinde çözülmemekte, ilişkili bulundukları Darphane-i Amire de uyuşmazlıkların çözümüne dâhil olmaktadır. Özellikle sarrafların devlete olan taahhütlerini yerine getirememesi, sarraf nizamnamesine aykırı davranarak devlet hazinesini zarara uğratmaları halinde lonca yönetimi sorunun çözümü ve borçlarının ödenmesinde ilk elden sorumlu tutulmakta, iflas eden sarrafın tüm hesap dökümleri çıkarılarak adı geçen idareye teslim edilmektedir. Darphane-i Amire görevlileri ise hesapları inceleyerek lonca yetkilileri ile işbirliği halinde tasfiye sürecini yürütmektedirler. Bu süreç kaçan, hileli iflasa başvuran, vefat eden sarrafların hesaplarının tasfiyesinde de geçerlidir. Kısaca ifade etmek gerekirse, günümüzdeki banka tasfiyelerine benzer bir sürecin sarraf hesaplarının tasfiyesinde işletildiği görülmekte, tasfiye uzun yılları alan bir sürece dönüşmektedir. Bunun diğer bir anlamı lisanslama şeklinde mesleğe girişte görülen izin süreci muhtelif nedenlerle meslekten çıkışın da devletin gözetim ve kontrolünde gerçekleşen bir sürece dönüşmesidir.²⁷³

Sarrafların dışında Osmanlı toplumunun kredi ihtiyacını karşılayan kurumların başında para vakıfları gelmektedir. Menkullerin vakfedilebileceğine dair İslam alimlerinin verdiği içtihadlara dayanarak hayırsever vatandaşların nakitlerini vakfederek kurulan bu vakıflar, sermayelerinin kredi olarak kullandırılmasından sağlanan kazançları amaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Düzenleme açısından sarraflar gibi doğrudan devletin müdahalesine maruz kalmayan bu vakıfların faaliyet esasları vakıf senedi şeklindeki düzenlemelerle belirlenmektedir. Vakfın kuruluş sürecinin devletin izni çerçevesinde gerçekleşmesi, vakfın amaçlarına uygun hareket edip etmediğinin kontrol edilmesi ve faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıkların ise mahkemeler nezdinde görülmesi bu kurumların dolaylı olarak devletin kontrolünde olduğunu göstermektedir. Para vakıfları dışında askerin ve esnafın dayanışma ilkeleri çerçevesinde kendi mensuplarının ihtiyaçlarına kullanılmak üzere oluşturdukları ortak

²⁷³ Köse, a.g.t., ss. 30-33.

sandıkları, esnaf kesesi/esnaf vakfı, yine vergi ödemeleri veya muhtelif ihtiyaçlarına karşılamaya yönelik halkın dayanışma içerisinde kurdukları avarız sandığı veya avarız vakıfları da küçük çaplı kredi müesseseleri olarak görülebilir. Bunlar da vakıf senedi veya sandık kuruluşuna ilişkin senetler kapsamında faaliyet göstermekte olup, dolaylı yoldan devletin kontrol uyguladığı birimler olarak düşünülebilir. Bunların dışında yeniçeri ocağı, bezirganı, ribahor, murabahacı, muamelecî, askeri zümre, ayan, tüccar, esnaf, yetim malları işleten vasi, gayrimüslim din adamları ve kurumlar, yabancı devlet konsolosları, bedesten kethüdası gibi sıralanabilecek kişi ve kurumlar da para ticareti ile meşgul olabilmektedir. Bunların daha çok bireysel tarzda giriştikleri faaliyetlerin devletin müdahale alanı dışında kaldığını düşünmek doğru olacaktır. Bu kesim, fon kullandırımını fahiş oranlardan gerçekleştirmesi nedeniyle haklarında yapılan şikayetler ve ortaya çıkan mağduriyetlerden dolayı bunlara yönelik yayınlanan yasaknameler ve uygulanan cezalandırmalar nedeniyle devletin müdahalesine maruz kalmaktadırlar. Bu müdahalelerin ne kadar etkin olduğu ise devletin gücüyle doğrudan orantılıdır.²⁷⁴

Devletin finansal sisteme yönelik doğrudan veya dolaylı yoldan yaptığı müdahaleler dışında sistemdeki ilişkileri etkileyen ve şekillendiren düzenlemelerin başında İslam hukukundan kaynaklanan faiz yasağı gelmektedir. Bu yasak tasarruflarını değerlendirmek isteyen kesimler ile

²⁷⁴ Rıfat Özdemir, “Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, s. 740; Murat Çizakça, **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul, İlmi Neşriyat Yayını, 1993, ss. 67, 71; Ömer Lütfü Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)- I”, **Belgeler**, C. 3, S. 5-6, 1966, s. 35, 41; Kemal Çiçek, “Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka’da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. XXI, 2001, ss. 269-283; Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD, İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2003, ss. 6, 26-27; Halil İnalçık, “İstanbul’un İncisi: Bedesten”, Çev. Selahattin Ayaz, **İktisat ve Din**, Ed. Mustafa Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 2. Baskı, 1997, s.121; Necdet Sakaoğlu, “Bedesten Esnafı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. 2, 1994, ss.118-120; Kurt, a.g.e., ss. 20-21.

kredi kullanan kesimleri doğrudan ilgilendiren bir düzenlemedir. İslam devletlerinin bir devamı olan Osmanlı Devleti örfi hukukun bazı müdahalelerine rağmen iktisadi hayatın İslam hukuku kurallarına göre şekillendiği bir devlettir. Açık faiz yasağına rağmen Selçuklular zamanından beri bu yasağın belirli hukuki şekiller altında dolaylı olarak aşıldığı da bir gerçektir. Hanefi fıkıh ekolünü benimseyen alimler İmam Yusuf ve İmam Züfer'in içtihadlarına dayanarak bazı şartlar altında getirisi olan ikrazat işlemlerine onay vermişlerdir. Bu tür ikrazat işlemlerin iktisadi hayatta yaygınlaşması devleti bu tür işlemlerle uygulanacak oranların üst sınırını belirlemeye itmiş, ikrazat işlemlerinin sözkonusu sınırlar içerisinde yapılması halinde hukuk sistemi tarafından tanınacağı ilan edilmiştir. Dönemlere göre değişmekle birlikte resmi oranların %10-20 bandında olduğu, ancak bu sınırların sözleşme sürelerinin olduğundan kısa gösterilmesi vb. uygulamalarla aşıldığı görülmektedir. Diğer taraftan resmi sınırlara uymayarak ikrazat işlemlerinde bulunan, yüksek oranlarla kredi alanları mağdur eden kesimler de bulunmaktadır. Bu kesimlerin uyguladığı oranlar piyasa oranı olarak adlandırılmaktadır. Bunlar görünürde sözleşmelerini resmi oran üzerinden düzenlerken, dolaylı yollardan daha yüksek oranlardan fon kullandırmaktadır. Ayrıca devlet bazı durumlar için görev tevdi ettiği sarraflara %20-25 oranları üzerinden işlem yapma imtiyazı verebilmektedir. Resmi oran daha çok para vakıfları ve sandıklar tarafından uygulanırken, piyasa oranı ribahorlar ve murabahacılar başta olmak üzere bireysel bazda kredi işine giren yukarıda sıralanan kesimler tarafından uygulanmaktadır. Para vakıfları ve sandıklar devletin ilan ettiği oranın iktisadi hayatta geçerliliğini sağlayan kesimler olması açısından önemlidir. Zira devlet faiz yasağını şiddetli bir şekilde uygulama yerine bu yasağı alimlerin belirlediği belirli şekiller altında esnetilmesine karşı çıkmamakta, ancak kendi belirlediği oranların aşılmasını da şiddetli bir şekilde cezalandırma yoluna gitmektedir. Devlet sürekli olarak resmi oranlar dâhilinde işlem yapılması konusunda fermanlar yayınlamış, yasağa

uymamakta direnenlere ise İstanbul'a celep yazma, Kıbrıs'a zorunlu sürgün gibi cezalar verme yoluna gitmiştir.²⁷⁵

Bir toplumda finansal ilişkilerin sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde yürümesi hukuk sisteminin yerleşik olmasını ve yazılı belge kültürünü gerektirir. Özellikle konumuzu oluşturan karz işlemleri sözleşme ve teminat hukukunu ve bu hukuku işletecek mahkeme sistemi ve kolluk güçlerinin varlığını zorunlu kılar. Aksi halde iktisadi hayatta kredi ilişkilerinin düzenli yürümesinin imkânsız hale geleceği aşîkardır. Osmanlı Devleti'nde gerek örfî hukuk gerekse şerî hukuk düzeninin varlığı karz sözleşmelerine, kredi karşılığında teminat olarak rehin verme veya kefil olmaya imkân tanımakta, sözleşmelerin hayat bulması şerî mahkemeler huzurunda kadı aracılığıyla yürütülmektedir. Sarrafların devletin yakın gözetim ve denetimi altında olması ise bunlar tarafından yapılan finansman ve kefalet işlemlerinde ayrıca Darphane-i Amire'nin devreye girmesine olanak sağlamaktadır. Diğer taraftan kredi işlemlerinin sözleşmeye dayanması, gerek borç alana verilen belgeler gerekse borç veren tarafından tutulan defterler uyumsuzluk anlarında mahkemelerde isbat vesikası olarak kullanılmaktadır.²⁷⁶

²⁷⁵ Osman Turan, "Selçuklu Türkiye'si'nde Faizle Para İkrası", **Belleten**, C. 16, S. 62, 1952, ss. 251-260; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. 2, İstanbul, Tekin Yayınları, 1974, ss. 250, 254, 256; Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, s. 17; Mehmet A. Berber, "From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the late Ottoman Empire", **Unpublished MA thesis**, İstanbul Şehir University, Graduate School of Social Sciences, İstanbul, 2014, ss. 58-59; Bayındır, **a.g.m.**, s. 316; Barkan, **a.g.m.**, ss. 34-36, 38; Özdemir, **a.g.m.**, s. 740; Çizakça, **a.g.e.**, s. 71; Şahiner, **a.g.t.**, ss. 44-47;

²⁷⁶ Köse, **a.g.t.**, ss. 34-74; Kaya, **a.g.t.**, ss.14-77; Kurt, **a.g.e.**, ss. 67-106, 178-197; Tahsin Özcan, **Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, ss.53-76. İşlem örnekleri için bkz. Ahmet Kal'a, İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Finans Tarihi, (1742-1787), C.1, İstanbul, İstanbul Araştırma Merkezi Yayını, 1998.

2.3.2. Tanzimat'ın İlanı Sonrasında Bankacılığın Regülasyonu

2.3.2.1. Finans ve Hukuk Sisteminde Modernleşme

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ikinci yarısında ilk olarak askeri alanda başlayan yenileşme hareketlerinin idari, mali ve hukuki alanlara doğru genişlediği bir dönemdir. Sözkonusu yenileşme hareketleri sonucunda geleneksel devlet sistemi her cephesiyle çözülerek modernleşme evresine girmiştir. Modernleşme hareketinin yaşandığı alanlardan biri de finansal sistemdir. Burada modernleşme sürecinin geleneksel sistemin bir kalemde silinmesi şeklinde bir süreç anlamına gelmediğini, eski sistem ile yeninin bir süre birlikte yaşamaya devam ettiğini, daha sonra da geleneksel sistemin izlerinin giderek kaybolmaya başladığını gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle finansal sistem açısından geleneksel sistemin yapıları ile yeni sistemin aktör ve sundukları hizmetler Cumhuriyet dönemine kadar birlikte yaşamaya devam etmiştir.

Tanzimat döneminde finansal sistemde yaşanan en önemli yenilikler para ve sermaye piyasası alanında yaşanan yeniliklerdir. Para piyasasında yaşanan yenilikler kâğıt para (kaime) kullanımının başlaması, madeni para sisteminin altına dayalı standart bir para sistemi haline getirilmesi ve tağşişe son verilmesi, modern bankacılık kurumlarının kurulmaya başlamasıdır. Sermaye piyasasında yaşanan yenilikler ise devlet tarafından modern iç borçlanma senetlerinin ihraç edilmeye başlanması, anonim şirket tarzında şirketlerin kurulması, hem iç borçlanma senetleri hem de şirket hisse senetleri ve tahvillerinin işlem göreceği menkul kıymetler borsasının faaliyete geçmesidir. Devlet, para ve sermaye piyasası alanında giriştiği yeniliklerle Osmanlı finans sistemini dönemin önde gelen iki ülkesi İngiltere ve Fransa finans sistemlerine benzer hale getirmeye çabalamıştır.²⁷⁷

²⁷⁷ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, s. 19.

Finansal sistemin geleneksel yapıdan sıyrılarak modernleşmeye başlaması doğal olarak finansal sistemin sağlıklı bir şekilde işleminde önemli olan hukuk sisteminde de yeni sistemin ihtiyaçlarını karşılayacak bir sisteme geçişi beraberinde getirmiştir. Burada da Osmanlı hukuk sisteminin radikal bir şekilde değişmediğini yeni hukuk kuralları oluşturulurken ülkenin kendi iç hukuk kaynakları dışında diğer ülkelerin uyguladığı hukuk kurallarının tamamen veya kısmen alınması şeklinde bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Hukuk literatüründe “resepsiyon” süreci olarak adlandırılan ve temel unsurun değişim olduğu bu kanunlaştırma faaliyeti Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür. Geleneksel hukuk sisteminde yer alan örfi hukuk-şeri hukuk ikilemi bu defa seküler hukuk-şeri hukuk şeklinde 1926 yılında Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir.²⁷⁸

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra kanunlaştırma faaliyeti ilk olarak ceza hukuku alanında gerçekleştirilmiştir. 1840 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu yayınlanmış, bu kanunun uygulanması sırasında ortaya çıkan eksiklikleri gidermek için 1851 yılında Kanun-ı Cedid hazırlanmıştır. Resepsiyonist tarzda hazırlanan kanunlar ilerleyen yıllarda birbirini takip etmiştir. Bu çerçevede hazırlanan kanunlar sırasıyla Kanûnnâme-i Ticâret (1850), Ceza Kanunname-i Hümayunu (1858), Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi (1861), Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi (1863), Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu (1879), Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiyye Kanunu’dur (1879). Yalnız burada bir noktayı hatırlatmakta fayda vardır. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayun’unda olduğu gibi kanunların hazırlanmasında tamamıyla Batı Avrupa devletleri örnek alınmamış muhtelif Avrupa devletlerinin kanunlarının birlikte dikkate alındığı karma bir yöntem izlenmiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi-Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996, s. 183; İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Laiklik ve Hukukun Romanizasyonu”, **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, C. 9, S. 27, Ankara, 2007, s.1208; Cahit Can, **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 169.

²⁷⁹ Mehmet A. Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 13. Baskı, 2015, s.

Batı Avrupa devletlerinden alınan kanunlar yanında milli tarzda hazırlanan kanunlar da bulunmaktadır. Tanzimat döneminde bu yöndeki kanunlaştırmanın ilk örneği 1868 tarihli Arazi Kanunnamesi'dir. Bunu takiben 1869 yılında hazırlanan ve o yılda yürürlüğe giren Osmanlı Devleti'nin medeni kanunu Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, onaltı kitap olarak sekiz senede tamamlanabilmiştir. Diğer bir kanunlaştırma faaliyeti olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi 1917 yılında kanunlaştırılmasına karşın gelen tepkiler üzerine 1919 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.²⁸⁰ Bu dönemde icra ve iflas hukuku alanında da düzenlemeler yapılmış, geleneksel sistemdeki teşkilatların, çavuş ve subaşılının yerini icra ve havale cemiyetleri almıştır. Mecelle, iflas ile normal borçluyu takip etme durumunu ayrı maddelerde düzenlemiştir. Ticaret mahkemeleri ile Nizamiye mahkemelerinin kurulması ile yeni icra ve iflas hukuk kuralları getirilmiştir. Yeni getirilen düzenlemeler 1869 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'ndan iktibas edilmiştir.²⁸¹

Bu genel bilgilerden sonra üzerinde durulacak husus Tanzimat dönemiyle birlikte finans sistemi içerisinde boy gösteren modern bankacılık kurumlarının kuruluş, işleyiş ve sona ermelerini düzenleyen regülasyon alanıdır. Takip eden kısımlarda bu kurumları doğrudan ilgilendiren hukuk metinleri olarak Kanûnnâme-i Ticâret ve zeyilleri, banka nizamnameleri (esas mukaveleleri-ana sözleşmeleri)²⁸² ve benzeri düzenlemelere odaklanılacaktır.

425; Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011, ss. 326-327

²⁸⁰ Aydın, **a.g.e.**, ss. 427-428; Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s. 327; **Tanzimat ve Tapu**, Haz. Yılmaz Karaca ve diğerleri, İstanbul, BOA Yayınları, 2015, ss. 103-177. Max Weber, Mecelle'nin gerçek anlamda bir kanun olmayıp Hanefi normlarının bir derlemesi olduğunu, çünkü seküler hukukla ilgili olarak yapılacak her düzenlemenin manevî normlar tarafından engellendiği ileri sürmektedir. Bkz. Max Weber, **Ekonomi ve Toplum**, C. 2, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012, s. 188.

²⁸¹ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, ss. 407-411; Muhammed Hamidullah Ağırakça, "19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ SBE, İlahiyat ABD, İslam Hukuku BD, İstanbul, 2011, s.153.

²⁸² Bundan sonra metin içerisinde kullanılan "nizamname", "esas mukavele" ve "ana sözleşme" terimleri eş değer anlamda kullanılmıştır.

2.3.2.2. Bankaların Kuruluş ve Faaliyet İzinleri (Lisanslama)

2.3.2.2.1. Bir Şirket Olarak Banka

Bankacılık regülasyonunun üçüncü evresinin 19. yüzyılda anonim şirket tipinde ticaret bankalarının ortaya çıkmasıyla başladığı daha önce ifade edilmişti. Bu tip bankalar hızla büyüyerek aile şirketleri şeklindeki tacir bankacılığı tahtından etmiş, bankacılık regülasyonun yeni bir aşamaya geçmesine neden olmuştur. Bunun tipik göstergesi bazı ülkelerde spesifik bankacılık kanunlarının yürürlüğe girmesidir. Bankacılık alanını özel kanunlarla düzenlemeyen ülkelerde ise bu alan şirketler kanunu ile düzenlenmiştir. Bu ikili ayrımın en belirgin sebebi ilgili ülkelerde banknot ihraç imtiyazının merkezileştirilip merkezileştirilmediğidir. İngiltere ve İsviçre gibi istisnalar dışarıda bırakılırsa, genel olarak banknot ihracını merkez bankası bünyesinde konsolide eden ilk ülkeler spesifik bankacılık kanunlarını daha sonra yürürlüğe sokmuşlardır. Bu ülkelerde bankacılık kanunları daha geç bir tarihte, Birinci Dünya Savaşı veya 1929 Büyük Dünya Buhranı'nın neden olduğu finansal krizler sonrasında yürürlüğe girmiştir. Bunun tersine, banknot ihracının merkezileşmediği, sistemdeki bankaların bireysel olarak kendi banknotlarını ihraç etmeye devam ettiği ve banknot imtiyazının daha geç bir tarihte konsolide edildiği ülkeler spesifik bankacılık kanunları hazırlamışlardır. Bunun sebebi banknot konsolidasyonunun olmadığı bir ortamda bankalar tarafından yapılacak aşırı banknot ihraçlarının yaratacağı tehlikelerin spesifik kanunlarla sıkı bir şekilde düzenlenerek para arzının kontrol edilmesi idi.²⁸³

Ondokuzuncu yüzyılda bankacığın regülasyonuna yönelik bu değişim aynı zamanda banka kuruluş izinleri açısından yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Önceki kısımlarda da değinildiği gibi bankacılık faaliyetinin başlangıç aşamasında ilk olarak kamusal nitelikli bankalar lisans

²⁸³ Grossman, a.g.e., ss. 141-145.

olarak faaliyetlerine başlamışlardır. Bankacılığın bu ilk evresinde siyasi otoritenin tamamen takdirine dayalı bir şekilde lisans verildiği, ilerleyen yüzyıllarda lisansların daha az takdire dayalı ve standart bir sürece doğru kaydığı görülmektedir. Bu geçişin temel göstergesi spesifik bankacılık kanunları veya şirketler kanunlarının yürürlüğe girmesidir. Ancak, bu kanunların varlığı siyasi otoritenin takdir yetkisinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Söz konusu kanunların içerisine yerleştirilen hükümlerle siyasi otoritenin bazı konularda takdir yetkisi kullanmasına izin verilebilmektedir. Örneğin, ilk bankacılık kanunlarına sahip olan ülkelerden İngiltere (1844) ve İsveç'te (1846) bankacılık kanunları lisanslama, sermaye ve kamuyu aydınlatma gibi düzenlemeler içermekle birlikte bankacılık lisansının onaylanmasını hükümetin iznine tabi tutmuştur. Diğer taraftan A.B.D., Kanada ve Japonya'da bankacılık sistemine girişlerde "serbesti esası" benimsenmiş, banka kurmak isteyen sermayedarlar resmi bir başvuru sürecine girmeksizin hükümet tarafından belirlenen tutarda devlet tahvilini depo ederek ve istenen evrakları sunarak bu hakkı kazanmışlardır. Bu iki tip dışında kalan ülkelerde ise bankalar açık veya zimni bir şekilde yürürlüğe giren şirketler kanunu çerçevesinde bankacılık lisansı almışlardır.²⁸⁴

Literatürde siyasi otoritenin takdirinden daha az takdire dayalı ve standart bir sisteme geçilmesinin arkasında yatan neden olarak devletin bireysel lisanslamadan elde ettiği maddi menfaatler üzerinde durulmaktadır. Özellikle, kamusal nitelikli bankaların lisansları karşılığında siyasi otoritelerin kredi ve benzeri bir maddi fayda elde ettikleri görülmektedir. Banka sayısının artmasıyla lisanslamadan elde edilen getiriler giderek azaldığından takdire dayalı lisanslama siyasi otorite açısından cazibesini yitirmiştir. Bazı ülkelerde bankacılık hizmetlerine, dolayısıyla banka lisansına talebin az olduğu durumlarda siyasi otoritenin maddi menfaat beklentisi de doğal olarak düşmüştür. Özellikle bir devlet bankasının varlığı

²⁸⁴ Grossman, **a.g.e.**, ss. 135, 138-139.

bankacılık alanına girişleri olumsuz yönde etkilemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç ve İsveç bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunun tersine A.B.D.'nde banka lisans talebi güçlü, bankacılık hizmeti sunan diğer araçlar için lisans talebi daha azdır. Avustralya gibi İngiliz kolonisi olan ülkelerde her iki hükümetin nüfuz alanlarındaki rekabet bankacılık lisanslarına da yansımıştır. Burada bankalar İngiliz parlamentosunun izniyle kurulmak yerine Avustralya'da yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde kurulmayı tercih etmişlerdir. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde ise şirketler kanunundaki değişiklikler ve hâkim iktisadi ideoloji bankacılık izinlerini etkilemiştir.²⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde, bankacılık sektörünün daha ilk oluşum aşamasında banknot ihracının merkezi olacağı prensibi benimsenmiştir. Bu prensib 1850-1862 döneminde kurulmaya çalışılan milli banka projeleri içerisinde yer almış, 1863 yılında milli banka imtiyazını alarak faaliyete başlayan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye banknot ihracında tekel hakkı tanınmıştır. Bu durum 1931 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesine kadar devam etmiştir. Banknot ihracını erken tarihlerde konsolide eden diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'nde spesifik bir bankacılık kanunu yürürlüğe girmemiş, bu tür bir kanun ilk defa 1929 Büyük Dünya Buhranı'nın ardından 1933 yılında yürürlüğe sokulmuştur. Spesifik bankacılık kanununun olmayışının bir sonucu olarak banka kuruluşları 1850 yılında yayımlanan Kanûnnâme-i Ticâret'in şirketlerle ilgili hükümleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kara ticareti hükümlerini içeren bu kanun, 1808 (1807) tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun çevrilmesi yoluyla hazırlanan bir metin olup, 1870, 1905 ve 1906 yıllarında yayımlanan zeyillerle genişletilmiştir. Deniz ticaretine ilişkin hükümleri düzenleyen kanun ise 1864 yılında yayımlanmış, bu kanunun bazı kısımları Hollanda, Almanya ve Belçika kanunlarından

²⁸⁵ Grossman, *a.g.e.*, ss. 142-143.

alınmıştır. Ticaret muhakeme usulü ise 1862 yılında yayımlanan bir nizamname ile düzenlenmiştir.²⁸⁶

Kanûnnâme-i Ticâret'in şirket tiplerini düzenleyen “fasl-ı sâlis” kısmında (md.10-52) ticaret şirketleri kollektif, komandit ve anonim şirket olmak üzere üçe ayrılmıştır. 1924 yılı başında yapılan zeyl ile kooperatifler de ticaret şirketlerinin dördüncü türü olarak kanuna eklenmiştir. Günümüzdeki tasnif çerçevesinde, zikredilen şirketlerden kollektif şirket şahıs şirketi, anonim şirket sermaye şirketi, komandit şirket ise hem şahıs hem sermaye şirketi niteliğindedir. Bilindiği üzere kollektif şirket iki veya daha fazla şahsın biraraya gelerek kurdukları, unvanının genelde ortaklarının isimleri ile belirlendiği ve şirketin borçlarından tüm ortakların mal varlığı ile sorumlu olduğu şirket tipidir. Anonim şirket, yani “bilâ tesmiye şirket” ya da “tesmiyesiz şirket”, sermayesi hisselerle bölünmüş, unvanı genel ve hissedarların sorumluluğunun sadece şirkete koyduğu sermaye ile sınırlı olduğu şirkettir. Komandit şirket, yani “sipariş tarikiyle olan şirket” ise komandit ve komdanditer ortakların bir araya gelerek, unvanının komandit ortaklardan birinin veya daha fazlasının isimlerini ihtiva eden şirkettir. Bu şirket tipinin karma nitelikli olmasının nedeni komandit ortakların şirketin borçlarından tüm varlıklarıyla, komanditer ortakların ise sadece şirkete koydukları sermaye ile sorumlu olmasıdır.²⁸⁷

Konumuz açısından komandit ve özellikle anonim şirket tipleri önem arzettiğinden bu şirketlerle ilgili düzenlemelere daha ayrıntılı bakılması gerekmektedir. Komandit şirketlerde sorumlulukları sadece koydukları sermaye ile sınırlı olan komanditer ortaklar şirket yönetiminde görev alamazlar; aldıkları takdirde sorumlulukları komandit ortakların

²⁸⁶ Fikri Gürzumar ve Tekin Gürzumar, **Kaanûnâme-i Ticâret ve Zeyilleri**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayını, 1962, ss. 3-4; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, s. 20; “Mevduatı Koruma Kanunu”, **Resmî Gazete**, 5 Haziran 1933 (Bu kanunun numarası 2243, kabul tarihi ise 30 Mayıs 1933'tür).

²⁸⁷ Gürzumar ve Gürzumar, **a.g.e.**, ss. 6, 46-48; Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası ve Tarih Vakfı ortak yayını, Bilingual Edition, 2001, ss. 21-22.

sorumluğuna dönüşecektir. Ortakların şirkete koydukları sermayeler hisse senedi ile temsil edilebilir. Şirket ana sözleşmelerinde ise komandit ve komanditer ortakların şahsı, şirketin unvanı, yöneticilerin kimler olduğu, sermayenin nominal tutarı ve halihazırda ödenmiş tutarı, şirketin faaliyetine başlama tarihi ve süresi vb. bilgiler yer almaktadır. Anonim şirketlerde yönetim şirket hissedarlarının tamamından oluşan genel kurul tarafından tayin edilmektedir. Yöneticilerin görev süreleri, tayin ve azilleri yine genel kurul tarafından belirlenmektedir. Hissedarlar arasından yönetime atama yapılabileceği gibi dışarıdan da yönetici atanması mümkündür. Şirket sermayesini temsil eden hisse senetleri nama/isme düzenlenebileceği gibi hamiline de düzenlenebilir. İki tip hisse senedi arasındaki temel fark hamiline düzenlenen hisse senedinin satış ve devrinin diğerine göre daha kolay gerçekleşmesidir. Nama/isme yazılı hisse senetlerinin devri ise şirket nezdinde gerçekleştirilir. Genel kurulda oy kullanabilmek için hamiline hisse senedine sahip olanların pay defterine kayıt yaptırmaları gereklidir. Anonim şirket kuruluşuna dair izinler padişah fermanı ile alınmaktadır. Şirketin faaliyete geçişi ise ortaklar tarafından hazırlanan “dahili nizamname” taslak metninin kabul edilmesinden sonra gerçekleşirdi. Günümüzdeki anonim şirket “ana sözleşmesi”, diğer bir tabirle “esas mukavelesi”ne benzeyen dahili nizamname ilk aşamada Ticaret Nezareti tarafından incelenmekte, sonrasında ilgili meclislerde tartışılarak gerekli ilave ve değişikliklerin yapılmasıyla son haline ulaşmaktaydı. Son aşamada “irade-i seniyye”nin alınmasıyla şirketin faaliyete geçmesi için resmi izin aşaması tamamlanmaktaydı²⁸⁸. Genel süreç bu olmakla birlikte, ilerleyen sayfalarda bankacılık örneğinde görüleceği üzere, şirketin faaliyet sahası ve taşıdığı öneme binaen ilgili nezaretler ve/veya kurulan özel komisyonlar da gerek kuruluş izni öncesinde gerekse sonrasında konuya müdahil olmakta, kuruluş ve faaliyete geçiş izin süreci sadece Ticaret Nezareti’nin başlayıp bitirdiği bir süreç olmaktan çıkmaktadır.

²⁸⁸ Gürzumar ve Gürzumar, **a.g.e.**, ss. 48-49 ; Akyıldız, **a.g.e.**, s. 22.

Osmanlı ticaret hayatına yeni şirket tiplerini getiren Kanûnnâme-i Ticâret ticaret şirketlerine ilişkin belirli düzenlemeler getirmesine karşın uygulamada ortaya çıkacak sorunları karşılayacak bir şekilde hazırlanamamıştır. Kanûnnâme, gerçek kişi tacirlere yönelik ayrıntılı düzenlemeler içermekle birlikte “hükmi şahsiyet” yani “tüzel kişilik” şeklindeki şirketlere ilişkin düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Özellikle iflas ve konkordatoya dair hükümlerin yeraldığı “kısm-ı sâni”de şirketlere neredeyse hiç değinilmemesi kanûnnâmenin sadece gerçek kişi tacirlere yönelik olduğunu, hükmi şahsiyet kavramının benimsenmediğini göstermektedir. Benzer bir eksiklik şirketlerin ana sözleşmelerinin yeknesak bir şekilde hazırlanmasına yönelik alt düzenlemelerin de çok sayıda şirket kurulmasından sonra, ancak 1882 yılında yürürlüğe girmiş olmasıdır. Bu tarihte anonim şirket ana sözleşmelerine yönelik bir şablon oluşturularak yürürlüğe sokulmuştur. Bu şablonun büyük oranda 1864 yılında faaliyete başlayan Şirket-i Umumi’nin esas sözleşmesine dayanması bankacılık kuruluşlarının alt düzenlemelerin oluşmasındaki katkısı açısından önemlidir. İlerleyen kısımlarda irdeleneceği gibi kurulan veya kurulamayan bankalara ait nizamname ve nizamname taslaklarının bu sürece katkısı açıktır. İkinci Meşrutiyet ile birlikte şirketleşmenin teşvik edilmesiyle hızlanan şirket kuruluşları karşısında sözkonusu şablonun yetersizliği ortaya çıkmış, eksiklikleri giderecek yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yine bu dönemde, çıkarılan geçici bir kanunla şirketlerin hükmi şahsiyet olarak tanınmasına, emlak ve gayrimenkul edinmesine imkân tanıyan düzenleme yürürlüğe girmiştir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesinde şirket kurma prosedürlerinde genel olarak bir standartlaşma sağlanmıştır.²⁸⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde şirketlere yönelik diğer düzenlemeler ise yabancı şirketlere yönelikti. Kanûnnâme-i Ticaret ve buna yapılan eklemeler ile Mecelle’de şirketlerle ilgili düzenlemeler bulunmasına rağmen, bunların yabancı şirketlerin kuruluş izin ve faaliyetlerine ilişkin

²⁸⁹ Gürzumar ve Gürzumar, **a.g.e.**, ss. 67-107 ; Akyıldız, **a.g.e.**, ss. 22-25, 33-39.

herhangi bir düzenlemeyi içermemesi, buna karşın yabancı şirketlerin ve şubelerinin faaliyetlerindeki artış devlet tarafından kontrol edilemeyen bir alanın doğmasına neden olmuştur. Özellikle sigorta alanında çok sayıda şirketin faaliyet göstermeye başlaması, bu şirketlere yönelik herhangi bir düzenlemenin olmayışı Osmanlı vatandaşlarının mağduriyetine yol açan durumların ortaya çıkmasına neden olabiliyordu. Düzenleme boşluğunun yarattığı sorunların artması üzerine ilk olarak 1887 yılının sonlarına doğru yabancı şirketlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerine yönelik bir nizamname yayımlandı. Bu düzenlemenin baştan itibaren yetersizliği görüldüğünden yerine ancak 1906 yılı Mart ayında hem yabancı şirketleri hem de yabancı sigorta şirketlerini düzenleyen ikinci bir nizamname yürürlüğe sokuldu. Eski düzenlemeye göre daha kapsamlı ve yabancı şirketlerin devletin denetimine alınmasını hedefleyen bu düzenleme doğal olarak kapitülasyon hukukunu bir kalkan olarak kullanan yabancı sefaretlerin muhalefetine neden oldu. İttihat ve Terakki hükümeti 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakiben, savaş ortamından yararlanarak kapitülasyonları askıya aldığını duyurdu. Yabancı ülkelerin itirazlarına rağmen hükümet bu alanda düzenlemeyi sürdürerek yabancı şirketlerin hukuki konumlarını kapitülasyonların kaldırılmasıyla ortaya çıkan yeni döneme göre düzenledi. Bu kapsamda çıkarılan diğer bir düzenleme ise daha önce yabancı şirketler ile yabancı sigorta şirketlerini düzenleyen nizamnamenin yerine ikame edilen geçici kanundu. Yabancı şirketlere yönelik son bir düzenleme ise 1916 yılı Mart ayında çıkarılan ve yabancı şirketlere Türkçe kullanma zorunluluğu getiren kanun oldu. Savaş ortamının da yarattığı konjonktürün yardımıyla bütün bu düzenlemeler şirketler kesimi açısından daha önce kontrolü dışında kalmış olan alanın devletin kontrolüne girmesini sağladı.²⁹⁰

²⁹⁰ Akyıldız, **a.g.e.**, ss. 56-77; Fatih Kahya, “Osmanlı Devleti’nde Sigortacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD, İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2007, ss. 91-120.

2.3.2.2.2. Kuruluş İzin Süreci

Önceki kısımda bahsedildiği gibi şirketlerin kuruluş prosedürünün başlangıç noktası Ticaret Nezareti'ydi. Osmanlı ülkesinde şirket kurmak isteyen kişiler bu nezarete kuruluş izni için başvurarak süreci başlatıyorlardı. Matbu dahili nizamname uygulamasının başlamasından sonra başvuru sahipleri önce bir bedel karşılığında bunu satın alıyorlar, şablona göre oluşturdukları dahili nizamname ile birlikte kuruluş izni için dilekçelerini veriyorlardı. Taslak nizamname uygunluk açısından adı geçen nezarette incelendikten sonra gerekli değişikliklerin yapılması kuruculardan talep ediliyordu. Müteakiben Sadaret ve Şura-yı Devlet'e gönderilen taslak sözleşme gerekli inceleme, düzeltme ve ilavelere tabi tutulmasının ardından hazırlanan mazbata ve ek belgeleriyle birlikte Sadrazama sunuluyordu. Sonrasında Sadrazam şirket kuruluş iznini Meclis-i Vükela'da tartışmaya açıyor, uygun görülmesi durumunda iradesinin alınması için padişaha arz ediyordu. Padişah iradesinin alınmasıyla şirket kuruluş izni, Ticaret Nezareti ve İstanbul Bidayet mahkemesi Mukavelat Muharrirliği siciline kaydediliyordu. Resmi olarak kuruluş izni alan şirketin kesin olarak kurulmuş sayılabilmesi için son bir aşama olarak şirket sermayesini temsil eden hisse senetlerinin imzalanması ve %10'luk kısmının ortaklarca ödenmesi gerekiyordu. Böylece normal bir şirket, kuruluş izni prosedürlerini tamamlayarak faaliyete geçebilmek için hazır hale geliyordu. Devletten belli bir imtiyaz ve inhisar/tekel hakkı alarak kurulan şirketlerde ise imtiyaz ve tekel hakları kurucular tarafından şirkete devrediliyor, şirket de bunun karşılığında imtiyaz ve tekel için istenen şartları yerine getireceğine dair bir taahhütname veriyordu. Bu şekilde faaliyete geçen şirketlerin nizamname değişikliklerinde de yukarıda izlenen aşamalar aynen takip ediliyordu.²⁹¹

²⁹¹ Akyıldız, a.g.e., ss. 37-39.

Osmanlı Devleti'nde banka kurmak isteyen girişimciler şirket kuruluş izni ile faaliyet izni alabilmek için aynı süreci izliyorlardı. Genelde banka kurma girişimlerinde yabancı ve/veya yerli sermayedarlar bu yöndeki iradelerini bir arzuhal ile hükümete sunuyorlardı. Bunun aksine milli banka kurulması sürecinde yaşandığı gibi Babıâli sermayedarları banka kurma konusunda davet edebiliyordu. Birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere genel görünüm banka kurmak isteyen sermayedarların hükümete yaptıkları başvuruyla süreci başlatmalarıydı. Kuruluş izni aldıktan sonra şirket ortakları dahili nizamnamelerini hazırlayarak gerekli bürokratik süreçlerden geçirmekte ve istenilen asgari sermayeyi hazır ederek faaliyet iznini almaktaydı. Milli banka konusunda ise 1850 yılından Kırım Savaşı'na kadar geçen sürede hükümetin bazı girişimcilerle ortaklaşa banka kurma veya bazı kesimleri banka kurmayla görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Ojen dö Fran örneğinde olduğu gibi bazen şahıslar da milli banka konusunda layiha hazırlayıp hükümete sunmuşlardır. Kırım Savaşı sonrasında ise milli banka kurma konusunda hükümete çok sayıda teklif sunulduğu gibi Babıâli de kurulacak banka için belirlediği kriterleri gerçekleştirecek sermayedarlara çağrıda bulunmuştur. 1874 yılında yapılan milli banka kurma girişiminde ise bu iş için bizzat Avrupa'ya giden Sadık Paşa sermayedarlarla görüşüp çağrıda bulunmuştu.²⁹² Bazı durumlarda Babıâli'den bankacılık imtiyazı almak isteyen kişiler ayrıntılı layihalar hazırlayarak hükümete sundukları gibi, bazı durumlarda devlet kademelerinde görev yapmış üst düzey kişilerden eksikliği duyulan alanlarda devlete banka kurması konusunda önerilerde de bulunulabiliyordu. 1879 yılında Safvet Paşa'nın başkentin Beyoğlu yakası ile İstanbul yakası arasındaki mamuriyet dengesizliğini gidermek amacıyla bir emlâk bankası (kredi fonsiye) ile 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında ülkeye gelen muhacirlerin bir an önce iskanlarının ve tarımsal üretime katkılarının sağlanması amacıyla düşük faizli kredi imkânları sağlayacak bir banka kurulması konusunda hükümete sunduğu tezkireler buna örnek olarak

²⁹² Ayrıntılar için bkz. Birinci Bölüm

gösterilebilir.²⁹³ Zaman zaman Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışmış olan yabancı tebaalı kişiler de kendilerine imtiyaz verilmesini talep edebiliyorlardı. Örneğin, Fransız tebaasından olup Kırım Savaşı sırasında miralay olarak görev yapmış olan Kont dö Mafre, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Bankası unvanıyla ülke madenlerinin çıkarılması ve pazarlanması ile işteğal edecek ve elde edilecek kârın yarı yarıya bölüşülmesi esasına göre çalışacak bir banka imtiyazı verilmesi için başvurmuştu.²⁹⁴ Yurtdışında kurulup Osmanlı ülkesinde şube açarak faaliyet göstermek isteyen bankalar genelde hükümetten izin alarak faaliyete başlıyorlardı. Örneğin, Şirket-i Maliye-i Osmaniye-i Mahdude (Ottoman Financial Association) İzmir'de şube açmak için izin başvurusunda bulunmuştu. Bulgaristan Ziraat Bankası müdürü Manuşef Efendi de İstanbul'da bir şube açmak için hükümetten müsaade istemişti.²⁹⁵ Kuruluş ve faaliyet iznine ilişkin yazışmalar rutin bir şekilde bürokratik kanallardan devam ederken genelde dikkate alınan konular hazırlanan dahili nizamnamelerin Osmanlı kanunlarına uygun ve faaliyetlerinin ülkeye yararlı olması, kamu ahlakına muğayir ve zararlı olmaması ve kurucularının “ashâb-ı servet ve iktidârdan” olup olmadıklarının araştırılmasıydı.²⁹⁶

²⁹³ BOA, Y.EE, 43-78, 19 Aralık 1879. BOA, Y.EE, 43-70, 23 Ocak 1880.

²⁹⁴ BOA, Y.PRK.ASK, 7-47, 23 Haziran 1881.

²⁹⁵ BOA, A.MKT.MHM, 315-15, 19 Ağustos 1864; Y.MTV, 240-62, 11 Şubat 1903.

²⁹⁶ Örnek olarak bkz. BOA, İ.ŞD, 24-1088, 5 Ekim 1872. Kambiyo ve Eshâm Şirket-i Osmaniyesi'nin kuruluş sürecine ilişkin belgede bu süreç açık bir şekilde yeralmaktadır: “Tanzîmât Dâiresi'nin işbu mazbatası heyet-i umûmiyede lede'l-mütâla'a simsarlık mu'âmelâtına mahsûs olmak üzere böyle bir şirketin teşekkülü memleketçe menfa'atı müstelzim olacağından esâs-ı madde şâyân-ı kabûl olduğu ve mezkûr nizâmname dahi usûl ve emsâline muvâfık görüldüğü gibi müessislerinin ashâb-ı servet ve iktidârdan oldukları tahkikat-ı meşrûha ile tebeyyün eylediği cihetle ber-mûceb-i karâr idâre meclisi tarafından şirket sermâye-i i'tibârîsinin nısfının hisselerine mahsûben ve nakden i'tâ ve teslim olunmuş olduğunu mübeyyin bir küt'a mazbata tanzîm ile hisse ahz etmiş olanların esâmîsini ve mahall-i ikâmetlerini ve almış oldukları hisselerin adedini hâvî bir küt'a defter ile berâber Ticâret De'âvî Kalemi'ne i'tâ olunması ve işbu mazbata ve defterin kalem-i mezkûrda kaydı târîhinden i'tibâren şirket kat'ıyyen te'essüs ederek ondan evvel hiçbir mu'ameleye teşebbüs edememesi ve hisse senedâtının alınıp satılamaması husûslarının derciyle Dîvân-ı hümayûn kaleminden iktizâ eden emr-i âlînin tastîr ve nizâmnamenin bir nüsha-i resmîyesinin tahrîriyle emsâli misillü nüsha-i mezkûrenin cerîde-i mahsûsasına kayd olunduktan sonra bi't-tasdik emr-i âlî-i mezkûr ile berâber şirket müessislerine i'tâ olunmak üzere bunların ticâret nezâret-i celîlesine irsâli müttehiden tasvîb kılındı ise de ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.”

Osmanlı Devleti'nde banka kuruluş izinlerinin incelenebilmesi için alt dönemlendirmelere gidilmesi gerekmektedir. Bunun bir nedeni Kanûnnâme-i Ticâret'in 1850 yılında yayımlanmasından önce banka kurma girişimlerinin başlamış olmasıdır. Kanûnnâme'nin çıkmasından sonra da bu girişimler devam etmesine karşın ilk banka 1856 yılında faaliyete geçmiştir. Diğer taraftan Bank-i Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyete geçtiği 1863 yılından borç ödemelerinin durdurulduğu 1875 yılına kadar geçen dönemde banka sayısı artmasına karşın ortada henüz anonim şirket kuruluşlarına ilişkin standart bir dahili nizamname metni bulunmamaktadır. Buna karşın şirket kuruluşlarında bir banka dahili nizamnamesinin üstü örtülü olarak 1882 yılına kadar şablon vazifesi gördüğü bilinmektedir. Şablonun yürürlüğe girmesinden sonra kurulan banka sayısı ise oldukça azdır. Yüzyılın sonuna doğru ise yabancı sermayeli banka kurma girişimlerinin hızlandığı bir dönem başlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde ise İttihat ve Terakki hükümetinin "milli iktisat" politikasının bir sonucu olarak yerli sermayedarların banka kurma girişimleri artmıştır. Bu görünüm karşısında 1863 ve 1864 yıllarında sırasıyla kurulan Bank-i Osmanî-i Şâhâne ile Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'nı bir dönüm noktası olarak alarak 1836-1914 zaman dilimini bu noktadan ikiye ayırarak incelemek yararlı olacaktır. 1863-64 dönemi öncesinde çok sayıda nizamname taslağı olmasına karşın kurulan banka sayısı bir tanedir. Bu dönem aynı zamanda bankacılık dahili nizamnamelerin ilk ortaya çıktığı, Osmanlı bürokrasisinin milli banka konusu nedeniyle sıkça üzerinde çalışmalar yaptığı ve nihayetinde 1863 yılında milli banka yetkisiyle donatılan bir banka (Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin) dahili nizamnamesinin somut hale geldiği dönemdir. Bu dönem ise Kanûnnâme-i Ticâret'in yayımlandığı 1850 yılı öncesi ve 1850-1863/64 yılları arasını kapsayan iki alt dönemde incelemek gerekmektedir. Bunun da nedeni Kanûnnâme-i Ticâret'te şirketlere ilişkin hükümlere yer verilmesinden önce kumpanya ve banka teriminin ve bu konudaki girişimlerin Osmanlı bürokrasisinin gündemine girmiş olmasıdır. 1863-64 yıllarından 1914 yılına kadar devam eden zaman dilimini şablonun yürürlüğe girdiği tarih baz alınarak ikiye bölünmesi mantıklı görünse de

sözkonusu şablonun büyük ölçüde 1864 yılında kurulan Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'nın dahili nizamnamesinden esinlenmesi nedeniyle bu tür bir alt dönemlemeye gitmeye gerek yoktur.

Mevcut bilgiler ışığında ilk banka kurma teklifinin yapıldığı 1836 tarihinden 1850 yılına kadar geçen devrede resmi olarak Babıâli'den izin alarak faaliyete geçen bir banka bulunmamaktadır. 1836 yılında David Urquhart tarafından teklif edilen bankanın ayrıntılarına ilişkin henüz bir belgeye tesadüf edilmemiştir.²⁹⁷ 1838 yılında kurulması teklif edilen tüccar bankası ise kambiyo istikrarı sağlamaya yönelik bir girişim olup hayata geçememiştir. Girişim aşamasında kalan bu bankanın çoğunluğu devlet tarafından olmak üzere tüccarın da sermayesine iştirak edeceği bir ortaklık olması açısından önem arz etmekle birlikte ortaklık tipinin ticaret şirketi şeklinde olmadığı görülmektedir.²⁹⁸ Aynı yıl içerisinde Reed, Irving & Company'nin yaptığı, ancak Reşid Paşa'nın görevden ayrılması nedeniyle ancak Paşa'nın tekrar göreve gelmesi üzerine 1839-1840 döneminde somut hale gelen banka teklifi ise Bank of England'a benzer bir bankanın kurulması şeklindeydi. Bu durum aynı dönemde İngiliz sermayedarlara rakip olarak ortaya çıkan Fransız sermayedarların banka girişimi için de geçerlidir. 1840 yılında İngiliz girişimcilerin General Bank of Constantinople unvanı altında kurmak istedikleri banka hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Gerek İngiliz gerekse Fransız sermayedarların kurmak istedikleri banka tipinin kendi ülkelerindeki şirket tiplerinin bir benzeri ve sermaye toplama yoluyla kurulacak olmaları nedeniyle de anonim şirket tipinde olacakları çıkarsaması yapılabilir.²⁹⁹

²⁹⁷ Christopher Clay, **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881**, New York, I. B. Tauris, 2000, s. 578.

²⁹⁸ BOA, HAT, 1627/11, lef 1-5, 7 Mayıs 1838.

²⁹⁹ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, s. 59-61; Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 135.

Hayata geçemeyen bu ilk girişimler sonrasında bir banka olmamakla birlikte, finansal hizmetler sektörü içerisinde değerlendirilebilecek bir girişim olan Ermeni sarrafların biraraya gelmesi ile kurulan Anadolu ve Rumeli kumpanyalarının hayata geçmesi Babıali bürokrasisinin ilk kumpanya tecrübesi olarak gözükmektedir. Bu kumpanyaların kuruluşuna ilişkin arşiv belgesi henüz Kanûnnâme-i Ticaret'in yürürlüğe girmedığı bir dönemde kumpanya tarzı kuruluşlara ilişkin izlenecek prosedürü anlatması açısından önemlidir. Tanzimat'ın ilanı ile kaldırılan iltizam usulünün 1842 yılında tekrar cari olması ile Tanzimat'ın geçerli olduğu eyalet ve vilayetlerden Maliye Nezareti'ne gönderilecek tutarların mahallelerinden celb ve poliçe şeklinde transferi hizmetini sunacak adı geçen kumpanyalar muteber sarrafların biraraya gelmesi ile oluşturulan iki ayrı ortaklıktır. Diğer bir amaç ise yabancı tüccarların faaliyet alanı içerisinde bulunan bu iş kolunun Osmanlı Devleti tebeasından 13 sarrafın işi haline getirilmesidir. Sarraflar bu işe girişmek için bir arzuhalde Babıâli'ye başvurmuşlar, Meclis-i Vükela tarafından uygun görülerek hayata geçirilmesi için gereken irade alınmıştır. Sarrafların, faaliyetin nasıl yürütüleceğine dair hazırladıkları ve Meclis-i Vâlâ'ya takdim eyledikleri taahhüt senedi ayrıntılı incelenmek üzere Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Maliye nazırı sarrafları çağırarak sened üzerinde müzakerelerde bulunmuştur. Yapılan incelemede Anadolu ve Rumeli tarafları için iki ayrı kumpanya için sundukları evraklarda kumpanyalarının idare şeklinde ve bazı hususlarda farklılıklar arzettiği görülmüştür. Ancak hazinenin esas olarak belirlediği ilkelerde bir sıkıntı olmadığı ve kumpanya için hazırlanan nizamın herhangi bir mahzur içermediği kendilerine ifade edilmiştir. Bu aşamadan sonra sarraflar Meclis-i Vâlâ'ya çağırılarak tartışma konusu maddeler üzerinde teker teker durularak uzlaşmaya varılmış, her iki kumpanyanın nizamlarında görülen farklılıklar da giderilmiştir. Faaliyet alanının Maliye Nezareti ile alakalı olması nedeniyle kumpanyaların gözetiminin bu nezarete ait olması uygun görülmüştür. Diğer taraftan, kumpanya kurucularının sarraf olması nedeniyle Darbhane-i Amire tarafından himaye edileceği ve faaliyetleri nedeniyle karşılaştıkları sorunların Meclis-i Vâlâ'da çözülmesine karar

verilmiştir. Kuruluş izninin alınması sonrasında bunun mahaline kaydedilmesi, Meclisi Vâlâ, Darbhane-i Amire, Ticarethane ile gerekli diğer yerler ile kumpanya sarraflarına verilmesi gereken ilmühaberlerinin hazırlanması konusunda Maliye Nezareti yetkili kılınmıştır. Belgeden bu noktaya kadar aktarılanlar Anadolu ve Rumeli kumpanyalarının kuruluş sürecini genel hatlarıyla özetlemektedir. Belgenin devam eden satırlarında ise bundan sonra kumpanya kurmak isteyenlere yönelik prosedüre ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır:³⁰⁰

“..... bundan böyle esnaf-ı saireden bu vechile kumpanya tanzimine rağbet edenler bulunur ise ahvalleri malum olup şunun bunun akçesini alarak suret-i iflas iraesıyla kumpanya itibarına hanel getürmemek ve saye-i hazreti şehinşahide tanzim olunacak kumpanyalar müessisini(?) olup günden güne kesb-ü vüs’at eylemek lazım geleceği ecilden bundan böyle o makule kumpanya küşadı istidasında bulunanlar evvel emirde arzuhal takdimiyle istida ederek arzuhalleri canib-i Nezareti Celile-i Maliyeye havale olunduktan sonra eğer evvel emirde kumpanya idaresine muktedir bulunurlar ise mezkur kumpanya sarafları dahi tekeffül sureti olmayarak fakat idaresine muktedir olabilecekleri tasdik olunarak Meclis Vâlâda dahi görölmedikçe kumpanya açmasına ruhsat verilmemesi”

1842 yılında, İzmir’de yabancı devlet tüccarının girişimiyle faaliyete geçen İzmir Bankası’nın ne tür bir şirket olduğu belirsizdir. İzinsiz faaliyet gösterdiği gerekçesiyle kapatılan bu bankayla ilgili arşiv belgesinde bir beyannameden bahsedilmekte ve burada bankanın faiz karşılığı para toplayacağı ve rehin karşılığı faizle ikrazat yapacağı, banka meclis azaları, bankanın müddeti ve sermayesinin miktarı ile ilgili bilgilerinin yer aldığı belirtilmekteydi. Aynı şekilde 1843 yılı içerisinde veya 1844 yılı başlarında Halep’te kurulması için girişimde bulunan bankanın da türü konusunda bilgi yoktur. Ancak her iki girişimin de yabancı tüccar tarafından yapılan

³⁰⁰ BOA, İ.MSM, 18/421, lef 1, 17 Mart 1842.

girişimler olması bunların ticaret şirketi tarzında olma ihtimalini güçlendirmektedir.³⁰¹ 1849 yılında tüccardan Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alléon ile devletin ortaklaşa kurduğu, temel fonksiyonu kaime değerine istikrar kazandırmak olan Dersaadet Bankası'nın bilinen anlamda bir banka olmadığı, ortakların sermaye payları bilinmesine karşın iş ortaklığı veya adi şirket tarzında bir ortaklık olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni bankanın sermayesini temsilen hisse senedi, dahili nizamnamesi, merkezi bir yönetim yeri ve şirket organizasyonu bulunmayan, adı geçen iki tüccarın müdür oldukları, ancak her birinin işlemlerini kendi ofisinde gördüğü, ortak bir bilançodan ziyade sadece tüccarların kendi tuttukları hesapların konsolide edilmesinden ibaret bir ortaklık olmasıydı.³⁰²

Kırım Savaşı nedeniyle yaşanan kesinti bir kenara bırakılırsa, 1850-1862 döneminde milli banka ile ilgili çok sayıda girişim yapılmış, çoğu hayata geçmese de birçok nizamname taslağı ve layiha hazırlanmıştı. Hatta Babıâli kurulmasını istediği milli banka için kendi şartlarını içeren layihalar yayımladı. Bu devre 1863 yılında milli banka imtiyazının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye tanınmasıyla son buldu. Bu durum aynı zamanda resmen kabul edilmiş bir banka dahili nizamnamesinin ortaya çıkması anlamına geliyordu. Bu bankanın nevi şahsına münhasır bir banka olması gözönüne alınırsa yerel nitelikteki ilk banka 1864 yılında kurulan Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'ydı. Dahili nizamnamesinin 1882 tarihinde yürürlüğe giren anonim şirket dahili nizamname şablonuna esin kaynağı olması, 1850-1864 devresinin banka anasözleşmeleri açısından bir olgunlaşma dönemi olduğunu göstermektedir.

Zikredilen dönemde ilk ortaya çıkan nizamname taslağı 1851 yılındaki Osmanlı Bankası'na aitti. Resmîyete kavuşmayan taslak nizamnameye göre bankanın anonim şirket tipinde olduğu; sermayenin hisse

³⁰¹ BOA, **İ.HR**, 19/923, 29 Ocak 1843; 20/943, 20 Şubat 1843; **C.İKTS**, 14/691, 3 Şubat 1840(?).

³⁰² Hüseyin Al, **Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)**, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2011, ss. 30-31.

senetlerinden oluşacağı (md. 2), bu hisselerin nama yazılı (md. 16) ve hissedarların sorumluluğunun hisse tutarlarıyla sınırlı olacağı (md. 19) ve her sene sonunda hissedarlar genel kurulunun toplanacağına dair hükümlerden anlaşılmaktadır. Bu nizamnamenin diğer bir özelliği ise mevcut bilgiler dahilinde ilk anonim şirket dahili nizamname taslağı olmasıdır. Nizamname 6 bölüm, 32 maddeden oluşmakta; bölüm başlıkları ise sırasıyla şirketin kuruluşu ve süresi (md.1-3), bankanın yönetimi (md. 4-6), komite (md.7-9), müdürler (md. 10-13), yönetici ve denetçiler (md. 14), bankanın sermayesi (md. 15-20), bankanın faaliyetleri (md. 21-29), genel düzenlemeler (md. 30-35) şeklindedir. Dersaadet Bankası'nın yerini alması düşünülen bu banka, adı geçen bankanın iflas etmesi nedeniyle hayata geçemedi. Hayata geçebilseydi muhtemelen hem milli bankanın (merkez bankası) ilk nüvesi hem de aynı yıl Kanûnnâme-i Ticaret sonrasında Şirket-i Hayriyye ile birlikte ilk kurulan anonim şirketlerden biri olacaktı.³⁰³ 1853 yılında hem kuruluş izni alan hem de nizamnamesi yayımlanan Bank-ı Osmani de yine anonim şirket tipindedir. Zira sermayesinin hisselerle bölündüğü (md. 8-11) ve hissedarların sorumluluğunun koydukları sermaye ile sınırlı olduğu (md. 14) nizamnamesinde açıkça belirtilmiştir. Nizamnamenin tamamı 5 başlık altında 39 maddeden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları kumpanyanın sureti teşkili ve mevzu-u asliyesi (md. 1-7), kumpanyanın mikdar-ı sermayesi (md. 8-14), kumpanyanın suret-i idaresi (md. 15-31), hisse-yi temettünün tayini (md. 32-34), taşralardaki kontuvarlar(ofisler) ve baş memurlar ile mekatibe memurlarının suret-i tayini (md. 35-39) şeklinde sıralanmıştır.³⁰⁴ Bank-ı Osmani'nin girişimini baltalamak için Theodore Baltacı ile İzak Kamondo'nun önerisinde bu bankanın ne tür bir şirket olacağına dair ayrıntı bulunmamaktadır.³⁰⁵ Kırım Savaşı'nın başlaması Bank-ı Osmani'nin faaliyete başlamasına engel oldu. 1853 yılının son ayı içerisinde Ojen dö Fran adlı kişi tarafından Babiâli'ye sunulan ve Saltanat-ı Seniyye Bankası unvanıyla bir banka kurulmasına

³⁰³ BOA, A.DVN.MKL, 73-5, 1853; A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850; Akyıldız, a.g.e., ss. 48-50.

³⁰⁴ BOA, A.AMD, 43/51, 6 Nisan 1853; TV, 1 Mayıs 1853; CH, 13 Mayıs 1853.

³⁰⁵ BOA, İ.HR, 96/4716, 27 Mart 1853; HR.TO, 418/95, 24 Mart 1853.

yönelik ayrıntılı layiha büyük oranda Avrupa'daki milli banka örneklerinden esinlenerek hazırlanmıştı. Layihada açık bir şekilde bankanın anonim(isimsiz) yani bila-tesmiye şirket hükmünde kurulacağı (fıkra 1, md.1) belirtilmişti.³⁰⁶

Kırım Savaşı'nın bitmesine yakın tarihlerde banka konusu tekrar canlandı. Hatta, ticaret bankası niteliğinde bir banka kurulması için imtiyaz fermanı alındı. Edward Zohrab tarafından Şark Bankası unvanıyla kuruluş izni alınan bu banka anonim şirket tipindeydi. Zohrab, banka için ferman almayı başarmasına karşın kuruluş aşamasında diskalifiye oldu. İngiliz sermayedarlar Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) unvanı ile izin aldılar. 1856 yılı Haziran ayında İstanbul'da faaliyetine başlayan ve ilk ticaret bankası niteliğinde olan bu banka limited şirket tipindeydi. Bunun nedeni bankanın İngiliz kraliyet fermanı çerçevesinde Londra'da kurulmuş olması, Türkiye'de faaliyet göstermek için Babıâli'den izin almasıydı. Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterecek olan bu bankanın Babıâli'nin onayından geçen bir nizamnamesi de yoktu.³⁰⁷

Bankacılık alanında esas hareketlilik milli banka konusunda yaşanıyordu. Babıâli kurulacak banka için kendi taslağını hazırladığı gibi milli banka imtiyazını almak için rekabet eden girişimciler de kurmak istedikleri bankalara dair layihalarını hazırladılar. Söz konusu layihalar kurulması planlanan bankanın nizamnamesinin temelini oluşturacak metinlerdi. Babıâli'nin kurulacak bankanın şartlarını içeren 1856 yılı Ağustos ayındaki metninde bankanın sermayesinin hisse yoluyla toplanacağı, kâr payı dağıtımı ve genel kurula ilişkin hükümler bulunmasına rağmen sınırlı sorumluluk prensibine ilişkin bir kayıt bulunmamaktaydı. Bu hususun banka için hazırlanacak nizamnamede belirlenecek olması

³⁰⁶ BOA, A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1853.

³⁰⁷ A.DVN.NMH, 8/19, 28 Temmuz 1856(?); A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 138, 18 Temmuz 1856.

A. S. J. Baster, *The International Banks*, New York, Arno Press, 1977, ss. 81-83; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999, ss. 29-59; Clay, a.g.e., ss. 34-35.

muhtemeldir. Rothschild, Osmanlı Bankası, Paxton-Wilkin grublarının ilk sundukları layihalar daha çok Babıâli'nin istikraz ve/veya sermaye şeklinde talep ettiği tutarın karşılanması ve bununla yapılması planlanan finansal reformlara ilişkin şartlar üzerine yoğunlaşmıştır. Henüz banka kurma imtiyazı için yarışıldığından yapılan önerilerde kurulacak bankaya ilişkin çok fazla teferruat bulunmamaktaydı. Milli bankaya ilişkin esas mukavele imtiyazın alınmasından sonra hazırlanacaktır. Yine de sözkonusu layihalara bakıldığında sözkonusu milli bankanın sermayesinin hisse yoluyla toplanacağı açık bir şekilde yer almaktadır. Babıâli'nin banka için istediği şartları revize ettiği ikinci layihada da bu husus aynı şekilde yer almaktadır.³⁰⁸

Nihayetinde Paxton-Wilkin grubunun teklifi 1857 yılı başında Babıâli tarafından kabul edildi. Babıâli ile adı geçen grup arasında varılan uzlaşısı sonucu hazırlanan 28 maddelik nizamname taslağında kurulacak bankanın sermayesinin hisse küşadı ile toplanacağı belirtiliyordu. Avrupa piyasalarında yaşanan olumsuz konjonktür gerekli sermayenin tedarikini engelleyince banka işi tekrar kesintiye uğradı. 1858 yılı başlarında adı geçen grup yeni sermayedarlar ve yeni şartlarla tekrar Babıâli'nin karşısına çıktı. Türkiye Milli Bankası, namı diğer Türkistan Bankası unvanıyla kuruluş izni 1858 yılı Mayıs ayında onaylanan bankanın nizamnamesinin hazırlanıp Babıâli'ye sunulması 1859 yılı Şubat ayını buldu. Babıâli tarafından da onaylanan bu nizamname oldukça kapsamlı olup 12 fasıl ve 72 maddeden oluşuyordu. Nizamnamenin medhal kısmında “.. müessisîn-i mûmâ-ileyhim mezkûr kumpanyayı teşkîl için Fransa[da] anonim ta'bîriyle ma'rûf olan kumpanyaların usûl ve nizâmına tatbîkan anonim sûretinde bir şirketin şerâit ve vezâif ve mukâvelâtını ber-vech-i âtî kararlaştırdık”ları belirtilmiş, ayrıca birinci maddesinde “anonim suretde bir kumpanya akd ve tesis” edileceği hükmünden bankanın açık bir şekilde anonim şirket şeklinde

³⁰⁸ BOA, İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856; HR.TO, 375/36, 18 Ekim 1856; HR.TO, 375/37, 29 Mayıs 1856; HR.TO, 423/13, 19 Nisan 1856; İ.MMS, 8/340, lef 1, 1 Aralık 1856.

kurulmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Onaltıncı maddede ise hissedarların sadece koydukları sermaye ile sorumlu tutulacaklarına dair hüküm bulunmaktaydı. Hazırlanan bu nizamname, 1850 yılından bu yana geçen sürede banka ana sözleşmelerindeki gelişmeyi göstermesi açısından önemlidir. Nizamnamenin fasıl başlıkları aşağıda tablo halinde verilmiştir.³⁰⁹

Tablo 2.1-Türkistan [Türkiye Milli] Bankası Nizamnamesi

Fasıl	Maddeler	Fasıl Başlığı
1	1-4	Kumpanyanın sûret-i tanzimi ve merkezinin ve müddet-i imtiyâziyesinin ta'yini
2	5	Banka imtiyâzının kumpanyaya icrâ-yı ferâğı
3	6-16	Bankanın sermayesi ve hisseleri ve hisse bedelâtının sûret-i te'diyesi
4	17-25	Bankanın mu'âmelâtı
5	26-41	Bankanın sûret-i idâresi
6	42-54	Meclis-i Hissedârân
7	55-56	Bankanın Matlûbât ve Mevcûdâtıyla Düyûnunu Mutazammın Defter ve Muhâsebe-i Seneviyyesinin Defter-i Umûmîsi ve Mâh-be-mâh Ahvâl-i Hâzırasını Mübeyyin Hesâb Hülâsası
8	57-62	Temettü'ât-ı Hâsıla ve Hisse-i Temettü'îyye ve İhtiyât Sermâyesi
9	63	Fesh-i Şirket ve Tesviye-i Düyûn
10	64-70	Ba'zı Ahkâm-ı Umûmiye
11	71	Nizamnâmenin İcrâ-yı Tasdîki
12	72	Nizamnâmenin Neşr ve İ'lânı

Kaynak: BOA, C.İKTS, 38/1882, lef 1-2, 4 Mart 1857.

Türkiye Milli Bankası, Birinci Bölümde anlatılan nedenlerle faaliyete geçemedi. Söz konusu milli banka imtiyazı ise 1862 yılının sonlarına doğru Osmanlı Bankası grubuna verildi. Arada geçen zaman zarfında milli banka dışında proje halinde kalan banka girişimleri olduğu gibi hayata geçen oluşumlar da vardı. Bunlardan biri Şirket-i Maliye/Union Financière ya da Sarraf Cemiyeti unvanıyla bilinen, Galata banker-tüccarının biraraya gelerek 1859 yılı Kasım ayında kuruluş iznini aldıkları şirketti. Anonim şirket tipinde kurulan bu şirket milli banka imtiyazının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye verilmesi nedeniyle kısa bir süreliğine faaliyet

³⁰⁹ BOA, C.İKTS, 38/1882, lef 1-2, 4 Mart 1857; HR.TO, 375/47, 25 Mart 1858; İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859.

gösterdi. Bu şirketin nizamnamesine dair bilgi olmayıp, sadece göreceği faaliyet nedeniyle Babîâli ile imzaladıkları bir sözleşme bulunmaktadır.³¹⁰ Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyaz almasıyla milli banka konusu çözüme kavuşmuş oldu. Bankanın nizamnamesinin kurucular ile hükümet arasında imzalanan imtiyaz sözleşmesine mutabık bir şekilde hazırlandığı nizamnamenin 45. maddesinde değişikliklerin banka komitesinin teklifi ve Babîâli'nin uygun görmesi şartıyla genel kurulun yetkili kılındığına dair hükümden anlaşılmaktadır. Söz konusu nizamname Türkiye Milli Bankası'nın kadar uzun olmamakla birlikte yaklaşık aynı sistematığa sahiptir. Anlatılan bu iki örnek, milli banka olmasından kaynaklı banknot ihracı ve devletin hazinedarlığına dair hükümler haricinde bundan sonra kuruluş izni alacak bankalar için de bir örnek teşkil edeceğini göstermektedir.³¹¹

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyete geçmesinden 1875 yılına kadar geçen devrede banka sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. 1875 sonrasında ise kurulan banka ve açılan şube sayısı 20. yüzyılın başına kadar durağanlaşmış ve bu tarihten sonra tekrar canlanmıştır. Gerek faaliyete geçemeyen Türkiye Milli Bankası gerekse Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin nizamnameleri bundan sonra kurulacak bankalar için genel bir şablonun olduğu algısını vermektedir. Bu durum 1882 yılında yürürlüğe giren dahili nizamname şablonuna esin kaynağı olan Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'nın 1864 yılındaki nizamnamesi ile yerleşik hale gelmiştir. İzleyen yıllarda kuruluş izni alan bankaların nizamnameleri de aşağı yukarı aynı şablona göre hazırlanmıştır. Kuruluş izni alan ve faaliyete geçen ya da faaliyete geçemeyen bankalar Kanûnnâme-i Ticâret'te bahsedilen üç şirket

³¹⁰ CH, 19 Ocak 1860, 18 Mart 1860, 18 Nisan 1860, 30 Nisan 1860, 7 Mayıs 1860, "L'Union Financière", LH, 9 Mayıs 1860; LH, 16 Mayıs 1860; LH, 23 Mayıs 1860; Al, a.g.e., ss. 49-56; Akyıldız, **Para Pul Oldu**, ss. 104-108; Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2003, ss. 43-46; Nursal Manav, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ TAE Türk Tarihi ABD Yakın Çağ BD, İstanbul, 2009, ss. 144-148.

³¹¹ BOA, HR.TO, 377/13, 31 Aralık 1863; A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; Eldem, a.g.e., ss. 457-466.

tipinden ikisine göre kurulmuştur. Bu bankalardan birçoğunun nizamnameleri elimizde olup bazılarının nizamnamelerine halihazırda tesadüf edilmemiştir. 1856-1914 döneminde kuruluş izni alan ve faaliyete geçen ya da faaliyete geçemeyen bankaların şirket tiplerine ilişkin bilgiler **Ek:1**'de yer almaktadır.

Zikredilen tablo bankacılık sektöründe anonim şirket kültürünün hızla yaygınlaştığını, ilk kurulan anonim şirketlerin içerisinde bankaların olduğunu göstermektedir. Kanûnname-i Ticâret'te başta hükmi şahsiyet kavramı olmak üzere şirketler hukukuna ilişkin hükümlerin yetersizliği ve alt düzenlemelerin olmayışından kaynaklanan hukuki boşluk sözkonusu nizamnameler ile doldurulmuştur. 1836 yılından 1863 yılına kadar geçen devrede çok sayıda banka layihası ve/veya nizamname olmasına rağmen bunların arasından kuruluş izni alan banka sayısı oldukça azdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden halihazırdaki belgeler ışığında sözkonusu devreye ilişkin dört anasözleşme bulunmaktadır. Bunlardan Osmanlı Bankası'na (1851) ait olanı girişim aşamasında kalan, Bank-ı Osmani (1853) ve Türkiye Milli (Türkistan) Bankası'na (1859) ait olanlar kuruluş izni alan ancak faaliyete geçemeyen, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye (1863) ait olanı ise milli banka imtiyazı alıp faaliyete geçen bir bankaya aittir. Gerek nizamname gerekse layiha şeklinde olan metinlerde banka sermayelerinin hisse küşadı ile tedarik edileceği belirtilirken ilk kez Ojen dö Fran'a ait layihada "isimsiz bir şirket", Türkiye Milli Bankası nizamnamesinde ise "anonim suretde" şirket (banka) kurulacağından bahsedilmektedir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne nizamnamesiyle birlikte "anonim şirket" tabiri banka esas sözleşmelerine yerleşmiştir. Bu ifade 1873 tarihli Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası nizamname layihası ile "anonim Osmanlı şirketi", 1891 tarihli Midilli Bankası nizamnamesi ile "Osmanlı anonim şirketi" şekline dönüşmüştür. Bu ifade 1882 tarihli Anonim Şirket Nizamname-i Dahilisi ile aynıdır. Ancak

1873 tarihli adı geçen bankanın layihasında benzer ifadenin kullanıldığı da gözden kaçırılmamalıdır.³¹²

Ek:1’de verilen tabloda yeralan bankalarla ilgili dikkat çeken hususlardan birisi de limited şirket tipinde bankaların bulunmasıdır. Kanûnname-i Ticâret’te bu şirket tipi yer almamıştır. Bu tipteki bankalar İngiltere ve Fransa’da kurulup Osmanlı ülkesinde şube açarak faaliyet gösteren şirketlerdir. Şirket kuruluşlarının yabancı bir ülkede gerçekleşmesi halinde sadece şube faaliyeti için izin alınması durumu sözkonusudur. Bunun ilk örneği 1856 yılında faaliyete başlayan Ottoman Bank’tır. Diğer bir husus ise içeride kurulan bankaların bir kısmının komandit şirket niteliğinde olmasıdır. Bu bankalar genelde küçük bankalar olup kurucularının isimlerini taşıyan şirketlerdir. Tipleri tespit edilemeyen, ancak kurucularının ismini taşıyan bankaların komandit ya da kollektif şirket şeklinde kurulmuş olmaları muhtemeldir. Dikkat çeken son bir husus ise Ziraat Bankası’nın ne tür bir şirket olduğudur. Anonim şirket tipinin tamamen yerleştiği bir dönemde bankanın nizamnamesinde anonim şirket veya başka bir şirket olarak tesis edildiğine dair hiç bir kayıt bulunmamaktadır. Banka, sandıkların Ziraat Bankası unvanı altında daha kurumsal bir yapı altında organize edildiği bir idari yapı gibi görünmekte olup, ancak 1926 yılında yapılan düzenleme ile anonim şirket haline dönüştürülmüştür.³¹³

Bu kısmın girişinde yer verilen bilgilere geri dönerek, 1850 yılında Kanûnname-i Ticâret’in yayımlanmasıyla Osmanlı Devleti’nde banka kuruluş izin başvurularında takdire dayalı ve her bir başvurunun otorite tarafından ayrı ayrı değerlendirilmesinden daha az takdire dayalı bir aşamaya geçildiği değerlendirilmesinde bulunulabilir mi? Osmanlı Devleti

³¹² Akyıldız, **Tahvil ve Hisse Senetleri**, s. 504.

³¹³ BOA, **A.DVN.MKL**, 83/34, t.y.; “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, **Düstur**, T. 1, C. 6, 27 Ağustos 1888, ss. 136-142; Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye’de Zirai Kredi: C. 1- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, 1939, Mevzuat İlavesi, s. 191.

açısından bu yönde bir değerlendirme yapmak zordur. Bunun nedeni takdire dayalı değerlendirmeden daha az takdire dayalı değerlendirmeye geçişin literatürde zikredilen nedeni otorite açısından bankacılık lisanslarından elde edilen maddi menfaatin düşmüş olmasıdır. Diğer bir ifade ile bu aşamaya geçen devletler ilk bankacılık izinleri karşısında kayda değer bir maddi menfaat elde etmiş, banka sayıları attıkça lisansların değeri otorite açısından makul bir değer olmaktan çıkmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nde zikredilen kanûnnâme yayımlandığında ortada izin verilmiş bir banka yoktur. Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti için verilecek ilk lisansın yüksek bir bedelinin olması beklenmelidir. 1836 yılından başlayan banka girişimlerinin milli banka etrafında şekillenmesi bu beklentiyi doğrulamaktadır. Dolayısıyla kanûnnâmenin yürürlüğe girmiş olması Osmanlı Devleti açısından banka lisansları için daha az takdire dayalı bir aşamaya geçildiğini göstermemektedir. Kanûnnâmenin eksik yönlerine rağmen sadece lisans verilecek şirketin yani bankanın kuruluş şeklini belirlediği, otoritenin takdir yetkisini kısıtlayıcı yönde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılar kurulacak milli banka lisansının değeri konusunda bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. 1836 yılında yapılan ilk banka teklifine 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı tazminatının kalan kısmını karşılayacak 3.5 milyon tutarında bir kredi eşlik etmekteydi. Aynı şekilde Tanzimat'ın ilanı sırasında gündeme gelen İngiliz ve Fransız sermayedarların banka tekliflerinde de Babıâli'ye Tanzimat reformlarının finansmanı için 3 milyon sterlin veya 50 milyon frank gibi kredi teklifleri sunulmuştu. Kurulacak banka aynı zamanda Osmanlı para sistemini sağlam temellere oturtacak, kamu maliyesinin düzene girmesine yardımcı olacak ve devlet dairelerine kredi limiti tahsis edecekti. Babıâli'nin bu dönemdeki temel sıkıntıları para sistemindeki istikrarsızlık ve Tanzimat'ın ilanı sonrasında ek olarak reformlar için gereken acil finansman

ihtiyacıydı. Banka tekliflerinin realize olmaması nedeniyle dış kaynak tedarikinden yoksun kalan Babîâli çözümü kaime ihracında bulmuş, finansmana sıkıştıkça yapılan ihraçlar ise kaimenin değerini düşürerek para piyasasında yeni bir istikrarsızlık unsuru olmuştu. Böylece Babîâli'nin önünde bu dönemde acilen çözümü gereken iki önemli sorun bulunmaktaydı. Bunun ilki madeni para reformu kapsamında tağşişe uğramış paralar grubunu oluşturan meskûkât-ı mağşûşelerin, ikincisi ise emisyon hacmi hızla artmış bulunan kaimelerin tedavülden çekilmesi idi. Bu iki alandaki sorunun çözümü kambiyo istikrarı sorununun da ortadan kalkmasını sağlayacaktı. Dolayısıyla 1850 yılında başlayan ve 1862 yılında çözümlenen milli banka lisansının değeri bu reformların gerçekleşmesini sağlayacak, hatta bunun da ötesine geçecek bir finansmanın devlete sağlanmasıydı. Bu ihtiyaçlar milli banka lisansının Babîâli tarafından resmen açık bir müzayedeye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Konu, adeta milli banka kurulmasının ötesine geçmiş, zikredilen finansal reformların finansmanı için gereken tutara odaklanılmıştır. Sürecin bu noktaya gelmesinde Babîâli'yi mazur gösterecek nedenlerin başında Kırım Savaşı'yla birlikte kamu maliyesindeki dengelerin onarılmaz noktaya gelmiş olmasıydı. Milli banka sürecinin başlarında sadece kambiyo istikrarının sağlanması ve meskûkâtı mağşûşelerin kademeli olarak tedavülden alınması gibi daha mütevazî tutarlarla başlayan finansman tedariki giderek artmış, bu durum banka görüşmelerinde talep edilen tutarın 20 milyon sterlin gibi astronomik tutarlara yükselmesine neden olmuştu. Avrupa finans piyasalarının dönem itibarıyla içinde bulunduğu konjonktür Babîâli'nin bu tutarda bir finansman hedefini yakalamasını engellemişti. Milli banka lisansı için rekabette Babîâli bir taraftan en yüksek finansman hedefini yakalamaya çalışırken diğer taraftan adayları seçerken bazı noktalarda da takdir yetkisini kullanmaktan geri kalmamıştı. Örneğin, 1853 yılındaki Bank-ı Osmanî imtiyazı büyük oranda padişahın takdiriyle seçilen bir gruba verilmişti.

Yine, 1856 sonrası süreçte Rothschildler gibi uluslararası bir güç olması nedeniyle olumlu yaklaşılmazken, milli bankanın oluşumunda tek bir ülke sermayesinden oluşacak bir bankaya sıcak bakılmamıştır. Hatta bu oluşuma Galata banker-tüccarlarının da dâhil edilmesini isteme gibi yönlendirmelerde de bulunulmuştu.³¹⁴

1856 yılında Osmanlı Bankası'na ve 1863 yılında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye milli banka lisansı verilmesi karşılığında Babîâli'nin ilk banka lisanslarından ne tür maddi fayda elde ettiği lisansların gerçek değerini görmemize yarayacaktır. Osmanlı Bankası, Osmanlı ülkesinde bir ticaret bankası olarak faaliyet gösterebilme karşılığında hükümete imkânları ölçüsünde kredi verecekti. Bankanın sermayesinin 550 bin Osmanlı lirası (500.000 sterlin) olduğu düşünüldüğünde hükümete sağlanacak finansman tutarı da düşüktü. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin milli banka lisansını elde etmesinde 5 milyon sterlin nominal tutarlı 1858 dış istikrazının gerçekleşmesinde hükümete yardımda bulunması ve 8 milyon sterlin nominal tutarlı 1862 dış istikrazına ise aracılık etmesi etkili olmuştur. Her iki dış kredi kaimelerin tedavülünden alınmasına hasredilmiş, böylece milli bankanın faaliyete geçmesinin önündeki en büyük engel kaldırılmıştır. Lisansa ilişkin imtiyaz sözleşmesinin 16. maddesinde yer alan hüküm çerçevesinde banka devlete % 6 faizli 500.000 sterlinlik bir kredi limiti açacak, 13. maddede düzenleme altına alınan şekilde Maliye Nezareti tarafından verilen ve vadeleri 90 günü geçmeyen sergileri iskontoya kabul edecektir. Bu sergiler vadelerinde devlet gelirlerinden ödenecek, ödenmeyen kısım olursa zikredilen kredi limitinden düşülecektir. Kredi limiti 1870 yılında 16. maddede yapılan değişiklik ile 1.800.000 Osmanlı Lirasına yükseltildi. Ancak bu tutar aylık 300.000 liralık dilimler şeklinde kullanılabilecekti. Bu rakam, 1875 yılında bankanın imtiyazının yenilenmesi esnasında 2.970.000 liraya (2.700.000 sterlin) yükseltildi. Banka ayrıca devletin halihazırda birikmiş dalgaları borçları ile ödenmeyi bekleyen

³¹⁴ Konunun ayrıntıları için bkz. Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 56- 95, 97-157; Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 17-18, 66-97, 147-159.

yaklaşık 17 milyon Osmanlı lirası tutarındaki ödemelerin yapılabilmesi için 40 milyon Osmanlı lirası nominal tutarlı 3. tertip esham-ı umumiyye ihracını da üstlendi.³¹⁵

Milli banka lisansının verilmesinden sonraki banka lisansları karşılığında Babıâli'nin açık bir şekilde elde ettiği bir maddi menfaat banka layiha ve nizamnamelerinde görünmemektedir. Ancak her yeni verilen lisansın Osmanlı kamu maliyesinin iflasa doğru sürüldüğü 1875 yılına kadar devam eden süreçte devlet için gerek iç finansman kaynağı gerekse bankaların ortaklık yapılarının yabancı sermayeden de oluşması nedeniyle dış istikrazlara aracılık etme gibi hususlardan dolayı bir anlamı bulunmaktadır. Ancak sözkonusu iç ve dış finansman devletin kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamaya ve günü idare etmeye yararken, bu bankalara karşılığında yüksek faizlerle iyi bir kâr yaratma imkânı sağladığı da gözardı edilmemelidir. Diğerlerine göre daha insaflı olsa da bu durum milli banka olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne için de geçerlidir. Sözkonusu durum borç ödemelerinin durdurulduğu 1875 yılı sonrasında Galata banka ve bankerlerinin hükümetten vadesi gelen alacaklar tutarının 5.000.000, 1881 yılı sonunda hala tahsil edilmeyi bekleyen tutarın ise 8.170.000 Osmanlı Lirası olmasından anlaşılabılır.³¹⁶

Bankaların faaliyete başlamalarıyla izin alma süreçleri sona ermemektedir. Bankalar faaliyetlerine devam ederken zaman zaman nizamnamelerinde bazı değişikliklere gidilebilmektedir. Bu değişikliklerin geçerlilik kazanabilmesi yine devletin onayına bağlıdır. Banka genel kurullarında oylanarak kabul edilen nizamname değişikliklerinde kabul süreci benzer şekilde Ticaret Nezareti'ndeki incelemeyle başlamakta, Sadaret ve Şura-yı Devlet süreçlerinden geçtikten sonra iradesinin alınması

³¹⁵ BOA, A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; İ.DH, 622/43287, 4 Kasım 1870; “Devlet-i Aliyye ile Bank-ı Osmani Beyninde Mün’akid İmtiyaznâmenin ta’dil olunan maddeleridir”, **Düstur**, T. 1, C. 3, ss. 231-237. Konunun ayrıntıları için bkz. Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 161-175, 178-184, 191-200;

³¹⁶ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, **Osmanlıdan Günümüze Borsa-Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928**, İstanbul, BİST Yayını, 2014, ss. 195, 225.

için padişaha arzedilmektedir. Bu şekilde resmi hale gelen değişiklikler banka nizamnamelerinin ilgili yerlerine işlenerek güncellenmektedir. Sözkonusu süreçte değişikliğe gidilmesi düşünülen hükümlerin Osmanlı kanunlarına aykırılık teşkil edip etmediği, genel olarak kamunun, özel olarak şirket ortaklarının haklarını zarara uğratacak bir husus olup olmadığına bakılmaktadır. Uygun bulunmayan değişiklikler kabul edilmemektedir. Örneğin, Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'nın 1875 yılında banka sermayesinin azaltılmasına ilişkin nizamname değişikliğine izin çıkmamıştı. Babiâli, bu değişikliği ancak kuruluştaki bankaya tanınan damga resmi muafiyetinden vazgeçilmesi karşılığında kabul edeceğini bildirmişti. Bu teklif karşısında banka genel kurulda kabul edilen sermaye azaltım kararından vazgeçti. Çalışma dönemi boyunca sektörde faaliyet gösteren bankalar nizamnamelerinin muhtelif maddelerinde; idare meclisi aza sayısının değiştirilmesi, sermaye arttırımına ya da azaltımına gidilmesi, ihraç edilecek tahvil miktarının belirlenmesi, unvan değişikliği, faaliyet alanlarının genişletilmesi ya da daraltılması, mevcut hissedarlara sermaye arttırımında rüçhan hakkı tanınıp tanınmaması, hisse miktarlarına isabet edecek oy hakkının belirlenmesi, banka merkezinin değiştirilmesi, hisse senedi üzerinde yazılı bedelin yeniden belirlenmesi, yurtdışında şube ve acente açılması, şirket süresinin temdidı, bankanın başka bir bankayla birleştirilmesi ya da tasfiyesine karar verilmesi konularında değişikliklere gitmişlerdir.³¹⁷ Bazı durumlarda banka dahili nizamnamelerinin aslına müracaat edilmesi gerekebiliyordu.³¹⁸

³¹⁷ BOA, **İ.MMS**, 53-2337, 5 Ağustos 1874; **İ.MMS**, 68-3186, 2 Aralık 1880; **İ.ŞD**, 24-1088, 5 Ekim 1872; **İ.ŞD**, 24-1074, 2 Eylül 1872; **İ.ŞD**, 25-1100, 24 Eylül 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 245-246, 31 Ağustos 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 248-249, 5 Ağustos 1875; **A.DVN.MKL**, 49-15, 24 Şubat 1910; **A.DVN.MKL**, 52-18, 29 Kasım 1911; **A.DVN.MKL**, 47-6, 11 Aralık 1906; **İ.HR**, 252-14981, 12 Temmuz 1871; **Y.A HUS**, 235-43, 22 Mayıs 1889; **Y.A.HUS**, 249-30, 14 Temmuz 1891; **HR.İD**, 236-59, 31 Mayıs 1871; **HR.İD**, 2019-55, 15 Kasım 1898; **İ.DUİT**, 83-39, 13 Mart 1911; **BEO**, 609-45660, 27 Nisan 1895; **BEO**, 606-45382, 22 Nisan 1895; Al ve Akar, **Galata Borsası**, s. 135.

³¹⁸ BOA, **BEO**, 1167-87512, 23 Kasım 1898.

2.3.2.2.3. İzinsiz Bankacılık Faaliyeti

Önceki kısımlarda ayrıntılarıyla açıklandığı üzere bankacılık dahil genel olarak finansal hizmetler sektöründe faaliyet gösterebilmek için devletten kuruluş izninin alınması gereklidir. Bu zorunluluğa karşın izinsiz bankacılık faaliyetinde bulunma girişimlerinin de varolduğu bir gerçektir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede izinsiz bankacılık faaliyetlerinde artış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde Avrupalı devletlerin gerek Osmanlı Devleti ile iş bağlantıları gerekse ülkenin bazı kısımlarına yönelik gizli ajandalarının bir parçası olarak banka kurma veya şube açma şeklinde faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Sözkonusu faaliyetler coğrafi olarak Balkanlar, Trablusgarb, Suriye, Filistin, Irak ile başkent İstanbul ve İzmir'de gerçekleşmiştir.

Osmanlı ülkesinde hükümetten izin almaksızın bankacılık faaliyetiyle iştigal etmenin ilk örneği 1842 yılındaki İzmir Bankası'dır. Bu tarihten sonra ortaya çıkan örnekler ise yaklaşık 50 yıl sonraki tarihte ortaya çıkmış, 20. yüzyıl başlarından itibaren artış göstermiştir. Ondokuzuncu yüzyılın son yıllarına girerken İngiliz sermayedarlar tarafından kurulup Tahran'da faaliyete başlayan Bank-ı Şehinşah-ı İran (Imperial Bank of Persia) Irak'da şube açma girişimlerinde bulundu. 1891 yılında bu bankanın yetkili kıldığı bir kişi Bağdat'a gelerek burada bankacılık faaliyetlerine girişmişti. Aynı yıl banka tarafından Basra'ya da şube açılması için memur gönderilmişti. Yine 1893 yılında merkezi Londra'da olmak üzere İngiltere konsolosunun idaresinde Suriye Bankası unvanlı bir banka Hayfa'da şube açmıştı. Ancak bu şubenin akıbeti konusunda fazla bilgi bulunmamaktadır.³¹⁹ Ortadoğu bölgesinde bu tür faaliyetin en bilinen örneği ise 1903 yılında Filistin'de faaliyete geçen İngiliz-Filistin Bankası'ydı. Bu banka başlangıçta İngiliz-Filistin Şirketi

³¹⁹ BOA, **DH.MKT**, 2052-88, 16 Şubat 1893; **DH.MKT**, 2017-19, 31 Ekim 1893; **DH.MKT**, 2005-14, 23 Eylül 1892; **DH.MKT**, 1812-31, 23 Şubat 1891; **DH.MKT**, 1861-48, 21 Ağustos 1891

(Anglo-Palestine Company) unvanıyla faaliyete başlamış, ancak Hayfa'daki şubesine banka unvanının yazılı olduğu bir levhanın asılması üzerine konu Kudüs mutasarrıflığı tarafından başkente iletilmişti. Mahalli görevlilerin banka şubesini muameleden men etmek istemesi üzerine kapitülasyon hukuku gerekçe gösterilerek İngiltere sefareti devreye girmiş, sözkonusu faaliyetin banka olmayıp sıradan bir ticarethane olduğu ileri sürülmüştü. Bunun üzerine faaliyetine devam etmesine izin verilen şirketin bu defa Kudüs'te şube açması üzerine sorun yeniden patlak verdi. Mahalli yöneticiler, Kudüs şubesinin levhasında İngilizce ve Arapça banka ibaresinin bulunduğunu, yapılan itirazlar üzerine banka ibaresinin şirkete çevrildiğini, İngiliz sefaretinin ticari faaliyet iddialarına karşın bankacılık faaliyeti yürütüldüğü hususundaki görüşlerinde ısrar ettiler. Nihayetinde adı geçen banka temsilcilerinin Beyrut'ta şube açmalarıyla yürütülen faaliyetin bankacılık olup olmadığı konusundaki tereddütler ortadan kalktı. Adı geçen banka temsilcilerinin bu şehirde faaliyete başlayarak tüccara ilanname dağıtmaları üzerine banka yetkileri çağrılmış, yapılan sorgulamada kendilerinin resmi izin dahilinde Hayfa ve Kudüs'te 2-3 yıldır faaliyette bulunduklarını, Beyrut'ta da bu kapsamda bir şube açtıklarını ifade etmişlerdir. Konu telgrafla başkente iletilmiş, alınan cevapta bu unvanlı bir bankaya resmi izin verilmediği bildirilmiş, banka yetkililerine sözkonusu resmi iznin hangi makamdan alındığının sorulması istenilmişti. İngiliz konsolosunun bilgisi dahilinde yapılan bu girişimin ruhsatsız olduğu aslında bankanın faaliyetini şirket görüntüsü altına gizlemesinden kaynaklanmaktaydı. Konu İngiliz sefareti ile hükümet arasında tartışma konusu olmaya devam etmiş, nihayetinde 1915 yılında bankanın kapatılmasına ve hesaplarının tasfiye edilmesine karar verilmiştir.³²⁰

İzinsiz olarak yabancı bankaların yoğunlaştığı şehirlerin başında doğal olarak bankacılık faaliyetlerinin merkezi olan başkent İstanbul

³²⁰ BOA, **DH.MKT**, 738-20, lef 1-6, 24 Ekim 1903, 30 Ekim 1903, 8 Şubat 1907, 13 Şubat 1907, 26 Mart 1907, 31 Mart 1907 ; **BEÖ**, 2984-223741, 23 Ocak 1907; **MV**, 114-84, 17 Ocak 1907; **DH.EUM.7.Şb.**, 3-64, lef 1-20, 24 Mayıs 1915, 26 Temmuz 1915, 17 Eylül 1915, 26 Eylül 1915, 9 Ekim 1915, 14 Ekim 1915, 3 Kasım 1915, 18 Kasım 1915.

geliyordu. Devletin merkezinde bile izinsiz bir şekilde bankacılık faaliyetinde bulunmak zihinlerde soru işareti doğursa da bu tür faaliyetlere sık sık rastlanıyordu. Bu yönde girişimde bulunan bankalardan biri Atina merkezli Şark Bankası'ydı (Banque d'Orient/Orientbank). Adı geçen bankanın faaliyete geçtiğine dair alınan bir istihbarat üzerine hükümet tarafından bir araştırma yaptırılmıştı. Bu araştırmaya göre adı geçen bankanın Alman Deutsche Bank'ın yardımıyla Atina'da kurulduğu ve Osmanlı ülkesinde İstanbul, İzmir ve Selanik'te şubeler açtığı tespit edilmişti. Bunun üzerine banka hakkında daha kapsamlı bir araştırma yapılarak sermayesi, durumu ve şube izinlerinin nereden alındığına dair bilgiler toplanılmasına karar verilmişti. Atina sefaretinden alınan yazıda ise bankanın Yunan Milli Bankası (National Bank of Greece)'nın himayesinde Deutsche Bank'ın yardımıyla Atina'da kurulduğu, zamanla bankadaki Alman hakimiyetinden Yunan tarafının artan şikayetleri üzerine ortaklığın bozulduğu, Dersaadet ve Hamburg şubeleri dışında kalan şubelerin idaresinin Şark Bankası'na bırakıldığı bilgisi edinilmişti. Bu bilgiler ışığında izin alınmaksızın şube açması nedeniyle bankaya Ticaret Nezareti'ne kaydını yaptırması konusunda tebligatta bulunulmasına karar verilmişti.³²¹ Benzer şekilde 1906 yılının ilk yarısında Manastır'da açılan şube için de resmi izin bulunmamaktaydı. Rum metropolitliğinden papazlar ve Yunan konsolosluğundan memurların bulunduğu bir törenle izinsiz bir şekilde açılan bu şubenin men edilmesi hususunda mahalli yöneticiler Hariciye ile Ticaret ve Nafia nezaretlerini bilgilendirmişti. Şube yetkilileri ise İzmir ve Selanik'de açtıkları şubeler için izin almadıklarını gerekçe göstererek bu şube için de izin almaya ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdi. Yine de banka şubesi üzerindeki levhanın indirilmesi konusunda şube yetkililerine gerekli ihtar yapıldı. Bunun üzerine banka yetkilileri şube açılışı için izin başvurusunda bulunmuşlar, ancak diğer devletlere ait banka şubelerinin de izinsiz bir şekilde faaliyet gösterdiklerini belirtmekten geri kalmamışlardı. Yunan sefaretı de kapitülasyon hukukunu gerekçe göstererek sadece

³²¹ BOA, **BEO**, 2696-202165, 30 Ekim 1905; **BEO**, 2758-206795, 9 Şubat 1906.

kendilerinin izne tabi tutulması nedeniyle Osmanlı hükümetini eleştirmişti. Aslında tartışmanın kaynağını ecnebi anonim şirketlere ilişkin hükümetin hazırladığı yeni bir nizamname oluşturunuyordu. Bu nizamnamenin neşrinden önce açılan şubeler nizamname hükümlerine tabi olmaz iken Manastır şubesinin açılış tarihi taraflar arasında sorun yaratmıştı. Yapılan incelemede şubenin nizamname neşrinden önce açıldığı tespit edildiğinden hükümet tarafından yapılan itirazdan feragat edilmesine karar verildi.³²² Yunan bankalarından Atina Bankası'nın 1904 yılında İzmir'de açtığı şube de Osmanlı hükümetinden izin alınmadan açılmıştı.³²³

Başkentte şube açarak faaliyet göstermek isteyen diğer bir banka ise İngiliz-Mısır Bankası'ydı (Anglo-Egyptien Bank). 1906 yılında Galata'da Yüksekalkaldırım'da bir apartman kiralarak şube açacağı istihbaratı alınmış, izinsiz bir şekilde şube açmaya çalışan bu bankanın faaliyetinin engellenmesi istenmişti. Yapılan incelemede adı geçen bankanın “nam-ı müstearla” Şişhane Karakolu karşısındaki büyük bir binayı almaya çalıştığı öğrenilmişti. Zikredilen binanın mülkiyeti Belçika tebeasından bir kişiye ait olmakla birlikte 2 ay önce Osmanlı Devleti tebeasından Jan ve Alfred Feriç efendiler tarafından satın alınmıştı. Adı geçen kişiler bu binayı yıktırarak yerine yeni bir bina yaptırmak istediklerini beyan etmişlerdi. Ancak gerçek niyetlerinin banka için bina temini olduğu anlaşılınca binaya el konulması kararlaştırıldı. İzinsiz bir şekilde şube açmaya çalışan bu bankaya resmi olarak izin başvurusunda bulunması halinde dahi hükümet tarafından izin verilmemesi kararlaştırılmıştı. Mayıs ayının son günlerine doğru bankanın tekrar şube açma girişiminde bulunduğu, bu defa İstanbul tarafında Yeni Postahane yakınlarında inşa edilmekte olan bir binada faaliyete geçmekte olduğu, hatta şube için müdür ve memurların dahi tayin edildikleri bilgisi edinildi. Bunun üzerine sözkonusu binada banka şubesi açılmasına kesinlikle izin verilmemesi konusunda Zabtiye Nezareti'ne talimat verildi.

³²² BOA, **DH.MKT**, 1074-75, 26 Nisan 1906; **BEO**, 2812-210887, 24 Nisan 1906; **BEO**, 2812-210888, 24 Nisan 1906; **BEO**, 2814-210976, 24 Nisan 1906; **BEO**, 2822-211637, 5 Mayıs 1906; **BEO**, 2824-211797, 9 Mayıs 1906.

³²³ BOA, **DH.MKT**, 914-25, 1 Aralık 1904.

Zabtiye Nezareti ise postane çevresinde yapılmakta olan dört yeni bina olduğunu belirterek bunların şube olarak kiralanmaması için gerekli girişimlerin yapıldığını Sadaret'e bildirdi. Haziran ayı içerisinde Kontantinopolis Gazetesi'nde bu bankanın faaliyete geçeceğiyle ilgili bir haber yayınlanması üzerine hükümet tekrar harekete geçerek gerekli incelemeler yaptırılmış, ancak banka olarak kiralanacağı belirtilen binalarda buna dair bir emareye rastlanılmamıştı. Hükümetin resmi ruhsat için başvursa dahi kesinlikle izin vermeme karara bağladığı diğer bir banka da İtalyan Kredi Kommersiyal Bankası'ydı.³²⁴

Başkentte genel olarak yabancı bankalar tarafından açılan şubelerin izin alınmaksızın faaliyet gösterdikleri Avusturyalı Wiener Bank-Verein ile hükümet arasında yaşanan bir sorun sonucunda ortaya çıkmıştı. Zikredilen banka ile ilgili yazışma trafiği 1905 yılının Kasım ayı başında Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan Avusturyalıların Dersaadet'te bir banka şubesi açacakları, bunun için önce hükümetten izin alınması gerektiğine dair bir yazı ile başlamıştı. Bu yazıya rağmen sözkonusu banka şubesi 1906 yılı Nisan ayı başlarında açıldı. Aynı günlerde açılan diğer banka ise Deutsche Orientbank'tı. İngiliz-Mısır ile İtalyan Ticaret Kredi bankalarının da şube açmak üzere olduklarına dair bilgiler hükümete ulaşmıştı. Birden bire yabancı bankaların İstanbul'da şube açmaya başlamaları hükümetin dikkatini çekmiş, bunlardan bazılarının zararlı olabilecekleri düşünüldüğünden Hariciye Nezareti'nden bu bankalarla ilgili bilgi istenmişti. Hariciye Nezareti ise son iki bankanın şube açacaklarına dair kendilerine ulaşan bir bilgi olmadığını, ayrıca ecnebi anonim şirketler hakkındaki nizamnamenin henüz yürürlük kazanmaması nedeniyle

³²⁴ BOA, **DH.MKT**, 1077-34, 1-24, 24 Nisan 1906, 6 Mayıs 1906, 7 Mayıs 1906, 8 Mayıs 1906, 10 Mayıs 1906, 16 Mayıs 1906, 22 Mayıs 1906, 24 Mayıs 1906, 26 Mayıs 1906, 27 Mayıs 1906, 30 Mayıs 1906, 3 Haziran 1906, 4 Haziran 1906, 7 Haziran 1906, 18 Haziran 1906, 24 Haziran 1906, 28 Haziran 1906, 30 Haziran 1906, 14 Temmuz 1906, 18 Temmuz 1906, 19 Temmuz 1906; **BEÖ**, 2822-211637, 5 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2824-211730, 7 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2826-211912, 10 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2827-211956, 12 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2834-212505, 24 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2834-212508, 23 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2835-212599, 25 Mayıs 1906; **BEÖ**, 2851-213801, 16 Haziran 1906; **İ.HUS**, 141-31, 7 Mayıs 1906; **İ.HUS**, 143-13, 23 Haziran 1906; **ZB**, 385-132, 8 Aralık 1904.

yabancı bankaların şube açılışlarında kendilerine başvurmadıklarını bildirmişti. Yazıda ayrıca 1875 yılında açılan Kredi Liyone ile son dönemde açılan Atina Bankası, Yunan Sınai Bankası, Deutsche Orientbank ve Wiener Bank-Verein'dan hiçbirinin faaliyet izni almadığı bilgisi de yer alıyor, şube açılışlarının izin sürecine tabi tutulması için gerekli önlemlerin alınması isteniyordu. Wiener Bank-Verein'ın kapıcı ve bekçilerine silah taşıyabilmeleri konusunda hükümetten izin istemesiyle izinsiz şubeler sorunu daha da alevlendi. Hükümet silah taşımanın asayiş açısından yasak olduğu ve izin almaksızın faaliyet gösterdiği gerekçesiyle bankanın bu isteğini geri çevirdi. Avusturya sefareti ise izin almaksızın açılan diğer bankaların kapıcı ve bekçilerinin silah bulundurmalarına izin verilirken kendilerine izin verilmemesinin kabul edilebilir birşey olmadığını bildirdi. Nihayetinde Hariciye Nezareti İstişare Odası'ndan alınan yazıyla, ileride vukubulacak uygunsuzluklardan şikayete ve haksız iddialara yolaçmaması için silah taşıma izninin verilmesi yönünde karar çıkmış, ancak bu iznin şubenin resmen tanındığı anlamına gelmediği açıkça vurgulanmıştı.³²⁵ Benzer şekilde izinsiz şekilde açılan şubelerin tanınması için hükümete yapılan başvurular da resmen tescil edilmedikleri gerekçesiyle reddediliyordu. Örneğin, Atina Bankası'nın Selanik Şubesi için yaptığı başvuru bu gerekçeyle geri çevrilmişti.³²⁶

Osmanlı ülkesinde izinsiz bankacılık faaliyetine girişen diğer bir ülke ise Balkanlar ve Trablusgarp'ta nüfuzunu genişletmek isteyen İtalya'ydı. 1907 yılında İtalyanların İşkodra'da bir banka şubesi açarak kredi vermeye başladığı bilgisi başkente iletilmişti. Adı geçen vilayetin jandarma kumandanı Ferik Esad Paşa tarafından hazırlanan tahriratta hiçbir devletin diğer bir devlette banka açmak için yetkili olmadığını ancak İtalyanların bu hususa dikkat etmeyerek fakir ahalinin ellerindeki

³²⁵ BOA, **BEO**, 2702-202582, 3 Kasım 1905; **BEO**, 2806-210442, 16 Nisan 1906; **BEO**, 2806-210395, 16 Nisan 1906; **BEO**, 2916-218662, 6 Eylül 1906; **BEO**, 2953-221450, 2 Aralık 1906; **BEO**, 3011-225763, 12 Mart 1907; **ZB**, 318-42, 12 Eylül 1906.

³²⁶ BOA, **BEO**, 3269-242126, 14 Mart 1908; **BEO**, 3272-245334, 20 Mart 1908; **BEO**, 3273-245472, 20 Mart 1908.

gayrimenkullerin rehni karşılığında kredi açmasının ileride hükümet açısından sorun yaratacağına değinmiş ve bankanın faaliyetinin engellenmesini talep etmişti. Ancak yazıda hangi İtalyan bankasının şube açtığına dair bilgi bulunmamaktadır.³²⁷ İtalyanların esas odaklandıkları bölge ise Trablusgarp'tı. 1905 yılında vilayet yetkililerinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen haberlerde İtalyanların Trablusgarp'ta hastahane açmanın yanısıra banka şubesi açmak için de bir heyet gönderdikleri bilgisine yer verilmişti. Hatta haberde İtalyan maliye nazırı ile bir milletvekilinin bölgeye geldiği de zikredilmiş, İtalyanların bölge için besledikleri emeller dikkate alınarak bu tür faaliyetlerin önüne geçilmesi gerektiği belirtilmişti. Konu İtalyan hükümetine iletilmiş, ancak İtalyanlar bu haberlerin asılsız olduğunu iddia etmişti. Benzer bir durum 1907 yılı başlarında Bingazi'de yaşandı. Bir arazi meselesi için Bingazi'ye gelen İtalya'nın Trablusgarp genel konsolosunun burada bir banka şubesi açma teşebbüsünde bulunduğu bilgisi başkente iletilmişti. Nihayet 1907 yılı Nisan ayında Banco di Roma yazılı bir levhanın Trablusgarp gümrüğüne gelmesi ve büyük bir binanın kiralanmasıyla İtalyanların gerçek niyetleri açığa çıktı. Mahalli memurlar tarafından levhanın gümrükten çıkışı ve banka şubesinin açılışı için muhalefet gösterilmekle birlikte ecnebi anonim şirketler hakkında hazırlanan nizamnamenin İtalya devleti tarafından kabul edilmemesi nedeniyle şube açma iznine gerek görülmediği İtalyanlar tarafından açıkça belirtilmişti. Hariciye Nezareti bu durum üzerine şube açılışına muhalefet yerine burada Bank-ı Osmani-i Şâhâne tarafından bir şube açılması önerilmişti. Açılacak şube ile halka uygun faizlerle kredi verilerek Banco di Roma'nın faaliyetlerinin akim bırakılmasının uygun olacağı belirtilmişti. Ziraat Bankası'nın gayrimenkul karşılığı kredi işine girerek adı geçen bankanın faaliyetlerinin önünün kesilmesi de yapılan diğer bir öneriydi. Banco di Roma Trablusgarp'da şube açılışını müteakiben Bingazi'de de şube açmak için hemen harekete geçti. Ağustos ayının başında şubenin açılışı yapıldı. Osmanlı hükümetinin açıkça

³²⁷ BOA, **BEO**, 3044-228296, 28 Nisan 1907; **BEO**, 3044-228245, 29 Nisan 1907.

engelleyemediği bu girişim karşısında uygun bulduğu çare burada Ziraat Bankası tarafından bir şube açılmasıydı.³²⁸

Bankacılık alanında izinsiz faaliyet gösterme nedeniyle devletin yaşadığı sorunların bir benzerinin finansal hizmetler sektörünün diğer alanları olan sermaye piyasası ve sigortacılık faaliyetlerinde de yaşandığı görülmektedir. Sermaye piyasası ile ilgili olarak Babiâli'nin yaptığı yasal düzenlemelere karşın Dersaadet Tahvilât Borsası'na kayıtlı olmayan yabancı devlet ve şirketlere ait hisse senedi ve tahvillerin satışı İstanbul sokaklarında veya sarraf dükkanlarında gerçekleştirilebiliyordu. Devlet bu tür satışların önüne geçmek için enerji harcarsa da bunları tamamen önlemede tam bir başarı sağlayamıyordu. 1895 yılında yaşanan borsa krizinin en önemli nedenlerinden biri de borsa kotasyonuna kayıtlı olmayan, ancak borsa yönetiminin göz yummasıyla alım satımına konu edilen yabancı şirketlere ait tahvil ve hisse senetleriydi. Bu alandaki diğer bir sorun da yine yabancı devletlere ait ikramiyeli tahvillerin bir türlü önlenemeyen ruhsatsız satışıydı. Promes olarak adlandırılan ikramiyeli tahvil satışları, devletin kontrol altına almaya yönelik bütün gayretlerine rağmen bir türlü önlenememişti. Benzer durum piyango bileti satışları için de geçerliydi.³²⁹ Çok sayıda şikayete konu olan izinsiz menkul kıymet satışına bir örnek olarak Pesmanoğlu (Peshazoğlu-Sinosoğlu) Bankası hakkında yapılan şikayet verilebilir. Adı geçen finansal kuruluş ruhsat almaksızın Rumeli Demiryolları ikramiyeli tahvillerini satışa çıkardığı gerekçesiyle Zabtiye Nezareti'ne şikayet edilmişti. Ancak yapılan incelemede adı geçen bankanın promes satmadığı, sadece müşterileri ile yaptığı mukavele kapsamında borsada işlem gören hisse senedi ve tahvilleri taksitle satın alabilmelerini

³²⁸ BOA, **DH.MKT**, 1180-42, lef 1-5, 27 Haziran 1907, 2 Temmuz 1907, 8 Temmuz 1907, 14 Temmuz 1907, 10 Eylül 1907; **DH.MKT**, 1192-27, 15 Ağustos 1907; **BEO**, 2670-200247, 21 Eylül 1905; **BEO**, 2677-200702, 1 Ekim 1905; **BEO**, 3022-226616, 30 Mart 1907; **BEO**, 3039-227866, 22 Nisan 1907; **BEO**, 3043-228183, 29 Nisan 1907; **BEO**, 3096-232148, 7 Temmuz 1907; **BEO**, 3096-232155, 8 Temmuz 1907; **BEO**, 3130-234718, 19 Ağustos 1907; **MV**, 115-74, 17 Nisan 1907

³²⁹ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 120-13, 145-153, 160-169.

sağlayan bir sistem geliştirdiği ortaya çıkmıştı. Bankanın bu faaliyetinin taşrada de yürütüldüğü yapılan şikayetlerden anlaşılmaktadır.³³⁰

İlginç bir örnek ise yabancı devletlere ait ikramiyeli tahvillerin satışıyla iştigal etmek üzere Amsterdam şehrinde kurulmuş Brüksel ve Kopenhag'da da birer şubesi olan Hollanda Kredi Bankası (Felemenk İtibar Bankası) memurlarının Osmanlı başkentine kadar gelerek ikramiyeli tahvil ihraçları için abone kaydı yapmalarıydı. Benzer şekilde Galata'da Tünel Hanı'nda "Kredil Famil" namıyla Yazıcıyan Nazaret Efendi'nin piyango keşidesiyle iştigal ederek fakir ailelere istikbal vadettiğine dair şikayet bu konuda hükümete yapılan çok sayıda şikayetten biriydi. Hatta, yapılan incelemede bu şirketin Merzifon'da da bir şubesinin olduğu tespit edilmişti. Şikayetlerin artması üzerine hükümet tarafından yaptırılan genel incelemede bu şekilde izinsiz faaliyet gösteren şirketlerin giderek çoğaldıkları anlaşılmıştı. Bu tür faaliyetlerin büyük çoğunluğu başkentte gerçekleşmekle birlikte taşrada muhtelif şehirlerde Rumeli Demiryolları, Mısır Akar Bankası vb. kurumların tahvillerinin de satıldığı gelen şikayetlerden anlaşılmaktadır. Hükümet bu tür faaliyetleri engellemeye çalışmakla birlikte bu yolla bunlarla başedemeyeceğini anlayarak yapılacak düzenlemeler ile bu tür faaliyetleri kontrol altına almak istemiş, ancak izinsiz faaliyetin önünü bir türlü kesememiştir.³³¹ Galata'da Karacaoğlu Matbaası'nda Kıryasız(?) Bankası namına senet basıldığının tespit edilmesi üzerine adıgeçen bankanın resmi ruhsat alıp almadığı tespit edilinceye kadar basılan evrakın sahibine verilmemesi için matbaa sahibine tenbihat yapılmıştı.³³²

Sigortacılık alanındaki faaliyetlerin de benzer bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren,

³³⁰ BOA, **HR.İD**, 1996-60, 21 Kasım 1894; **DH.MKT**, 2503-80, 10 Haziran 1901; **DH.MKT**, 2603-53, 1 Nisan 1904.

³³¹ BOA, **BEO**, 522-3911, 26 Kasım 1895; **DH.MKT**, 262-54, lef 1-8, 27 Haziran 1894, 7 Temmuz 1894 4 Eylül 1894, 6 Eylül 1894, 23 Eylül 1894, 26 Eylül 1894, 11 Ekim 1894, 16 Ocak 1895, 22 Ocak 1894; **DH.MKT**, 2360-66, 31 Mayıs 1900; **DH.MKT**, 2503-80, 10 Haziran 1901; **DH.MKT**, 2603-53, 1 Nisan 1904.

³³² BOA, **DH.MKT**, 998-22, lef 1-2, 11 Temmuz 1905, 12 Temmuz 1905.

özellikle büyük yangınlar sonrasında başkentte gelişmeye başlayan sigortacılık faaliyeti ilerleyen yıllarda çok sayıda yabancı şirketin ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği bir sektöre dönüşmüştü. Özellikle kapitülasyon hukukunu amacı dışında kullanarak bunu kendilerine hukuki bir kalkan olarak kullanan yabancı sigorta şirketleri, sigortacılık alanına ilişkin düzenleme altyapısının da bulunmaması nedeniyle ruhsatsız bir şekilde faaliyet gösterebilmişlerdi. Hükümetin bu tür faaliyetlerden dolayı halkın zarara uğramaması için kontrol altına almak istediği bu alanla ilgili yaptırdığı bir çalışmaya göre 1887 yılında başkentte 36 tane yabancı sigorta şirketi ruhsatsız olarak çalışıyordu. Hatta, ilerleyen yıllarda bu sayı daha da artmıştı.³³³ Bu tür ruhsat sorunlarının poliçecilik faaliyetinde bile yaşandığı görülmekteydi. Örneğin, İran tebaasından bazı kişilerin poliçecilik faaliyetiyle iştigal etmeleri, buna karşın poliçeci esnafının ödemekte oldukları ruhsat resmini ödemeye yanaşmamaları sorun yaratmıştı. Hariciye Nezareti İstişare Odası İran tebaasından poliçecilere de Osmanlı tebaası poliçeciler gibi muamele olunması gerektiğini öne sürerken, İran sefareti poliçecilerin sadece Şehremaneti'ne esnaf resmi ödemelerinin yeterli olduğunu; bunun dışında ruhsat resmi ödemelerinin kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştü.³³⁴

Osmanlı Devleti, yukarıda örnekleri yer alan izinsiz bankacılık faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışmakla birlikte sürekli olarak önüne kapitülasyon hukukunun engel çıkarıldığı görülmektedir. Önceki kısımlarda bahsedildiği üzere hükümet yabancı şirketlerin artan faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan zararların giderilmesi ve yasal boşluğun doldurulması için 1887 yılında girişime bulunarak yabancı şirketlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerine yönelik bir nizamname yayımlamıştı. Yetersizliği daha ilk günlerden hissedilen bu düzenleme 1906 yılı Mart ayında ikinci bir nizamname ile takviye edilmişti. Örneklerden de görüleceği üzere yabancı

³³³ Fatih Kahya, **a.g.t.**, s. 39; Murat Baskıcı, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası, 1860-1918”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 57, S. 4, 2005, ss.9-13.

³³⁴ BOA, **HR.HMŞ.İŞO**, 185-63, 11 Nisan 1898.

Ülkelerin bu düzenlemeleri onaylamamaları finansal hizmetler alanındaki izinsiz bankacılık, sermaye piyasası ve sigortacılık faaliyetlerinin engellenmesinde hükümetin elini zayıflatmıştır. Bu olumsuz durum ancak kapitülasyonların askıya alındığı 1914 yılında ortadan kalkmıştır.

2.3.2.3. Sermaye Yeterliliğine İlişkin Düzenlemeler

Günümüzde bankacılık regülasyonunun en önemli kısmını sermaye yeterliliğı düzenlemeleri oluşturmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda spesifik bankacılık kanunlarının yürürlüğü girmesinden bu yana geçen sürede evrilen sermaye yeterliliğı düzenlemeleri bugün Basel kriterleri adı altında tüm dünya yüzeyinde tavsiye edilen ve uygulanan standartlar seti haline dönüşmüştür. Tarihi sürece bakıldığında sermaye yeterliliğine ilişkin düzenlemelerin iki temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki devlet tarafından bankalara dayatılan ve bankaların sağıamlık ve istikrarını sağıladığına inanılan sermaye düzenlemeleridir. İkincisi ise banka hisselerine yatırım yapan ve tasarruflarını mevduat şeklinde bankalarda değıerlendiren kesimin yatırım kararlarında sermaye miktarını dikkate almalarıdır. Literatürde bu kaynakların ilki devlet sermaye yeterliliğı, ikincisi ise piyasa sermaye yeterliliğı olarak adlandırılmaktadır. Banka şeklinde olsun ya da olmasın yeni kurulacak bir işletmenin en temel sorunu faaliyete geçebilmek için gerekli fon kaynağını bulabilmesidir. Henüz kr yaratma aşamasına geçmemiş, kâr dağıtımını sonrasında işletmede bırakılacak rezervlerden yararlanma imkânı olmayan bir şirketin bilançosunun pasifinde iki fon kaynağı bulunacaktır. Bunlar borçlanma şeklinde dışarıdan sağılanan fonlarla hissedarların işletmeye yatırdıkları sermayedir. Optimal sermaye-borç bileşiminin nasıl olması gerektiğı ise finans literatürünün üzerinde durduğı önemli konulardan biri olagelmıştır. Kurulacak işletme para ticareti yapan, diğıer bir ifade ile mevduat toplama-kredi kullandırma faaliyeti ile uğıraşacak bir banka olur ise durum diğıer firmalardan farklılaşacaktır. Diğıer bir ifade ile sermaye-borç bileşimi farklılaşacak, bankalar en yüksek kaldıraç oranına sahip işletmeler olarak öne çıkacaktır.

Buna karşın sözkonusu özellik banka işletmesi için negatif bir tehdit unsuru olacaktır. Bu tehdit bankanın borçlandığı kesimden gelmektedir. Bankaya gerek banknot karşılığı ve/veya mevduat şeklinde yatırılan fonların önemli bir kısmının her an çekilebilir nitelikte olması bankanın ayakta kalabilmesini bu tür fonların talep edildiği anda ödenebilmesine bağlı kılacaktır. Bankaya hissedar olarak yatırım yapanlar ise zikredilen gruba göre daha az tehdit yaratabilir, çünkü banka temettü ödemelerini gecikmeli de olsa yapabilme imkânına sahiptir.³³⁵

Banka sermayesi, sermayenin diğer işletmelerde gördüğü fonksiyonlara ek olarak başka amaçlara da hizmet eden bir kalemdir. Literatürde bu hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:³³⁶

- (1) Nakit akımlarında oluşacak dengesizliklere karşı tampon görevi
- (2) İflas etmesi durumunda borçların ödenmesinde rezerv görevi
- (3) Sermaye miktarının yüksek olması halinde aşırı risk alma güdüsünün azalması
- (4) Bankanın kendi durumu hakkında hem yatırımcılara hem de mevduat sahiplerine göre daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle, sermayenin fazla tutulması mudilere ve potansiyel yatırımcılara iflas anında sermayedarlara daha fazla yük yükleneceği konusunda olumlu bir sinyal göndermesi
- (5) Devlet düzenlemelerinin şart koştuğu kriterleri yerine getirilmesi

Sermaye düzenlemelerin günümüzde ulaştığı seviye ve sermayenin bankalar açısından oynadığı kritik role karşın, bu düzenlemelerin standart hale gelmesi ancak 20. yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Bunun nedeni, Osmanlı Devleti dahil çoğu ülkenin spesifik bankacılık kanunlarına sahip olmayışdır. Bu eksiklik devlet tarafından şart koşulan bir sermaye düzenlemesinin olmamasına, sermaye miktarının bankaların kendi kararları

³³⁵ Grossman, **a.g.e.**, ss. 145-146.

³³⁶ Grossman, **a.g.e.**, ss. 146-147.

çerçevesinde belirlenen bir konu olmasına neden olmuştur. Bu etkenler bankaları, iflas riskine karşı daha fazla tedbirli davranmaya, mevduat sahipleri ve yatırımcılara güven verebilmek amacıyla olması gerekenden daha fazla bir sermaye seviyesiyle çalışma durumuna itebiliyordu. Bankaların giderek daha düşük sermaye seviyeleriyle çalışmaya başlamaları finansal sistemin istikrar kazanmasıyla paralellik göstermektedir. İstikrar ortamı hem mudileri hem de hissedarları psikolojik olarak bu duruma ikna edebilmektedir. Bu ortamın oluşmasında banka mali tablolarının düzenli olarak kamuoyuna açıklanmasının da katkısı bulunmaktadır. Sermayenin iflası önleme ve iflas sonrasında üstlendiği görevler, istikrar ortamı altında bu riskin azalmasıyla birlikte sermaye miktarının da daha az olabileceğine dair kanaat oluşmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan finansal sistemin olgunlaşması bankaların kaynaklarının bir kısmını likit ve likit benzeri varlıklara yatırma imkânlarının ortaya çıkması, bankaların büyüklük ve coğrafi erişimlerinin, çeşitlendirme imkânlarının artması iflas riskini azaltıcı yönde etki yapmaktadır. Bunun yanısıra finansal sistem geliştikçe bundan yararlanan yöneticiler, hissedarlar, mevduat sahipleri-yatırımcılar ve halk kesimlerinin payları yükselmekte, bu gruplar banka iflaslarının yaratacağı kayıplara karşı sistemin istikrarı yönünde teşvike sahip olmaktadır. Bu durum bankacılık uygulamalarını standart hale getirerek daha muhafazakar bir yapıya dönüştürmektedir. Ayrıca devlet veya bankalar tarafından iflas riskini azaltıcı mekanizmaların geliştirilmesi de piyasanın bankalardan tutmasını istediği sermaye miktarının daha düşük seviyelerde olmasını sağlayabilmektedir. İstikrar ortamının kesintiye uğraması, finansal krizlerin başgöstermesi ise belirsizliği körüklediğinden tam tersine bir hareketle piyasanın bankalardan beklediği sermaye seviyesini olması gerekenin üzerine çıkarmaktadır.³³⁷

Tarihi süreçte devletin bankaların sermayelerine müdahale etmeye başlamasının temel nedeni para arzının kontrol edilmesidir. Örneğin A.B.D.

³³⁷ Grossman, **a.g.e.**, ss. 147-150.

ve Japonya, bankaların ihraç edebilecekleri banknot miktarını sermayenin belirli bir oranı ile sınırlamışlardır. Ancak, bu önlemin para arzı büyüklüğünü sınırlamadığı, bankalara şart koşulan sermaye şartının düzenli olarak değiştirilen bir düzenleme olmaması nedeniyle etkin bir araç olmasını engellemiştir. Ondokuzuncu yüzyılda ilk örnekleri ortaya çıkmasına karşın devletlerin sermaye düzenlemesi için kullandıkları belirli bir standart oluşmadığı gözlenmektedir. Lisansların banka bazında değerlendirildiği dönemlerde her banka için sermaye yeterliliğinin bireysel bazda değerlendirildiği, sonrasında büyük bankalar için minimum tek bir standart uygulandığı, bazı örneklerde ise nüfus yoğunluğu kriterlerine göre belirlendiği görülmektedir. Sermaye yeterliliğinin belirlenmesinde yaşanan diğer bir zorluk ise nominal sermayenin ne kadarının ödenmiş olduğudur. Minimum kayıt olunmuş ve ödenmiş sermaye şartlarına rastlandığı gibi sermayenin ödenmemiş kısmının ne kadarlık bir zaman diliminde ödeneceğine dair şartları içeren düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu nedenlerle ülkeler arasında karşılaştırma yapmak güçleşmektedir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde devletler tarafından kullanılan en yaygın yöntem tüm bankalar için minimum bir sermaye miktarının belirlenmesiydi. Bu kriterin yaygınlığına karşın sözkonusu standartın kendi içerisinde sorunlar barındırdığı açıktır. Çünkü, bankacılık sektörü içerisindeki bankaların aynı büyüklükte olmaması, büyüklük derecelerinin birbirinden farklı, büyük şehirlerde ya da taşrada faaliyet gösteren, bankacılık faaliyetlerinde çeşitlendirmeye giden veya gitmeyen, büyüme ya da küçülme sürecinde olan çok sayıda bankaya aynı kriter uygulanmaktadır. Zikredilen sorunlara çare olarak bazı devletler bazen bankanın bulunduğu yere göre sermaye yeterliliğini belirleme yoluna gitmişlerdir. Yirminci yüzyıl başlarında ise bazı ülkeler minimum sermaye miktarını, toplam yükümlülüklerine ya da bu yükümlülüklerin bazı kısımlarına orantılama yoluyla hesaplanan bir rasyo şeklinde belirlemişlerdir. Sözkonusu uygulama Basel kriterlerinin ilk nüvesini oluşturmaktadır.³³⁸

³³⁸ Grossman, **a.g.e.**, ss. 151-154.

Bankacılıkta sermaye düzenlemelerinin diğıer bir  ozelliği, yukarıda da belirtildiği gibi bankacılıkta istikrarı teşvik edici y on ne inanılması ve genelde yaşanan finansal krizler sonucu uygulamaya sokulan reform paketleri içerisinde yer almasıdır. Yine de devlet tarafından dayatılan sermaye düzenlemeleri yüksek bir sermaye/varlıklar rasyosunu hedefliyor görünse de realitede bunun böyle olmadığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu durum sermaye yeterliliği düzenlemelerinin bankacılık sistemine girişlerde kullanılan lisanslamadan daha karmaşık bir düzenleme olmasından kaynaklanmaktadır. Lisans vermede otorite izin verme ya da izin vermeme yoluna gitme gibi basit bir yöntem izlemektedir. Oysa sermaye düzenlemesinde kayıt olunacak sermaye,  odenmiş sermaye, sermayenin tamamının  odenmek zorunda olduğu süre, bölgesel farklılıklara göre sermaye kriterlerini değiştirme gibi farklı faktörler devreye girmektedir. Ayrıca sermayenin kapitilizasyonunu belirlemede devlet düzenlemesinin yanında piyasaının da devreye girmesi durumu karmaşıklaştırmakta, sermaye/varlıklar rasyosunun altında yatan nedenleri tam olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Diğ er bir nokta ise sadece piyasa sermaye yeterliliği ya da devlet tarafından belirlenen sermaye kriterlerinin tek başına etkili olup olmadığının belirlenmesinde de g    k vardır. Piyasa sermaye yeterliliği istikrara odaklanıcı, istikrar ortamında bankaların tutması gereken sermaye miktarı azalırken tersine durumlarda arttırıcı yönde etki yapan bir yapıdadır. Bu  zellik sermaye/varlıklar rasyosunun belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Buna karşın devlet düzenlemeleri tek başına bu rasyo üzerinde etkisiz kalabilmektedir. Bunun en belirgin  rneği sermaye yeterliliği düzenlemesi olmayan durumlarda bankaların bu düzenlemeye sahip olunan ülkelerden daha yüksek bir rasyoyla çalışmalarıdır. Devlet tarafından düzenlenen yüksek sermaye yeterliliği ise sektöre girişlerde bariyer görevi g r erek banka sayısındaki artışları frenlemede ya da mevcut banka sayısını düşürmede etkili

olabilmektedir. Bankacılık sistemini büyük, güçlü ve daha kârlı hale getirmesi durumunda bu standartlar istikrarı teşvik edebilmektedir.³³⁹

Osmanlı bankacılığında sermaye düzenlemelerinin varlığını tespit edebilmek için öncelikle Kanûnnâme-i Ticaret ve alt düzenlemelerinde bankalara has bir sermaye şartının, sonrasında ise banknot ihraç yetkisine sahip banka ile diğer bankalar arasında bu konuda bir farklılık olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde bankacılık alanını düzenleyen özel bir bankacılık kanunun olmadığı, sadece Kanûnnâme-i Ticaret ve alt düzenlemelerle bankaların da dâhil olduğu şirketlere yönelik düzenlemelerin varlığına daha önce değinilmişti. Kanûnnâme-i Ticaret'te şirketlere yönelik asgari bir sermaye şartı olmadığı gibi banka şeklinde kurulacak şirketlere yönelik özel bir hüküm de bulunmamaktadır. 1882 yılında hazırlanan Anonim Şirket Nizamname-i Dahilîsi'nde asgari sermaye şartı türünden bir düzenleme yer almamış, sadece şirketler için sermayesinin asgari %10'nun yatırılmasıyla kuruluşunun kesinleşeceği belirtilmiştir. Sermayenin kalan kısmının ödenmesi ise şirketin ihtiyacına göre idare meclisinin kararına bırakılmıştır. Bu nizamnamede sermaye ile ilgili yeralan diğer hükümler hisse senetleriyle ilgilidir. Yurtdışında kurulan anonim şirketlerin Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermelerine yönelik çıkarılan kanun ve nizamnamelerde de bankalara yönelik herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. 1906 yılı Mart ayında (25 Mart 1906) yayımlanan nizamnamede sadece “ râbian Memâlik-i Şâhâne'deki mumamelâtına muhassas sermayeleri herhangi bir sebepten dolayı olur ise olsun nısfı derecesine tenezzül eylediğinde.....” şubenin faaliyetinin sonra ereceği hükmüne yer verilmiştir.³⁴⁰

Kanûnnâme ve alt düzenlemelerinde genel olarak şirketler, özelinde ise banka şeklinde faaliyet gösteren şirketler için sermaye yeterliliğine ilişkin herhangi bir düzenlemenin olmayışı karşısında konuyu aydınlatacak

³³⁹ Grossman, **a.g.e.**, ss. 154-157.

³⁴⁰ Akyıldız, **Tahvil ve Hisse Senetleri**, ss. 504, 510.

kaynaklar olarak geriye banka nizamnameleri ve/veya nizamname taslakları kalmaktadır. Bu kaynaklara gözetildiğinde devlet tarafından dayatılan asgari bir sermaye yeterliliği şartının olmadığı görülmektedir. Sermaye düzeylerinin karşılaştırılmasında ise milli banka sorununun çözümlendiği 1862 yılı öncesi ile sonrasını ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bunun nedeni sözkonusu yıla kadar devletin gündeminde sadece özel ticari bankalara izin verme gibi bir durum sözkonusu değildir. Banka kurulmasına yönelik tüm nizamname ve nizamname taslakları tamamen milli bankayla ilgilidir. Bu durum kurulması düşünülen bankaların nominal sermayeleri ile faaliyet anında ödenmiş sermayelerinin daha yüksek düzeylerde belirlenmesine neden olmuştur. Bunun temel nedeni kurulacak milli bankanın meskûkât-ı mağşûşe ve/veya kaimelerin tedavül çekilmesini üstlenecek olmasıdır. 1858 yılında finansal reformlar için gereken tutarın sermaye şeklinde temin edilemeyeceğinin anlaşılması, bu tutarın istikraz yoluyla edinilmesine karar verilmesi üzerine banka sermaye rakamları da büyük ölçüde düşmüştür. Kaimelerin tedavülden alındığı tarihte verilen milli banka imtiyazında bu rakam 2.970.000 Osmanlı Lirası (2.700.000 sterlin) olarak realize olmuştur. Finansal reformların gerçekleştirilme zorunluluğu faaliyet anında banka ödenmiş sermayelerinin de yüksek olmasını gerektirmiştir. Örneğin, Osmanlı Bankası (1851), Bank-ı Osmani (1853), Türkiye Milli Bankası(1858) ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863) örneklerinde nominal sermayenin faaliyet anında tamamının ya da %50'sinin ödenmesi şart koşulmuştur. Milli banka sorununun çözüldüğü 1863 yılından sonra kurulan bankaların genelde nominal sermayeleri düşük olup, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin sermaye seviyesinden daha aşağıdadır. Faaliyet anındaki ödenmiş sermaye tutarları ise %10-50 arasında değişmektedir. Hatırlanacağı üzere 1882 tarihli Anonim Şirket Nizamname-i Dahilîsi'nde kuruluş için nominal sermayenin asgari %10'nunun ödenmiş olması şart koşulmuştur. Ödenmemiş sermayenin ödenme süreleri konusunda da devlet tarafından bir süre standartı getirilmemiş, bu konu tamamen bankaların ihtiyarına bırakılmıştır. Sermayenin tekrar arttırılmasına ilişkin hükümlere ise proje halinde kalan milli banka

nizamnameleri dışarıda bırakılırsa sadece İtibar-ı Umumi (1868), Selanik Bankası (1888), Türkiye Milli Bankası (1909) örneklerinde rastlanmaktadır.³⁴¹

Banknot ihraç yetkisi ile donatılacak milli banka kurulmasına yönelik layihalara bakıldığında yapılacak ihracın sınırını belirleyen kıstaslar 1850-1862 sürecinde değişmiştir. İlk milli banka nizamname örneği olarak değerlendirilebilecek olan Osmanlı Bankası (1851) nizamname taslağında ihraç sınırı banka sermaye tutarıdır. Babiâli'nin 1856 yılında milli banka için belirlediği şartlarda da benzeri bir sınırlama vardır. Kurulacak banka, sermayesinden fazla banknot ihraç edemeyecek, tedavüldeki banknot tutarının yarısı oranında kasasında nakit ve senet bulunduracaktır. Rothschildlerin milli banka önerisinde de bu sınır aynıdır, banka sermayesinden daha fazla banknot ihraç edilmesi durumunda banka kasasında buna eşdeğer nakit değerler bulunduracaktır. Söz konusu nakit değerler Osmanlı ve ecnebi devlet paralarından oluşabilecektir. 1857 yılından itibaren banknot ihracındaki kıstas banka sermayesine bağlı olmaktan çıkarılmıştır. Paxton-Wilkin grubunun Türkiye Milli Bankası önerisinde ihraç sınırı banka kasasındaki nakit ve külçenin iki katıdır. Nihai ihraç sınırı ise 16.5 milyon Osmanlı Lirasıdır. Bu tutarın yüksek olmasının nedeni finansal reformlar için gerekli miktarın banka sermayesine ilave edilmesidir. Babiâli'nin milli banka şartlarını revize ettiği 1858 yılında ise ihraç sınırı banka kasasındaki nakitin ilk yıl için iki, takip eden yıllar içinse üç katıdır. Diğer bir yenilik ise ilk yıl için banka nezdinde Osmanlı Devleti

³⁴¹ BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850; CH, Nr. 623, 13 Mayıs 1853; A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1853; İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856; C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857; İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859; A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; İ.ŞD, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; İ.HR, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; İ.DH, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; İ.DH, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; İ.MMS, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; İ.ŞD, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; İ.MMS, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; İ.MMS, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; İ.MMS, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; İ.MMS, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; A.DVN.MKL, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; A.DVN.MKL, 48/17, 28 Ağustos 1909; A.DVN.MKL, 48/13, 18 Haziran 1909.

tahvil ve senetleri bulundurulursa bu sınır üç kata çıkabilecektir. Belirlenen bu sınırlar 1859 yılında Türkiye Milli Bankası nizamnamesinde de aynen yer almıştır. Eklenen yeni husus şubeler tarafından ihraç edilecek banknotlar için de aynı kuralların geçerli olacağının belirtilmesidir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne imtiyazında ise iki katlık sınır uygulamasının ilk iki sene için geçerli olacağı, sonraki yıllarda ise bunun üç kat şeklinde uygulanacağıdır. Bazı ülkelerde banknot ihracı yapan bankalar için hissedarların bankaya koydukları sermayenin iki ya da üç katıyla sorumlu tutulması şeklinde bir uygulama Osmanlı Devleti'nde görülmemekte, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne hissedarları tipik bir anonim şirket hissedarı gibi sadece koydukları sermaye ile sınırlı sorumlulukları bulunmaktadır.³⁴²

Son olarak Dersaâdet Tahvilât Borsası düzenlemeleri çerçevesinde borsada hisse senetleri işlem görecektir bankalar için asgari ödenmiş sermaye şartı %25 olup, bu husus ilgili kısımda ele alınmıştır.

2.3.2.4. Varlıklar (Aktifler) Üzerine Sınırlamalar

Sektöre giriş izinleri ve sermaye yeterliliği düzenlemeleri bankacılık regülasyonunda iki önemli düzenleme alanıdır. Ancak otoritenin regülasyon alanları çok değişik şekillerde kendini gösterebilmektedir. Bu çerçevede önem arzeden üçüncü bir alan ise bankaların tutabilecekleri varlık çeşitlerine ilişkin kamu müdahaleleridir. Bu düzenleme alanı aynı zamanda bölüm başında zikredilen ülkelerdeki piyasa ya da banka temelli finansal sistemler şeklindeki farklılaşmanın temelini de oluşturmaktadır.

Hatırlanacağı üzere piyasa temelli finansal sistemde, uzun vadeli finansman bu alanda uzmanlaşmış yatırım bankaları, tacir bankalar vb. kurumlar aracılığıyla sermaye piyasasından, kısa vadeli finansman ise ticaret bankalarından sağlanmaktadır. Bunun karşısında yer alan, banka

³⁴² BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850; İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856; HR.TO, 375/36, 18 Ekim 1856; C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857; İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859; A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863.

temelli sistemde ise kısa ve uzun vadeli finansman ihtiyacı universal bankacılık olarak adlandırılan bankalar eliyle giderilmektedir. Bu tip bankacılıkta mevduat toplama, kısa vadeli kredi verme, tahvil ve hisse senedi aracılık yüklenimi (underwriting) vb. işlemlere girilmektedir. Her iki sistemin oluşumunda ülke ekonomileri ve finansal gelişimlerinin payı vardır. Örneğin İngiltere sanayileşmenin ilk evrelerinde daha çok iç finansmana dayanırken, milli para piyasasının gelişmesiyle sermayeyi harekete geçirecek araçlar ve kurumlar konusunda uzmanlaşma yaşamıştır. Almanya, daha genelinde Kıta Avrupası'nda ise hem iç kaynaklar yetersiz hem de sermayeyi seyyal kılacak araç ve kurumlar daha geç gelişmiştir. Bu eksiklik universal bankacılığın ortaya çıkmasının temel nedenidir. Belçika'da Société Générale Bankası'nın (1822) kömür madeni şirketlerine açtığı kredilerin geri dönmemesi bu banka tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zikredilen bankanın şirketlere açtığı kredilerin geri dönmemesi, şirket borçlarının hisse senedine dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Belçika hükümetin ulusal demiryolu ağı kurma konusunda bu bankayı kullanması da bu tip bankacılığın gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak universal bankacılık tipinin en olgun örneği Almanya'dır.³⁴³

Genel olarak bakıldığında universal bankacılık tipinin ortaya çıkmasında siyasi otoritelerin bir müdahalesi görünmemektedir. Spesifik bankacılık kanunlarına ya da şirketler kanunu yoluyla bankacılığı düzenleyen ülkelerde bankaları bu şekilde faaliyet göstermeye zorlayan ya da teşvik eden hükümler bulunmamaktadır. Sadece merkez bankası pozisyonunda bulunan bankaların finansal olmayan iştirak edinmelerine dair yasaklara rastlanmaktadır. Universal bankacılık tamamen ülkelerin iktisadi yönden geri kalmışlığı, anonim şirket tipinin yeni gelişmeye başlaması, sermaye piyasalarının henüz oluşması, sermaye piyasası araç ve araçlarına ilişkin düzenlemelerin buna paralel olarak yeni gelişmesi gibi faktörlerden kaynaklanan boşluğu doldurmak amacıyla çıkmış görünmektedir. Bu

³⁴³ Grossman, a.g.e., ss. 158-159.

açıklamaların bankaların tutabilecekleri varlıklarla ilgili düzenlemelerle bağlantısı, iktisadi ve finansal yönden azgelişmiş ülkelerdeki ticaret bankalarının herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmamasından kaynaklanmaktadır. Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya ve İsviçre bu duruma örnektir. A.B.D.'nde 1864 yılında hazırlanan National Banking Acts, milli bankaların menkul kıymet işine girmesini yasaklarken; Japonya'da, 1890'lı yıllarda bankalar menkul kıymetleri sadece kredi teminatı olarak alabiliyorlar ve yüklenim hizmeti veremiyorlardı. Literatürde üniversal bankacılığa yöneltilen eleştiriler ise üç noktaya yoğunlaşmıştır.³⁴⁴

- (1) Bu bankaların mevduat sahiplerinin çıkarlarını koruyucu rolü ile hisse senedine yatırım yapma kararı nedeniyle bir çıkar çatışmasının oluşması
- (2) Bu bankaların finansal sistemdeki dominant rolleri nedeniyle likit sermaye piyasalarının yavaş gelişmesi
- (3) Bu bankalar nezdinde tutulan menkul kıymetlerin, bu tipte olmayan bankalarda bulunan ticaret bankalarının kredilerinin büyük bir kısmını oluşturan kısa vadeli kredilerden doğası gereği daha riskli olması nedeniyle istikrarsızlığı arttırması

Tarihi süreçte ticaret bankalarının menkul kıymet bulundurma gücünü kısıtlayan düzenlemeler üniversal bankacılığın bankacılık krizlerinin kaynağı olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Örneğin, Fransa'da Péreire Kardeşlerin öncülüğünde kurulan Crédit Mobilier'nin (1852) 1868 yılında iflas etmesinin arkasından 1870 krizinin patlak vermesi, 1880'li yıllarda yaşanan banka iflasları sonrasında bazı büyük ticaret bankaların yatırım bankacılığı alanına girmeme kararı alması. Üniversal bankacılığın iyice günah keçisi ilan edilerek bazı ülkelerde yasaklanması ya da büyük ölçüde kısıtlanması 1929 Büyük Dünya Buhranı'nı müteakiben çıkarılan bankacılık

³⁴⁴ Grossman, **a.g.e.**, ss. 160.

düzenlemelerinde kendini göstermiştir. Belçika, A.B.D., İtalya, Almanya ve İsveç bunun örnekleridir.³⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin bankacılık sistemi yönünden Kıta Avrupası sistemine uyan bir yapısının olduğu, gerek girişim aşamasında kalan gerekse faaliyet gösteren bankaların universal bankacılık modeline göre kurulmalarından anlaşılmaktadır. 1850-1862 döneminde milli banka konusu çerçevesinde ortaya atılan projelere bakıldığında Osmanlı Bankası (1851) ve Bank-ı Osmani'nin (1853) nizamnamelerinde ticaret bankacılığı fonksiyonu öngörülmemiştir. Bu iki bankanın faaliyetleri kambiyo istikrarının sağlanması amacı çerçevesinde şekillenmiştir. İlk defa 1853 tarihli Öjen dö Fran'ın layihasında milli bankanın banknot ihracı imtiyazı ve finansal reformları gerçekleştirme görevlerinin yanısıra ticaret bankacılığı faaliyetlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu ikili yapı 1856 yılında Babıâli'nin milli banka için belirlediği kriterlerde de devam etmiştir. Yalnız bu kriterler içerisinde ciddi bir varlık kısıtlamasına tesadüf edilmektedir. Buna göre banka, “*Devlet-i Aliyye'ye Devlet-i Aliyye'nin hazâininden hiçbirisine bir vakitte ve hiçbir sûretle akçe ikrâz*” edemeyecekti. Kriterler arasında “*emlâkın rehni mukâbilinde akçe idâne eylemek*” şeklindeki kredi işlemlerine izin verileceği belirtilmekle birlikte bu işlemlere imkân sağlayacak ipotek hukukuna ilişkin düzenlemeler uzun süre yürürlüğe girememiştir. Babıâli'nin belirlediği bu kriterler milli banka imtiyazı almak isteyen grupların layihalarına da girmiştir. Örneğin, Rothschildlerin layihasında bu konu yer almış, ancak “*tertîb olunacak nizâmât-ı mahsûsa mûcebince*” tahsis edilecek bir sermaye ile kurulacak ayrı bir ipotek (istiğlal) bankası tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. Babıâli'nin 1858 yılında revize ettiği milli banka şartları ise çok genel ifadelerden oluşmuş, devlete akçe ikrazını sınırlayan bir kısıtlamaya ise yer verilmemiştir.³⁴⁶

³⁴⁵ Grossman, **a.g.e.**, ss. 159-162.

³⁴⁶ BOA, **A.AMD**, 19/85, 22 Aralık 1850; **CH**, Nr. 623, 13 Mayıs 1853; BOA, **A.DVN.MHM**, 10/5, 13 Aralık 1853; **İ.MMS**, 7/305, 18 Ağustos 1856; **HR.TO**, 375/36, 18 Ekim 1856; **C.İKTS**, 38/1882, 4 Mart 1857; **İ.MMS**, 12/516, 5 Mayıs 1858.

Bu revizyondan sonra milli banka imtiyazını alan Türkiye Milli Bankası için hazırlanan nizamnamede banka faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu nizamnamede görülen kısıtlamalara bakıldığında bankanın mübayaa edeceği poliçe ve tüccar senetlerinin 101 gün vadeli, hatır senedi cinsinden olmayan ve 3 sağlam imza içermesi şartının yer aldığı görülmektedir. Yine banka yıllık faizi asgari %6 ve azami vadesi 90 gün olan hazine senedatı üzerine ikraz yapabilecektir. Ayrıca, Osmanlı ülkesinde tanzim olunan poliçeler ve diğer nakit tutar içeren senetlerin üzerinde devlet damgası yoksa kabul edilmeyeceği gibi satın da alınamayacaktır. Bu şartlar belirli özellikleri içermesi koşuluyla bankanın yapabileceği işlemleri düzenlemesi açısından önemlidir. Bankanın kesinlikle yapamayacağı işlemler ise ayrı bir maddede düzenlenmiştir.³⁴⁷

“ Banka hakkında kat’iyyen memnû’ olan mu’âmelât evvelâ gerek emlâk istiğlâli mukâbilinde ve gerek hıref ve sanâyi’ kumpanyalarının hisse senedâtı üzerine rehin ile akçe idânesidir. Emlâk ve hisse ve senedât-ı nakdiye-i mîriye ve emvâl-i sâireyi rehin ve istiğlâl veya ferâğ-ı kat’î sûretinde bankanın kabûl etmesi ancak istihsâli şüpheli olan matlûbâtını kurtarmak için câiz olup o hâlde dahî banka bunları nihâyet bir seneye kadar furuht etmeğe mecbûrdur. Sâniyen kendi hisselerinin rehnine mukâbil akçe ikrâzı veyahud zıkr olunan hisselerin mübâyâ’asıdır. Sâlisen hıref ve sanâyi’a dâir işlere gerek doğrudan doğruya ve gerek bi’l-vâsıta girmesi ve altın ve gümüş ve nühâs ahz ve i’tâsından mâ’adâ ticâretlere girişmesidir. Râbi’an kendi hesâbına olarak senedât-ı nakdiye-i mîriye mübâyâ’asıdır. Hâmisen bankanın idâresiyçün muktezî olan emlâkdan mâ’adâ emlâk mübâyâ’a etmesidir.”

Yukarıdaki alıntı Türkiye Milli Bankası’nın faaliyetlerinin önemli ölçüde kısıtlanması anlamına gelmekte, bankanın kredi teminatı olarak emlâk ve menkul kıymetler tutması açık bir şekilde yasaklanmaktadır.

³⁴⁷ BOA, A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859.

Bunun tek istisnası şüpheli alacak konumuna gelmiş banka alacaklarının kurtarılmasıdır. Bu halde dahi banka edindiği bu kıymetleri bir sene içinde satmaya mecbur tutulmuştur. Diğer taraftan bankanın hıref (zanaat erbabı) ve sanayi alanlarına doğrudan ya da dolaylı iştiraki de yasaklanmıştır. Bunun anlamı bankanın iştirak şeklinde de olsa menkul kıymetler portföyüne sahip olmasının önü kesilmekte, altın, gümüş ve bakır alım satımı dışında bir ticarete de girmesi yasaklanmaktadır. Buna ek olarak bankanın devlet tarafından ihraç edilen nakit benzeri kıymeti haiz senetleri kendi adına alması yani devlet kâğıtlarından oluşan bir portföy oluşturması da engellenmiştir. İhtiyacından fazla gayrimenkul edinmesinin yasaklanması ise bugün de bankacılık düzenlemeleri arasında bulunan bir husustur. Bu kısıtlamalar adı geçen bankayı universal banka niteliğinden uzaklaştıracak olan kısıtlamalardır. Bunun bir nedeni banka sermayesinin (1.100.000 Osmanlı lirası) hem milli banka hem de universal bankacılık yapmaya yetecek derecede büyük olmamasından kaynaklanmış olabilir. Eğer bu hususdan kaynaklanmıyor ise Osmanlı bankacılığı için ciddi bir rota değişikliği sözkonusudur. Zira bu banka milli banka için kuruluş izni alan ancak faaliyete geçemeyen bir bankadır. Milli banka imtiyazını alarak faaliyete geçen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin esas mukavelesine bakıldığında ise tekrar universal bankacılık tipinin resmen geçerli hale geldiği görülmektedir.³⁴⁸

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den sonra kurulan ve sektörün önde gelen iki bankasının anasözleşmelerinden bu bankaların yapabilecekleri faaliyetlere ilişkin aşağıda yer alan tablo universal bankacılığın tamamen yerleştiğini işaret etmektedir. Nafia, ziraat, ticaret ve sanayi alanlarına daha fazla eğilme ya da bölgesel gelişme amacıyla kurulan bankaların anasözleşmelerinde dahi benzer faaliyet alanlarının bulunması bu durumun bir göstergesidir.³⁴⁹

³⁴⁸ BOA, ADVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; Eldem, a.g.e., s. 457.

³⁴⁹ İ.ŞD, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; İ.HR, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; İ.DH, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; İ.DH, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; İ.MMS,

Genel olarak sınırlamalara bakıldığında iskontoya kabul edilebilecek ticari senetlerde imza sayısı ve vade, Maliye Nezareti sergilerinde vade ve faiz oranı gibi kriterlerin yanısıra gayrimenkul karşılığı kredi açılmasının yasaklandığına dair hükümlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bir ilginç kısıtlama ise sadece Dersaadet Bankası'nda görülmekte, bir şirkete açılacak kredi sınırı şeklinde bir sınırlama yer almaktadır. Bu düzenleme şu şekildedir:³⁵⁰

“ poliçe ve bir âdemin emrine yazılmış akçe senedâtını ve beyne't-tüccâr tedâvül eden senedât-ı sâireyi şirketin nakden mevcûd olan sermâyesini tecâvüz etmemek şartıyla tanzîm ve ihrâc ve emaneten akçe kabûl ve zeheb ve fizza cinsinden olan her nev' eşyâyı mübâyâ'a ve fûruht ve lede'l-iktizâ kendi hesâbına akçe istikrâz ve tedârik etmek”

Benzer bir düzenleme ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne esas sözleşmesinde yer almıştır:³⁵¹

“Bankanın murakabesi ve nezareti altında ve avansın verileceği günkü cari fiyatlarının azami üçte ikisi değerinde ve avansların müddetinin 90 günü aşmaması kaydıyla esham ve tahvilat, kıymetler, varant, konşimento, mevdu emtia mukabilinde avanslar vermek”

Her iki düzenlemede bir kişiye açılacak kredi miktarı, teminatların değerinin belli bir oranı ile ilişkilendirilmiş bulunmaktadır.

43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; İ.ŞD, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; A.DVNMTAN.d, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; İ.MMS, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; İ.MMS, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; İ.MMS, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; İ.MMS, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; A.DVN.MKL, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; A.DVN.MKL, 48/17, 28 Ağustos 1909; A.DVN.MKL, 48/13, 18 Haziran 1909.

³⁵⁰ BOA, İ.MMS, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872.

³⁵¹ Eldem, a.g.e, ss. 457-466.

Tablo 2.2- İki Banka Anasözleşmesine Göre Faaliyet Alanları

Şirket-i Umumi (1864)	Dersaadet Bankası (1872)
Şirketin Mu'amelâtı (Bend 5) 1-Hâricde akd olunan istikrâzlardan mâ'adâ saltanat-ı seniyye ile dahilî ve muvakkat istikrâzlar akd etmek ve yahud o makûle istikrazlara hissedâr olmak ve kezâlik taşra esnâflarına ve belediye idârelerine akçe ikrâz etmek. 2-Her nev' eshâm ve hîrfe ve kredi şirketlerin hisse senedâtını ya va'de ve yahud ber-vech-i peşin bey' ve fûruht etmek. Her nev' te'sisât-ı sinâ'îye ve ticâriye ve sarrâfiyeyi icrâ eylemek ve bu misillü te'sisâta hissedâr dahi olmak. 3-Her nev' demiryollar ve turuk ve cedâvil ve fabrikalar ve ma'denler ve doklar ve tenvîr-i esvâk ve sair menâfi'-i umûmiyeyi müstelzim olacak bi'l-cümle şirketler ihdâs etmek ve yahud bu makûle şirketlere komandit tarikiyle şerik olmak. 4-Bi'l-cümle ticâret ve sair şirketlerin başka şirketler ile birleşmesini ve yahud sûret-i âhara ifrâğını der'uhde eylemek ve onların hisselerini fûruht etmek. 5- A'sâr ve saire gibi her nev' vâridât-ı rûsûmiyeyi emânet veya hud iltizâm tarikiyle idâre etmek ve bu husûslar için akd olunan kâffe-i mukâvelatı icrâ ve yahud onları âhara ferâğ eylemek. 6- Eshâm ve tahvîlât ve hisse ve senedât fûruht ve mübâdele ve raporto etmek ve o makûle evrâk mukâbiline akçe ikrâz etmek. 7- Gerek kendi ve gerek sair hesabı için emti'a ve erzâk bey' ve fûruht etmek ve emti'a ve erzak ve mahsûlât ve emvâl-i gayr-ı menkûle ve sefine ve hamûle ve saire üzerine akçe ikrâz ve hesab-ı câri usûlü üzere kredi kûşâd etmek. 8- Sair şirketler ve efrâd-ı nâsdan kimesneler hesabı için her dürlü teslimât ve tahsîlât ve mu'amelât icrâ etmek. 9- Her nev' tahvîlât ve nukûd-ı saireyi emanete almak ve bi'l-cümle esnâf ve şirketler ve eşhâs ile hesab-ı câri akd etmek. 10- Her nev' poliçe ve tahvîlât ve saireyi bey' ve fûruht ve iskonto etmek. 11- Şirket tedâvüle va'deli tahvîlât çıkaracak ve bunların mikdârı bundan evvelki bendde ta'dâd olunan mu'amelâtdan dolayı sarf olunan mebâliğin karşılığı olup cûzdanda mahfûz bulunan tahvîlât mikdârını tecâvüz etmeyecektir. Bâlâda muharrer olan mu'amelâtdan başka bi'l-cümle mu'amelât kat'ıyyen ve sarâhaten memnû'dur.	Şirketin mu'amelâtı (Madde 2): 1- Devlet-i Aliyye ile dâhilî ve hâricî istikrâzât akd ve ale'l-umûm sair hükûmetlere ve esnâf ve efrada akçe ikrâz etmek. Sâniyen, işbu şirketin senedât-ı muvakkatesiyle hisseleri müstesnâ olmak üzere her nev' tahvîlât-ı mîriyeyi ve sıfat ve ticârete ve sarraflığa müte'allik teşebbüsâtı çıkarılacak hisse tahvîlâtı ve beyne'd-tüccâr tedâvül eden tahvîlât-ı saireyi gerek peşin ve gerek va'de ile mübâya'a ve fûruht eylemek. 2- Her nev' vergi ve vâridât-ı rûsûmiye ve öşriyeyi iltizâm ve bu bâbda akd ve tanzîm olunan mukâvelenâmeleri kendisi icrâ veya hud âhara terk ve ferâğ ve ale'l-umûm her hükûmet ve esnâf ve eşhâs-ı sairenin acentoso makâmında ifâ-yı mu'amelat etmek. 3- Menâfi'-i umûmiyeye dâir olup sinâ'at ve ticârete ve sarraflığa müte'allik bi'l-cümle teşebbüsâtı teshîlen akçe ikrâz eylemek. 4- İkinci fıkrada zıkr ve ta'dâd olunan tahvîlâtı rehin alarak kefâlet veya akçe ikrâz eylemek. 5- İşbu şirketin senedât-ı muvakkatesiyle hisseleri müstesnâ olarak gerek kendi hesabına ve gerek âharın vekili sıfatıyla nizâmen memnû' olmayan her dürlü mahsûlât ve emti'a ve eşyâ ile sefâin ve hamûlelerini mübâya'a ve fûruht ve bunların üzerine akçe ikrâz eylemek ve te'minat ile veya hud te'minatsız olarak hesab-ı câri sûretiyle kredi açmak her nev' poliçeci veya hud bir şahsın emrine yazılmış akçe senedâtını ve ta'ahhüdât-ı ticâriyeyi hâvî sair bi'l-cümle senedâtı mübâya'a ve fûruht ve iskonto etmek. 6- Poliçe ve bir âdemin emrine yazılmış akçe senedâtını ve beyne't-tüccâr tedâvül eden senedât-ı saireyi şirketin nakden mevcûd olan sermayesini tecâvüz etmemek şartıyla tanzîm ve ihrâc ve emaneten akçe kabûl ve zeheb ve fizza cinsinden olan her nev' eşyâyı mübâya'a ve fûruht ve lede'l-iktizâ kendi hesabına akçe istikrâz ve tedârik etmek. 7- Banka mu'amelatı ve kambiyo dellâllığı etmek ve mu'amelat-ı ticâriyede bulunmak ve emvâl ve emlâk idâresiyle her dürlü istikrâzâtın ve san'at ve ticârete müte'allik teşebbüsâtın husûlü esbâbına mübâderet ve bu şeylerin başkaları tarafından husûle getirilmesi için icrâ-yı mu'avenet etmek ve işbu istikrâzât ve teşebbüsâtın re'sûl-mâllarını cemm ve tedârik için tahvîlât ve hisse senedâtı fûruht eylemek. 8- Ale'l-umûm bir şirket-i sarrâfiye ve ticâriye vezâifi dâhilinde bulunan mu'amelât-ı esâsiye ve müteferru'âtı icrâ eylemek husûsâtından ibâretdir. Şirket sermayesinden hiçbir kısmını kendi senedâtını iştirâ için sarf ve isti'mâl etmeğe muktedir olmayacaktır.

Kaynak: BOA, *İ.ŞD*, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; *İ.HR*, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; *İ.MMS*, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872.

Bankaların yapabilecekleri faaliyetler işlem çeşitliliği açısından bir taraftan üniversal bankacılığa işaret ederken sözkonusu bankacılık hizmetlerinin hangi kaynaklarla finanse edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Önceki satırlarda da ifade edildiği gibi bankalar para ticareti ile uğraşan, diğer bir ifade ile para alım-satımının temel faaliyet konusu yapıldığı işletmelerdir. Bu özellikleri nedeniyle bankalar yüksek kaldıraç oranlarıyla çalışmakta, sermaye/varlıklar rasyosu diğer sektörlerle göre oldukça düşük düzeylerde bulunmaktadır. Otoriteler bankacılığın regülasyonunda bankaların edinebilecekleri varlıklar üzerine müdahalelerde bulunurken aynı zamanda yükümlülükler kısmında da birtakım düzenlemelere gidebilmektedir. Bankaların en önemli kaynakları özkaynaklar ve borçlanma yoluyla elde ettikleri fonlardır. Banknot ihracının tekelleştirildiği, ancak ticari bankacılık faaliyetlerine devam ettikleri 19. yüzyılda merkez bankalarının kaynakları hissedarların koyduğu sermaye, kâr dağıtımı sonrasında içeride bırakılan fonlar, banknot ihracı ve mevduat yoluyla toplanan kaynaklardan oluşmaktadır. Banknot ihracının ne kadar olacağına dair kıstaslar siyasi otorite tarafından bankaya dikte edilmektedir. Kâr dağıtımı konusu ise banka esas mukavelesinde kararlaştırılmaktadır. Bu iki husus dışarıda bırakıldığında bankaların borçlanma yoluyla toplayabilecekleri tutara yönelik sınırlamaların da mevcut olduğu görülmektedir. Şöyle ki, merkez bankaları dışında kalan bankalar sözkonusu fonları cari hesap yoluyla müşterilerin teslim ettikleri paralar (vadesiz mevduat gibi) ve ihraç ettikleri vadeli tahvilatlar yoluyla sağlamaktadır. Cari hesap yoluyla alınabilecek tutarlar konusunda bir sınırlama bulunmazken, ihraç edilebilecek tahvil miktarının belirli sınırlamalara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası nizamnamesinde bankanın ihraç edebileceği vadeli tahvilat tutarı, satın alma veya iskonto etme suretiyle tahvilat cüzdanında bulundurulmuş tahvilat miktarını aşamayacaktır. İtibar-ı Umumi nizamnamesinde bu sınır “*imza defterinde mikdârı muharrer olan sermayeyi*” aşamayacaktır. Bu sınırın aşılması ancak hissedarlar genel kurulu kararı ile mümkün olabilecektir. Avusturya-Osmanlı Bankası’nda ise ikili bir sistemle karşılaşılmaktadır.

Banka, ilk olarak nezdinde bulunan nakit ve senetlerle tesviye olunmak üzere 1 ila 10 yıl vadeli faizli tahvil ihraç edebilecektir. İkinci şekilde ise kendisine emaneten bırakılan nakitlere “*mukâbeleten açık olmayıp bir isme mahsûs olmak ve ciro olunabilmek ve bedeli on liradan aşağı olmamak üzere faizli sandık bonosu*” ihraç edebilecektir. Her iki şekilde de yapılabilecek ihraçların (yükümlülüklerin) tutarı bilançonun varlık kalemleri ile ilişkilendirilmiştir. Dersaadet Bankası örneğinde ise sadece bankanın çıkaracağı tahvilattan bahsedilmiş, bunun miktarının ne olacağı ise belirtilmemiştir. Kambiyo ve Esham Şirketi’nde ise ihraç edilecek vadeli tahvilat tutarı Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası ile aynıdır. Bu kayıtların rastlandığı diğer iki örnekten ilki olan Şirket-i Maliye ve Nafia-i Devlet-i Aliyye’de ihraç edilecek tahvilat miktarı şirketin defterine kayd ve imza olunmuş sermaye miktarınca; ikincisi olan Filistin Ticaret Bankası’nda ise mütedavil sermayenin yarısıyla sınırlandırılmıştır.³⁵²

2.3.2.5. Faizle İle İlgili Sınırlamalar

Devletin bankaları regülasyona tabi tutarken kullandığı araçlardan biri de faiz oranıdır. Bazı dönemlerde veya durumlarda gerek kaynak toplarken gerekse fon kullandırırken bankaların uygulayacakları faiz oranlarına yönelik kısıtlamalar getirilebilmektedir. Yirminci yüzyılda birçok ülkede uygulama alanı bulan bu kısıtlamalar kilise hukuku ya da İslam hukukundan kaynaklanmamakta, tamamen devletlerin para piyasası üzerinde sıkı kontrol uygulamasından ve bankalar aracılığıyla toplanan fonların ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına göre yönlendirilmek istenmesinden gelmektedir.

³⁵² **İ.ŞD**, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; **İ.HR**, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; **İ.DH**, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; **İ.DH**, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; **İ.MMS**, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; **A.DVNMTAN.d**, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; **İ.ŞD**, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; **İ.MMS**, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; **İ.MMS**, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; **İ.MMS**, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; **İ.MMS**, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; **A.DVN.MKL**, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; **A.DVN.MKL**, 48/17, 28 Ağustos 1909; **A.DVN.MKL**, 48/13, 18 Haziran 1909.

Osmanlı Devleti'nde faizin teorik olarak yasak olduğu, ancak bu yasağın katı bir şekilde uygulanmaktan ziyade belli formlar altında esnek bir şekilde uygulanmasına izin verildiği bilindiğine göre modern bankacılık kurumlarının kaynak toplama ve bunları kullandırırken nasıl bir düzene tabi olacağı sorusu gündeme gelecektir.

Genel olarak bankaların fon toplama ve kullandırmada uyacakları faiz tavanını belirleyen bir düzenleme bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde spesifik bir bankacılık kanununun olmamasından hareketle bu tür bir uygulamanın olup olmadığı konusunda bakılacak yegane kaynaklar devlet tarafından yayımlanan faiz düzenlemeleri ve bankaların faaliyetlerinin sınırlarını çizen banka nizamnameleridir. Modern bankacılık kurumlarının ortaya çıkmasından önce geleneksel finansal sistem çerçevesinde devletin ve halkın finansal ihtiyaçlarını karşılayan finansal araçlar mevcuttur. Bunlardan bazıları yasal düzen içerisinde kalan ve faaliyetleri devlet tarafından onaylanan nizamnameler çerçevesinde yürütülürken, bazıları da yasal düzen dışında bu tür bir aracılığa soyunmuştur. Siyasi otorite özellikle zirai kesimde faaliyet alanı bulan ribahorluk ve/veya murabahacılık uygulamalarını kontrol altında tutabilmek için sürekli olarak resmi oranlar üzerinden işlem yapılması konusunda uyarmakta, uymayanları ise şiddetle cezalandırmaktadır. Modern bankacılık kurumlarının ortaya çıkmasından öncede zirai kesimde murabahacılık ve selem usulleriyle çiftçinin mağdur edildiği bilinmektedir. Bu sorunların varlığı banka kurulmasına yönelik ilk layiha ya da anasözleşme taslaklarına da açık bir şekilde yansımıştır. Zira zirai kesimin selem ve murabahacılık uygulamalarıyla fahiş faiz oranlarıyla mağdur edilmesinin önlenmesi ve kurulacak bankaların bu kesime mutedil oranlar üzerinden finansman sağlanması arzu edilmektedir. Hatta Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra tekrar uygulamaya konulan ve genellikle zulüm kelimesi ile birlikte anılan iltizamın usulünün tamamen feshi de kurulması planlanan bankadan beklenen bir şeydir. Diğer bir beklenti ise bu bankanın hazineye mutedil oranlardan akçe ikraz etmesidir. Kısaca hem devlet hem de halk açısından

arzulanan husus mutedil oranlardan istenildiği anda finansman tedarikidir. İlk banka nizamname taslağında bahsedilen mutedil oran bankanın devlet için açacağı yıllık %10 faizli cari hesaptır. Çiftçiler için ise bu oran yıllık % 6 faizle verilecek avanslar olup, bu kapsamda verilecek avansların miktarı 20 milyon kuruştur. Bazı layihalarda devlete açılacak avans veya kredinin oranı % 6 olarak zikredilmiştir. 1863 yılında milli banka imtiyazı olarak faaliyete geçen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin devlete açacağı kredinin faiz oranı da aynıdır. 1875 yılında imtiyaz genişlemesi nedeniyle hem hükümete açılan kredinin miktarı artmış hem de faiz oranı değişmiştir. Bu değişiklik sonrasında cari hesabın faiz oranının Bank of England ve Bank of France'ın iskonto fiyatları ortalamalarının %8 fazlası şeklinde uygulanması kararlaştırılmıştır. Ziraî kesim için uygulanacak faiz oranına ise sadece Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası nizamnamesinde atıf bulunmakta, bankanın bu kesimden alacağı faizin memleket (menafi) sandıklarının aldığı faizden daima ehven olacağı belirtilmektedir. Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nde zikredilen oranın yıllık %12 (aylık %1) olduğu gözönüne alınırsa bankanın uygulayacağı faiz oranının bu orandan daha düşük olacağı sonucu çıkmaktadır.³⁵³

Yukarıda zikredilen örnekler birer istisna mahiyetinde layiha ve nizamnamelerde yer alan kayıtlardır. Bunlardan uygulamaya geçebilen sadece milli bankanın devlete açacağı cari hesap için uygulanacak yıllık % 6 oranıdır. Bunun dışında elimizdeki mevcut layiha ve nizamnamelerde açık bir şekilde bankaların kaynak tedariki ve kullandırmalarında uygulayacakları faizi kısıtlayan bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Bankalar için bu konuda herhangi bir kısıtlama olmayabileceğine dair bazı kanıtlar milli banka konusuyla ilgili layihalarda bulunmaktadır. Bunlardan ilki Babîâlî'nin

³⁵³ BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850; İ.DH, 235/14211, 17 Haziran 1851; A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859; HR.TO, 377/13, 31 Aralık 1862; ADVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; “Memleket Sandıkları Nizamnamesi”, Düstur, T. 1, C. 2, ss. 387-98, 25 Temmuz 1867; İ.MMS, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873.

1856 yılında milli banka için belirlediği şartların içerisinde yer almaktadır. Onüçüncü bendde yeralan hüküm şöyledir:³⁵⁴

“Banka nizâmât-ı mahsûsası ile ta’yîn olunacak mikdâr fâizden ziyâde fâiz ile ne akçe ikraz ve ne de kabûl edecek ve iskonto dahî gerek hazâin ile ve gerek umûm ticâret ile fâizine tatbîkan derece-i mütesâviyede olacaktır”

Yine Türkiye Milli Bankası için hazırlanan taslak nizamnamede buna yakın bir düzenleme mevcuttur:³⁵⁵

“.....Bankanın mu’âmelât-ı âdiye-i umûmiyesinde alınacak güzeştenin mikdârı fâhiş sûretde ve hadd-i i’tidâlin hâricinde olmayarak ahvâl-i mahalliye-i hâzıraya ve Avrupa'nın akçece hâl-i râyicine göre banka müdürânı meclis tarafından aralık aralık tanzîm olunarak karârgâr olacaktır”

Yukarıda zikredilen hükümler ne kuruluş imtiyazı alıp faaliyete geçemeyen Türkiye Milli Bankası ne de faaliyete geçen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne anasözleşmelerinde yer almıştır. Bu yöndeki düzenleme milli bankanın anasözleşmesinde sadece *“kendisine tevdi edilecek alelumum nakitleri(n) komite tarafından tespit edilecek fiyat ve faizlerle hesab-ı carilere kabul”* edileceği şeklindedir. Kullandırılacak kredilere ilişkin bir orandan ise bahsedilmemektedir. Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası nizamnamesinin 5. maddesinde *“ziraat ve ticâret ve sanâyi’i teşvîk ile memleketin servetini tezyîd için fâiz-i nizâmî ve kefâlet-i lâzıme ile akçe ikrâz etmek”* hükmü yer almaktadır.³⁵⁶

Bütün bu alıntılar faiz tavanına ilişkin hem bir düzenleme olduğunu hem de bu konuda bankaların serbest bırakıldığını çağrıştırmaktadır. Şöyle

³⁵⁴ BOA, İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856.

³⁵⁵ BOA, C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857.

³⁵⁶ Eldem, a.g.e., ss. 457-466.

ki, Babıâli'nin milli banka konusundaki şartlarında bankanın işlemlerinde uygulayacağı oranın esas mukavelesinde yer alacağı anlaşılmaktadır. Türkiye Milli Bankası'nın nizamname taslağında ise daha esnek bir yaklaşımla oranın banka yönetimi tarafından iç piyasa ile Avrupa para piyasalarının durumuna göre belirli aralıklarla belirleneceği ifade edilmiştir. Bu prensibin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne esas sözleşmesinde de devam ettiği görülmektedir. Burada sadece alınan nakitler için komitenin fiyat belirleyeceği söylenmekle birlikte esas sözleşmede aksine bir hüküm olmadığından kullandırım oranlarının da komite tarafından belirleneceğine hükmedilebilir. Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası'nın esas sözleşmesinde bahsedilen “*faiz-i nizami*” kavramı ilk anda faize ilişkin bir düzenleme olduğunu çağrıştırmakla birlikte ortada böyle bir düzenleme olmadığından bunun piyasada geçerli olan mutedil faiz oranı şeklinde yorumlanması da mümkündür.

Banka anasözleşmelerinde faiz oranlarına ilişkin sıkça görülen düzenleme ise hissedarlarla ilgilidir. Banka sermayesine katılmak için listelere adını kaydettiren hissedarların hisse bedellerinin nakden ödenmesi gereken kısımlarını belirlenen tarihte ödememeleri durumunda uygulanacak faiz oranı nizamnamelere derç olunmuştur. Genelde bankalarca benimsenen oran yıllık % 6 olmakla birlikte bazı bankalar %7, %9, %10 ve %12 gibi oranlar belirlemişlerdir. Benimsenen % 6 oranı aynı zamanda banka nizamnamelerinde hissedarlar için belirlenen sermaye getirisidir. Kâr dağıtımında masraflar düşüldükten sonra kalan kârdan öncelikle % 6 oranında hissedarların bankaya koydukları sermaye için faiz ödeneceği kararlaştırılmıştır. Mevcut nizamnamelerde bankaların tamamında bu oran sabit olup sadece Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile Filistin Ticaret Bankası'nda % 5 olarak belirlenmiştir. Söz konusu % 6 oranının kökeninin nereden geldiği bilinmemekle birlikte bu oranın hissedarların banka hisse senedi yerine hazine tahvili, tahvilât-ı mümtaze, on senelik sergiler ve esham-ı cedide gibi 1865 yılındaki konsolidasyona kadar iç borçlanma senetlerine yatırım yapması halinde kazanacağı % 6 oranına işaret ettiği yorumunda

bulunulabilir. 1865 yılındaki konsolidasyon sonrasında standart iç borçlanma tahvili haline gelen esham-ı umumiyyenin faizi ise % 5'tir. Osmanlı dış borçlanma tahvillerinin üzerinde yazılı faizlerinin de genelde % 6, ancak ihraç fiyatları nedeniyle efektif faiz oranının daha yüksek olduğu unutulmamalıdır.³⁵⁷

Faiz düzenlemeleriyle ilgili olarak gözetilmesi gereken son bir nokta ise murabaha düzenlemelerinin bankaları bağlayıcı bir yönünün olup olmadığıdır. Ribahorluğun ve murabahacılığın eski devirlerden beri devlet idaresi tarafından hoş görülmediği ve bu konuda sürekli düzenlemeler yayımlandığından daha önce bahsedilmişti. Tanzimat'ın ilanından sonra da murabahacılıkla mücadele kapsamında düzenlemeler yayımlanmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede 8 Şubat 1852 tarihli “Murâbahacılar Hakkında Olan Nizam” ve “Murabahacı Hakkında Olan Nizam” da doğrudan murabahacı taifesinden bahsedilmektedir. Nizamnamenin yayımlandığı tarihte ortada faal bir banka zaten yoktur. Düzenleme doğrudan devletin belirlediği resmi orandan daha yüksek oranlarla işlem yaparak “*ashab-ı emlâk ve çiftlikâta ve ehl-i zira'ât rençberlere fâhiş ve ziyâde güzeste ile akçe*” veren ve “*güzeştenin güzestesini*” işleten murabahacıların borç verdikleri kişilerle olan muhasebelerinin % 8 üzerinden görülmesini ve beş seneye kadar taksite bağlanmasını düzenlemektedir. Düzenleme tarihinden sonraki ikraz işlemleri için belirlenen resmi oran ise yıllık % 12 olup, murabahacılar bu tavanın üstünden işlem yapamayacaktır. Nizamname ayrıca iki kredi kaynağına daha atıfta bulunmaktadır. “*Mâl-ı eytam ve evkâfın idanesi*” ile Dersââdet sarrafları kredi verme işlemlerini kendi

³⁵⁷ İ.ŞD, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; İ.HR, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; İ.DH, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; İ.DH, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; İ.MMS, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; İ.ŞD, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; İ.MMS, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; İ.MMS, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; İ.MMS, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; İ.MMS, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; A.DVN.MKL, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; A.DVN.MKL, 48/17, 28 Ağustos 1909; A.DVN.MKL, 48/13, 18 Haziran 1909; Eldem, a.g.e., ss. 457-466; Al ve Akar, Galata Borsası, ss. 103-125.

nizamları çerçevesinde gerçekleştirmekte olup murabahacı nizamının sınırlamalarına tabi değildir. Burada eytam sandıkları ve vakıflar tarafından işletilen paralar için resmi oranın yıllık % 15 olduğu belirtilmekte ancak sarrafların oranına dair bir malumat bulunmamaktadır.³⁵⁸

1864 yılında hazırlanan Murabaha Nizamnamesinde emval-i eytam ile kuyruklu (Dersaadet) sarrafların kredi işlemlerinin yine istisna kapsamında olduğu belirtilmiş, nizamname kapsamındaki kredi işlemlerinin “*şunun bunun ikraz eyledikleri akçelerin güzeştesi*”nin aylık %1’i (yıllık %12) aşmasının yasak olduğu tekrarlanmıştır. Bu nizamnameyi yürürlükten kaldırıp yerine ikame olan 1887 yılında hazırlanan nizamnamede ise her türlü adi borçlar ile ticari faiz tavanı yıllık % 9 olarak belirlenmiştir. Her iki nizamnamede de bankacılık kurumlarının kapsam dahilinde olduğuna dair bir hüküm bulunmamaktadır.³⁵⁹

2.3.2.6. Kamuoyunun Bilgilendirilmesine Yönelik Düzenlemeler

Bankacılık regülasyonunun önemli gerekçelerinden birini bankaların faaliyetleri konusunda yatırımcılar ile mevduat sahiplerinin düzenli olarak bilgilendirilmesi oluşturmaktadır. Bilindiği üzere bankaların faaliyetlerini yürütebilmeleri gerek borçlanma gerekse sermaye yoluyla topladıkları fonlara bağımlıdır. Ticaret bankalarının borçlanma yoluyla topladıkları fonların önemli bir kısmını mevduat kaynağı oluşturmaktadır. Bu kaynak ufak tutarlardan yükseğe, en ufak tasarruf sahibi mudiden en büyüğüne kadar toplumun oldukça geniş kesimlerinden toplanan bir kaynak türüdür. Borçlanma yoluyla kaynak sağlamanın diğer bir yöntemi ise bankaların tahvil ihraç etmeleridir. Borç alınan tutarı temsil eden ve üzerinde fonun belli bir oranda nemalandırılacağına dair kayıt bulunan tahviller, mevduat

³⁵⁸ BOA, DRB.d, Nr. 165, varak 14, 8 Şubat 1852.

³⁵⁹ “Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne’de Cari Olan Murabaha Maddesi için (12)68 Tarihinde Yapılan Nizamın Tadiliyle Bu Kerre Müceddeden Kararlaştırılan Bazı Usul ve Kaideyi Mutazammın Layihadır”, **Düstur**, T. 1, C. 1, 25 Mart 1864, s. 268; “Murabaha Nizamnamesi”, **Düstur**, Mütemmim, 3 Nisan 1887, s. 74.

müşterilerine göre gerek finansal okurluk gerekse piyasayla içiçe olan yatırımcılar grubu tarafından tercih edilen bir tasarruf değerlendirme şeklidir. Ayrıca tahvillerin menkul kıymet borsalarının varlığı halinde ikincil piyasada likidite kabiliyetine sahip oluşu, vadeli mevduata göre yatırımcılara avantajlı bir seçenek sunmaktadır. Banknot ihraç eden bankalar yine bu yolla fon toplayabilmekte, topladıkları fonların zorunlu rezerv olarak alıkonan kısmı haricinde kalan tutarları kredi olarak kullanılmaktadır. Son olarak bankalar gerek kuruluş aşamasında sermayeye katılım gerekse faaliyetleri esnasında yaptıkları sermaye arttırmaları yoluyla ihraç edilen hisse senetleri karşılığında fon sağlamaktadır. Hissedar olarak adlandırılan yatırımcılardan sağlanan bu fonlar bir borç olmayıp bankanın ödenmiş sermayesini oluşturmakta, karşılığında hamillerine temettü adıyla banka karından belirlenen oranlarda dağıtım yapılmaktadır. Ele alınan banka nizamnamelerinde bankanın ilk kuruluş anında sermayeye katılan hissedarlara esas mukavelede belirlenen oran üzerinden kâr payından faiz olarak adlandırılan bir ödeme yapılmaktadır.

Bankaların topladıkları fonlar doğal olarak bankaya borç ya da sermaye şeklinde fonlarını teslim eden yatırımcıları bankanın faaliyetleri konusunda bilgilendirme yapılmasını gündeme getirmektedir. Toplumun oldukça geniş kesimlerinden fon toplanması konuyu hassas hale getirmekte, yatırımlarından dolayı tasarruf sahiplerinin yaşayabileceği muhtemel kayıplar siyasi otorite nezdinde olumsuz etki yapabilecek bir potansiyel taşıyabilmektedir. Bu nedenle devlet yatırımcıların bilgi ihtiyacını gidermek amacıyla bankalara, faaliyetleri ile ilgili olarak periyodik bilgilendirme yapılmasını zorunlu tutmaktadır. Söz konusu regülasyonun günümüzde de devam eden en somut örneği banka faaliyetlerinin sonuçlarını yansıtan bilanço, kâr-zarar tablosu vb. mali tabloların belirli dönemler itibarıyla basın yayın organlarıyla kamuoyuna duyurulmasıdır. Devleti bu tür bir regülasyona iten saiklere gözetildiğinde ilk sırada asimetrik bilgi probleminin varlığı gelmektedir. Bir bankaya mevduat yatıracak ya da tahvilini satın alacak

veya bankanın hisse senedine yatırım yapacak olan yatırım sahipleri bankanın faaliyetleri hakkında banka yöneticileri ile benzer bilgi düzeyine sahip olamayabilirler. Sözkonusu bilgi asimetrisi yatırımcıların ters seçim ya da ahlaki riziko problemleri ile karşı karşıya gelmelerine neden olacaktır. Nihayetinde bu sorunlar nedeniyle yaşanabilecek muhtemel kayıplar bankacılık kurumlarına karşı bir güven sorununa dönüşerek yatırımcıların piyasadan çekilmeleriyle sonuçlanabilecektir. Bunun sonucunda finansal sistem etkin bir şekilde çalışamayacağı gibi finansal araçların ekonominin büyümesine katkısını da azaltacaktır. Devlet ortaya çıkabilecek bu tür olumsuzlukları gidermek amacıyla yatırımcıların mümkün olduğu ölçüde doğru kararlar alabilmelerini sağlamaya yönelik olarak bankaları faaliyetleri konusunda düzenli aralıklarla kamuoyu bilgilendirmeye zorlamaktadır. Günümüzde bankaların kamuoyuna sundukları bilgiler standart mali tablolar ve raporlamalar şeklini almış bulunmaktadır.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik düzenlemeler milli banka kurulmasına yönelik ilk girişimlerin başladığı tarihten itibaren banka nizamnamelerinde yeralmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk örnek 1851 yılındaki Osmanlı Bankası'na ait nizamname taslağıdır. Sözkonusu taslağın 13. maddesinde “*Her sene, bankanın işlerinin genel bir durumu çizilecektir. Bu genel durum, basılacak, hisse sahiplerine dağıtılacak ve gazetelerde yayınlanacaktır*” ifadeleri yer almaktadır. 1853 yılında kuruluş izni alan ve esas sözleşmesi Ceride-i Havadis Gazetesi'nde yayımlanan Bank-ı Osmani nizamnamesinin 32. bendinde “*Bankanın muamelatını mübeyyin bir kıt'a muvazene defteri altı ayda bir kere ve bir senelik muhasebe defteri dahi beher sene bil tanzîm neşr ve ilan kılınacaktır*” şeklinde benzer bir düzenleme mevcuttur. Sözkonusu husus 1856 yılında Babıâli'nin milli banka için belirlediği şartlar ve bu kapsamda Babıâli'ye sunulan nizamname taslaklarında da yeralmaktadır. Milli banka kurma imtiyazını alarak nizamnamesi hazırlanan ancak faaliyete geçemeyen

³⁶⁰ Mishkin, a.g.e., ss. 260, 268-269.

Türkiye Milli Bankası'nın nizamnamesinde bankanın yabancı sermayeli olması nedeniyle hem uluslararası çapta hem de banknot ihracından kaynaklanan bir bilgilendirme zorunluluğu bulunmaktadır. Nizamnamenin 55. maddesinde “.....Bankanın muvâzene defteriyle vukû' bulan kâr ve ziyânlarının hesâbı ve gerek mu'âmelât-ı vâkı'asını mübeyyin olan mazbata beher altı ayda bir kere Dersaadet ve Londra ve Paris gazetelerinden birer veya bir kaçar gazeteye derc ile i'lân olunacaktır” hükümleri yer alırken 56. maddesinde de “Bankanın tedâvülde bulunan tahvîlatının ve sandığında mevcûd olan nukûd ile gayr-ı meskûk altın ve gümüşün ve düyûn ve matlûbâtının mikdârını mübeyyin bir kıt'a defteri beher mah tanzîm olunup Dersaadet'de tab' olunan gazetelerden birinin veyâ birkaçının vâsıtasıyla neşr ve i'lân kılınacaktır” düzenlemesine yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemeler içerik olarak aynı olmakla birlikte daha özet bir şekilde milli banka imtiyazını alan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyaznamesinde de yer bulmuştur.³⁶¹

Kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik hükümler kuruluş izni alıp faaliyete geçen ya da girişim aşamasında kalan özel bankaların nizamname veya nizamname taslaklarında yer almamaktadır. 1856 yılında ilk kurulan ticaret bankası olan Osman Bankası'nın imtiyaz fermanında bu tür bir düzenlemeye ilişkin hüküm yoktur. Buna karşın adı geçen banka Londra'da kurulan, ancak Osmanlı ülkesinde faaliyet göstermek üzere izin alan bir banka olması İngiltere'deki düzenlemelere tabi olduğu göstermektedir. Bu bankanın mali tabloları ve genel kurul görüşmelerine ilişkin detaylar dönemin İngiliz basınında yer almıştır.³⁶² Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den sonra kurulan ilk ticaret bankası olan Şirket-i Umumi'nin nizamnamesinde

³⁶¹ BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850; CH, Nr. 623, 13 Mayıs 1853; BOA, İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856; C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857; HR.TO, 375/47, 25 Mart 1858; İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859; A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863.

³⁶² BOA, A.DVN.NMH, 8/19, 28 Temmuz 1856(?); A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 138, 18 Temmuz 1856.

mali tabloların kamuoyuna açıklanacağına ilişkin bir düzenleme olmayıp madde metni şu şekildedir:³⁶³

“Şirketin sene-i hesabiyesi Kânûn-ı evvel ibtidâsında bed’ ile kânûn-ı evvel gâyesinde tekmîl olur. Birinci sene müstesnâ olmak üzere şirketin teşkîli gününden i’tibaren ertesi senesi kânûn-ı sâni gâyesine değin murûr eden zamândan ibâretdir. Beher sene nihâyetinde müdür-i evvel ma’rifetiyle şirketin düyûnât ve matlûbâtını hâvî bir muvâzene defteri tanzîm olunacaktır. Ma’amâfih beher altı ay şirketin hâlini mübeyyin muvakkat bir hesâb tanzîm ve takdîm olunur. Hesâblar idâre meclisi tarafından tasdîk ve cem’iyet-i umûmiyeye takdîm olunacaktır. Cem’iyet idâre meclisinin lâyihasını istimâ’ eyledikten sonra taksîm olunacak temettü’ hissesi ta’yîn edecektir.”

Bankanın mali tabloları için hesap dönemi ve bilanço (muvazene defteri) hazırlanması, sunulması ve tasdikine ilişkin yukarıdaki düzenleme aşağı yukarı benzer bir şekilde elimizde mevcut bulunan banka nizamnameleri ve nizamname taslaklarında yer almaktadır. Bu açıklama bankanın faaliyetleri ile ilgili olarak sadece banka hissedarlarına kapalı bir şekilde bilgi verileceğini, bunun dışında bankaya para yatıran mudilerin bilgilendirilmesine yönelik bir zorunluluğun bulunmadığını göstermektedir. Buna rağmen faaliyet gösteren bankaların hesapları ve genel kurul toplantılarına ilişkin açıklamaların İstanbul’da yayın yapan yerli ve yabancı dildeki gazetelerde yer alması bu bankaların faaliyetleri konusunda kamuyonun tamamen bilgisiz kalmadığına işaret etmektedir.³⁶⁴

³⁶³ BOA, *İ.ŞD*, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; *İ.HR*, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864.

³⁶⁴ *İ.ŞD*, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; *İ.HR*, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; *İ.DH*, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; *İ.DH*, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; *İ.MMS*, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; *İ.ŞD*, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; *İ.MMS*, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; *İ.MMS*, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; *İ.MMS*, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; *A.DVNS.MTAN.d*, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; *İ.MMS*, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; *A.DVN.MKL*, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; *A.DVN.MKL*, 48/17, 28

2.3.2.7. Bankacılık Sektörünün Gözetimi

Bankacılık alanının regülasyonunda önem arz eden diğer bir konu düzenlemelere sektör tarafından uyulup uyulmadığının gözetiminin kimin tarafından yapılacağıdır. Literatürde hala canlılığını koruyan bu tartışmanın uzun bir geçmişi olup üzerinde henüz bir mutabakat sağlanamamıştır. Bankacılık regülasyonlarının şekillenmeye başladığı 19. yüzyıl açısından ise bu konu oldukça yeni bir mefhumdur. Bunun nedeni dönem itibariyle merkez bankalarının kimliğinin yavaş yavaş şekillenmeye başlaması, günümüzde bankacılık sektörünün gözetimini üstlenen bağımsız otorite şeklinde kurumların ise henüz gündemde olmamasıdır. Zikredilen yüzyıldan günümüze doğru gelindiğinde ise bankacılık sektörünün gözetiminden başta merkez bankaları olmak üzere bakanlık, komisyon, müfettişlik gibi idari birimlerin ya da bunların birlikte sorumlu tutuldukları görülmektedir.³⁶⁵

Bankacılık sektörünün gözetiminden sorumlu olan merkez bankalarının bu pozisyona yükselmeleri zamanla gerçekleşmiştir. Zira, günümüzde üstlendikleri fonksiyonlar itibariyle modern merkez bankacılığının oluşumu Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında merkez bankası olarak adlandırılan bankalar bir taraftan banknot ihraç ederken diğer taraftan sektördeki diğer bankalarla rekabet eden birer banka niteliğindedir. Bu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte banknot ihracının sadece bu bankaların imtiyazı haline gelmeye başlaması ve diğer bankalarla rekabeti bırakarak onların üstünde başvurulacak son likidite mercii konumuna yerleşmesiyle merkez bankası kimliği oluşmuştur. Dolayısıyla merkez bankalarının resmi olarak gözetim pozisyonu üstlenmeleri 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Yine de bu bankaların gözetim pozisyonunu üstlendikleri tarihleri belirlemek zordur. Bunun nedeni resmi bir görev tevdi edilmeksizin bu fonksiyonu üstlenmiş olmalarıdır. Bu konuda literatüre yansıyan genel eğilim ise genç merkez

Ağustos 1909; A.DVN.MKL, 48/13, 18 Haziran 1909.

³⁶⁵ Grossman, a.g.e., ss. 162-163.

bankalarının yaşlı merkez bankalarına gözetim fonksiyonunu daha erken üstlenmiş olmalarıdır. Yaşlı merkez bankalarının bu fonksiyonu daha geç tarihlerde üstlenmelerinin nedeni ise yukarıda zikredildiği üzere bu bankaların merkez bankası olarak anılmalarına rağmen gerçek anlamda merkez bankası kimliklerinin geç bir tarihte oluşmasıdır. Yaşlı merkez bankalarını rol model olarak kurulan genç merkez bankaları ise yaşlarına göre daha erken bir tarihte bu fonksiyonu üstlenmişlerdir. Diğer bir tespit ise merkez bankalarından kurulduklarında gözetim fonksiyonu üstlenenlerin ortalama olarak 20 yıl sonra bu fonksiyonlarını yitirdikleri yönündedir. Genç merkez bankalarının yaşlı olanlardan daha önce bu fonksiyona sahip olmaları bu kurumların diğerlerine göre daha esnek olmaları ve yeni fonksiyonlarına kolayca adapte olma kabiliyetleridir. Bu bankalar finansal istikrarsızlık dönemlerinde kurulmuş olmalarından dolayı gözetim fonksiyonuna sahip olarak kurulmakta, yaşlılara göre operasyonel yönden daha az tutucu bir tutum sergilemektedirler. Bunun aksine yaşlı merkez bankaları esnek olmayıp değişebilmek için zaman ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin, A.B.D., İsviçre, İtalya ve Japonya örneklerinde merkez bankalarına kuruluş aşamasında gözetim fonksiyonu tanınırken, Kanada’da bu fonksiyon tanınmamıştır.³⁶⁶

Merkez bankaları bulunan bazı ülkelerde ise bankacılık sektörünü gözetim fonksiyonu bu bankalara hiçbir zaman tanınmamıştır. Bunun en tipik örneği İskandinav ülkeleridir. Örneğin, İsveç’te bankacılık gözetimin hangi otorite tarafından yapılacağı konusunda parlamento ile kral arasındaki çekişme bu fonksiyonun Riksbank’a tanınmamasıyla sonuçlanmıştır. İsveç örneğini izleyen Finlandiya, Norveç ve Danimarka’da da benzer bir politikanın izlendiği görülmektedir. Bu ülkeleri özellikli kılan bir husus ise finansal sistemlerinde tasarruf bankaları/sandıklarının ticaret bankalarından daha önemli olmasıdır. Bu durumun bir sonucu olarak devlet ticaret bankalarına nazaran bu finansal araçların gözetimiyle yakından

³⁶⁶ Grossman, **a.g.e.**, ss. 164-165; Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 15-17.

ilgilenmiştir. Danimarka ve Norveç'te kurulan banka müfettişliği kurumu bu bankaların gözetimini üstlenmiştir. Norveç'te ise sözkonusu müfettişlik ayrıca ticaret bankalarının üzerinde gözetim fonksiyonuna sahip olmuştur.³⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde bankacılık sektörünün gözetimine bakıldığında spesifik olarak bu fonksiyonu yerine getiren bir kurumun varlığına şahit olunmamaktadır. Bilindiği üzere 1862 yılında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye tanınan imtiyaz ile Babîâli açısından milli banka sorunu çözülmüş oldu. Ancak bu bankanın Osmanlı Devleti açısından ne ölçüde merkez bankası fonksiyonu gördüğünü incelemek gerekmektedir. Öncelikle adı geçen bankaya milli banka imtiyazının verildiği tarihte Avrupa'da merkez bankalarının banknot ihraçlarında tek yetkili olma özelliği henüz somut hale gelmiştir. Birçok ülkede olduğu gibi bu tarihlerde merkez bankası konumunda bulunan bankalar ya kuruluş aşamasında ya da tedrici olarak bu özelliğini kazanmış bulunmaktadır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne de daha kuruluş aşamasında banknot ihracında tek yetkili banka kılınmış, bu tarihten sonra faaliyete geçen hiçbir bankaya bu yetki tanınmamıştır. Bu açıdan bakıldığında adı geçen bankanın çağdaşlarından bir farkı yoktur. Ancak biraz detaya girildiğinde bu bankanın banknot ihracının Babîâli tarafından bazı kısıtlamalara tabi tutulduğu görülmektedir. Bunun en belirgin örneği banknotların ihraç edildiği yerde ödenebilir olmasıdır. Bu kısıtlama nedeniyle ilk faaliyet yıllarında bankanın sadece İstanbul ve İzmir şubeleri tarafından banknot ihraç edildiği, İzmir'in kısıtlı miktardaki ihracı bir kenara bırakılırsa aslında banknot ihracının başkent İstanbul'a has bir durum olduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer taraftan bu bankanın likidite açısından son başvuru mercii özelliğinin bulunmadığı görülmektedir. Bu özelliğin bankaya tanınmamış olması bankanın faaliyete geçtiği tarihte merkez bankalarının bu özelliği henüz kazanmamış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Sözkonusu özellik 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren

³⁶⁷ Grossman, **a.g.e.**, ss. 165-167.

merkez bankalarına tanınan bir özelliktir. Dolayısıyla bu noktadan hareketle merkez bankası olarak nitelenen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin sektör bankaları üzerinde merkezi bir konumu ve onların üzerinde devlet tarafından resmen tanınan bir gözetim fonksiyonu bulunmamaktadır. Bu fonksiyon 1931 yılında TCMB faaliyete geçinceye kadar da tanınmamış, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne sektörün diğer bankaları ile benzer hizmetler sunan ve onlarla rekabet eden ticaret bankası hüviyetini korumuştur. Ancak sektörün en büyük bankası olması, sektörde faaliyet gösteren diğer bazı bankaların kuruluşlarına iştirak etmesi, piyasanın krize girdiği anlarda tekrar istikrar bulması için önayak olması ve iskonto ve faiz oranının belirlenmesinde piyasada belirli bir ağırlığa sahip olması bankanın bankacılık sektörü üzerine başvurulacak son likidite mercii özelliği olmasa da gayriresmi olarak buna benzer bir fonksiyon icra ettiğini göstermektedir.³⁶⁸

Gerçek anlamda bir merkez bankasının bulunmaması, bankacılık sektörüyle ilgili işlerin işin mahiyetine göre değişik nezaretler, kurum ve komisyonlar eliyle yürütülmesine neden olmuştur. Bir şirket olması hasebiyle bankalar, kuruluş işlemlerinden tasfiye aşamasına kadar şirketler hukuku çerçevesindeki işlemleri doğrudan Ticaret Nezareti'nin görev sahasına dahil olmaktadır. Bankaların faaliyetleri sırasında belirgin bir devlet müdahalesi görünmemekte, bankanın faaliyetini aksatacak şekilde yönetim boşluğu gibi durumların ortaya çıkması durumunda devlet müdahalesi kaçınılmaz olabilmektedir. Örneğin, 1905 yılında Midilli Bankası idare meclisi üyeleri arasında ihtilaf yaşanması nedeniyle genel kurul toplantıya davet edilememiş, banka işlerinin aksamaya başlaması üzerine genel kurulun hükümetin çağrısı ile toplanması önerilmişti. Ancak, idare meclisi reisi Zarifi, toplantı için bir buçuk aylık bir sürelerinin olduğunu belirterek sözkonusu süre zarfında bu sorunun aşılabileceğini ve nizamnameleri çerçevesinde genel kurulun toplantıya çağrılacağını ileri

³⁶⁸ Al, Akar ve Bayraktar, **a.g.e.**, ss. 205-233; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 217-218, 251, 265-265.

sürerek devlet müdahalesine gerek olmadığını bildirdi. Diğer taraftan bankaların hisse senedi ve tahvil ihraçları bunların Galata Borsası'nda işlem görmeleri nedeniyle kotasyona kayıtları borsa düzenlemeleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bunun haricinde bankaların faaliyet sahaları Maliye Nezareti'nin görev sahası ile yakında ilgili olması bu nezaretin de bankacılık alanına zaman zaman müdahil olmasını gerektirebilmektedir. Milli banka konumunda bulunan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye Babiâli tarafından atanan nazır ve muhasebecilerin ise bankanın faaliyetlerine doğrudan müdahil olma gibi bir görevleri bulunmamaktadır. Bu memurların görevleri devlet ile banka arasındaki işlemlerin kontrolü ve muhasebesinin tutulmasıyla sınırlıdır.

Bunun haricinde piyasada, daha özelinde bankacılık sektöründe kriz yaşanması durumunda Babiâli genelde nezaretlerin katılımı ile oluşturulan özel komisyonlar kurma yoluna gitmekte, komisyon tarafından yapılan öneriler doğrultusunda sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır.³⁶⁹

2.3.2.8. Olağanüstü Tedbirler

Bu bölümün başında da izah edildiği üzere devletlerin bankacılık alanına müdahale etmelerinin temel gerekçesi bankacılık sektörünün istikrarlı bir şekilde faaliyet göstermesi ve topluma sundukları finansal hizmetlerin güvenilir kılınması, ülke kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması, ödemeler sisteminin sağlıklı bir şekilde işletilmesi ve makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmalarının sağlanmasıdır. Bankacılık sektörünün sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde çalışmasının toplum ve ülke ekonomisine faydaları açıktır. Bunun en önemli göstergesi sektörün istikrarsız hale gelmesi ve etkin bir şekilde fonksiyon

³⁶⁹ BOA, **BEÖ**, 2556-191636, 13 Ekim 1905; Coşkun Çakır, “Tanzimat Dönemi’nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 43-44, 2000, s. 374; Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 76-77; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 47-53, 86.

görememesi sonucu ortaya çıkan kayıplardır. Nihayetinde bankacılık sektörünün regülasyona tabi tutulmasının makro hedefi finansal aracılardan sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde çalışmalarının temin edilmesi ve muhtemel krizler nedeniyle ülke ekonomisine yaşatacakları kayıpların en aza indirilmeye çalışılmasıdır. Regülasyonların amacı bu olsa da bankacılık sektörünün bazen istikrarsız hale geldiği ve krizlerin yaşandığı da tarihi bir gerçektir. Sektörün istikrarsız hale gelmesi hatta krize girmesi durumunda bankacılık sektörüne devlet tarafından yapılan müdahalelerin şekli ve niteliği değişmektedir. Olağan dönemlerde kullanılan müdahale yöntemlerinin yerini daha sert ve radikal müdahale tipleri almakta, yaşanan istikrarsızlığın boyutu ve şiddetine göre müdahale şekilleri değişmektedir. Bunlar, kurtarma (bailout), merkez bankası likidite destekleri (lender of last resort facilities), mevduat sigortası (deposit insurance), mevduat çekilişlerinin dondurulması (deposit moratoria), bankaların tatil edilmesi (bank holiday), moratoryum ilan edilmesi (moratorium), konvertibilitenin askıya alınması (suspension of convertibility), yurtdışına para transferlerinin yasaklanması vb. şekilde sıralanmaktadır.

Kurtarma, mali durumu sıkıntıya giren bir bankaya likidite desteği sağlanarak bankanın yükümlülüklerini karşılamasının sağlanması, bu suretle iflas etmesinin önlenmesidir. Bu yöntemde likidite desteği sağlayan kurum sıkışık durumda olan bankanın bu krediyi geri ödeyip ödeyemeyeceğini belirlemeye çalıştıktan sonra desteği sağlamaktadır. Merkez bankası tarafından başvurulacak son likidite kaynağı kapsamında gerçekleştirilecek operasyonlar da benzer bir nitelik arz etmektedir. Fakat bu yöntemde merkez bankaları, kurtarma yönteminden farklı olarak daha az likit nitelikteki teminatlar karşılığında likidite temin ettiğinden sıkıntı içerisinde bulunan bankanın genel ödeme gücüyle bizzat ilgilenmez. Mevduat sigortası uygulamasında ise kriz anlarında mevduatları ödeme gücüne sahip olmayan bankanın iflasa gitmesinin önlenmesi için başka bir kurum tarafından belirli koşullar altında mevduatın ödeneceği garanti edilmektedir. Genelde panik

anlarında bankalara hücumların önlenmesi amacıyla kullanılan bir yöntem olup, paniğin şiddetine göre mevduatların kısmen veya tamamen ödeneceği garanti edilmektedir. Burada önemli olan verilen taahhüdün güvenilir, mevduatları ödemeyi garanti edecek kurumun yeterli kaynağa sahip olup olmamasıdır. Söz konusu hususlarda kamuoyunda oluşabilecek bir güvensizlik bu yöntemin etkinliğini azaltabilmektedir. Diğer bir müdahale şekli ise mevduat çekilişlerinin belirli bir miktar ile sınırlandırılması veya tamamen dondurulması ya da yükümlülüklerin başka bir kuruma devredilmesidir. Genelde bu gibi durumlarda hükümetler tarafından benimsenen yöntem banka tatili ilan edilmesidir. Bu yöntemle banka müşterilerinin bankalara hücumu kesilerek paniğin yatışması hedeflenmektedir. Moratoryum ilan edilmesi durumunda ise piyasada borç ödemelerinin yapılması belirli bir süre ertelenmektedir. Böylece bankalar mevduat ödemelerini, borsa işlemlerinde ise takas prosedürü bu süre zarfında dondurulmaktadır. Moratoryum ilanının temel hedefi kriz nedeniyle oluşan panik ortamının yatıştırılması ve muhtemel bir iflas dalgasının önlenmesidir. Bu olağanüstü önlemin değişik bir boyutu ise banknot ihracı yoluyla kaynak toplayan bankaların banknot hamillerinin hücumuna uğrayarak banknotlarını madeni paraya çevirme taleplerinin belirli bir süreyle durdurulması, diğer bir ifade ile konvertibilitenin askıya alınmasıdır. Ülke dışına altın ve gümüş paraların ya da bu cinsten kıymetli madenlerin çıkışının engellenmesi ve yurtdışına yapılacak ödemelerin sıkı kontrole tabi tutulması ise genelde savaş dönemlerinde uygulamaya konulan bir yöntemdir. Bahsedilmesi gereken son bir olağanüstü müdahale yöntemi ise sıkıntıya düşen bankaya doğrudan devletin hissedar olmasıdır. Bu yöntem kurtarma ve merkez bankası likidite desteğine benzemektedir. Bu uygulamanın ileri bir örneği ise bir bankanın millileştirilmesi, yani tamamen devletin kontrolüne geçmesidir.³⁷⁰

³⁷⁰ Grossman, **a.g.e.**, ss. 104-107.

Osmanlı Devleti'nde bankacılık sektörüne yönelik olağanüstü önlemlere bakıldığında Babiâli'nin kriz anlarında yukarıda özetlenen yöntemlerden bazılarına başvurduğu görülmektedir. Söz konusu tedbirler yaşanan finansal krizlerin şiddetine göre sertlik derecesi değişen, konvertibilitenin askıya alınmasından piyasanın tatil edilmesine kadar uzanan tedbirlerdir. Bunun yanı sıra bazı kriz anları ise devletin herhangi bir müdahalesine gerek kalmaksızın atlatılmıştır. Bu kapsamda tamamen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin şahsına yönelik zikredilebilecek üç küçük vaka herhangi bir devlet müdahalesine gerek kalmaksızın bankanın basireti sayesinde atlatılmıştır. Bunlardan ilki bankanın 1863 yılı Haziran ayında faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra bankaya karşıt çevrelerin yaydıkları söylentilerle bankaya hücumu hedefledikleri girişimdi. Banka likidite pozisyonun sağlamlığı sayesinde bu krizi atlatmış, basın yoluyla kamuoyuna güzen telkini amacıyla açıklama yapmıştı.³⁷¹ Bir başka hücum girişimi, İngiltere'de Overend, Guernsey & Co. bankasının 1866 yılı Mayıs ayının ilk yarısında ödemelerini durdurmasıyla Londra'da yaşanan finansal kriz nedeniyle gerçekleşti. İngiltere'de yaşanan kriz Avrupa'ya sıçrayarak İstanbul'a kadar uzandı. Spekülasyon ortamını kaçırmak istemeyen bazı kişiler banka hakkında olumsuz söylentiler yayarak müşterilerin bankaya hücum etmesini hedeflediler. Ancak bankanın likidite yönünden hazır bir durumda bulunması bu tür söyletelerin yaratacağı olumsuz etkinin kısa sürede yatışmasını sağladı.³⁷² Bu kapsamda zikredilebilecek üçüncü vaka ise 1894 yılı Temmuz ayında yaşandı. Bankanın 5 liralık banknotunun sahtesinin Mahmutpaşa'da yapılan bir alışverişte ortaya çıkması kısa sürede banknot hamillerinin banka merkezine ve şubelerine hücum etmeleriyle sonuçlandı. Banka hamillerin banknotlarının gerçek olup olmadığını teşhis etmeye yardım etmesi ve isteyenlere karşılığını ödemesiyle bu kriz birkaç

³⁷¹ CH, 10 Ağustos 1863; TA, 19 Kasım 1863.

³⁷² LH, 23 Mayıs 1866; Rhiannon Sowerbutts, "The demise of Overend Gurney", *Bank of England Quarterly Bulletin*, 2016 Q2, ss. 98-99.

gün içinde atlatıldı. Kamuoyunu yatıştırmak için sahte ile gerçek banknot arasındaki farkın nasıl anlaşılacağına dair resmi duyuru yapıldı.³⁷³

Sadece bir bankanın hedef alındığı ufak çaplı krizler devlet müdahalesinin hangi anda gerekli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Devletin ne zaman bir krize müdahil olduğunu ve ne tür tedbirler aldığını izleyebilmek için Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ın ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede yaşadığı finansal krizlere göz atmak zorunludur. Mevcut bilgilerimiz çerçevesinde Babiâli'nin yaşadığı ilk modern finansal kriz bankalardan kaynaklanan bir finansal kriz olmayıp tamamen para piyasasında patlak veren bir krizdir. Söz konusu kriz Kırım Savaşı'nın kamu maliyesindeki dengeleri bozması ve devletin borç ödemelerini sürdüremez bir durumu düşmesiyle önce ticaret dünyasında patlak veren daha sonra ise para piyasasını karmaşaya sokan çok yönlü bir krizdir. 1860 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Mirés borçlanması sonrasında Babiâli'nin biriken borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, 1861 yılı ortalarına doğru İstanbul'da ticaret kesiminde zincirleme iflaslara neden olmuş, kriz dalgası Londra, Marsilya ve Paris'e sıçramıştır. Söz konusu kriz 1861 yılı Ekim ayı başlarında yatışır gibi olurken Aralık ayının ortalarına doğru kaimenin ve Galata Borsası'nın odak noktası olduğu oldukça şiddetli bir finansal krize dönüşmüştür. Kaimenin değerinin hızlı bir şekilde düştüğü 3-4 günlük bu krizde İstanbul'da yer yer sokak çatışmaları ve ekmek kavgalarına şahit olunmuş, krizin bir sosyal travmaya dönüşmesi üzerine hükümet borsa işlemlerinin gerçekleştirildiği Havyar Hanı ile finansal işlemlerin gerçekleştirildiği diğer mekânları kapatmıştır. Kriz söylentisi yayanlar ile para spekülasyonuna girişen sarraflar tutuklanmış, hükümet para değiştirme hizmetleri yapan sarrafların dükkanları açılıncaya kadar bu hizmetlerin görülmesi için şehrin belirli yerlerinde değişim büroları açmıştır. Benzer bir krizin tekrar yaşanmaması için finans piyasasını ve aktörlerini düzenleyecek bir reform paketi gündeme alınmıştır. Babiâli'nin

³⁷³ **LHEE**, "Money and Stock Markets" 9 Temmuz 1894, "The Forged Notes" 9 Temmuz 1894; **TH**, 9 Temmuz 1894.

krize müdahale olarak uyguladığı piyasanın tatil edilmesi, krize neden olanların buluştukları borsa ve işyerlerinin cebren kapatılması, şahısların ise tutuklanması şeklindeki müdahaleler benzer krizler yaşayan ülkelerde alınan tedbirlerle eşdeğer görünmektedir.³⁷⁴ Kaime kaynaklı sosyal kargaşaya neden olan bir başka kriz ise 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında İstanbul'da yaşanmış, kaimenin hızla değer kaybetmesi üzerine 1861 krizine benzer şekilde halk ekmek fırınlarına hücum etmiş, devlet olayların yatışması için inzibati tedbirler almak zorunda kalmıştır. Ancak bu olumsuz gelişmeler bankacılık sektörüne müdahaleyi gerektirecek bir düzeye ulaşmamıştır.³⁷⁵

İstanbul'da ilk ciddi bankacılık krizine neden olan 1873-1875 dönemindeki istikrarsızlık ortamında ise Babıâli'nin sektöre herhangi bir müdahalede bulunmadığı ya da bulunamadığı görülmektedir. 1873 yılında Viyana'da patlak veren finansal krizde Viyana Borsası kapanırken, borsada çok sayıda iflas birbirini izlemiştir. Kriz kısa sürede Avrupa'nın diğer ülkelerine sirayet etmiş, Alman ve İngiliz merkez bankaları iskonto oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. Avusturya hükümetinin aldığı önlemlerin yetersizliği ülkede krizin sürmesine neden olurken, diğer Avrupa ülkeleri krizin yayılmaması için önlemler almaya girişmiştir. İstanbul'a kriz Londra üzerinden gelmiş, Galata Borsası'nda takas işlemlerinde sorunlar baş gösterirken, bankalar aracılığıyla yurtdışına tahvil ihraç etmeye hazırlanan Babıâli için iflas riski ortaya çıkmıştır. Hükümetin borç ödemelerini sürdüremeyecek olması portföylerinde Osmanlı devleti tahvilleri bulunduran bankalar için önemli bir sıkıntı kaynağı oluşturmuştur. Krizin ilk olumsuz sonucu Avusturya sermayesinin iştiraki ile kurulan

³⁷⁴ Şevket Kamil Akar ve Hüseyin Al, "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması", **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 45, 2007, ss. 80-98; Şevket Kamil Akar ve Hüseyin Al, "Osmanlı maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 18, 2008, ss. 60-78; Şevket Kamil Akar ve Hüseyin Al, "Söylentinin Gücü: İstanbul'da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 7, 2008, ss. 35-57.

³⁷⁵ Akyıldız, **Para Pul Oldu**, ss. 230-233, 256-275; Al ve Akar, **Osmanlı Para Reformu**, ss. 168-169, 258.

bankalarda görülmüş, Avusturya'daki banka iflaslarına paralel Avusturya-Osmanlı Bankası sermayedarlarından biri olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile birleşmek, Avusturya-Türk Bankası da faaliyetini tatil etmek zorunda kalmıştır. Krizin ağırlığına dayanamayan bazı küçük bankalar da Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilanına doğru gittiği bu dönemde sektörden çıkmışlardır. Babıâli'nin krize müdahale etmek için seçtiği tek yol düşen Avrupa borsalarında da işlem gören iç borçlanma senedi esham-ı umumiye fiyatlarındaki düşüşü engellemek için destek alımlarına girmesiydi. Kriz süresince Babıâli zora giren bankalara yönelik kurtarma ya da likidite desteği şeklinde bir müdahalesi olmamış, sadece kamu maliyesi sorunlarına odaklanmıştır. Mali sıkıntılar esham-ı umumiyye fiyatlarını destekleme politikasının devamını önlediği gibi 1874 yılında Galata bankalarının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye yönelik hucümüne da müdahalede bulunamamıştır. Bankanın imtiyazının genişletilmesine yönelik görüşmelerin sürdüğü bir dönemde zikredilen bankalar uyumlu bir hareketle milli bankanın finansal durumunu zayıflatmayı hedefleyerek bu bankanın ihracına aracılık ettiği 3. Tertip Esham-ı Umumiyelere yönelik talebi kırma ve fiyatlarının düşürülmesine gayret etmişlerdi. Ancak bu saldırı başarıya ulaşmadı.³⁷⁶

Osmanlı bankacılık sektörü için 1873 yılında başlayan kriz dönemi Babıâli'nin 6 Ekim 1875 tarihinde borç ödemelerini kısmen askıya aldığını açıkladığı Ramazan Kararnamesi'yle daha da derinleşti. Başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere bütün bankalar ciddi bir finansal kriz ile yüzyüze geldiler. Bankaların krize girmesinin temel nedeni hem Babıâli'den vadesi dolan kredileri ile portföylerinde bulunan Osmanlı tahvillerinin vadesi gelen anapara ve faizlerini (kuponlarını) tahsil edememeleri, beş yıl süreyle de bunları kısmen tahsil edemeyecek olmalarıydı. Bankaları sıkıntıya sokan diğer ciddi bir husus ise teminatında Osmanlı tahvillerinin bulunduğu müşteri kredileriydi. Borç ödemelerinin durdurulması tahvil fiyatlarını önemli ölçüde düşürdüğünden teminat değerlerinin de büyük

³⁷⁶ Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 235-256.

ölçüde aşınmasına neden oldu. Benzer durum hisse senetleri için de geçerliydi. Krizin ilk mağduru İtibar-ı Umumi'ydi. Bu banka Paris bankalarından birinin yardımıyla kurtulabildi. Diğer sıkıntı yaşayan banka ise milli banka olmasına rağmen borç ödemelerinin durdurulacağı konusunda kendisine haber verilmeyen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ydi. Piyasanın ciddi sıkıntıya düşmesi banknot hamillerinin bunları madeni paraya çevirmek için bankaya hücum etmelerine neden oldu. Banka likidite pozisyonunun dönem itibariyle güçlü olmasının yardımıyla bu hucumu atlatabildi. Kararnamenin ilan edildiği Ekim ayının sonunda Bank of England ile Bank of France'n Osmanlı ülkesi orijinli poliçeleri yüksek iskonto oranlarıyla kabul etmeleri hatta kabul işlemi durdurmaları ticaret dünyasında krizi derinleştirdi. Borç krizinin yarattığı bu ortam bir türlü yatışmadığı gibi arkasından savaş tehlikesinin belirmesi, Babıâli'nin 10 Temmuz 1876 tarihinde borç ödemelerini tamamen durdurmasına neden oldu. 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi hem bankalar hem de tahvil hamilleri açısından krizden çıkış ümidini tamamen yoketti. Babıâli'nin bu krizin aşılmasına yönelik bir politikası mevcut değildi. Zira devletin bizzat kendisi kamu maliyesindeki sorunlar nedeniyle krizi ağırlaştıran bir aktördü. Bankalar her ne kadar baştan ellerindeki teminatları nakde çevirmemek için direnseler de bir süre sonra zorunlu olarak teminatları nakde dönüştürmek mecburiyetinde kaldılar. Krizin ağırlığına dayanamayan küçük ölçekli bankalar ise tasfiye oldu. Kendi çabaları ile ayakta kalmayı başaran bankalar ise Avrupa piyasalarından fon sağlayamayan Babıâli'yi yüksek faiz oranlarından verdikleri krediler ile ciddi kârlar elde etti.³⁷⁷

Osmanlı bankacılık sektörünün geçirdiği en ciddi krizlerden bir tanesi ise 1895 yılında yaşanan borsa krizidir. Dersaâdet Tahvilât Borsası kaynaklı krizden bankaların etkilenmesinin nedeni hisse senedi ve tahvilleri spekülasyona konu olan şirketlerin kuruluşuna katkıda bulunmaları ya da

³⁷⁷ Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 256-263; Al ve Akar, **Dersaâdet Tahvilât Borsası**, ss.183-208.

bizzat spekülasyonun içerisinde yer almalarıydı. Özellikle Güney Afrika altın madeni şirketlerine ait menkul kıymetler ile İngiltere’de kurulmuş olup borsa resmi kotasyonuna dâhil olmadan Dersaâdet Tahvilât Borsası’nda işlem görmesine göz yumulan şirketlere ait menkul kıymetlerin merkezinde olduğu borsa krizi başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere Galata bankalarını hem portföylerinde bulundurdıkları hem de bu menkul kıymetleri teminat alarak verdikleri krediler nedeniyle sarsıntıya uğrattı. 1895 yılı Mart ayından itibaren ilk sinyalleri ortaya çıkan kriz uluslararası borsalardaki gelişmelere paralel olarak çalkantılı bir süreç girmiş, takas işlemlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlamış, Kasım ayı başında ise Babîâli zorunlu olarak 4 aylık bir “*tecil-i dûyun*” yani moratoryum kararı almak zorunda kalmıştır. Ek bir önlem olarak ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’ye olası bir hücumun önünü kesme amacıyla banknotların konvertibilitesi bir ay süreyle askıya alınmıştır.³⁷⁸

Babîâli’nin finans sektörüne, daha özelinde bankacılık sektörüne olağanüstü müdahalede bulunmak zorunda kaldığı olay ise 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı’ydı. Hükümet Avrupa borsalarının kapanmasına paralel olarak 1 Ağustos 1914 tarihinde Dersaâdet Tahvilât Borsası’nın kapatılmasına karar verdi. Bu kararın hemen ardından 3 Ağustos 1914 tarihinde *Te’cil-i Dûyûn Kanun-ı Muvakkatı* yürürlüğe sokularak bankaların yükümlülüklerinin 1 ay süreyle dondurulduğu kamuoyuna ilan edildi. Bu geçici kanun bankaların yanı sıra devlet ve özel sektörün dış borç ödemelerini de askıya alıyordu. Zikredilen kanunun geçerlilik süresi belirli aralıklarla uzatılarak savaş sonuna kadar uzatıldı. Kanunun yürürlüğe girmesiyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, banknotlarını bankaya ibraz eden hamillere 100 lira, bankada cari hesabı bulunanlardan başvuranlara ise 200 lira ödeme yapmaya başladı. Bankanın bu uygulaması toplumda infiale neden oldu. Ayak sarraflarının spekülasyonu körüklemesi üzerine yaşanan bankaya hücum kolluk güçlerinin olaya müdahalesine yolaçtı. İnsanların sırayla

³⁷⁸ BOA, **Y.MTV**, 130/115, 30 Ekim 1895; **Y.A.HUS**, 338/83, 31 Ekim 1895; **Y.A.RES**, 77/12, 1 Kasım 1895; **İ.ML**, 15/85, 1 Kasım 1895; **BEÖ**, 705/52875, 19 Kasım 1895.

bankaya girmesine izin verildi. Hücumin yaşandığı gün diğer bankaların çoğu erken kapandı. Hükümetin piyasaya yönelik son müdahalesi ise Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği Ekim ayını müteakiben gerçekleşti. Bu kapsamda 5 Kasım 1914 tarihinde yürürlüğe giren *Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun-u Muvakkat* ile ülke dışına altın çıkışı tamamen yasaklandı.³⁷⁹

2.3.2.9. Bankaların Birleşme ve Tasfiyesi

1850 yılında yayımlanan Kanûnnâme-i Ticâret ile ilerleyen tarihlerde yayımlanan zeyillerinde şirketlerle ilgili düzenlemelerde görülen en büyük eksiklik tasfiyeye ilişkin hükümlerdi. Anonim şirketlerin birleşme ve tasfiyelerine ilişkin düzenlemeler ilk olarak 1882 yılında yürürlüğe giren Anonim Şirket Nizamname-i Dahilîsi'nin sekizinci faslını (md. 41-44) oluşturan son kısmında yer almıştır. Bu yöndeki genel düzenlemenin ilk olarak 1882 yılında hayata geçirilmesine karşın sözkonusu tarihten önce kurulmaya çalışılan ya da kurulan bankaların nizamname ve/veya nizamname taslaklarında bankaların tasfiyelerine ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Bilindiği üzere anonim şirketler belirli bir süreliğine kurulmakta, belirlenen sürenin sona ermesine yakın bir tarihte şirketin feshine ya da süresinin uzatılmasına karar verilmektedir. Belirlenen sürenin bitiminde iradi tasfiyeye gidilebileceği gibi süre bitmeden de genel kurulda hissedarların alacağı karar ile şirketin tasfiyesine karar verilebilir. İradi tasfiye dışında şirketlerin bazı durumlarda tasfiyeye gittiği de görülebilmektedir. Örneğin, devlet tarafından verilen imtiyazla kurulan bir anonim şirketin imtiyaz süresinin bitiminden önce devam arzusuna rağmen

³⁷⁹ BOA, **HR.MA**, 1104/77, 1 Ağustos 1914; “Te’cîl-i Duyûn Hakkında Kanun-ı Muvakkatı”, **Düstur**, T. 2, C. 6, s. 909, 2 Ağustos 1914; “Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, T. 2, C. 6, s. 914, 3 Ağustos 1914; “Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun-u Muvakkat”, **Düstur**, T. 2, C. 6, ss. 1368-69, 5 Kasım 1914; **İkdam**, 28 Temmuz 1914, 2 Ağustos 1914, 1 Eylül 1914; **Sabah**, 4 Ağustos 1914; Akyıldız, **Para Pul Oldu**, ss. 316-349; Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, ss. 29-31.

kamu otoritesi imtiyazın süresini uzatmayabilir. Yine şirketler yaşadığı finansal sıkıntıları atlatamayarak zorunlu olarak tasfiyeye gidebildikleri gibi savaş, yasaklanma vb. olağanüstü durumların varlığı halinde de tasfiyeye gidebilmektedir. Şirketlerin tasfiyeye gitmesinin son bir nedeni ise başka bir şirket tarafından devralınarak devralan şirket bünyesine katılmasıdır. Birer şirket olarak kurulan bankalar için bu hususlar aynen geçerlidir.

Banka nizamnameleri veya nizamname taslaklarına bakıldığında tasfiyeye ilişkin düzenlemelerin 1850’li yıllardan itibaren sözkonusu metinlerde açık bir şekilde yer almaya başladığı görülmektedir. Mevcut bilgiler çerçevesinde elimizde bulunan ilk ana sözleşme taslağı olan Osmanlı Bankası (1851) nizamnamesinin 31. maddesinde “*On yıllık sürenin dolmasından bir sene önce, hükümet, bankanın devamına ya da tasfiyesine karar verecektir*” hükmü yeralmakta, ancak bankanın tasfiyeye gitmesi durumunda sürecin nasıl işleyeceğine dair ilave bir hüküm bulunmamaktadır.³⁸⁰ Bir sonraki banka girişimi olan ve nizamnamesi Babıâli tarafından onaylanarak Ceride-i Havadis Gazetesi’nde yayımlanan Bank-ı Osmani (1853) nizamnamesinin 34. maddesi tasfiyeye ilişkin hükümlere ayrılmıştır.³⁸¹

“Gerek müddeti imtiyaziyenin inkızasıyla olsun ve gerek hüdanekerde sebebi kuvve vukubulubda daha evvel vukubulsun feshi şirket olunduğı halde kumpanyanın tesviyeyi duyun ve tahsil zamanı maddesi müdür ve direktörler ve idare komisyonu marifetleriyle nihayet üç sene zarfında ikmal olunacaktır ve kumpanyanın sermayesine geriki gibi halel gelecek suretle zarar ve ziyana giriftar olsun kaziyesinden ictinaben bankanın icra ideceğı muamelatdan her kangisinin böyle bir muhatarayı davet idebilmesi teferriis olunur ise anın derhal terki müdür ile direktörler tarafından veyahud teftiş komisyonu canibinden banka meclisine beyan olunub o radde bilmüzakere

³⁸⁰ BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850.

³⁸¹ BOA, A.DVN.MKL, 73/5, 1853(1270); CH, 13 Mayıs 1853. Cerideyi Havadis’te yayımlanan nizamnamenin 34. maddesinde yayımlanan bu düzenleme nizamname taslağında 33. Maddede yeralmaktadır.

icabına bakılacaktır ancak bankanın tarafı devleti aliyyeye olan taahhüdatı bu kabilden olamayub bunların ifası hiçbir vakitte geri kalmayacaktır”

Sözkonusu nizamname maddesi bankanın tasfiyesinin kimler tarafından ve ne kadar süre içerisinde yapılacağını açıklamaktadır. Düzenleme ayrıca bu bankanın meskûkât-ı mağşûseyi tedavülde alma ve kambiyo kurunu sabitleme gibi bir misyonla kurulmasına bağlı olarak ilave hükümler içermektedir.

Babîâli'nin 1856 yılında milli banka için belirlediği şartları içeren taslakta kurulacak bankanın tasfiyesinin ne şekilde gerçekleştirileceğine ilişkin ayrıntılı bir düzenleme yer almamakta, sadece bankanın imtiyaz süresinden önce feshine veya faaliyetinin belirli bir süre durdurulmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. 1857 yılında milli banka imtiyazını alan Paxton-Wilkin Grubu'nun hazırladığı nizamname taslağında imtiyaz süresi sonunda Babîâli'nin imtiyaz süresini uzatmadığı durumda hükümetin bankaya olan borcunun anapara ve faizleriyle birlikte ödeneceği, bankanın da benzer şekilde tüm borçlarını imtiyaz süresinin bitiminde tamamen kapatmak ve banknotlarını tamamen geri almak zorunda olduğu kaydedilmiştir (md.18). Diğer bir husus ise imtiyaz süresi içerisinde sermayesinin 1/3'ünü yitirmesi durumunda bankanın uygun bir sürede bütün borçlarını ve alacaklarını tasfiye etmeğe mecbur kılınmasıdır (md.19). Babîâli'nin milli banka için şartlarını revize ettiği taslakta ise tasfiyeye ilişkin bir düzenlemeye yer verilmezken sadece sermayenin 1/3'ünün yitirilmesiyle ilgili düzenleme korunmuştur.³⁸² Bu grubun 1859 yılı Şubat ayında Babîâli'ye sundukları Türkiye Milli Bankası nizamnamesinde tasfiye konusu 4, 63 ve 67. maddelerde ele alınmıştır. Nizamnamenin 4. maddesinde bankanın imtiyaz süresinin bitiminde feshine karar verildiği durumda Babîâli bankaya olan borçlarını faizleriyle birlikte ödeyeceği gibi banka da bütün borçlarını tasfiye edecek ve tedavülde bulunan banknotlarının karşılığını tamamen ödeyerek itfa edecektir. Altmış yedinci

³⁸² BOA, İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856; C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857; İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858; A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859.

maddede sermayenin 1/3'ünün yitirilmesinin tasfiye sebebi sayılacağına dair hüküm korunmuştur. Nizamnamenin “*fesh-i şirket ve tesviye-i düyûn*” başlığıyla bağımsız bir faslını (9. fasıl) oluşturan ve tasfiye sürecini açıklayan 63. madde metni şu şekilde yazılmıştır:³⁸³

“Kumpanyanın müddet-i imtiyâziyesi münkaziye oldukda veyahud zîrde altmış yedinci maddede beyân olunduğu üzere vaktinden evvel feshi vukû' bulduğu takdîrde tesviye-i düyûnun sûret-i icrâsına dâir meclis-i umûmînin vâki' olacak inhâsı üzerine meclis-i hissedârân sûret-i icrâiye ta'yîn ve tesviye-i düyûn memuru nâmiyla bir veya birkaç kişi nasb eder. Ve kumpanyanın devâm ve bekâsı hâlinde olduğu gibi tesviye-i düyûn maddesinin hitâmına kadar dahî meclis-i hissedârânın hükmü cârî olup ez-cümle tesviye-i düyûna dâir tanzîm ve i'tâ olunan hesâbları kabûl ve tasdik etmeğe ve kabûl olunduğunu müş'ir îcâb eden ibrâ senedini vermeğe salâhiyeti vardır. Ve kumpanyanın tesviye-i düyûnuna memur olanların nasb ve tayiniyle berâber gerek meclis-i umûmînin ve gerek direktörler ile müfettişlerin memuriyeti hitâma resîde olur”

Türkiye Milli Bankası'nın imtiyazı almasına karşın faaliyete başlayamaması ve yerine Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kurulması, adı geçen bankanın nizamnamesinde yer alan hükümlerin benzer şekilde bu bankanın nizamnamesine aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Milli banka imtiyaznamesinin 5. maddesi genel olarak banka imtiyazının sona ermesiyle tasfiye durumunda devletin bankaya olan borçlarının ve bankanın tedavüldeki banknotların çekilmesi dâhil tüm borçlarının tasfiyesini düzenlemektedir. Ancak imtiyaznamede bunun haricinde tasfiyeye ilişkin ayrıntılı bir başlık ve madde yer almamaktadır. Sözkonusu ayrıntılar bankanın anasözleşmesinin “*şirketin feshi ve tasfiyesi*” adıyla bağımsız bir faslında (11. fasıl) iki madde halinde düzenlenmiştir. Bunlardan 47. madde önceki nizamname ve nizamname taslaklarında da yer alan sermayenin

³⁸³ BOA, A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859.

1/3'ünün yitilmesi durumuyla ilgilidir. Ancak burada sözkonusu durumun gerçekleşmesi halinde genel kurulun bankanın tasfiyesine karar verebileceği düzenlemesi yer alırken önceki düzenlemelerde benzer koşullarda Babıâli'nin bankayı feshe zorlayacağı düzenlemesi yer almaktadır. Nizamnamenin 47. maddesinde ise tasfiye süreci ele alınmıştır. Burada da Türkiye Milli Bankası nizamnamesindeki düzenlemeye paralel hükümler yer almakla birlikte bazı farklılıkların bulunduğu göze çarpmaktadır. Sözkonusu düzenleme şu şekildedir:³⁸⁴

“Şirketin müddeti bitince, yahut müddetinin inkızasından evvel feshi halinde, hissedarlar umumi heyeti komitenin teklifi üzerine tasfiye tarzını tayin ederek bir yahut birkaç tasfiye memuru nasbeder. Yukarıda beyan edildiği veçhile tasfiye tarzını tayin ve tasfiye memurlarını nasbetmek üzere hissedarlar umumi heyeti müstacelen içtimaa davet olunur. Tasfiye memurları, hissedarlar umumi heyetince bu babda ittihaz edilecek karar mucibince mefsuh şirketin haklarını, hisse senetlerini ve taahhüdatını diğer bir şirkete devredebilirler. Hissedarlar umumi heyeti, şirket mevcut iken haiz olduğu salahiyet ve iktidarlara tasfiye esnasında dahi haiz olmakta devam eder. Ezcümle, mezkur heyet tasfiye hesaplarını tasvip etmek ve bu hesaplardan dolayı tasfiye memurlarının zimmetini ibra eylemek hakkını haizdir. Tasfiye memurlarının tayini üzerine komite azasından salahiyetleri hitam bulur.”

Gerek kuruluş izni alıp faaliyete geçemeyen gerekse onun yerine geçen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne örnekleri bankaların tasfiyesine ilişkin hükümlerin banka esas mukavelelerinde bağımsız bir bölüm olarak yer almasını sağlamıştır. 1864 yılında kurulan Şirket-i Umumi'den itibaren mevcut banka esas mukavelelerinde banka tasfiyesine ilişkin bağımsız bölümler standart hale dönüşmüştür. Elimizde mevcut nizamname ve nizamname taslakları açısından bunun tek istisnası Avusturya-Osmanlı Bankası esas

³⁸⁴ A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863; Eldem, a.g.e., ss. 465-466.

mukavelesidir. Esas mukavelelerin tasfiyeye ayrılan bölümlerinde genel olarak bankaları imtiyaz sürelerinin bitmesinden sonra şirketin devam etmemesine karar verilmesi veya bu sürenin bitiminden önce tasfiyesine karar verilmesine ilişkin sürecin nasıl işleyeceğine dair düzenlemeler bulunmaktadır. Genel olarak göze çarpan temel noktalardan birisi bankanın faaliyeti sırasında sermayesinin belli bir kısmını kaybetmesiyle ilgilidir. Milli banka imtiyazında sermayenin belli bir oranının kaybedilmesi durumunda devletin bu bankayı tasfiyeye zorlayacağı hükmü yer alırken 1863 yılı sonrasında kurulan bankalar için bu tür bir zorlamaya dair hüküm yoktur. Bazı bankalar sermayenin ½'sinin yitirilmesini baz alırken bazıları 1/3 oranını esas almışlardır. Bir istisna olarak Avusturya-Osmanlı Bankası esas mukavelesinde sermaye yitirme oranı yer almamıştır. Bu oranların gerçekleşmesi durumunda yine bazı bankalar yönetim kurulunun önerisi ve genel kurulun kabulü ile tasfiyeye gidilebileceğini kararlaştırırken bazı bankalar da ortaklardan bir veya birkaçının veya belli bir oranını (örn. 1/10) temsil eden ortakların önerisi ile konunun genel kurula getirilebileceğini ilkesini benimsemişlerdir. Her iki durumda da bankanın tasfiyesine veya kaybedilen sermayenin ikmal edilerek devamına banka genel kurulu karar verecektir. Tasfiyeye karar verilmesi durumunda işleyecek süreç tasfiyeyi yürütecek memurların seçimiyle başlamakta, banka yükümlülüklerinin ödenip tasfiye masasında kalan tutar olursa bunun hissedarlara ödenmesiyle son bulmaktadır. Bu süreçte banka idare meclisi ve genel kurulunun yetkileri genelde devam etmektedir. Genel olarak bankaların tasfiye süreci bankaların kendi kendini tasfiye etmesi şeklinde işleyen bir süreç olup devletin müdahalesini gerektiren bir süreç değildir. İtibar-ı Sınai ve Şirket-i Şarkiyesi ile Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası örneklerinde ise bankanın tasfiyesine devlet komiserlerinin nezaret edebileceğine dair bir düzenlemeye yer verilmiştir. Banka birleşmelerine ilişkin düzenlemeler ise esas mukavelelerde standart bir şekilde yer almamaktadır. Genel olarak banka genel kurullarının yapabileceği işlerin düzenlendiği maddelerde yer verilen bu husus bazı banka esas mukavelelerinde açık bir şekilde yer almıştır. Esas mukavelede birleşme konusu açık bir şekilde yer almasa da bu husus doğal

olarak genel kurulun yetkisi dairesinde her zaman karara bağlanabilecek bir konudur.³⁸⁵

İnceleme dönemi boyunca banka birleşmelerine ilişkin az sayıda örneğe rastlanmaktadır. İlk birleşme, daha doğrusu devralma hareketi 1873 yılında yaşandı. 1871 yılında Viyana’da kurulan ve İstanbul’da şube açarak faaliyete geçen Avusturya-Osmanlı Bankası 1873 yılında Viyana’da patlak veren finansal kriz sonrasında ayakta kalamayarak Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından devralınmıştı. Diğer bir birleşme örneği ise Dersaadet Bankası ile Kambiyo ve Esham Şirketi’nin 1897 yılında, ikinci banka bünyesinde birleşmeleriydi. 1891 yılında Şirket-i Umumi, Dersaadet Bankası ve İstanbul Bankası arasında üç bankanın birleşmesine yönelik görüşmeler yapılmışsa da bu proje başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Şirket-i Umumi aynı yıl içerisinde tasfiyeye gitti. Birleşen diğer iki banka ise Kambiyo ve Esham Şirketi unvanıyla bir süre daha faaliyetine devam etti. İmtiyaz süresinin bitmesine yakın sürenin uzatımı konusunda hükümete başvuruda bulunulduysa da bu teklife sıcak bakılmaması üzerine 1899 yılında tasfiyeye gitti. Sektörün önde gelen diğer bankalarından İtibar-i Umumi Şirketi de aynı yılda tasfiyeye gitti.³⁸⁶

Uygulamaya bakıldığında bankaların dahili nizamnamelerinde yeralan hükümler çerçevesinde görevlendirilen memurlar eliyle işlemlerinin tasfiye edildiği görülmektedir. Tasfiye memurları bankanın aktif ve pasiflerinin tasfiyesi için gerekli işlemlerle uğraşmakta, belirlenen

³⁸⁵ **İ.ŞD**, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; **İ.HR**, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; **İ.DH**, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; **İ.DH**, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; **İ.MMS**, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; **İ.ŞD**, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; **İ.MMS**, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; **İ.MMS**, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; **İ.MMS**, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; **İ.MMS**, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; **A.DVN.MKL**, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; **A.DVN.MKL**, 48/17, 28 Ağustos 1909; **A.DVN.MKL**, 48/13, 18 Haziran 1909.

³⁸⁶ **BOA**, **BEO**, 609-45660, 27 Nisan 1895; **BEO**, 609-45382, 22 Nisan 1895. Ayrıntılar için bkz. Birinci Bölüm.

periyotlarda tasfiyeye ilişkin hissedarlara bilgi vermekte ve basın yoluyla da kamuoyunu bilgilendirmekteydiler. Örneğin, İtibar-ı Umumi'nin tasfiye memurları bankanın Maliye Nezareti'nden olan 14.069 liralık alacaklarını başvurularının üzerinden altı ay geçmesine ve defalarca girişimde bulunmalarına rağmen tahsil edememişlerdi. Tasfiye hesabını kapatamamalarından dolayı hissedarların şikayetinin günden güne arttığını beyan ederek alacaklarının bir an evvel ödenmesi konusunda Sadarete başvurmak zorunda kalmışlardı.³⁸⁷ Eğer bankanın dahili nizamnamesinde tasfiye hesaplarına nezaret etmek üzere hükümet tarafından komiser atanması hükme bağlanmışsa tasfiyeye giden bankalar gerekli atamanın yapılmasını hükümetten talep ediyorlardı. Örneğin, Kambiyo ve Esham Şirketi tasfiyeye gittiğinde dahili nizamnamenin 49. maddesi hükmü gereğince tasfiye hesaplarına nezaret etmek üzere bir komiser atanması için Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvurmuşlardı.³⁸⁸

2.3.2.10. Galata-Dersaadet Tahvilât Borsası ve Bankalar

Bankacılık sektörünün regülasyonu ile bağlantılı olarak gözetilmesi gereken son bir husus ise borsa düzenlemeleridir. Bunun nedeni Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kuruluşunu müteakiben sektöre giren bankaların hisse senetlerinin Galata Borsası'nda işlem görmesidir. Hatta borsada resmi olarak işlem gören ilk hisse senedi Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'na aittir. Adı geçen bankanın esas mukavelesinin 14. bendinde “*Hisseler târih-i küşâdından i'tibaren Dersaadet Borsası'nda bey' ve fûruht olunacakdırlar*” şeklinde düzenleme yer almaktadır. Benzer bir hüküm Avusturya- Osmanlı Bankası esas mukavelesinde de bulunmaktadır. Bazı bankaların esas mukavelelerinde bu şekilde açık bir düzenleme yer almamakla birlikte kuruluş esnasında yatırımcılar tarafından kayıt olunan hisselerden belirlenen sürede alınmayanların borsada satılacağına dair hükümlere yer verilmiştir. Galata Borsası'nın gelişmesinde banka hisse senetlerinin büyük katkısı

³⁸⁷ BOA, **ŞD**, 2708-23, 15 Kasım 1900; **BEO**, 1767-132461, 23 Aralık 1901.

³⁸⁸ BOA, **BEO**, 1298-97286, 17 Nisan 1899.

olmuştur. 1875 yılı arifesinde borsada işlem gören 12 adet hisse senedinin 9'unun bankalara ait olması bu durumun açık bir göstergesidir. Yunan Kredi Bankası (Crédit Héliénique) dışarıda bırakılırsa kalan 8 banka 1864-1875 döneminde kurulan ve İstanbul'da faaliyet gösteren bankalardır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne hisse senetleri ise bu dönemde borsada işlem görmemektedir.³⁸⁹

Banka hisse senetlerinin borsada işlem görmesi doğal olarak borsa düzenlemeleri çerçevesinde getirilen kurallara bankaların da tabi olması sonucunu doğurmaktadır. 1873 yılı sonuna kadar sivil bir şekilde borsa aracılığı ve yönetimi tarafından benimsenen yerleşik kurallarla yönetilen borsa, zikredilen yılın sonunda hazırlanan nizamname ile yasal düzenleme altına alınmıştır. Dersaadet Tahvilât Borsası adını alan borsa için hazırlanan kapsamlı nizamname ile borsada işlem görecekt menkul kıymetlere dair bazı düzenlemeler yapılmıştır.³⁹⁰ Bankaların yanısıra devlete ve diğer şirketlere ait menkul kıymetleri de ilgilendiren nizamnamenin 22. maddesinde “*Borsa komitesi yüzde beş faizli eshâm-ı umûmiye ile Devlet-i Aliyyenin kâffe-i müstakrazâtı tahvilâtını derhal kayd-ı resmîye kabûl edecektir. Bâ-fermân-ı âlî teessüs etmiş olan şirket-i sarrâfiye ve sanâ'îyye ve ticâriyyelerin el-yevm piyâsada mütedâvil olan hisse senedâtını dahi kayd-ı resmîye kabul eyleyecektir. Bu tahvilât ve senedât üzerine cereyân eden mu'âmelât lira-yı Osmânî ve santim hesâbıyla tesviye olunacaktır*” hükümlerine yer verilmiştir. Söz konusu madde halihazırda piyasada alım satıma konu olan banka hisse senetlerinin borsa kotasyonuna resmen kaydedileceğini ve

³⁸⁹ BOA, **İ.ŞD**, 24/1074, lef 2, 3 Eylül 1872; **İ.HR**, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864; **İ.DH**, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868; **İ.DH**, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869; **İ.MMS**, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872; **İ.ŞD**, 25/1100, lef 2, 5 Ekim 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872; **İ.MMS**, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873; **İ.MMS**, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872; **İ.MMS**, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873; **A.DVNS.MTAN.d**, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873; **İ.MMS**, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888; **A.DVN.MKL**, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891; **A.DVN.MKL**, 48/17, 28 Ağustos 1909; **A.DVN.MKL**, 48/13, 18 Haziran 1909; Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 132-149.

³⁹⁰ BOA, **İ.MMS**, 47/2023, 12 Kasım 1873.

bunların borsada milli para üzerinden işlem göreceğini düzenlemektedir. Nizamnamenin takip eden maddesinde ise bu düzenlemenin yürürlüğe girmesinden sonra kurulacak şirketlerin menkul kıymetlerine ilişkin kurallar yer almıştır:

“Saltanat-ı Seniyyenin ruhsat-ı âliyesiyle ve kavânî-i Devlet-i Aliyye tahtında olarak ileride teessüs edebilecek olan şirketlerin hisse senedâtına gelince sermâyenin rub‘ mikdârı nakden vaz‘ ve te’diye olunmuş olduğunu isbât etmek şartıyla bunlardan borsaca kayd-ı resmî talebinde olanların istid‘âsı komite tarafından rehîn-i hayyiz-i kabûl olacaktır. Fakat ecnebî şirket ve istikrâz senedât ve tahvîlâtının borsada icrâ-yı kayd-ı resmîsi Mâliye Nezâreti'nin ruhsatına menûtdur. Nizâmen re's-i tamgaya tâbi‘ olan evrâk ve tahvîlât ve senedâtdan damgasız olanlar borsada tedâvül ettirilmeyecektir. Ve ettirildiği halde resm-i damga nizâmnâmesinde mu‘ayyen olan cezâ icrâ olunacaktır”

Alıntılanan madde hükmüne göre nizamnamenin yürürlüğe girmesinden sonra kurulacak şirketlerden menkul kıymetleri borsaya kayıt ettirilecek olanlara asgari ödenmiş sermaye şartı getirilmiştir. Diğer bir ifade ile bu tarihten sonra kurulacak bir bankanın hisse senedi ve/veya tahvilinin borsada işlem görebilmesi için nominal sermayenin %25'inin ödenmiş olduğunun tevsik edilmesi gerekmektedir. Bunların borsaya kaydı ise borsa komitesine yapılacak başvuru ve alınan onay neticesinde gerçekleşmektedir. Yabancı bankaların menkul kıymetlerinin borsaya kayıt ve işlem görebilmesi ise ayrıca Maliye Nezareti'nin iznine bağlanmıştır. Getirilen diğer bir şart ise borsada alım satımı yapılacak menkul kıymetlerin damga resminin ödendiğine dair alametın bunların üzerinde yer almasına dair zorunluluktur. Damgasız menkul kıymetlerin borsada işlem gördüğünün tespiti halinde ceza uygulanacaktır.

1895 yılında yaşanan büyük borsa krizi sonrasında krize neden olan ve mevcut düzenlemede eksik olduğu tespit edilen hususların giderilmesi

amacıyla yürütülen çalışmalar sonucunda 1906 yılında yeni borsa nizamnamesi yayımlanmıştır. Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi başlığını taşıyan bu düzenleme 1873 düzenlemesinden çok fazla bir farklılık içermiyordu. Yine Babîâli'nin izni ile kurulmuş ya da kurulacak banka ve diğer şirketlerin menkul kıymetlerinin borsaya kaydı şirketlerin başvurusuna bağlı kılınmıştı. Borsaya kayıt yaptırmak isteyen bankalar asgari %25 ödenmiş sermaye şartını yerine getirecekler, yeni bir şart olarak bilançonun hazırlanması sırasında borsa idaresi tarafından görevlendirilecek 1 veya 2 temsilci banka çalışanlarına iştirak edecekti. Borsa idaresi bankalardan buna izin verildiğine dair bir taahhütname istiyordu. Borsa krizinin ana müsebbibi olarak görülen yabancı şirketler için yeni kurallar benimsenmişti. Buna göre bu şirketlerin (yani bankaların) amaçlarının Osmanlı Devleti kanunlarına uygun olması ve halkın menfaatlerine aykırılık oluşturacak bir hususu içermemeliydi. Bunun yanı sıra sermayelerinin nakden ödenmiş ve kuruldukları ülkelerin borsalarına kayıtlı olması gerekmektedir. Yabancı şirketlerin Babîâli'nin izni ile açılmış bir şubesinin olması durumunda, bu şubeden sorumlu bir vekil bulundurmaları ve borsa yönetimi tarafından belirlenecek İstanbul gazetelerden bir veya birkaçında bilanço ve kâr-zarar tablosunun yayınlanacağına dair bir taahhütname sunmaları gerekiyordu. Bu önşartların yerine getirilmesi durumunda yine Maliye Nezareti'nin izni ile menkul kıymetlerinin borsaya kaydı gerçekleşecekti. Yabancı şirketler eğer kendi ülke borsalarından ihraç edilirlse Dersaadet Tahvilât Borsası kaydından da ihraç edilecekti. Borsaya menkul kıymetlerini kaydettiren yerli ve yabancı bankalar damga resmi haricinde borsa yönetimi tarafından belirlenen resim ve harçları ödeyeceklerdi. Tahvilleri borsaya kaydedilen bankalar ayrıca borsa üyesi olacaklarından yıllık aidat ödeme durumunda kalacaklardı.³⁹¹

³⁹¹ “Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi”, **Düstur**, T. 1, C. 8, ss. 575-592, 6 Ağustos 1906; “Borsa Muamelâtı Resmine Dair Nizamname”, **Düstur**, T. 1, C. 8, ss. 592-599, 6 Ağustos 1906.

Borsa düzenlemeleri çerçevesinde bankalar açısından gündeme gelen diğer bir konu ise banka genel kurullarında komiser görevlendirilmesi hususuydu. 1873 yılında hazırlanan Dersaâdet Tahvilât Borsası Nizamnamesi borsayı Maliye Nezareti ile ilişkilendirmiş, 1886 yılındaki bir düzenlemeyle bu görev Ticaret ve Nafia Nezaretine devredilmiştir. 1895 yılında yaşanan büyük borsa krizinden sonra borsanın gözetimi tekrar Maliye Nezareti'ne devredilince genel kurullarda komiser bulundurulması konusu sorun yaratmıştır. Bu sorunun gündeme gelmesi sayesinde borsaya kayıtlı şirketlerin genel kurullarında komiser görevlendirilmesi konusunun da ne zaman başladığı açıklığa kavuşmuştur. 1882 yılının sonuna doğru yürürlüğe giren Anonim Şirket Nizamname-i Dahilisi'nde bu konuya ilişkin bir açıklık bulunmamaktadır. Ancak ilk uygulamanın Tütün Rejisi Şirketi ile başladığı, 1883 yılının ilk yarısında Şura-yı Devlet'in onayıyla diğer anonim şirketlerin de bu düzenlemeye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu düzenleme kapsamında adı geçen nezaret hem şirketlerin yönetimi tarafından genel kurullara sunulan raporları tedarik ediyor hem de komiserin genel kurula iştiraki ile burada yapılan tartışmalar hakkında bilgi sahibi oluyordu. Ticaret Nezareti bünyesinde bulunan Ticaret Müdürü borsanın da bu nezarete bağlı olduğu dönemlerde aynı zamanda borsa komiserliği görevini yürüttüğünden şirketler hakkında daha fazla bilgi sağlayabiliyordu. Zira, Babiâli'nin izni ile kurulan şirketlerin genel kurullarında Ticaret Nezaretinden bir memur komiser olarak genel kurula iştirak ediyor, bu görevli genel kurulun şirket düzenlemelerine uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini gözetiyor ve genel kurul sırasında yapılan tartışmalar hakkında bilgi ediniyordu. Borsa yönetiminin 1895 borsa krizinden sonra tekrar Maliye Nezareti'ne devredilmesi ve borsa komiserliği görevinin Ticaret Müdüründen alınması borsaya kayıtlı şirketler hakkında düzenli bilgi edinilmesinin önünü kesti. Yetki sorununun yaşandığı dönemlerde hem borsa komiseri hem de Ticaret ve Nafia Nezareti yetkilisi şirket genel kurullarına iştirak etmekle beraber konu nezaretler arasında çözülemeyen bir sorun olageldi. Borsa yönetiminin adı geçen nezaretin temsilcisinin de bulunmasını talep etmesine karşın, Ticaret ve Nafia Nezareti borsaya

şirketlerle ilgili genel raporların gönderildiği gerekçesiyle borsa temsilcisinin genel kurulda bulunmasını rıza göstermedi. Nihayetinde bu nezaretin görüşünün Sadaret tarafından uygun bulunmasıyla konu borsa nizamnamesinin yürürlüğe girdiği 1906 yılında ortadan kalktı.³⁹²

³⁹² Al ve Akar, **Dersaâdet Tahvilât Borsası**, ss. 119-120; Akyıldız, **Tahvil ve Hisse Senetleri**, ss. 22-26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ANALİZİ

3.1. Banka Mali Tabloları

3.1.1. Finansal Verilere İlişkin Sorunlar

Osmanlı bankacılık sistemi hakkında değerlendirmelerde bulunabilmek ve genel sonuçlara ulaşabilmek için öncelikle bu sistemin rakamsal büyüklüklerine sahip olmak gerekmektedir. 1856 yılında ilk bankanın faaliyete geçmesinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yarım yüzyılı aşkın sürede faaliyet göstermiş olan bankalara ilişkin mali tablolar maalesef toplu halde bulunmamaktadır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası dışarıda bırakılırsa diğer bankalara ilişkin finansal veriler neredeyse yok gibidir. Bu eksiklik sistemin büyüklüğünün ne olduğuna, bankaların kaynaklarını nereden ve nasıl temin ettiklerine ve hangi alanlara plase ettiklerine, kârlılık durumlarının ne olduğuna, sermayedarlarına ne kazandırdıklarına, ekonomik gelişmeye katkıda bulunup bulunmadıklarına kadar çok sayıda sorunun cevabının sağlıklı bir şekilde verilmesini zorlaştırmaktadır. Özetle, Osmanlı bankacılık sistemine ilişkin şimdiye kadar yapılan değerlendirmeler kantitatif bir temelden yoksun bir şekilde yapılmak zorunda kalmıştır.

Bankacılık sistemine ilişkin kantitatif verilerin eksikliğinin altında yatan bazı nedenler vardır. Bu nedenlerin başında, Osmanlı bankacılığına dair Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan kapsamlı bir çalışmanın henüz yapılmamış olması gelmektedir. Böyle bir çalışmaya girilse bile mevcut arşiv belgeleri arasında bankaların finansal tablolarına neredeyse tesadüf

edilmemektedir. Ticaret Nezareti başlığı altında klasife edilen belgelerde Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı'na ilişkin dosyalar mevcut olmakla birlikte diğer bankaların finansal tabloları halen ortada yoktur. Oysa faaliyet gösteren bankaların büyük çoğunluğunun hisse senetleri Dersaadet Tahvilât Borsası'nda işlem görmekteydi. Bu durum bizi en azından sözkonusu bankaların bilanço, kâr-zarar tablosu ve hissedarlar genel kuruluna sunulacak raporlarının birer nüshasının Ticaret Nezareti ve/veya borsa idaresine sunulmuş olması gerektiği sonucuna götürmektedir. Bu yargıya ulaşılmasının nedeni Kambiyo ve Eshâm Şirket-i Osmâniyesi'ne ait bu türden bir belge grubuna rastlanılmasıdır. Ayrıca, hatırlanacağı üzere anonim şirket tipindeki bankaların hissedarlar genel kurullarına hükümet komiseri katılmaktadır. Bu veriler bize banka finansal tablolarının Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunabileceğine, ancak henüz tasnif edilmeyen belgeler/defterler arasında olabileceğine işaret etmektedir. Veri eksikliğinin ikinci nedeni, gerek Osmanlı Devleti'nde Türkçe ve yabancı dilde gerekse yurtdışında yayım yapan gazete ve dergilerin kullanılmamış olmasıdır. Bankacılık tarihine yönelik bazı çalışmalarda basın malzemesi kullanılmakla birlikte bankacılık sistemini analize yönelik bir veri setinin hazırlanmamış olması konunun bu yönünün eksik kalmasına neden olmuştur. Yine bankacılıkla ilgili gerek Osmanlı dönemi ve gerekse Cumhuriyet dönemi başlangıcında kaleme alınan eserlerde bankalarla ilgili finansal verilere rastlanılmakla birlikte finansal tablo şeklinde verilenler belirli bir yıla aittir. Seri halde verilen finansal veriler ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hissedarlarına dağıttığı hisse başına temettü, Ziraat Bankası'nın ikrazatlarında uyguladığı faiz oranları vb. konularla ilgilidir. Yukarıda da zikredildiği üzere elimizde sadece Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası'na ait yıllık seriler halinde finansal veriler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Eldem'in, ikincisi ise Atasagun'un çalışmasında yer almaktadır.³⁹³ Osmanlı Devleti'nin son döneminde faaliyet gösteren bazı

³⁹³ Serkis Nihad[Kiver], **Usûl-i Muhasebe-i Mâliye yahud Banka, Borsa ve Sigorta Muhasebesi**, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1334[1918]; Hasan Ferid, **Nakid ve İtibar-ı Malî, Üçüncü Cild: Bankacılık**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1918; Emiroğlu Mehmed Ziya,

yabancı sermayeli bankalara ilişkin finansal veriler ise bu bankalarla ilgili yapılan çalışmalardan elde edilebilmektedir.

Bu bölümde Osmanlı bankacılık sisteminin analizine yönelik kullanılacak finansal veriler ikincil literatürde yer alan verilerin yanısıra gazete ve dergilerden derlenmiştir. Bankaların faaliyet sonuçlarına ilişkin bilgileri İstanbul'da yayım yapan, özellikle yabancı dildeki (İngilizce ve Fransızca) gazetelerden takip etmek mümkündür. Bu gazeteler bankaların olağan veya olağanüstü genel kurul toplantılarını müteakiben genel kurul gündemlerini sayfalarına aktararak kamuoyunu bilgilendirmişlerdir. Bunun haricinde yurtdışında yayım yapan bazı büyük gazeteler (örn. The Times) ile ekonomi ve bankacılık alanında yayım yapan dergilerde de (örn. The Economist, Banker's Magazine) yabancı sermayeli bankaların faaliyetlerine ilişkin bilgiler bulunabilmektedir. Mümkün olduğu ölçüde bilgileri basında yeralan bankaların finansal verileri biraraya getirilmiş, bunlara ikincil literatürde yeralan veriler eklenmiştir. Buna karşın verilerin standart hale getirilmesi ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle izleyen kısımda kantitatif analize geçilmeden önce banka finansal tablolarının sistematik ve içeriklerine ilişkin genel bilgiler ile Osmanlı bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların finansal tablolarına ilişkin açıklamaların yapılmasına gerek duyulmuştur.

3.1.2. Genel Olarak Banka Finansal Tabloları

Finansal tablolar şirket faaliyetlerinin finansal sonuçlarının farklı amaçlara yönelik değişik şekil ve içeriklerle sunulduğu raporlamalar için

Bankalar ve Muamelatı, İstanbul, Matbaa-ı Orhaniye, 1918; Mustafa Zühtü [İnhan], **Mali Piyasalar ve Banka Siyaseti**, İstanbul, Ticaret Mekteb-i Alisi Talebe Cemiyeti Neşriyat Encümeni Neşriyatı, Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1338[1922]; İstapan Arapyan, **Ameli Bankacılık ve Banka Muhasebesi**, Amedi Matbaası, İstanbul, 1928; Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999; Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye'de Zirai Kredi: Cild 1- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, 1939.

kullanılan genel bir kavramdır. Bugün şirketler tarafından hazırlanan finansal tablolar genel olarak bilanço, kâr-zarar tablosu, nakit akım tablosu ve kâr dağıtım tablosundan oluşmaktadır. Buna karşın ihtiyaç duyulması halinde farklı isimler altında mali tablolar üretilmesi de mümkündür. Globalleşen günümüz dünyasında muhasebe standartlarının yeknesak hale gelmesiyle şirketler tarafından üretilen finansal tablolar da standart hale gelmiştir. Geçmişten günümüze finansal tabloların sayısı artış göstermekle birlikte tarihi süreçte en yaygın kullanılanları bilanço ve kâr-zarar tablosudur.

Bilanço, bir şirketin belirli bir anda sahip olduğu varlık ve alacakları ile borçlar ve özkaynaklarının genel rakamlar halinde yansıtıldığı finansal tablodur. Bu tablonun sol bölümünü oluşturan ve “aktif” olarak adlandırılan kısmında şirketin sahip olduğu varlıklar ve alacaklar, sağ tarafını oluşturan ve “pasif” olarak adlandırılan kısmında şirketin borçları ve özkaynakları yer almaktadır. Genel görünümü “T” şeklinde olan bilançoda yukarıdan aşağıya aktifte varlıklar ve alacaklar en likit değerlerden likit olmayan değerlere; pasif kısmında ise borçlar kısa vadeliden uzun vadeliye doğru sıralanmaktadır. Özkaynaklar ise borç tasnifinden sonra gelmektedir. Bilanço içi kalemler olarak adlandırılan bu gruplar haricinde bilançolarda bilanço dışı kalemler de gösterilmektedir. Bilançolar herhangi bir tarih veya ara dönemler için hazırlanabilmekle birlikte benimsenen yaygın ve resmi kullanım biçimi şirketin bir takvim yılı faaliyetlerini yansıtacak şekilde yılsonlarında hazırlanmasıdır. Kâr-zarar tablosu ise bilanço içerisinde bir kalem olarak yer alan Kâr-Zarar Hesabının açıklamalı gösterimi olup, şirketin belirli bir faaliyet dönemindeki finansal performansını rakamsal olarak gösteren bir tablodur. Şirketin faaliyeti nedeniyle elde ettiği gelirler ile faaliyet dışı gelirleri, yine faaliyeti ile ilgili yaptığı masraflar ile katlandığı faaliyet dışı giderler bu tablo içerisinde belirli bir gösterim şekliyle yer almakta, nihayetinde bilançoda yer alan kâr veya zarar rakamına ulaşılmaktadır. Genel olarak yukarıdan aşağıya, önce şirketin faaliyet gelirleri ile faaliyet giderlerine, devamında ise faaliyet dışı gelirler ile

faaliyet dışı giderlere yer verilen ve iki ana kısımdan oluşan kâr-zarar tablosu zararlar için ayrılan karşılıklar ve ödenecek vergiler vb. kalemlerin yer aldığı kısımla sona ermektedir.

Sistematiik açıdan bakıldığında, bir ticari işletme olduklarından bankaların bilançoları diğer faaliyet kollarındaki işletmelerle aynıdır. Değişiklik arzeden tek husus bankacılık faaliyetinin doğasından kaynaklanan bilanço kalemlerinin farklı isimlendirilmesidir. Bilançonun aktif tarafı bankaların varlık ve alacaklarından, pasif tarafı ise yükümlölük ve özkaynaklarından oluşmaktadır. Bütün işletmelerin bilançolarında olduğu gibi banka bilançosunun aktifinde yer alan kalemler likit değerler ve likiditeye dönüşme kabiliyetlerine göre, pasifte yer alan kalemler ise her an ödenecek vadesiz, kısa ve uzun vadede ödenecek yükümlölükler şeklinde yukarıdan aşağıya doğru sıralanmaktadır. Özkaynaklar ise sonuncu sırasında yer almaktadır. Aktif kalemler içerisinde ilk sırada yer alan likit varlık ve alacaklar, adlandırılmasından da anlaşılacağı üzere bizzat likit halde olduklarından bankanın en güvenilir emre amade değerleri olup bankadan yapılacak para çekilişlerinin karşılanacağı ilk kaynaktır. Likit varlık ve alacaklar güvenli olmasına karşın bankaya en az gelir getiren bilanço kalemleridir. Menkul kıymetler portföyü bankaların gerek yasal olarak gerekse ihtiyari olarak tuttıkları hisse senedi, tahvil vb. ortaklık ya da alacaklılık hakkı sağlayan senetlerden oluşmaktadır. Portföyün büyüklüğü ülkelerin sahip olduğu yasal düzenlemelerin serbesti derecesine göre değişmekte, bazı devletler zorunlu olarak tutulacak menkul kıymetler haricinde bankaların menkul kıymet portföyü tutmasını kısıtlayabilmekte, hatta yasaklayabilmektedir. Menkul kıymetler portföyü öncelikle bankaya temettü ve faiz geliri sağlama özelliğine sahiptir. Diğer taraftan menkul kıymetlerin piyasa değerlerinin yükselmesi bankaya kazanç sağlayabileceği gibi kriz anlarında oluşabilecek fiyat düşüşleri nedeniyle zarar yaratma potansiyeline de sahip kalemlerdir. İkincil piyasaların yani menkul kıymet borsalarının varlığı bu değerlerin nakde dönüştürülmesine imkân tanıyarak bankaların likit değerlerden sonra kullanabilecekleri bir kaynak haline

dönüştürmektedir. Bankaların temel faaliyet konusunu oluşturan en önemli aktif kalemi ise kredilerdir. Bankalar topladıkları kaynakların büyük bir kısmını kısa veya uzun vadeli muhtelif tipte kredi olarak müşterilerine kullanarak faiz geliri elde ederler. Krediler bankalara en çok gelir sağlayan kalem olmasına karşın menkul kıymetlere göre likiditeye dönüşümü daha zordur. Günümüzde menkul kıymetleştirme vb. yollarla krediler için ikincil piyasaların gelişmesi bu kalemin likiditeye dönüşüm kabiliyetini artırmakla birlikte menkul kıymetler portföyünün dönüşüm kabiliyetinin gerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla bankaya yönelik müşterilerden gelen likidite taleplerinin karşılanmasında kredilerin payı daha geri bir konumda bulunmaktadır.³⁹⁴

Tablo 3.1-Tipik Bir Banka Bilançosu Özeti

Aktif	Pasif
Likit Varlık ve Alacaklar	Vadesiz Yükümlülükler
Nakit Değerler	Vadesiz Mevduat
Bankalardaki Mevcutlar	İhraç Edilen Banknot
Gelir Getiren Varlık ve Alacaklar	Vadeli Mevduatlar
Menkul Kıymetler	Diğer Yükümlülükler
Krediler	Özkaynaklar
Diğer Varlık ve Alacaklar	
Toplam	Toplam
Bilanço Dışı Varlık ve Alacaklar	Bilanço Dışı Yükümlülükler

Kaynak: Grossman, a.g.e., s. 55.

Banka bilançosunun pasif kısmına bakıldığında bankadan her an talep edilebilecek değerler olarak vadesiz mevduatlar ilk sırada gelmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl açısından, banknot ihraçlarının merkezileştirilmediği ya da merkezileştirildiği halde bu bankaların aynı zamanda ticari banka

³⁹⁴ Richard S. Grossman, **Unsettled Account- The Evolution of Banking in the Industrialized World since 1800**, Princeton (NJ), Princeton University Press, 2010, s. 55-58; Frederic S. Mishkin, **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, Pearson-Addison Wesley, 7th Edition, 2004, ss. 204-205.

özelliklerine sahip olduğu düşünülürse her an talep edilebilecek yükümlülüklerin ikinci önemli ayağını bankanın ihraç ettiği banknotlar oluşturmaktadır. Bunun nedeni banknot ihracının bu bankalar için mevduata alternatif bir kaynak toplama yolu olmasıdır. Bankadan banknot alan bir müşteri, banknotların tam konvertibil özelliğe sahip olmaları nedeniyle, karşılığını bankaya depo etmektedir. Ödemelerde kullanılmasıyla piyasada tedavül eden bir para özelliğini kazanan banknot bankaya ibraz edildiğinde altın ve/veya gümüş sikke şeklinde tam karşılığının ödenmek zorunda olması nedeniyle her an ödenebilecek bir yükümlülüktür. Vadeli mevduatlar ise bankaya belirli bir vade sonunda çekilme şartıyla yatırıldığından vadesiz yükümlülükler gibi banka üzerinde likidite baskısı yaratmazlar. Vade kaydı bulunan bu kalemin likidite baskısı yaratması kriz veya istikrarsızlık dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Benzer özellikler bankalar tarafından alınan krediler için de geçerlidir. Vadeli mevduatlar ve alınan krediler bankaların en önemli kaynaklarını, aynı zamanda en önemli faaliyet gider kalemi olan faiz giderlerinin de kaynağını oluşturur. Özkaynaklar ise banka kârından dağıtılmayarak oluşturulan rezervler, ayrılan karşılıklar ve hissedarların bankaya koydukları sermayeden oluşmaktadır. Özkaynakların özelliği istikrarsızlık ve kriz anlarında bankanın ayakta kalmasına katkı sağlaması, tasfiye durumunda ise bankadan alacaklı olan müşteriler için bir rezerv olmasıdır. Sermaye ile ilgili dikkat edilecek son bir husus ise nominal sermayenin ne kadarının ödenmiş olduğudur.³⁹⁵

³⁹⁵ Grossman, **a.g.e.**, s. 56; Mishkin, **a.g.e.**, ss. 201-204.

Tablo 3.2-Tipik Bir Banka Kâr-zarar Tablosu Özeti

Faaliyet Gelirleri
Faiz gelirleri
Faiz dışı gelirler
Faaliyet Giderleri
Faiz giderleri
Faiz dışı giderler
Krediler ve diğer alacaklar için karşılıklar
Net Faaliyet Gelir/Gideri
Vergi karşılıkları vb.
Net Kâr/Zarar

Kaynak: Mishkin, a.g.e., Appendix to Chapter 9 s. 2.

Banka Kâr-zarar tablolarının gösterim şekli incelendiğinde tabloların ilk kısmının bankanın faaliyet gelir ve giderlerine ayrıldığı görülmektedir. Bankaların faaliyet gelirlerinin en büyük kısmını bankanın başta krediler olmak üzere muhtelif plasman kalemlerinden elde ettiği faiz gelirleri oluşturmaktadır. Buna mukabil giderlerin en önemli kısmı ise bankanın mevduat başta olmak üzere ödünç aldığı kaynaklara ödediği faiz giderleridir. Bu iki grup arasındaki fark “net faiz gelir/gideri” olarak adlandırılır. Faaliyet gelir ve giderlerinin ikinci kısmını bankaların verdikleri hizmetlerden sağladıkları ücret ve komisyonlar ile aldıkları hizmetler nedeniyle ödedikleri ücret ve komisyonlar teşkil etmektedir. Bunun yanısıra bankalar iştirak ettikleri şirketlerden temettü gelirleri elde edebilmektedir. Yaptıkları sermaye piyasası, türev finansal işlemler ile kambiyo muamelelerinden gelir veya gider oluşabilmektedir. Krediler ve diğer alacaklar için ayrılan karşılıklar sonrasında bankanın bütün bu gelir ve gider kalemleri arasında oluşan fark ise bankanın “net faaliyet kâr/zararı”dır. Tablonun geri kalan kısmında ise ayrılan vergi karşılıkları vb. kalemler yereldikten sonra bankanın aynı zamanda bilançosunda yeralan net dönem kâr veya zarar rakamına ulaşılmaktadır.³⁹⁶

³⁹⁶ Mishkin, a.g.e., Appendix to Chapter 9 ss. 1-3.

3.1.3. Osmanlı Bankalarının Finansal Tabloları

Banka finansal tablolarının sistematik ve içeriği hakkında yukarıda yer alan genel bilgiler bu şirket türünün faaliyetlerini kavramaya ve finansal durumunu anlamaya yaramaktadır. Gerçekten de günümüzde birçok ülkede finansal tabloların düzenlenmesinde Uluslararası Muhasebe Standartları esas alınmakta, bu durum gerek bankacılık sektörünün ihraç ettiği hisse senedi ve tahvillere yatırım yapan yerli-yabancı yatırımcılar gerekse tasarruflarını bankalara yatırarak değerlendirmeyi tercih eden müşterilerin banka faaliyetlerinin finansal sonuçları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. Bu durum sözkonusu kesimler dışında bir bankayla iş ilişkisi içerisinde bulunan paydaşlar/ taraflar için de geçerlidir. Oysa, ülkemizde bankacılık faaliyetinin başlamasının üzerinden yaklaşık 160 yıllık bir süre geçmesine karşın banka finansal tablolarının ulusal bazda tekdüze/standart hale gelmesinin 30 yıllık bir geçmişi vardır. İlk kez 1985 yılında ülkemizde faaliyet gösteren yerli ve yabancı bankalar için Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi yayımlanarak yürürlüğe sokulmuş, bankaların işlemlerini muhasebeleştirmede kurallar belirlenerek standart mali tabloların yayımlanması sağlanmıştır. Geçen sürede standartlar konusunda hızla ilerleme kaydedilmiş, Türk bankacılık sektörü günümüz itibarıyla Uluslararası Muhasebe Standartlarına uygun muhasebeleştirme ve mali tablo yayımları bir hale gelmiştir. Verilen bu bilgilerin konumuz açısından işaret ettiği nokta genel olarak 1985 yılı, daha özelinde çalışmanın dönemini oluşturan Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem için bankaların faaliyetlerini değerlendirme ve karşılaştırma yapabilmeye yarayan standart mali tabloların bulunmayışıdır. Bu sorun Osmanlı bankacılık sektörünün analizinde sorunlar yaratabilecek gibi görünse de, üstesinden gelinemeyecek bir sorun da değildir. Ancak analize geçmeden önce banka mali tablolarının geçirdiği dönüşümler, mali tabloların içerdiği kalemler ve içerikleri konusuna eğilmek yararlı olacaktır. Sözkonusu aşamadan sonra banka mali tabloları hakkında daha sağlıklı analizler yapmak mümkün hale gelecektir.

Bilindiği üzere 1856 yılında faaliyete başlayan Osmanlı Bankası (Ottoman Bank), Osmanlı Devleti'nde faaliyete geçen ilk bankadır. Bu banka tasfiye edilerek yerini 1863 yılında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye bırakmış, 1864 yılından itibaren banka sayısı giderek artmıştır. İkinci Bölümde banka kurmaya yönelik girişimlerin anonim şirket tipinin yaygınlaşmasına ve banka anasözleşmelerinin bu tip şirketlere yönelik alt düzenlemeler açısından öncü nitelikte olduğuna değinilmişti. Benzer bir öncülük modern muhasebe usullerinin benimsenmesi ve finansal tablolar hazırlanarak kamuoyuna duyurulmasında da yaşandığı görülmektedir. Genelde banka girişimlerinin yabancı sermayeye dayalı girişimler olması Avrupa bankalarının kullandığı faaliyet sonuçlarının finansal gösterim şekillerinin Osmanlı Devleti'nde de kullanılmaya başlamasına neden olmuştur. Bu kapsamda ele alınacak ilk örnek doğal olarak ilk banka olan Osmanlı Bankası'nın finansal tablolarıdır. Söz konusu finansal tablolar bankanın hissedarlar genel kuruluna sunulan ve İngiltere'de dergi ve gazeteler yoluyla kamuoyuna duyurulmuş tablolardır. İstanbul'da yayın yapan gazetelerde bankayla ilgili haberler yayımlanmasına karşın kâr dağıtımına ilişkin birkaç haber dışında bırakılırsa bunlar banka mali tablolarına ilişkin haberler değildir. Bankanın örnek olarak aşağıya alınan mali tablosu ise 1857 yılı sonu rakamlarına ilişkindir.³⁹⁷

Osmanlı Bankası'nın mali tabloları İngiltere'de yayımlanan bankacılık dergileri ve gazetelerde bankanın faaliyetinin sona erdiği 1863 yılına kadar altı ayda bir düzenli olarak yer almıştır. Söz konusu mali tablolar farklı yayın organlarında yayımlanmış olsa da gösterim şekli aynıdır. Bilanço bir tablo halinde yukarıdan aşağıya önce yükümlülükler (liabilities), sonrasında varlıklar (assets) yer alacak şekilde düzenlenmiştir. Bilançonun bitiminde ise Kâr-Zarar Hesabına yer verilmiştir. Hesap birimi ise doğal olarak dönemin İngiliz para birimidir. Söz konusu mali tabloların İstanbul'daki yayın yapan

³⁹⁷ CH,8 Mart 1858; "Ottoman Bank", **BML (Banker's Magazine London)**, May 1858, ss. 415-416. Bankanın yayımlanan ilk mali tablosu 1856 yılına ait olmakla birlikte bu yılın tam bir faaliyet yılını içermemesi nedeniyle 1857 yılı seçilmiştir.

gazetelerdeki şekline tesadüf edilmemekle birlikte Osmanlı Bankası'nın Londra arşivinde bulunan kayıtlarda banka genel kuruluna sunulan matbu evraklarda bilançosunun “T” şeklinde bir gösterime sahip olduğu, ancak günümüzdeki kullanım şeklinin aksine “T” nin sağ bölümünün yükümlülükler, sağ tarafının ise varlıklardan oluştuğu görülmektedir. Yükümlülükler kısmında ise günümüz kullanımından farklı olarak sermaye kalemi ilk sırada, sonrasında borçlar ve nihayetinde kâr ve zarar yer almaktadır. Varlıklar kısmında hesapların diziliş şekli günümüze uygun bir şekilde en likit kalemlerden daha az likit kalemlere doğrudur. Osmanlı Bankası'nın bilanço gösterim şeklindeki farklılıklar dönem itibarıyla İngiliz sisteminin Kıta Avrupası'ndan farklı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁹⁸

1863 yılında bu bankanın yerini alan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise dual yapıda bir bankadır. Milli banka imtiyazı ile kurulan banka Avrupada'ki çağdaşları gibi banknot ihraç imtiyazına sahip olmasıyla bir emisyon bankası, aynı zamanda da bir ticaret bankasıdır. Dolayısıyla bu bankanın bilançosu banknot ihraç etmesinden dolayı ticaret bankalarından farklı nitelikte olacaktır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin ilk faaliyet yıllarına ilişkin olarak yukarıda yer alan tablo bir banka bilançosunun Osmanlı basınında yer alan ilk örneklerinden biridir. Söz konusu mali tablo bir dönem sonu bilançosu özelliği olmayıp, bankanın milli banka olması hasebiyle nizamnamesinde yer alan düzenlemeler doğrultusunda aylık hesap durumunun kamuyoyuna açıklanma zorunluluğu sonucu düzenlenmiştir.

³⁹⁸ “Ottoman Bank”, **BML**, May 1858, ss. 415; London Metropolitan Archives (LMA), **MS**, nr. 23982-42. Örneğin The Times gazetesinde yayımlanan mali tabloların gösterim şekli Banker's Magazine ile aynıdır. Bkz. **The Times**, 15 Mart 1860.

Tablo 3.3-31 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Bankası’nın Varlık ve Yükümlülükleri (Sterlin)

YÜKÜMLÜLÜKLER						
				£	s	d
Sermaye (her biri 20 Sterlinden 25.000 hisse)						
Tamamı çağrılmış	500.000	0	0			
Üçüncü çağrıdan henüz ödenmeyen	1.300	0	0			
				498.700	0	0
Cari ve mevduat hesapları üzerine banka ve şubeleri tarafından vadesi gelen tutarlar ve poliçeler				356.785	11	8
Tahsili şüpheli ve mümkün olmayan alacaklar için ayrılan karşılıklar				16.000	0	0
Kâr ve zarar				21.165	10	8
				892.651	2	4
VARLIKLAR						
Londra ve şubeler kasa mevcudu				89.674	1	8
Poliçe, senet ve benzerleri				229.309	18	10
Cari hesaplardan bankaya ödenecek vadesi gelmiş tutarlar				176.380	15	3
Krediler ve menkul kıymetler				387.558	2	2
Londra ve şubeler için kiralanmış binalar, mobilyalar vesaire				4.728	4	5
				887.651	2	4
Kuruluş masrafları bakiyesi				5.000	0	0
				892.651	2	4

Kaynak : “Ottoman Bank”, **BML**, May 1858, ss. 415. **Not :** 1 İngiliz sterlini 1.1 Osmanlı lirasıdır. Sterlinin alt bölünmeleri şu şekildedir: 1 sterlin = 20 şilin, 1 şilin : 12 peni. Sterlin (£), şilin (s), peni (d) sembolleriyle gösterilmektedir.

Bununla birlikte bize bilanço gösterim şekli ve kalemlerinin diziliş sistematığı ile bu kalemlerin Türkçedeki karşılıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu bankaya ait basında yayımlanan ilk mali tablolarda bilanço kelimesinin karşılığı olarak “*muvazene pusulası*” terimi kullanılmıştır. Varlıklar yani aktif için “*makbuzat*” ya da “*matlubat*”, yükümlülükler yani

Tablo 3.4- 31 Temmuz 1864 Tarihli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Muvazene Pusulası (Guruş)

MATLUBAT	Guruş	Santim
Hissedarlarda kalan meblağ	148.500.000	
Bankanın Asitanede sandığında mevcut olan nakdi	34.028.001	37
Bankanın şubelerinde mevcut olan	17.901.069	13
Cüzdanda mahfuz bulunan tahvilat	191.282.759	21
Maliye hazine-i celilesiyle olan muamelattan	19.643.578	17
Tüccar ve saire ile olan muamelattan	92.118.252	11
Emtia ve esham üzerine verilen akçe	19.373.872	
Bankanın mefruşat ve sairesi	790.228	22
Müteferrika	3.892.884	06
Yekun	527.530.646	06
DÜYÛNAT		
Bankanın sermayesi	297.000.000	
Asitanede ve bankanın şube mahallerinde tedavül eden tahvilat-ı nakdiyeye	287.400	
Tediye olunacak evrak ve tahvilat ticariyeye	68.421.038	
Bankanın hazine-i celile-i maliye ile muamelatına	31.257.442	28
Tüccar vesaire ile olan muamelatına	91.508.927	09
Ba vade hıfz olunan meblağ	12.394.544	31
Hulul etmiş olan hisse akçesi	7.707.230	
İhtiyat akçesi	2.042.480	29
Müteferrika	16.911.582	30
Yekun	527.530.646	06

Kaynak : RCH, 3 Eylül 1864. **Not :** 1 Osmanlı lirası 100 kuruş, 1 kuruş 40 santim diğer adıyla “para”dır.

pasif için “*medfuat*” ya da “*düyûnat*” terimlerine rastlanmaktadır. Gösterim şekli ise yukarıdan aşağıya önce aktif (matlubat) kalemleri, arkasından pasif (düyûnat) kalemleri sıralanmıştır. Aktif kalemler ödenmemiş sermaye kalemiyle başlamakta, kalemlerin sonraki dizilişi en likit kalemlerden en az likit kalemlere doğru sıralanmaktadır. Pasif tarafta ise önce sermaye kalemi, sonrasında ise bankanın tedavülde bulunan banknot tutarı, mevduat ve diğer yükümlülük kalemleri bulunmaktadır. Milli banka olması nedeniyle diğer bankalardan farklı olarak banka bilançosunun her iki tarafında “*Maliye*

Hazine-i Celilesiyle olan muamelattan” kaynaklanan bir hesap bulunmaktadır. Bilançoda hesap birimi olarak ise Osmanlı kuruşu ve para (santim) kullanılmıştır. Ara dönem olması nedeniyle bankanın Kâr ve Zarar Hesabı ise bilançonun devamında yer almamıştır. Aynı bankanın İngiltere’de yayımlanan bilançolarının gösterim şekli Osmanlı Bankası ile aynıdır.³⁹⁹

Banka mali tablolarıyla ilgili verilecek diğer bir örnek ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’den sonra kuruluş izni alarak merkezi İstanbul’da olmak üzere faaliyete geçen ve uzun yıllar sektörün önemli bankaları arasında yer alan Kambiyo ve Eshâm Şirketi’ne ait mali tablolarıdır. Bu örneğin verilme nedeni bankanın olağan hissedarlar genel kurulu için hazırlanan yıllık faaliyet raporu ile mali tabloların birlikte bulunmasıdır. Söz konusu rapor ve mali tablolar banka hisse senetlerinin Dersaadet Tahvilât Borsası’nda işlem görmesi nedeniyle genel kurul toplantı tarihinden önce borsa komiserliğine sunulmuştur. Önceki iki tablodan daha geç tarihli bir mali tablolar seti olmasının yanısıra halihazırda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden temin edilebilen yegâne örnek olması açısından da önem arz etmektedir (**Ek:2**).⁴⁰⁰

Kambiyo ve Eshâm Şirketi’nin 1893 yılı faaliyetine ilişkin yukarıda yer alan bilançosuna bakıldığında aktif ve pasif tarafın farklı şekilde isimlendirildiği göze çarpmaktadır. Bilançonun “pasif” tarafında daha yukarıda zikredilen “*medfuat*” ya da “*düyûnat*” terimleri yerine “*verecek*”; aktif tarafında ise aynı şekilde “*makbuzat*” ya da “*matlubat*” terimleri yerine “*alacak*” kelimesi kullanılmıştır. Bu durum yabancı dilde hazırlanan genel kurul raporu ve banka mali tablolarının basit bir şekilde Türkçeye çevirisinden kaynaklanmış olabilir. Bilanço pasifinin sol ve aktifinin sağda yer alması ise eski Türkçenin yazılış düzeninden ileri gelmektedir. Diğer taraftan bilançonun “T” şeklinde gösterimi mali tablo sunum şeklinde bir standartlaşmaya doğru gidildiğinin göstergesi olabilir. Pasif tarafta bilanço kalemlerinin dizilişinde ise sermayenin nominal olarak gösterildiği ve

³⁹⁹ CH, 23 Aralık 1863, 10 Nisan 1864; RCH, 3 Eylül 1864; BML, Temmuz 1865.

⁴⁰⁰ BOA, Y.MTV, 93/104, 21 Nisan 1894.

Tablo 3.5- Kambiyo ve Esham Şirketinin 1893 Yılı Bilançosu

VERECEK			ALACAK		
Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santi m	Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santi m
Sermâye	660.000		Hisselerin te'diye edilmemiş olan 100'de 50'si	330.000	
Nizâmât-ı esâsiye muktezâsınca 100'de 5,5 ihtiyât sermâyesi	29.328	42	Kasada nakden mevcûd	11.106	35
Memâlik-i ecnebiyede mevcud olan hesâbât	361.373	40	Cüzdanda kıyem-i mevcûde	237.071	64
Piyasada mevcud olan hesabat-ı cariye	36.428	15	1.048,25 hazine-i celileye icra edilen eski ikrazata iştirakinden dolayı 478,06 tahsil edilmiş olan		
Tediye olunacak esham	3.175	31	Bu mu'ameleden şirkete aid bakiye	570	19
Hesabat-ı umumiye ve mu'laka	32.292	39	Piyasada ve memâlik-i ecnebiyede icra edilen ikrazat-ı rehniye	285.194	19
Kâr ve Zarar	34.087	36	Mu'âmelât-ı mâliye ve sînâiyeye iştirakden dolayı	123.939	41
			Memâlik-i ecnebiyede bulunan hesâbât	18.782	49
			Piyasada olan hesâbât-ı câriye	69.586	76
			Tahsîl olunacak eshâm	61.335	18
			Şirketin mahall-i idâresi kıymeti	4.750	
			Emvâl-i menkule	262	44
			Hesâbât-ı umûmiye ve muallaka	14.086	88
	1.156.685	58		1.156.685	58
Meclis-i İdâre A'zası Alfred Baker E. Ojenides		Sihhati tasdik olunur: Başmuhâsib D. H. Andera A		Nazır ve Müdür D. A. Ojenides	

Kaynak : BOA, Y.MTV, nr. 93/104, 21 Nisan 1894. **Not:** Banka bilançosunun özgün halinde bilanço aktif ve pasif toplamaları eşit olmasına rağmen kalemlere ilişkin rakamlarda hata bulunmaktadır. Söz konusu hatalar giderilerek bilanço toplamalarına mutabık hale getirilmiştir.

peşinden yine bir özkaynak kalemi olan ihtiyat sermayesinin geldiği görülmektedir. Bu diziliş Bank-i Osmani-i Şâhâne'nin yukarıda yer alan bilançosunun pasif dizilişinden bu noktada ayrılmaktadır. Aktifte yer alan diziliş şekli ise benzerdir. Burada ilk önce hissedarlar tarafından sermayenin henüz ödenmemiş kısmı yer almakta, peşinden kasa ve menkul kıymetler cüzdanı mevcudu, kredilerden alacaklar, iştirakler, gayrimenkul ve

menkuller gelmektedir. Genel olarak likit kıymetlerden likit olmayan kıymetlere doğru bir diziliş varmış gibi görünse de diziliş sırasının tam olarak bu ilkeye göre yapıldığı söylenemez.

Banka bilançolarıyla ilgili verilecek son örnekler ise 1912 ve 1913 yıllarına ilişkindir. Bu örneklerin verilme nedeni yukarıya alınan ve birbirini takip eden bilanço örneklerinin çalışmanın kapsadığı dönemin son yıllarına ilişkin örneklerle desteklenmesi ve bilanço gösterim şeklinde bir değişim yaşanıp yaşanmadığının ortaya konulabilmesidir. Aşağıda bilançosu verilen Konya İktisad-ı Milli Bankası milli bankacılık akımının ilk temsilcisidir. Konyalı tüccar tarafından 1909 yılında Şirket-i İktisadiyye-i Milliye unvanıyla komandit şirket olarak kurulmuş ancak 1911 yılında faaliyet alanı bankacılığa, şirket tipi ise anonim şirkete dönüştürülmüştür.⁴⁰¹ Bankanın aşağıda yer alan bilançosuna bakıldığında aktif ve pasif tarafının yaygın kullanıma uygun olarak “matlubât” ve “düyûnat” şeklinde isimlendirildiği, eski Türkçe gösterim şekli nedeniyle bilançonun sol tarafının pasif, sağ tarafının ise aktiften oluştuğu ve bilanço kalemlerinin milli para cinsiyle düzenlendiği görülmektedir. Kalemler ise likitden likit olmayan kalemlere doğru giden bir diziliş sırası izlemediği anlaşılmaktadır. Örneğin, pasif tarafta daha önceki bilanço örneklerinde olduğu gibi ilk sırada sermaye kalemi yer almasına karşın, özkaynak kalemleri olan ihtiyat akçesi ve geçmiş yıllar kârı kalemleri bunu takip etmemiştir. Yine aktifte senetlerden kaynaklanan alacaklar ilk sırada, daha önceki örneklerde ilk sıralarda yer alan kasa(sandık) mevcudu daha alt sıralarda yer almıştır.

⁴⁰¹ Bkz. Birinci bölüm.

Tablo 3.6- Konya İktisad-ı Milli Bankası 1914 Yılı Bilançosu

DÜYÜNAT			MATLUBÂT		
Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santim	Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santim
Sermayeden hissedarana düyun	76.497	50	1.542 senedatla matlub	72.035	83
Hesabat-ı cariyeden düyun	27.911	79	Hesabat-ı cariyeden matlub	28.795	95
Emanetden düyun	21.031	47 ^{1/4}	Emanetden matlub	17.988	49
İhtiyat akçesinden düyun	1.063	01	Emval-i gayrimenkulden matlub	2.176	03 ^{1/2}
Transfer edilen faizlere %7'den düyun	152	20 ^{1/2}	Demirbaş eşyadan matlub	235	00
1330 senesi temettüat-ı safiyesinden düyun	7.474	34 ^{1/4}	Sandık mevcudatından matlub	12.103	87 ^{1/2}
1330 senesi temettüat-ı safiyesinden ticaret şubesi	1.626	50	Günü geçmiş bonolar ve senedlerden kesb-ü istihkak edilen faiz %7'den	2.421	64
Yekün	135.756	82	Yekün	135.756	82

Kaynak : Serkis Nihad[Kiver], **Usûl-i Muhasebe-i Mâliye yahud Banka, Borsa ve Sigorta Muhasebesi**, İstanbul, Matbaa-I Amire, 1334[1918], s. 62.

İkinci örnek olan Selanik Bankası ise 1888 yılında unvanında zikredilen şehirde kurulmuş, 1908 yılında yapılan anasözleşme değişikliği ile merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Bu banka, unvan değişiklikleriyle 21. yüzyıl başına kadar faaliyetine devam etmiştir.⁴⁰² Selanik Bankası'nın bilançosunda dikkat çeken hususların başında aktif tarafın “*mevcudat ve matlubât*” olarak isimlendirilmesi ve bilanço kalemlerinin hem milli para hem de yabancı para (frank) cinsinden gösterilmesidir. Kalemlerin sıralanışında ise dağınık bir diziliş göze çarpmaktadır.

⁴⁰² Bkz. Birinci bölüm.

Tablo 3.7- Selanik Bankası 1913 Yılı Bilançosu

DÜYÜNAT			MEVCUDAT VE MATLUBÂT		
Kalemler	Lira-yı Osmânî	Frank	Kalemler	Lira-yı Osmânî	Frank
Sermaye	880.000	20.000.000	Kasa mevcudu	303.805,22 ½	6.904.664,10
Adi ihtiyat akçesi	90.531,47	2.057.533,52	Cüzidan mevcudu	348.928,67	7.930.197,50
Vadeli tevdiat hesabı, meşrut bil-ihbar ve ibrazında tevdiat hesabı	841.045,68	19.123.921,55	Emval-i gayrimenkule	60.231,25 ½	1.368.892,22
Hesabat-ı cariyeye	1.499.068,31 ½	34.068.825,40	Esham ve tahvilat	172.783,86	3.926.900,90
Tekaüd sandığı	74.332,36	1.689.371,80	Mobilya	11.423,93	259.634,75
Tediye edilecek hisse-i temettü	172,65	3.903,85	Esham ve senedat ve saire üzerine ikrazat	631.570,48 ½	14.353.874,65
Tediye olunacak senedat	16.999,09 ½	386.383	Emtia üzerine ikrazat	365.448,48 ¾	8.305.647,45
Temettü-ü safi	106.084,26 ½	2.411.006,10	Hesabat-ı cariyeye-i muhtelif	1.285.465,32 ¾	29.215.121,10
			Memalik-i ecnebiye bankaları hesabı	306.792,04 ¼	6.972.546,45
			Hesabat-ı tertibiye ve muhtelif	22.101,55 ¾	503.444,50
Yekün	3.508.600,84	79.740.928,22	Yekün	3.508.600,84	79.740.928,22

Kaynak : Serkis Nihad[Kiver], a.g.e., s. 59.

Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren muhtelif bankaların yukarıya alınan farklı tarihli bilançolarına bakıldığında inceleme dönemi başından sonuna doğru geçen zaman zarfında “T” şeklinde bilanço gösterim şeklinin ve bilançonun aktif ve pasif tarafların “matlubât” ve “düyûnat” şeklinde isimlendirilmesinin benimsendiği sonucuna ulaşılabilir. Buna karşın bilançonun aktif ve pasifinde yeralan kalemlerin likit kalemlerden likit olmayan kalemlere doğru dizilişinin henüz yaygınlaşmadığı, kalemlerin belli bir sistematikten yoksun ve dağınık bir şekilde sıralandığı anlaşılmaktadır. Ancak muhasebe tarihi literatüründeki bilgiler ışığında Avrupa ülkelerinde benimsenen bilanço gösterim şekillerinin Osmanlı

Devleti’nde ilk kez bankacılık alanında kullanılmaya başlandığı açık bir şekilde görülmektedir.⁴⁰³

Bilançoynu tamamlayan Kâr-Zarar Tablosuna (ya da Hesabına) bakıldığında bu alanda ilk örnek yine Osmanlı Bankası’na aittir. Adı geçen bankaya ait Kâr-Zarar Tablosuna gözetildiğinde, bu tablonun günümüz anlamında bir kâr zarar tablosu mahiyetinde olmadığı, daha ziyade kârın dağıtımıyla ilgili kalemlerin yer aldığı bir tablo şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bankaya ait bilanço örneğinde olduğu gibi kâr-zarar tabloları da İngiltere’deki gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Aşağıya alınan tablo buralarda yayımlanan kâr zarar tablosunun Türkçeye çevrilmiş şeklidir. Tablo, bankanın faaliyete başladığı yılı takip eden 1857 yılına ait olması nedeniyle bazı özellikler içermektedir. Örneğin hissedarlara banka kârından temettü ödemesi yerine faaliyetinin yeni olması nedeniyle hisse başına belli bir oranda faiz ödemesi yapılmıştır. Tablo, hissedarlara dağıtılması gerekli olan tutar ve 1857 yılının ilk altı aylık kâr bakiyesi ile başlamaktadır. Takip eden kısımda bankanın kira, yönetim, personel ücretleri, büro masrafları gibi giderleri, şüpheli alacaklar karşılığı, kuruluş masrafları payı ve bilançoda yer alan net kâr rakamı yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kısmın toplamı bankanın bir anlamda brüt kârını göstermektedir. Tablonun son kısmında ise ilk altı aylık dönemden devreden bakiyeye (ilk altı aylık kâr+ortaklara dağıtılacak tutar) yer verilmekte ve 1857 yılının ilk altı aylık diliminden devreden bakiye ile ikinci altı aylık kâr rakamının toplandığı bir rakama ulaşılmaktadır. Bankanın hangi faaliyetlerden gelir elde ettiğine ilişkin bir ayrıntı ise tabloda yer almamaktadır.

Kâr-Zarar Hesabının yukarıdan aşağıya doğru basında yer alan bu gösterim şekli bankanın genel kurulu nedeniyle hissedarlara dağıtılmak üzere hazırlanan raporda ise “T” şeklindedir. Burada tablonun solunda

⁴⁰³ Oktay Güvemli, **Mali Tabloların Evrimi**, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2007, ss. 120-130.

Borçlar (Dr.- Debits), sağ tarafında ise Alacaklar (Cr.-Credits) yer almıştır. Sözkonusu gösterim sistematığı İngiliz muhasebe sisteminden kaynaklanmakta olup karmaşık bir yapı arz etmektedir. İstanbul’da yayım yapan gazetelerde hesap muvazene örnekleri yer alan Bank-ı Osmani-i Şâhâne’nin kâr-zarar hesabına ilişkin bilgilere ise aynı nüshalarda tesadüf edilmemiştir. İngiliz basınında yayımlanan kâr-zarar hesapları ise Osmanlı Bankası’nın gösterim şekliyle aynıdır.⁴⁰⁴

Tablo 3.8- Osmanlı Bankası Kâr ve Zarar Tablosu [1857] (Sterlin)

Borçlar(Debits- Dr.)	£	s	d
Faizden dolayı hissedarlara hisse başına 12 şilin dağıtımı için	15.000	0	0
Devreden bakiye	15.029	6	6
	30.029	6	6
Kira, yönetim, ücretler, büro masrafları vb. dahil Londra şubesinin genel masraflar için (31 Aralık)	5.961	2	1
Şüpheli ve tahsili mümkün olmayan alacaklar vb. için karşılık	12.000	0	0
Kuruluş masrafları payı	1.000	0	0
Bilanço kâr ve zararı	21.165	10	8
	40.126	12	9
Alacaklar(Credit-Cr.)			
1 Temmuz 1857- Devreden bakiye (1857 ilk altı ayından)	30.029	6	6
31 Aralık 1857-Devreden bakiye	15.029	6	6
İkinci altı aylık dönem (yarım yıl) karı	25.097	6	3
	40.126	6	3

Kaynak : “Ottoman Bank”, **BML**, May 1858, ss. 415-416. **Not :** 1 İngiliz sterlini 1.1 Osmanlı lirasıdır. Sterlinin alt bölünmeleri şu şekildedir: 1 sterlin = 20 şilin, 1 şilin : 12 peni. Sterlin (£), şilin (s), peni (d) sembolleriyle gösterilmektedir.

Kambiyo ve Esham Şirketi’nin 1893 yılı faaliyetine ait aşağıda yeralan Kâr-Zarar Tablosu günümüze kullanılan kâr-zarar tablolarından uzak bir görünüm içerisinde, daha ziyade kâr dağıtım tablosu şeklindedir. Yukarıda da bu bankanın bilançosuyla ilgili açıklamalarda zikredildiği üzere sözkonusu tablo bankanın genel kurulu için hissedarlara dağıtılmak üzere

⁴⁰⁴ “Ottoman Bank”, **BML**, May 1858, s. 415; “Imperial Ottoman Bank”, **BML**, Temmuz 1865, s. 863; London Metropolitan Archives (LMA), **MS**, nr. 23982-42.

hazırlanan raporun içerisinde yer almaktadır. Banka bilançosundaki kâr rakamı tablonun solunda “verecek” başlığıyla isimlendirilmiş, ancak bu kalemin hangi faaliyetlerden elde edildiğine dair bir ayrıntı yazılmamıştır. Tablonun sağında “alacak” başlığı altında ise kâr rakamının dağıtımının nasıl gerçekleştirileceğine dair kalemler birbiri ardına sıralanmıştır. Tablodan da görüleceği üzere bankanın hangi faaliyetlerden gelir elde ettiği ve ne tür giderleri olduğuna ilişkin herhangi bir ayrıntıya girilmemiştir.

Tablo 3.9- Kambiyo ve Esham Şirket Kâr ve Zarar Tablosu [1893]

VERECEK			ALACAK		
Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santim	Kalemler	Lira-yı Osmânî	Santim
1893 senesi Temettü'ât-ı sâfiyesi	34.037	86	Nizâmât-ı esâsiye muktezâsınca 100'de 5 ihtiyât akçesi	1.701	89
			Hissedârana 100'de 75 yani -8.250 [OL] 1894 senesi Kânûn-ı sanisinin ikisinde hisse başına verilen 13 3/4 -14.850 [OL] 1894 senesi Temmuzunun ibtidasında hisse başına verilen 24 3/4	23.100	
			Müessislere verilen 100'de 3	924	
			İdare azasına 100'de 22	6.776	
			Hesab-ı cedidde nakil olunan yekun	1.535	97
	34.037	86		34.037	86
Meclis-i İdâre A'zası Alfred Baker E. Ojenides		Sıhhati tasdik olunur: Başmuhâsib D. H. Andera A		Nazır ve Müdür D. A. Ojenides	

Kaynak : BOA, Y.MTV, 93/104, 21 Nisan 1894.

Bankaların kâr ve zarar tablolarına ilişkin son bir örnek ise yukarıda yine bilanço örneği verilen Konya İktisad-ı Milli Bankası'nın 1914 yılı faaliyetlerine ilişkin kâr-zarar tablosudur. Yukarıda verilen diğer örneklerle nazaran günümüz kâr-zarar tablolarına benzer bir gösterim şekli olan bu tabloda bankanın gelir ve gider kalemleri alt alta sıralanmış, kalemlere

isabet eden tutarlar ise tablonun sağında gelir kalemlerine ilişkin sütunlar önce gelmek üzere yan yana yer almıştır. Tabloya bakıldığında bankanın verdiği ikrazlar, hesab-ı cariler, sermaye bedellerinin geç ödenmesinden elde ettiği faizler ve komisyon gelirleri göze çarpmaktadır. Buna mukabil yine hesab-ı cariden kaynaklanan faiz, komisyon, personel ücretleri ve diğer masraflardan kaynaklanan giderleri bulunmaktadır. Bankanın gelirleri ile giderleri arasındaki fark ise bilançoda iki kalem halinde “temettüat-ı safiye” ve “ticaret şubesi temettüat-ı safiyesi” olarak görünen kâr rakamıyla kâr-zarar tablosu gelir ve gider toplamaları eşitlenmiştir.

Tablo 3.10- 1914 Yılı Konya İktisad-ı Milli Bankası Kâr ve Zarar Tablosu

Mülâhazat	Lira-yı Osmânî	Santim	Lira-yı Osmânî	Santim
İkrazat faizlerinden	3.010	68 ½		
Komisyon	1.092	81 ½	5	58
Kâr ve Zarardan	4.546	39 ¼	1.479	77 ¾
Hesabat-ı cariye faizlerinden	2.561	93 ¾	1.891	47 ¼
Sermayenin eyyam-ı müteahhire faizlerinden	118	57 ½		
Maaşatdan			922	
Mesarifatdan			200	16 ¾
Transfer edilen faizlerinden	2.421	64	152	20 ½
1330 senesi temettüat safiyesinden			7.474	30 ¼
1330 senesi ticaret şubesi temettüat-ı safiyesinden			1.626	50
Yekûn	13.752	04 ½	13.752	04 ½

Kaynak : Serkis Nihad[Kiver], a.g.e., s. 63.

Yukarıda verilen kâr ve zarar tablosu örneklerine bakıldığında bankaların kâr ve zarar hesabı olarak gerek basında yayımladıkları gerekse

genel kurullarına sundukları tabloların ilk örneklerinin günümüzde kullanılan kâr zarar tablolarına benzemediği, daha ziyade kâr dağıtım tablosu niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tablonun günümüz kullanımına biraz daha yaklaşması Birinci Dünya Savaşı öncesindedir. Mevcut literatürde kâr-zarar tablosunun gelişimiyle ilgili bilgiler bu tablonun gelişim evrelerinden ziyade gelir vergisi mevzuatındaki gelişmelerle sınırlı kalmıştır.⁴⁰⁵ Buna karşın, bilanço örneklerinde olduğu gibi banka kâr-zarar tablolarının bu tablo türünün ülkemizdeki ilk gösterim şekilleri olduğu açıktır.

3.2. Osmanlı Bankacılık Sisteminin Kantitatif Analizi

3.2.1. Veri Seti

Önceki kısımda verilen bilanço ve kâr-zarar tablosu örnekleri çalışmanın kapsadığı dönem boyunca bankaların finansal tablolarında yeknesak bir uygulamanın olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum Osmanlı bankacılık sektörüne yönelik bir analiz için konsolide rakamların oluşturulmasında sorun yaratmakta, ayrıntılı analizler yapılmasına imkân vermemektedir. Yine de belli büyüklükler çerçevesinde bankacılık sektörü hakkında genel bir analiz yapılmasına da bir engel oluşturmamaktadır. Bunun ötesinde karşılaşılan daha önemli bir sorun ise bu kısmın başında değinildiği üzere sektörde faaliyet gösteren bankaların finansal verilerinin elde edilmesine yönelik kısıtlardır. Bankaların finansal faaliyetlerinin sonuçları genel kurullarını izleyen günlerde basından izlenebilmektedir. Özellikle İstanbul'da yayın yapan *The Levant Herald* (sonrasında *The Constantinople Messenger*, *The Eastern Express* ve *The Levant Herald and Eastern Express*) ile *La Turquie Journal Politique, Commercial, Industriel et Financier* adlı yayın organlarında bankaların genel kurulları hakkındaki yazılar düzenli olarak yer almaktadır. Finansal verilerin toplanmasında

⁴⁰⁵ Güvemli, a.g.e., ss. 212-217.

burada karşılaşılan iki sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki zikredilen gazete koleksiyonlarının tam olmayışıdır. Bu durumda sadece bulunabilen nüshalar üzerinden araştırma yapılabilmektedir. Bazen yayımlanan yazılar nedeniyle hükümet gazetelere 6 aya kadar varabilen yayın yasağı getirebilmektedir. Sözkonusu yasağın banka genel kurullarının olduğu döneme denk gelmesi o yıla ilişkin faaliyet sonuçlarının elde edilememesine neden olabilmektedir. Diğer sorun ise genel kurullara ilişkin gazetelerde yer alan bilgilerin standart bir şekle sahip olmamasıdır. Bazı yıllarda genel kurula ilişkin yazının içerisinde hem ilgili yıla ilişkin ayrıntılı bilgilere hem de bankanın bilanço ve kâr ve zarar tablosuna yer verilirken, bazı yıllarda sadece faaliyetlere ilişkin bilgilerle yetinilmektedir. Hatta bu bilgiler sadece bankanın o yıl elde ettiği kâr ve onun ne şekilde dağıtılacağını ilişkin rakamlarla sınırlı kalabilmektedir. Bu tür sorunların varlığı nedeniyle bilanço büyüklüklerine ilişkin verileri oluşturmak güçleşmektedir. Dolayısıyla Osmanlı bankacılık sektörüne yönelik ilerleyen kısımlarda yapılacak kantitatif analize temel teşkil eden veri seti zikredilen kısıtların varlığı altında elde edilebilen rakamlardan oluşturulabilmiştir.

Bankacılık sektörü veri setinin oluşturulma sürecine dair aşağıda verilen tablodan da görüleceği üzere unvanları zikredilen çok sayıda bankaya karşın sektörün uzun soluklu iki bankası Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası olup, bu kurumlara ilişkin finansal veriler tamdır. Diğer bir özellik sektörün ilk yıllarından itibaren sektörün içerisinde önem arzeden dört kurum bulunmaktadır. “Galata bankaları”⁴⁰⁶ olarak adlandırılan ve Şirket-i Umumi, İtibar-ı Umûmi, İstanbul Bankası ve Kambiyo ve Esham Şirketi’nden oluşan bu grup sayıları tasfiye ve birleşmeyle giderek azalsa da 19. yüzyılın son yıllarına kadar faaliyette bulunmuşlardır. Bu bankaların tasfiyeye ve birleşmeye gittiği yıllarda kurulan Midilli Bankası ve Selanik Bankası ise İstanbul dışında kurulup daha sonra merkezlerini İstanbul’a

⁴⁰⁶ Bankacılık sektörünün analizinin yapılacağı takip eden kısımlarda “Galata bankaları” şeklinde kullanılm sadece Şirket-i Umumi, İtibar-ı Umumi, İstanbul Bankası ve Kambiyo ve Esham Şirketi’ni kapsamaktadır.

taşımışlardır. Ondokuzuncu yüzyılın son yıllarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede faaliyete geçen bankaların ekserisi yabancı ülke orijinli olup bunlar genelde İstanbul veya taşrada şube açarak faaliyette bulunan bankalardır. Şube olmaları nedeniyle bu bankaların çoğuna ilişkin finansal veri bulunmamaktadır. İstanbul'da yayın yapan gazetelerde yabancı bankalara ilişkin bilançolar yayımlanmakla birlikte bunlar şubenin finansal faaliyetlerine ilişkin olmayıp bir anonim şirket olarak o bankanın faaliyetinin tamamına ilişkin rakamlardır. Örneğin, 1875 yılından itibaren İstanbul'da şube açarak faaliyette bulunan Crédit Lyonnais'nin bilançoları *The Levant Herald* ve *La Turquie* sayfalarında yer almıştır. Yurtdışında kurulup sadece Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren bankalara ilişkin veriler ise bu bankalar hakkında yapılan çalışmalardan elde edilmiştir. Milli iktisat akımı çerçevesinde kurulan bankaların faaliyetleri çalışma döneminin sonuna denk geldiğinden veri setinde ihmal edilmiştir.

Tablo 3.11- Veri Seti

Bankalar	Veri Aralığı	Eksik Yıllar	Veri Kaynağı
Osmanlı Bankası	1856-1862		Banker's Magazine London, The Times, Osmanlı Bankası Arşivi- Londra
Bank-ı Osmanî-i Şâhâne	1863-1914		Eldem (1999), Banker's Magazine London, The Economist
Şirket-i Umumi	1864-1892	1867, 1869, 1891	The Levant Herald, La Turquie, Banker's Magazine London
Osmanlı Maliye Şirketi	1864-1865		Banker's Magazine London, The Levant Herald
Şark Ticaret Bankası	1865		The Levant Herald
İtibar-ı Umûmî-i Osmani	1870-1899	1878, 1881, 1883, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1896	The Levant Herald, La Turquie
İstanbul Bankası	1870-1890	1880,1881,1889,1890	The Levant Herald, La Turquie
Kambiyo ve Esham Şirketi	1873-1901	1891, 1892, 1893, 1895, 1899, 1900	The Levant Herald, La Turquie, BOA,Y.MTV
Avusturya- Osmanlı Bankası	1873		The Levant Herald, La Turquie
Avusturya-Türk Bankası	1873		The Levant Herald, La Turquie
Osmanlı Ticaret Şirketi	1874		The Levant Herald, La Turquie
Ziraat Bankası	1888-1914		Atasagun (1939)
Selanik Bankası	1888-1914	1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896	The Levant Herald, La Turquie, Bonin (2003), Serkiz Nihad (1334)
Midilli Bankası	1891-1914	Veri yok	
Deutsche- Orientbank	1905-1914		Hoffmann-Halle(1915)
Anglo-Palestine Bank	1902-1913		Gross(1990)
Alman Filistin Bankası	1896-1914		Gross(1988)
Türkiye Milli Bankası	1909-1914		The Economist
Konya İktisad-i Milli Bankası	1914		Serkiz Nihad (1334)

3.2.2. Sektörel Büyüklük

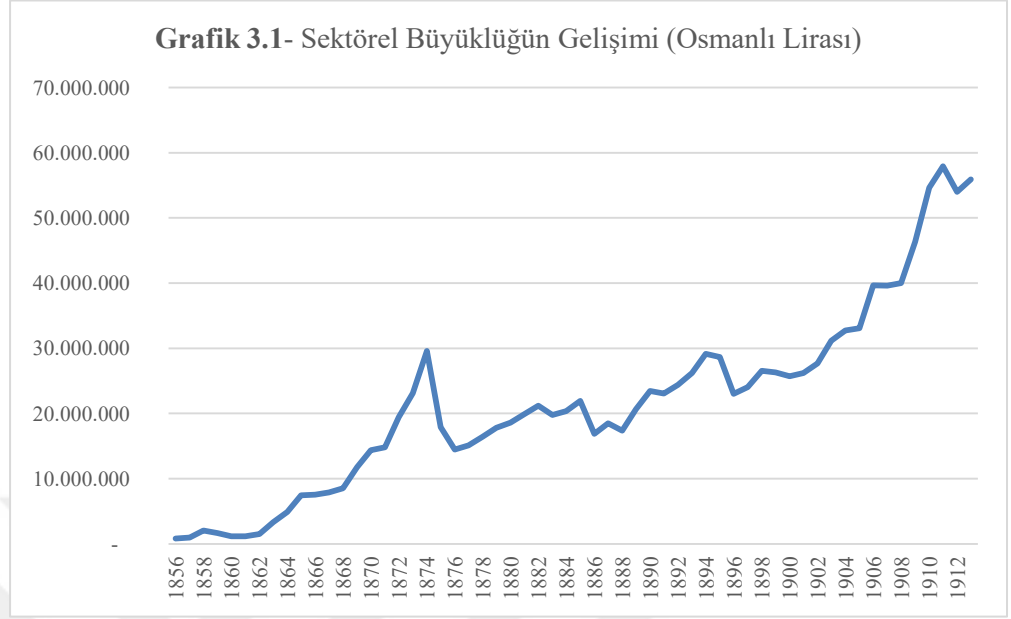
Osmanlı bankacılık sektörünün rakamsal büyüklüğünü tespit edebilmek için faaliyet gösteren bankaların bilanço rakamlarının konsolidasyonu gereklidir. Ancak bu analize başlamadan önce banka bilançosunun ne anlama geldiğine dair kısa açıklamalarda bulunmak yararlı olacaktır. Banka bilançosu kısaca, bilanço dönemi olarak adlandırılan ve genelde miladi takvimin yıl sonunu gösteren 31 Aralık tarihi itibarıyla bankanın faaliyetinin rakamsal sonuçlarının ifade edildiği bir tablodur. Diğer bir ifade ile bilanço banka tarafından bir yıl boyunca gerçekleştirilen finansal faaliyetin toplam hacmini (ciroyu) rakamsal olarak yansıtan bir belge olmayıp sadece o an/tarih (31 Aralık) itibarıyla bilanço kalemlerinin stok değerlerini ifade eden bir tablodur. Dolayısıyla bankanın plasman kalemlerinin vade yapısının kısa veya uzunluğuna göre yaratacağı finansal faaliyetin rakamsal hacmi dönem sonu itibarıyla bilanço toplamı olarak gösterilen rakamdan daha fazla olabilecektir. Örneğin, bilanço aktif ve pasifindeki bütün kalemlerin varsayımsal olarak 1 yıl vadeli olduğu ve bankanın başka hiçbir faaliyetinin olmadığı düşünüldüğünde dönem sonu bilanço rakamı ile tüm yıl boyunca bankanın faaliyet hacminin rakamsal toplamı birbirine eşit olacaktır. Yine, ekonomide kayıt dışılık ya da bankacılık dışı finansman imkânlarının olmadığı varsayıldığında bilanço büyüklüğünün finansal sistemin para arzını ve yarattığı katma değeri ifade ettiği de söylenebilir. Ancak, gerçek hayatta banka faaliyetinin akışkan olması, yıl içerisinde çok sayıda bankacılık işleminin gerçekleştirilmesi ve 1 yılda kısa vadeli plasman (kredi, menkul kıymet) işlemlerine girilmesi bir yıllık faaliyet hacminin bilanço toplamının oldukça üzerine çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, Şirket-i Umumi'nin 1867 yılı genel kuruluyla ilgili sunulan bilgilere göre bankanın sözkonusu yıl boyunca yabancı paralı poliçelere ilişkin işlem hacmi 3.430.035 Osmanlı Lirası, bankanın kendi keşide ettiği poliçe miktarı 865.574 Osmanlı lirası, ülke içi poliçelerin iskontosunun tutarı ise 427.158 Osmanlı lirasıdır. Bankanın sadece poliçe üzerine işlemlerine ilişkin zikredilen bu tutarlar 5 milyon liraya yaklaşan

bir rakama işaret etse de bankanın dönem sonu bilanço toplamı 3 milyon liranın altındadır. Bankanın sırf bu işlemlerden ürettiği kar ise 25.000 liraya yakındır.⁴⁰⁷ Yine Kambiyo ve Esham Şirketi'nin 1888 yılında kambiyo poliçelerine dayalı işlem hacmi 9.350.000 liranın üzerinde olup ilgili yılsonu bilanço toplamı 1.029.992 Osmanlı lirasıdır.⁴⁰⁸ Banka bilançosunun niteliğine ilişkin bu açıklamalar sektörün yarattığı işlem hacmi ile yılsonu bilançolarında yeralan rakamların arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Osmanlı bankacılık sektörüne yönelik aşağıda yapılacak analiz ve değerlendirmeler sektörde faaliyet gösteren bankaların bilanço rakamlarının tam olarak elimizde olmaması nedeniyle kesin sonuçları yansıtmamaktadır. Buna karşın halihazırda tam olmayan rakamlar üzerinden yapılan bu analiz aslında sektörün aşağıda sunulan rakamlardan daha büyük bir hacme sahip olduğunun bir göstergesidir. Öncelikle faaliyet gösteren bankalara ait bilanço rakamlarının tamamına ulaşamadığından sektörel büyüklüğü tespit için kullanılan aktif (pasif) toplamı rakamı olduğundan daha düşük bir rakamı gösterecektir. İkinci olarak, 1875 yılında şube açarak faaliyet gösteren Crédit Lyonnais'den itibaren Osmanlı ülkesinde şube açarak faaliyet gösteren yabancı banka şubelerinin finansal büyüklüğüne ilişkin veriler bulunmamaktadır. Söz konusu şubelerin faaliyetlerinin de dâhil edildiği düşünülürse Osmanlı bankacılık sektörünün rakamsal büyüklüğü doğal olarak daha da artacaktır.

⁴⁰⁷ LH, 20 Mayıs 1868.

⁴⁰⁸ LHEE, 28 Nisan 1889.

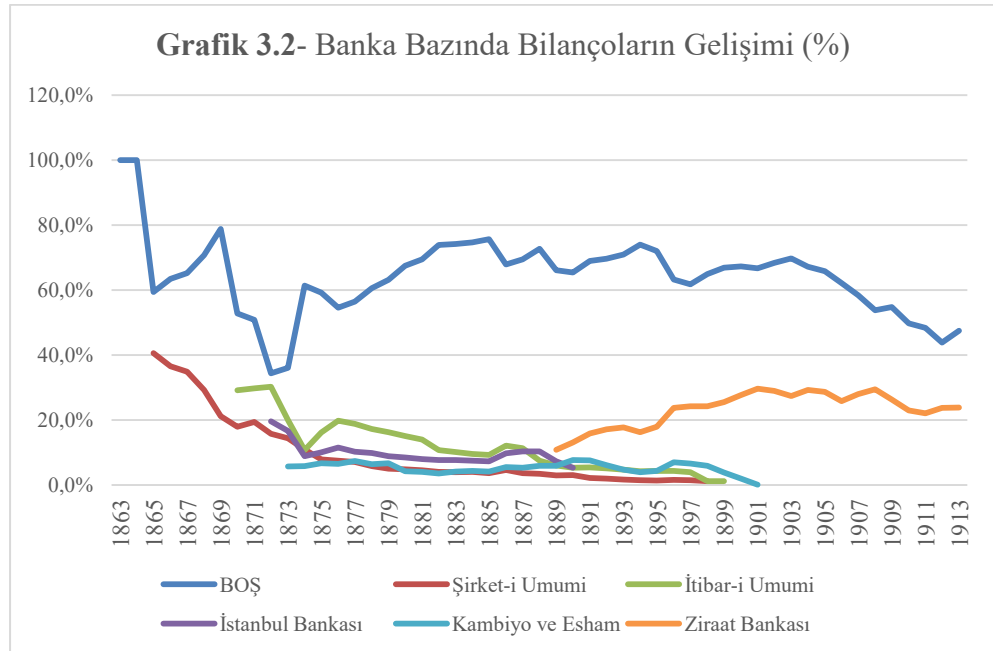

Sektörel büyüklüğün analizinde 1856-1914 dönemini alt dönemlere ayırarak değerlendirmek gereklidir. Sadece Osmanlı Bankası'nın faaliyet gösterdiği 1856-1862 alt döneminde sektörün bilanço büyüklüğü dönem başında 806.678, dönemin sonunda ise 1.527.988 Osmanlı lirasıdır. Bu dönemde adı geçen bankanın bilanço büyüklüğü 1858 yılında 2.062.049 liraya kadar yükselmiştir. İkinci alt dönem aralığı ise 1863-1888 olarak belirlenebilir. Bu dönemin özelliği 1863 yılında faaliyete geçen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve takip eden yıllarda birbiri ardına faaliyete geçen dört Galata bankasının sektörün neredeyse tamamını oluşturmasıdır. Bu dönemde sektörün ulaştığı en yüksek bilanço büyüklüğü 1874 yılında 29.595.122 Osmanlı lirasıdır. Osmanlı borçlarına ilişkin ödemelerin kısmen durdurulmasından bir önceki yıl olması nedeniyle istisnai bir niteliği olan bu rakam gözardı edilirse sektör 1871 yılında ilk kez 15 milyon Osmanlı lirası sınırına dayanmış 1876 yılında ise bu rakamın altına düşmüştür. İleride açıklanacağı üzere bilanço büyüklüğünü 15 milyon oradan da 30 milyon liralık sınıra dayanmasının nedeni moratoryum ilanına giden Osmanlı Devleti'nin borçlanma ihtiyacının bu dönemde hızlı bir şekilde artması,

gerek devletin bankalardan kullandığı avansların gerekse ihraç ettiği tahvillerin banka bilançolarında hızlı bir artışa neden olmasıdır. Zira hızlanmanın yaşandığı 1870 yılından bir yıl önceki bilanço büyüklüğü 11.7 milyon lira olup beş yılda sektörün bilanço büyüklüğü neredeyse üç katına çıkmıştır.

Üçüncü alt dönem olan 1889-1903 döneminin özelliği bir taraftan menafi sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüştürülmesi ile Selanik ve Midilli bankalarının sektöre girmeleri diğer taraftan sektörün önde gelen Galata bankalarından önce Şirket-i Umumi'nin (1893) sonrasında ise Kambiyo ve Esham Bankası ile birleşme nedeniyle İstanbul Bankası'nın (1894) sektörden çıkmasıdır. Bu dönemin sonuna gelindiğinde ise kalan diğer iki Galata bankası İtibar-ı Umumi ile Kambiyo ve Esham Şirketi de sektörden çıkmışlardır. Söz konusu dönem başında sektörel büyüklük yaklaşık olarak 20.6 milyon dönem sonunda ise 31.1 milyon Osmanlı lirasıdır. İstanbul Bankası ile Kambiyo ve Esham Şirketi'nin dönem başına ilişkin verileri eksik olduğu gözönüne alınarak, bu bankalara ait 1888 yılı aktif toplamları dikkate alındığında dönem başı verisinin yaklaşık 21 milyon Osmanlı lirası olduğu düşünülebilir. Sektörel büyüklüğü bu dönemde etkileyen en önemli olay 1895 yılında yaşanan borsa krizidir. Gerek bankaların menkul kıymetler karşılığı kullandıkları krediler gerekse kendi portföylerinde bulundurdıkları menkul kıymetlerin değerlerinde yaşanan ciddi düşüşler banka bilançoları üzerinde önemli derecede bozulma yaratmıştır. Mevcut veriler çerçevesinde 1895 yılında yaklaşık 28.6 milyon Osmanlı lirası olan sektörel büyüklük bu krizin etkisiyle takip eden yıl 23 milyon Osmanlı lirasına gerilemiştir. Bu daralma büyük oranda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin bilançosundaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Veri eksikliğinden dolayı krizin İtibar-ı Umumi ve Kambiyo ve Esham Şirketi'nin bilançolarında yarattığı olumsuz etkiyi ölçmek mümkün olmamakla birlikte bu bankaların da bilançolarının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile paralel ama daha küçük boyutta etkilenmiş olduklarını düşünmek yerinde olacaktır. 1904 yılından Birinci Dünya Savaşı'na başladığı 1914 yılına

kadar geçen süreyi içeren son alt dönem ise Galata bankalarının tamamen sektörden çıktığı, bunların yerini yeni kurulan yabancı bankalar ve İstanbul'da açtıkları şubelerinin aldığı, Suriye bölgesinde bankacılık faaliyetlerinin hızlandığı bir devredir. Bu dönemin sonlarına doğru milli bankacılık akımının ilk örnekleri İstanbul ve taşrada ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz konusu alt dönemin başlangıcında sektörel büyüklük yaklaşık 32.7, sonunda ise 55.9 milyon Osmanlı lirasıdır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin savaşın başladığı 1914 yılına ilişkin verisinin olmaması nedeniyle dönem sonu olarak 1913 yılı rakamı esas alınmıştır. Sonuç olarak ilk bankanın faaliyete geçtiği 1856 yılında 1 milyon Osmanlı lirasının biraz altında olan bankacılık sektörünün büyüklüğü 1913 yılında 56 milyon liralık bir büyüklüğe ulaşmıştır (**Ek:3**). Ancak dönem sonu rakamının banka bazında eksik olduğu ve yabancı banka şubelerinin büyük oranda dâhil edilmediği dikkate alınırsa sektörel büyüklüğün daha da yüksek bir rakam olacağı açıktır.

Bankaların sektörel büyüklük içerisindeki paylarına bakıldığında en önemli payın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye ait olduğu görülmektedir. Adı geçen bankanın sistem içerisindeki payı 1863-1914 döneminde sektörde faaliyette bulunan banka sayısındaki değişikliklere paralel olarak farklılaşmış, mevcut veriler üzerinden yapılan hesaplamalara göre %45'in altına hiç düşmemiştir. Galata bankalarının etkinliklerini sürdürdüğü 1890'lı yılların başlarına kadar Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den arta kalan payın neredeyse tamamını bu bankalar oluşturmuştur. Bunların kendi aralarındaki büyüklük sıralaması ise İtibar-ı Umumi, İstanbul Bankası, Şirket-i Umumi ve Kambiyo ve Esham Şirketi şeklindedir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyete geçmesinden bir yıl sonra faaliyete geçen Şirket-i Umumi 1875 yılına kadar 3 milyon liralık bir bilanço büyüklüğünü aşmasına karşın borç ödemelerinin kısmen durdurulduğu 1875 yılında bilançosu %50 oranında küçülmüş, tasfiye kararının verildiği 1890 yılına kadar küçülme süreci devam etmiştir. Unvanları zikredilen diğer bankalarda da küçülme yaşanmakla birlikte Şirket-i Umumi kadar dramatik bir küçülme yaşanmamıştır. Moratoryumun bankacılık sektörü üzerinde yarattığı tahribatın en belirgin göstergesi Galata bankalarının 1875 öncesi bilanço büyüklüklerini bir daha yakalayamamış olmalarıdır. Galata bankalarının küçülerek tasfiyeye gittikleri 1890'lı yıllarda büyüme sürecinde olan Ziraat Bankası sektörün ikinci büyük bankası konumuna yükselmiş, bu pozisyonunu Birinci Dünya Savaşı başlangıcına kadar devam ettirmiştir. 1895 krizi sonrasında bankanın sektördeki payı %25'e yükselmiş, 1914 yılına kadar devam eden dönemde payı genelde bu seviye civarında istikrar kazanmıştır. Zikredilen kriz yılından savaşın başlangıcına kadar devam eden dönemde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile Ziraat Bankası'nın bankacılık sektörü içerisindeki payı 2/3'ün üzerindedir. Yirminci yüzyılın başından itibaren faaliyet göstermeye başlayan ve sektördeki payları önem arzeden diğer bankalar ise Deutsche-Orientbank, Alman-Filistin Bankası ve Türkiye Milli Bankası'dır.

Osmanlı bankacılık sektörünün büyüklüğünün anlamlı bir şekilde yorumlanabilmesi için diğer ülkelerin bankacılık sektör büyüklüğünün bilinmesini gerektirir. Ancak bu tür bir karşılaştırmaya imkân tanıyacak veriler genelde bulunmamaktadır. Diğer taraftan ülkelerin bankacılık sistemlerinde farklı tipte bankalar ya da finansal hizmetler sunan kurumların varlığı bu tür karşılaştırmalar yapmayı güçleştirebilmektedir. Bunun yerine sektörün en büyük bankası olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin aynı dönemlerde değişik ülkelerde faaliyet gösteren bankalarla karşılaştırılması bize bazı ipuçları verebilir. Bu tür bir karşılaştırma için *The Economist* dergisinin düzenli olarak yayımlandığı istatistiklerden faydalanarak hazırlanan **Tablo 3.12** aşağıda yer almaktadır.

Londra'da şubesi bulunan yabancı bankaların özkaynak ve toplam aktiflerine ilişkin rakamlardan oluşan 1876 yıl sonu verilerine göre bankalar içinde en yüksek rakamlara Bank-ı Osmanî-i Şâhâne sahiptir. Bu kategoride daha fazla sayıda bankanın yer aldığı 1894 yıl sonunda ise adı geçen banka büyüklük sıralamasında üçüncüdür. Aktif büyüklük açısından ilk iki sırayı Deutsche Bank ve London & River Plate Banking'in aldığı listede Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi Hong Kong & Shanghai Banking Corp. (HSBC) takip etmektedir. Ancak sözkonusu yılda dikkat çeken husus özkaynaklar sıralamasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hem ilk iki hem de kendisini takip eden adı geçen bankalardan daha yukarıda yaklaşık 3 katlık bir özkaynağa sahip olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin yine büyük bankalar arasında yer aldığı görülmektedir. Aktif büyüklük sıralamasında Deutsche Bank'ın 110 milyon sterlin gibi muazzam bir büyüklüğe ulaştığı, bu bankayı Yokohoma Specie Bank (38 milyon sterlin), London & River Plate Banking (33 milyon sterlin), Anglo-Austrian Bank (30 milyon sterlin) ve Hong Kong & Shanghai Banking Corp. (25 milyon sterlin) izlemektedir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1913 yıl sonu itibarıyla aktif büyüklüğü tablodaki haliyle yaklaşık 18 milyon sterlinin üzerinde olup en yakın takipçisi olan London & Brazilian Banking ise 16 milyon sterlin büyüklüğe sahiptir. Londra'da

Tablo 3.12- Londra’da Şubesi Bulunan Yabancı Bankalar

Bankalar	1876		1894		1913-1914	
	Aktifler	Özkaynaklar	Aktifler	Özkaynaklar	Aktifler	Özkaynaklar
Anglo-Argentina			700.205	254.898		
Anglo Austrian Bank	3.863.000	1.920.000	7.563.179	1.702.877	30.038.988	5.729.542
Anglo Californian Bank	1.098.276	300.300	1.765.602	425.300		
Anglo Egyptian Bank			2.516.993	475.000	4.671.962	1.286.254
Anglo Foreign Banking Co.			5.827.449	520.000		
Anglo Italian Bank			94.124	76.500		
Bank of Egypt	671.078	250.000	1.020.025	355.000	10.528.986	4.343.700
Bank of Roumania	629.924	400.000	1.610.679	440.258	1.682.827	475.662
Bank of Tarapaca & London			2.014.078	530.000		
British Baking of South America			7.223.485	850.000		
Deutsche Bank Berlin			22.969.646	1.676.264	110.708.760	15.625.000
Hong Kong & Shanghai Banking Corp.			15.316.639	1.450.000	25.605.965	4.790.000
Imperial Of Persia			1.920.261	1.014.488	2.845.579	860.000
Imperial Ottoman Bank	7.194.060	5.000.000	16.895.295	5.439.436	17.284.390	6.250.000
Ionian Bank			897.830	315.507	2.940.757	553.656
London & Brazilian Banking			8.775.355	1.250.000	16.445.160	2.770.000
London & R.Plate Banking			18.007.647	1.750.000	33.618.785	3.800.000
London & San Francisco Banking			1.600.634	588.000		
London Bank Of Mexico			1.073.606	550.000		
London, Paris & American Ltd.			1.794.446	560.000		
National Banking of China			627.520			
National Bank of S.A. Republic			2.281.472	510.000		
Union of Spain and England			555.642	270.250		
Yokohoma Specie Bank			6.099.769	1.386.667	38.971.253	4.905.029

Kaynak: *The Economist*, 20 October 1877, 18 May 1895, 23 October 1915. **Not:** *The Economist*’te yayımlanan tablolardaki verilerden toplam aktife ilişkin rakamlar bankaların tüm aktif kalemlerinin toplamı olmayıp önemli aktif kalemlerin toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle bankaların toplam aktif rakamları daha yüksek rakamlardır. Bir karşılaştırma yapılmak istenirse örneğin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin tabloda yer alan sözkonusu üç yıla ilişkin toplam aktif rakamları sırasıyla 7.194.059, 19.603.918 ve 24.143.684 sterlindir. Tabloda yer alan rakamlardan sadece 1876 yılı verisi tam rakamı ifade etmektedir. Ayrıca 1913-14 verileri olarak yer alan rakamlar bazı bankalar için savaş yılı olması nedeniyle 1913 yıl sonu rakamlarından oluşmaktadır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin son verisi 1913 yılına ilişkin olup savaş yıllarına ait bilanço verileri bulunmamaktadır.

şubesi bulunan yabancı bankalar bazında yapılan bu karşılaştırma tasnifin adından da çıkarılacağı üzere dünya yüzeyindeki tüm bankalarla bir karşılaştırmayı içermemektedir. Bununla birlikte yapılan karşılaştırma Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kayda değer büyüklüğe sahip bir banka olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı bankacılık sektörünün büyüklüğü hakkında fikir verebilecek son bir karşılaştırma ise Osmanlı ekonomisi, kamu maliyesi ve nüfus büyüklüklerine ilişkin rakamlarla yapılacak bir karşılaştırmadır. Osmanlı Devleti için hesaplanan milli gelir, bütçe ve nüfus rakamları üzerinden yapılan karşılaştırmaya ilişkin bilgiler **Tablo 3.13**'te yer almaktadır.⁴⁰⁹

Tablo 3.13-Bankacılık Sektörü Büyüklüğünün Milli Gelir, Bütçe ve Nüfusa Oranı (Osmanlı Lirası)

	1880-82	1913-14
Osmanlı Bankacılık Sektörü	21.239.383	55.930.975
Kesinleşen Bütçe Rakamları	14.676.881	29.927.456
Milli Gelir	160.000.000	260.000.000
Nüfus	20.000.000	22.000.000
Bankacılık Sektörü/Bütçe	1,45	1,87
Bankacılık Sektörü/Milli Gelir	0,13	0,22
Bankacılık Sektörü/Nüfus	1,06	2,54

Kaynak: Akkuş, **a.g.m.**, s. 172; Pamuk, **a.g.m.**, s. 819. **Not:** Bankacılık sektör rakamları 1882 ve 1913 yıllarına ait konsolide aktif toplamıdır. Bütçe rakamları, 1881-82 ve 1913-14 mali yılı tahsilat rakamlarıdır. Milli gelir ve nüfus rakamları Pamuk'un ilgili yıllar için verdiği rakamlardır.

Yukarıda yeralan tabloya bakıldığında Osmanlı bankacılık sektörü Osmanlı Devleti'nin 1881-82 mali yılı bütçesi kesinleşen tahsilat rakamının 1,45, 1913-14 mali yılının ise 1,87 katı büyüklüğündedir. Diğer bir ifade ile bankacılık sektörü bütçe tahsilat rakamlarının yaklaşık 1,5-2 katıdır. Bu oranlar bankacılık sektörünün kabaca kamu kesiminden daha büyük bir tutarda olduğunu göstermektedir. Sektörün milli gelire oranı ise ilgili yıllar için sırasıyla %13 ve %22'dir. Türkiye'de finans sektörünün milli geliri

⁴⁰⁹ Yakup Akkuş, "Osmanlı devlet ve vilayet bütçeleri (1840-1913) nasıl okunmalıdır?", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 40 (Ağustos), 2013, ss.147-178; Şevket Pamuk, "Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820", **The Journal of Economic History**, Vol. 66, No. 3 (September 2006), ss. 809-828.

henüz aştığı günümüzle karşılaştırıldığında Birinci Dünya Savaşı öncesinde sadece bankacılık sektörünün milli gelirin %25’lik bir düzeyine ulaşması önemlidir. Menkul kıymetler borsası ve bankacılık dışı diğer finansal kurumlarla birlikte düşünüldüğünde bu oran biraz daha yükselecektir. Kişi başına düşen bankacılık hizmetleri ise 1880-1882 için yaklaşık 1, 1913-14 için 2,5 Osmanlı lirasıdır.⁴¹⁰

3.2.3. Kaynak Yapısı

Banka bilançosunun pasifi bir bankanın nereden kaynak sağladığını gösterir. Bu bölümün başında değinildiği üzere bankalar biri özkaynaklar diğeri borçlar olmak üzere iki yoldan kaynak sağlar. Özkaynaklar kalemi esas olarak, bankanın kuruluş aşamasında ve faaliyetinin ilerleyen dönemlerinde yapılan sermaye arttırmaları yoluyla hissedarlardan sağladıkları kaynaklardan oluşur. Bilançoda sermaye ile ilgili dikkat edilecek husus bunun ne kadarının ödenmiş olduğudur. Banka faaliyetine devam ettikçe elde edeceği kârlardan hissedarlara dağıtılmayıp bünyede bırakılan ve yedek akçe niteliğindeki fonlar da özkaynaklar içerisinde yer almaktadır. Bu kalemler kriz anlarında bankanın yüzyüze kaldığı kayıpların karşılanmasında kullanılan birer rezerv niteliğindedir. Bankaların kaynak sağladığı diğer bir yöntem ise borçlanma araçları ihraç ederek fon sağlamalarıdır. Günümüzde bunun için kullanılan en yaygın yöntem tasarruf sahiplerinden vadeli/vadesiz mevduat kabul etmektir. Mevduat kabulü dışında bankalar diğer bankalardan veya fon arz eden diğer kurumlardan

⁴¹⁰ 2016 yılı sonu verilerine göre sözkonusu rakam 34.217 liradır. Bankacılık sektörünün milli gelire oranı ise 1,05 düzeyindedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan bugüne geçen yaklaşık yüzyıllık bir sürede bankacılık sektörünün milli gelire oranı dört kat artmış bulunmaktadır. Kişi başına düşen bankacılık sektörü payını ise para sistemleri değiştiğinden karşılaştırmak zordur. Bunun yerine altın para sistemine dayalı Osmanlı lirası ile günümüz itibari Türk lirasıyla karşılaştırmak için altın ağırlık birimini kullanmak daha uygun bir sonuç verebilir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı lirasının 7.20 gram altından oluştuğu düşünüldüğünde 2,5 lira 18 gram altına eşdeğerdir. 2016 yıl sonu itibariyle altının gramı yaklaşık 130,3660 lira olup 2,5 Osmanlı lirasının karşılığı yaklaşık 2.350 liradır. Bu rakamın dört ile çarpılmasıyla oluşan 9.400 rakamı ise bugünkü 34.217 liranın yaklaşık %27’sine denk gelmektedir. Bunun anlamı Birinci Dünya Savaşı öncesi için hesaplanan kişi başına düşen bankacılık sektörü payının günümüz rakamlarına uyarlanmasıyla bugünkü seviyeden 4 kat daha düşük bir düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

kredi temin edebilmektedir. Bunun haricinde tahvil ihracı yoluyla bankalar fon sağlayabilmektedir. Söz konusu kaynaklar günümüz ticaret ve yatırım bankaları için borçlanma yoluyla kaynak temin etme şekillerini oluşturmakla birlikte 19. yüzyıl açısından söz konusu borçlanma yöntemlerinin bugünkü gibi önemli fon kaynakları olmadıkları görülmektedir. Zikredilen yüzyılla birlikte anonim şirket tipindeki ticaret bankalarının gelişmesiyle birlikte mevduat önemli bir kaynak olarak öne çıkmıştır. Özellikle vadeli mevduatın öne çıkmasından önce bankaların borçlanma yoluyla sağladıkları kaynaklar içerisinde müşterilerin cari hesaplar yoluyla bankada tuttukları fonlar önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra ihraç edilen menkul kıymetler ve alınan krediler de birer kaynaktır. Borçlanma yoluyla bankaların elde ettiği önemli bir kaynak sağlama yöntemi ise banknot ihracıdır. Bu durum özellikle banknot ihracının merkezileşmediği, bankaların kendi banknotlarını ihraç ettikleri ya da merkezileştiği halde banknot ihraç tekeline sahip bankaların aynı zamanda ticari bankacılık faaliyetinde bulunduğu 19. yüzyılda önemlidir. Banknot ihracının tek bir bankada konsolide olması ve bu bankaların ticaret bankacılığı faaliyetlerinden çekilmesi yani modern merkez bankalarına dönüşmeleriyle banknot ihracı yoluyla kaynak sağlama giderek önemini kaybetmiştir. Anonim şirket tipindeki mevduat bankalarının gelişmesiyle birlikte vadeli mevduat önemli bir kaynak halini almıştır.

Banka kaynak yapısının analizinde dikkat çeken en önemli konu borç ve özkaynak şeklindeki iki kaynağın bileşimin, diğer bir ifade ile bankanın faaliyetlerinin finansmanında kaldıraçın optimal seviyesinin ne olacağıdır. Kaldıraç konusu bankacılık alanında düzenlemeler, özellikle sermaye yeterliliğine ilişkin düzenlemelerle birlikte önem kazanmıştır. Bankaların elde ettikleri kaynakları kullanırken sermaye seviyelerine uygun ölçüde risk almalarını hedefleyen söz konusu düzenlemelerin temelinde bu husus yatmaktadır. Basel düzenlemeleri çerçevesinde günümüzde genel kabul gören oran banka özkaynaklarının risk ağırlıkları ile çarpılmış aktiflerinin toplamının asgari %8 olmasıdır. Söz konusu oran ise bankalar için kaldıraç

oranının yaklaşık olarak 12 olduğuna işaret etmektedir. Buna karşın halen etkileri devam etmekte olan global finansal krizinin başlıca sebebi bankaların sözkonusu oranın çok çok üzerinde bir kaldıracı sahip olmalarından kaynaklanıyor olması ise ilginçtir. Günümüz açısından geçerli olan bu seviyeler bankacılık regülasyonunun bugünkü seviyede olmadığı, özellikle banknot ihraç limitleri dışında kaldıracı sınırlamaya yönelik sermaye yeterliliği ve benzer düzenlemelerin bulunmadığı 19. yüzyılda kaldıracın daha düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir. Grossman'dan aşağıya alınan grafikte “Özkaynaklar/Toplam Aktifler” oranı 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında %40-50 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Ticaret bankacılığının gelişmesi ile birlikte bu oran azalış trendine girerek Birinci Dünya Savaşı öncesinde %10'lar seviyesine inmiştir. Diğer bir ifade ile kaldıraç 1:1 den 1:10'a ulaşmıştır. Bunun anlamı 19. yüzyılın ikinci yarısı başlarında bankalar kaynaklarının yarısını özkaynaklardan sağlarken Birinci Dünya Savaşı başlangıcına gelindiğinde ancak %10'unu tedarik eder hale gelmiş olmalarıdır. Adı geçen yazara göre bankacılık sektöründe kaldıraç kullanımının giderek artmasının temel nedeni ülkelerin finansal sistemlerinin giderek gelişmesidir. Bankaların faaliyetlerine ilişkin kamuoyuna daha fazla bilginin sunulması ve şeffaflığın artmasıyla birlikte bankayla iş ilişkisi içinde olan taraflarda oluşan güven bankaların daha düşük sermayelerle çalışmasına imkân tanıyabilmektedir. Bu ortama katkı yapan diğer bir neden ise sermayenin banka iflaslarıyla bağlantılı olduğunun düşünülmesidir. Diğer bir ifade ile bankalar için iflas riski düştükçe piyasa bankaların yüksek sermayelerle çalışmasını zorunlu görmemektedir. İflas riskinin azalmasında da finansal sistemin gelişip derinleşmesine paralel olarak bankaların geçmişte daha fazla likidite tutmanın maliyetlerinden kaçınma imkânlarına sahip olmaları etkindir. Para piyasası araçlarının gelişmesiyle bankaların likidite riskine karşılık normalde kasalarında (ya da bankalar nezdinde) tuttıkları fonlarını gelir getiren ve likiditeye dönüşme kabiliyeti yüksek varlıklara yatırımları mümkün hale gelmiştir. Diğer taraftan bankaların hem büyümesi hem de coğrafi olarak genişlemesi, bankacılık sektörünün paydaşlarının sistemin istikrarlı faaliyet

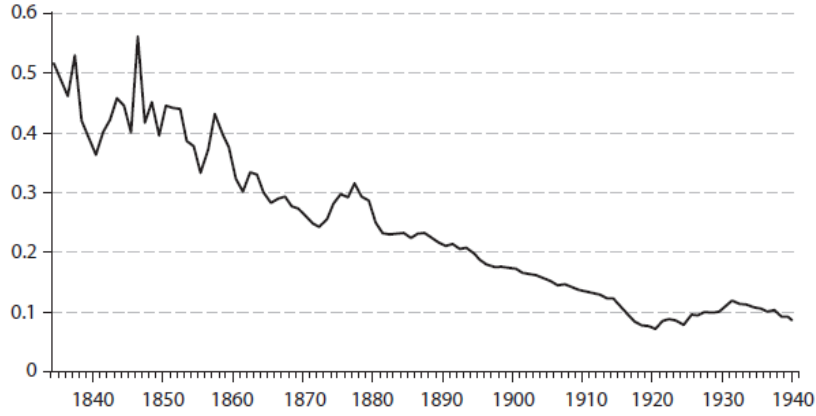
göstermesinde faydalarının olması ve bankaların sıkıntıya girmesi halinde kullanılan devlet güvenlik ağı (government safety net) iflas riskinin düşmesine katkıda bulunmaktadır.⁴¹¹

Grossman tarafından yapılan diğer bir teşhis ise 19. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde (1881-1914) spesifik sermaye yeterliliği düzenlemelerine sahip olmayan ülkelerdeki bankaların bu tür düzenlemelere sahip ülkelerdeki bankalara göre daha yüksek “Özkaynaklar/Toplam Aktifler” rasyosuna sahip olmalarıdır. İki ülke grubunun oranlarının aynı düzeye yaklaşması Birinci Dünya Savaşı başlangıcında gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile zikredilen zaman aralığında spesifik sermaye düzenlemelerinin yürürlükte olmadığı ülkelerde bankaların daha yüksek özkaynak yani daha düşük kaldıraçla faaliyette bulundukları görülmektedir. Grossman'a göre spesifik sermaye düzenlemelerinin daha yüksek bir kaldıracı işaret etmesinin muhtemel üç nedeni vardır. İlki, muhafazakar bankacılık uygulamaları ve son kredi mercii imkânlarının yerleşik olduğu ülkelerde bu tür uygulamaların olmadığı ülkelere göre bankaların daha düşük sermaye ile çalışabileceklerine dair piyasanın kanaatidir. Dolayısıyla sözkonusu uygulamaların olmadığı, iflas riskine dair kanaatin daha yüksek olduğu ülkelerde bankalar zorunlu olarak daha yüksek düzeyde sermaye tutmak durumundadır. İkincisi, piyasanın küçük bankalar için iflas riskinin daha yüksek olduğuna dair kanaatleri nedeniyle bu bankaların mecburi olarak daha yüksek sermaye ile faaliyet göstermek zorunda kalmalarıdır. Üçüncüsü ise, benzer bankacılık hizmetleri sunan kurumların farklı sermaye yeterliliklerine tabi tutulmuş olabilecekleridir.⁴¹²

⁴¹¹ Grossman, **a.g.e.**, ss. 147-149.

⁴¹² Grossman, **a.g.e.**, ss. 155-157.

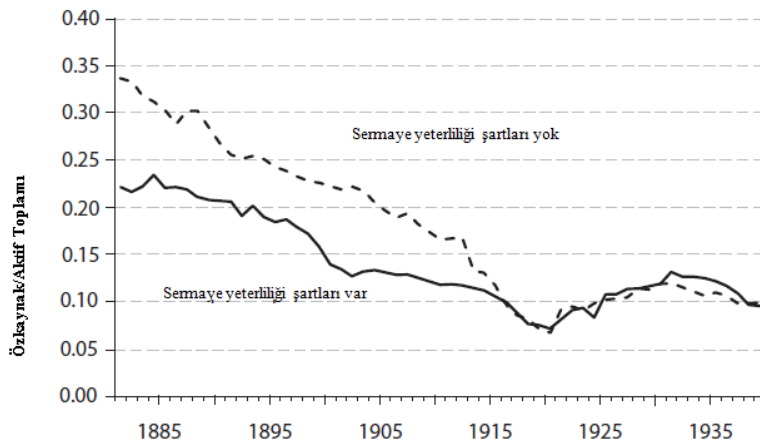
Grafik 3.3-Ortalama özkaynak-aktif toplamı oranı

Kaynak: Grossman, a.g.e., s.149.

Ortalama özkaynak-aktif toplamı oranı, 1834-1940. **Notlar:** *Ülkeler* (başlangıç tarihleri) ve *kaynaklar* : İsveç (1834), Sveriges Riskbank (1931) ve Legau of Nations (1938); Danimarka (1846), Danmarks Statistik (1969) ve Johansen (1985); Finlandiya (1862), *Suomen Tilastollinen Vuosikirja* (çeşitli); A.B.D., milli bankalar (1863), A.B.D. Ticaret Bakanlığı (1989); Kanada (1867), Curtis, Taylor, ve Michell (1931:3-4), ve Legau of Nations (1938); Belçika (1877, 1886 yılından itibaren), *Moniteur des Intérêts Matériels* (çeşitli); Almanya (1883), Deutsche Bundesbank (1976); İngiltere (1881), Sheppard (1972); İtalya (1890), Cotula ve diğ. (1996); Norveç (1900), Norges Offisielle Statistik (1948); Avusturya (1908), Butlin, Hall, ve White (1971).

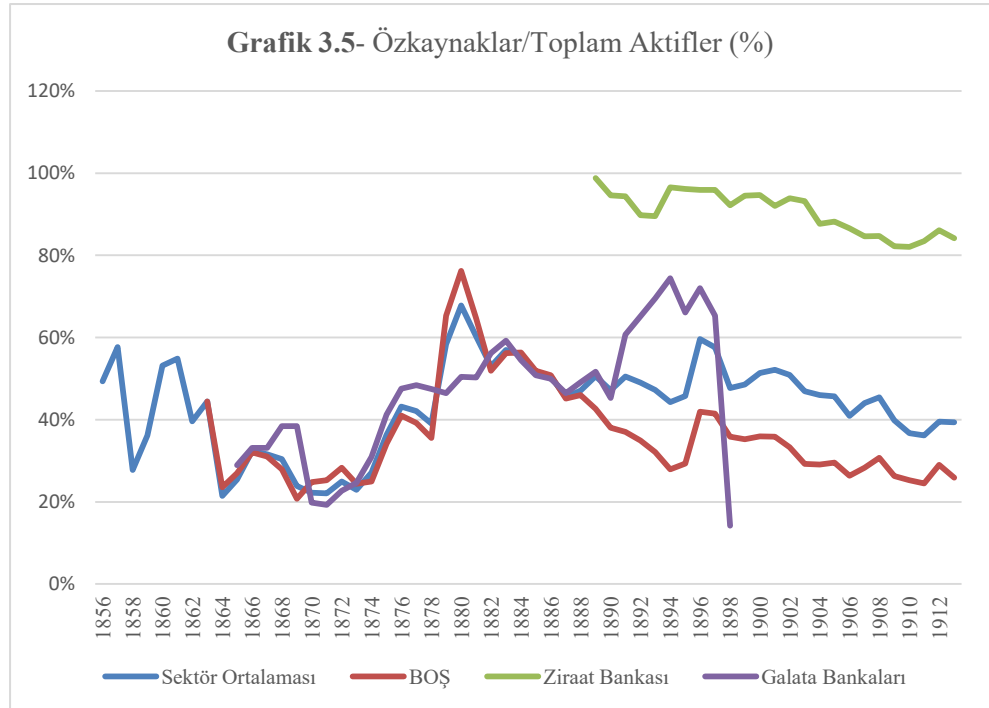
Grafik 3.4-Ortalama özkaynak-aktif toplamı oranı

Kaynak: Grossman, a.g.e., s.155.

Ortalama özkaynak-aktif toplamı oranı – sermaye yeterliliği şartları ve sermaye yeterliliği şartları olmadan, 1881-1939. Sermaye yeterliliği şartları olmadan : Avusturya, Belçika (veriler 1912 yılından itibaren), Almanya, Belçika, ve Norveç (1924 öncesi). Sermaye yeterliliği şartları : Kanada, Danimarka (1919 yılından itibaren), Norveç (1924 yılından itibaren), İsveç, ve A.B.D. Kaynaklar: Bkz. Grafik 3.3.

Osmanlı bankacılık sektörünün kaynak yapısını analiz etmek için çalışma dönemini alt dönemlere ayırarak incelemek gerekmektedir. Öncelikle sektörde faaliyet gösteren tüm bankaların genel eğilim olarak nominal sermayelerinin yarısı nispetinde ödenmiş sermayeye sahip olduklarının altını çizmekte yarar vardır. Dolayısıyla banka sermayelerine dair gerek nizamnamelerinde gerekse muhtelif kaynaklarda zikredilen sermaye rakamı hiçbir zaman fiili (ödenmiş) sermayeyi temsil etmemektedir. Bu nedenle banka bilançolarının pasif tarafında yer alan sermaye rakamlarından aktifte yer alan ödenmemiş sermaye rakamının indirilerek netleştirilmesi gerekmektedir. Sermayenin bilançonun pasifinde nominal olarak gösterilmesinin diğer bir sonucu banka bilançolarının gerçekte ödenmemiş sermaye tutarı kadar daha düşük bir rakamda olduğudur. Bankacılık sektörünün konsolide edilmiş rakamları üzerinden hesaplanan ve bankaların kaynak yapısını analiz etmeye yarayan Özkaynaklar/Toplam Aktifler rasyosunun dönem boyunca izlediği seyir aşağıda **Grafik 3.5**'te yer almaktadır (**Ek:4**).

Genel olarak bakıldığında sektörde sadece Osmanlı Bankası'nın faaliyette bulunduğu 1856-1862 alt döneminde rasyo oldukça istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bu dönemde rasyo en yüksek %58 (1857) en düşük %28 (1858) olarak gerçekleşmiştir. Bunun nedeni borçlar kalemindeki artış ve azalışlara bağlı olarak adı geçen banka bilanço büyüklüğünün hızlı artış ve azalışıdır. Zira bankanın özkaynak kalemleri bu dönemde istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin faaliyete geçmesinden Babıâli'nin borç ödemelerini kısmen askıya aldığı 1863-1875 alt dönemi rasyonun nispeten istikrar kazandığı ancak sektörün inceleme dönemi boyunca en düşük özkaynak seviyesiyle faaliyet gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde rasyo en düşük %21(1864) en yüksek %36 (1875) olarak gerçekleşmiştir. Dikkat çeken husus 1868 yılından 1874 yılına kadar rasyonun %25 civarlarında dolaşmasıdır. Babıâli'nin borç ödemelerinde en çok zorlandığı, faiz ödemelerini birkaç kez askıya alma noktasına yaklaştığı ve kısa vadeli finansman için bankalara sıklıkla müracaat ettiği bu dönem aynı zamanda kaldıracın 4 gibi değerle en yüksek noktaya ulaştığı bir devredir. Banka girişlerinin hızlandığı bu dönem borç ödemelerinin önce kısmen sonrasında tamamen askıya alınmasıyla birlikte sektörün ilk ciddi darbesini aldığı bir krizle sona ermiştir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile birlikte Galata bankalarının kaynaklarını büyük oranda Babıâli'yi finanse etmede kullanmaları ve ödemelerin askıya alınması ile birlikte bu alacakların resmen donuklaşması bankalar için ciddi bir darbe olmuştur. Gerek bankaların faaliyetlerinin eski hareketliliğini yitirmesi, bazı bankaların Avrupada'ki ortakları tarafından kurtarılması ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin ciddi sermaye arttırımına giderek özkaynaklarını güçlendirmesi rasyonun sektörün ilerleyen dönemlerde dahi şahit olmayacağı seviyelere yükseldiği bir döneme girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu faktörlerin etkisiyle özkaynak rasyosu 1875 yılından itibaren tırmanışa geçerek 1880 yılında %68 seviyesine yükselmiştir. Bu durum aynı zamanda 4 gibi oldukça yüksek bir seviyede olan kaldıracın yarımın altına (0,47) düştüğünü, yani bankaların mevcut faaliyetlerini büyük oranda özkaynaklarla finanse ettiğini göstermektedir. Rasyonun bu şekilde oynamasının temel nedenlerinden biri

zikredildiği üzere Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1875 yılındaki imtiyaz genişlemesiyle ödenmiş sermayesini ikiye katlaması ve yedek akçelerini güçlendirmesidir. Adıgeçen bankanın sektörün lideri ve özkaynaklar kalemindeki artış tutarının sektördeki diğer bankaların toplam özkaynaklarından daha büyük olması rasyonun bu derece oynamasının en önemli nedenidir.

1881 yılında Muharrem Kararnamesi'nin imzalanması ve borç ödemelerinin tekrar başlamasıyla birlikte bankacılık sektörü için Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden nispi bir istikrar dönemi yaratmıştır. Yeni döneme uyum sağlamakta zorlanan Galata bankalarının sektörden yavaş yavaş çıktığı, buna karşılık başka bankaların sektöre giriş yaptığı bu dönemde özkaynaklar rasyosunun istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu istikrarın bozulduğu tek dönem 1895 yılında patlak veren borsa krizinin yarattığı kısa süreli dalgalanmadır. 1875 krizinin yarattığı tahribat kadar büyük olmasa da bu kriz esnasında rasyo istikrar kazandığı %51-44 bandından saparak %60 (1896) seviyesine yükselmiş 1898 yılından itibaren %50-40 bandında istikrarlı bir iniş seyri izlemiştir. 1909 yılından itibaren ise %40 seviyesinin altına geçmiştir. Sözkonusu rasyo seviyesi sektör için kaldıraçın 1-1,5 olduğu yani bankaların faaliyetlerinin finansmanını 50/50 ya da 40/60 özkaynak-borç bileşimiyle sağladığı anlamına gelmektedir. Genel olarak, 1895 krizi dönemi hariç 1881 yılından itibaren rasyonun ılımlı bir iniş trendine girdiği söylenebilir. Grossman'dan iktibas edilen grafiklerdeki iniş trendine eşdeğer bir eğilim olmasa da rasyodaki iniş eğiliminin istikrarlı bir iniş olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu durum Grossman tarafından sözkonusu rasyonun düşme gerekçesi olarak ileri sürdüğü faktörlerle koşutluk arzedebilir. Dünya ölçeğinde olmasa da bankacılığın yeni bir gelişme evresine girmesi, Duyun-u Umumiye İdaresi'nin varlığı nedeniyle Avrupa finans piyasalarıyla yeniden kurulan iletişimin yarattığı bir istikrar ortamının sözkonusu inişte katkısının olduğu yorumu yapılabilir. Ancak kaldıraç seviyesinin diğer ülkelere göre daha düşük olması, diğer bir ifade ile kaynaklar içerisinde hala özkaynakların

daha yüksek bir yer kaplaması bankacılık sektörünün olgunlaşması ve para piyasası araçlarının gelişmişliği yönünden Osmanlı bankacılık sektörünün daha düşük seviyede olduğunun bir işaretidir.

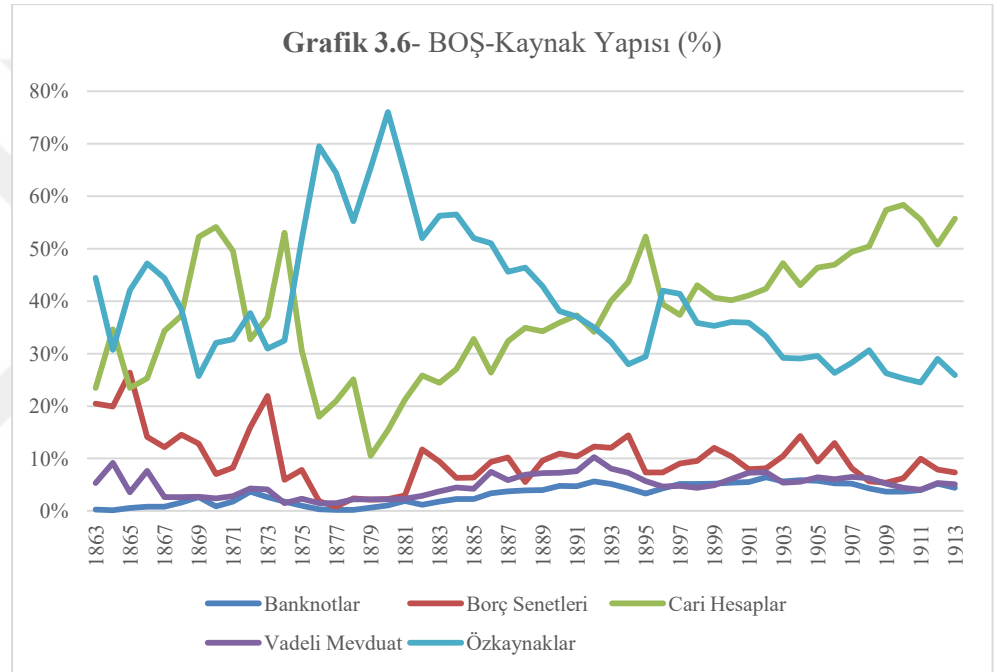
Bankacılık sektörüne ilişkin veri setinin yabancı kaynakların ayrıntılı analizine elverişli olmamasına karşın sektörel büyüklüğün önemli bir büyüklüğünü oluşturan ve verileri tam olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası'nın kaynak yapılarının incelenmesi genel olarak sektörde faaliyet gösteren bankaların kaynak yapıları hakkında genel bir fikir verebilir. Bu bankalardan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin hem banknot ihraç imtiyazına sahip olması hem yabancı sermayeli bir banka olması, Ziraat Bankası'nın ise hem bir sektör bankası hem de tamamen milli karakterde bir banka olması bankacılık sektörünün iki ucundaki büyük köşe taşları olarak görülebilir. Diğer bankaların kaynak yapılarının ise bu iki köşetaşının ortasında bir yerlerde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda da zikredildiği üzere Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'yi diğer bankalardan ayıran en önemli özellik banknot ihraç imtiyazına sahip olmasıdır. Bunun anlamı bu bankanın diğer bankalardan farklı olarak banknot ihracı yoluyla kaynak yaratma imkânına sahip olmasıdır. Banka nizamnamesinde ihraç edilecek banknotların ilk iki yıl için $1/2$ ' si, izleyen yıllarda ise $1/3$ 'ü oranında rezerv bulundurulmasına dair şart bankanın kasasında bulunduracağı nakit vb. rezervin azami ilk iki yıl 2 kat, devam eden yıllarda ise 3 katı kadar kaynak toplama imkânı bulunduğu anlamına gelmektedir. Banka bilançosunun pasifinin özkaynaklar-borçlar yönünden bileşimine bakıldığında yukarıda sektörün geneli için yapılan yorumlara paralel bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Bunun nedeni bankanın sahip olduğu bilanço büyüklüğünün tek başına sektörel eğilimi belirleme kapasitesine sahip olmasıdır. Bankanın faaliyete başlamasından Babıâli'nin borç ödemelerini askıya aldığı 1875 yılına kadar geçen dönemde özkaynak rasyosu %50-30 bandı arasında dalgalanmış, zikredilen yılda hem bankanın sermaye arttırımına gitmesi ve takip eden yılda yedek akçelerini

güçlendirmesiyle rasyo %80 sınırına doğru hızla yükselmiştir. Bu olağanüstü gelişmede bankanın gerek kredi gerekse menkul kıymet portföyünde faiz ve anapara ödemeleri 5 yıl boyunca askıya alınan yüklü miktarda alacağının bulunmasının da katkısı vardır. Gelir yarattığı en önemli plasman kalemlerinin bir kısmının donuk hale gelmesi, krizin iş dünyasında yarattığı daralma ve Avrupa piyasalarının Osmanlı Devleti'ne kapanması sonucunda bankanın kaynak yapısının büyük oranda özkaynaklara dayanır hale gelmesine neden olmuştur. Muharrem Kararnamesi'nin imzalanmasıyla sözkonusu olağanüstü konjonktür normalleşmeye başlamış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dönemde bu normalleşme seyrini bozan yegane gelişme 1895 yılında patlak veren borsa krizi olmuştur. 1875 krizinin daha küçük boyutlusu olarak düşünülebilecek bu krizde banka gerek kendi portföyünde bulundurduğu menkul kıymetler gerekse menkul kıymet alımlarını finanse etmek amacıyla açtığı kredilerden dolayı aktifinde sorunlar yaşamış, krizin piyasada yarattığı daralma bankanın özkaynak rasyosunun kriz öncesi indiği %30 seviyesinden %40'lara yükselmesine neden olmuştur. Yine de 1882-1914 döneminde bankanın özkaynak rasyosu %50'li seviyelerden %25'li seviyelere doğru inen bir eğilime sahne olmuştur.

Banka kaynaklarının ne kadarlık bir kısmının borçlanma yoluyla elde edildiğine gözetildiğinde özkaynak rasyosundaki gelişmelere bağlı olarak kriz dönemlerinde borçların kaynaklar içerisindeki yerinin düştüğü, istikrar ortamının tekrar oluşmasıyla birlikte payının artış trendine girdiği görülmektedir. Genel olarak 1863-1874 alt döneminde yabancı kaynakların pasif içerisindeki payı %50-75 bandında dalgalanırken, 1874 yılından sonra borç ödemelerinin kısmen askıya alınmasının yarattığı kriz ortamıyla 1880 yılında en düşük %23 seviyesine inmiştir. Bu yıldan başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kısa süreli 1895 borsa krizi nedeniyle yaşanan düşüş dışarıda bırakılırsa yükseliş trendi göze çarpmaktadır. Zikredilen dönemin sonunda rasyonun ulaştığı değer %74'tür. Bunun anlamı bankanın

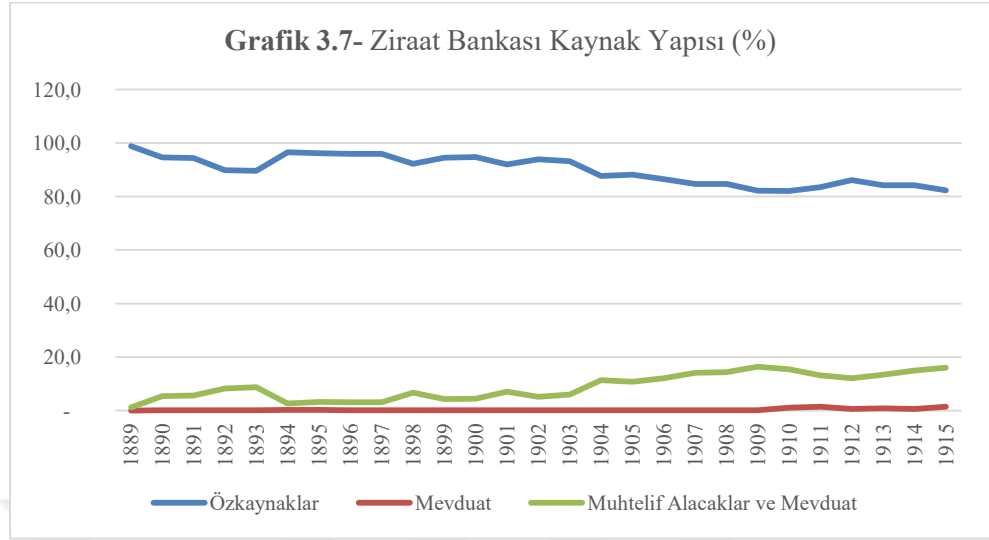
kaynaklarının yaklaşık %25'ini özkaynaklardan %75'ini ise yabancı kaynaklardan elde ediyor hale gelmesidir. Grossman tarafından aynı tarih için verilen %10-%90 özkaynak-borç kompozisyonuyla karşılaştırıldığında bankanın rasyo değerleri hala gelişmiş ülke ortalamalarının altında bir seviyededir. Bankanın finansal verilerinden hazırlanan **Grafik 3.6** bankanın yabancı kaynaklarının hangi borçlanma kalemlerinden oluştuğunu göstermektedir.

Yukarıda yer alan grafiğe bakıldığında bankanın borçlanma yoluyla sağladığı en önemli kaynak alacaklı cari hesaplardır. Günümüz anlamında vadesiz mevduat olarak düşünülebilecek bu kalem bankanın kaynaklarını büyük oranda ticaret dünyasından elde ettiğinin de bir kanıtıdır. Bu kalemin toplam yabancı kaynaklar içerisindeki payı 1863-1914 döneminde genel olarak, ilk birkaç yıl dışarıda bırakılırsa, %50-80 bandında dalgalanmıştır. İkinci önemli kalem olan borç senetleri ise, benzer şekilde bankanın ilk faaliyet dönemine ait birkaç yıl istisna edilirse, genel olarak %20-10 bandında seyretmiştir. Vadeli mevduatlar ise %10 seviyesi geçmeyecek

şekilde bir seyir izlemiştir. Sistemin en büyük ve yaygın şube ağına sahip bankası olduğu gözönüne alındığında bir servet saklama biçimi olarak vadeli mevduat tipinin henüz emekleme aşamasında olduğu söylenebilir. Kaynak kalemleri arasında en şaşırtıcı oranlar ise banknot ihracından sağlanan tutarlardır. Bankaya bahşedilen imtiyaz nedeniyle belki de kaydadeğer bir kaynak yaratması beklenen bu kalem muhtemelen bankanın muhafazakar ihraç politikası ve ihraçların sadece İstanbul ve İzmir şubeleriyle sınırlı tutulmasının bir sonucu olarak son sırada kalmıştır. İhraçların genel olarak düşük kaldığı 1863-1878 döneminde bu kalemin yükseldiği en yüksek seviye %6 ile 1872 yılında gerçekleşmiş, dönemin son yılında %0,5'e düşmüştür. Bankanın ilk faaliyet yılı değerine dönüş anlamına gelen bu düşüşün nedeni 1875 yılı krizini takip eden dönemde Babıâli'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın finansmanı amacıyla kaime ihracına gitmesi, sözkonusu olağanüstü kriz ve savaş ortamında bankanın banknotlarının hamilleri tarafından madeni paraya (hard currency) dönüştürülmüş olmasıdır. Savaşın bitimiyle birlikte kaimelerin hükümet tarafından tedavülden alınması ve 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'nin imzalanmasıyla birlikte koşulların olağan hale dönüşmesiyle sonucunda banknot ihracı da istikrarlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Banknot ihracından sağlanan kaynaklar 1902 yılında %11 seviyesi ile en yüksek değere ulaşmış olsa da genel olarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde %5-%10 aralığında kalmıştır.

Bankacılık sektörünün diğer köşetaşı olan Ziraat Bankası'nın kaynak yapısı ise **Grafik 3.7**'de görüldüğü üzere nevi şahsına münhasır bir yapı arz etmektedir. Bankanın faaliyete geçtiği 1888 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede kaynak yapısı büyük oranda özkaynağa dayalı olmuştur. Zikredilen dönem boyunca özkaynak rasyosunda düşüş eğilimi yaşansa da bu oran hiçbir zaman %80 seviyesinin altına düşmemiştir. Özkaynaklar dışında kalan yabancı kaynakların neredeyse tamamı Muhtelif

Alacaklar başlığı altında yeralan rakamlardan oluşmaktadır. Bu kalemler zikredilen dönem içerisinde yavaş yavaş artarak 1904 yılından itibaren %10 seviyesinin üzerine çıkmıştır. Mevduat kaleminin payı ise dikkate alınmayacak derecede küçüktür.

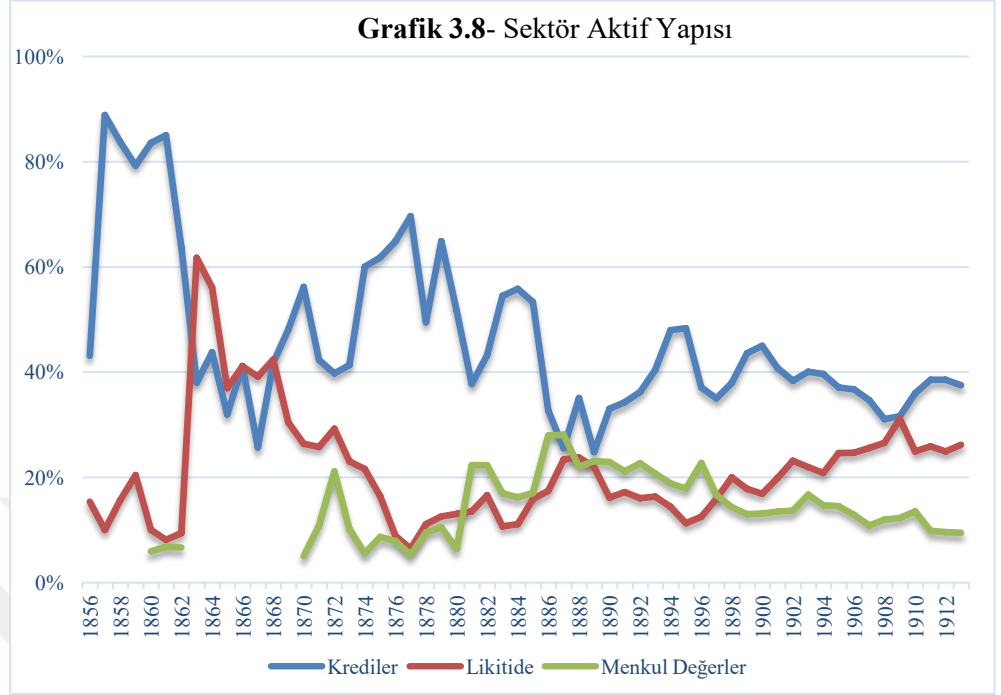
Osmanlı bankacılık sektörünün gelişmiş ülkelere nazaran daha düşük kaldıraçla çalışmasının nedeni bir servet/tasarruf değerlendirme yöntemi olarak vadeli mevduat kaynağının kaynak yapısı içerisinde fazla yer kaplamaması, bu kültürün yeni yeni gelişmesidir. Bu durumda bankaların yabancı kaynak yapısı daha çok ticaret dünyası üzerinden yaratılan kaynaklara bağımlı kalmıştır. Diğer taraftan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kaynak yaratma aracı olarak banknot ihracında oldukça muhafazakar davranması, kaime nedeniyle yaşanan krizlerin halk nezdinde kâğıt paraya karşı yarattığı güvensizlik, şube ağının ülke düzeyinde yavaş yavaş ilerlemesi ve genel olarak halkın servet düzeyinin düşüklüğü ve mevcut tasarruflarını değerlendirme şekilleri de bu süreçte etkili olmuştur. Nihayetinde zikredilen olası faktörler bankacılık sektöründe kaldırılacak gelişmiş ülkelere göre daha düşük kullanılmasına yol açmıştır. Bu faktör bankacılık sektörünün büyüme hızını da yavaşlatmış görünmektedir.

3.2.4. Plasman Yapısı

Bilançonun aktifi, borçlanma (banknot dahil) araçları ihracı ve özkaynaklar yoluyla sağlanan kaynakların banka tarafından hangi alanlarda değerlendirildiğini gösterir. Bir finansal aracı olarak bankanın temel faaliyeti para ticareti, yani karşılığında temettü ya da faiz ödeyerek sağladığı kaynakları faiz, temettü, komisyon ve alım-satım geliri elde edecek şekilde değerlendirmesidir. Genel olarak bankalar topladıkları kaynakları likit değerler, krediler ve menkul kıymetler olmak üzere üç temel alana plase ederler. Likit değerler en az gelir sağlayan bir plasman kalemi olup bankanın anlık ve kısa vadeli yükümlülüklerini karşılamak amacıyla tutulan nakit ve her an nakde dönüştürülebilecek değerlerden oluşur. Bankanın temel plasman kalemi ise kredilerdir. Bankalar kaynaklarını büyük oranda fon ihtiyacı içerisinde bulunan müşterilere ödünç verirler ve karşılığında faiz geliri elde ederler. Bu açıdan bakıldığında krediler bankanın faiz geliri yarattığı en önemli plasman kalemidir. Krediler gibi gelir getiren diğer temel plasman kalemi ise menkul kıymetlerdir. Bazı durumlarda bankalar portföylerinde faiz ve temettü geliri ya da alım-satım kârı elde etmek amacıyla tahvil, hisse senedi vb. menkul değerler bulundurabilirler. Kısa vadeli yatırım amacıyla tutulan menkul kıymetler portföyü daha çok alım-satım kârı yaratır bir özelliğe sahip olduğu gibi menkul kıymet borsasının varlığı halinde bu değerler kredilere göre daha kısa sürede ve kolaylıkla nakde dönüştürülmeleri nedeniyle banka üzerindeki likidite baskısının azaltılmasına katkı sağlar. Bunun aksine uzun vadeli yatırım amacıyla oluşturulan portföyler yoluyla bankalar tahvillerin faiz ödemelerinden yararlanırken hisse senetleri karşılığında da temettü geliri elde ederler. Hangi amaçla olur ise olsun menkul kıymetler portföyü, ikincil piyasaların varlığı halinde, bankanın fonlarını gelir getirici şekilde değerlendirebildiği fakat aynı zamanda kısa sürede likidite sağlayabileceği bir plasman kalemi olması nedeniyle önemlidir. Zikredilen üç temel plasman alanı haricinde bankalar işlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları ölçüde gayrimenkul ve menkul mallara para yatırmak

durumundadır. Kredi olarak plase edilen fonların tahsil edilememesi sonucunda kredinin teminatında yer alan gayrimenkul ya da menkul malların borca mahsuben banka tarafından edinilmesi de mümkündür. Genelde bankaların bu alana plase ettikleri tutarlar aktif toplamı içerisinde önem arzedecek bir büyüklüğe sahip değildir. Hatta bu kalemlerin payının yükselmesi bankanın sağlığının bozulduğuna bir işaret olarak görülmektedir. Bunlar bankanın genel merkezi ve şubeleri için edineceği gayrimenkuller olabileceği gibi gündelik bankacılık faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kullanılan menkul mallar ve sarf malzemeleri de olabilir. Genel olarak bu şekilde edinilen malların bankaya gelir getirici bir karakteri bulunmamakta, sadece bazı malların satışı halinde gelir yaratılabilmektedir. Özellikle, bankanın tasfiyeye gitmesi durumunda mevcut menkul ve gayrimenkuller tasfiye masasına ilave bir katkı sağlayabilir.

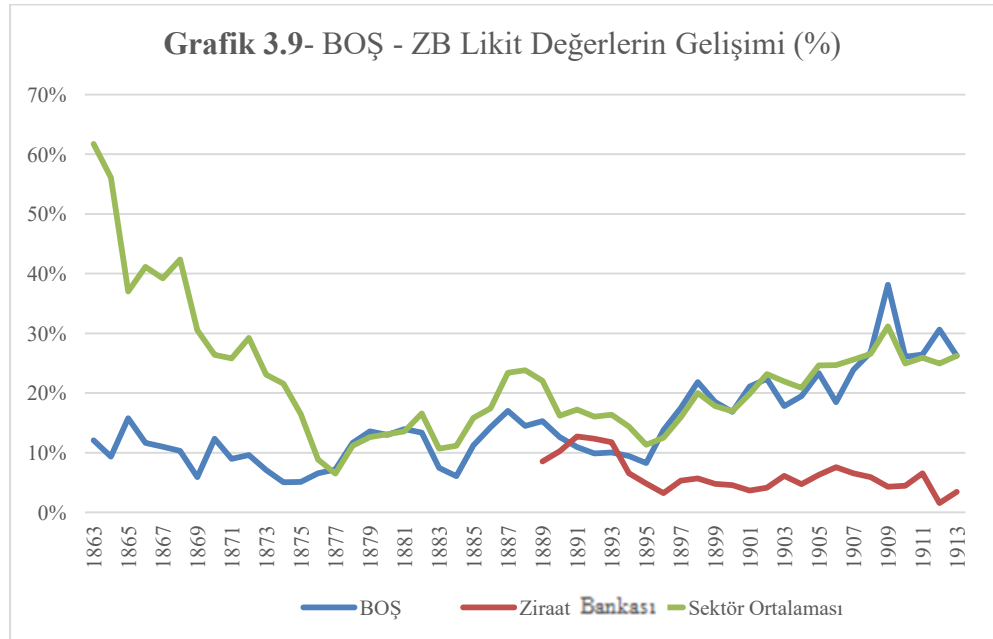
Banka aktif yapısına ilişkin bu genel bilgiler anonim şirket tipinde mevduat bankalarının gelişmeye başladığı 19. yüzyıl için de geçerlidir. Günümüzden en belirgin farkı finansal sistemlerin seviye olarak bugünkü kadar derinleşmiş ve gelişmiş olmamasıdır. Bunun anlamı bankaların kullanabileceği plasman çeşitliliğinin daha az olması ve atıl olarak kasalarında bir gelir elde etmeksizin tutmak zorunda oldukları likiditelerini gelir getirir şekilde değerlendirebilecekleri para piyasası entrümanlarının daha kısıtlı olmasıdır. Osmanlı bankalarının kaynaklarını ne şekilde değerlendirdikleri aşağıda yeralan **Grafik 3.8**'den izlenebilir (**Ek:4**).

3.2.4.1. Likit Değerler

Bankacılık faaliyetinin asli unsurlarından birisi likiditedir. Bu kavram bankacılık faaliyetin doğasından kaynaklanan bir unsur olup bankaların anlık ve kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama kabiliyetini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu bölümün başında da izah edildiği gibi bankaların borçlanma araçları ihraç ederek topladıkları kaynaklar nedeniyle likidite konusu gündeme gelmektedir. Bilançonun pasifinde, özellikle, her an (vadesiz mevduat gibi) talep edilebilir veya kısa vadeli (vadeli mevduat gibi) yükümlülüklerinin varlığı bankaları topladıkları kaynakların belirli bir kısmını nakit olarak kasalarında tutmaya zorlamaktadır. Zira bir bankanın bu tür yükümlülüklerini karşılayamaması o bankanın temerrüt haline düştüğünün bir göstergesidir. Bir müşterinin bankaya gelip yatırdığı parayı alamaması, bu haberin piyasaya yayılarak bankaya hücumu (bank run) dönüşmesi bankanın iflas etmesine neden olabilir. Bir bankanın aktifleri ne kadar sağlam ve kaliteli olursa olsun likidite riskinden dolayı iflasa sürüklenmesi mümkündür. Bu durum likidite yönetiminin bankacılık

sektörü için ne kadar hayati olduğunu gösterir. Günümüzde menkul kıymetleştirme, organize borsaların yaygınlığı ve merkez bankası operasyonlarının varlığı bankaların kasalarında daha az nakit tutarak likiditelerini yönetmelerine imkân sağlamaktadır. Ondokuzuncu yüzyıla gidildiğinde bu tür imkânların olmayışı bankaların günümüzden daha yüksek bir oranda likidite ile çalışmak zorunda olduklarına işaret etmektedir. Banknot ihracının konsolide olmadığı ya da konsolide olsa bile banknot ihraç imtiyazına sahip bankaların ticaret bankacılığı faaliyetine devam ettiği 19. yüzyılda yüzyılda bu unsur likidite baskısı yaratan en önemli kalemdir. Anonim şirket tipindeki ticaret bankalarının gelişmesi ve mevduat kaleminin en önemli kaynak haline gelmesiyle mevduatların likidite baskısı yaratan kalem haline dönüşmesine neden olmuştur. Her halükarda bankaların kaynak yapısından kaynaklanan likidite baskısı banka yöneticilerinin aşırı risk almalarını dizginleyen bir tehdit unsuru olup plasman politikasını belirleyen bir güçtür. **Grafik 3.9**'da Osmanlı bankacılık sisteminin iki köşetaşı olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası'nın likit değerlerinin aktif payları karşılaştırılmıştır.

Bu bankaların karşılaştırılmasının nedeni ikisinin de nevi şahsına münhasır bankalar olmasıdır. Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne hem ticaret bankası hem de emisyon bankasıdır. Banknot ihraç imtiyazına sahip olması sistemdeki diğer bankalara göre bankanın likidite yönetiminin daha hassas bir noktada olduğunu göstermektedir. Mevcut düzenleme gereği banka faaliyetinin ilk iki yılında ihraç ettiği banknotların 1/2'si takip eden yıllarda ise 1/3'ü kadar kasasında nakit rezerv bulundurmak zorundadır.⁴¹³ Bu düzenleme otomatik olarak bankayı belli bir rezerv seviyesi ile çalışmaya zorunlu tutmaktadır. Banka daha ilk faaliyete geçtiği tarihten itibaren bu baskıyı hissetmiş, banknot ihracı nedeniyle muhafazakar bir likidite politikası izlemek zorunda kalmıştır. Örneğin, bankanın banknotlarını ihraç etmeye başlayacağı 1863 yılının son günlerinde banknotların karşılıklarının kaimeler gibi ödenmeyeceğine dair piyasaya yayılan söylentiler bankayı oldukça tedirgin etmişti. Yine, 1894 yılı ortalarında bankanın ihraç ettiği 5 liralık banknotun piyasada sahtesinin bulunması banknot hamillerinin bankaya hücumuna neden olmuştu.⁴¹⁴

Savaş, devletin borç ödemelerini askıya alması ya da borsada yaşanan kriz gibi büyük siyasi ve iktisadi olaylar nedeniyle piyasalarda krizin derinleşmesi nedeniyle bankaya hücumların önünü alabilmek için hükümetler banknotların konvertibilitesini askıya alabiliyor, bankacılık tatili ilan edebiliyor ve menkul kıymet borsalarını kapatabiliyordu. Bankacılık sektörünün en büyük kriz tecrübesi Babıâli'nin 1875 yılında borç ödemelerini kısmen askıya alması ile yaşandı. Piyasalarda çok ciddi çalkantıya neden olan bu karar Dersaadet Tahvilât Borsası'nda çöküntüye neden olduğu gibi, krizden etkilenen kişi ve kuruluşlar banknotlarını madeni paraya çevirmek için Bank-ı Osmanî-i Şâhâne şubelerine hücum etmesine yol açtı. Söz konusu hücum bankanın likiditesini önceden güçlü tutması sayesinde sorunsuz atlatılabildi. Osmanlı finans tarihinin en büyük krizinin

⁴¹³ Al, Akar ve Bayraktar, **Merkez Bankası Arayışları**, s. 210. Ayrıca bankanın tuttuğu rezerv miktarlarının çeşitli değişkenlerle karşılaştırıldığı grafikler için bkz. Eldem, **a.g.e.**, ss. 511, 516, 521-522, 524-525, 529.

⁴¹⁴ **TA**, 19 Kasım 1863; **LHEE**, 9 Temmuz 1894; **TH**, 9 Temmuz 1894.

yaşanmasına rağmen Babîâli konvertibilitenin askıya alınması ve borsada takas işlemlerinin belli bir süreyle ertelenmesi (moratoryum) gibi olağanüstü önlemlere başvurmadi. 1895 yılının ikinci yarısında Dersaadet Tahvilât Borsası'nda patlak veren büyük krizde ise hükümet daha sert tedbirler almak zorunda kaldı. Borsa takas işlemleri için 120 günlük moratoryum ilan edilirken Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye olası bir hücumun önünü alabilmek için 1 ay süreyle banknotların konvertibilitesi askıya alındı. Benzer bir uygulamaya Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle gidilmişti. Hükümet Avrupa borsalarının kapanmasına paralel olarak 1 Ağustos 1914 tarihinde Dersaadet Tahvilât Borsası'nı kapatmış, 3 Ağustos tarihinde yürürlüğe sokulan *Te'cîl-i Duyûn Kanun-ı Muvakkat* ile bütün bankaların yükümlülükleri 1 ay süreyle dondurulmuştu. Geçici kanunun yürürlük süresi yapılan uzatmalarla savaşın sonuna kadar devam etmişti. Diğer taraftan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin banknot hamillerine ve mudilere yapmış olduğu kısmi ödeme uygulaması, piyasada yayılan söylentilerle bankalara hücumu neden olmuştu. Finansal bir kaosa dönüşen sorun bankaların kapanması, adı geçen banka için ise polis ve jandarmanın olaya müdahale etmesiyle sonuçlanmıştı.⁴¹⁵

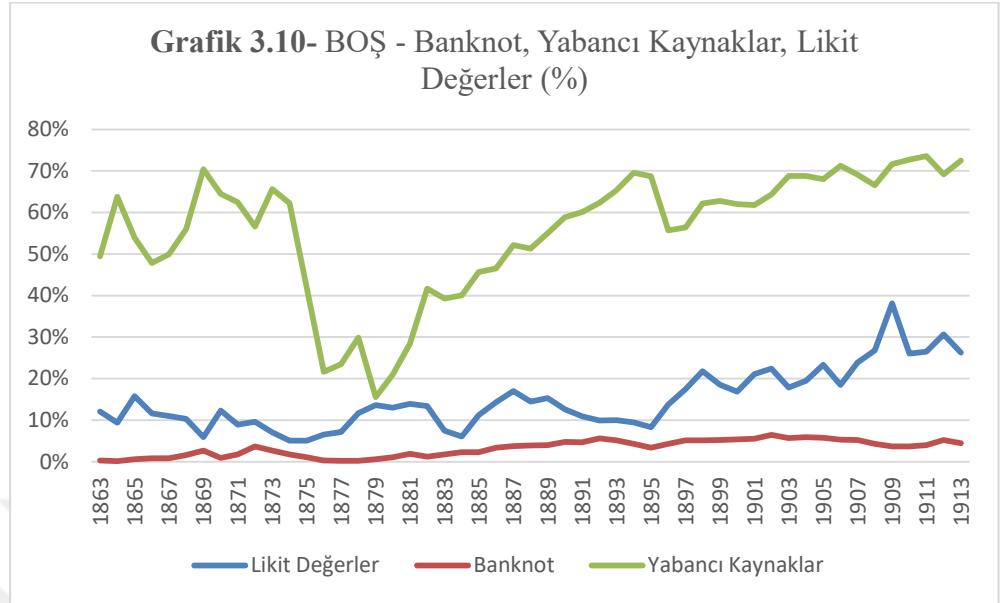
Likidite baskısına yönelik yukarıda zikredilen olaylar banknot ihraç imtiyazına sahip Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin likit değerlerinin neden toplam aktifleri içerisinde yüksek bir paya sahip olduğunun göstergesidir. Daha genel bakıldığında ise bankanın likidite seviyesini belirleyen temel faktör ilk etapta bilanço pasifinin özkaynak-yabancı kaynak bileşimi, ikinci etapta ise yabancı kaynakların vade bileşiminin nasıl olduğudur. Bankanın likit değerlerinin toplam aktiflere oranının değişim seyrine bakıldığında 1875 krizi öncesinde oranın %60-%40 bandında dalgalandığı, ancak 1873 yılından itibaren hızla düşüşe geçerek 1877 yılında %12 değeri ile dip noktasına ulaştığı görülmektedir. Bu düşüşte 1875 krizinin yarattığı olumsuz

⁴¹⁵ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 47, 83-84, 188.

ortamın katkısı büyüktür. Oranın genelde %20 seviyesinde seyrettiği bu dönem 1884 yılından itibaren tekrar bir yükseliş trendine girmiş, 1888-1889 döneminde %36'ya kadar yaklaşmıştır. Rasyonun tekrar inişe geçtiği bu trendin ikinci dip noktası (%15) ise 1895 Borsa krizinin yaşandığı yıldır. Bu tarihten sonra tekrar yükseliş trendine giren oran 1909 yılında %50'nin üzerine çıkmış, bu tarihten sonra ise 50-40 bandı arasında kalmıştır. Nihayetinde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne, hem banknot ihracı hem de pasif kompozisyonunun yapısı nedeniyle yüksek likidite seviyesi ile çalışmak durumunda kalmıştır. Hisse senedi ve tahvillerin alım satımının yapıldığı Galata- Dersaadet Tahvilât Borsası'nın varlığı bankanın menkul kıymetler portföyünün likiditasyon kabiliyetini arttırdığı düşünülebilir. Krizin derinleştiği durumlarda likit kaynakların tükenmesi halinde menkul kıymet kalemlerinin likiditasyonuna başvurulabilecektir. Ancak, bankanın muhafazakar bankacılık uygulamalarını benimsemesi, bu kapsamda likiditesini sürekli güçlü tutması bu tür bir önleme başvuracak noktaya gelinmediğini göstermektedir. Diğer taraftan bankanın sektör içerisindeki ağırlığı ve milli banka olması bu tür bir önleme başvurulmadan önce hükümeti önlem atmaya sevketmiştir. Hükümetin konvertibilitateyi askıya alma kararlarını bankanın böyle bir noktaya gelmesini engellemek için alınmış olağanüstü tedbirler olarak düşünmek yerinde olacaktır. **Grafik 3.10'a** gözetildiğinde bankanın banknot ihracında muhafazakar davranması nedeniyle likit değerlerin seviyesini belirlemede temel belirleyici olmadığı görülmekte, daha çok toplam kaynaklar içerisinde yabancı kaynakların artışının likit değerlerde artışa neden olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁶

Ziraat Bankası'nın likit değerlerinin aktif içerisindeki payının seyrine bakıldığında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den oldukça farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Bunun nedeni bu bankanın özelliği nedeniyle adı geçen

⁴¹⁶ Eldem'in çalışmasında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne likit değerleri içerisinde kasa mevcudu, her ana likiditeye dönüşebilecek menkul kıymetler ile ihbarsız temin edilebilecek paraların yanısıra ödenecek ticari senetler de likit değer olarak dikkate alınmıştır. Bkz., **a.g.e.**, ss. 495-496. Bu çalışmada likit değerler ilk iki kalemden oluşmaktadır. Adı geçen yazarın sistematığı dikkate alındığında bankanın likit değerlerinin toplam aktif içerisindeki payı doğal olarak daha da yükselecektir.

bankaya göre tam karşı bir noktada duruyor olmasıdır. Öncelikle banka banknot ihraç imtiyazına sahip olmadığından yasal olarak kasasında belli bir oranda rezerv tutmak zorunda değildir. İkinci önemli nokta ise Ziraat Bankası'nın pasifinin özkaynak-yabancı kaynak kompozisyonu Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'den oldukça farklı olup, kaynak yapısı büyük oranda özkaynaklara dayalıdır. Özkaynakların toplam pasif içerisindeki payının %80 seviyesinin üzerinde bulunması banka üzerinde likidite baskısı yapacak bir faktörün bulunmadığını göstermektedir. Bu durumun doğal sonucu ise bankanın likit değerlerinin toplam aktifler içerisindeki payının, ilk faaliyet yıllarında tesadüf eden birkaç yıl dışarıda tutulursa genelde %8-%2 bandındadır. Sektörde faaliyet gösteren bankaların da sahip oldukları özellikler nedeniyle sistemin iki ucunda duran bu iki bankanın değerlerinin arasında; ancak, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye daha yakın değerlerde bulunması beklenmelidir. Sektörel ortalamanın Ziraat Bankası'ndan daha çok Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin değerlerine yakın bir seyir izlemesi buna bir işarettir. Diğer taraftan adı geçen bankanın sektör içerisindeki ağırlığının ortalama değerleri belirleme kapasitesi de bu durumun oluşmasına katkıda bulunmuştur.

3.2.4.2. Krediler

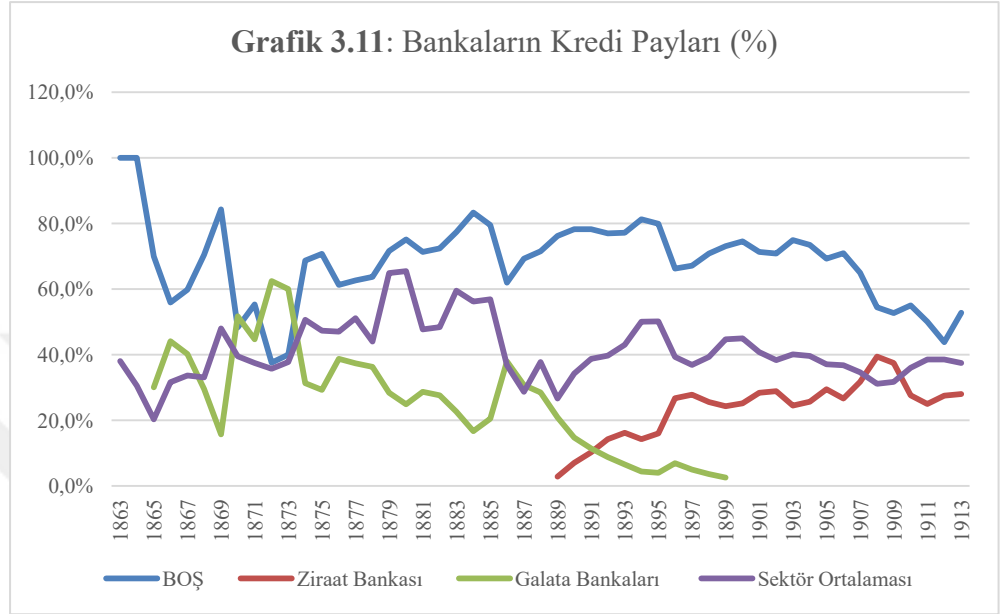
Bankacılık faaliyetinin doğası gereği en önemli plasman kalemi kredilerden oluşmaktadır. Osmanlı bankacılık sektörünün aktif yapısına bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Krediler rakamı altında konsolide edilen işlemler genel olarak cari hesaplar, avanslar, muhtelif krediler ve ticari senetler karşılığında yapılan işlemlerden oluşmaktadır. Osmanlı bankalarına ilişkin bilanço örneklerinin anlatıldığı kısımda zikredildiği üzere kredi rakamının alt detay bazında analize tabi tutmak zordur. Bankalar tarafından kullanılan hesapların standart olmaması bu analize engeldir. Kredilerin genel seyrine bakıldığında sektörde sadece Osmanlı Bankası'nın faaliyette olduğu 1856-1862 dönemini, takip eden dönemlerden ayrı tutarak analiz etmek gereklidir. Bunun nedeni bilanço aktifinde yer alan Krediler ve Menkul Kıymetler başlığı altında tek kalemden oluşan rakamların ne kadarının kredi ne kadarının menkul kıymetlerden oluştuğuna dair ayrıntı bulunmamasıdır. Veri seti oluşturulurken sözkonusu hesabın krediler altında dikkate alınması Osmanlı Bankası'nın krediler rakamının aktif toplamı içerisindeki payının %80-90 gibi olduğundan daha yüksek değerlerde çıkmasına neden olmuştur. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve diğer Galata bankalarının faaliyete geçmesi ile birlikte kredilerin aktif içerisindeki payının daha düşük seviyelere indiği görülmektedir. 1864 yılından itibaren sektörde faaliyet gösteren banka sayısının artmasıyla birlikte kredilerin payında da artış yaşanmış, sektöre giriş hızının kesildiği 1875 krizinde sözkonusu değer %50 seviyesine tırmanmıştır. Oysa bu değer sektöre yeni bir bankanın girdiği 1864 yılında %30 seviyesindedir. Babıâli'nin borç ödemelerini durdurduğu 1875 yılından ödemelerin tekrar başladığı 1881 yılına kadar geçen sürede bankaların kredi rakamı daha da yükselmiştir. Bunun bir nedeni aşağıda da değinileceği üzere bankalar tarafından Babıâli'ye kriz yılından önce açılan kredilerin ödemelerde yaşanan sıkıntı nedeniyle donuklaşması, bunun yanı sıra hükümetin takip eden dönemde acil finansman ihtiyaçları için bankalara müracaat etmek zorunda kalmasıdır. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus

harbinin, borç ödemelerinin durdurulması nedeniyle uluslararası piyasalardan finansman imkânlarının ortadan kalktığı bir dönemle çakışması hükümetin finansman ihtiyacı için en başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve diğer Galata bankaları ve bankerlerine müracaat etmesini kaçınılmaz kılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere bankacılık sektöründen sağlanan finansman yükünün büyük bir kısmı Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından karşılanmış, diğer Galata bankalarının finansman tutarları düşük kalmıştır. Savaşın finansmanının önemli bir kısmı da kaime ihracı yoluyla karşılanmıştır.⁴¹⁷

1881 yılında imzalanan Muharrem Kararnamesi ile Babıâli'nin bankalara olan borçlarının ödenmeye başlaması, kamu maliyesi üzerinde Duyun-u Umumiye İdaresi'nin gözetimin başlamasının uluslararası finans piyasalarında yarattığı güven kamu borçlanmalarının daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasına ve bankacılık sektörünün krediler rakamının da daha istikrarlı bir seyir izlemesini neden olmuştur. Bankalara ilişkin bazı yıllara ait verilerin eksik olmasına karşın 1881 yılından 1914 yılına kadar geçen devrede kredilerin aktif içerisindeki payının genel olarak %35-45 bandında seyir izlediği söylenebilir. Söz konusu istikrarın nedenlerinden birisi bu dönem öncesinde Babıâli'nin gerek borç ödemelerini döndürebilmek gerekse gündelik acil finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sıklıkla bankalara başvurmak zorunda olduğu bir dönemin geride kalmasıdır. Bunun sonucunda da işlemlerinin önemli bir kısmı kamu finansmanından oluşan bu bankalar sektörden yavaş yavaş çıkış yaparken, istikrar ortamıyla birlikte yeni banka girişleri yaşanmıştır. Özellikle, Ziraat Bankası unvanı altında organize edilen sandıkların krediler rakamına giderek artan katkısı bu süreçte gözardı edilemez. Bilanço kalemleri elimizde olmayan yabancı banka şubelerinin de krediler rakamını daha yüksek değerlere yükselteceği

⁴¹⁷ Osmanlı Devleti'nde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle yaşanan ikinci kaime tecrübesinin ayrıntıları için bkz. Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 164-294.

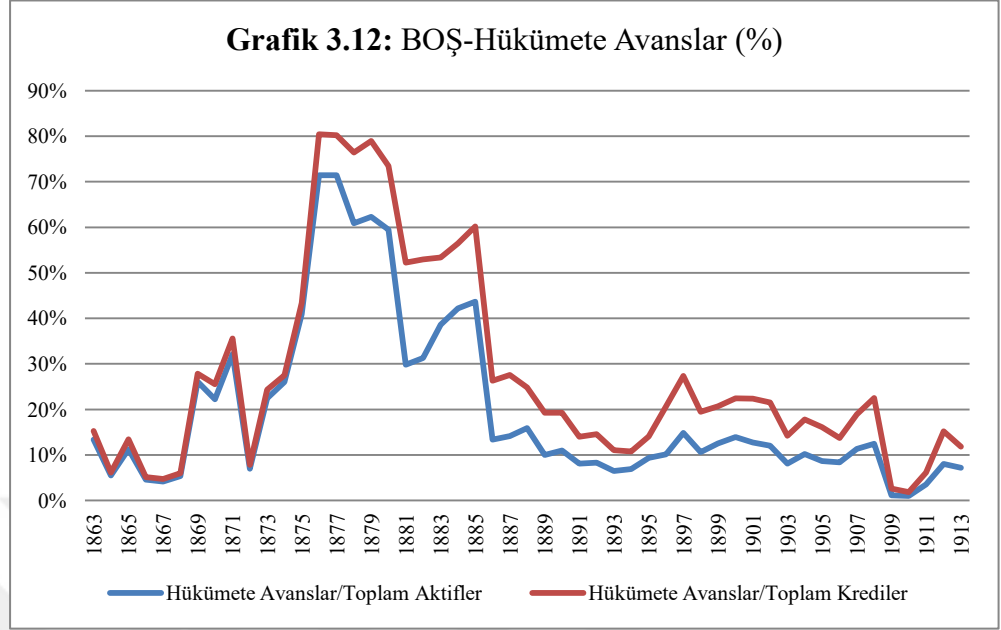
unutulmamalıdır. Dolayısıyla %35-45 bandının biraz daha yüksek değerlerde oluşması beklenebilir.

Bankacılık sektörü tarafından kullanılan kredilerin ekonominin hangi kesimlerine kullandırıldığına dair detay analiz verilerinin mevcut haliyle mümkün görünmemektedir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası bilançoları bireysel banka bazında bu tür bir analize imkân sunmakla birlikte konsolide kredi rakamından hangi kesimlere kredi kullandırıldığını tespit etmek mümkün değildir. Ancak 1875 krizi öncesinde kamu kesiminin bankaların en önemli müşterisi olduğu açıktır. Milli banka konumunda olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile Babiâli arasında imzalanan imtiyaz sözleşmeleri kapsamında hükümet için belirlenen bir kredi limiti bulunmaktadır. Bu bankadan sonra faaliyete geçen bankaların da moratoryuma doğru giden süreçte Babiâli'nin artan finansman ihtiyacının karşılamak için birbirleriyle rekabet içinde oldukları görülmektedir. Babiâli, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile düzenli kredi ilişkisinin varlığına rağmen finansman kaynaklarını çoğaltabilmek amacıyla diğer bankaların bu bankayla rekabetini çok fazla kısıtlama yoluna gitmemiştir. Adı geçen banka haricinde Galata bankaları 1875 krizi öncesinde muhtelif tutarlarda

Babîali ile kredi anlaşmaları imzalamışlardır. Yine de bireysel banka bilançolarından hükümetle kredi ilişkisini izlemek mümkün değildir. Bu hususa dair bilgiler muhtelif çalışmalarda yer alan rakamların biraraya getirilmesiyle oluşturulan **Tablo 3.14**'ten görülebilir.

Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye ait bilanço rakamlarından yararlanılarak oluşturulan **Grafik 3.12** bu bankanın hükümete açtığı avansların seyrini göstermektedir. Grafiğe gözetildiğinde 1863-1871 döneminde bankanın Babîali'ye açtığı avansların toplam krediler ve toplam aktiflerine oranı sırasıyla en düşük %5,5 ve %2, en yüksek %32,8 ve %15,5 olmuştur. Bu tarihten sonra artışa geçen oranların ulaştığı ilk tepe nokta 1876 yılında %48,8 ve %23; ikinci tepe noktası 1879 yılında %55,1 ve %35,8 ve üçüncü tepe noktası 1885 yılında %48,9 ve %27,8' dir. Üçüncü tepe yılından sonra bu değerler önemli ölçüde düşüş kaydederek genel olarak %10 ve %5 seviyelerinde istikrar bulmuştur. Bu düşüşün Babîali'nin bankadan 1875 krizi öncesi ve sonrasında aldığı ve ödenemediği için biriken kredilerin 1881 sonrasında kademeli olarak tüketilmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin etkinliğinin arttığı bu dönemde Babîali'nin bankayla ilişkileri yasal limitler içerisinde devam etmiş görünmektedir. Söz konusu grafik aynı zamanda hükümet avanslarının toplam krediler içerisindeki payından arta kalan kısmının banka tarafından büyük oranda ticaret ve sanayi kesimine kullandırılan kredilerden oluştuğunu göstermektedir.

1888 yılında kurulan Ziraat Bankası ise tipik bir sektör bankası olup krediler rakamının tamamını zirai krediler oluşturmaktadır. Bankanın kredi piyasasındaki etkinliği istikrarlı bir şekilde artış göstermiş, 1908 yılında tepe noktası olarak sektör ortalamasının da üzerine geçerek konsolide kredi rakamının %40'ına ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren düşüş yaşanmakla birlikte bankanın payı %25 ve üzerinde kalmıştır. Genel olarak bakıldığında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin toplam krediler içerisinde büyük bir ağırlığının olduğu ve sektör krediler tutarının seyrini belirlediği açıktır. Bankanın kredi piyasasındaki etkinliği inceleme dönemi boyunca devam etmiş, kredilerinin sektör toplamı içerisindeki payı genelde sektör ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Bankaya ait oranların en düşük değerlerinin olduğu 1872-73 yıllarında dahi sektör ortalamasına eşit olarak gerçekleşmiştir. Galata bankalarının oranı ise sadece 1872-73 döneminde hem Bank-ı Osmanî-i Şâhâne hem de sektör ortalamalarının üzerinde gerçekleşmiş, ancak 1874 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bunun tek istisnası 1885-88 yıllarıdır. Her iki zaman diliminin de özelliği Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kredi paylarının düştüğü dönemler olmasıdır. Dolayısıyla adı geçen bankanın paylarındaki düşüşler Galata bankaları tarafından kompanse edilmiştir. Galata bankalarının kredi piyasasındaki etkinliği genel olarak

sektörel ortalamasının altında kalmış, 1870-1874 döneminde bu ortalamanın üzerinde, 1886-1887 döneminde ise ortalamayla yaklaşık aynı değerlerde gerçekleşmiştir. Sektör ortalamasının üzerinde gerçekleştiği dönemin belirgin özelliği Babiâli'nin iç ve dış borç tahvil faiz ödemelerini gerçekleştirebilmek için zorlandığı, bu nedenle Galata bankalarına sıklıkla başvurmak zorunda kaldığı ve bu bankaların Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile rekabetinin oldukça yoğunlaştığı bir dönem olmasıdır. Bu dönem, özellikle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye rakip olma gibi bir durumu olan İtibar-ı Umumi Bankası'nın Babiâli nezdinde etkinliğini artırmaya çabaladığı bir dönemdir.⁴¹⁸

Tablo 3.14-Babiâli ve Bankalar

Galata Bankalarının Hükümete Avansları, 1864-1875						
	1864	1870	1871	1873	1874	1875
Şirket-i Umumi	2.000.000	497.193	1.688.159	783.964	1.448.938	
İstanbul Bankası					1.801.203	2.022.969
Kambiyo ve Esham				1.275.296	2.536.431	554.022
Bankaların Babiâli'den Alacakları						
Bankalar	1 Mart 1875	31 Ekim 1875	12 Kasım 1878	12 Mart 1879		
Bank-ı Osmanî-i Şâhâne	6.709.657	8.008.412	8.344.923	7.528.620		
İtibar-ı Umumi	331.866	356.298	392.228	392.236		
Kambiyo ve Esham	184.195	135.255	26.021	45.000		
İstanbul Bankası	116.009	219.686	93.130	92.657		
Şirket-i Umumi	81.385	54.255	205.896	205.896		
Bankalar Toplamı(BT)	7.423.112	8.773.906	9.602.198	8.264.409		
Toplam Dalgah Borç(TDB)	10.309.521	10.802.494	12.781.756	15.747.806		
BT/TDB (%)	72	81	71	52		

Kaynak: Clay, a.g.e., ss. 281, 283,288-289, 293, 418-419, 460-461; Exertzoglou, a.g.t., ss. 21a, 145, 186a.

3.2.4.3. Menkul Kıymetler

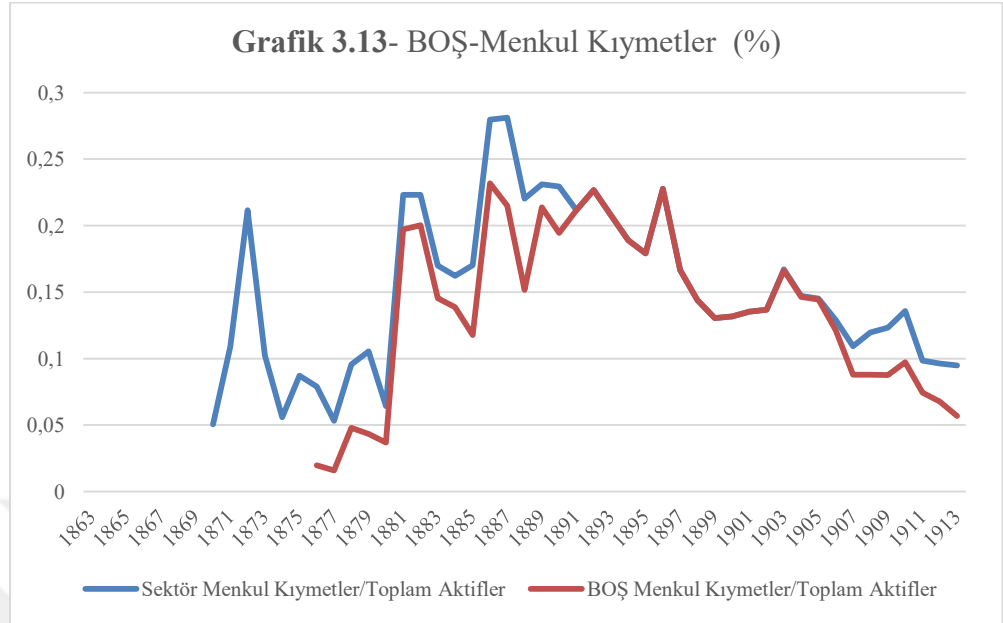
Bankaların krediler gibi önemli bir plasman alanını da menkul kıymetler oluşturmaktadır. Bankalar yasal düzenlemelerin emredici kuralları

⁴¹⁸ Clay, a.g.e., ss.

gereği menkul kıymet portföyleri oluşturmak zorunda kalabilecekleri gibi bizzat kaynaklarını değerlendirme politikasının bir sonucu olarak da bu tür bir portföye sahip olabilirler. Bankaların yükümlülüklerinin belirli bir kısmını devlet iç borçlanma senetleri cinsinden tutmalarını zorunlu kılan düzenlemeler günümüzde halen mevcudiyetini sürdürmektedir. Kamu otoritesinin kararları sonucu oluşan menkul kıymetler portföyü devletlerin borçlanma yoluyla finansman sağlamalarına katkıda bulunmakta, aynı zamanda menkul kıymet borsalarının varlığı sayesinde bankalara gelir getirici ve kolayca likiditeye dönüştürülebilecek finansal araçlar sağlamaktadır. Bankaların kendi yatırım politikaları çerçevesinde menkul kıymet portföyü oluşturmaları ise temelde iki amaca matuf olabilir. Bunlardan ilki menkul kıymet borsalarına kote olan ve buralarda alım satımı yapılan hisse senedi, tahvil vb. menkul kıymetlerin alım-satımından gelir elde etmektir. Diğer amaç ise daha uzun vadeli bir yatırım stratejisi olarak tahvillerin faiz ödemelerinden yararlanmak, şirket hisselerine iştirak ederek temettü geliri elde etmektir. Gerek zorunlu olsun gerekse ihtiyari olsun bankaların oluşturabilecekleri menkul kıymet portföyünün cins veya tutar olarak kamu otoritesi tarafından sınırlandırıldığı, hatta bazı menkul kıymetlere yatırım yapılmasının yasaklandığı da görülebilmektedir. Bunun temel nedeni bankalar gibi toplumun tasarruflarının önemli bir kısmını kendinde toplayan kurumların menkul kıymet borsalarının normal şekilde işlemesini bozacak faaliyetlere girmesinin önüne geçebilmektir. Bankalar piyasayı manipüle etme gücüne sahip aktörler olabileceği gibi menkul kıymet borsalarında yaşanacak krizlerden de büyük oranda etkilenebilmektedir. Günümüzde piyasa riski olarak adlandırılan bu risk piyasalarda faiz oranları ve hisse senedi ve tahvil fiyatlarındaki dalgalanmaların bankanın menkul kıymetler portföyünde yaratacağı kayıpları ifade etmektedir. Söz konusu dalgalanmalar bankanın lehine ya da aleyhine sonuçlar doğurabilir. Bankalar açısından sorun oluşturan durum piyasadaki dalgalanmalar nedeniyle menkul kıymetler portföyünün değerinin düşmesidir. Bu tür bir dalgalanma durumunda aktifte sahip olunan varlıkların parasal değerleri hızla değer kaybederek banka zarara

uğramaktadır. İkinci olarak, bankanın hücumu uğraması durumunda menkul kıymetlerin değerinin düşmesi likidite açısından bu kalemin bankaya sağlayacağı katkıyı azaltmaktadır. Zira, borsalarda yaşanan bir çöküntü halinde bankalar likidite yaratabilmek için menkul kıymetlerini ölü fiyatına (fire sale) satmak durumunda kalabilmektedir. Üçüncü bir sorun ise bankanın borsalarda işlem yapan müşterilerine açtıkları kredilerden kaynaklanabilmektedir. Krizin patlak vermesi durumunda kredi müşterilerinin iflas riski oldukça yükseldiğinden bankalar kredilerini tahsil edememe riskiyle karşılaşabilmektedir. Krediler karşılığında bankaların aldığı teminatların menkul kıymetlerden oluşması piyasada fiyatların hızlı bir şekilde düşmesiyle kredilerin teminatları da erimekte, bunların nakde dönüştürülmesinden elde edilecek tutarlar hayli azalmaktadır. Yukarıda açıklanan riskler günümüz bankaları için geçerli risklermiş gibi görünse de çok sayıda krizin yaşandığı 19. yüzyılda bankalar piyasa riskinden ciddi ölçüde olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Aşağıda açıklanacağı gibi bu realite Osmanlı bankaları için de geçerlidir.

Osmanlı bankacılık sektörüne ilişkin konsolide verilere bakıldığında bankaların plasmanlarının belirli bir kısmının menkul kıymetlerden oluştuğu görülmektedir. Menkul kıymetlere ilişkin bazı yıllara ait verilerin eksikliğine rağmen mevcut veriler bu plasman kalemi hakkında genel çıkarımlar yapmaya imkân tanımaktadır.

Grafik 3.13'e bakıldığında Osmanlı bankalarının menkul kıymetler portföyünde belirli dönemlerde sıçramalar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ilk örneği 1872 yılında yaşanmış, menkul kıymetler kaleminin toplam aktif içerisindeki payı %21'e ulaşmıştır. Bu oran düşüş gösterse de 1881 yılına kadar geçen dönemde %5-10 bandı arasında bir seyir izlemiştir. Takip eden tepe noktaları ise sırasıyla 1881-1882 yıllarında %22, 1886-1887 yıllarında ise %28'dir. Ulaştığı en yüksek zirve olan 1887 yılından sonra menkul kıymetler portföyünün payı azalış trendine girmiştir. 1914 yılına geçen sürede bu azalış trendinin tekrar yükselişe geçtiği tarih 1895 borsa krizini takip eden 1896 yılı olup bu değer yaklaşık %23'tür. İlk tepe noktasının oluşmasındaki etken 1872 yılında Babıâli tarafından ihraç edilen hazine bonolarının satışına İtibar-ı Umumi Bankası'nın aracılık etmesidir. 1877 yılında başlayarak 1881 yılında oluşan ikinci yükseliş trendinin nedeni ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın finansmanı için ihraç edilen Müdafayı Hukuk adlı istikraz tahvillerinin satışındaki başarısızlık nedeniyle bu tahvillerin Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından satın alınmasıdır. Diğer bir faktör ise 1881 yılında imzalanan Muharrem Kararnamesi çerçevesinde Babıâli'den alacaklarının tasfiyesi karşılığında başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere diğer Galata banka ve bankerlerine tahvil verilmesidir.

1886-1887 yıllarındaki yükselişin kaynağı Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin menkul kıymetler kalemindeki önemli artışıdır. Söz konusu artış muhtemelen bankanın Osmanlı hükümetine destek amacıyla giriştiği mümtaz tahvillerin konversiyonu ve Rothschild grubuyla Müdafayı Hukuk tahvillerinin konversiyonuna katılmasından kaynaklanmıştır.⁴¹⁹ 1896 yılında yaşanan artışın muhtemel nedeni ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve diğer Galata bankalarının Dersaadet Tahvilât Borsası'na kote olmayan yabancı şirketlerin hisse senedi ve tahvilleri üzerine spekülasyon borsası işlemlerine girmeleri ve borsası oyuncularına bu şirketlerin menkul kıymetlerini desteklemek amacıyla kredi açmalarıdır. Borsası kriziyle birlikte bankaların açtıkları menkul kıymet kredilerinin sorunlu hale gelmesi teminat olarak tutulan menkul kıymetlerin kredilere mahsuben bankaların mülkiyetine geçmiş olması durumu da söz konusu orana katkı yapmış olabilir.

Galata bankalarına ait menkul kıymet verilerinin tam olarak elimizde olmayışı nedeniyle **Grafik 3.13**'te yer alan sektör değerlerinin asgari değerleri yansıttığı, dolayısıyla menkul kıymetler kaleminin gerçekte toplam aktifler içerisinde daha yüksek değerlerde olduğu sonucunu doğurmaktadır. Örneğin 1891-1904 yıllarını kapsayan dönemde Galata bankalarına ait verilerin yokluğu sektör ortalamasının tamamen Bank-ı Osmanî-i Şâhâne verileriyle eşdeğer hale gelmesine neden olmuştur. En azından bu gruptaki banka sayısının söz konusu dönemde bire düşerek son bankanın tasfiyeye gittiği 1900 yılına kadar sektör ortalamasının daha yüksek olduğu varsayılmalıdır. Ayrıca küçük çaplı dahi olsa sektöre bu dönemde giriş yapan Selanik Bankası ile Midilli Bankası'na ait verilerin yokluğu da bu durumu desteklemektedir. Menkul kıymetler kalemiyle ilgili diğer bir gözlem ise Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1875 yılı öncesinde bilançosunda bu tür rakamın bulunmayışıdır. Oysa bu bankanın zikredilen yıldan önce kurulan bazı banka ve şirketlere iştirak ettiği bilinmektedir.

⁴¹⁹ **The Economist**, 17 Ekim 1891.

Yukarıda verilen bilgiler menkul kıymetlerin bankacılık sektörünün konsolide edilmiş verilerinin değerlendirilmesiyle oluşan genel sonuçları yansıtmaktadır. Söz konusu genel gözlemler bankaların menkul kıymetlerinin ne kadarının yasal zorunluluktan kaynaklandığını ya da bankaların kendi yatırım kararları sonucunda ne kadarının alım satım amaçlı ne kadarının uzun vadeli faiz ve/veya temettü elde etmeye yönelik portföyden oluştuğu konusunda bilgi vermemektedir. Bankacılık sektörünün regülasyonunun ele alındığı İkinci Bölümde yer alan bilgiler kapsamında Babıâli tarafından bankalara menkul kıymetlerin belirli bir kısmının devlet tahvilleri şeklinde tutulmasını emredici kuralları bulunmamaktadır. Sadece hükümetin bankalara olan borçlarının tasfiyesi amacıyla 1881 yılında verdiği tahviller ya da bankaların satışına aracılık ettikleri ancak başarısızlıkla sonuçlanan ihraçlardan almak zorunda oldukları tahviller nedeniyle oluşan portföylerin varlığı bilinmektedir. Buna bankaların kredilerini tahsil edememeleri durumunda kredinin teminatında bulunan menkul kıymetleri borca mahsuben almaları durumu da ilave edilebilir. Yine de bu tür menkul kıymetler hükümetin emredici düzenlemelerinden ziyade bankacılık faaliyetin doğası gereği, yani alacaklar nedeniyle edinilmek zorunda kalınan menkul kıymetler portföyüdür. Bankalar bu tür kıymetleri kısa sürede nakde tahvil etmeye çalıştıkları için geçici olarak portföyde bulunabilir. Asıl üzerinde durulması gereken nokta bankaların ihtiyari olarak oluşturdukları menkul kıymetler portföyünün kompozisyonunun ne olduğudur. Mevcut muhasebeleştirme şekli ve verilere göre bankaların portföylerinin ne kadarının alım satım amaçlı ne kadarının yatırım amaçlı portföy olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ancak örneklemeler yoluyla bankaların menkul kıymetler portföylerinin kompozisyonuna ilişkin bazı çıkarsamalarda bulunulabilir.

Bu konuda verilebilecek ilk örnek sektörün ilk bankası olan Osmanlı Bankası'dır. Bu bankanın genel kurul raporları ekinde yer alan bilançolarına bakıldığında menkul kıymetlerin hem bağımsız ayrı bir hesap şeklinde hem de ayrıştırılmadan krediler ile birlikte izlendiğine şahit olunmaktadır.

Krediler ve Menkul Kıymetler şeklinde verilen kalemin alt ayırımına ilişkin bilgi verilemediğinden bu tutarın içerisindeki menkul kıymetlerin niteliğinin ne olduğu anlaşılmamaktadır. Buna karşın bağımsız olarak görülen hesapta İngiliz iç borçlanma tahvili “consol”, %5 faizli Hindistan (sömürge hükümeti) tahvili (India 5 percent stock) ile %5 faizli Doğu Hindistan Demiryolu (East India Railway 5 per cent Debentures) tahvilinin olduğu görülmektedir.⁴²⁰ Bankanın menkul kıymetleri iki ayrı kalem altında izlemesi, bağımsız olarak izlenen menkul kıymetlerin alım satım amaçlı tahvillerden oluştuğunun bir işareti olabilir. Bu durumda kredilerle birlikte izlenen grubun ise yatırım amaçlı tahvil ve hisse senetlerinden oluştuğu düşünülebilir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin bilanço verilerine gözetildiğinde 1876 yılı öncesinde bilançosunda menkul kıymetler (yatırımlar) başlığı altında rakam görünmemesi dikkat çekicidir. Oysa ki bu bankanın faaliyete geçmesinin hemen arkasından muhtelif şirketlerin kuruluşlarına iştirak ettiği bilinmektedir. Örneğin, banka Şirket-i Umumi, Dersaadet Tramvay Şirketi ve İstanbul Bankası’nın kuruluşlarına iştirak etmiştir. Buna karşın iştirak hisselerini temsil eden payların yatırımlar hesabı altında görünmemesi ilginçtir. Benzer şekilde Şirket-i Umumi, Avusturya-Türk Bankası ve Dersaadet Tramvay Şirketi’ne iştirak etmiştir. Ancak, bu bankanın zikredilen yıllara ait bilançolarında menkul kıymetler kalemi yer almaktadır.⁴²¹

1875 yılında yaşanan krizin bankacılık sektörünü krize sokmasının ardından 1881 yılına kadar geçen süreçte şirket kuruluşlarının genel olarak durması bankaların şirket kuruluşlarına ilişkin yatırımlarının da durmasına neden olmuştur. Muharrem Kararnamesi’nin imzalanmasıyla başlayan yeni dönem Osmanlı ülkesinde şirketleşme hareketini yeniden başlattığından bankaların madencilik, ticaret, sanayi, ulaşım vb. alanlarda kurulmaya başlayan şirketlere iştirak etmelerine imkân tanımıştır. Hatta bu dönemde bankalar yurtdışında kurulan şirketlere iştirak ettikleri gibi bu şirketlerin

⁴²⁰ London Metroplitan Archives (LMA), MS, nr. 23982, ss. 145, 155, 181.

⁴²¹ Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 135-145.

hisse senetlerinin Dersaadet Tahvilât Borsası'nda alınıp satılmasına da önyak olmuşlardır. Turkish Reji Export Company Ltd., General Tobacco Corporation Ltd., Commercial Company Ltd. ve Transvaal Consolidated Land and Exploration Ltd. şirketleri hisse senet ve tahvilleri üzerine yapılan spekülasyon 1895 yılında Dersaadet Tahvilât Borsası'nda yaşanan krizin temel etmeni olmuştur. Bunun dışında Galata bankalarının, İtibar-ı Umumi Bankası hariç, kurucularının genelde Rum kökenli sermayedarlardan oluşması bu bankaların Yunanistan'da kurulan bazı şirketlere hem iştirak etmelerine neden olmuş hem de bu şirketlere ait menkul kıymetlerin İstanbul'da işlem görmesine imkân sağlamıştır. Bu durum Yunan devlet tahvilleri için de geçerlidir. Örneğin, İstanbul Bankası'nın 1889 ve 1890 yılı faaliyet raporuna ilişkin gazete haberinde bankanın Anadolu Demiryolu, Selanik Demiryolu, Bakırköy Pamuk Fabrikası ve Yunan Reji Şirketi'nde iştirak payları bulunduğu ve %4 faizli Yunan tahvillerinin iki ihracına katıldığı bilgisi verilmektedir. Bakırköy Pamuk Fabrikası'nın diğer ortaklarından biri de Kambiyo ve Esham Şirketi'dir. Kambiyo ve Esham Şirketi'nin diğer iştirak ettiği şirketler ise Yedikule İplikhanesi, Karaaydın Maden, Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumi, İstanbul-Selanik Demiryolu ve Turkish Reji Export Company Ltd.'dir. Şirket-i Umumi'nin iştirakleri arasında ise İstanbul-Selanik Demiryolu, Volo-Larissa Demiryolu ve Su Şirketi bulunmaktadır. İtibar-ı Umumi Bankası ise Yunan istikraz tahvilleri satın aldığı gibi Volo-Larissa Demiryolu, Pire-Patras Demiryolu ve Mersin-Adana Demiryolu şirketlerine de iştirak etmiştir. Banka ayrıca 1885 yılında Yunan ve Japon tahvilleri satın almıştır. Midilli Adası'nda kurulan ve aynı unvanı taşıyan bankanın temel faaliyetlerinden biri Ege Buharlı Şirketi (Aegean Steam Navigatiton Company) adıyla deniz ulaşımıyla iştigal etmek üzere kurulacak şirketi finanse etmektir. Galata bankalarının sektörden çekilmesiyle birlikte 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren sektöre giren bankaların da genel olarak Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlerle iştirak ilişkisi olduğu görülmektedir. Demiryolu

şirketleri bunlara örnek verilebilir.⁴²² Ayrıca, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin 1892-1898 yılları arasında menkul kıymetler portföyünde kayda değer miktarda İngiliz ve Fransız devleti borçlanma tahvilleri ile garantili tahvillerin bulunduğu görülmektedir.⁴²³

Buraya kadar zikredilen örnekler bankaların yatırım amacıyla şirketlere iştirak etmek suretiyle hisse senedi portföyü oluşturduklarını göstermektedir. Bunun en büyük örneği ise bankacılık sektörünün lokomotif Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'dir. Adı geçen bankanın 1914 yılı itibarıyla iştiraklerinin durumu **Tablo 3.15**'de verilmiştir.⁴²⁴

Bankaların menkul kıymetler portföyünün önemli bir kısmını alım satım amaçlı veya yatırım amaçlı tahviller oluşturmaktadır. Ancak bu hesabın alt ayırımına dair elimizde bilgi olmadığından tahvillerin portföy içerisindeki ağırlığını izleme imkânı bulunmamaktadır. Hisse senetleri ile ilgili yukarıda yapılan değerlendirmelerin bir benzerini de tahviller için yapmak mümkündür. Osmanlı Devleti 1852 yılından itibaren Avrupa piyasalarında tahvil ihraç ederek dış borçlanmaya gitmekle birlikte sözkonusu dış borçlanma tahvillerinin Galata Borsası'nda işlem görmediği anlaşılmaktadır. Bu tahvillerin borsada işlem görmeye başlaması Dersaadet Tahvilât Borsası döneminde gerçekleşebilmiştir.

1875 yılında borç ödemelerinin askıya alınmasından önceki dönemde Galata Borsası'nda işlem gören ve borsanın lokomotif olan tahvil “esham-ı umumiyye”dir. Bilindiği üzere bu tahvil 1865 yılında o tarihe dek muhtelif isim, vade ve faiz oranı ile ihraç edilmiş iç borçlanma tahvillerinin konsolidasyonu ile oluşturulmuş ilk standart borçlanma tahvilidir. Paris ve

⁴²² BOA, **Y.MTV**, 93/104, 21 Nisan 1894; **LHEE**, 25 Mayıs 1885, 23 Haziran 1886, 5 Mayıs 1889, 28 Nisan 1890, 5 Mayıs 1890, 2 Haziran 1890, 17 Nisan 1894; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 111-127.

⁴²³ **The Economist**, 21 October 1893, 18 May 1895, 19 October 1895, 17 October 1896, 3 July 1897, 16 October 1897, 22 October 1898.

⁴²⁴ Jacques Thobie, “Osmanlı Bankası”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 780.

Londra borsalarında da işlem görmesi nedeniyle uluslararası karaktere sahip bu tahvil Osmanlı bankalarının portföylerinde de bulunmaktadır. Bir kısmı İstanbul'da halka arz edilen 1869 borçlanma tahvilleri de borsada işlem gören diğer bir tahvildir. Bu tahviller dışında kalan Osmanlı borç tahvilleri 1875 krizi öncesinde Galata Borsası'nda işlem görmediğinden banka portföylerinde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte borçlanmaya aracılık eden gerek Bank-ı Osmanî-i Şâhâne gerekse Galata bankalarının portföylerinde bu tahvillerin de bulunduğu tahmin edilebilir.

Tablo 3.15- Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin İştirakleri (1914)

Şirketler	Pay Senedi Sayısı	Senedin Değeri	Bağlanma (Bin Frank)	Toplam Sermayesinin % 'si	Dağıtılan Pay 1913 (%)	Kar 1913 (Frank)
İstanbul Sular İdaresi	7.000	500	3.500	17,5	3,68	128.800
Tütün Rejisi	36.000	200	7.000	17,5	10	700.000
Ereğli Madenleri	17.000	200	3.400	23	0	0
Beyrut Limanı	3.660	500	1.830	30	3,5	64.050
İstanbul Limanı	8.750	500	4.375	18,5	3,5	153.125
Selanik ve İstanbul'u Birleştirme	4.500	500	2.250	15	3	67.500
İzmir-Kasaba Hattı ve Uzantıları	4.500	500	2.250	14	5	112.500
Şam-Hama ve Uzantıları	8.000	500	4.000	25	1,2	48.000
Bağdat Demiryolu	1.400	500	700	4,7	6	42.000
Bağdat İnşaat Şirketi	1.758	500	879	8,8	6	52.740
Fransız ve Osmanlı Sınai ve Ticaret Araştırma Şirketi	118	2500	295	23	0	
Ticaret, Sanayi ve Tarım için Ulusal Şirket	5.150	149,5	770	25,5	0	
Osmanlı Gayrimenkul Kredi Kurumu	0	0	1.035	9	0	
Osmanlı İmparatorluğu Limanlar Konsorsiyomu	0	0	50	25	0	
İstanbul Elektrik ve Tramvay Şirketi (konsorsiyum)	2.160	250	540	3	0	
Ergani Maden Sendikası	0	0	20	4	0	
TOPLAM			32.894			1.368.715

Kaynak: Jacques Thobie, "Osmanlı Bankası", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 780.

Hatta bankaların portföylerinde yabancı ülke borçlanma tahvillerine de rastlanmak mümkün olup bunun en belirgin ve sürekli olanını Yunanistan tarafından ihraç edilen borçlanma tahvilleri oluşturmaktadır. Rum sermayedarların iştirak ettikleri Galata bankaları Yunanistan'daki şirketlere iştirak ettikleri gibi adı geçen devlet tarafından ihraç edilen borçlanmalara da iştirak etmişlerdir. Yunan istikraz tahvillerinin diğer bir özelliği ise Galata ve sonrasında Dersaadet Tahvilât Borsası'na kote olmadan İstanbul'da gayri resmi bir şekilde alım satıma konu edilmiş olmalarıdır. 1873 yılında çıkarılan nizamname sonrasında Dersaadet Tahvilât Borsası unvanını alan bu borsada daha fazla sayıda tahvilin işlem görmeye başladığı bilinmektedir. Bu durum söz konusu nizamname ile devlet ve/veya Osmanlı şirketleri tarafından ihraç edilen tahvillerin borsaya kote zorunluluğu getirmesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanısıra borsaya kote olmaksızın yerli ve/veya yabancı şirketlerin ihraç ettikleri tahvillerin de işleme konu olduğu görülmektedir. Bu şekilde çok sayıda devlet ve şirket tahvillerinin varlığından hareketle bankaların gerek alım satım amaçlı gerekse yatırım amaçlı olarak portföylerinde tahvil bulundurduğu sonucunu çıkarabiliriz.⁴²⁵

Elimizde bankaların menkul kıymetler portföyü içerisinde tahvillerin ağırlığına ilişkin veri olmamakla birlikte Osmanlı bankalarının mali bünyeleri açısından ne kadar tahripkâr olabildiklerini yaşanan iki büyük kriz yardımıyla görebiliriz. Bu örneğin ilki ve en fazla hasar vereni Babıâli'nin 6 Ekim 1875 tarihinde yayımladığı Ramazan Kararnamesi'dir. Osmanlı tahvillerinin anapara ve faiz ödemelerinin kısmen askıya alındığının kamuoyuna duyurulduğu bu karar Dersaadet Tahvilât Borsası'nda deprem, banka mali bünyeleri üzerinde ise büyük bir hasar yaratmıştır. Kararın ardından Babıâli'nin müteakip iki gün içerisinde yaptığı açıklama notları başta esham-ı umumiye tahvilleri olmak üzere borsada işlem gören menkul kıymetlerin fiyatlarında %20-30 oranında dramatik düşüslere neden oldu.

⁴²⁵ Al ve Akar, **Galata Borsası**, ss. 100-132; Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 129-143, 145-155.

Eylül ayının son hafta başında 40 kuruş seviyesinde olan esham-ı umumiyenin fiyatı ihraç edildiği günden itibaren ilk kez 30 kuruşun altına indi. Rumeli Demiryolları gibi bazı kâğıtlar ise hiçbir işleme konu edilmez bir duruma düştü. Kararın ardından Londra ve Paris borsalarında işlem gören Osmanlı tahvillerinin fiyatları da oldukça hızlı bir şekilde inişe geçti. İstanbul piyasasında borçlanma faiz oranları %18-20 seviyelerine yükseldi. Faiz oranlarının yükselişe geçmesinin ardında, Ramazan Kararnamesi'nin yayımlanmasının yanı sıra takip eden günlerde İngiltere Bankası ve Fransa Bankası'nın Osmanlı ülkesi orijinli poliçeleri iskontoya kabul etmemesi de etkili oldu. Olumsuz konjonktürü perçinleyen olay ise Hersek İsyanı'nın giderek genişlemesi ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın ufukta görünmesiydi. İç karışıklıkların nihai sonucu ise 1876 yılı Mayıs ayının sonunda Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad geçirilmesiydi. Tahvil sahiplerine yönelik son darbe 10 Temmuz 1876 tarihinde Babiâli'nin borç ödemelerini tamamen durdurduğuna dair bir kararı yayınlamasıyla geldi. Ramazan Kararnamesi sonrasında 30 kuruşun altına inen esham-ı umumiye nihai olarak 10 kuruş seviyesine kadar geriledi.⁴²⁶

Birbiri ardına gelen olumsuzluklar Babiâli'nin Avrupa piyasaları ile ilişkisini kesme noktasına getirirken içeride kaderi Osmanlı hükümetinin mali durumuna bağlı olan alacaklı konumundaki bankaları doğal olarak derinden etkiledi. Krediler kısmında açıklandığı üzere hükümete açtıkları 5 milyon Osmanlı lirası tutarındaki alacaklarının bir anda donuk alacak durumuna düşmesi bankaları doğrudan etkilerken diğer taraftan portföylerinde bulunan Osmanlı tahvilleri ve şirket hisse senetlerinin ciddi fiyat düşüşlerine uğraması bankaları oldukça zorladı. Piyasada iki Galata bankasının portföyünde bulunan yüklü tahviller nedeniyle iflas edeceği söylentisi dolaşmaya başladı. Özellikle İtibar-ı Umumi Bankası'nın durumu oldukça kritik bir sürece girdi. 1872 yılında Babiâli tarafından ihraç edilen

⁴²⁶ Hüseyin Al, *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, İstanbul, 2007, ss. 39-41; Al ve Akar, *Dersaadet Tahvilât Borsası*, ss. 183-208.

hazine bonolarının ihracına aracılık eden adı geçen banka Paris bankalarından birinin devreye girmesi ile kurtarıldı. Bu bankanın durumunun kötüye gitmesi Dersaadet Tahvilât Borsası'nda işlem gören hisse senedinin fiyatlarında düşüşe neden oldu. Tahvil sahipleri ile Babîâli'nin yaptığı borç yapılandırma görüşmelerinde bu bankanın sürekli olarak 1872 Hazine Bonolarını bu projenin dışında tutulmasına dair talepleri bankanın ne kadar güç duruma düştüğünü gösteriyordu. Devlet bankası imtiyazına sahip olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise hem hükümete açtığı krediler yönünden hem de menkul kıymetler portföyünde yüklü miktarda Osmanlı tahvilleri bulunması nedeniyle sıkıntı yaşıyordu. Bankanın 1873-74 yıllarında 2. ve 3. Tertip esham-ı umumiye ihraçlarına aracılık etmesi nedeniyle portföyünde yüklü miktarda bu kağıtlardan bulunuyordu. Üstelik Babîâli Ramazan Kararnamesi'ni bankaya danışmadan ilan etmişti. Osmanlı bankalarını sıkıntıya sokan diğer bir neden ise borsa oyuncusu olan müşterilerine menkul kıymet rehni karşılığında kredi açmalarıydı. Ramazan Kararnamesi sonrasında menkul kıymet fiyatlarının hızla düşmesi, diğer taraftan piyasada kredi faiz oranlarının hızla yükselmesi bankaları iki taraflı baskıya alan bir durum oluşturdu. Bir taraftan teminatların değerleri düşerken diğer taraftan kredi faizlerinin artması sonucunda, müşterilerin iflas noktasına gelmesi muhtemel zararların yüksekliğini gösteriyordu. Her ne kadar bankalar rehin aldıkları menkul kıymetleri ortam yatışıncaya kadar satmama konusunda uyumlu hareket etseler de ortamın bir türlü yatışmaması, hatta savaşa doğru giden bir konjonktür ve borç ödemelerinin tamamen askıya alınması bankaların dayanma gücünü yavaş yavaş yok etti. Credit Lyonnais Galata bankalarıyla uyumlu bir hareket içerisine girmeden bu tür kıymetleri daha önceden satarak kredilerine mahsub etmişti.⁴²⁷

Bankaların menkul kıymet portföyleri nedeniyle yaşadıkları ikinci büyük kriz ise 1895 Borsa kriziydi. 1881 yılında Babîâli'nin Osmanlı tahvil hamilleri ve Galata banka ve bankerleri ile borçların yeniden

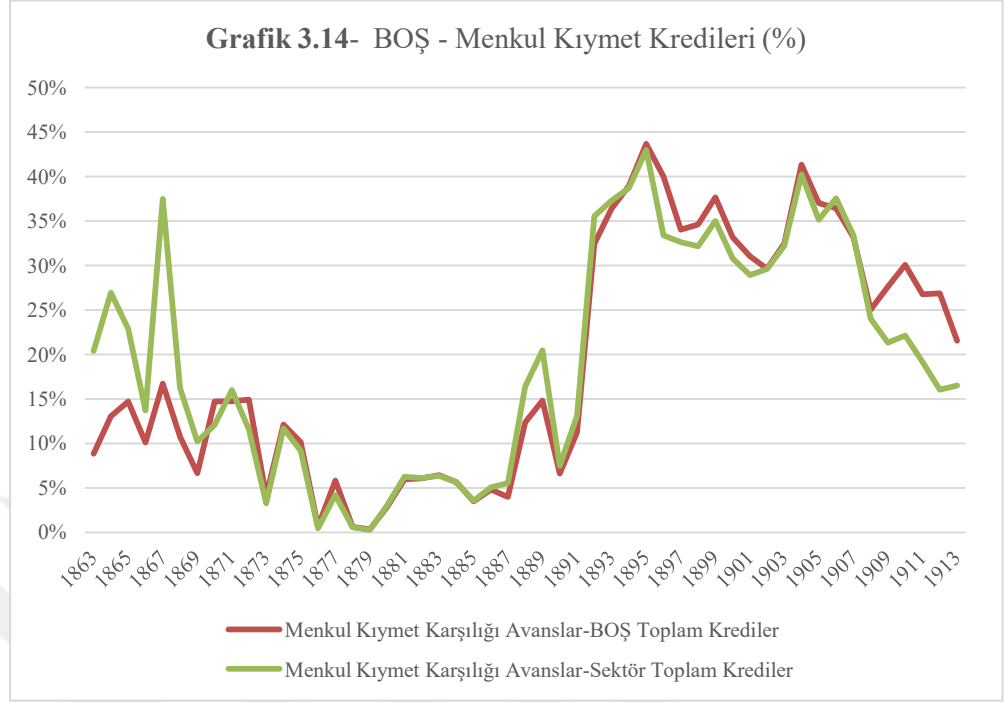
⁴²⁷ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 186-208.

yapılandırılması konusunda uzlaşmaya varmasıyla birlikte Avrupa finans piyasalarından Osmanlı ülkesine fon akışı yeniden başladı, şirket kurmalar hızlandı. Muhtelif sektörlerde imtiyaz alarak faaliyete geçen şirketlerin ihraç ettikleri hisse senetleri ve tahviller Dersaadet Tahvilât Borsası'nın canlanmasına ve gelişmesine katkıda bulundu. Bankaların menkul kıymet rehni karşılığında verdikleri kredilerin yanısıra bizzat bu şirketlere hissedar olmalarının borsanın gelişmesine katkısı büyüktü. Dersaadet Tahvilât Borsası 1893 yılında yeni bir genişleme devresine girdi. Avrupa borsalarının etkisiyle Güney Afrika altın madeni sahalarına yapılan yatırımlar yeni bir spekülasyon alanı yarattı. İstanbul'da Bank-ı Osmanî-i Şâhâne başta olmak üzere Galata bankaları da bu akıma kapılarak spekülasyona iştirak ettiler. Yine bu bankalar ve borsa yönetim komitesinin uyumlu hareketi ile Londra'da kurulup borsaya kote olmaksızın borsa yönetiminin gayri resmi izniyle Dersaadet Tahvilât Borsası'nda işlem gören hisse senedi ve tahvillere yönelik spekülasyonlar, bu şirketlere ait menkul kıymetlerin alımının bankalar tarafından kredilendirilmesiyle daha da güçlendi. Nihai olarak altın madeni şirketleri üzerindeki spekülasyonun Avrupa'daki olumsuz siyasi konjontürle birleşmesiyle sorunlu bir hale dönüşmesi ve yaşanan düşüş Dersaadet Tahvilât Borsası'na sıçradı. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin menkul kıymet kredilerini geri çağırması ve yeni kredi açmama kararı alması, borsa komitesinin ise resmi kotasyona dahil olmayan menkul kıymetlerin takasa kabul edilmeyeceğini açıklaması krizi tetikledi. Transvaal hükümetinin altın madeni şirketlerini vergilendireceğini duyurmasıyla önce Paris ardından Londra borsalarında yaşanan düşüşler Dersaadet Tahvilât Borsası'na sıçradı. Borsadaki takas işlemlerinin yapılabilmesi için bankalar seferber olmasına rağmen borsaya kayıtlı olmayan tahvil ve hisse senetleri iflas dalgasını peşinden getirdi. Dersaadet Tahvilât Borsası'nın kapanmasına neden olan bu kriz aynı zamanda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye bir hücumla sonlandı. Hükümet ortamı yatıştırabilmek için 1 ay süreyle konvertibilitenin askıya alınmasına ve borsa takas işlemleri için 4 aylık bir moratoryum ilan edilmesine karar vermek zorunda kaldı. 1895 yılında yaşanan borsa krizi 1875 krizi kadar büyük olmasa da yine de

bankaların menkul kıymetler portföyü ve menkul kıymet rehni karşılığında açtıkları kredilerden dolayı mali bünyelerinde önemli zararlar oluşmasına neden oldu.⁴²⁸

Menkul kıymet karşılığı kredilerin boyutunu sektör bazında izlemek verilerin mevcut haliyle mümkün değildir. Ancak, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin *The Economist* tarafından yayımlanan bilanço sistematüğinde ilk faaliyet yıllarında “kamu kağıtları ve mal mukabili avanslar”, sonrasında “menkul kıymetler karşılığı avanslar” kaleminin varlığı bu tür kredilerin genel seyri hakkında bilgi verebilir. Bu çerçevede adı geçen bankanın verilerinden hazırlanarak oluşturulan **Grafik 3.14**'e bakıldığında bankanın bu tür kredilerin toplam kredilerine oranı 1891 yılı öncesinde %15 seviyesini nadiren aşmıştır. 1875 krizi öncesinde %12 seviyesinde olan rasyo krizin ardından %0'a kadar düşmüş, tekrar eski seviyesini yakalaması 1888 yılında gerçekleşmiştir. 1892 yılından itibaren yükselmeye başlayan trend kriz yılı olan 1895 yılında %43 değeriyle zirveye ulaşmıştır. Krizin ardından rasyo %33 seviyesine düşmüş, 1904 yılında %40 seviyesini görmekle birlikte iniş trendi izleyerek dönem sonunda %22'ye inmiştir. Bu kredilerin bir kısmının borsada işlem yapanlara açılan krediler olmadığı varsayılsa bile bu tür kredilerin genel seyrini ve kriz sonrasındaki durumları hakkında bir kanaat oluşturmaktadır. Diğer bankaların bu tür kredilerine ilişkin verilerin eksik olması sektörel ortalamanın büyük oranda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından şekillendirildiğini göstermektedir.

⁴²⁸ Al ve Akar, **Dersaadet Tahvilât Borsası**, ss. 255-265.

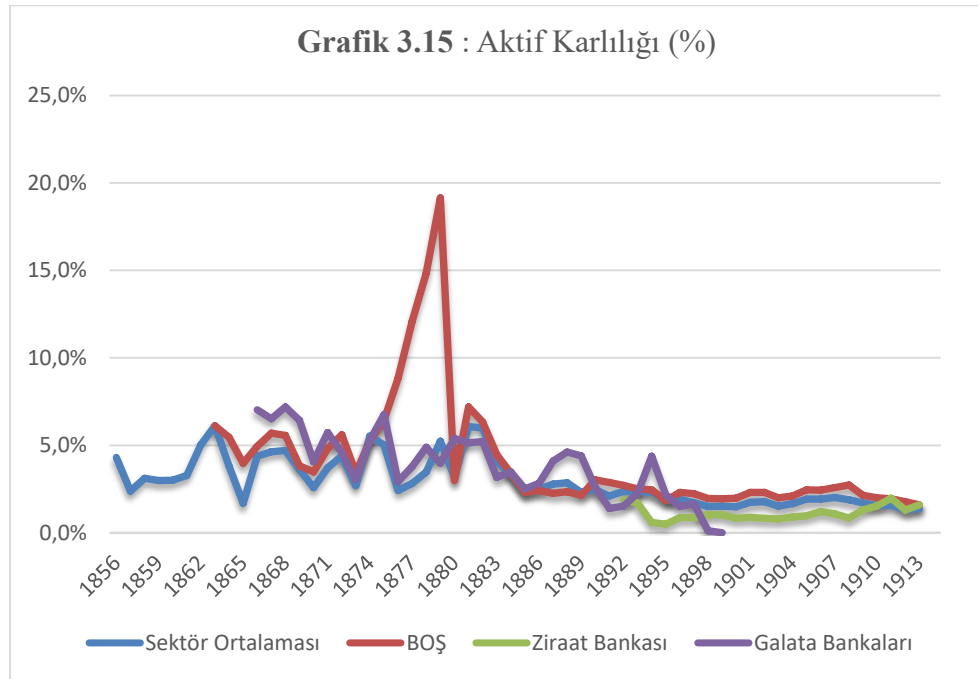

3.2.5. Kârlılık

Ekonomi içerisinde muhtelif sektörlerde faaliyet gösteren şirketler gibi toplumun finansal hizmetler ihtiyacını karşılayan bankaların faaliyetlerinin de temel amacı kâr elde edebilmektedir. Kâr elde edilmesi bankaların faaliyetlerine devam etmesinin, edilememesi ise faaliyetine son verilmesinin temel nedenidir. Kâr, bir taraftan banka sermayesine katılan hissedarların getiri beklentilerinin karşılanması bir aracı olurken diğer taraftan elde edilen kârdan şirketin istikrarlı bir şekilde faaliyetine devam etmesi için yedek akçeler oluşturulmaktadır. Bu nedenle kâr elde edilmesi ve dağıtımı bankanın faaliyetine devam etmesinde en kritik faktör konumundadır.

Kâr, banka bilançolarının pasifinde bağımsız bir kalem olarak yer almakta ve bu rakamın nasıl oluştuğu kâr-zarar tablosu ya da Kâr-zarar tablosu şeklinde isimlendirilen ayrı bir finansal tabloda gösterilmektedir.

Banka bilançosunun pasifinde yeralan kâr rakamının pozitif bir değer ifade etmesi bankanın faaliyetine devam edeceğinin bir göstergesi değildir. Bu rakamın aynı zamanda bankaya yatırım yapan hissedarları tatmin etmesi, hatta bankanın yetersiz kâr veya zarar edebileceği ilerleyen faaliyet dönemlerinde kullanabileceği yedek fonlar oluşturmaya yeter bir tutar olması gereklidir. Aksi takdirde bankanın faaliyetinin istikrarsız bir görüntü sergilemesi, yatırımcılarını tatmin etmekten uzak kalması ve nihayetinde kriz dönemlerinde tasfiyeye gitmesi kaçınılmazdır. Literatürde bankaların kârlılık derecelerini ölçmek için iki temel oran kullanılmaktadır. Bu oranlar aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığıdır. Bahsedilen oranlardan ilki olan aktif kârlılığı (ROA-return on assets) banka hissedarlarının bankanın gerçekten iyi yönetilip yönetilmediğini, banka tarafından toplanan kaynakların iyi bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediğini gösterir. Vergi sonrası net kâr rakamının toplam aktiflere bölünmesi ile bulunan bu oran 1 Osmanlı Lirası varlığın ortalama olarak ne kadar kâr yarattığını ölçmeye yarayan bir göstergedir.⁴²⁹ Osmanlı bankacılık sektörü için hesaplanan aktif kârlılığı rasyosunun gösterdiği seyir **Grafik:3.15**'de yer almaktadır.

⁴²⁹ Mishkin, a.g.e., s. 214.

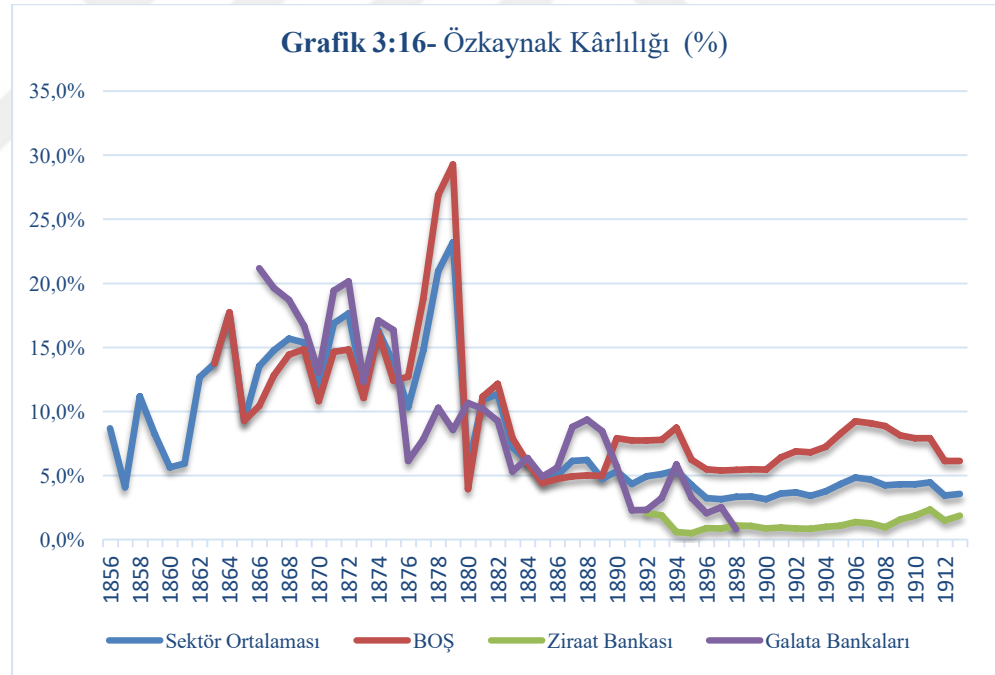
Osmanlı bankacılık sektörünün aktif kârlılığına ilişkin grafiğe sektör ortalaması olarak bakıldığında rasyo değerinin 1856-1885 dönemini içeren ilk 30 yıllık periyodunun oldukça dalgalı bir görünüm içerisinde, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden 1886-1913 periyodunda ise daha stabil ancak hafif iniş gösteren bir eğilime sahip olduğu görülmektedir. İlk otuz yıllık dönemde rasyo değeri en düşük %1.7(1865) en yüksek %6.1 (1863 ve 1881), takip eden 27 yıllık dönemde ise bu değerler sırasıyla %1.4 (1913) ve %2.9 olarak gerçekleşmiştir. İlk dönemdeki rasyo değerlerinin neden aşırı dalgalı bir seyir izlediğinin açıklanabilmesi için sözkonusu dönemi alt bölümler halinde incelemek gereklidir. Zira, 1863 yılı öncesinde sektör sadece Osmanlı Bankası'ndan oluştuğundan bu bankanın bilançosundaki artış ve azalışlara bağlı olarak kâr rakamının değişmesi rasyo değerinde hızlı değişikliklere neden olmuştur. 1863 yılında daha büyük sermayeli Bank-ı Osmanî-i Şâhâne faaliyete başlamakla birlikte yine sektör 1865 yılına kadar tek bankadan oluşmaktadır. 1865 yılında rasyo değerinin bu dönem içerisinde en dip seviyede olması sözkonusu yılda 4 finansal kurumun verisinden kaynaklanmıştır. Birden bire sayının hızla artması, bu kurumlardan ikisinin Londra merkezli olup Osmanlı ülkesinde şube şeklinde faaliyet gösteren yeni finansal kurumlar olması ve kısa süreliğine faaliyet göstermiş olmaları bu tür bir rasyo değeri ortaya çıkarmıştır. 1870 yılından itibaren Galata bankalarının sayısının artmasıyla birlikte rasyo değerindeki dalgalanmanın boyu (%2,6-%5.5) daralmasına karşın krize doğru giden bir süreçte bu bankaların hükümetin finansmanında en aktif oldukları dönem olması dalganın devam etmesine neden olmuştur. 1875 krizinin bankacılık sektörüne büyük darbe vurmasına karşın Muharrem Kararnamesi'nin imzalandığı 1881 yılına kadar devam eden savaş ve siyasi istikrarsızlıkların hâkim olduğu dönemde ayakta kalan bankalar için dalganın boyunun yükseldiği son bir dönem yaşanmıştır. Kriz yılında %5,5 olan rasyo değeri krizin şiddetinin en fazla hissedildiği 1876 yılında %2,4'e inmiş, borç ödemelerinin askıya alınması Babıâli için yurtdışından finansmanı imkânsız hale getirdiğinden hükümet mecburi olarak kısa vadeli finansman

ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bankalardan ve bankerlerden karşılamıştır. Para kıtlığının yaşandığı bu dönemde faizlerin yükselmesi rasyo değerinde de kendini göstermiş 1877-1879 periyodunda hızla yükselişe geçerek %5,2'ye yükselmiştir. Bu dönemde rasyonun yükseldiği en tepe nokta %6,1 ile 1881 yılıdır. Duyunu Umumiye İdaresi'nin faaliyete geçmesi, Avrupa finans piyasalarıyla ilişkinin tekrar başlamasıyla bankalar için oldukça kârlı olan dönem sona ermiş, rasyo değeri hızla düşerek 1885 yılında %2,3'e düşmüştür. Genel olarak bu dönemde Bank-ı Osmanî-ı şâhâne ile Galata bankalarının rasyo değerlerinin birbirine yakın değerlerde olduğu, ancak Bank-ı Osmanî-ı şâhâne'nin değerlerinin diğer gruba göre daha istikrarlı seyir izlediği görülmektedir. Bu durum adı geçen bankanın devlet bankası niteliğine sahip olmasından dolayı hükümetle srekliplik arzeden bir kredi ilişkisi içinde olmasına bağlanabilir. Diğer bankaların, bu ilişkiden farklı olarak Babıâli'nin borç ödemelerini sürdürebilmek için finansmana sıkıştığı anlarda başvurması ve zorunlu olarak daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanmasının bir sonucu olarak bu bankaların rasyo değerlerinin daha yüksek gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bank-ı Osmanî-ı şâhâne'nin aktif krlılığını temsil eden eğrinin 1875-1879 döneminde aşırı yükselmesinin nedeni bankanın bu dönemde kâr dağıtımına gitmemesi, geçmiş yıllar krının bilançoda kr rakamı içerisinde yer almasıdır.

1886 yılıyla başlayan dönem öncekine göre daha stabil olup rasyo değeri genel olarak iniş trendi izlemiştir. Fazla dalgalanmanın olmadığı bu dönemde 1895 Borsa krizinden sonra rasyo 1900 yılına kadar devam eden inişle %1,5 değerine kadar düşmüş, sonrasında toparlayarak %2 seviyesine yaklaşmıştır. Bununla birlikte savaşın hemen öncesinde %1,4 değerine gerilemiştir. Sektör içerisinde belirli bir ağırlığı olan Galata bankalarının bu dönemde küçülme, birleşme ve tasfiyeye gitmeleri banka sayısında azaltma yaratmıştır. Bank-ı Osmanî-i şâhâne ile Ziraat Bankası'nın büyük oranda sektörel ortalamayı oluşturduğu bu dönemde ilk bankanın aktif kârlılığı %1,5-2,5 arasında değişirken Ziraat Bankası'nın rasyosu 1909 yılına kadar nadiren %1'in üzerine çıkabilmiştir. Ziraat Bankası sektörel ortalamasının

daha düşük seviyelerde gerçekleşmesine neden olmuş görünmektedir. Bunun da nedeni bankanın kamusal niteliğinin ön planda olması, kâr rakamlarının tarım sektöründeki dalgalanmalara bağlı olması nedeniyle kredi tahsilatlarında güçlükler yaşayabilmesidir.⁴³⁰

Kârlılığın ölçümünde kullanılan özkaynak kârlılığı rasyosu ise vergi sonrası net kâr rakamının toplam özkaynaklara bölünmesiyle bulunmaktadır. Bu rasyo 1 Osmanlı liralık özsermaye yatırımının ne kadar kâr yarattığını ölçmektedir. Rasyonun hissedarlar açısından önemi ise bankaya koydukları sermayeden ne kadar kazanç sağladığını göstermesidir.⁴³¹ Osmanlı bankacılık sektörünün özkaynak kârlılığının seyri karşılaştırmalı olarak **Grafik: 3.16**'da yer almaktadır.

Özkaynak kârlılığının sektörel ortalamasını doğru değerlendirebilmek için çalışma döneminin alt dönemlere ayrılması gerekmektedir. Zira 1875

⁴³⁰ Çalışma dönemi için ideal aktif kârlılığı bilinmemekle birlikte bu oranın günümüz için %1,7 civarında olması Osmanlı bankalarının aktif kârlılığı için dönemsel olmayan bir karşılaştırmaya izin verebilir.

⁴³¹ Mishkin, a.g.e., s. 214.

krizi öncesinde rasyo oldukça dalgalı bir görünüm arz etmektedir. Sektörde sadece Osmanlı Bankası'nın faaliyette bulunduğu 1856-1862 alt döneminde sözkonusu rasyo en düşük %4,1 (1857) en yüksek %12,7 değerini almıştır. Bu bankanın yerini Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye bıraktığı ve sektörün hala tek bankadan oluştuğu 1863-1864 yıllarında rasyo en yüksek %17,7 zirvesini gördükten sonra istisnai olarak sektörün birkaç bankadan oluştuğu 1865 yılında %6,6 seviyesinde dibe vurmuştur. Bu derece düşüşün nedeni sektöre yeni giren finansal kurumların sektörel özkaynak rakamını arttırmaları buna karşılık ilk faaliyet yıllarında kârlarının düşük olması olabilir. Daha önce de bahsedildiği üzere İngiltere merkezli olan bu kurumlar kısa süre içerisinde faaliyetlerine son vermişlerdir. 1866-1875 döneminde ise sektöre katılan yeni bankaların varlığı, Babiâli'nin borçlarını döndürmede bankalara daha sık başvurması ve yüksek faiz oranları ile kısa vadeli avanslar alma yoluna gitmesi sektörün bir daha göremeyeceği özkaynak kârlılığı seviyelerine neden olmuştur. Rasyonun zirve yaptığı 1875 kriz yılı olup %20,3 değerine ulaşmıştır. Borç ödemelerinin önce kısmen daha sonra tamamen askıya alınması ile birlikte bankalar için tatlı kâr dönemi sona ermiş krizi takip eden yıl rasyo dramatik bir düşüşle %5,6 seviyesine inmiştir. Muharrem Kararnamesi'nin imzalandığı 1881 yılına kadar geçen ve Babiâli için savaş dâhil mali anlamda oldukça tahrip edici bir dönemde bankalardan finansman sağlaması takip eden dönemlere göre nispeten yüksek rasyo değerlerinin gerçekleşmesini sağlamıştır. 1895 Borsa krizine kadar geçen sürede sektörün ortalama rasyosu %5-6 civarında gerçekleşmiştir. Bu dönem bazı Galata bankalarının küçülme, birleşme ve tasfiyeye doğru gittiği bir dönemdir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne dahil Galata bankalarının 1875 krizi kadar olmasa da darbe yediği 1895 Borsa kriziyle birlikte sektör rasyosu %3'ün altına doğru inmeye başlamıştır. Zikredilen kriz öncesinde rasyonun değeri ise %5.2'dir. Ayakta kalan Galata bankalarının da bu darbeden sonra tasfiyeye doğru gittiği ve rasyonun değerinin düşmesine katkısının olduğu görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde sektöre yeni banka girişleri olmakla birlikte rasyonun seviyesi %5'in üzerine tekrar çıkamamıştır.

Sektörde genelde tek banka hakimiyetinin olduğu 1865 yılına kadar sektörel ortalama önce Osmanlı Bankası sonrasında Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne değerlerinden oluşmuştur. 1865 yılında kısa süreliğine sektöre giriş çıkış yapan finansal kurumların verileri ile sektörel ortalama aşağıya doğru inmiştir. Galata bankaları grubu olarak adlandırılan bankaların rasyo değerleri sektör, Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne ve bu banka grubunun değerlerinin eşitlendiği 1874 yılına kadar daha yüksek değerlerden gerçekleşmiştir. Bu grubun rasyosu 1869 yılına kadar sadece Şirket-i Umumi'nin değerlerinden, daha sonrasında ise sırasıyla İtibar-ı Umumi, İstanbul Bankası ve Kambiyo ve Esham Şirketi'nin değerlerinden oluşmaktadır. 1874 yılından sonra bu banka grubunun değerleri hem sektörden hem de Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne değerlerinden daha düşük gerçekleşmekle birlikte aynı yönde seyir izlemiştir. Krizin şiddetinin en fazla hissedildiği 1876 yılında sektör ve banka gruplarının değerleri aynı seviyelerde gerçekleşmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi 1875-1879 döneminde Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne'nin kâr dağıtımına gitmemesi, bu rakamların geçmiş yıllar kârı olarak bilançoda görünmesi özkaynak kârlılığı rasyosunu istisnai bir şekilde %30 seviyesine yükseltmiştir. 1876 yılından sonra Galata bankaları 1881-1884 döneminde sektör ortalamasının altında kalmış, ancak 1890 yılına kadar daha iyi performans göstermiştir. Bu tarih aynı zamanda Galata bankalarının küçülme, birleşme ve tasfiye dönemine girdikleri bir tarihtir. Bu bankalarının tekrar ortalamanın üzerine çıkması 1895 Borsa krizi öncesindedir. Genel olarak bakıldığında zikredilen tarihten sonra Bank-ı Osmanî-ı Şâhâne'nin değerleri sektörel ortalamanın üzerinde gerçekleşirken Ziraat Bankası'nın değerleri sözkonusu ortalamanın altında daha stabil bir seyir izlemiştir.⁴³²

⁴³² Benzer şekilde çalışma dönemi için ideal özkaynak kârlılığı bilinmemekle birlikte bu oranın günümüz için %13,5 civarında olduğu Osmanlı bankalarının özkaynak kârlılığı hakkında dönemsel olmayan bir karşılaştırmaya izin verebilir.

3.2.6. Şube Ağı

Bankalar ekonomi içerisindeki atıl fonların üretken alanlara yönlendirilmesinde aracılık hizmetlerini üstlendiklerinden ülke içerisinde hem elinde fon fazlası bulundurup bunu değerlendirmek isteyen hem de kendi özkaynakları yeterli olmayıp borç tedarik etmek isteyen kesimlere ulaşılması önem arz etmektedir. Bankaların her iki kesime ulaşma gereksinimi ülke düzeyinde, hatta diğer ülkelere doğru coğrafi olarak genişleme yoluna gitmelerine neden olmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda ulaşım ve iletişim teknolojisinindeki büyük dönüşümler bankaların genel merkezlerinin ötesindeki şehirlere doğru yayılmalarına imkân tanımıştır. Bu gelişim büyük oranda küçük tasarrufların toplanarak büyük fon havuzlarının oluşturulmaya başlandığı anonim şirket tarzında kurulan ticaret bankacılığının gelişimi ile yakından ilgilidir. Şubeleşme yoluyla büyüme stratejisi bazı durumlarda devletin kısıtlayıcı düzenlemeleri ile karşılaşabilmekte, bankaların bu yolla genişlemeleri belirli bir bölge ile sınırlandırılabilmektedir. Bu tür kısıtlayıcı politikalar bankaların coğrafi olarak hareket alanının genişlemesini engellemekte, bölgesel bankaların ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Şubeleşmenin tüm ülke içerisinde serbestleştirilmesi ise tam tersi yönde etki yaparak bölgesel nitelikli bankaların büyük bankalara karşı rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Devletler şubeleşmeye kısıtlayıcı düzenlemeler getirirler de bankalar bu kısıtlamaları dolanabilmek için muhtelif yöntemler geliştirebilmektedir. Bankacılık tarihinde şubeleşmenin kısıtlanmasına ilişkin uygulamaların yaygın olduğu A.B.D. bu duruma en güzel örnektir.⁴³³

Şubeleşme politikaları genelde ülkelerin ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Bazı ülkelerde finansal hizmetlerin bankacılık dışı finansal kurumlar tarafından yerine getirilmesi banka şubesi açılmasına ihtiyaç doğurmazken, bu tür alternatif kurumların yokluğu bankacılık hizmetlerinin

⁴³³ Mishkin, a.g.e., s.244-245.

daha yüksek faizle işlem yapan kişiler tarafından yerine getirilmesine neden olabilmektedir. Bu gibi durumlarda finansal hizmetlere duyulan ihtiyacın yoğunluğu ve büyüklüğü bankaların şube açmalarını cazip kılabilir. Devlet tarafından subeleşmeyle ilgili herhangi bir kısıtlamanın olmadığı durumlarda bankalar bölgelerin iktisadi potansiyelini dikkate alarak şube açmaya gidebilmektedir. Bazı durumlarda ise bankaların şube açması için yeterli iktisadi faaliyet bulunmaması dahi yöre halkı hükümetten bu tür bir şube açtırılmasını talep edebilmektedir. Bunların haricinde şubeleşmenin bir uç örnek olarak ekonomi-politik hatta uluslararası finans politik yönünün bulunduğu da görülmektedir. Günümüzde de ara sıra yabancı sermayeli bankalar için gündeme getirilen ve belli bir temele sahip olup olmadığı belirsiz iddiaların somut şekillerine 19. yüzyılda rastlanmaktadır. Osmanlı ülkesi için bu tür örnekler aşağıda yer verilecektir. Kamusal nitelikte bir görevi olmayan özel sermayeli bankaların şube açmaları tamamen iktisadi bir temele dayanırken, kamusal nitelikli bankalar üstlendikleri misyon çerçevesinde mütevazî kârlar karşılığında ya da kâr amacı gütmeksizin ülke genelinde şubeler veya ajanslar açarak topluma finansal hizmet sunabilmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere Osmanlı ülkesi için bu politikanın en somut örneği Ziraat Bankası'dır. Şubeleşme ile ilgili bahsedilmesi gereken son bir nokta ise bazı durumlarda ülke içindeki bankaların finansal merkezlerden kaynak sağlamaya yönelik bir kanal olarak yurtdışında şube açmalarıdır. Bu durumun istisnai bir hali ise milliyetçilik akımının güçlü olduğu 19. yüzyılda banka sermayedarlarının etnik olarak aidiyet hissettikleri ülkelerde banka şubesi açmaları, o ülkede devlet borçlanmalarına ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren şirketlere iştirak etmeleridir. Karşı bir akım ise bu konumdaki ülkelerin bankalarının soydaşlarının finans sektöründe belirli bir ağırlığa sahip oldukları ülkeye banka şubesi açarak faaliyetlerini genişletmek istemeleridir. Bankacılık sektörünün ülke yüzeyine yayılımı toplumun daha fazla kesiminin bankacılık hizmetlerine ulaşımına aracı olmakta, bu hizmetlerle tanışma sayesinde ülkenin finansal kapsanırılık derecesi artmakta ve finansal sistem gelişmeye başlamaktadır. Bankacılık faaliyetinin sadece başkent ve ticari

yönden gelişmiş şehirlerle sınırlı kalması, ülkenin diğer kesimlerine uzanamaması çarpık bir finansal coğrafya yaratmakta ülke finansal kaynaklarının hareket geçirilmesi sınırlandırmakta ve iktisadi gelişme de sektöre uğramaktadır. Zira ülkelerin iktisadi gelişiminin ilk safhalarında bankacılık kesiminin buna katkısı belirgin olarak görülebilmektedir. Bankalar ülke yüzeyine dağıldıkça hem kaynak hem plasman yapılarını çeşitlendirdikleri için daha istikrarlı bir gelişim göstermekte ve olası krizlere daha dayanıklı hale gelmektedirler. Günümüz bankacılığı açısından oldukça önem arzeden bu husus 19. yüzyıldaki iletişim ve para transfer teknolojilerinin kısıtlılığı karşısında aynı ölçüde finansal istikrara katkıda bulunamayacaktır.⁴³⁴

Ondokuzuncu yüzyılın en belirgin özelliklerinden biri dünya ekonomisine yön veren güçlü ülkelerin sermayelerinin tüm dünya yüzeyine yayıldığı global bir çağ olmasıdır. Bu ülkelerin sanayileri için hammadde ihtiyaçları ve mamul malları için yeni pazarlar bulma gayreti yabancı sermayenin merkez ülkeler dışındaki yatırımlarının artmasına yolaçmıştır. Bu gelişmenin doğal sonucu müşterilerine finansal hizmetler sunmak isteyen bankaların onların yatırım yaptıkları ülkelerde ya bankalar kurmaları ya da banka şubeleri açmalarıdır. İngiliz, Fransız ve Alman bankalarının kendi ülkeleri dışında açtıkları banka şubeleri ya da kurdukları bankalar bu yayılmanın en güzel örneğidir. Bu ülkelere daha küçük çapta olmak üzere Avusturya, Hollanda, Rusya, Belçika, A.B.D., İtalya, Yunanistan da eklenebilir.

Osmanlı bankacılık sektörü şube ağı açısından analiz edilmek istendiğinde bankaların üç ayrı kategoride incelenebileceği ortaya çıkmaktadır. Birinci grup bankalar ülke siyasi sınırları içerisinde şubeleşme stratejisi benimseyen bankalardır. Bankaların bu stratejisi bizzat devletin yönlendirmesi ile gerçekleştirilebileceği gibi belirledikleri büyüme stratejisi

⁴³⁴ Ratna Sahay ve diğerleri, "Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals?", **IMF Staff Discussion Note**, SDB/15/17, September 2015, s.8.

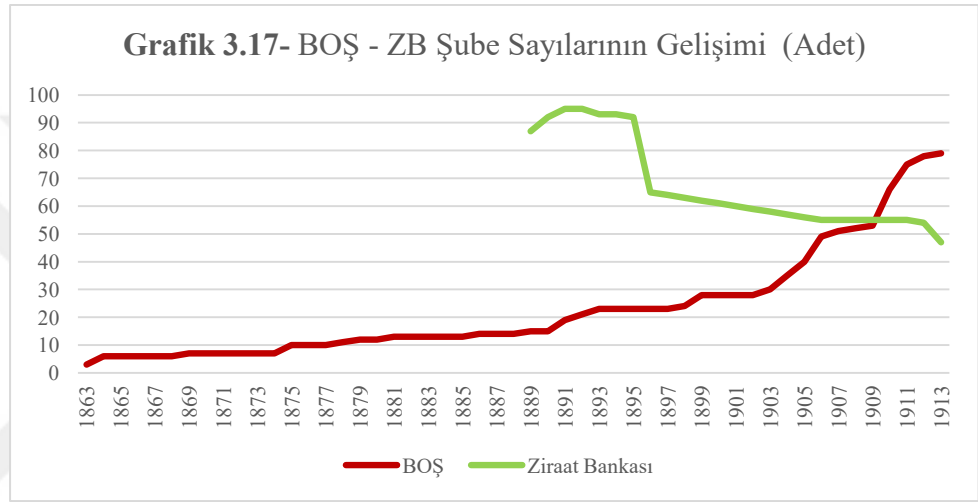
çerçevesinde de ortaya çıkabilmektedir. İkinci grup bankalar büyük ölçüde ülke başkentinde faaliyet gösteren ve şubeleşme stratejisi izlemeyen bankalardır. Bu bankalar kamu finansmanı ve ticari, sınai ve finansal hizmetler sektöründe faaliyet gösteren kurumlara iştirak etmeyi tercih etmektedir. Bu bankalar faaliyetlerini başkentle sınırlayabildikleri gibi sermayedar ülkelerde ya da aidiyet hissettikleri ülkelere de genişletebilmektedir. Üçüncü grup bankaları ise yabancı sermayeli bankalar oluşturmaktadır. Bunlar Osmanlı ülkesinde banka kurabildikleri gibi başkent ve şehirlerde şube açarak faaliyet gösterebilmektedir. Bu bankalarca açılan şubeler bazıları Osmanlı hükümetinin izni çerçevesinde açıldığı gibi çoğu durumda kapitülasyon hukuku çerçevesinde izinsiz bir şekilde açılabilirdi.

İlk grupta yer alan bankaların en belirgin örneklerini Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ve Ziraat Bankası oluşturmaktadır. Milli banka imtiyazı nedeniyle Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin başkent haricinde Osmanlı ülkesinin tamamına yayılması beklenebilir. Ancak bu bankanın yabancı sermayeli olması, tamamen kamusal bir amaca hizmet etme gibi bir misyonunun olmaması ve kâr üretme amacıyla faaliyet gösteren bir banka olması şubeleşme konusundaki stratejinin devlet tarafından dayatılmadığını ortaya koymaktadır. Hatta bazı durumlarda devlet tarafından şube sayısının arttırılmasına yönelik talepler nedeniyle bankayla hükümet arasında sorunlar çıktığı da vakidir. Genel olarak bankanın şube açma politikası şube açılacak yerin iktisadi potansiyeli ve bankanın şube açmasının kâr üretilip üretemeyeceği üzerine kuruludur. Bu konu İkinci Bölümde de zikredilen bazı örneklerde açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Sisam Adası meclisinin adanın idari özerkliği nedeniyle sadece bu adayla sınırlı olmak üzere banknot ihraç yetkisini haiz bir banka kurma konusu Babiâli'ye iletildiğinde bu tür bir banka kurma yerine adada Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından bir şube açılması önerilmişti. Babiâli'nin bu yönlendirmesine karşın bu banka yaptırdığı araştırmada şube açmak için gerekli ticaret hacminin olmadığı sonucuna ulaşıldığı için bu öneriyi kabul etmemişti.

Yine Sakız Adası'nda 1881 yılında bir emlâk bankası kurulması teklifi gündeme geldiğinde burada adı geçen banka tarafından bir şube açılması gündeme gelmişti. Bazı durumlarda bu teklifler başkente uzak bölgelerden de gelebiliyordu. Kendilerine ekonomik nüfuz bölgeleri yaratmak isteyen bazı Avrupa ülkeleri Osmanlı ülkesinin merkezden uzak bölgelerinde banka şubeleri açarak bir nevi kendi sömürge politikalarına güç vermek istiyorlardı. Bu bölgelerdeki halka düşük faizli krediler açarak ellerindeki gayrimenkulleri alma gibi taktiklere başvurmaları karşısında Osmanlı hükümeti aynı yerlerde Bank-ı Osmanî-i Şâhâne veya Ziraat Bankası şubeleri açılması ve karşı bir politika olarak düşük faizle kredi verme politikası izleyebiliyordu. Yine de hükümetin bu tür talepleri karşısında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne iktisadi kriterleri baz alma yoluna gidiyor, aksi durumda oluşacak masrafların tazminin karşılanmasını hükümetten talep edebiliyordu.⁴³⁵ Şube açma izni hükümetin onayına bağlı olmakla birlikte genelde Galata bankalarının şubeleşme politikası izlemedikleri, ülke çapında şubeleşmeye sadece Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin gittiği görülmektedir. Yabancı sermayeli banka olması nedeniyle bu bankanın yönetim komitelerinin bulunduğu Londra ve Paris'te şubeleri olduğu gibi diğer ülkelerde de şubeler açma yoluna gitmişti. Ziraat Bankası ise tarımsal finansmanı hedefleyen ve ülke yüzeyine yayılmış sandıkların bankaya dönüştürülmesinden dolayı faaliyetine başladığı anda belli bir şube ağına sahipti. Her iki bankanın şube sayılarının gelişimi **Grafik 3.17**'de yeralmaktadır. 1888 yılında kurulan Selanik Bankası ve 1892 yılında kurulan Midilli Bankası ise İstanbul'a taşındıkları 1908 yılına kadar bölgesel nitelikte kalmış bankalar olup en fazla yakın bölgelere genişleme eğiliminde olmuşlardı. Örneğin, Selanik Bankası'nın 1908 yılında merkezinin İstanbul'a taşınmasını takip eden yıllarda basında yayımlanan tanıtım amaçlı ilanlarında Galata, İstanbul, Pera, Edirne, Drama, İzmir, Beyrut, Manastır, Trablus, Kavala, Selanik, Üsküp, Dedeoğlu, Samsun ve İskeçe'de şubeleri, Gümölcine, Kumanova, Kırkkilise (Kırklareli) ve

⁴³⁵ Bkz. Birinci ve İkinci Bölüm

Sofulu’da ofisleri bulunmaktaydı. Benzer şekilde Midilli Bankası’nın da kurulduğu adada Midilli, Pilmar ve Ayasu şehirlerinde şubeleri bulunduğu gibi Ege bölgesinde Ayvalık, Dikili, İzmir, Söke, Nazilli, Sakız, Aynaroz ve Selanik’te şubeleri vardı. Selanik Bankası gibi merkezini İstanbul’a taşıyan bu bankanın yurtdışında Atina ve İskenderiye’de de şubeleri bulunmaktaydı.⁴³⁶

Kaynak: Clay, a.g.m., s. 610; Atasagun, a.g.e., s. 126

Grafiğe bakıldığında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin şube sayısının çok yavaş ilerleme kaydettiği görülmektedir. Faaliyetinin ilk iki yılında önemli ticaret merkezlerinde açılan şubeler ile toplam şube sayısı 6’ya ulaşan banka 1875 yılına kadar sadece 1 şube açmıştır. 1875 yılında imtiyazının genişletilmesi ile birlikte bu sayı hemen 10’a yükselmiş ancak şube açma politikası yine yavaş bir seyir izleyerek 1891 yılında 15’e ulaşmıştır. Bankanın şube sayısındaki hızlanma bu tarihten sonra artarak 1913 yılında 79’a yükselmiştir. Bu sayıya muhtelif şehirlerdeki 15 adet irtibat ofisi/acente ve 5 adet tali acente dâhildir. Şube sayısının 1891 öncesinde düşük düzeyde kalmasının altında yatan neden banka yönetiminin şube açmadan bekledikleri getirileri elde edememeleridir. Osmanlı Devleti’nin kamu maliyesi sorunlarının hâkim olduğu ve kısır bir borç döngüsüne

⁴³⁶ Levant Trade Review, Vol. 1, No. 1, March Quarter, 1912, s.457; Hasan Ferid, a.g.e., s. 30-31.

girdiği bu dönemde hakim olan istikrarsız ortam bankayı şube açmada muhafazakar davranmaya itmiş olmalıdır. Banka merkezinin dahi sözkonusu dönemde sıkıntılar yaşaması, 1875 Krizinin yarattığı mali bünye sorunları buna katkı yapmıştır. Borç ödemelerinin yeniden başladığı ve sonrasında istikrarlı bir ortamın oluştuğu dönemde Osmanlı ekonomisindeki büyümeyle birlikte bankanın şube açma hızının da arttığı görülmektedir. Yirminci yüzyılın başında yabancı bankaların da Osmanlı ülkesine gelmeleri bu durumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.⁴³⁷

Ziraat Bankası'nın kuruluş anında 87 şube ile başlamasının nedeni mevcut menafî sandıklarının şube şekline dönüştürülmesidir. Oysa kuruluşu takip eden yıllarda şube sayısının artması bir tarafa çoğunun tekrar sandığa dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Faaliyetin ilk 5 yılı sonunda 8 şube açılmasıyla toplam şube sayısı en fazla 95'e yükselmiş sonrasında ise bu sayı mütemadiyen düşmüştür. En büyük şube kapatma 1897 yılında gerçekleşmiş, 27 adet şube kapanmıştır. Bu tarihten 1907 yılına kadar şube sayısına ilişkin veri bulunmamakla birlikte bu süreç sonunda 10 şube daha kapatılarak bankanın şube sayısı 55'e düşmüştür. Son dönemdeki azalış ise savaşlar nedeniyle kaybedilen Trablusgarp ve Balkanlardaki şubelerin kapatılmasından kaynaklanmıştır. Bankanın sahip olduğu sandık sayısı ise Trablusgarp ve Balkan savaşlarına kadar sürekli artmıştır. Bankanın kurulduğu yılda 244 olan sandık sayısı 1911 yılında 430'a yükselmiştir. Zikredilen savaşlar sonucunda bu sayı 1914 yılında 347'ye gerilemiştir. Ziraat Bankası'nın şube ve sandık sayıları ülkenin tamamına yayılmış bir hizmet ağını göstermesi açısından önemlidir. Yine de faaliyet hacminin yeterli olmadığı kazalarda sandıkların banka tarafından kapatıldığı görülmektedir.⁴³⁸

⁴³⁷ C. G. A. Clay, "Western Banking and the Ottoman Economy before 1890: A Story of Disappointed Expectations", **The Journal of European Economic History**, Vol. 28, No. 3 (Winter 1999), s. 504; C. G. A. Clay, "The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 26, No. 4 (Nov., 1994), ss. 589-590, 608-611.

⁴³⁸ Atasagun, **a.g.e.**, ss. 124-127.

İkinci grupta yeralan bankalar Osmanlı kanunlarına göre kurulan, merkezleri başkentte bulunan, yerli ve yabancı sermayedarların birlikteliğiyle oluşturulan ve Galata bankaları olarak adlandırılan bankalardır. 1875 Krizi öncesinde bu bankaların temel özelliği Babıâli'nin kısa vadeli finansmanından pay kapabilmektir. Borç ödemelerin durdurulması bu bankaları sarsmakla birlikte küçük boyutlu da olsa 1881 yılına kadar bu finansman politikasından pay almaya devam etmişlerdir. 1881 sonrası dönemde şirketlere iştirak etmekle birlikte bu bankaların önemli bir faaliyet alanı da borsa işlemleriydi. 1895 Borsa krizi sonrası bu bankalar yavaş yavaş piyasadan çekildi. Bu grubun son temsilcisi olan Kambiyo ve Esham Şirketi'nin imtiyazının uzatılması ise hükümet tarafından onaylanmayınca Galata bankalarının 19. yüzyılın bitimiyle birlikte faaliyetleri son buldu. Bu bankaların şube açarak Osmanlı ülkesine yayılma gibi bir politikaları yoktu. Örneğin, İstanbul Bankası uluslararası finansal merkezlerle olan bağlantıları nedeniyle Londra ve Paris'te, kurucularının Rum olması nedeniyle de Atina'da şube açmıştı. Bu banka faaliyetlerinin kayda değer bir kısmını Yunanistan borçlanmalarına ve buradaki bazı şirketlere iştirak suretiyle değerlendiriyordu. Şirket-i Umumi Mısır hükümetinin finansmanından pay kapabilmek ve oradaki Rum çevrelerle iş ilişkisine girmek amacıyla İskenderiye'de şube açmıştı.⁴³⁹

Son grupta yeralan bankaları ise tamamen yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'nin başkentinde ya da siyasi amaçlara matuf olarak ilgi duydukları bölgelerde kurulan ya da şube açarak faaliyet gösteren bankalar oluşturuyordu. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin iktisadi nüfuz alanlarını genişletme ve sömürge politikaları çerçevesinde bankalarının tüm dünya yüzeyine yayıldığı daha önce ifade edilmişti. Herhangi bir Avrupa devletinin sömürgesi konumuna düşmeyen Osmanlı Devleti'nde genelde şube açarak faaliyet gösteren bankaların önemli bir kısmı ülkeler arasında hızla gelişen iktisadi rekabetin birer aracı

⁴³⁹ Exertzoglou, **a.g.t.**, ss. 197-199, 213-213.

konumundaydılar. Gerek Osmanlı ülkesiyle ticari ilişkilerin güçlendirilmesi, gerek ülkenin yeraltı kaynaklarının işletilmesi ya da büyük altyapı yatırımlarının finansmanı yabancı ülke bankalarının İstanbul'da şube açmalarına neden olmuştu.

Bu bankaların temel amacı Osmanlı ülkesinde şube açarak genişleme yerine finansman ilişkilerini başkent üzerinden yürütme üzerine kuruluydu. Bu grubun içerisinde yer alan bir kısım banka ise siyasi hedeflerini gerçekleştirmek üzere Suriye bölgesini hedef bölge seçerek orada şubeler açma yoluna gitmişti. Yine Balkanlar ve Trablusgarp bölgeleri Avusturya, İtalya ve Yunanistan bankalarının faaliyetlerini genişletmek amacıyla şube açtıkları bölgelerdi. İlk grup bankalardan farklı olarak Suriye, Irak, Balkanlar ve Trablusgarp bölgelerindeki bu tür şubeleşme faaliyetlerinin temel amacı Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinin koparılmasına yönelik faaliyetin bir parçası olmak istemeleriydi. Kapitülasyon hukukunu kendilerine kalkan olarak kullanan Avrupa ülkeleri bu tür bankacılık faaliyetleri yürütmek için Osmanlı Devleti'nden izin almaya gerek görmüyorlardı. Hükümetin izin başvurusunda bulunulmasına yönelik itirazları ise hep bu kalkana çarpıyordu. Yabancı banka şubelerinin faaliyetleri 20. yüzyılın başlamasıyla hız kazanmış olup Osmanlı Devleti'nin dağılmaya gittiği bir dönemde ortaya çıkması bu bankaların amaçlarının finans politik eksenli olduğunun açık bir göstergesidir. İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı bankaların merkez yönetim birimleri haricinde şube, acenta, ofis vb. şekilde birimleri de bulunabiliyordu. Bu şekilde yabancı orijinli bankaların açtıkları şube vb. birimlerin sayısı 70'in üzerine çıkmıştır. Bu bankalardan Atina Bankası sayısal anlamda en yüksek rakama sahip olmasına karşın Karadeniz bölgesinde açılan bazı şubelerin kısa süre içinde kapandığı anlaşılmaktadır. Mevcut ikincil kaynaklar ve bankaların gazete ve dergilerdeki tanıtım ilanlarından yararlanılarak oluşturulan yabancı bankalara ait şubelerin listesi Tablo 3.16'da verilmiştir.

Tablo 3.16- Yabancı Bankalar ve Şubeleri

Banka Unvanı	Başlangıç Yılı	Şube Sayısı	Şube Yerleri
Alman-Filistin Bankası	1897	11	Kudüs (1897), Yafa (1899), Gazze (1900), Hayfa (1904), Beyrut (1907), Nazaret (1907/1910), Şam (1910), Trablus (1907), İskenderiye (1913), Nablus(1916?), Adana (1910)
Crédit Lyonnais	1875	5	Karaköy (1875), Pera, İstanbul, İzmir, Yafa (1902), Kudüs
İngiliz-Filistin Bankası(Şirketi)	1903	8	Yafa (1903), Kudüs (1904), Beyrut (1906), Hebron (1907), Hayfa (1908), Safed (1910), Tiberya (1913), Gazze (1914)
Orientbank/Şark Bankası	1904	3	Selanik, İzmir, İstanbul (1905)
Atina Bankası	1904	20	Galata (1905), İstanbul (1905), İzmir (1904), Selanik, Manastır, Samsun, Limasol, Trabzon, Giresun, Bafra, Sakız, Vathi (Samos), Adana, Mersin, Tarsus, Serez, Kavala, İskeçe, Yanya, Dedeğaç
Yunan Sanayi Bankası	1906	1	İstanbul
Deutsche Orient Bank	1906	7	İstanbul, Bursa, Adana, Mersin, Edirne, Dedeğaç, Halep
Wiener Bankverein	1906	3	İstanbul, Pera, İzmir
? İtalyan Bankası	1907	1	İşkodra
Società Commerciale di Oriente	1907	1	İstanbul
Russian Bank for Foreign Trade	1908	2	Karaköy, İstanbul
Deutsche Bank	1909	2	İstanbul (1909), Halep (1909-10)
Türkiye Milli Bankası	1909	1	İstanbul
Banco di Roma	1907	5	İstanbul (1911), Bingazi (1907), Kudüs (1911), Tripoli (1907), Trablusgarp (1907)
Macar Bankası ve Ticaret Şirketi	1913	2	İstanbul, İzmir

Kaynak: Gross, a.g.m., ss. 219-224; J. Thobie, “European Banks in the Middle East”, **International Banking 1870-1914**, Ed. R. Cameron and V. I. Bovykin, Oxford, Oxford University Press, 1991, ss. 421-424; **Levant Trade Review**, Vol.1, No. 1, December Quarter, 1911, s. 253; a.d., Vol.1, No.1, March Quarter, 1912, ss. 457, 463; a.d., Vol. 3, No. 4, March Quarter, 1914, ss. 344, 355, 360-363, 407.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde modern finansal araçlar olarak bankacılık kurumlarının ortaya çıkması Tanzimat dönemi arifesine tesadüf etmektedir. Bu tarihten önce bankacılık kurumlarının olmayışı ülkede finansal araçların olmadığı, toplumun finansal hizmetlerden mahrum kaldığı ve finansal gelişmişlik derecesinin çok düşük olduğu anlamına gelmez. Avrupa'nın tüm dünya yüzeyine yayıldığı 19. yüzyıl öncesinde her ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de, o ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede finansman ilişkilerinin olduğu ve finansal hizmetlerin muhtelif isimler altında faaliyet gösteren finansal araçlar tarafından görüldüğü bilinmektedir. Modern finansal araçlar olarak anonim şirket tipi bankaların ortaya çıkması iktisadi gelişmişliğe bağlı ve finansal hizmetlere artan talebin bir sonucu olup önce Avrupa'da ortaya çıkmış, Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın iktisadi yayılımına eşlik ederek diğer ülkelere giriş yapmıştır. Bu tip bankaların dünya yüzeyine yayılmasının iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunların ilki, ilgili ülkelerin Batı dünyası ile artan iktisadi ilişkilerinin yani ticaretin finansmanıdır. Avrupa ülkeleri iktisadi nüfuz alanlarında bulunan ülkelere ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve finanse edilmesi için ilişkiye geçtikleri ülkelere bankalar kurma yoluna gitmişlerdir. İkincisi ise Avrupa'da belirli bir olgunluğa erişmiş, giderek modern merkez bankalarına dönüşecek milli banka modellerinin modernleşme sürecine yeni giren ülkeler tarafından da kurulmak istenmesidir. Osmanlı Devleti'nde de modern bankacılık kurumlarının oluşumunda söz konusu sebeplerin varlığı açıktır. İlk banka kurma girişimlerin genelde milli banka eksenli olması, bunun yanı sıra ülkenin Avrupa'yla ticari ilişkileri güçlenen önemli şehirlerinde banka kurma girişimlerinin ortaya çıkması bu durumun açık göstergeleridir. Osmanlı Devleti yöneticileri hem para sistemini istikrara kavuşturacak hem de kamu maliyesindeki sorunları giderecek, bunların yanısıra üretici kesimleri mutedil oranlar ile finanse ederek iktisadi kalkınmaya katkıda bulunacak

milli bir bankaya duyulan ihtiyacın farkındadır. Avrupa ülkelerinde bu tür bankaların varlığı ve ülke ekonomileri için oynadığı rol bu tür bir bankanın kurulmasına yönelik fikirlerin devlet katında tartışılmasından anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Avrupa'yla ticaret hacminin giderek artması buna karşılık hem milli bir bankanın hem de para sisteminin istikrarlı olmaması dış ticaretle iştigal eden tüccar kesiminin kanayan yarası haline gelmiş, banka kurulmasına yönelik talepler güçlenmiştir. İlk kurulan banka örneklerinde devlet-tüccar işbirliğine ilişkin projelerin ortaya çıkması bu açıdan değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde modern bankacılık kurumlarına duyulan ihtiyaç hem devletin para sistemi ve kamu maliyesinin düzene kavuşturulmak istenmesiyle hem de Avrupa'yla artan ticaret ilişkilerinin finansmanının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinin gerektirdiği zorunlu hallerin yarattığı bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu açıdan bakıldığında modern bankacılık kurumlarının Osmanlı Devleti'nde gecikmeli bir şekilde ortaya çıktıklarına dair ileri sürülebilecek eleştiriler yersiz olacaktır. Zira bu tür kurumlara ihtiyaç duyulduğunda kurulmaları için girişimler başlamıştır. Eleştirilebilecek tek nokta ilk bankanın faaliyete başlama tarihi ile ilk banka kurma girişimlerinin başladığı tarih arasındaki sürenin uzunluğudur. Bunun da nedenini Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu finansal sıkıntılarda aranmak gereklidir.

Milli banka konusunun genel olarak Tanzimat reformları, daha özelinde ise bu reformların bir parçası olan finansal reformların içerisinde yer alması banka meselesine devletin ciddi şekilde yaklaşmasına neden olmuştur. Ancak finansal reformların yapılabilmesi için gereken finansman tutarı aynı zamanda milli banka kuruluşunun önüne kesen kısır bir döngü yaratmıştır. Çünkü bankacılık kurumların faaliyeti için gerekli olan istikrarlı bir para sistemi bir türlü kurulamamıştır. Bunun nedeni madeni para reformunun tüm yönleriyle gerçekleştirilememesi, Tanzimat reformlarının finansmanı için ilk defa ihraç edilen kâğıt paranın para piyasasındaki mevcut sorunları daha da ağırlaştırmasıdır. Para sisteminin modernize edilmesi ve kâğıt paranın tedavülden alınması için gerekli finansmana sahip

olmayan hükümet bu reformları gerçekleştirecek milli bir bankanın kuruluşu için gerekli sermayeye de sahip değildir. Bu koşulların sonucunda milli banka projesi devletin tüm finansal reformlarını gerçekleştirecek tutarın sağlanacağı bir lisans müzayedesine dönüşmüştür. Kırım Savaşı'nın yarattığı konjonktürde uluslararası piyasaların bu tutarda bir finansman tedarikine elverişli olmayışı banka meselesinin sürüncemede kalmasına neden olmuştur. Nihayetinde kâğıt paranın tedavülden alınması yapılan iki dış istikraz sonucunda gerçekleşmiş, banka kurulmasının önündeki en büyük engelin ortadan kalkması ile Bank-ı Osmanî-i Şâhâne faaliyete geçebilmiştir. Madeni para sahasındaki sorunlar ise varlığını sürdürmüştür. Devletin finansal imkânlarının olmayışı milli bankanın mecburen yabancı sermaye eliyle kurulması sonucunu doğurmuş, yöneticilerin idealindeki milli banka bir tasavvur olarak 20. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Devletin kamu maliyesindeki sıkıntıları bankacılık sektörünün gelişimini de şekillendirmiştir. Tanzimat'ın ilanı sonrasında kamu maliyesindeki reformların gerçekleşmesinin zaman alması, Kırım Savaşı'nın yarattığı hasar, devamında yaşanan iç ve dış siyasi olaylar devletin finansman ihtiyacının artmasına katkıda bulunmuştur. İç ve dış borçlanmanın hız kazandığı 1854-1875 periyodunun son on yılı banka kuruluşlarının da hızlandığı bir dönemdir. Babıâli borç kupon ödemelerini sürdürebilmek için sürekli olarak kısa vadeli finansman ihtiyacı için yeni kurulan bankalara müracaat etmek durumunda kalmış, bankaların en önemli kredi müşterisi haline dönüşmüştür. Kurulan bankaların ülke çapına yayılmayarak sadece Galata'yı mesken tutmaları ve "Galata Bankaları" teriminin ortaya çıkması bunun açık bir göstergesidir. Kurulan küçük çaplı bankaların da ana işgal alanı devletin ihraç ettiği borçlanma tahvilleri üzerine gerçekleştirilen borsa işlemleri olmuştur. Galata-Dersaadet Tahvilât Borsası'nın da en hareketli dönemlerini bu dönemde yaşaması buna işarettir. Büyük oranda kısa vadeli finansman ve borçlanma tahvilleri üzerine işlemlerle yani kamu finansmanı etrafında dönen bankacılık sistemi ilk büyük çöküntüsünü de 1875 yılı Ekim ayı başlarında devletin borç

ödemelerini askıya almasıyla yaşamıştır. Küçük çaplı bankalar piyasadan silinirken orta ölçekli bankalar iflasla yüz yüze gelmiş, bu tehlikeyi savuştursalar da kriz sonrasında küçülme sürecine girmişlerdir. Ramazan Kararnamesi'nin bankacılık sektöründe bu derece tahripkâr sonuçlar yaratması, söz konusu sektörün devletin en büyük müşterisi olmasının finans kesiminde yarattığı yanlı gelişmeden kaynaklanmıştır.

1875 borç krizi bankacılık sektöründe önemli bir kırılma noktası olmuş, 1881 yılının son günlerinde yayımlanan Muharrem Kararnamesi sonrasında oluşan istikrar ortamının katkısıyla sektör normal faaliyet seyrine kavuşmuştur. Bu dönemin en belirgin özelliği borç ödemelerinin tekrar başlaması, Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ve uluslararası finans piyasaları ile Babıâli'nin iletişimin yeniden başlamasıdır. Bu dönemde yabancı sermayenin Osmanlı ülkesine gelmeye başlaması altyapı, ulaştırma, madencilik, ticaret, ziraat ve sanayi alanlarında şirketleşmeyi teşvik etmiştir. Önceki dönemde bankaların kamu finansmanına bağımlılığı yeni oluşan ortama adaptasyonunda sorunlar yaratmıştır. Bankalar yeni dönemde bazı girişimlere iştirak etseler de kamu finansmanına bağımlılığa benzeyen yeni bir bağımlılığa düşmüşlerdir. Şirket hisse senetleri ve tahvilleriyle bağlantılı işlemlere fazla girmeleri nedeniyle bu defa da 1895 yılında patlak veren borsa krizinden büyük bir darbe yemişlerdir. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin de büyük hasar aldığı bu kriz Galata bankalarının kalan son güçlerinin de tükenmesine neden olmuştur. Menafî sandıklarının yeniden organize olmasıyla kurulan Ziraat Bankası, bölgesel faaliyette bulunmak üzere kurulan Midilli Bankası, Selanik Bankası ve Filistin Ticaret Bankası Osmanlı bankacılığı için yeni bir akımın öncüleri olmakla birlikte bankacılık sektörü 20. yüzyılın başından itibaren yabancı bankaların sayılarının hızla arttığı yeni bir akıma sahne olmuştur. Bu bankaların Osmanlı ülkesinde kurulmalarının ve/veya şube açmalarının iki temel nedeni vardır. İlki önceki dönemlerdeki gibi ülkelerarası ticari ilişkilerin bu defa daha büyük ölçekte geliştirilmesi ve finansmandır. Bu dönemde faaliyet gösteren bankaların uluslararası finans-politik karakteri önceki

dönemlere göre daha belirgindir. Bankalar, Avrupa'nın önde gelen güçleri arasındaki artan ve sonu savaşıla neticelenecek olan rekabetin etkin birer aracına dönüşmüşlerdir. İkinci sebep ise Osmanlı ülkesinden kopma potansiyeli taşıyan bölgelerde bankaların ilgili ülkelerin gizli ajandalarının birer uzantısı olmaları ve/veya Yunanistan gibi kuruldukları diğer ülkelerde iktisadi faaliyetlerin yetersizliği nedeniyle Osmanlı ülkesinde faaliyetlerini genişletmek istemeleridir.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde başlayan milli iktisat akımı çerçevesinde kurulan bankalara kadar Osmanlı bankacılık sektörü yabancı sermayenin etkin olduğu bir alan olmuştur. Başta Bank-ı Osmanî-i Şâhâne olmak üzere kurulan bankaların çoğunluğunun yabancı sermayeli olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bazı bankalarda Galata banker ve tüccarlarının ortaklığı bulunsa da bunların yabancı sermaye karşısındaki finansal güçleri sınırlıdır. Sadece adı geçen banker ve tüccar grubunun kurdukları ya da kurmaya çalıştıkları finansal kurumlar diğerlerine göre küçük boyutludur. Bu durum Osmanlı ülkesinde sermayenin kıt olduğunu, büyük sermayedarların henüz ortaya çıkmadığını, var olanların da bir araya geldiklerinde önemli bir büyüklük oluşturamadıklarını göstermesi açısından önemlidir. 1870'li yıllarda banka kurma furiasında Babîâli'nin kurulması için imtiyaz verdiği çoğu banka projesinin hayata geçememesinin temel nedenide budur. Hisse ihracı yoluyla banka kurma yöntemini benimseyen çok sayıda projede gerekli sermayeyi toparlayamadığı için hayata geçememiştir.

Bankacılık sektörünün regülasyonuna bakıldığında ilk banka kurma girişimlerinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar devletin bankacılık alanını kurula bağladığı spesifik bir kanun ve sektörle ilgilenen bağımsız bir devlet biriminin olmadığı görülmektedir. Bankalar genel olarak diğer şirketler gibi Kanunname-i Ticaret'te yer alan düzenlemelere tabi olarak kurulan şirketlerdir. Hükmi şahsiyet kavramının yer almadığı bu düzenlemeler

çoğunluğu anonim şirket olarak faaliyet gösteren bankalar için tam bir hukuki altyapı sunmaktan uzaktır. Aksine kurulan bankalara ilişkin nizamnameler Kanunname-i Ticaret'in açıklarını gideren ve anonim şirket kültürünün yerleşmesine büyük katkıda bulunan yasal metinlerdir. Bankalar ayrıca modern muhasebe uygulamaları ve finansal tablo sunum şekillerinin Osmanlı ülkesine girmesinde öncülük yapmışlardır. Devletin bu dönemde bankacılık alanına doğrudan müdahalesi lisanslama (izin) faaliyetinde görülmektedir. Gerek bankaların kuruluş ve faaliyete geçmeleri gerekse şube açmaları doğrudan devletin iznine tabidir. Devlet bu politikasını inceleme dönemi boyunca sıkı bir şekilde takip etmeye gayret etmiştir. 1890'lı yıllara kadar devletten izin almaksızın bankacılık alanına girme teşebbüsleri nadirdir. Ancak bu tarihlerden itibaren başlayan ve giderek sayıları artan izinsiz bankacılık faaliyetlerini önlemede devletin etkin olamadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni Babıâli'nin izinsiz faaliyet gösteren bankaların faaliyetlerini yasaklama girişimlerinin karşısına yabancı devletlerin kapitülasyon hukukunu çıkarmalarıdır. Bu sorun ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında hükümetin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmasıyla sona ermiştir. Finans sektörü ile ilgili yaşanan benzer bir sorun izinsiz şekilde sigortacılık, yabancı devlet, şehir ve şirketlere ait ikramiyeli tahvil ve piyango bileti satışlarında da görülmektedir. Osmanlı Devleti anonim şirketlere yönelik düzenlemeler ile bu tür sorunları gidermeye yönelmiş, ancak yabancı devlet sefaretlerinin bu tür düzenlemeleri kabul etmemeleri nedeniyle bu alan kapitülasyonların kaldırılmasına kadar sorunlu olarak kalmaya devam etmiştir.

Devletin bankacılık alanına müdahalesinin diğer bir cephesini ise finansal krizler oluşturmuştur. Modern bankacılık kurumlarının gelişmesi ve kâğıt para kullanımının yaygınlaşması bankalara hücum ve parasal istikrarsızlık gibi modern finansal krizleri de beraberinde getirmiştir. Bu tür krizlerin patlak verdiği dönemlerde devletler finansal sistemdeki çalkantıyı yatıştırmak ve piyasanın tekrar istikrara kavuşmasını temin etmek için muhtelif müdahale yöntemlerine başvurmuştur. Osmanlı Devleti de bu tür

finansal yeniliklerle tanışan ülkelerin yaşadığı finansal krizlerle yüz yüze gelmiş, benzer müdahale yöntemlerini benimsemiştir. İnceleme dönemi içerisinde yaşanan ilk kriz 1861 Aralık ayı başlarında İstanbul’da kâğıt paranın neden olduğu finansal krizdir. Devlet krizi yatıştırabilmek için piyasayı tatil etmiş, borsa işlemlerinin yapıldığı Havyar hanı dâhil kâğıt para spekülasyonuna konu olan dükkânları kapatmış, krize sebebiyet verdiği tespit edilen şahısları ise tutuklamıştır. Halkın para değişim hizmetlerinin aksamaması için şehrin muhtelif yerlerinde değişim büroları açılmıştır. İkinci kriz ise bankacılık sektörü ve Dersaadet Tahvilât Borsası’nı derinden etkileyen, aynı zamanda inceleme döneminin en büyük krizi olan Babiâli’nin borç ödemelerini 1875 yılı Ekim ayı başlarında Ramazan Kararnamesi ile askıya almasıdır. İlginçtir ki devlet kaynaklı borç krizinin neden olduğu bu finansal krizi yatıştırmak için Babiâli konvertibilitenin askıya alınması, bankaların tatil edilmesi, borsanın kapatılması ve takas işlemleri için moratoryum ilanı vb. hiçbir yöntemle müdahalede bulunmamıştır. 1895 yılında yaşanan borsa krizinde ise borsa takas işlemleri için 120 günlük moratoryum ilanı ile Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’ye hücumların önünün kesilebilmesi için bir aylık süreyle banknotların konvertibilitesi askıya alınmıştır. Devlet tarafından para sistemi ve bankacılık sektörüne yönelik sert tedbirlerin alındığı son örnek ise Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesidir. Savaşın başlamasıyla hükümet Avrupa borsalarının kapanışına paralel olarak Dersaadet Tahvilât Borsası’nı 1 Ağustos 1914 tarihinde kapatmış, 3 Ağustos 1914 tarihinde *Te’cil-i Düyûn Kanun-ı Muvakkatı* yürürlüğe sokarak bankaların yükümlülüklerini 1 ay süreyle dondurmuştur. Söz konusu düzenlemenin yürürlük süresi sürekli yenilenerek savaş boyunca daimi bir uygulamaya dönüşmüştür. Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle birlikte 5 Kasım 1914 tarihinde *Altın İhracının Men’i Hakkında Kanun-u Muvakkat* ile ülke dışına altın çıkışı tamamen yasaklanarak kambiyo kontrolü uygulamasına geçilmiştir. Devletin aldığı bu tedbirler doğal olarak geleneksel finansal sistemde pek fazla yaşanmayan müdahale yöntemleridir. Bankacılık sektörünün oluşması ve kâğıt para kullanımının yaygınlaşması nedeniyle ortaya çıkan krizlere

müdahale yöntemleri devletin gündemine girmiştir. Her yaşanan kriz çağdaşı diğer ülkeler gibi Osmanlı Devleti'nin kriz yönetme tecrübesinin oluşmasına ve politika önlemlerini geliştirmesine neden olmuştur. Burada da bankacılık sektörü içerisinde faaliyet gösteren yabancı sermayeli bankaların kendi ülkelerindeki krize karşı müdahale yöntemleri konusunda hükümet için bir bilgi aktarım kanalı oluşturmuş olması muhtemeldir.

Nihayetinde çağdaşı Avrupa ülkelerinin bankacılık sektörlerinin büyüklüğünde olmasa da ortada ilk bankanın faaliyete başladığı 1856 yılından 1914 yılına kadar geçen dönemde aktif büyüklüğü yaklaşık 1 milyon Osmanlı lirasından 56 milyon Osmanlı lirasına artan bir bankacılık sektörü bulunmaktadır. Sektörün lokomotifi ve dominant bankası milli banka imtiyazına sahip Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'dir. Bu bankanın sektör içindeki payı inceleme dönemi boyunca %45 seviyesinin altına düşmemiştir. Galata bankalarının sektörden çekilmelerine paralel olarak Ziraat Bankası'nın payında artış yaşanmıştır. İnceleme dönemi sonu itibariyle her iki bankanın payı sektörel büyüklüğün 2/3'ünü oluşturmaktadır. Bankacılık sektörünün kaynak yapısı çağdaşı ülkelerdeki bankacılık sektörünün kaynak yapılarına nazaran daha fazla özkaynağa dayalı, diğer bir ifade ile kaldıracın daha düşük kullanıldığını göstermektedir. Bu durum yaşanan istikrarsızlık nedeniyle muhafazakâr bankacılık uygulamalarından kaynaklanmanın yanı sıra Osmanlı ülkesinde bir servet değerlendirme yöntemi olarak vadeli mevduat türünün yavaş gelişmesi ve tasarrufun yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yabancı kaynakların daha çok borçlu cari hesaplardan ve ticari işlemlerden kaynaklandığı, vadeli mevduatın payının ise yavaş bir şekilde arttığı izlenmektedir. Banknot imtiyazına sahip Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ise bu aracı kaynak toplamada etkin bir şekilde kullanmamış, muhafazakar bir ihraç politikası izlemiştir. Bunun da nedeni ilk faaliyete geçtiği günden itibaren bankaya yönelik piyasa kaynaklı tehditlerdir. Dolayısıyla banka likiditesini zorunlu olarak daha yüksek bir şekilde tutmak zorunda kalmıştır. Likit değerler haricinde bankacılık sektörünün temel

plasman alanları krediler ve menkul kıymetlerdir. Kredi kullandırılan kesim açısından bakıldığında 1881 öncesinde kamu kesiminin önemli bir pay aldığı görülmektedir. Bankaların menkul kıymet portföylerinde Osmanlı Devleti'ne ait tahviller bulunduğu gibi yabancı devletlere ait tahvillerde bulunabilmektedir. Bunun haricinde bankaların iştirak politikaları da bu portföyün büyüklüğüne katkıda bulunmuştur. Menkul kıymetler portföyünün bankacılık sektörü açısından yarattığı handikapların başında devletin borç krizine girerek 1875 yılında moratoryum ilan etmesi gelmektedir. İkinci sorun ise bankaların bizzat borsa spekülasyonlarına bulaştıkları 1895 borsa krizidir. Her iki kriz de bankaların kendi menkul kıymetler portföyü ile menkul kıymet rehni karşılığında açtıkları krediler nedeniyle mali bünyelerinde tahribata neden olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde Tanzimat arifesinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Osmanlı bankacılık sektörünün belli bir büyüklüğe eriştiği, bankacılık faaliyetinin çeşitlendiği ve belirli bir bankacılık kültürünün oluştuğu açıktır. Genelde yabancı sermaye ile Osmanlı ülkesinde yerleşik Galata banker ve tüccarlarına has bir faaliyet alanı olan bankacılık, inceleme döneminin sonuna doğru Müslüman tebaa içinde bir faaliyet alanına dönüşmeye başlamış ve küçük çaplı milli bankacılık faaliyetinin ülke yüzeyine yayıldığı bir aşamaya gelinmiştir. Diğer bir ifade ile Avrupa orijinli modern bankacılık kurumları geçen sürede içselleştirilmiş, Müslüman tebaanın da iştirak ettiği bir faaliyet alanı haline gelebilmiş, bu miras Cumhuriyet dönemine aktarılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

- A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850
A.AMD, 43/5, 16 Nisan 1853
A.AMD, 43/51, 6 Nisan 1853
A.AMD, 68/21, 1855
A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1853
A.DVN.MHM, 10/5, 13 Aralık 1858
A.DVN.MHM, 138/73, 15 Şubat 1859
A.DVN.MKL, 30-2, 8 Mayıs 1888
A.DVN.MKL, 32/23, lef 1, 8 Mart 1891
A.DVN.MKL, 32-34, 8 Mart 1891
A.DVN.MKL, 34-5, lef 29, 6 Eylül 1878
A.DVN.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863
A.DVN.MKL, 4/8, 30 Ocak 1863
A.DVN.MKL, 47-6, 11 Aralık 1906
A.DVN.MKL, 48/13, 18 Haziran 1909
A.DVN.MKL, 48/17, 28 Ağustos 1909
A.DVN.MKL, 48-13, 18 Haziran 1909
A.DVN.MKL, 48-17, 2 Eylül 1909
A.DVN.MKL, 49-15, 24 Şubat 1910
A.DVN.MKL, 52-18, 29 Kasım 1911
A.DVN.MKL, 52-8, 12 Temmuz 1911
A.DVN.MKL, 53-14, 21 Eylül 1911
A.DVN.MKL, 57-45, 28 Şubat 1914
A.DVN.MKL, 66-14, 21 Şubat 1914; 66-15, 9 Ağustos 1919
A.DVN.MKL, 73/5, 1853(1270)
A.DVN.MKL, 83/34, t.y
A.DVN.NMH, 8/19, 28 Temmuz 1856(?)
A.DVNMTAN.d, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872

A.DVNMTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 122-131, 5 Mayıs 1872
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 149-156, 5 Ekim 1872
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 185-193, 16 Aralık 1872
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 185-197, 24 Mart 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 207-213, 30 Ocak 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 207-217, 14 Mart 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 236-242, 2 Nisan 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 236-244, 11 Haziran 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 245-246, 31 Ağustos 1873
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 248-249, 5 Ağustos 1875
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-100, 23 Mart 1872
A.DVNS.MTAN.d, Nr. 3, ss. 92-97, 14 Mart 1872
A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 299, 30 Ocak 1863
A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 138, 18 Temmuz 1856
A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 190, 19 Mayıs 1858
A.MKT.MHM, 312-15, 19 Ağustos 1864
A.MKT.MHM, 358-31, 13 Haziran 1866
A.MKT.MHM, 429-56, 7 Şubat 1869
A.MKT.MHM, 441-31, 7 Nisan 1869
A.MKT.MHM, 453-68, 4 Mayıs 1873
A.MKT.MHM, 455-85, 3 Haziran 1873
A.MKT.MHM, 457-58, 29 Haziran 1873
ADV.N.MKL, 4/8, 28 Mayıs 1863
BEO, 1167-87512, 23 Kasım 1898
BEO, 1298-97286, 17 Nisan 1899
BEO, 1767-132461, 23 Aralık 1901
BEO, 2556-191636, 13 Ekim 1905
BEO, 2564-192280, 28 Nisan 1905
BEO, 2670-200247, 21 Eylül 1905
BEO, 2677-200702, 1 Ekim 1905

BEO, 2696-202165, 30 Ekim 1905
BEO, 2702-202582, 3 Kasım 1905
BEO, 2758-206795, 9 Şubat 1906
BEO, 2806-210395, 16 Nisan 1906
BEO, 2806-210442, 16 Nisan 1906
BEO, 2812-210887, 24 Nisan 1906
BEO, 2812-210888, 24 Nisan 1906
BEO, 2822-211637, 5 Mayıs 1906
BEO, 2824-211730, 7 Mayıs 1906
BEO, 2824-211797, 9 Mayıs 1906
BEO, 2826-211912, 10 Mayıs 1906
BEO, 2827-211956, 12 Mayıs 1906
BEO, 2834-212505, 24 Mayıs 1906
BEO, 2834-212508, 23 Mayıs 1906
BEO, 2835-212599, 25 Mayıs 1906
BEO, 2851-213801, 16 Haziran 1906
BEO, 2916-218662, 6 Eylül 1906
BEO, 2953-221450, 2 Aralık 1906
BEO, 2984-223741, 23 Ocak 1907
BEO, 3011-225763, 12 Mart 1907
BEO, 3022-226616, 30 Mart 1907
BEO, 3039-227866, 22 Nisan 1907
BEO, 3043-228183, 29 Nisan 1907
BEO, 3044-228245, 29 Nisan 1907
BEO, 3044-228296, 28 Nisan 1907
BEO, 3096-232148, 7 Temmuz 1907
BEO, 3096-232155, 8 Temmuz 1907
BEO, 3130-234718, 19 Ağustos 1907
BEO, 3269-242126, 14 Mart 1908
BEO, 3272-245334, 20 Mart 1908
BEO, 3273-245472, 20 Mart 1908

BEO, 3533-264927, 10 Nisan 1909
BEO, 3582-268647, 24 Haziran 1909
BEO, 3670-275213, 30 Kasım 1909
BEO, 522-3911, 26 Kasım 1895
BEO, 606-45382, 22 Nisan 1895
BEO, 609-45660, 27 Nisan 1895
BEO, 705/52875, 19 Kasım 1895
C.İKTS, 14/691, 3 Şubat 1840(?)
C.İKTS, 38/1882, 4 Mart 1857
C.İKTS, 38/1882, lef 1-2, 4 Mart 1857
DH.EUM.7.Şb., 3-64, lef 1-20, 24 Mayıs 1915,
26 Temmuz 1915, 17 Eylül 1915, 26 Eylül 1915,
9 Ekim 1915, 14 Ekim 1915, 3 Kasım 1915, 18 Kasım 1915
DH.MKT, 1074-75, 26 Nisan 1906
DH.MKT, 1077-34, lef 1-24, 24 Nisan 1906, 6 Mayıs 1906,
7 Mayıs 1906, 8 Mayıs 1906, 10 Mayıs 1906, 16 Mayıs 1906,
22 Mayıs 1906, 24 Mayıs 1906, 26 Mayıs 1906, 27 Mayıs 1906,
30 Mayıs 1906, 3 Haziran 1906, 4 Haziran 1906, 7 Haziran 1906,
18 Haziran 1906, 24 Haziran 1906, 28 Haziran 1906,
30 Haziran 1906, 14 Temmuz 1906, 18 Temmuz 1906,
19 Temmuz 1906
DH.MKT, 1175-89, 30 Mart 1906
DH.MKT, 1177-76, 24 Mart 1907, 7 Nisan 1907,
12 Nisan 1908, 13 Mayıs 1907, 20 Mayıs 1907, 6 Haziran 1907
DH.MKT, 1180-42, lef 1-5, 27 Haziran 1907, 2 Temmuz 1907,
8 Temmuz 1907, 14 Temmuz 1907, 10 Eylül 1907
DH.MKT, 1192-27, 15 Ağustos 1907
DH.MKT, 1812-31, 23 Şubat 1891
DH.MKT, 1820-87, 21 Mart 1891
DH.MKT, 1838-14, 27 Nisan 1891
DH.MKT, 1861-48, 21 Ağustos 1891

DH.MKT, 2005-14, 23 Eylül 1892
DH.MKT, 2017-19, 31 Ekim 1893
DH.MKT, 2052-88, 16 Şubat 1893
DH.MKT, 2360-66, 31 Mayıs 1900
DH.MKT, 2503-80, 10 Haziran 1901
DH.MKT, 2603-53, 1 Nisan 1904
DH.MKT, 262-54, lef 1-8, 27 Haziran 1894, 7 Temmuz 1894,
4 Eylül 1894, 6 Eylül 1894, 23 Eylül 1894, 26 Eylül 1894,
11 Ekim 1894, 16 Ocak 1895, 22 Ocak 1894
DH.MKT, 2791-35, 6 Nisan 1909
DH.MKT, 738-20, lef 1-6, 24 Ekim 1903, 30 Ekim 1903,
8 Şubat 1907, 13 Şubat 1907, 26 Mart 1907, 31 Mart 1907
DH.MKT, 778-35, 2 Eylül 1903, 22 Kasım 1903, 28 Mart 1904
DH.MKT, 783-20, 24 Ekim 1903, 8 Şubat 1907, 13 Şubat 1907
DH.MKT, 914-25, 1 Aralık 1904
DH.MKT, 998-22, lef 1-2, 11 Temmuz 1905, 12 Temmuz 1905
DRB.d, Nr. 165, varak 14, 8 Şubat 1852
HAT, 1627/11, lef 1-5, 7 Mayıs 1838
HR.HMŞ.İŞO, 185-63, 11 Nisan 1898
HR.İD, 236-46, 3 Mayıs 1864
HR.İD, 1996-60, 21 Kasım 1894
HR.İD, 2019-55, 15 Kasım 1898
HR.İD, 2019-78, 30 Kasım 1903
HR.İD, 236-45, 17 Ekim 1863
HR.İD, 236-47, 7 Temmuz 1870
HR.İD, 236-48, 19 Kasım 1870
HR.İD, 236-49, 3 Nisan 1871
HR.İD, 236-59, 31 Mayıs 1871
HR.İD, 236-62, 14 Kasım 1870, 3 Nisan 1873, 14 Kasım 1873,
19 Aralık 1873
HR.İD, 236-63, 28 Kasım 1873

HR.İD, 263-55, 25 Mayıs 1864
HR.İD, 263-57, 6 Temmuz 1864
HR.İD, 263-58, 14 Temmuz 1864
HR.MA, 1104/77, 1 Ağustos 1914
HR.SFR.3, 85-36, 13 Şubat 1864
HR.TO, 275/41, 1 Şubat 1858; 375/47, 25 Mart 1858;
375/51, 4 Mart 1858
HR.TO, 375/22, 8 Şubat 1856; 375/33, 27 Nisan 1856;
375/36, 18 Ekim 1856; 423/24, 3 Nisan 1856, 3 Mayıs 1856;
423/15, 21 Nisan 1856
HR.TO, 375/36, 18 Ekim 1856
HR.TO, 375/37, 29 Mayıs 1856
HR.TO, 375/47, 25 Mart 1858
HR.TO, 377/13, 31 Aralık 1862
HR.TO, 377/13, 31 Aralık 1863
HR.TO, 377/18, 21 Şubat 1863; 377/19, 12 Mart 1863
HR.TO, 418/234, 18 Nisan 1854; 421/6, 6 Şubat 1855
HR.TO, 418/95, 24 Mart 1853
HR.TO, 420/67, 4 Ekim 1855; 421/22, 21 Ekim 1855;
422/25, 7 Şubat 1856; 423/29, 2 Mart 1856
HR.TO, 423/13, 19 Nisan 1856
HR.TO., 377/1, 13 Şubat 1862
HR.TO., 377/13, 31 Aralık 1862(?); 377/40, 31 Aralık 1863(?)
İ.DH, 1295/101722, lef 2, 25 Ekim 1869
İ.DH, 235/14211, 17 Haziran 1851
İ.DH, 270/16903 19 Nisan 1853
İ.DH, 525/36286, 14 Haziran 1864
İ.DH, 584/40668, lef 3, 13 Haziran 1868
İ.DH, 622/43287, 4 Kasım 1870
İ.DUİT, 83-39, 13 Mart 1911
İ.HR, 19/923, 29 Ocak 1843; 20/943, 20 Şubat 1843

İ.HR, 252/14981, lef 7, 22 Haziran 1864
İ.HR, 252/14981-8, 2 Kasım 1871
İ.HR, 252-14981, 12 Temmuz 1871
İ.HR, 333/21451, 24 Ağustos 1864
İ.HR, 94/4591-3, 2 Ocak 1853
İ.HR, 96/4716, 27 Mart 1853
İ.HR. 188/10471, 24 Ağustos 1861
İ.HUS, 141-31, 7 Mayıs 1906
İ.HUS, 143-13, 23 Haziran 1906
İ.ML, 15/85, 1 Kasım 1895
İ.MMS, 12/516, 5 Mayıs 1858
İ.MMS, 19/839-3, 30 Temmuz 1860; 19/855, 23 Ağustos 1860
İ.MMS, 43/1769, lef 2, 5 Nisan 1872
İ.MMS, 45/1929, lef 3, 25 Mart 1873
İ.MMS, 45-1929, 11 Aralık 1872
İ.MMS, 46/1936, lef 3, 16 Aralık 1872
İ.MMS, 46/1967, lef 2, 1 Nisan 1873
İ.MMS, 46-1936, 16 Aralık 1872
İ.MMS, 47/2023, 12 Kasım 1873
İ.MMS, 53-2337, 5 Ağustos 1874
İ.MMS, 6/249-3 ve 4, 7 Şubat 1856, 27 Mart 1856
İ.MMS, 68-3186, 2 Aralık 1880
İ.MMS, 7/305, 18 Ağustos 1856
İ.MMS, 7/305, 18 Mart 1858; 12/500, 18 Mart 1858
İ.MMS, 8/340, lef 1, 1 Aralık 1856
İ.MMS, 8/340-1, 31 Aralık 1856
İ.MMS, 98/4143, lef 4, 24 Nisan 1888
İ.MMS, 98-4143, 14 Mart 1888
İ.MMS., 133/5686, 29 Ocak 1863
İ.MSM, 1/3, 30 Aralık 1839
İ.MSM, 18/421, lef 1, 17 Mart 1842

İ.ŞD, 24/1074, 1ef 2, 3 Eylül 1872
İ.ŞD, 24-1088, 5 Ekim 1872
İ.ŞD, 25/1100, 1ef 2, 5 Ekim 1872
İ.ŞD, 25-1100, 24 Eylül 1872
MV, 114-84, 17 Ocak 1907
MV, 115-74, 17 Nisan 1907
MV, 1-57, 25 Şubat 1885
MV, 30-15, 15 Mart 1888
MV, 35-7, 16 Temmuz 1888
MV, 62-48, 15 Şubat 1891
ŞD, 1232-31, 2 Haziran 1911
ŞD, 2436-5, 30 Ekim 1880
ŞD, 2708-23, 15 Kasım 1900
ŞD, 2867-35, 13 Mayıs 1872
Y.A HUS, 235-43, 22 Mayıs 1889
Y.A.HUS, 167-110, 15 Haziran 1881
Y.A.HUS, 249-30, 14 Temmuz 1891
Y.A.HUS, 338/83, 31 Ekim 1895
Y.A.RES, 77/12, 1 Kasım 1895;
Y.EE, 2-43, 11 Haziran 1907
Y.EE, 43-70, 23 Ocak 1880
Y.EE, 43-78, 19 Aralık 1879
Y.EE., 137/44, t.y
Y.MTV, 130/115, 30 Ekim 1895
Y.MTV, 240-62, 11 Şubat 1903
Y.MTV, 93/104, 21 Nisan 1894
Y.PRK.ASK, 7-47, 23 Haziran 1881
Y.PRK.BŞK, 2-32, 10 Şubat 1879
Y.PRK.HR, 28-93, 10 Haziran 1900
Y.PRK.TNF, 1-24, 3 Ekim 1881(?)
Y.PRK.TNF, 1-38, 23 Ekim 1883

ZB, 318-42, 12 Eylül 1906

ZB, 385-132, 8 Aralık 1904

İngiliz Arşivleri

London Metropolitan Archives (LMA), **MS**, nr. 23982-42

Düstur

Düstûr, T.1, C.1, 25 Mart 1864, “Memâlik-i Mahrusa-i Şâhâne’de Cari Olan Murabaha Maddesi için (12)68 Tarihinde Yapılan Nizamın Tadiliyle Bu Kerre Müceddeden Kararlaştırılan Bazı Usul ve Kaideyi Mutazammın Layihadır”, s. 268

Düstûr, T.1, C.2, 1 Eylül 1868(?), “Dersaadet Emniyet Sandığı Nizâmnâmesi”, ss. 374-382

Düstûr, T.1, C.2, 25 Temmuz 1867, “Memleket Sandıklarının Suret-i Tertibi ve Sermayesinin İdaresi ve Menafî ve Temettüatının Mahalli Sarfı Hakkında Nizamnamedir”, ss. 387-398

Düstûr, T.1, C.3, 18 Mayıs 1875, “Devlet-i Aliyye ile Bank-ı Osmani Beyninde Mün’akid İmtiyaznâmenin ta’dîl olunan maddeleridir”, ss. 231-237

Düstûr, Mütemmim, 3 Nisan 1887, “Murabaha Nizamnamesi”, s. 74

Düstûr, T.1, C.6, 27 Ağustos 1888, “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, ss. 136-142

Düstûr, T.1, C.7, 26 Ağustos 1896, “Babiâli Teshilât Sandığı Nizâmnâmesi”, ss. 100-103

Düstûr, T.1, C.8, 26 Şubat 1907, “Babiâli Teshilât Sandığı Nizâmnâmesi”, ss. 646-647

Düstûr, T.1, C.8, 6 Ağustos 1906 “Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi”, ss. 575-592

Düstûr, T.1, C.8, 6 Ağustos 1906, “Borsa Muamelâtı Resmine Dair Nizamname”, ss. 592-599

Düstûr, T.1, C.8, 10 Temmuz 1907, “Emniyet Sandığı İdaresinin Zirâat Bankası’na İlhâkı ile Sandığı Mezkûr Nizâmnâmesinin Merhûnata Mütedair 20. Maddesinin Takyidi ve Müteferriatı Hakkında İrâde-ı Seniyye”, ss. 710-712

Düstûr, T.2, C.6, 1 Ağustos 1914, “Evkaf Bankası Hakkında Kanûn”, ss. 1046-1048

Düstûr, T.2, C.6, 30 Mart 1914, “Evkaf Bankası Hakkında Kanûn-ı Muvakkat”, ss. 330-331

Düstûr, T.2, C.6, 2 Ağustos 1914, “Te’cîl-i Duyûn Hakkında Kanun-ı Muvakkatı”, s. 909.

Düstûr, T.2, C.6, 3 Ağustos 1914, “Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, s. 914

Düstûr, T.2, C.6, 5 Kasım 1914, “Altın İhracının Men’i Hakkında Kanun-u Muvakkat”, ss. 1368-69

Gazeteler ve Dergiler

Basiret, 17 Nisan 1872

Basiret, 2 Nisan 1873, 17 Nisan 1873

Basiret, 25 Eylül 1872

Basiret, 3 Mayıs 1875

BML, May 1858

BML, Nisan 1863, Ocak 1864

BML, Temmuz 1865

CH, 10 Ağustos 1863

CH, 10 Eylül 1866

CH, 10 Kasım 1868

CH, 11 Temmuz 1864

CH, 13 Mayıs 1853

CH, 13 Mayıs 1853

CH, 13 Mayıs 1853

CH, 15 Aralık 1862, 29 Ocak 1863, 6 Şubat 1863, 20 Nisan 1863

CH, 15 Aralık 1862; 19 Ocak 1863

CH, 16 Haziran 1857

CH, 19 Ocak 1860, 18 Mart 1860, 18 Nisan 1860, 30 Nisan 1860, 7 Mayıs 1860

CH, 20 Nisan 1863

CH, 21 Şubat 1859; 19 Ocak 1860; 6 Mart 1860

CH, 23 Aralık 1863, 10 Nisan 1864

CH, 24 Ekim 1865, 12 Kasım 1865

CH, 31 Ağustos 1869

CH, 6 Şubat 1863

CH, 8 Mart 1858

CH, Nr. 623, 13 Mayıs 1853

CH, Nr. 623, 13 Mayıs 1853

CH, Nr. 623, 13 Mayıs 1853

CM(LH), 16 Kasım 1880

CM(LH), 22 Aralık 1880, 29 Aralık 1881, 5 Ocak 1881, 12 Ocak 1881,
19 Ocak 1881, 26 Ocak 1881
CM, 13 Kasım 1878
CM, 18 Mayıs 1881
CM, 2 Şubat 1881
CM, 21 Ağustos 1878
HE, 6 Temmuz 1873
HV, 11 Mart 1872, 12 Mart 1872, 15 Mart 1872, 16 Mart 1872, 19 Mart 1872,
29 Mart 1872, 19 Kasım 1873
HV, 11 Nisan 1872
HV, 11 Temmuz 1872
HV, 2 Kasım 1871
HV, 22 Mayıs 1872, 24 Mayıs 1872, 3 Haziran 1872
HV, 8 Şubat 1872
HV, 8 Şubat 1872
İbret, 5 Mart 1872
İbret, 5 Mart 1872
İbret, 9 Aralık 1872
İkdam, 28 Temmuz 1914, 2 Ağustos 1914, 1 Eylül 1914
İkdam, 14 Eylül 1901
İkdam, 3 Mart 1899
İkdam, 7 Haziran 1898, 5 Ocak 1899
JC, 8 Temmuz 1864
Levant Trade Review, Vol. 1, No. 1, 1911, s. 23
Levant Trade Review, Vol. 1, No. 1, March Quarter, 1912, s.457
Levant Trade Review, Vol.1, No. 1, December Quarter, 1911, s. 253; **a.d.**,
Vol.1, No.1, March Quarter, 1912, ss. 457, 463; **a.d.**, Vol. 3, No. 4,
March Quarter, 1914, ss. 344, 355, 360-363, 407
LH, 9 Mayıs 1860; **LH**, 16 Mayıs 1860; **LH**, 23 Mayıs 1860
LH, 22 Ocak 1873, 9 Nisan 1873, 4 Haziran 1873, 24 Eylül 1873,

24 Aralık 1873, 31 Aralık 1873
LH, 6 Ağustos 1873, 10 Eylül 1873,
24 Eylül 1873, 3 Şubat 1875, 7 Nisan 1875
LH, 16 Nisan 1873, 23 Nisan 1873, 14 Mayıs 1873
LH, 11 Şubat 1874
LH, 22 Nisan 1874
LH, 22 Nisan 1874, 20 Mayıs 1874,
27 Mayıs 1874, 27 Mayıs 1874, , 3 Haziran 1874,
17 Haziran 1874, 8 Temmuz 1874, 7 Ekim 1874
LH, 1 Eylül 1869
LH, 1 Mart 1871, 2 Ağustos 1871
LH, 10 Nisan 1872, 28 Ağustos 1872
LH, 12 Ekim 1875
LH, 14 Nisan 1875, 21 Nisan 1875
LH, 14 Şubat 1872, 10 Nisan 1872, 24 Nisan 1872
LH, 15 Kasım 1871, 13 Aralık 1871, 10 Nisan 1872, 28 Ağustos 1872
LH, 15 Mayıs 1872, 28 Ağustos 1872
LH, 15 Şubat 1865
LH, 15 Temmuz 1868
LH, 16 Ağustos 1871
LH, 17 Mayıs 1865, 17 Mayıs 1865, 29 Kasım 1865, 6 Aralık 1865,
13 Aralık 1865, 20 Aralık 1865, 27 Aralık 1865, 3 Ocak 1866,
21 Şubat 1866, 7 Mart 1866, 14 Mart 1866, 11 Nisan 1866,
2 Mayıs 1866, 9 Mayıs 1866, 30 Mayıs 1866,
18 Temmuz 1866, 19 Aralık 1866, 26 Haziran 1867,
17 Şubat 1869, 4 Mayıs 1870
LH, 18 Ekim 1871
LH, 18 Mayıs 1870
LH, 19 Aralık 1866
LH, 20 Ekim 1875
LH, 20 Eylül 1865

LH, 20 Haziran 1860
LH, 20 Mayıs 1868
LH, 23 Mayıs 1866
LH, 23 Mayıs 1866
LH, 23 Mayıs 1866, 6 Haziran 1866
LH, 24 Haziran 1868
LH, 25 Kasım 1868, 16 Aralık 1868, 5 Mayıs 1869, 4 Ağustos 1869,
11 Ağustos 1869
LH, 25 Ocak 1882, 1 Mart 1882
LH, 26 Temmuz 1871, 2 Ağustos 1871, 8 Kasım 1871, 6 Aralık 1871,
14 Şubat 1872, 10 Nisan 1872, 17 Nisan 1872, 14 Nisan 1872, 10 Nisan 1872,
1 Mayıs 1872, 22 Mayıs 1872, 11 Aralık 1872
LH, 27 Temmuz 1881, 28 Aralık 1881
LH, 28 Nisan 1875
LH, 28 Şubat 1872, 6 Mart 1872, 20 Mart 1872, 10 Nisan 1872
LH, 29 Aralık 1869
LH, 3 Şubat 1875, 10 Mart 1875, 7 Nisan 1875, 14 Nisan 1875,
5 Mayıs 1875, 30 Haziran 1875
LH, 3 Şubat 1875, 10 Mart 1875, 7 Nisan 1875.
LH, 30 Ağustos 1871, 11 Ekim 1871, 1 Kasım 1871
LH, 30 Mart 1870
LH, 4 Ekim 1871, 11 Ekim 1871
LH, 4 Mart 1868, 11 Mart 1868, 6 Mayıs 1868
LH, 8 Kasım 1871, 15 Kasım 1871, 6 Aralık 1871, 13 Aralık 1871,
13 Aralık 1871, 31 Ocak 1872, 14 Şubat 1872, 6 Mart 1872, 13 Mart 1872,
20 Mart 1872, 10 Nisan 1872, 24 Nisan 1872, 1 Temmuz 1874,
3 Ağustos 1874, 26 Ağustos 1874
LH, 8 Şubat 1860
LH, 9 Mayıs 1860; LH, 16 Mayıs 1860; LH, 23 Mayıs 1860
LH, 9 Mayıs 1866, 4 Temmuz 1866
LHEE, 12 Mayıs 1889, 7 Temmuz 1889,

18 Kasım 1889, 13 Ocak 1890
LHEE, 27 Nisan 1891, 5 Mayıs 1891, 18 Mayıs 1891,
25 Mayıs 1891, 25 Mayıs 1891, 8 Haziran 1891
LHEE, 13 Mart 1899
LHEE, 20 Haziran 1898, 28 Kasım 1898
LHEE, 27 Mart 1899, 22 Mayıs 1899, 4 Aralık 1899
LHEE, 9 Eylül 1901, 9 Aralık 1901
LHEE, 11 Haziran 1894
LHEE, 11 Mayıs 1891, 18 Mayıs 1891
LHEE, 17 Temmuz 1893, 24 Temmuz 1893, 31 Temmuz 1893
LHEE, 24 Nisan 1893
LHEE, 27 Mart 1894, 2 Nisan 1894, 7 Mayıs 1894, 25 Haziran 1894,
6 Ağustos 1894, 15 Ekim 1894, 17 Aralık 1894, 17 Aralık 1894,
7 Ocak 1895, 29 Nisan 1895
LHEE, 3 Ekim 1892, 16 Ocak 1893, 20 Mart 1893, 27 Mart 1893,
27 Mart 1893, 22 Mayıs 1893
LHEE, 5 Haziran 1893, 17 Temmuz 1893
LHEE, 6 Ekim 1890, 13 Ekim 1890, 20 Ekim 1890
LHEE, 6 Şubat 1893
LHEE, 9 Temmuz 1894, 9 Temmuz 1894
LHEE, 16 Eylül 1901, 30 Eylül 1901
LHEE, 2 Ocak 1893, 30 Ocak 1893, 20 Şubat 1893, 27 Şubat 1893,
6 Mart 1893, 27 Mart 1893
LHEE, 20 Şubat 1884, 30 Nisan 1884
LHEE, 3 Nisan 1905
LHEE, 18 Kasım 1889, 19 Ocak 1891, 2 Şubat 1891, 23 Şubat 1891
LHEE, 17 Kasım 1902
LHEE, 27 Temmuz 1887, 23 Kasım 1887, 28 Aralık 1887
LHEE, 6 Mart 1899
LHEE, 9 Nisan 1884, 17 Eylül 1884, 22 Ekim 1884,
22 Ekim 1884, 29 Ekim 1884

LHEE, 17 Ocak 1883
LHEE, 12 Eylül 1892, 26 Eylül 1892, 24 Ekim 1892, 7 Kasım 1892
LHEE, 2 Aralık 1895, 23 Aralık 1895
LHEE, 9 Ekim 1893, 12 Şubat 1894, 29 Ekim 1894
LHEE, 31 Mayıs 1882, 31 Mayıs 1882, 21 Mart 1883,
26 Kasım 1884, 26 Kasım 1884
LHEE, 1 Aralık 1902
LHEE, 10 Kasım 1902
LHEE, 11 Eylül 1893
LHEE, 13 Nisan 1896
LHEE, 15 Ekim 1894, 19 Kasım 1894
LHEE, 17 Nisan 1893, 29 Mayıs 1893, 12 Haziran 1893
LHEE, 18 Mayıs 1896, 22 Haziran 1896,
6 Temmuz 1896, 9 Kasım 1896
LHEE, 20 Haziran 1898
LHEE, 21 Haziran 1882, 2 Ağustos 1882
LHEE, 21 Mart 1888
LHEE, 21 Mayıs 1900
LHEE, 21 Nisan 1902
LHEE, 23 Ağustos 1897, 25 Ekim 1897, 24 Ocak 1898,
7 Şubat 1898, 4 Nisan 1898
LHEE, 24 Aralık 1894
LHEE, 25 Haziran 1903 29 Haziran 1903
LHEE, 25 Kasım 1901, 2 Aralık 1901
LHEE, 25 Mayıs 1885, 23 Haziran 1886, 5 Mayıs 1889, 28 Nisan 1890,
5 Mayıs 1890, 2 Haziran 1890, 17 Nisan 1894
LHEE, 27 Ocak 1889, 3 Şubat 1889, 24 Şubat 1889
LHEE, 28 Ağustos 1893
LHEE, 28 Nisan 1889
LHEE, 3 Şubat 1896, 4 Mayıs 1896
LHEE, 5 Şubat 1900

LHEE, 6 Kasım 1893

LHEE, 6 Mayıs 1895, 2 Eylül 1895

LHEE, 6 Ocak 1889, 27 Ocak 1889, 3 Şubat 1889,

10 Şubat 1889, 3 Şubat 1889, 17 Şubat 1889,

24 Şubat 1889, 3 Mart 1889, 10 Mart 1889, 17 Mart 1889,

26 Mayıs 1889, 26 Mayıs 1889, 9 Haziran 1889

LHEE, 7 Ocak 1895, 28 Ocak 1895, 6 Mayıs 1895

LHEE, 8 Ağustos 1888, 3 Ekim 1888, 21 Mart 1888

LHEE, 8 Kasım 1897

Österreichische Monatsschrift für den Orient,

S. 10, Oktober 1910

RCH, 12 Ekim 1875, 17 Ekim 1875, 23 Ekim 1875

RCH, 12 Kasım 1871, 17 Kasım 1871, 12 Ocak 1872, 5 Mart 1872,

16 Mart 1872, 20 Mart 1872, 17 Şubat 1872, 27 Mart 1874, 12 Haziran 1874,

9 Ağustos 1874, 13 Ağustos 1874

RCH, 14 Eylül 1869

RCH, 16 Mart 1873, 16 Nisan 1873, 21 Nisan 1873

RCH, 18 Kasım 1872

RCH, 22 Eylül 1872, 19 Şubat 1873, 6 Nisan 1873, 7 Temmuz 1873, 25 Temmuz 1873

RCH, 23 Temmuz 1871, 28 Temmuz 1871, 10 Ekim 1871;

22 Kasım 1871, 3 Mayıs 1872, 22 Mayıs 1872, 25 Mayıs 1872,

1 Haziran 1872, 18 Kasım 1872, 25 Kasım 1872, 30 Kasım 1872

RCH, 29 Ekim 1871

RCH, 3 Eylül 1864

RCH, 3 Haziran 1875

RCH, 30 Ekim 1875

RCH, 31 Temmuz 1869, 9 Ağustos 1869, 11 Kasım 1869

RCH, 4 Mayıs 1868

RCH, 4 Temmuz 1872, 18 Kasım 1872, 20 Ocak 1873, 6 Nisan 1873,

8 Nisan 1873, 15 Nisan 1873

RCH, 5 Mayıs 1875

RCH, 6 Mart 1873
RCH, 7 Mart 1873
RCH, 8 Ekim 1875, 11 Ekim 1875
RCH, 8 Şubat 1872
Sabah, 16 Şubat 1890
Sabah, 18 Mart 1893
Sabah, 4 Ağustos 1914
Sabah, 7 Haziran 1893
Sabah, 8 Mart 1891, 4 Mayıs 1891, 12 Mayıs 1891, 4 Haziran 1891,
7 Haziran 1891, 8 Haziran 1891
TA, 16 Ocak 1863; 2 Şubat 1863; 7 Şubat 1863
TA, 19 Kasım 1863
TA, 26 Kasım 1862; 4 Aralık 1862; 2 Ocak 1863; 16 Ocak 1863;
2 Şubat 1863; 7 Şubat 1863; 5 Haziran 1863; 1 Temmuz 1863;
10 Temmuz 1863; 15 Temmuz 1863; 20 Temmuz 1863
TE, 7 Mayıs 1868
Terakki, 12 Ekim 1869
Terakki, 13 Temmuz 1869, 23 Temmuz 1869
Terakki, 2 Mart 1869
Terakki, 3 Nisan 1870
TH, 27 Kasım 1884
TH, 9 Temmuz 1894
TH, 9 Temmuz 1894
The Economist, 17 Ekim 1891
The Economist, 20 October 1877, 18 May 1895, 23 October 1915
The Economist, 21 October 1893, 18 May 1895, 19 October 1895,
17 October 1896, 3 July 1897, 16 October 1897, 22 October 1898
The Times, 10 Ocak 1857, 12 Ocak 1857, 19 Ocak 1857
The Times, 11 Ekim 1875, 20 Ekim 1875
The Times, 15 Mart 1860
TT, 26 Mayıs 1873

TV, 1 Mayıs 1853
TV, 11 Eylül 1865
TV, 29 Haziran 1863
Vakit, 3 Aralık 1881

Basılı Kaynaklar

A Century of Deutsche
Bank in Turkey:

Prepared by Historical Association of
Deutsche Bank, 2009.

Ağırakça,
Muhammed Hamidullah:

“19. Yüzyıl Mısır’ında Kanunlaştırma
Hareketleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**,
MÜ SBE, İlahiyat ABD, İslam Hukuku BD,
İstanbul, 2011.

Akar, Şevket Kamil,
Hüseyin Al:

**Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim
Komisyonları 1854-1856**, İstanbul, Osmanlı
Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003.

Akça, Haşim:

Regülasyon Ekonomisi, Adana, Nobel
Kitabevi, 2007.

Akdağ, Mustafa:

Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası,
Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

Akdağ, Mustafa:

Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C. 2,
İstanbul, Tekin Yayınları, 1974.

Akgün, Seçil:

“Mithat Paşa’nın Kurduğu Memleket
Sandıkları: Ziraat Bankası’nın Kökeni”,
Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Ankara,
Türk Tarih Kurumu Yayını, 1986, ss.185-211.

Akgündüz, Ahmet:

**Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki
Tahlilleri**, C. 1, 4, 6, 9, İstanbul, Osmanlı
Araştırmaları Vakfı Yayını, 1990.

- Akkuş, Yakup: “Osmanlı devlet ve vilayet bütçeleri (1840-1913) nasıl okunmalıdır?”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 40, Ağustos, 2013, ss.147-178.
- Akyıldız, Ali: “Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanma”, **Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul, İÜEF Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 2007, ss.11-18.
- Akyıldız, Ali: “Sarraf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, TDV Yayınları, 1988.
- Akyıldız, Ali: **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri**, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası ve Tarih Vakfı ortak yayını, Bilingual Edition, 2001.
- Akyıldız, Ali: **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1996.
- Akyıldız, Ali: **Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Al, Hüseyin, Şevket Kamil Akar: “Dersaadet Bankası’nın tasfiyesi ve 1852 borçlanması”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S.4 (244), Güz 2006, ss.149-207.
- Al, Hüseyin, Şevket Kamil Akar; “Osmanlı Dönemi İstanbul’unda Finans”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. 6-İktisat, Ulaşım ve Haberleşme**, Ed. Ali Akyıldız ve Coşkun Çakır, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2015, ss.260-293.
- Al, Hüseyin, Şevket Kamil Akar: “Osmanlı Maliyesinde Kısır Döngü ve 1861 Ticari Krizi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.18, 2008,ss.51-86.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

“Söylentinin Gücü: İstanbul’da Büyük Panik ve 1861 Finansal Krizi”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S.7, 2008, ss.23-59.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

“Tanzimat ve Mali Reformlar: İltizamın Kaldırılması ve Finansman Arayışları (1839-1840)”, **Prof. Dr. İlker Parasız’a Armağan-Bir Duayen ile İktisat ve Finansı Çok Boyutlu Düşünmek**, Der. Ali Arı, Ankara, Efil Yayınevi, 2014, ss.135-157.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

“Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 45, 2007, ss.77-122.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 2: Osmanlı Para Reformu, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

Osmanlıdan Günümüze Borsa-Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928, İstanbul, BİST Yayını, 2014.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar:

Osmanlıdan Günümüze Borsa-Galata Borsası, 1830-1873, İstanbul, BİST Yayını, 2013.

Al, Hüseyin,
Şevket Kamil Akar,
Kaya Bayraktar:

Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme, C. 1: Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Merkez Bankası Arayışları, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2014.

Al, Hüseyin:

“Küçük Kârlar Peşinde: Kalpazanlar ve Devlet”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, S. 70, 2011 (Mart-Nisan), ss. 6-18.

- Al, Hüseyin: “Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması”, **TALİD-Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.1, S.1, 2003, ss. 171-188.
- Al, Hüseyin: “Tanzimat Dönemi Bankacılık Teşebbüsleri (1840-1852)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 1997.
- Al, Hüseyin: **Osmanlı Devleti’nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)**, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2011.
- Al, Hüseyin: **Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875**, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2007.
- Allen, Franklin, Douglas Gale: **Comparing Financial Systems**, Cambridge (MA), The MIT Press, 2001.
- Anhegger, Robert, Halil İnalçık: **Kanunname-i sultani ber muceb-i örf-i Osmani, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine ait Yasakname ve Kanunnameler**, Ankara, Tarih Kurumu Yayını, 1956.
- Arapyan, İstapan: **Ameli Bankacılık ve Banka Muhasebesi**, İstanbul, Amedi Matbaası, 1928.
- Atasagun, Yusuf Saim: **Türkiye’de Zirai Kredi, C. 1 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, 1939.
- Aydın, Mehmet A.: **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 13. Baskı, 2015.
- Barkan, Ömer Lütfü: “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)- I”, **Belgeler**, C. 3, S. 5-6, 1966, ss.1-479.

- Baskıcı, Murat: “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası, 1860-1918”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 57, S.4, 2002, ss.1-33.
- Baster, A. S. J.: **The International Banks**, New York, Arno Press, 1977.
- Bayındır, Abdülaziz: “Osmanlılar’da Nazari ve Tatbiki Olarak Faiz”, **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1993, ss. 317-352.
- Baykal, Bekir S.: “Osmanlı İmparatorluğunda XVII ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler”, **Belgeler**, C. XIII, S. 17, 1988.
- Bayraktar, Kaya: “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863- 1875)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD İktisat Tarihi BD, 2002.
- Beim, David O., Charles W. Calomoris: **Emerging Financial Markets**, New York, McGraw-Hill Irwin, 2001.
- Berber, Mehmet A.: “From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the late Ottoman Empire”, **Unpublished MA thesis**, İstanbul Şehir University, Graduate School of Social Sciences, İstanbul, 2014.
- Berke, Metin: **Selanik Bankası’ndan Interbank’a 110 Yıllık Mazi**, İstanbul, Interbank Yayını, 2000.
- Bodger, Alan: “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss.88-128.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk: “İstanbul Sarrafları (1691-1835)”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 30, İstanbul, 2014, ss.19-96.

Bölükbaşı,
Ömerül Faruk:

“XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Amire”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Bölükbaşı,
Ömerül Faruk:

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Bonin, Hubert:

“Un outre-mer bancaire en Orient méditerranéen: des banques françaises marraines de la Banque de Salonique.(de 1907 à la Seconde Guerre mondiale)”, **Revue historique**, 2003/3, No.627, ss.567-602.

Bosworth, R. J. B.:

“İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, Ed. Marian Kent, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss.60-87.

Bozkurt, Gülnihal:

Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi -Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996.

Braudel, Fernand:

Civilization & Capitalism 15th-18th Century. Vol. 1: The Structures of Everyday Life, the Limits of Possible, (Çev. S. Reynolds), New York, Harper & Row, Publishers, 1981.

Breyer, Stephen G.:

Regulation and Its Reform, Harvard University Press, 1982.

Çakır, Coşkun:

“Tanzimat Dönemi’nde Ticaret Alanında Yapılan Kurumsal Düzenlemeler: Meclisler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 43-44, 2000, ss.363-379.

- Can, Cahit: **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.
- Cassis, Youssef: **Capitals of Capital A History of International Financial Centres 1780-2005**, (Fransızcadan Çev. Jacqueline Collier Jespersen), Geneva, Pictet, 2005.
- Cezar, Yavuz: “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Sarraflar”, **Gülten Kazgan’a Armağan/Türkiye Ekonomisi**, Ed. H. Akgül-F. Aral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, ss.179-207.
- Cezar, Yavuz: “The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, **Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West**, Vol. I, Ed. Colin Imber and Keiko Kiyotaki, New York, I. B. Tauris, 2005, ss.61-76.
- Çiçek, Kemal: “Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka’da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. XXI, 2001, ss.269-283.
- Cin, Halil, Ahmed Akgündüz: **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2011.
- Cipolla, Carlo M.: “Currency Depreciation in Medieval Europe”, **The Economic History Review**, New Series, Vol.15, No.3, 1963, 413-422.
- Cipolla, Carlo M.: **Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet**, Çev. Ali İ. Karacan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
- Çizakça, Murat: **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul, İlmî Neşriyat Yayını, 1993.

- Clay, C. G. A.: “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 26, No. 4, Nov. 1994, ss.589-614.
- Clay, C. G. A.: “Western Banking and the Ottoman Economy before 1890: A Story of Disappointed Expectations”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 28, No. 3, Winter 1999, ss.473-509.
- Clay, C. G. A.: **Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881**, New York, I. B. Tauris, 2000.
- Dardignac, Catherine, Roger Nougaret: “How French Banking Archives Document Mediterranean History (c. 1850-1960)”, **Banking and Finance in the Mediterranean: A Historical Perspective**, John A. Consiglio, Juan Carlos Martinez and Gabriella Tortella (eds.), Ashgate Publishing, 2012, ss.273-294.
- Eldem, Edhem: **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999.
- Erdönmez, Pelin A.: “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, S. 68, 2009, ss.85-101.
- Eren, Mahmut Tevfik: **Faiz Hukuku**, İstanbul, Net Matbaacılık, 1987.
- Ergenç, Özer; “XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1979, ss.86-97.
- Ergin, Feridun: **Kredi Sistemi**, İstanbul, İÜ İktisat Fakültesi Yayını, 1975.
- Es-sadr, Muhammed Ebu Bekir: **İslam Ekonomisi Doktrini**, Çev. Mehmet Keskin ve Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yayınları, 1980.

- Exertzoglou, Haris: “Greek Banking in Constantinople 1850-1881”, **Unpublished Ph.D Thesis**, London University, 1986.
- Farley, James Lewis: **Banking in Turkey**, London, 1863.
- Faroghi, Suraiya: “Siyaset ve “Ekonomi” Arasındaki Yönetici Seçkinler”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2: 1600-1914**, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, ss.669-698.
- Ferid, Hasan: **Nakid ve İtibar-ı Malî, Üçüncü Cild: Bankacılık**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1918.
- Genç, Mehmet: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, ss.13-25.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000.
- Gilbar, Gad G.: “The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1868-1914”, **Palestine in the Late Ottoman Period: Political Social and Economic Transformation**, Ed. David Kuschner, Leiden, E. J. Brill, 1986, ss.188-210.
- Gross, Nachum T.: “The Anglo-Palestine Company: the formative years, 1903-1914”, **Ottoman Palestine 1800-1914 Studies in Economic and Social History**, Ed. Gad G. Gilbar, Leiden, E.J. Brill, 1990, ss. 219-224.
- Grossman, Richard S.: **Unsettled Account- The Evolution of Banking in the Industrialized World since 1800**, Princeton (NJ), Princeton University Press, 2010.
- Güran, Tevfik: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Kredi Politikasının Gelişimi 1840-1910”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1986, ss.95-126.

Gürzumar, Fikri,
Tekin Gürzumar:

Kaanûnâme-i Ticâret ve Zeyilleri, Ankara,
Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü
Yayını, 1962.

Güvemli, Oktay:

Mali Tabloların Evrimi, İstanbul, Avcıol
Basım Yayın, 2007.

Halle, Walter
Hoffman (Saale):

“Deutsche Banken in der Türkei”,
Weltwirtschaftliches Archiv, 6. Band, 1915,
ss.410-421.

Helleiner, Eric:

**The Making of National Money: Territorial
Currencies in Historical Perspective**, Ithaca,
Cornell University Press, 2003.

Hulkiender, Murat:

**Bir Galata Bankerinin Portresi George
Zarifi 1806-1884**, İstanbul, Osmanlı Bankası
Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2003.

İnalcık, Halil:

“Capital Formation in the Ottoman Empire”,
Journal of Economic History, XXIX, 1969,
ss.97-140.

İnalcık, Halil:

“İstanbul’un İncisi: Bedesten”, Çev. Selahattin
Ayaz, **İktisat ve Din**, Ed. Mustafa Özel,
İstanbul, İz Yayıncılık, 2. Baskı, 1997, ss.119-
136.

İnalcık, Halil:

“Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir
Bakış”, **Makaleler I**, Ankara, Doğu Batı
Yayınları, 2005, ss.151-180.

İnhan, Mustafa Zühtü:

Malî Piyasalar ve Banka Siyaseti, İstanbul,
Ticaret Mekteb-i Alisi Talebe Cemiyeti
Neşriyat Encümeni Neşriyatı Hüsni-i Tabiat
Matbaası, 1338[1922].

Kadri Bey:

“Bank-ı Osmani”, **Mecmûa-i Fünûn**, S. 12,
Haziran 1863.

Kahya, Fatih:

“Osmanlı Devleti’nde Sigortacılığın Ortaya
Çıkışı ve Gelişimi”, **Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD, İktisat
Tarihi BD, İstanbul, 2007.

- Kal'a, Ahmet: **İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Finans Tarihi, (1742-1787)**, C.1, İstanbul, İstanbul Araştırma Merkezi Yayını, 1998.
- Kal'a, Ahmet: **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayını, 1998.
- Kane, Edward J.: "Good Intentions and Unintended Evil: The Case against Selective Credit Allocation", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. 9, No.1, Part 1., Feb. 1977, ss.55-69.
- Karaca, Yılmaz, Diğerleri (Haz.): **Tanzimat ve Tapu**, İstanbul, BOA Yayınları, 2015.
- Karakaş, Karabet: **Memalik-i Osmaniyyede Umur-u Nafia İcrası İçün Bir Banka Teşkilî Tasavvuru Hakkında Bazı Mütalaatı Havi Layihadır**, Asitane, Bogos Kirişçiyan Matbaası, 1297.
- Kasaba, Reşat: **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993.
- Kaya, Süleyman: "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ SBE, İktisat ABD, İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2003.
- Kaya, Süleyman: "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, MÜ SBE, İlahiyat ABD, İslam Hukuku BD, İstanbul, 2007.
- Kazgan, Haydar: **Galata Bankerleri**, 2. Baskı, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası Yayını, 1991.
- Kazgan, Haydar: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1997.
- Kindleberger, Charles P.: **Cinnet, Panik ve Çöküş-Mali Krizler Tarihi**, Çev. Halil Tunalı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2008.

Kocahasanoğlu,
Osman Selim (Haz.):

Midhat Paşa'nın Hatıraları-Hayatım İbret Olsun, C. 1, İstanbul, Temel Yayınları, 1997.

Köse, Halil:

“140 Numaralı Darphane Defterine Göre Osmanlı Devleti'nde Sarraflar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İktisat ABD İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010.

Kulüp, Bülent:

“19. Yüzyılın İlk Yarısında Darphane-i Amire ile İlgili Düzenlemeler (120, 143 ve 165 Nolu Darphane Defterleri)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İktisat ABD, İktisat Tarihi BD, İstanbul, 2010.

Kurt, İsmail:

Para Vakıfları, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1996.

Manav, Nursal:

“Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, MÜ TAE, Türk Tarihi ABD Yakın Çağ BD, İstanbul, 2009.

Mishkin, Frederic S.:

The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, Pearson-Addison Wesley, 7th Edition, 2004.

Nakvi, N. Haydar:

Ekonomi ve Ahlak, Çev. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985.

Nihad, Serkis [Kiver]:

Usûl-i Muhasebe-i Mâliye yahud Banka, Borsa ve Sigorta Muhasebesi, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1334[1918].

Oğuz, Fuat:

Devlet ve Piyasa Regülasyon Ekonomisine Giriş, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.

Ökçün, A. Gündüz:

“1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, Ed. Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975, ss.409-475.

Önsoy, Rıfat:

Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1913), İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.

- Ortaylı, İlber: “Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi”, **Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Değişim Sorunu – Seçme Eserler II**, İstanbul, T.İş Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, İkinci Baskı, 2008, ss.25-34.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı Devleti’nde Laiklik Hareketleri Üzerine”, **Batılılaşma Yolunda**, İstanbul, Merkez Kitapçılık, 3. Baskı, 2007.
- Ortaylı, İlber: “Osmanlı Devletinde Laiklik ve Hukukun Romanizasyonu”, **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, C. 9, S. 27, Ankara, 1997, ss.1201-1208.
- Özbek, Nadir: **Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.
- Özcan, Tahsin: **Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003.
- Özdemir, Rıfat: “Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1990, ss.733-754.
- Özyüksel, Murat: **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Pamuk, Şevket: “Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820”, **The Journal of Economic History**, Vol. 66, No. 3, September, 2006, ss.809-828.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, Dördüncü Baskı, 2007.
- Posner, Richard A.: “Theories of Economic Regulation”, **The Bell Journal of Economics and Management Science**, Vol. 5, No. 2, Autumn, 1974, ss.335-358.

- Qureshi, Anwar Iqbal: **Faiz Nazariyesi ve İslam**, Çev. Salih Tuğ, 2. Baskı, İstanbul, İrfan Yayınları, 1972.
- Resmi Gazete: “Mevduatı Koruma Kanunu”, 5 Haziran 1933 (Kanun Nr.: 2243, Kabul Tarihi: 30 Mayıs 1933).
- Riesser, J.: **The German Great Banks and Their Concentration in connection with The Economic Development of Germany**, Washington, D.C., National Monetary Commission, 1911.
- Sahay, Ratna, Martin Čihák, Papa N’Diaye, Adolfo Barajas, Srobona Mitra, Annette Kyobe, Yen Nian Mooi, Seyed Reza Yousefi: **“Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals?”**, IMF Staff Discussion Note 15/17, International Monetary Fund, Washington, September, 2015.
- Şahin, Cenk: **Amerikan Federal İdare Hukukunda “Regülasyon” ve Türk İdare Hukukuna Yansımaları**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2010.
- Şahiner, Araks: “The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire”, **Unpublished MA thesis**, BÜ, Institute of Social Sciences, Department of History, İstanbul, 1995.
- Sakaoğlu, Necdet: “Bedesten Esnafı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.2., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Sayar, Ahmed Güner: “Osmanlı İktisat Düşüncesinde Para ile İlgili Temel Sorunlar ve Bir Merkez Bankası Kurulması Fikri”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi: Vakur Versan’a Armağan**, Yıl 6, S.1-3, 1985, ss.207-214.
- Sayar, Ahmed Güner: **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul, Der Yayınları, 1986.

Şeni, Nora, Sophie
Le Tarnec:

Camondolar-Bir Hanedanın Çöküşü, Çev. Yaman Aksu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Siddiki, Muhammed
Necatullah;

İslam Ekonomi Düşüncesi, Çev. Yaşar Kaplan, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984.

Sowerbutts, Rhiannon:

“The demise of Overend Gurney”, **Bank of England Quarterly Bulletin**, 2016 Q2, ss.94-106.

Thobie, Jacques:

“European Banks in the Middle East”, **International Banking 1870-1914**, Ed. R. Cameron and V. I. Bovykin, Oxford, Oxford University Press, 1991, ss.406-440.

Thobie, Jacques:

“Osmanlı Bankası”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.774-781.

Timur, Taner:

Osmanlı Çalışmaları, Ankara, V Yayınları, 1989.

Toprak, Zafer:

Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918), Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

Toprak, Zafer:

Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat Terakki ve Devletçilik, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Toprak, Zafer:

Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) İttihat-Terakki ve Devletçilik, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Tosun, Mebrure,
Kadriye Yalvaç:

Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. Baskı, 2002.

Turan, Osman:

“Selçuk Türkiyesi’nde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika”, **Belleten**, XVI/62, 1952, ss.251-260.

- Ulutan, Burhan: **Bankacılığın Tekamülü**, Ankara, Doğuş Limited Şirketi Matbaası, 1957.
- Varcan, Nezih (Der.): **Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)**, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Yayını, 2000.
- Velay, A. du: **Türkiye Maliye Tarihi**, Çev. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, Maliye Bakanlığı Yayını, 1978.
- Walker, Christopher J.: “From Sasun to the Ottoman Bank: Turkish Armenians in the Mid-1890’s”, **The Armenian Review**, Vol. 31, Nr. 3-123, March 1979, ss.227-264.
- Weber, Max: **Ekonomi ve Toplum**, C. 2, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarn Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Celali (Haz.): **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2012.
- Yılmaz, Celali: **İstanbul Esham ve Tahvilât Borsası, 1929-1985**, İstanbul, BİST Yayını, 2015.
- Yüz Yıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi, Ankara, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, 1964.
- Yüzgün, Arslan: **Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981)**, İstanbul, Der Yayınları, 1982.
- Ziya, Emiroğlu Mehmed: **Bankalar ve Muamelatı**, İstanbul, Matbaa-ı Orhaniye, 1918.

EKLER

Ek-1: Osmanlı Devleti’nde Bankalar

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
1	X Bankası	1836	?	-	-	David Urquhart tarafından önerilen bankanın unvanı, sermayesi ve tipi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Banka önerisi hükümet tarafından kabul görmemiştir.
2	Tüccar Bankası	1838	Adi şirket	-	500.000	Sermayesinin çoğunluk kısmı devlet, kalan kısmı dış ticaretle uğraşan tüccar tarafından konulmak üzere kambiyo istikrarını sağlamak üzere kurulması önerilen banka girişim olarak kalmıştır.
3	X Bankası	1839-1840	?	-	3.300.000	Reed, Irving & Company tarafından ilk defa 1838 yılında, ikinci defa 1840 yılında gündeme getirilen banka kurma projesidir. Kurulacak bankanın unvanı ve tipi konusunda bilgi verilmemiştir. Muhtemelen anonim şirket şeklinde sermaye toplanması yoluyla kurulması düşünülen bir banka kurma girişimidir.
4	X Bankası	1840	?	-	?	Reed, Irving & Company tarafından yapılan öneriye karşılık olarak Fransız Comptoir Commercial Grannevor et fils et Cie tarafından Babiâli’ye sunulan bu öneri kabul edilmemiştir.
5	General Bank of Constantinople	1840	?	-	?	Bu bankaya ait bilgi bulunmamaktadır. Ancak aynı tarihlerde Reed, Irving & Company tarafından yapılan girişimle bir ilintisi olabilir.
6	İzmir Bankası/ Smyrna Bank	1843-1844	?	İzinsiz faaliyet	?	İzmir’de bulunan yabancı tüccarlar tarafından izin almadan kurulan bu banka kısa bir süre içerisinde kapatılmıştır.
7	X Bankası	1843-1844	?	-	?	Halep’te tüccardan bazı kişilerin kurmak için yaptıkları başvuru hükümet tarafından kabul edilmemiştir.

Kaynak: Bkz. Tablo 3.2.1 Veri Seti.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
8	Dersaadet Bankası/Banque de Constantinople/ Bank of Constantinople	1849-1852	Adi şirket	Var	250.000	Osmanlı Devleti ile Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alleon'un ortaklaşa kurdukları bu oluşum bir bankadan ziyade para değişimi ve kambiyo istikrarı uygulamasını üstlenen, adi şirket tipinde bir oluşumdur. 1851 yılında finansal sınıma düşen bu oluşum 1852 yılında tasfiye edilmiştir.
9	Osmanlı Bankası	1851	Anonim	-	1.000.000	Osmanlı Devleti ile Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alleon'un ortaklaşa kurmayı planladıkları, Dersaadet Bankası'nın da yerini alacak bu bankaya eytam sandıkları ile yerli ve yabancı tebaadan tüccar ve şahıslar da iştirak edeceklerdi. Milli banka olarak faaliyete geçmesi planlanan bu banka faaliyete geçemedi.
10	Eytam Sandıkları	1851	-	-	-	Eytama ait değerleri yönetmek üzere kurulan sandıklardır. 1870 yılında sandıkların faaliyetleri yasal düzenlemey kavuşturulmuştur.
11	Bank-ı Osmani	1853	Anonim	Var	1.100.000	Temel görevi meskûkât-ı mağşûşeleri tedavülden almak ve kambiyo istikrarını sağlamak olan bankanın imtiyaz süresi 15 yıldır. Kuruluş izni almasına ve nizamnamesinin yayımlanmasına karşın Kırım Savaşı'nın başlaması nedeniyle banka faaliyete geçememiştir.Devletin bankaya sermaye olarak koyacağı tutar 100.000 lira, bankanın üstlendiği faaliyetler karşılığında ödemeyi taahhüt ettiği bedel ise 1.200.000 Osmanlı lirasıydı.
12	Bank-ı Osmani	1853	?	-	?	İzak Kamondo ve Theodore Baltazzi tarafından önerilen bu banka (10) nolu bankanın yapacağı işleri daha düşük maliyetle üstlenmeyi taahhüt eden, zikredilen bankaya imtiyaz verilmesini önlemeyi amaçlayan aynı unvanı taşıyan bir girişimdi. Öneri babîâli tarafından kabul görmedi.
13	Saltanat-ı Seniyye Bankası	1853	Anonim	-	7.500.000	Ojen dö Fran tarafından Babîâli'ye kurulması önerilen bir bankadır.
14	Şark Bankası/Bank Oriental/Oriental Bank	1855	Anonim	Var	?	Osmanlı Devleti'nin Londra şebkenderi Edward Zohrab tarafından kuruluş izni alınan banka faaliyete geçemedi. Banka önce Şark ve İngiliz Bankası unvanını taşıyordu, sonrasında Dersaadet, İngiliz ve Şark Bankası'na, izin alındığında ise Şark Bankası unvanına dönüştü.
15	Osmanlı Bankası/Ottoman Bank	1856-1863	Limited, şube	Var	2.200.000	İngiliz sermayedarlar tarafından Londra merkezli olarak kurulup Osmanlı ülkesinde bankacılık yapma izni alan ilk ticaret bankasıdır. Bank-ı Osmani-i Şâhâne'nin 1862 yılında imtiyaz almasına kadar faaliyet göstermiştir.Adı geçen bankanın faaliyete başlamasıyla tasfiyeye edilmiştir.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
16	Devlet-i Aliyye-i Osmani Bankası	1856	Anonim	-	3.300.000	Babıâli'nin kurmak istediği milli bankadır. Bu banka için belirlenen şartlar kamuyona duyurularak ilgilenen sermayedarların Babıâli'ye başvurusu amaçlanmıştır. Kuruluş ve faaliyet izni alan bir banka değildir.
17	İmparatorluk Türkiye Milli Bankası- Türkistan Bankası/Imperial National Bank of Turkey	1857	Anonim	Var	11.000.000	Milli banka imtiyazının Paxton-Wilkin grubunun kazanması üzerine Babıâli bankanın kuruluş izni verilen bankadır. Bu bankanın unvanı bazı metinlerde Türkistan Bankası olarak da geçmektedir. Kurucular yeterli sermayeyi temin edemedikleri için bu banka faaliyete geçememiştir.
18	Türkiye Milli Bankası/National Bank of Turkey	1858	Anonim	Var	1.100.000	Paxton-Wilkin grubuna yeni sermayedarların katılımıyla milli banka kurulması için yeni verilen imtiyaz kapsamında kurulacak bankadır. Bu banka da İsviçreli sermayedarların finansal sıkıntıya düşmesi nedeniyle faaliyete başlayamadı. Bu banka için de Türkistan Bankası şeklinde kullanım bulunmaktadır.
19	Türkiye Bankası/Bank of Turkey	1860	Anonim	Var	1.100.000	İsviçreli sermayedarların ortaklık yapısından çekilmesinden sonra Paxton-Wilkin grubunun nihayet sermayeyi toplayabilmek için Londra'da hisse senetlerini ihraç ettiği bankadır. Bankanın faaliyete geçebilmesi için Babıâli'nin kaimeleri tedavülden alması şart koşulduğundan bankanın kuruluşu gecikmiştir. Bankanın yöneticileri ve faaliyet göstereceği yer belirlendiği halde kaimelerin bir türlü çekilememesi, banka ortaklarında sermayeyi tedarik etmekte gecikmesi üzerine banka faaliyete geçememiş, milli banka imtiyazı Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye verilmiştir. Türkiye Bankası kurucuları bunun üzerine hükümet aleyhine Londra'da dava açmıştır. Kefalet akçesinin iade edilmesiyle banka için verilen ferman geri alınmıştır.
20	Şirket-i Maliye/Union Financière	1860	Anonim	Var	320.000	Önde gelen Galata bankerlerinin 1859 yılında Sarraf Cemiyeti unvanıyla başlattıkları girişimdir. Bu yılın sonuna doğru kuruluş izni alan şirket 1860 yılında faaliyete geçen bu şirketin temel amacı kaimelerin tedavülden alınması ve 10 yıl süreyle kambiyo istikrarının sağlanmasıydı. Ayrıca meskûkât-ı mağşûşelerin tedavülden çekilmesi konusunda hükümete destek olacaktı. Kısa süreliğine faaliyet gösteren bu şirketin geleceği milli banka imtiyazının Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye verilmesiyle belirsiz hale geldi. Hükümetin şirkete vermeyi taahhüt ettiği tutarları yerine getirmemesi üzerine oluşan ihtilaf 1865 yılında çözülebildi
21	Suriye Bankası/Bank of Syria	1860	?	-	550.000	James Lewis Farley tarafından bazı girişimcilerle Beyrut'ta kurulması planlanan yerel bir bankadır. Kuruluş izni alamamış, proje aşamasında kalmış bir bankadır.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
22	Devlet-i Aliyye Millet Bankası	1862	Anonim	-	1.100.000	Fuad Paşa tarafından kurulması için 1862 istikrazı aracılardan C. Deveaux & Co.'ye önerilen milli bankadır. Sonrasında projeye istikrazın diğer aracısı olan Osmanlı Bankası'nın da dâhil edilmesine karşın bu şirket yarış dışı kalmış, imtiyazın Osmanlı Bankası grubuna verilmesi üzerine Londra'da hükümet aleyhine dava açılmasına neden olmuştur. Sadece proje olarak kalan, şartları somut hale gelemeyen bir banka önerisi olarak kalmıştır.
23	Bank-ı Osmanî-i Şâhâne /Imperial Bank Ottoman/Banque Imperiale Ottoman	1863-1999	Anonim	Var	2.970.000	Milli banka imtiyazının İngiliz ve Fransız sermayedarlardan oluşan gruba verilmesiyle 1863 yılında faaliyete geçen, 1999 yılına kadar faaliyet gösteren bankadır. Banka Osmanlı Bankası gibi yurtdışında kurulup Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren sui generis yapıya sahip bir banka hüviyetindedir.
24	Crédit foncier et agricole	1863	?	Var	?	Oppenheim tarafından tarım sektörünü de finanse edecek bir mortgage bankası kurma projesi Babıâli tarafından uygun görülmüş, ancak arazi hukukunun bu tür bir bankanın faaliyeti için uygun olmaması nedeniyle imtiyaz almasına karşın faaliyete geçememiştir
25	Şarköy-Şehirköy Memleket Sandığı	1863	-	Var	-	Ahmed Mithad Paşa tarafından Niş Vilayetinde kurulan il sandık olup ziraat kesiminin mutedil faizlerle finansmanını hedefleyen, daha sonra ülke yüzeyine yayılan ve 1888 yılında Ziraat Bankası'na dönüşecek olan ilk sandık uygulamasıdır.
26	Şirket-i Umumiye-i Aliyye-i Osmaniye / Société générale de l'Empire Ottoman	1864-1893	Anonim	Var	2.200.000	Oppenheim Alberti & Co. öncülüğünde yerli ve yabancı sermayedarların katılımıyla kurulan Galata bankaları grubunun ilk bankasıdır. Sektörün önemli bankalarından olan bu şirket 1893 yılında tasfiyeye gitmiştir.
27	Şirket-i Maliye-i Mahdude-i Osmaniye/ Ottoman Financial Association Ltd.	1864-1865	Limited	Şube	1.100.000	Merkezi Londra'da olmak üzere Doğu Akdeniz Bölgesi ile ticaret yapan İngiliz tüccarlarının kurduğu ve İstanbul ve İzmir'de şube açarak faaliyet gösteren şirkettir. Şirket 1865 yılında finansal sıkıntıya girmiş, Laffitte tarafından devralınmıştır.
28	Mercantile Credit Assosiation	1864	Limited	Şube	?	Londra merkezli olup İngiliz girişimciler ve Galata piyasasından Ralli ve Zarifi'nin Londra şubelerinin katılımıyla kurulan bu şirketin amacı diğerleri gibi Doğu Akdeniz bölgesiyle olan ticaretin finansmanını amaçlıyordu. 1864 yılının sonunda Imperial Financial Company ile birleşen şirket 1866 yılında tasfiyeye gitti.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
29	The Eastern Exchange Bank	1864	?	-	?	Liverpool merkezli olarak kurulan İskenderiye'de şube açan, Doğu Akdeniz ticaretinin finansmanından pay kapmak isteyen şirket İzmir, Selanik ve İstanbul'da şubeler açmayı planlıyordu.
30	Charles Laffitte & Co.	1865-1866	?	Şube	?	Şirket-i Maliye-i Mahdude-i Osmaniye'yi devralan bu şirket başarılı olamayarak 1866 yılında piyasadan çekilmiştir.
31	Osmanlı Şirketi	1865-1866	Limited	Şube	550.000	Merkezi Londra'da olmak üzere Doğu Akdeniz Bölgesi ile ticaret yapan İngiliz tüccarlarının kurulan ve Osmanlı ülkesinde şube açarak faaliyet göstermeyi hedefleyen şirkettir. Türkiye Bankası unvanıyla bir gişimi de bulunan şirket 1866 yılında iflas etti. Adı geçen banka da halka arz yapamayınca 1867 yılında tasfiye oldu.
32	X Emlak Bankası	1865	Öneri	-	-	Fuad Paşa tarafından İstanbul'un imarı için kurulması Oppenheim ve Cremiux'a teklif edilen banka olup somut hale dönüşemeyen bir projedir. Bankanın kurulamamasında arazi hukunundan kaynaklanan hukuki eksikliklerin yanında bu tür bir banka kurulmasına yönelik muhalefet de etkili olmuştur.
33	X Ziraat Bankası	1866	Öneri	-	-	Hükümet tarafından kurulacağı dair haberlerin çıktığı bunun dışında hakkında bilgi bulunmayan bir banka kurma girişimidir.
34	Agence Orientale/ Şark Acentesi	1868-1870	Limited	Şube	66.000	Bankacılık hizmetlerinin yanı sıra devlet iç borçlanma senetleri ve emlak üzerine işlemler de yapacak banka olup kurucuları Londra ve Manchester iş dünyasının bilinen isimleriyle bazı Galata tüccar ve bankerleriydi.1870 yılında yaşanan kriz ile tasfiyeye gitmiştir.
35	Coronio-Scouludi	1868-1872	Komandit	Var	100.000	Önde gelen Galata tüccar ve bankerlerinin kurduğu, ileride İstanbul Bankası'nda dönüşecek olan bankanın öncülüdür.
36	Dersaadet Emniyet Sandığı	1868-1980	-	Var	-	Ahmed Mithad Paşa tarafından Avrupa ülkelerindeki emanet sandıkları model alınarak kurulan esnaf ve küçük sanatkarın kredi ihtiyacını karşılamak ve halka tasarruf alışkanlığı kazandırmak üzere kurulan, sonrasında ülke çapına yayılan sandık uygulamasının ilk örneğidir. 1907 yılında yönetimi Ziraat Bankası'na devredilen sandık 1980'li yıllara kadar faaliyetine devam etmiş uzun ömürlü bir kurumdur.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
37	İtibar-ı Umumî-i Osmani Bankası/ Crédit Général Ottoman	1869-1899	Anonim	Var	2.200.000	Paris merkezli Société générale ile G. Tubini öncülüğünde kurulan Galata bankaları grubunun ikinci bankasıdır. Sektörün önemli bankalarından biri olan bu banka 1875 krizinden büyük darbe almasına karşın küçülerek faaliyetine devam etmiş 1899 yılında tasfiyeye gitmiştir.
38	Union Bank	1869	?	Öneri	?	Girit Adası'nda ziraat kesimini mutedil faizlerle finanse etmek amacıyla kurulması düşünülen bir banka olup öneri olarak kalmış bir banka projesidir.
39	Darü'tterhin	1869	Anonim	Öneri	100.000-200.000	Rehin karşılığı halka küçük tutarlı ikrazatta bulunmak amacıyla kurulması düşünülen ve merkezinin Pera'da olması planlanan girişimdir. 1877 yılında kuruluş izni alabilen kurumun kurulması için yapılan ilk girişimdir.
40	Sfizzo and Co.	1869	Komandit(?)	Var		Galata bankacılık kurumlarının himayesinde faaliyet göstermesi beklenen bir kurumdu.
41	Camaro Clado	1869-1870	Komandit(?)	Var	25.000	Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin desteği ve yerel bankerlerin biraraya gelmesiyle kurulmuştur.
42	Avusturya-Mısır Bankası/ Austro-Ägyptische Bank	1869	Anonim	Şube		Doğu Akdeniz piyasasında faaliyet gösteren banka İstanbul'da şube açmıştı.
43	İstanbul Sandığı (Kontuarı) / Comptoir de Constantinople	1870-1873	Anonim	Var	100.000	Paris'ten Merton, Bükreş'ten Hiler ve Odesa'dan Elfusi'nin önderliğinde kurulan bankadır. 1873 yılında İstanbul Bankası ile birleşmiştir.
44	Eugenide ve Ortakları	1870	Komandit	Var	30.000	Komisyon karşılığı ticari senet-alım satımı, devlet tahvilleri üzerine işlemler ve her türlü banka ve simsarlık işlemleri yapmak üzere Galata piyasasının önde gelen sermayedarları tarafından kurulmuştur.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
45	X Emlak Bankası	1870	-	Öneri	-	Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından yeni kar alanları yaratmak amacıyla kurulması düşünülen ancak arazi hukukunun mevcut yapısı nedeniyle kurulmasından vazgeçilen banka projesidir.
46	Avusturya ve Macaristan ve Memalik-i Osmaniye Bankası /Avusturya – Osmanlı Bankası/ Austro Ottomanische Bank/ Austro-Ottoman Bank	1871-73	Anonim	Şube	2.750.000	Viyana merkezli olup İstanbul'da şube açarak kısa süreliğine faaliyet gösteren bankadır. Wiener Bankverein ve Credit Anstalt bankalarının iki büyük kurucu ortağı olduğu bankanın küçük ortaklarından biri Galata'dan Frank & Adler'di. 1873 yılında patlak veren Viyana krizi sırasında finansal sıkıntıya giren banka Bank-ı Osmanî-i Şâhâne tarafından devralındı.
47	Avusturya Türk Bankası/ Société de Crédit Austro Turquie	1871-73	Anonim	Şube	2.200.000	Viyana merkezli bankalarla bazı Galata banka ve bankerlerinin katılımıyla kurulan banka, 1873 Viyana krizi sonrasında tasfiye olmuştur.
48	İtalya-Şark Bankası/ Italo-Oriental Bank	1872	Anonim	Öneri	2.200.000	Italo-Levantine bank ile birleşme yoluyla oluşacak yeni bankanın esas kurucuları Bank of Rome ile Italian National Bank'tı. Galata'dan yerel ortakların da katılması bekleniyordu. Hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.
49	Anglo-Foreign Bank	1872	Anonim	Şube	?	Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu banka'nın Galata'da şube açma girişimi vardı.
50	X Madencilik Bankası	1872	?	?	?	Hakkında fazla bilgi bulunmayan piyasada kurulacağına dair haberler yayılan bir bankadır.
51	X Bölgesel Banka	1872	?	?	?	Hakkında fazla bilgi bulunmayan piyasada kurulacağına dair haberler yayılan bir bankadır.
52	Peşinat ve İtibar-ı Umumiye-i Osmaniye Bankası/ Banque de Crédit et D'Avances de L'Empire Ottoman	1872	Anonim	Öneri	1.100.000	Gaitano Coffinu tarafından ecnebilere, memurlara ve tüccara yardım amacıyla kurulması için hükümete başvuru bankanın kuruluş izni alamamıştır.Hükümet tarafından sermayesinin yetersiz olduğu itirazı üzerine nominal sermayesi 11.000.000 lirasına yükseltilmişti. Halka zarar vereceği düşüncesiyle kuruluuna izin verilmemiştir.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
53	Osmanlı Ticaret Bankası/ Ottoman Commercial Bank	1872	Anonim	Öneri	500.000	Ticari faaliyetlerin finansmanı, üretici kesimlere mutedil faizle kredi açılması amacıyla önde gelen Ermeni bankerler tarafından kurulması düşünülen, proje aşamasında kalan bir bankadır.
54	İstanbul Bankası/ Banque de Constantinople / Bank of Constantinople	1872-1894	Anonim	Var	1.100.000	Antoine Vlasto, Andre Syngros, Georges Coronio ve Etienne Scouloudi adlı Galata bankerlerinin öncülüğünde kurulan Galata bankaları grubunun önemli bankalarından biri olup 1894 yılında Osmanlı Kambyo ve Esham Şirketi ile birleşinceye kadar faaliyetine devam etmiştir.
55	Kambyo ve Esham Şirket-i Osmaniyesi/ Société ottomane de change et de valeurs	1872-1899	Anonim	Var	660.000	Galata piyasasında faaliyet gösteren P. M. Clado, Eugénide ve Ortakları Şirketi ile İstanbul'daki İngiliz tacir ve bankacı Alfred Baker'ın bir araya gelmesi ile kurulan Galata bankaları grubunun önemli bir bankası olan banka tasfiye kararı aldığı 1899 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir.
56	Şark Amerika Bankası/ Americo-Oriental Bank	1873	Anonim	Şube-Öneri	4.400.000	İngiliz, Fransız ve Amerikan sermayesinin ortaklaşa kurduğu 4 milyon sterlin sermayeli bir merkezi Londra'da bulunan banka İstanbul'da da faaliyet göstermek istiyordu. Bankanın amacı Asya ve Levant bölgesi ile Avrupa ve Amerika arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesiydi.
57	Şirket-i Maliye ve Nafia-i Devlet-i Aliyye / Finans ve Nafia Bankası / Banque de finances et de travaux publics	1873	Anonim	Var	4.400.000	Fransız sermayedarlar Louis Merton ve Baron Haussman ile Galata bankerlerinin ortaklaşa kurdukları daha çok altyapı yatırımlarının finansmanı ile iştigal etmeyi amaçlayan bir bankaydı. Kuruluş izni almakla birlikte faaliyete geçtiğine dair bilgi bulunmamaktadır.
58	Simsarlık Bankası/ Banque de courtage	1873-1875	Komandit	Var	200.000	O. Edwards ve D. L. Sgouta önderliğinde kurulan banka 1875 yılı başlarında tasfiyeye gitti.
59	Hint-Mısır Bankası / Indo-Ägyptische Bank	1873	Anonim	Şube-Öneri	?	Avusturya sermayesiyle Viyana'da kurulan Osmanlı ülkesinde İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde faaliyette bulunmak isteyen bir bankaydı.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
60	Türk-Mısır Bankası / Banque Turco-Egyptienne	1873	Anonim	Şube	?	Mısır borçlanma tahvilleri alım-satımı, Kahire ve İskenderiye üzerine havale ve akreditif işlemleri ile Mısır'da ödenmek üzere kambiyo senetleri üzerine işlemler yapıyordu. Bankanın Mısır'da kurulup İstanbul'da şube olarak faaliyet göstermiş olması muhtemeldir.
61	Alman-Osmanlı Bankası	1873	Anonim	Öneri	2.225.000	Almanya'nın muteber bankerleri ile İstanbul'dan Yaver Efendi, Aristide Baltazzi, İsaferden, Tif ve Karapen'in katılımıyla kurulacak bankanın asıl merkezi İstanbul ve Berlin olacak, ayrıca Bükreş'te bir şube açılacaktı. Almanya ile Osmanlı ülkesi arasında sanayi ve ticari ilişkilerin finansmanında etkin olmayı düşünen banka bir proje olarak kalmıştır.
62	X Emlak Bankası	1873	?	Öneri	?	Tunuslu Mahmud Paşa'nın girişimine öncülük ettiği, kuruluş izni alınması halinde İstanbul'da ve vilayetlerde şubelerinin olması planlanan bir banka projesidir.
63	İtibar-ı Sınai Şirket-i Şarkiyesi/ Turkish Crédit Industriel/ Crédit industriel d'Orient	1873	Anonim	Var	2.200.000	Christaki Zographos, George Zarifi, Aristide Baltazzi ve C. Carapenos'un birlikte kurmak istedikleri bankacılık faaliyetleri ile uğraşacak ancak büyük ölçüde faaliyetlerini ülke içi kaynakları harekete geçirecek endüstriyel girişimlerin finanse edilmesine yoğunlaşacak olan banka kuruluş izni almakla birlikte faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır.
64	Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası/ Banque agricole et industrielle ottoman	1873	Anonim	Var	1.000.000	Tubini & Co. ve Manuel Fachri'nin ortaklığında kurulacak bu bankanın tarım ve sanayinin finansmanını amaçladığı, kuruluş izni almasına rağmen faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır.
65	Osmanlı Nafia Şirketi/ Société Ottomane de Travaux Publics	1873	Anonim	Var	1.000.000	Tamamen endüstriyel girişimlerin finansmanı amacıyla Serkis Balyan Bey, Camara, Şişmanoğlu, C. Flori, S. Ralli, Stefanovich ve Alfred Wilkinson tarafından kuruluşu için izin alınan bankanın faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır.
66	İtibar ve Komisyon Bankası/ Société de credit et de commission	1873-1875	Anonim	Var	10 milyon frank	Leonidas Baltazzi ve Miltiades Baltazzi ortaklığında kurulan banka 1875 yılı başlarında Marsilya'da iflas eden Mavragordato firmasıyla olan sıkı finansal ilişkileri nedeniyle durumu bozularak kısa süre içerisinde tasfiyeye gitti.
67	Sakız Bankası	1873	Anonim	Öneri	24.000	Sakız Adası'nda kurulacağına ve sermaye katılımı için kayıt defteri açıldığına dair haberler basına yansıyan bankanın faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır.

Ek-1: Osmanlı Devleti’nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
68	Verisi ve Cossoudi Bankası Banque Verissi et Cossoudis	1873	Komandit	Var	200.000	Th. A. Cossoudi ve N. P. Verissi ortaklığında kurulan banka 1875 yılının ilk yarısında tasfiyeye gitti.
69	Ralli Nomico ve Ortakları / Ralli Nomico et cie	1873	Komandit	Var	100.000	Ralli’nin kurduğu bankanın temel faaliyeti borsa brokerliği olup bir yıl gibi kısa sürede tasfiyeye gitmiştir.
70	Pignatelli Bankası	1873	Komandit	Var	?	Temel faaliyeti borsa işlemleri olan bu banka kısa sürede tasfiye olmuştur kurum bir yıl gibi kısa sürede tasfiyeye gitti.
71	Parisi ve Calouthi Bankası	1873	Komandit	Var	?	Temel faaliyeti borsa işlemleri olan bu banka kısa sürede tasfiye olmuştur kurum bir yıl gibi kısa sürede tasfiyeye gitti.
72	Arap Sandığı / Comptoir Arabe de Constantinople	1873	?	Öneri	-	Proje olarak kalan faaliyete geçemeyen bir oluşum olduğu anlaşılmaktadır.
73	Dersaadet Millet Bankası	1873	Anonim	Var	3.300.000	Mustafa Fazıl Paşa ve Tunuslu Mahmud Paşa’nın önderliğinde kurulması planlanan sermayesinin yarısından fazlasına İstanbul’daki muteber müslüman ahali ve sermayedar kayıt olduğu basına yansıyan bankanın yönetim kurulu başkanlığını Mustafa Fazıl Paşa üstlenecekti. Kuruluş izni alan bankanın bankanın yönetim kurulu başkanlığına Mahmud Paşa bu makama tayin edildi. Sermayesine Avrupalı sermayedarların da katılması beklenen bu bankanın faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır.
74	X Devlet Bankası	1873	Anonim	Öneri	60 milyon frank	Fransız sermayedarları temsilen Mösyö Kartere (Carteret) tarafından Babıali’ye bir devlet bankası kurulması için sunulan layihaya göre bankanın banknot çıkarma imtiyazı olacak, mümkün olduğu kadar altın meskûkâtın tedavülde kullanılmasını önlemeye çalışacak, herkes ellerindeki bu cinsten meskûkât bankaya vermekle yükümlü tutulacaktı. Bunun karşılığında banka %15 fazlasıyla kendi banknotlarını verecekti. Banka devlete yıllık %2 halka ise %5 faiz oranı ile kredi kullandıracaktı. Öneri aşamasında kalan bir projedir.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
75	X Devlet Bankası	1874	Anonim	Öneri	12.000.000	Osmanlı Devleti hakkında piyasaların oldukça kötümser bir psikolojiye sahip olduğu bir ortamda Sadık Paşa'nın Avrupa'ya giderek Rothschildler ve bazı önemli finans grupları ile görüşerek kurulması için gayret sarfedilen bankadır. Kurulması düşünülen bankanın, banknot ihraç imtiyazına sahip olmayan ancak devletin kamu maliyesinin bir düzene sokulmasında etkili olacak bir şekilde oluşturulması tasarlanıyordu. Bankanın aynı zamanda bir nafia bankası yani alt yapı yatırımlarına ağırlık verecek credit mobilier tarzı bir banka olarak faaliyet göstermesi de isteniyordu. Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin izin vermesi ya da bu bankanın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin imtiyazını satın alması durumunda banknot ihraç yetkisine kavuşturulması düşünülmüyordu. Devletin mali açıdan oldukça sıkışık olduğu bir dönemde Babıâli'nin bu konuyu gündemine alması tamamen kamu maliyesinin bu banka vasıtasıyla bir düzene sokularak Avrupa para piyasalarında güven tesis etme amacına yönelikti. Diğer amaç ise devletin finansman sıkıntılarını giderme konusunda Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye daha aktif olması konusunda dolaylı bir mesaj içermesiydi. Banka projesine olumlu yaklaşan finans çevrelerinin kuruluş karşılığında Babıâli'ye ağır şartlar dayatmaları, diğer taraftan Almanya, Avusturya ve Rusya gibi yabancı devletler ile içeriden muhalefet edilmesi projenin rafa kaldırılmasına neden oldu.
76	Crédit Lyonnais	1874-.....	Anonim	Şube	?	Fransa'nın önemli bankalarından biri olan bu banka önemli şehirlerde az sayıda şube açmış, bankacılık piyasasının önemli bankalarından biri olmuş ve faaliyeti günümüze kadar devam etmiştir.
77	Darü'tterhin	1877	Anonim	Var	200.000	Menkul eşya rehni karşılığında ikrazat yapmak üzere kurulan bir kurumdur. İngiliz tebaasından Pizani adlı şahsın kurucusu olduğu kurumun merkezi Pera'dır.
78	Memalik-i Osmaniye Umur-u Nafia Bank-ı Umumisi	1878	Anonim	Var	1.000.000	Karabet Karakaş Bey tarafından kuruluş izni alan bankanın amacı 1875 krizi sonrası devletin mali itibarını arttırma, ticaret, sanayi ve ziraat sektörlerinin gelişimini sağlayacak altyapı yatırımlarını finanse etmektir. Gerekli sermaye temin edilemediğinden banka faaliyete geçemedi.
79	X Emlak Bankası	1879	?	Öneri	?	Saffet Paşa tarafından İstanbul'un imarını sağlamak üzere kurulması önerilen emlak bankasıdır. Banka sadece bir öneri olarak kalmıştır.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
80	Edirne Ziraat Bankası	1880	Anonim	Var	1.000.000	Charles Hanson ve Edward F. Ede tarafından kuruluş izni alan bankanın amacı bölgesel ziraat faaliyetlerinin finansmanıydı. Aynı zamanda Sivas Demiryolu imtiyazı alan kuruculardan Hanson şirketinin kısa bir süre sonra iflas etmesiyle banka kurulamadı.
81	X Bankası	1880	?	Öneri	-	Saffet Paşa tarafından Osmanlı-Rus Harbi sonrasında yerlerinden olan ve muhacir konumuna düşenlerin bir an önce iskan edilmesi ve tarımsal üretime başlayabilmeleri için uygun finansman sağlaması amacıyla kurulması önerilen bankadır. Banka sadece bir öneri olarak kalmıştır.
82	X Tasarruf Sandığı	1880	-	Öneri	-	Bir kuruş ve üzeri tasarrufları kabul edecek, asgari üç ay süreyle sandıkta tutulacak paralara %3 faiz ödeyerek küçük tasarrufları cezbetmek üzere İzmit Demiryolu İdaresi sekreteri A. Dillon tarafından kurulması önerilen tasarruf sandığı (penny bank) projesidir.
83	X Bankası	1881	-	Öneri	-	Sakız Adası'nda bir emlak bankası kurulmasına ilişkin öneridir. Bu öneri hükümet tarafından kabul görmemiş, bunun yerine bir Emniyet Sandığı veya Bank-ı Osmani-i Şâhâne şubesi açılmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir.
84	Emniyet-i Hamidiye ve Şirket-i Osmani-i Suriye-i Vaniye	1881	Anonim	Öneri	?	Suriye vilayetinin önde gelen ailelerinden Antuvan Yovakim Efendi tarafından Beyrut'ta kurulmak istenen bankanın hükümetten kuruluş izni alıp almadığı konusunda bilgi bulunmamaktadır.
85	Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Bankası	1881	Anonim	Öneri	?	Osmanlı ülkesinin doğal kaynaklarını işletmek amacıyla Kont dö Mafre tarafından kuruluş izni istenen banka karının yarısını devletle paylaşacaktı. Temel olarak madenlerin çıkarılıp satılmasının finansmanını amaçlayan bu banka kuruluş izni alamamıştır.
86	Şirket-i Şâhâne-i Osmani/Société Impériale Ottomane	1882	Anonim	Öneri	40 milyon frank	Kamusal ve özel altyapı tesisleri kurma, sanayi ve ticari girişimlerde bulunma ve genel bankacılık hizmetleri sunmak üzere kurulması planlanan kurumun sermayedarları yerel ve yabancı bankalar, kredi kuruluşları ve muteber sermayedarlardan oluşması bekleniyordu. Kuruluş izni aldığı ve faaliyete geçtiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

Ek-1: Osmanlı Devleti’nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
87	X Bankası	1882	?	Öneri	?	A. Landsée tarafından kurulması önerilen bankanın amacı Rumeli Demiryollarının Bulgaristan ve Sırbistan bağlantılarının inşasının finansmanını sağlamaktır. Hükümete bir anlaşma taslağı sunulmasına karşın bankanın kuruluş izni alamadığı anlaşılmaktadır.
88	X Vilayet Bankası	1885	?	Öneri	?	Şark-i Rumeli Vilayetinde sermayesine devletin de iştirak etmesi istenilen bir vilayet bankası projesidir. Kurulması istenilen bu bankanın tahvilât çıkarmasına ilişkin öneri Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin imtiyazıyla çelişeceği gerekçesiyle kabul edilmemiş, banka kuruluş izni alamamıştır.
89	Selanik Bankası	1888-	Anonim	Var	88.000	Kuruluş izni için 1887 yılında başlayan girişimler 1888 yılında sonuçlanmıştır. Başlangıçta bölgesel nitelikte faaliyet gösteren bankanın merkezi 1908 yılında İstanbul’a taşınmış, unvanı değişmekle birlikte yakı zamanlara kadar ülkemizde faaliyet göstermiş bir bankadır.? yılında faaliyeti son bulmuştur.
90	X Bankası	1888	Anonim	Öneri	200.000	Menkul ve gayrimenkul rehni karşılığında akçe ikraz etmek, banknot, piyango ve ikramiyeli emlak senedatı çıkarmak amacıyla Girit Adası’nda kurulması planlanan bankanın banknot çıkarma talebi Bank-ı Osmanî-i Şâhâne’nin imtiyazıyla çelişeceği gerekçesiyle kabul edilmemiş, banka kuruluş izni alamamıştır.
91	Ziraat Bankası	1888-	-	Var	2.209.912	Ziraat sandıklarının 1888 yılında banka organizasyonu altında toplanmasıyla oluşturulmuş, herhangi bir ticaret şirketi tipinde olmayan temel faaliyeti ziraat kesiminin finansmanı olan banka halen faaliyetine devam etmektedir. Banka 1926 yılında yapılan düzenleme ile anonim şirket tipine dönüştürülmüştür.
92	X Emlak Bankası	1891	?	Öneri	300.000	Gayrimenkul rehni karşılığında kredi vermek üzere kurulması planlanan bankanın kurulması için hükümet tarafından bir komisyon görevlendirilmesine karşın somut hale dönüşmemiştir.
93	Midilli Bankası	1891-	Anonim	Var	264.000	Midilli Adası’daki yerel girişimciler ile İstanbul’dan bazı sermayedarların katılımı ile Midilli’de kurulan bankanın temel faaliyeti genel bankacılık işlemlerinin yanı sıra Midilli Adası ve çevresindeki ticaret, sanayi ve tarım faaliyetlerinin finanse edilmesiydi. Bankanın merkezi 1910 yılında İstanbul’a taşınmıştır.
94	Duyun-u Umumiye Tasarruf ve Yardımlaşma Sandığı	1893	-	-	-	Vincent Caillard tarafından kurulması önerilen sandık üye çalışanlarına hizmet vermek, hastalık, sakatlık veya ölüm hallerinde yardımda bulunma amacını taşıyordu. Sandık sermayesi üyelerinden maaşından kesilecek yüzdelere ve Duyun-u Umumiye’nin aracılığı bulunan demiryolu şirketlerinden kilometre başına yapılacak kesintilerden oluşacaktı.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
95	Victor Misrachi & Co.	1894	?	Var	?	Genel bankacılık işlemleri ile uğraşmak üzere Galata'da faaliyete geçen kurumdur.
96	X Girit Bankası	1895	?	Öneri	?	Rum bankerlerden Callergi tarafından Girit Adası'nda bankacılık işlemleri ile uğraşmak üzere kurma girişiminde bulunan bankadır. Kuruluş izni alamadığı anlaşılmaktadır.
97	X Emlak Bankası	1896	Anonim	Öneri	1.500.000	Selanik Bankası'nın kurucularından İzak Fernandez tarafından kurulmak istenen bankadır. Ticaret Nezaretine kuruluş izni için başvuru yapılmasına ve diğer nezaretlerin de projeyi incelemesine rağmen bir sonuç alınamamıştır.
98	Babıâli Teshilât Sandığı	1896	-	Var	-	Babıâli'deki memur, katip ve hademelere hizmet vermek amacıyla kurulmuştur. Sandık sermayesi Sultan II. Abdülhamid tarafından bağışlanan 2.000 lira ve sandığa tahsis edilen muhtelif gelir kalemlerinden oluşmaktadır.
99	Deutsche Palästina Bank	1899	Anonim	Var	5 milyon mark	Filistin'deki Protestan cemaati tarafından kurulan bir şirketin bankaya dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Temel faaliyeti Almanya ile Filistin ve Doğu Akdeniz arasındaki ticaretin finansmanıdır. 1913 yılında şubeleri Deutschen Orientbank'a devredilmiştir.
100	British Oriental Bank	1901	?	?	27.000	Tüccar Solari tarafından İzmir'de kurulduğu belirtilen bankadır.
101	The Anglo-Palestine Company	1903	Limited	Şube-İzinsiz faaliyet	39.000	1899 yılında Londra'da 250.000 sterlin sermaye ile kurulan The Jewish Colonial Trust-Jüdische Colonialbank'ın, 1902 yılında Filistin'de bankacılık faaliyetinde bulunmak üzere yine Londra'da kurduğu limited şirkettir. Osmanlı devleti'nden izin almaksızın bölgede şubeler açan bankanın faaliyetine engellenmesine karşın ayakta kalmış, bugün İsrail'de Bank Leumi unvanıyla faaliyetine devam etmektedir. Bankanın temel faaliyeti Filistin'e gelecek Yahudi yerleşimcilerin gayrimenkul edinmelerini, alt yapı, ticari, sınai ve zirai faaliyetleri finanse etmektir.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
102	X Sisam Bankası	1903	?	-	?	Özerk yönetime sahip ada meclisi tarafından banknot çıkarma yetkisini haiz banka kurma girişimi hükümet tarafından kabul edilmedi. Bunun nedeni banknot çıkarma izninin Bank-ı Osmani-i Şâhâne'nin imtiyazını delegeğiydi. Midilli Bankası ve Atina merkezli Yunan bankaları nezdinde yapılan girişimlerden de bir sonuç elde edilemedi.
103	Orientbank A.G.	1904	Anonim	Şube	10 milyon frank	Alman ve Yunan sermayesinin ortaklığında kurulan banka İzmir, Selanik ve İstanbul'da şube açarak faaliyet göstermiştir. 1906 yılında İstanbul şubesi Deutschen Orientbank'a devredilmiştir.
104	Atina Bankası/The Banque D'Athènes	1905	Anonim	Şube		Atina merkezli banka Osmanlı Devleti içerisinde muhtelif şehirlerde şube açarak faaliyet göstermiştir.
105	Deutsche Effecten –und Wechsel Bank	1906	Anonim	?	?	Frankfurt merkezli banka Osmanlı hükümetine Emniyet Sandığı'nın kendisine devredilmesi önerisinde bulunmuştur.
106	Deutschen Orientbank A.G.	1906	Anonim	Şube	16 milyon mark	Bazı Alman bankalarının iştirakiyle Berlin'de kurulan bankadır. Temel faaliyeti Osmanlı ülkesinde kamu finansmanının yanısıra ülkede alt yapı, ticaret ve sanayinin finansmanıdır.
107	Wiener Bankverein	1907	Anonim	Şube		Merkezi Viyana'da olan, ticaretin finansmanı amacıyla İstanbul'da şube açarak faaliyette bulunan Avusturya bankasıdır.
108	Società Commerciale di Oriente	1907	Anonim	Var	3 milyon frank	Banca Commerciale Italiana tarafından kurulan şirket bankacılık işlemleri ve madencilik faaliyetinin finansmanı amacıyla İstanbul'da şube açmıştır.
109	Russian Bank for Foreign Trade	1908	?	Şube		1871 yılında St. Peterburg'da kurulan ve Rusya'nın büyük şehirlerinde şubeleri bulunan bir bankadır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve finansmanı amacıyla İstanbul'da şube açmıştır.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
110	Deutsche Bank A.G.	1909	Anonim	Şube		Almanya'nın en büyük bankalarından biri olan banka Osmanlı Devleti'nde başta Bağdat Demiryolu olmak üzere muhtelif altyapı projelerinin finansmanı içerisinde yer almış, İstanbul'da şube açmıştır.
111	Türkiye Milli Bankası	1909	Anonim	Var	1.100.000	Merkezi İstanbul'da bulunan bu banka İngiliz sermayedarlar tarafından kurulmuş olup Osmanlı ülkesinde İngiliz ticaretini ve yatırımlarını finanse etmek amacıyla kurulmuştur.
112	X Bankası	1909	Anonim	-	?	Edirne'de milli sanayinin finanse edilmesi amacıyla kurulması planlanan bu banka proje aşamasında kalmıştır.
113	İtibar-ı Mali Osmanlı Anonim Şirketi/Umur-ı Nafia ve İtibar-i Maliyye-i Osmani	1910	Anonim	Var	110.000	Bayındırlık alanındaki projelerin finansmanı hedefleyen bankanın kurucuları Osmanlı tebaasından oluşmakla birlikte banka Fransız sermayesinin kontrolü altındadır.
114	Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	1910	Anonim	Var	550.000	Her türlü mali, ticari, zirai ve madencilik faaliyetlerinin finansmanı amacıyla Osmanlı tebaası tarafından kurulan bu banka Fransız sermayesinin kontrolü altındadır. Bankanın önceki unvanı Türkiye Bankası iken Türkiye Milli Bankası ile unvanının karıştırılmaması amacıyla bu unvanla kurulmuştur.
115	Filistin Ticaret Bankası/Banque Commerciale de Palestine	1910	Anonim	Var	50.000	Her türlü bankacılık faaliyetleri yürütmek ve ticaret, ziraat, sanayi ve bayındırlık girişimlerini finanse etmek amacıyla yerel sermayedarlar tarafından kurulan bir bankadır
116	Osmanlı Ticaret Bankası	1911	Anonim	Var	100.000	Her türlü bankacılık faaliyetleri ile menkul kıymet ihracına aracılık faaliyetlerini amaçlayan banka İstanbul'daki tüccarlar tarafından kurulmuştur. Başlangıçta Dersaadet Şirket-i Ticariye-i Osmaniyyesi (Osmanlı Ticaret Şirketi) şeklinde unvanı değiştirilerek bankaya dönüştürülmüştür.
117	İstanbul Bankası	1911	Anonim	Var	22.000	Her türlü bankerlik, ticaret ve inşaat işleriyle iştigal etmek üzere kurulan bir bankadır.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
118	Terhin-i Emlak ve İfraz-ı Arazi Bankası	1911	Anonim	Var	200.000	Banka uzun süredir kurulması için muhtelif girişimler yapılmasına karşın bir türlü kurulamayan emlak bankasının ilk örneğidir.
119	İtibar-ı Ahali Şirketi (Credit Populaire)	1911	Anonim	Var	4.400	Taksitle eşya satmak, her nevi ticaret, maliye, sarrafiye ve ziraat şirketlerine vekalet etmek üzere kurulan bir bankadır.
120	Konya İktisad-ı Milli Bankası	1911	Anonim	Var	100.000	Yerel tüccar tarafından 1909 yılında Konya'da Şirket-i İktisadiyye-i Milliye unvanıyla kurulan şirket 1911 yılında bankaya dönüştürülmüştür.
121	Banco di Roma	1911	Anonim	Şube	-	Diğer Avrupa bankaları gibi İstanbul'da şube açan bir bankadır. Aynı zamanda İtalya'nın sömürge politikasının finansal bir aracı olarak Trablusgarp bölgesinde de şubeler açmıştır.
122	Umur-u Ticariyye ve Sinaîyye ve Maliyye Osmanlı Anonim Şirketi/ Şirket-i Ticariyye, Sinaîyye ve Maliyye	1913	Anonim	Var	100.000	1905 yılında kuruluş izni almak için kurucular tarafından başvurusu yapılan ancak 1913 yılında bu izni alabilen bankanın sermayesinin çoğunluğu yabancı sermayeye kalan kısmı ise yerel tüccarlara aittir. Genel bankacılık faaliyetlerinin yansına bayındırlık, madencilik imtiyazları alma, taşımacılık alanında faaliyet gösterme ve sanayi şirketleri kurmayı amaçlayan bir bankadır.
123	Macar Bankası ve Ticaret Şirketi	1913	?	Şube	-	Merkezi Peşte şehrinde bulunan bu banka İstanbul ve İzmir'de şubeler açarak iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi ve finansmanını amaçlıyordu.
124	Emlâk ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi	1914	Anonim	Var	100.000	Bankacılık işlemleri ve gayrimenul finansmanını amaçlayan banka yerel girişimciler tarafından kurulmuştu.

Ek-1: Osmanlı Devleti'nde Bankalar (devam)

Banka Sayısı	Bankanın Unvanı	Yılı	Şirket Tipi	İzin	Nominal Sermayesi	Açıklama
125	Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyyesi	1914	Anonim	Var	100.000	Yerl girişimciler tarafından kurulan bir bankadır.
126	Adembeyzade İbrahim, Sipahizade Hamid ve Şürekâsı İslâm Ticaret Bankası(****)	1914	Komandit-Anonim	Var	14.720	Adapazarında yerel girişimciler tarafından komandir şirket şeklinde kurulan banka 1919 yılında banka anonim şirkete dönüştürülerek Adapazarı İslâm Ticaret bankası unvanını almıştır. Temel amacı bölgesel zirai ve ticari faaliyetleri finanse etmektir.
127	Milli Aydın Bankası	1914	Anonim	Var	50.000	Yerel girişimciler ve Ziraat bankası'nın ortaklığıyla Aydın'da kurulan bankanın temel amacı bölgesel zirai faaliyetlerin finansmanıydı.
128	Evkaf Bankası	1914	Anonim	Var	500.000	Para vakıflarının aktiflerinin değer kaybetmesini önlemek amacıyla kurulmasına izin verilen ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle faaliyete geçemeyen bir bankadır.
129	X Evkaf Bankası	1914	?	-	?	İzmir'de evkaf bankası kurulmasına yönelik bir girişim olup hayata geçememiştir.
130	Polisler ve Polis İdare Memurları Tasarruf Sandığı	1914	-	-	-	

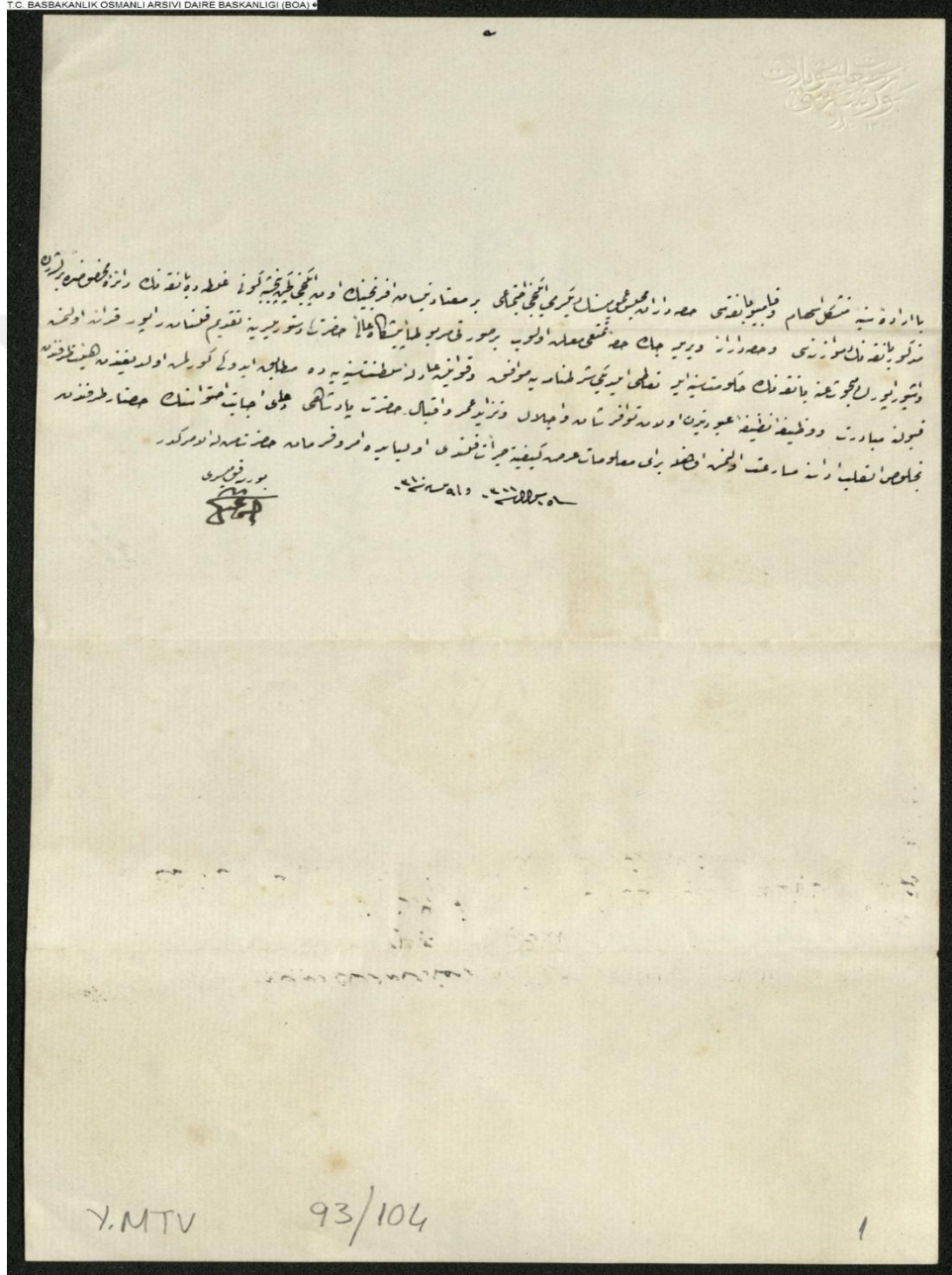
Notlar: (*) Bu şirketler İngiltere'de kurulup Osmanlı ülkesinde şube açma yoluyla faaliyet gösteren şirketlerdir.

(**) Fransız kanunlarına göre limited şirket şeklinde kurulmuş olup faaliyeti Galatada'dır.

(***) Bu bankanın merkezi hem Viyana hem İstanbul'dur.

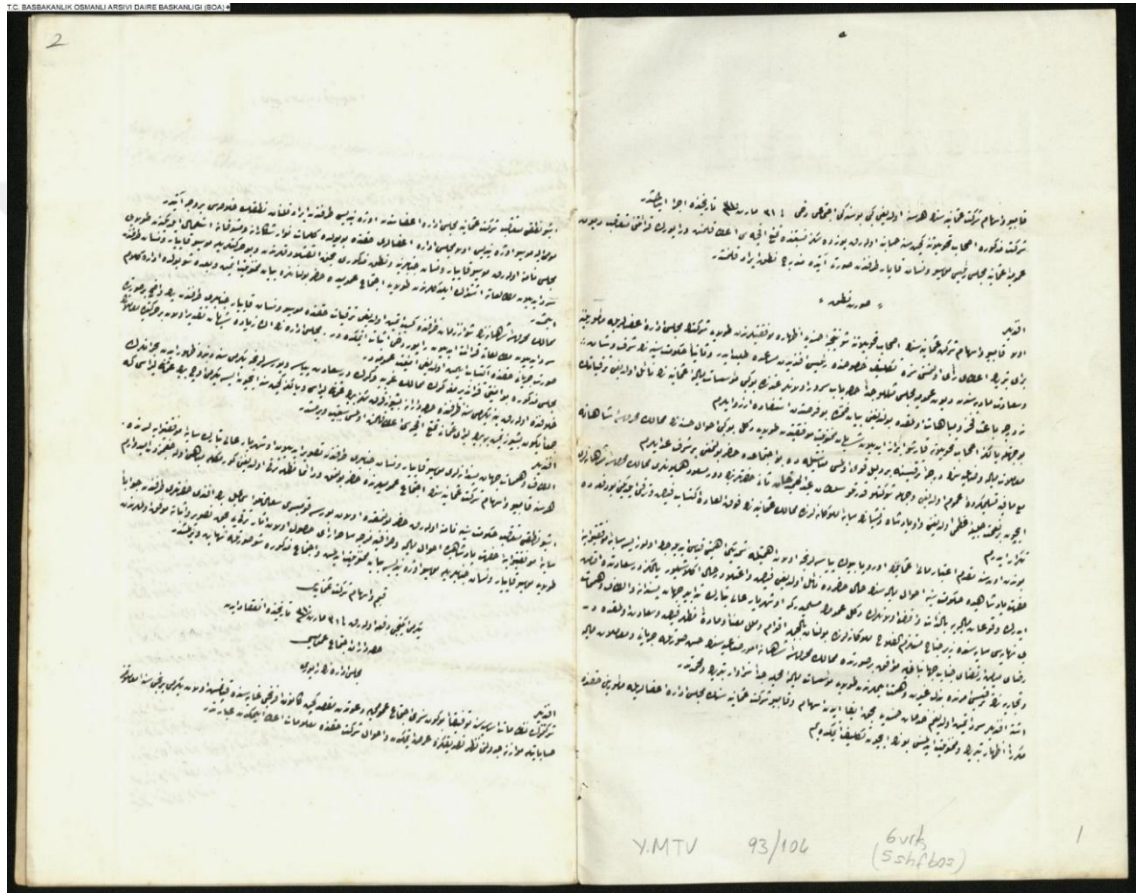
(****) 1919 yılında anonim şirkete dönüşerek Adapazarı İslâm Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi unvanını almıştır.

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu

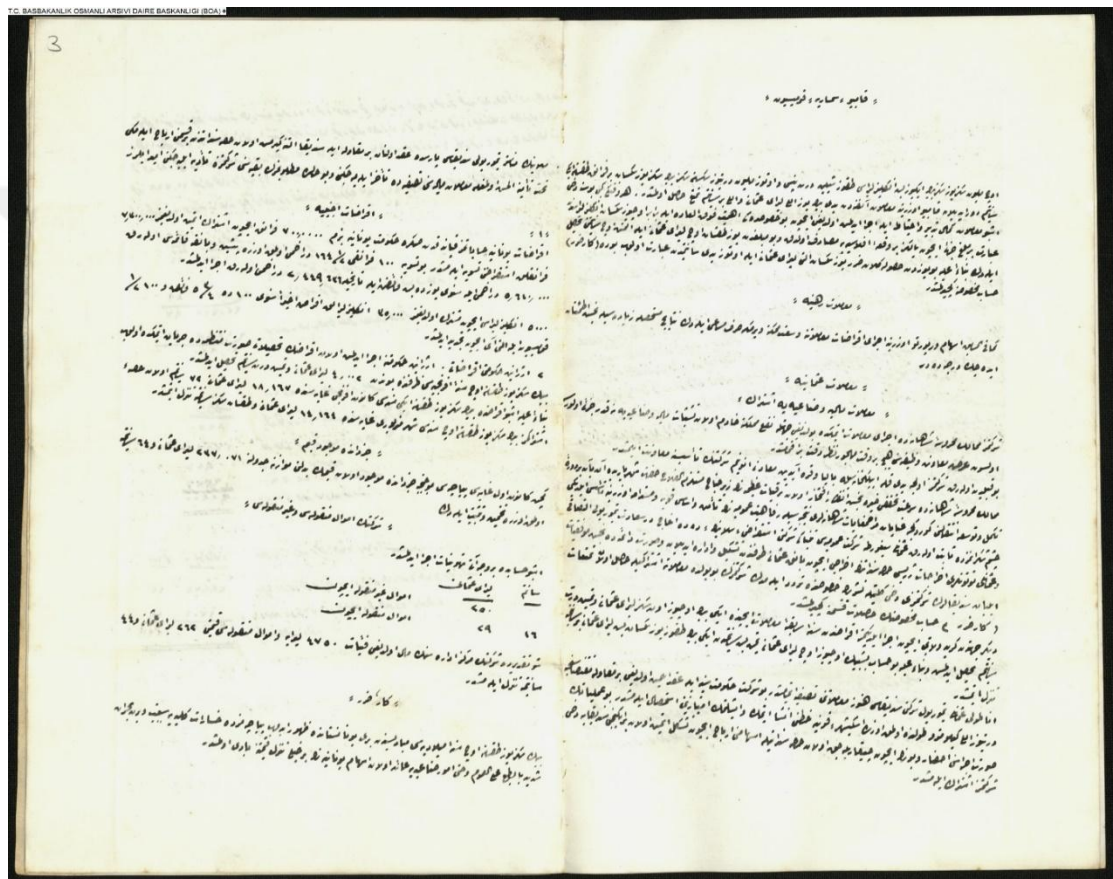
Y.MTV.00093.00104.001

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

Y.MTV.00093.00104.001

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

Y.MTV.00093.00104.001

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

BOA, Y.MTV. nr. 93/104

(1-1) nolu lef

Dersaadet Tahvîlât Borsası

Aded: 1200

Bâ-irâde-i seniyye müteşekkil eshâm ve kambiyo bankası hissedârân meclis-i umûmîsinin yirmi ikinci itimimâ'ı ber-mu'tâd Nisan Efrencî'nin on ikinci geçen Perşembe günü Galata'da bankanın daire-i mahsusunda birleşerek mezkur bankanın muvazenesi ve hissedârâna verilecek hisse temettü'ü mu'lin olup bir sureti merbutan pîşgâh-ı âlî-i hazret-i düstûrîlerine takdîm kılınan rapor kıraet olunmak ve işbu raporun mebhusûn-anh bankanın hükümet-i seniyye ile te'ati eylediği şartnâmeye muvâfık ve kavânîn-i adile-i saltanat-ı seniyyeye de mutâbık idüğü görülmüş olduğundan heyet tarafından kabûlüne mübâderet ve vazîfe-i nazîfe-i ubûdiyetden olan tevâfûr-i şân ve iclâl ve tezâyüd-i ömr ü ikbâl-i hazret-i pâdişâhî ve du'â-yı icâbet-ihativâsının huzzâr tarafından bi-hulûsi'l-kalb edâsına müsâra'at olunmuş olmağla berây-ı ma'lûmât arz-ı keyfiyete cüret kılındığı ve ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 15 Şevvâl sene 1311 ve fî 9 Nisan sene 1310

Borsa Komiseri
İsmail

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

(1-4) nolu lef

Kambiyo ve Eshâm Şirket-i Osmâniyesi'nin her sene olduğu gibi bu seneki ictimâ'ı dahi fi 31 Mart sene 310 tarihinde icra edilmiştir.

Şirket-i mezkûre ashâb-ı tahvîlâtına geçen sene hesâbına olarak yüzde sekiz nisbetinde temettü' akçesi i'tâ kılınmış ve raporun kıraetini müte'âkib Düyûn-ı Umûmiye-i Osmâniye Meclisi Reisi Mösyö Vinsan Kapar tarafından sureti âtide münderiç nutuk îrad kılınmıştır.

Sûret-i Nutuk

Efendiler

Evvela kambiyo ve Eshâm Şirket-i Osmâniye'sinin ashâ-ı tahvîlâtına şu netice-i haseneyi izhâra muvaffakiyetlerinden dolayı şirketin meclis-i idâre azalarıyla memurînine beray-ı betrîk i'tâ-yı re'y olunmasını size teklîf husûsunda reis efendiden müsâ'ade taleb eder ve sâniyen hükûmet-i seniyyenin şeref ve şân ve sa'âdet-i mâddiyesinden Düyûn-ı Umûmiye Meclisi misilü cidden hisse-yâb-ı sürûr olanlar indinde bu gibi müessesât-ı mâliye-i Osmâniyenin nail olduğu terakkîyâtın ne derece bâ'is-i fahr ve mübâhât olmakda bulunduğunu beyân zımnında bu fırsattan istifâde arzu eylerim.

Bu cihetle yalnız ashâb-ı tahvîlata karşı ibrâz edilen şâyân-ı memnuniyet-i muvaffakiyetden dolayı değil bu gibi ahvâl-i hasenenin memâlik-i mahrûsa-i şâhâne mu'âmelât-ı mâliye ve sanâiyesinin derece-i terakkîsine bir delîl-i kavî olması münâsebetiyle de bu ictimâ'da hâzır bulunmağı bir şeref addeylerim.

Ma'amâfih teslimkerde-i umûm olduğu vechile şevketlü kudretlü Sultan Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerini devr-i mesûd-ı hümayûnları memâlik-i mahrûsa-i şâhâneleri için bir ni'met-i celîle-i uzmâ olduğunu ve o pâdişâh-ı zîşânın sâye-i mülûkânelerinde memâlik-i Osmâniye'nin fevkalâde iksitâb-ı feyz ve terakkî eylediğini bu defa da tekrâr ederim.

Bundan on sene mukaddem i'tibâr-ı mâlî-i Osmâni'nin Avrupa büyük borsalarınca olan ehemmiyetle şimdiki ehemmiyeti kıyâs edilecek olur ise sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde hükûmet-i seniyye ahvâl- imâliyesinin hâl-i hâzırda nâil olduğu feyz ve i'tilâ derhal anlaşılır. Yalnız Dersaadet'de ikâmet ederk vukû'ât-ı mâliyeye bi'z-zât vâkîf olanların değil umûmumun müsellemidir ki o şehriyâr-ı âlî-tebârin tedâbir-i cihân-pesendâne ve eltâf ve himemât-ı bî-nihâyesi sâyesinde zîr-i cenâh-ı müstelzemü'l-felâh-ı mülûkânelerinde bulunan bi'l-cümle akvâm ve milel ma'nen ve mâddeten mazhar-ı feyz ve sa'âdet olmaktadır. Rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı cenâb-ı cihânbanîye muvâfık bir sûrette memâlik-i mahrûsa-i şâhâne umûr-ı sanâ'îyesinin hüsn-i sûretle cereyânı ve mu'âmelât-ı mâliye ve ticâriyenin terakkîsi emrinde bezl-i gayret ve himmet eylemelerinden dolayı müessesât-ı mâliye-i mahaliyye cidden sezâvar-ı tebrîk ve mahmedettir.

İşte Efendiler serd etmiş olduğum hidemât-ı haseneyi bi-hakkın îfa eden esham ve kambiyo şirket-i Osmâniyesi'nin meclis-i idâre a'zâlarıyla me'murîni hakkında mükerreren izhâr-ı tebrîk ve memnûniyet edilmesini bunun için teklîf etmekdeyim.

İşbu nutku müte'âkib Şirket-i Osmâniye Meclisi-i İdâre a'zasından Ojenidis tarafından irad kılınan nutkun hülâsası ber-vech-i âtidir:

"Mûmâ-ileyh Mösyö Ojenidis evvlâ meclis-i idâre a'zaları hakkında bu yolda kelimât-ı nevâzişkârâne ve müşevvikâne isti'mâl eylediğinden dolayı meclis nâmına olarak Mösyö Kaypar Vinsan cenablarına ve nutk-ı mezkûru bihakkın alkışladıklarından ve bu hareketleriyle Mösyö Kaypar Vinsan tarafından serd edilen mütâla'ata iştirak eylediklerinden dolayı ictimâ'-ı umûmîde hâzır bulunanlara beyan-ı memnûniyet etmiş ve ba'dehû şu yolda irâde-i kelâm eylemiştir.

Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin şu az zaman zarfında kesbetmiş olduğu terakkîyât hakkında Mösyö Vinsan Kaypar cenâbları tarafından pek vâzıh bir sûrette serd edilen mütâla'âtı kırâet

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

edilen rapor dahi isbat etmektedir. Meclis-i idârenin en ziyâde şâyân-ı takdîr olan bir hareketde mu‘âmelâtın sûret-i cereyânı hakkında iktisâb eylemiş olduğu emniyet-i umûmiyedir.

Meclis-i mezkûra bu emniyeti kazandırmağa gerek Memâlik-i garbiye ve gerek Dersaadet piyâsa ve borsalarınca yirmi seneden beri zuhûr eden buhrânların hilâfında olarak yine yirmi sene zarfında hissedârâna beş yüz kırk sekiz bin Osmanlı lirası ve yalnız geçen sene için ise yirmi üç bin Osmanlı lirası ki cem‘an yekûn beş yüz yetmiş bir bin lira-yı Osmânî temettü‘ akçesi i‘tâ kılınmasına olması sebebiyet vermiştir.

Efendiler

Eltâf ve himemât-ı cihân-pesendâneleri Mösyö Kaypar Vinsan cenâbları tarafından tasvîr edilen o şehriyâr-ı âlî-tebârın sâye-i muvaffakiyyet-vâyelerinde her sene kambiyo ve eshâm şirket-i Osmâniyesinin ictimâ‘-ı umûmîlerinde hâzır bulunmak ve dâimâ mazhar-ı terakkî olduğunu görmekte mübâhî olacağımızdan ümîd vârim.

İşbu nutku müte‘âkib hükûmet-i seniyye nâmına olarak hâzır bulunmakda olan Borsa Komiseri sa‘âdetlü İsmail Efendi hazretleri tarafından cevâben sâye-i muvaffakiyyet-vaye-i hazret-i pâdişâhîde ahvâl-i mâliye ve sarrâfiyemizce sâha-ârâ-yı husûl aolan âsâr-ı terakkîyi bi-hakkın tasvîr ve isbâta muvaffak olmalarından dolayı Mösyö Kaypar Vinsan cenâblarıyla Mösyö Ojenidisi'ye beyan-ı memnûniyet edilmiş ve ictimâ‘-ı mezkûre şu sûretle nihâyet verilmiştir.

Kıyem ve Eshâm Şirket-i Osmâniyesi Yirmi ikinci defa olarak fî 31 Mart
sene 310 tarihinde in‘ikad eden hissedârân ictimâ‘-ı umûmîsi Meclis-i İdâre
Raporu

Efendiler Şirketimizin nizâmat-ı esâsiyesine tevfikân bu gün sizi ictimâ‘-ı umûmîye da‘vetden maksad geçen Kânûn-ı efrencî gâyesinde kapanmış olan yirmi birinci sene-i mu‘âmelâtımız hesâbâtıyla muvâzene cedvelini nazar-ı tasdîkinize arz etmekten ve ahvâl-i şirket hakkında mu‘âmelât i‘tâ eylemekden ibâretdir.

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

(1-5) nolu lef

Kambyo Simsâriye, Komisyon

Üç milyon sekiz yüz sekiz bin ik iyüz yetmiş İngiliz lirası dokuz şilin dört pens ve otuz milyon dört yüz seksen sekiz bin sekiz yüz seksen bir frank doksan iki santim devredilen kambyo üzerine mu'amelât-ı ânifeden yedi bin yüz elli lira-yı Osmânî ve elli bir santim temettü' hâsıl olmuştur. Her vakitki gibi bu sene dahi işbu mu'amelât kemâl-i tedbir ve ihtiyât ile icrâ edilmiş olduğu için bu husûsdaki ehemmiyet-i fevkalâde ile berâber üç yüz seksen İngiliz lirasından ibâret bir meblağ-ı cüz'î için yalnız bir vaka-i iflâsiyeye müsâdîf olduk ve bu meblağdan yüz doksan üç lira-yı Osmânî ile altmış üç santimini tahsil eyledik. Binâenaleyh bu yüzden husûle gelen zarar yüz seksen altı lira-yı Osmânî ile otuz yedi sentimden ibâret olup bu da (kâr-zarar) hesâb-ı mahsûsuna geçirilmiştir.

Mu'amelat-ı Rehniye

Kemâfi's-sâbık eshâm ve reporto üzerine icrâ-yı ikrâzât mu'amelâtına vüs'at-i mümkinne vermeğe sarf-ı mesâ'î eyledik. Netayic-i müstahsala ziyâdesiyle bahş-itmi'nân edecek derecededir.

Mu'amelât-ı Osmâniye

Mu'amelat-ı Mâliye ve Sanâ'iyeye İştirâk

Şirketimiz memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede icrâ-yı mu'amelât etmekte bulunduğu cihetle nef-i memlekete hâdim olan teşebbüsât-ı mâliye ve sînâ'iyeye ne kadar cüz'î olursa olsun arz-ı mu'âvenet vazîfesini hiçbir vakit mehcûr nazar-ı dikkat bırakmamıştır.

Bu kabîlden olarak şirketimiz evvelce Yedikule İplikhânesiyle Balya ve Kara Aydın Me'âdini Anonim Şirketi'nin te'sisine mu'âvenet eylemiştir.

Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânedede sür'at-i tahakkuku hayra bahş-ı enzâr-ı iftihâr olan terakkiyât-ı azîmenin zir-i cenâh-ı müstelzemü'l-felâh-ı hazret-i şehriyârîde an-be-ân bir devre-i tekemmül ve tevessü'e intikâlini gördükçe inâyât-ı merâhim-gâyât-ı şâhâneleri neticesiyle refâhiyet-i umûmiyenin te'min ve esâs-ı kaviye ve müstedâme üzerine te'essüs eylediği çeşm-i şükrânımızda sâbit olarak Osmanlı Sigorta Şirket-i Umûmiyesi Tönbakü Şirketi İstikrâzı "Selanik" Dedeâğaç, Dersaadet Demiryolu iltisâkı ve Osmanlı Tütünleri ihrâcât Rejisi hisse senedâtının ihrâcî için Bank-ı Osmânî tarafından teşkil ve idâre edilen ve sûret-i dâimede bahş-i muvaffakiyyât eyleyen sendikaların şirketimizi dahi külliyyetle teşrik husûsunda tereddüd eylemedik. Şirketimizin bu yolda mu'amelâta iştirâkıyla hâsıl olan temettü'ât (kâr-zarar) hesâb-ı mahsûsunun hâsılât kısmına geçirilmiştir.

Diğer cihetten Girid vilayeti için icrâ eylediğimiz ikrâzdan sene-i sâbika-i mu'amelât için de iki bin üç yüz on sekiz lira-yı Osmânî ve yetmiş dört santim tahsil edilmiş ve binâenaleyh bu hesap beş bin üç yüz üç lira-yı Osmânî yetmiş beş santimden ik ibin dokuz yüz seksen beş lira-yı Osmânî bir santime tenezzül etmiştir.

Anadolu Osmanlı Demiryol Şirketi Sendikası henüz mu'amelâtını tasfiye etmemiştir. Bu şirket hükûmet-i seniyye ile akdeylemiş olduğu bir mukâvele muktezâsınca dört yüz elli kilometre tûlünde olmak üzere Eskişehir-Konya hattını inşa etmek ve işletmek imtiyâzını istihsâl eylemiştir. Bu ameliyâtın sûret-i icrâsını ihzâr v ebunun için çıkarılacak olan hisse senedâtıyla eshâmını irbâh için teşekkül etmiş olan bir ikinci sendikaya dahi şirketimiz iştirâk eylemiştir.

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

Selânik-Manastır demiryolu sendikası Paris'de akdolunan bir mukâvele ile sendika altına girmiş olan hisse senedâtından bir kısmını ırbâh eylemeyi taht-ı temine almış olmağla mu'âmelât-ı mâliyesini tasfiyede tehhür eylemeyeceğini ve bu hâlde matlûbumuzun bakiyesini şirketimize tediye eyleyeceğini ümid eyleriz.

İkrâzât-ı Ecbeniye

1-İkrâzât-ı Yûnâniye hesâbâtımız kapandıktan sonra hükûmet-i Yunâniye bizim 7000.000 frank için iştirâk etmiş olduğumuz 7.300.000 franklı istikrâzını tesviye eylemiştir. Bu tesviye 100 frangı 164,5 drahm olmak üzere peşin ve banka kaimesi olarak 5.640,000 drahm ile senevî yüzde beş faiz ile tarihle 2.449.636 drahm olarak icrâ edilmiştir.

5.000 İngiliz lirası için müşterek olduğumuz 35.000 İngiliz liralık ikrâz ahîren senevî 100'de 5.3/4 faiz ve 100'de ½ komisyon ile altı ay için tecdîd edilmiştir.

2-Arjanin hükûmeti ikrâzâtı: Arjanin hükûmetine icrâ edilmiş olan ikrâzın tahsîlâtı sûret-i muntazamada cereyân etmekde olup bin sekiz yüz doksan üç sene-i efrenciyesi zarfında bundan 4.002 lira-yı Osmânî v eyetmiş dört santim tahsîl edilmiştir.

Binâenaleyh işbu ikrâzda bin sekiz yüz doksan iki senesi Kânûn-ı efrencî gâyesinde 18.167 lira-yı Osmânî 72 santim olan hisse-i iştirâkimiz bin sekiz yüz doksan üç senesi şeh-r-i mezbûru gâyesinde 14.164 lira-yı Osmânî ve doksan sekiz santime tenezzül etmiştir.

Çüzdan'da Mevcud Kıyem

Geçen Kânûn-ı evvel gâyesi piyasası mücebince cüzdanda mevcûd olan kıyemin bedelini muvâzene cedveline 237.071 lira-yı Osmânî ve 64 santime olmak üzere tahmîn ve tesbît eyledik.

Şirket'in Evmâl-i menkûlesi ve Gayr-ı Menkûlesi

İşbu hesâb da ber-vech-i âtî tehvînât icrâ edilmiştir.

	Lira-yı Osmânî	Santim
emvâl-i gayr-ı menkûle için	250	
emvâl-i menkûle için	29	16

Şu takdîrde şirketin merkez-i idâresinin mâl olduğu fiyat 4750 liraya ve emvâl-i menkûlesi kıymeti 262 lira-yı Osmânî ve 44 santime tenezzül eylemiştir.

Kâr-Zarar

Bin sekiz yüz doksan üç sene-i milâdiyesi mübâdisinden beri Yunanistan'da zuhûr edip piyâsamızda hasârât-ı külliyye sebebiyet veren buhrân-ı şedîd bi't-tabî' ale'l-umûm ve hatta umûr-ı sanâ'iyeye âid olan eshâm-ı Yunâniyenin bir hayli tenezzül-i kıymetine bâdî olmuşdur.

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

(2-1) nolu lef

Binâenaleyh işbu sene-i sâbika-ı mu‘âmelât gâyesinde yedimizde mevcûd olan kıyem-i Yunâniyyeyi öyle bir sûretle tahmîn eyledik ki o dereceden daha aşağı tenezzülü gayr-ı mümkün zannolunur. İşte bu suretle Teselya Demiryolu hisselerini 3,5 lira-yı Osmânî ve Çiftlikât hisselerini 125 frank ve drahmi olarak matlûbumuz olan meblağı 170 kambiyo üzerine bi'l-hesâb bu yüzden (kâr-zarar) hesâbının medfû‘at cihetine 11.218 lira-yı Osmânî ve altmış üç santim kayd eyledik.

Görüldüğü üzere bu tenzilât gâyet mühim olmakla berâber temettü‘ât-ı sâfiye mizin 34.037 lira-yı Osmânî ve seksen altı santime bâliğ olmasına mâni‘ olamamıştır.

	Lira-yı Osmânî	Santim
Temettü‘ât-ı sâfiye	34,037	86
Bu meblağdan tenzili lâzım gelen		
Nizâmât-ı asâsiye mücebince 55.100 ihtiyâta aid	1.701	89
	32.335	97
Bu meblağdan hesâb-ı cedîde naklini teklîf eylediğimiz	1.535	97
	30.800	

100'de 75 hissedârâna ya'ni

	Lira-yı Osmânî
Geçen kânûn-ı sâni ikisinde verilen 13.3/4 gurus	8.250
Gelecek Temmuz ibtidâsında verilecek 24.3/4 gurus	14.850
100'de 3 müessislere	924
100'de 22 idâre a'zâsına	6.776
Bâlâdaki meblağa müsâvi yekûn	30.800

Nizâmât-ı Esâsiye Mücebince İhtiyât Sermâyesi

	Lira-yı Osmânî	Santim
	29.378	42
Bin sekiz yüz doksan iki sene-i efrenciyesi gayesinde ihtiyât sermâyesi olmağla ber-vech-i bâlâ münderiç meblağ dahi ilâve olundukda yekûn hâsıl olur	1.701	89
	31.080	31

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

(2-1) nolu lef

Eshâm ve Kıyem Şirket-i Osmâniyesi Yirmi Birinci Sene-i Mu'âmelât
Bin sekiz yüz doksan üç senesi Kânûn-ı evveli gâyesinde fihris mu'âmelâtı

Alacak			Verecek		
	Lira-yı Osmânî	Santim		Lira-yı Osmânî	Santim
Hisselerin te'diye edilmemiş olan 100'de 50'si	330.000		Sermâye	660.000	
Kasada nakden mevcûd	11.106	35	Nizâmât-ı esâsiye muktezâsınca 100'de 5,5 ihtiyât sermâyesi	229.378	42
Cüzdanda kıyem-i mevcûde	237.071	64	Memâlik-i ecnebiyede mevcut olan hesâbât	361.373	40
1048,25 hazine-i celileye icra edilen eski ikrazata iştirakinden dolayı 478,06 tahsil edilmiş olan			Piyasada mevcut olan hesabat-ı cariye	36.428	15
Bu mu'ameleden şirkete aid bakiye	570	19	Tediye olunacak esham	3.175	31
Piyasada ve memâlik-i ecnebiyede icra edilen ikrazat-ı rehniye	285.194	19	Hesabat-ı umumiye ve mu'laka	32.292	39
Mu'âmelât-ı mâliye ve sımâiyeye iştirakden dolayı	123.939	41	Kâr ve Zarar	34.087	36
Memâlik-i ecnebiyede bulunan hesâbât	18.782	49			
Piyasada olan hesâbât-ı câiye	69.687	76			
Tahsil olunacak eshâm	61.335	18			
Şirketin mahall-i idâresi kıymeti	4.750				
Emvâl-i menkûle	262	44			
Hesâbât-ı umûmiye ve mu'laka	14.086	88			
	1.156.685	58		1.156.685	58
Meclis-i İdâre A'zası Alfred Baker E. Ojenides	Sıhhati tasdik olunur: Başmuhâsib D. H. Andera A		Nazır ve Müdür D. A. Ojenides		

Ek-2: Osmanlı Eshâm ve Kambiyo Şirketi Genel Kurul Raporu (devam)

Eshâm ve Kıyem-i Şirket-i Osmâniyesi Yirmi Birinci Sene-i Mu‘âmelât

Kâr ve Zarar

Alacak			Verecek		
	Lira-yı Osmânî	Santim		Lira-yı Osmânî	Santim
Nizâmât-ı asâsiye muktezâsınca 100'de 5 ihtiyât akçesi	1.701	89	1893 senesi Temettü'ât-ı sâfiyesi	34.037	86
Hissedârana 100'de 75 yani 8250 – 1894 senesi Kânûn-ı sanisinin ikisinde hisse başına verilen 13.3/4 14850 – 1894 senesi Temmuzunun ibtidasında hisse başına verilen 24.3/4	23.100				
Müessislere verilen 100'de 3	924				
İdare azasına 100'de 22	6.776				
Hesab-ı cedidde nakil olunan yekun	1.535	97			
	34.037	86		34.037	86
Meclis-i İdâre A‘zası Alfred Baker E. Ojenides		Sıhhati tasdik olunur: Başmuhâsib D. H. Andera A		Nazır ve idâre a‘zası D. A. Ojenides	

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı

Bankalar	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)	806.678	981.916	2.062.049	1.640.961	1.164.752	1.144.960	1.527.988			
Bank-ı Osmani-i Şâhâne								3.343.309	4.899.762	4.432.449
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası										3.031.186
Ottoman Financial Association										
Oriental Commercial Bank										
İtibar-ı Umûmî-i Osmani Bankası										
İstanbul Bankası										
Osmanlı Kambiyo ve Esham Şirketi										
Avusturya-Osmanlı Bankası										
Avusturya-Türk Bankası										
Société Commerciale Ottomane										
Credit Lyonnais										
Ziraat Bankası										
Selanik Bankası										
Midilli Bankası										
Deutsche-Orientbank										
Anglo-Palestine Bank										
Alman Filistin Bankası										
Türkiye Millî Bankası										
Konya Millî İktisad Bankası										

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (devam)

Bankalar	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)										
Bank-ı Osmanî-i Şâhâne	4.783.981	5.152.096	6.023.976	9.275.594	7.582.568	7.547.257	6.687.103	8.336.384	18.163.775	10.614.035
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası	2.753.446	2.753.446	2.493.386	2.493.386	2.579.228	2.874.619	3.061.216	3.328.249	3.238.022	1.414.017
Ottoman Financial Association										
Oriental Commercial Bank										
İtibar-ı Umûmî-i Osmani Bankası					4.192.900	4.412.659	5.884.375	4.630.951	3.184.660	2.891.350
İstanbul Bankası							3.810.374	3.848.739	2.622.563	1.794.576
Osmanlı Kambiyo ve Esham Şirketi								1.312.929	1.708.716	1.207.588
Avusturya-Osmanlı Bankası								1.642.551		
Avusturya-Türk Bankası										
Société Commerciale Ottomane									677.385	
Credit Lyonnais										
Ziraat Bankası										
Selanik Bankası										
Midilli Bankası										
Deutsche-Orientbank										
Anglo-Palestine Bank										
Alman Filistin Bankası										
Türkiye Millî Bankası										
Konya Millî İktisad Bankası										

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (devam)

Bankalar	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)										
Bank-ı Osmani-i Şâhâne	7.913.465	8.533.712	9.954.607	11.230.506	12.543.378	13.845.482	15.664.860	14.661.527	15.198.647	16.611.550
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası	1.087.304	1.078.414	953.394	892.074	891.374	902.572	868.079	772.182	815.849	792.826
Ottoman Financial Association										
Oriental Commercial Bank										
İtibar-ı Umûmi-i Osmani Bankası	2.868.751	2.838.860	2.838.860	2.887.031	2.796.691	2.796.691	2.278.194	2.000.000	1.956.445	2.031.498
İstanbul Bankası	1.672.107	1.552.405	1.617.848	1.583.700	1.583.700	1.583.700	1.635.266	1.516.158	1.517.520	1.597.280
Osmanlı Kambyo ve Esham Şirketi	950.445	1.116.043	1.055.551	1.195.325	783.491	802.813	764.502	821.063	879.285	919.947
Avusturya-Osmanlı Bankası										
Avusturya-Türk Bankası										
Société Commerciale Ottomane										
Credit Lyonnais										
Ziraat Bankası										
Selanık Bankası										
Midilli Bankası										
Deutsche-Orientbank										
Anglo-Palestine Bank										
Alman Filistin Bankası										
Türkiye Millî Bankası										
Konya Millî İktisad Bankası										

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (devam)

Bankalar	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)										
Bank-ı Osmani-i Şâhâne	11.464.905	12.836.596	12.614.960	13.646.888	15.358.859	15.906.230	16.974.251	18.584.826	21.564.310	20.635.043
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası	790.418	679.635	606.324	620.196	729.382	500.000	475.000	450.000	425.000	400.000
Ottoman Financial Association										
Oriental Commercial Bank										
İtibar-ı Umûmî-i Osmani Bankası	2.046.107	2.093.512	1.294.217	1.250.000	1.250.000	1.250.000	1.250.000	1.250.000	1.250.000	1.255.680
İstanbul Bankası	1.653.001	1.906.798	1.804.250	1.500.000	1.250.000					
Osmanlı Kambiyo ve Esham Şirketi	939.223	977.833	1.029.992	1.230.742	1.803.511	1.750.000	1.500.000	1.250.000	1.156.686	1.250.000
Avusturya-Osmanlı Bankası										
Avusturya-Türk Bankası										
Société Commerciale Ottomane										
Credit Lyonnais										
Ziraat Bankası				2.235.694	3.085.656	3.653.842	4.191.173	4.656.981	4.745.582	5.130.099
Selanik Bankası				159.798						
Midilli Bankası										
Deutsche-Orientbank										
Anglo-Palestine Bank										
Alman Filistin Bankası										
Türkiye Millî Bankası										
Konya Millî İktisad Bankası										

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (devam)

Bankalar	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)										
Bank-ı Osmani-i Şâhâne	14.554.904	14.846.556	17.226.603	17.597.887	17.319.249	17.474.081	18.917.839	21.730.002	21.974.022	21.772.334
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası	375.000	350.000	315.373							
Ottoman Financial Association										
Oriental Commercial Bank										
İtibar-ı Umûmî-i Osmani Bankası	1.000.000	957.474	320.766	320.744						
İstanbul Bankası										
Osmanlı Kambyo ve Esham Şirketi	1.607.886	1.581.031	1.581.057	1.000.000	500.000	22.925				
Avusturya-Osmanlı Bankası										
Avusturya-Türk Bankası										
Société Commerciale Ottomane										
Credit Lyonnais										
Ziraat Bankası	5.464.749	5.818.588	6.444.754	6.700.693	7.126.471	7.755.207	8.012.157	8.538.179	9.567.364	9.486.883
Selanik Bankası		470.800	660.000	660.000	756.800	875.600	673.200	761.200	985.600	1.562.000
Midilli Bankası										
Deutsche-Orientbank										
Anglo-Palestine Bank								64.020	101.953	131.001
Alman Filistin Bankası		4.681	6.305	20.085	26.600	60.152	72.777	80.344	87.992	139.146
Türkiye Millî Bankası										
Konya Millî İktisad Bankası										

Ek-3: Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (devam)

Bankalar	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
Osmanlı Bankası (Ottoman Bank)									
Bank-ı Osmani-i Şâhâne	24.637.078	23.126.036	21.508.722	25.360.115	27.193.819	28.042.638	23.696.261	26.558.052	
Şirket-i Umumi-i Osmani Bankası									
Ottoman Financial Association									
Oriental Commercial Bank									
İtibar-ı Umûmî-i Osmani Bankası									
İstanbul Bankası									
Osmanlı Kambiyo ve Esham Şirketi									
Avusturya-Osmanlı Bankası									
Avusturya-Türk Bankası									
Société Commerciale Ottomane									
Credit Lyonnais									
Ziraat Bankası	10.214.384	11.067.732	11.798.760	12.165.443	12.550.656	12.778.237	12.798.472	13.331.242	13.700.161
Selanik Bankası	2.103.200	2.217.600	2.423.520	2.459.600	3.476.000	3.533.200	3.462.800	3.506.800	3.508.601
Midilli Bankası									
Deutsche-Orientbank	2.322.750	2.691.388	3.488.779	4.826.747	6.596.270	6.047.863	6.217.834	6.439.634	
Anglo-Palestine Bank	238.813	298.980	291.455	337.393	411.290	451.550	530.242	592.889	
Alman Filistin Bankası	126.401	207.859	488.667	1.166.597	2.541.062	3.748.535	4.715.558	3.297.821	2.525.798
Türkiye Milli Bankası					1.885.520	3.327.656	2.582.953	2.180.393	
Konya Milli İktisad Bankası									135.757

Kaynak: Konsolide bilanço rakamları çalışmanın 3. Bölümünde 3.2.1 Veri Seti başlığı altındaki kısımda yer alan Tablo 3.2.1.'de sıralanan kaynaklardan elde edilmiştir. **Not:** Tablo içinde kırmızı renkli rakamlar, ilgili bankaların kesin bilanço rakamları olmayıp tahmini rakamları göstermektedir.

Ek 4- Bankacılık Sektörü Aktif ve Pasif Büyüklükler

	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865
Özkaynaklar	397.705	566.170	572.000	594.000	619.516	628.316	605.000	1.485.000	1.505.425	1.897.429
Yabancı Kaynaklar	374.345	392.464	1.425.989	998.184	510.314	479.314	743.903	1.654.058	3.127.403	2.781.136
Kar	34.627	23.282	64.060	48.777	34.921	37.385	76.784	204.248	266.932	176.265
Krediler	348.057	872.573	1.727.229	1.300.439	973.623	973.623	973.623	1.271.844	2.145.189	2.386.333
Likit Değerler	124.188	98.641	324.228	335.233	117.257	93.082	144.609	2.063.289	2.747.451	2.762.845
Menkul Kıymetler	-	-	-	-	69.516	78.316	102.300	-	-	968.284
	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
Özkaynaklar	3.170.560	3.197.742	3.272.883	3.344.836	4.536.712	4.618.822	5.414.547	5.811.713	9.529.222	8.512.052
Yabancı Kaynaklar	2.623.522	2.573.589	3.416.657	6.535.057	6.866.324	7.021.825	10.177.670	11.141.860	14.424.075	6.207.328
Kar	429.331	472.822	513.822	514.462	537.623	779.887	957.030	684.401	1.554.670	1.176.217
Krediler	3.102.781	2.035.041	3.561.983	5.660.295	8.066.207	6.284.126	7.740.154	9.560.205	17.774.170	11.075.382
Likit Değerler	3.101.375	3.098.226	3.611.085	3.590.276	3.789.177	3.826.935	5.687.127	5.332.861	6.385.995	2.949.016
Menkul Kıymetler	-	-	-	-	726.777	1.617.262	4.115.833	2.360.941	1.650.352	1.561.082
	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Özkaynaklar	8.629.884	8.686.558	8.569.378	10.384.151	12.592.149	11.978.664	11.262.275	11.273.678	11.408.788	11.358.797
Yabancı Kaynaklar	3.184.092	3.345.550	3.652.762	3.124.777	3.282.808	4.144.007	7.123.486	6.091.926	6.689.239	8.536.667
Kar	892.099	1.281.344	1.795.998	2.409.708	702.205	1.308.953	1.280.656	815.206	696.244	515.819
Krediler	9.408.550	10.532.088	8.135.728	11.548.006	9.601.290	7.532.425	9.177.639	10.771.358	11.376.352	11.707.709
Likit Değerler	1.284.813	979.972	1.833.290	2.239.476	2.431.541	2.702.904	3.517.903	2.117.118	2.273.389	3.480.399
Menkul Kıymetler	1.145.695	802.643	1.569.419	1.877.266	1.195.817	4.446.072	4.730.791	3.360.494	3.303.449	3.733.538

Ek 4- Bankacılık Sektörü Aktif ve Pasif Büyüklükler ((devam))

	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
Özkaynaklar	8.562.099	8.479.205	8.219.554	10.481.668	11.092.592	11.645.772	11.979.657	12.381.610	12.938.585	13.152.726
Yabancı Kaynaklar	6.310.914	7.762.931	7.384.884	7.531.237	9.211.450	9.759.793	10.925.521	12.541.915	15.143.344	14.591.507
Kar	430.123	520.563	512.286	498.165	592.676	505.268	594.193	634.661	702.236	563.415
Krediler	5.531.580	4.732.031	6.089.237	5.129.520	7.756.303	7.917.322	8.850.215	10.593.829	13.988.324	13.873.058
Likit Değerler	2.949.111	4.329.602	4.129.536	4.546.908	3.799.739	3.968.101	3.915.509	4.288.560	4.196.191	3.246.731
Menkul Kıymetler	4.725.748	5.200.826	3.820.274	4.769.304	5.383.265	4.876.962	5.533.163	5.437.786	5.503.141	5.131.760
	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
Özkaynaklar	13.723.699	13.839.928	12.659.586	12.784.261	13.234.702	13.654.247	14.096.889	14.616.317	15.060.745	15.106.560
Yabancı Kaynaklar	9.887.581	9.836.160	11.151.397	12.022.003	11.527.836	11.960.556	13.003.734	15.976.990	17.013.616	16.012.743
Kar	446.319	441.516	424.775	431.291	418.585	490.486	520.994	501.230	570.205	656.789
Krediler	8.542.512	8.424.462	10.085.006	11.466.320	11.586.032	10.695.656	10.630.833	12.502.115	12.976.917	12.272.708
Likit Değerler	2.880.786	3.832.407	5.318.413	4.688.610	4.359.849	5.203.172	6.409.145	6.838.531	6.826.826	8.148.713
Menkul Kıymetler	5.237.629	4.000.704	3.819.695	3.431.498	3.386.877	3.542.947	3.782.094	5.207.315	4.809.005	4.803.659
	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	
Özkaynaklar	16.213.770	17.432.123	18.182.858	18.451.986	20.058.994	20.933.122	21.344.320	22.010.740		
Yabancı Kaynaklar	22.026.658	21.235.370	20.889.396	23.097.391	31.991.206	34.134.510	29.890.433	31.381.554		
Kar	785.494	818.415	771.568	798.878	867.826	938.434	734.175	788.018		34.845
Krediler	14.560.445	13.739.957	12.433.215	14.665.925	19.681.994	22.326.714	20.845.000	20.977.862		8.147.547
Likit Değerler	9.784.509	10.143.589	10.632.287	14.426.536	13.643.101	15.025.794	13.472.534	14.664.004		786.464
Menkul Kıymetler	5.114.444	4.326.809	4.788.405	5.707.506	7.417.886	5.709.249	5.195.632	5.299.897		-

Kaynak: Konsolide bilanço rakamları çalışmanın 3. Bölümünde 3.2.1 Veri Seti başlığı altındaki kısımda yer alan Tablo 3.2.1.'de sıralanan kaynaklardan elde edilmiştir

ÖZGEÇMİŞ

1966 Kırklareli doğumlu Erol Ortabağ, ilk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladıktan sonra, 1991 yılında Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü’nde lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Maliye Bakanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı’nda memur olarak çalışmaya başladı. 1993 yılında Türk Ticaret Bankası A.Ş. müfettişlik sınavını kazanarak bankacılığa adım attı. 1998- 2001 yılları arasında Arap Türk Bankası A.Ş. Krediler Müdürlüğünde çalıştı. 2004 yılına kadar çeşitli özel sektör firmalarında (adi şirket, limited şirket, anonim şirket) muhasebe ve finansman müdürü olarak görev yaptı. 2004 yılından beri ise Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’nda uzman olarak çalışmaktadır.

Web: 1) <http://istanbul.academia.edu/ErolQuantum>

2) <https://groups.google.com/forum/#!forum/iktisattarihi2008>